

పాఠచీనాంధ్ర మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

శ్రీ నాథాది రఘునాథ పుర్ణింతము
పిషోచ. డి. పట్టము సందిన సిద్ధాంత వ్యాపసము

ర వ య్య త్రి

శ్రీమతి బూడరాయ చేంబరు శారద M.A., M.Phil., Ph.D.

క్రిందానాయమచురాయ

శెఱగుళాల

ప్రమాద్య మహిమ శాశాల
గుంటూయ

ప ర్య వే క్ష కు లు

అచార్య శ్రీ చొట్టువల్లి శుభప్రోత్తం M.A., Ph.D.

క్రిందానాయింట శెఱగుళాల

నాగార్జున విశ్వవిధ్యాలయము

ప్రశ్నాభికా ప్రిస్తార నివేదిని

సః	ధ్యానమ్
రః	సమర్పణము
గః	ఆశిర్వాదములు
మః	అఖినందనములు
వః	ప్రతి
ధ॥	అమృతి
వి॥	లయ

పు. నం

i.	కవిగాయక సార్వబోషుయుగము - శ్రీనాథోక్త కళాటబాణి	
1.	శ్రీనాథ మహాకవి వరుని సంగీత సార్వబోషుయు	52-51
2.	వల్లభామార్యునిగాన వల్లభ్యుయు	52.67
3.	విల్లాలమత్తీ వినపీరభద్రుని సంగీత భద్రత	68.81
4.	దగ్గసవల్ల దుగ్గన వంగీత వరచితి	82-83
5.	కొఱవి గోవన సంగీతాలావన	85.99
6.	జక్కునార్యుని జక్కుని కవసమున చిక్కుని సంగీతము	100-104
7.	అనంతుని కవితలో కొంతగా పాగిన సంగీత సాంచేతిక ప్రవస్త	105
8.	ఎఱ్ఱయ నృత్యాన వరచితి	106-107
i.	భక్త కవిగాయక సార్వబోషుయుగము - ప్రాతసార్వద్వార్పిత నాదాంతర్యాణి	
9.	ప్రోత్సాది మహాకవుల నాదోపాసనా రీతి	110-129
10.	పెన్నులకంటే సూర్యార్యుని విషుల సంగీత విజ్ఞత	130-134
11.	వద్దుపూరాజకర్త మడికి సింగన సంగీత వరచితి	135-139
12.	ప్రవమాండ్రయుగళ కవుల సంగీత ప్రీతి	140-146
13.	గౌరవ గాన గౌరవము	147-154
14.	కవితైరవ రాగరఘ్యుత	155-160

15.	వెన్నెలకంటే - అన్నయ్య గానాభిరచి	161-163
16.	తాళ్లపాక తిరువేంగళనాథుని సంగీత వరీపాకము	164-183
iii.	గీత సాహితీ సూర్యభోషయుగము - శ్రీకృష్ణరాయ బృంహిత గానానురంజితవాణి	
17.	సాహితీ సూర్యభోషయుగముని సంగీత రసాలత.	186-198
18.	అల్లసాని పెద్దనాయ్యని కిరివిలి పాంచయుదలి జిగిచిగి	199-213
19.	ముక్కుతిమ్మనాయ్యని ముద్దు పటుకులలో నొదిగిన సంగీతము	214-217
20.	కాకమాని మూర్తికవి, మాదయుగారి మల్లనల సంగీత ప్రీతి	218-222
21.	రాధమాధవ కవి సంగీతారాధన	223-234
22.	అయ్యలరాజు రామశ్రద్రకవి తార్యుత్రిక ప్రబుద్ధత	235-238
23.	ధూర్జులి కపుల సంగీతార్యుటి	239-256
24.	రామాయణ కపుల సంగీతకము	247-251
25.	కందుకూరి ర్యద్రకవి అందికానిన సంగీతము	242-257
26.	తెనాలి కపుల లెలితేనియు పాట	258-269
27.	అడ్డంకి గంగాఖంచవి కవితలో-అందగించిన గానరిరంన	270-275
iv.	రాగరస సూర్యభోషయుగము - రామరాజు భూపణకృత గీతికాశ్రేణి	
28.	రామరాజు భూపణని వంగీత కళా రహస్య విధిత్వము	279-355
29.	చండికా వరిణయ గానరిరంన	356-360
30.	చరికాండ వర్షన్న సంగీతాలికిత	361-379
31.	తరిగొప్పుల మల్లనాయ్యని యొప్పారిన వీఞాసాధన	380-388
32.	పింగలి సూర్యాయ్యని కళా ప్రహృష్టత్వము	389-394
33.	ఎదపాటి ఎల్లనాయ్యని నృత్యసంగీత ధావన	395-406
34.	దామోదర వేంగళ భూపాలుని తార్యుత్రిక ప్రజ్ఞ	406-413
35.	మల్ల అనంత భూపాలుని సంగీత పరిచితి	414-416
36.	తాజవిథుని మల్లారెడ్డి సంగీతరితి	417-420

37.	ప్రైధకవి మల్లన సుదృఢగాన సారద	421_431
38.	శాంతి కుంభదాసుని సారంగ కావ్యరాగ వైచిత్రి	432_533
39.	అవ్యవహరి బొడ్డుచర్ల తమ్ముయు; ఘుట్టప్రథమల సంగీతాఖిమానము	434_437
40.	సారంగు తమ్ముయామాత్యని వైజయంతి గానము	438_441
41.	చదలవాడ మల్లయ్య గానాఖిమానము	442_443
42.	అయ్యలరాజు నారాయణమాత్యని తౌర్యత్రిక ప్రీతి	444_445
v	కవచ గానాఖి య సార్వబోమయుగము.—రఘునాథ నిర్మిత శౌర్యత్రిక శ్రేణి	
43.	రఘునాథనాయక గీతిసాహితీ మాధురి	449_460
44.	చేమకూర వేంకటకవి గానపరీపాకము	461_403
45.	రంగాజమ్మ ఉషాను రాగరమ్మత	464_465
46.	చెంగల్య కాళకవి గాన కళాఖిమానము	466_468
47.	పుష్పగిరి తిమ్మనార్యవి గాన సమీరము	469_473
48.	గజవవరపు వేంకటకవి వరుని వేంకటేశ్వర విలాన గానము	474_479
49.	ముద్దువచని సంగీతకపు ముచ్చట	480_484
50.	కాఠంది కన్య వరిజయ గానము	485_487
51.	రఘునాథ తొండమానుని నంగీత లత్కు లత్క వరిళ్ళాసము	488_490
vii	మచ వనుచరిత్రాంతరిత పద్యస్వర రాగ నుధారణథుని	491-505
viii	వరివస్యితానంత రాగా లాపిని	
52.	ఉపముక్త గ్రంథ సంకేతిని	508-511
viii	నీరాజనమ్	512

శ్రీ తీ

శిల్పే తీ వచ్చే తీ, పేతీ గానరసం వటీ
కోవేతీ రవితారసః మీర్యో వేతీ వా నవా

* * *

సంగీతమపి సాహిత్యం సరస్వత్యః స్తనద్వయమ్
ఏక మాపాత చండులం అస్య దాలోచనామృతమ్

ఆను సర్వజ్ఞానం వేచ్చేములగు సీయాభాణకములు, సర్వప్రాణి సమ్మానుడు
జనకముగు సంగీత త్రవ్యముపు విశదమైపట్టునవి. సాత్మీక గుణ సంతరితముగా
అవ్యాచ్ఛిన శిష్టశుంధి, ప్రశ్నిగుణోవేతములై వగయిట్టిన పాములకు, తామున
గుణాన్వితములై యించుమానిరి కట్టుబచని వశవులకుఁగూడ సంగీతము సమ్మాహిత
జనకముగుచుండగా కవిత్వ లిత్వపుం సర్వ శుష్టి విధాయకుడైన వరమేళ్యానకు
గూడ సమ్మాక్ష్యం వేదమునో కాదో అనుట సంశయాస్పదమట. అట్టియైద
సర్వజ్ఞ సకవేద్యముగుటవలన సంగీతము సర్వ లలితకలను అతిగమించి సర్వ
జనమోదమై నెగడుచున్నది అనుట నిర్వివాఢాంకము.

అట్టి యా సంగీతమునకు ప్రతిద్వంద్యిగ వియవగలిగినది సాహిత్య
మొక్కాటియే. స్తూల చృష్టిక జననమ్మెఘాహానక్కు ప్రతిపాదనమందు సంగీత
సాహిత్యములు ప్రతిన్యఫలు. సూచైషైక కవి వరస్వర పరిపోషితములగా,
అవినాభావ సంబంధులగా గోచరించుచున్నదు, సంగీతమునందు సాహిత్యము
వ్యక్తము. సాహిత్యమునందు నంగీతము అంకర్షింపాతము. సాహిత్యమునందలి
శ్రవణ పుటము, శాశ లయాన్వితత్వము, అత్మర సమత్వము, తంప్రీలయ
సమ్మన్వితత్వము మున్న గునవన్నియు సంగీత లక్షణములే. సంగీత స్వరత్వము
నందరి అపార మాధుర్యమునకు, ఆలోచనామృతత్వమును ప్రతిపాదించుసాధి
సాహిత్యమే. చాపుననే చునవారు ఆ సంగీత సాహిత్యముల తెంటిని ఇగస్తూత
యుగు ప్రాప్తించే వశ్చోత ఛీర సంఘములనివాయ. స్తుసంధయ శిల్పు మాతృ
స్తన్యమును ఇఱువైపుల కదులు నిండుగ తనివార గ్రోలవిదే, ఒకవైపు శ్రాగుచు
పటియొక క్రేచ స్వర్చించనిచే తుష్టిని, తుష్టిని బొంధనట్టే, కాప్యాంతరిత సంగీతి

పాహిత్యముల రెంటిని ఆస్యాదించి అనందింపజాలని పాతకడు తమ సహృదయుడగా రూపొందశాలదను అబిప్రాయము వైని ఉట్టింపించినచాటు కోక మఖివ్రత మొనిచ్చును ఈ కోకాంతరిత భావమును మెచ్చి, తమట సచ్చిపీతిలో మన అంధ కవి వతంసులందరు, తమ కావ్యములందు గీతిపాహితులకు ఏదియో యొకరీతినున్న అనుబంధమును సమ్యోజ సంభావితము గావించినాయి. కొందరు ప్రతుషపద్ధతిలో సంగీతపాహిత్యాను బంధమును దృఢముగ వ్యక్తికరించినాడి. మరికొందరిద్దునిని పరోక్షపద్ధతిలో భంగ్యంతరముగ పుట్టం కించసారు.

ఈ రీతిని నన్ను యుండి నాచన పోమనార్యుని వఱకుగల ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతిపత్తిని ప్రక్యక పరోక్ష పద్ధతులలో పొడగగ్గుచున్న రీతిలిచ్చే అనుమించి యంఫిర్. పుట్టమునక్కె లఘు సిద్ధాంత వ్యాసముగా నమర్చించితిని.

పీదవ అదే రీతిలో శ్రీనాథ కవిపార్వత్యాముని నుండి రఘునాథ నాయక కవిళేతియల వరకు వారి యుగాంతరితులగు కవివరుల కావ్యములందరి సంగీత ప్రతిపత్తిని పరిశోధనాంశముగ గైకొని సిద్ధాంత వ్యాసరచనమును పిపోచ.డి. వుట్టమునక్కె పమర్చింప వ్యాసంగమును సాగించినాను. ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతిపత్తిని అనుమిలించుటయొందు వ్యక్తము గావించిన సంగీత పారిషామికములు చర్చిక చర్చాణములు కాకుండుటక్కె ఆ ప్రదమ భాగమును సిద్ధాంత వ్యాస గ్రంథమునకు అనుబంధించినాను.

ఆర్థ శతాబ్దిము క్రిందట గాయకులు వైణికులు సంగీత నభా కార్య క్రమాంకమును పాహితీవిడులనుగూడ నలరించుటక్కె వీణానుగతముగ నాల వింపెడి ఉను వను చరిత్రాంతరిత వద్యరీతి యొకటి యొండెడిది. అది రాషురాను మనకవారి నేడడి పూర్తిగ అప్రచితమై పోయినది. ఏటది చేక ఆరువడి సంవక్షరముల పూర్వమునాటి సంగీత నభా కార్యక్రమముల విని ఆనందించిన గాన రనికులఁగు ఆచార్య పింగళి లక్ష్మికాంకముగాటు, ఆచార్య గంభీ తోగి శోయాజూయాగాటు, ఆచార్య కాకర్ల వేంకటరామ నరసింహముగాటు, బ్రహ్మగ్రీ వెంవరాల మార్యసారాయణశాప్తిగాటు, శ్రీమన పుట్టవర్తి నారాయణాచార్యుల

వాయ వంటి సహస్రమాసాధిక ఊతులగువారు కొండదు ఈనంప్రదాయము నెతేగి యున్నారు.

వీరిలో మా ప్రాచారుంలగు ఆచార్య పింగఱి లక్ష్మీకాంతముగాదు రెండున్నర దళాబ్దిముల క్రిందట ఆకాశవాణి సాహితీప్రయోక్తిలగ విజయవాటిక యుంటున్నపుడు నేనోకసారి ఆకాశవాణి సంస్కృత లాటక కార్యక్రమమున పాల్గొనుటకేగితిని. అప్పుడు ఆచార్యదేవులు నాతోపాటు వచ్చియున్న వంగిత విదుషియగు మా అమ్మకోచిన్ననాటి వంగిత సభ కార్యక్రమముల గురించి ముచ్చటించుచు సభాంతమున వీళానుగతముగ గానము చేయుటకు మను వసు చరిత్రల పద్యముల నాలపించురీతివిగూర్చి ప్రస్తావించిరి. ఆనాటికే సంగిత సాహిత్యానుటింధము సెనుంచుచు వరిళోధనము గావించ ఉత్కతను ప్రదర్శించిన నన్నాశిర్వదించిరి. ఆ సందర్భమున మను వసు చరిత్ర పద్యగాన సాప్రదాయము నెరిగిన మా అమ్మగారిని సంభావించిన, నా వరిళోధన వ్యాసమున మను వసు చరిత్రాంతరిత పద్యగాన రీతిని స్వీరపరచి అనుపంచించ వలయునని ఆదేశించిరి. వారి ఆశీర్వాదము నేటికి ఫలించినది. మళ్ళీనని ఆనాటి ఆచార్యోవదేశమును శిరసావహించి కొన్ని మను వసు చరిత్రములందలి పద్యములను తాను గురుతుల నంప్రదాయములో నేర్చిన విదానము ననుసరించి స్వీరపరచినది. వానిని ఈసిద్ధాంత వ్యాసమునకు అనుటింధముగాజేరి చరిత్రాధ్య నైతినని భావించుచున్నాను.

ఈ వరిళోధన వ్యాసము కవిసార్వభూముని కర్జాట గాన ప్రతివత్తితో వల్లవిత మనుచుస్తునది. శ్రీనాథుడు అంధ సాహిత్యమునందు కావ్యరీతికి శ్రీకారము చుట్టుటతోపాటు గీతి ప్రతివత్తికి సాందీ కోకమునుగూడ వరించినాడు. తన కవితా పుండరిని గాన రపిగనేగాక నాట్య మోహినిగఁడుడ గావించి తానే మాత్రదారుడై నేపద్యమున విలచి తెరవెడలించినాడు. ఇట్లే గీతిసాహితీప్రతివత్తి ఈ కవిసార్వభూముని కవసమున విభిదమై కర్జాటరీతి సమన్వితమై ప్రతిఖాసించి తీరు తీయములతో సృత్య గానరీతులలో సమ్యక్షం భావితమైనది. ఇట్లే కొర్యాత్రిక పొండిత శ్రీనాథునికే సార్వమని, అట్టిది తదిదూరా సార్వమని మా ఆచార్యదేవులు దా॥ శ్రీ కాకర్ల వెంకటరామ నరసింహముగాదు విద్యార్థిసే దళ

యాదే నన్నాదేశించిన రీతిలో నాట్యశాస్త్ర సహకృతితో పల్గొటి ఏరచరిత్ర మందలి నాట్యశాస్త్రోదీరిత లభించినమును అండ్రుషిమూర్ఖవి ఇతర గ్రథ వరికీంనమునుగూడ గావించినాను శ్రీనాథుడు మూర్ఖులైనిలుపగ ప్రపుల్లమైన గీతిసాహితీ నమంచిత ఎనంతగానమును పర్వత ప్రవృత్తి పరశింహ ద్రీధాచి రామమై వల్లభుని హృదాత గీతితో నంబాదముచేసి గొరప నాలపించి “మాగామాగిలి వృష్టషు హూగొమ్ముల నుండి వుద్దము ప్రచాణింపనేతే గౌఢమ నెములియ్యు” “నటనమాడి సాపాయనుచు త్రుతి బట్టిసాంచి” అముచు పల్గామాత్మని కవితను గూడ పలకరించినాను.

శ్రీనాథుని యుగముననున్న కివిపటలలో పిల్లలచాయి పినఫీరనాయ్యాడు, వల్లభమాత్యదు తాళ్ళపాకపు కవివయిలు ముంగ్చుగుబారంచడి శ్రీనాథ కర్ణాట రీతిచే ప్రభావితులై ఆటు దేశిని, ఆటు మార్గిను ఆటవైపుల నిఱపుకొని గొపాహితి నమంచిత కవశరీతిని నిర్వహించినాయి. ఆట్లి రవస గాస రీత్యాసు శిలమున శ్రీనాథయుగాంతరిత కవలు ప్రదర్శించిన వయపోలభాసు ప్రకరణాంచితముగ దర్శించనాను. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాంధ్రశాఖ విద్యార్థినిగానుఁడై ప్రథమ గుయదేవులు దా॥ శ్రీ భద్రిరాజ కీష్వమూర్తిగాయ (ఆప్యాది ప్రాద్రాశాద విశ్వవిద్యాలమోపాద్యక్షల) నాదృష్టిని గౌరవ, కౌరవి గోవస, జర్మనార్యాదుల గీతవాద్య సృత్యపొండితిపై కేంప్రీకరింపబేసిరి. అభ్యాసిని పరిచేధనాపథిలో నమ్మగను శిలనాలత్యముగ ననునంధించితిని. శ్రీనాథ యుగముఁకు తయవాతి డయన కృష్ణరాయల యుగమున ఆంధ్ర కవివతంసుల నంగిత ప్రతివత్తుసు శిలమున ప్రత్యక్ష వధ్యతి చోటుచేసికొనివది. శ్రీనాథ యుగాంతము పరశు వ్యక్తమైన కవితాన్యై రాయల యుగమున పూర్తిగ సవగురుసమును దొంగించుకొని గానవినోదముల, సృత్యవేషముల చంగమున నిలచి ప్రదర్శించి నది. రాయలవారి సాహితీ భవన విజయాస్తాన మంచవమున తొలిసాలిగ నిచ్చావ స్విర బృంహిత భ్యానమును వెద్దనార్య దిగ్భజము గావింగివది. ఆ ఘంచిత్యుని గీతిసాహితీ నమంచిత కిసనాథినందనము గావించుబతోనే రాయలనాటి సంగీత రపికకు త్రుతి నంతరింపబడిసది.

రహితుల్ల జాక్రత గాక్రముల రాధిరగించు విషులగా చర్య విద్యానిధియ్యుని

ఫరూధిని ఆలావగతించొక్కయండగా సాహితీ ప్రవరాఖ్యాత యొట్ట ఎదుగు సాషైచ్ఛ-రింపజేసి గీతిచే సాహితీనై నవాల చేయించిన ఘనకీర్తి పెద్దనకే దక్కినది.

“వాలాటంకౌసగోక్కు నీ వలవతన వాయిచుచో నాటకున మేళంచైన వివంలిన్న మొదయన నీవంటమింజేసియా యాలాచంచె యోకో బిచ్చైఉఁడుఁ బ్రిభాతాయాత వాతాహాత లోల త్రంత్రుల మేళవింవగదవే లోలాషి! దేశాషికిన”

అని విద్రాముద్రిత వోట అస్యమనన్నాయైన వాజ్ఞాయని వైతాఃక గీతినాలపించి హాచ్చరించినాచీ రపీంద్రుడు. ఆ హాచ్చరికల కులికివడి ఆయుత్తయైలేచి ఆతని సాహితి.

“క్ర్యుకర సంకఱహ రత్న కటక రఘుంధుణ ధ్వని స్వార్థితో శాక ప్రోథిమను ప్రకటించిర తీయతీయలను సమ్యక్షంభావితము గావించినాను.

రాణువారి ఆ సుమత్ర మాల్యద మధుర భక్తి భరిత స్వాంతయై, విష్ణుగా మనియై మేఘరంబినిని విషకైషము గోరి పాదినది. ఇట్టి మధుర భక్తియత తీచేశ్వరే ర్వ వివయక విపూగీతికా గానము గీత సాహితి సమాంగణ సార్వ భోమోర్ధ్వితముగ ఆ ముత్ర మాల్యదాంతరముగ విని, సంగీత రసిషులకు సాహితి విదులకు నివసింప గర్వితఃముఁ ముదావహము.

ఇర ముత్రుతిష్టవార్యుని ముద్దు వలవకలలో పారిషాతావహరణ కావ్య మును ‘సరిగమ వదని’ న ప్రత్యురముల మహాతి నథో వాయు నిహాత మొర యించచు నారము సాషైచ్ఛ-రింపగా ఆ కావ్యనాయక యగు సత్క్య ‘బాల పుల్లవ క్రొప తచ్ఛాయు కంత కల కంత వదూ కల శాకలీ ధ్వని యుతముగ అసాహాత నాదమును ఘూరించినది. క్రొవ్వుడి గోక్కు తంత్రుల వీజెయోల మీచు గల సముద్రలగు అమె చెయివైన అంతఃపురాగనయ ఆ సంగీతమునకు అనుగత ముగ ఇంత్రమును నివ్వహించినాచు, ఇయ్యుడి రాజిలో స్వల్పమేనము వాసిలో

యుందే నన్నాదేఖిన రీతిలో నాట్యశాస్త్ర సహకృతితో వల్లాట పీరవరిత్ర మందలి నాట్యశాస్త్రోద్దీరిత లక్ష్మానుకీలనమును ఆమ్ముహచుహని ఇతర గ్రంథ వరికీలనమునుగూడ గావించినాను శ్రీనాథుడు మూలమై నిఱవగ ప్రవుల్లమైన గీతిసాహితీ నమంచిత ఎసంతగానమునకు నర్వ్య వ్రకృతి వరవశింప క్రీడాలి రామమై వల్లాటుని హృదయ గీతితో నంబాదముచేసి గీతికల నాలపించి “మాగిలి మాగిలి వృక్షం హుగొమ్మైల మండి షడ్జము ప్రకాశింపవన్లే గౌదమ నెమలియై” “సంబముడి సాపాయనుచు క్రుతి బట్టిసెనది” అనుచు వల్లామాత్యని రపితను గూడ పలకరించినాను.

శ్రీనాథుని యుగముననున్న కవివచ్చలలో పీల్లలమళ్ళి పినవీరనార్యాదు, వల్లామాత్యదు కాక్కపాకపు కవివరులు మున్నుగువారందఱ శ్రీనాథ కర్ణాట రీతిచే ప్రభావితులై అటు దేనిని, ఇటు మార్గము ఇచ్చివై పుల నిలపుకొని గీతి సాహితీ నమంచిత కవసరీతిని నిర్వ్యహాంచినాయ. ఇట్టి కవన గాన రీత్యసు శీలనమున శ్రీనాథయగాంతరిత కవులు ప్రదర్శించిన వథాపోలడలను ప్రకరణాం చితముగ దర్శించునాను. అంద్ర విశ్వవిద్యాలయంద్రశాఖ విద్యార్థివిగానున్న షడ్జము గుయదేవులు డా శ్రీ తద్రిరాజ క్రీష్ణమూర్తిగాయ (ఇప్పుడు ప్రైధ్రాబుద్ విశ్వవిద్యాలమోపాధ్యాత్మలు) నార్యప్పిని గౌరస, కొరవి గోవన, జగ్నైసార్యాదుల గీతవాద్య నృత్యపాండితివై కేంద్రికరింపవేసిరి. అభ్యానిని పరిచోధనావధిలో నమ్మగను శీలనాలత్యముగ నమనంధించితిని. శ్రీనాథ యుగమునకు తరువాతి దయన కృష్ణరాయల యుగమున అంద్ర కవివశంసుల నంగిత ప్రతివత్కును శీలనమున ప్రత్యక్ష వద్దకి చోటుచేపికొనిసది. శ్రీనాథ యుగాంతము వరకు వ్యక్తా వ్యక్తమైన కవితాకన్య రాయల యుగమున హృతిగ నవగుంరసమును దొలగించుకొని గానవినోదముల, నృత్యవైశ్వముల రంగమున నిలచి ప్రదర్శించి నది. రాయలవారి సాహితీ భువన విజయస్థాన పండవమున తొలిసారిగ నిషాధ స్వర బ్యంహిత ద్వానమును వెద్దనార్య దిగ్జము గావించిసది. ఆ మహాత్ముని గీతిసాహితీ నమంచిత కపనాభినందనము గావించుటతోనే రాయలనాటి సాగిత రపికతకు క్రుతి వంతరింపబడిసది.

రహితుండ్ర జాత్ర గాక్రముల రాగరగించు విషులగా ధర్మ విద్యానిధియైన

పరుధిని ఆలావగతించొక్కియుండగా సాహితీ ప్రవరాఖ్యాన యొట్ట ఎదుగు సాక్షాత్కారింపజేసి గీతిచే సాహితిపై సవాలు చేయించిన ఫుసకీరి పెద్దనకే దక్కినది.

“పాలాయంకొనగోళ్ళు నీ పలవతన్ వాయిచువో నాటకున్ మేళంకైన వివంచిన్న మొదలున్ నీవంటమింజేసియూ యాశవండె యుపేళ్లు బిల్లెక్కెడుఁ బ్రిభాతాయాత వాశాశాలోల త్తంత్రుల మేళవింపగదవే లోలాక్కి! దేశాక్షికిన్ని”

ఆని విద్రాషుద్రిక వోట్ అస్యమనస్కాయైన వాస్కుయిని వైతాడిక గీతినాలపిగచి హౌచ్చరించినాటీ కపీంద్రులు. ఆ హౌచ్చరికల కులికిపడి ఆయుత్తయైచేచి అంని సాహితి.

“క్రమకర సంకడుహ రత్న కటక యుంయుణ ధ్వని స్వారితో లాళ ప్రోథిషును ప్రకటించిన తీరుతీయులను సమ్మానంశావితము గావించినాను.

రాదుంబారి ఆ పుత్ర మాల్యద మధుర భక్తి భరిత స్వాంతయై, విషుగా పునిద్యై మేఘరంజిని నిజకేమము గోరి పాచినది. ఇట్టి మధుర భక్తియుత జీవేళ్లుకై క్య వివయక విరహాగీతికా గానము గీతి సాహితి నమరాంగణ సార్వ భోమోర్ధీపితముగ ఆ ముక్క మాల్యదాంతరముగ విని, సంగీత రసిటలకు సాహితి విదులకు నివసింప గలికసనుఱ ముదావహము.

ఇక ముక్కాతిమ్మనాయ్యని పుద్దు వటకులలో పారిశాతావహరణ రాప్పి మున్ ‘సరిగమ పదని’ వ ప్రస్తరముల మహాతి సభో వాయు నిహాత మొరయించచు నారచడు సాక్షాత్కారింపగా ఆ కావ్యనాయక యుగు సక్కు ‘బాల వీలువ గ్రాన పోయ కంత కల కంత వదూ కల కాకలీ ధ్వని యుతముగ అనాహాత నాదమును పూరించిసది. క్రొవ్వుడి గోళ్లు తంత్రుల వీణియుల మీఱు గల నమ్మరలగు ఆమె చెలాలైన అంతఃపురాగనలు ఆ సంగీతమునడు అనుగతముగ జంత్రమును నిక్కయించినాయ. ఇయ్యుడి రాళో న్యల్పుమెను వాసిలో

అనల్చి నంచి తిమ్మనార్యుని నాగితాథిచికి ప్రతికగా పారిజావహరణ కావ్య విషయకముగ నుట్టంకికము గావించితిని.

రాయల సమకాలికుడు కాకున్నను, రాయల యుగాంతర వర్తించున పింగాలి సూర్యనార్యురి “కొఫ్ఫాలోదయ” మందలి కథ అంతయు గానాచృత వర్షిణీ రాగాలావనా నేవర్ధయముతో ఎట్లు నడచెనో నిరూపింప యత్నించితిని. స్వభావతీ ప్రదుష్ముము సందు మాటు నడవి సంగిత ప్రభావమును గూడ యథాక్తిని వ్యక్తికరించితిని.

కొఫ్ఫాలోదయనాయక కలభాషిణి కీర్తనా పాత్ర చిత్రమృదుగీత కొకంన ప్రవీణ గాన కళలో నెవ్వారిని బోరించక యొక తణమేని కరింపగా నేరని అనుసారైద్వాటేబిహ్వాల తనయుచైన నారదుడే యిందు సూత్రదారుడు. ఆనారదుని పాత్రమున పింగాలి సూర్యనార్యుని సంగిత కొవైదువ్యము ప్రదర్శితము. శాఖావతీదేవి నంగిత పాండితి ప్రశంసనమున సూర్యనార్యుని గాన విజ్ఞానము ప్రవ్యక్త మొనర్చితిని.

రాధామాధవ కవి మధుర భక్తి గీతికగా నాలపించిన రాధామాధవ కావ్యాంతరిత గానాసూన రీతిని గూడ అనుషీలించితిని.

శేఖల సంగితాచిజ్ఞకు మూత్రమే గాంచి మరిసిపోవుట గాక సంగిత కొరహాన్య విధులము జూపించి కరించిపోవు నడవకాళమును గీతి సాహితీ ప్రియులకు గగ్గించి ఘనకీర్తిని దక్కించుకొన్న ఏకైకాంధ గీతి సాహితీ సార్వభూముడుగ భట్టుమూర్తికి పట్టము గట్టవచ్చును. ఆఘస్తాకవి వరుడు తమ వసు చరిత్రాపంభమున తాను సంగిత కొరహాన్య నిధినని చెప్పికావినదు. అమ్మహామహువి గీతి సాహితీ కొచణత్వమునకు యథాక్తిని నిరూజమెత్తితిని గురువేపుట ప్రాచార్య డాయన్. వి. తోగారావుగారు వసు చరిత్రాంకరిత పవ్యతియుడు ప్రతిభాసించిన రాగము దాలంకార సంంత కాత్మరీతులపై నాడ్చుప్పిని కేంద్రికరింప లేసిరి. అయ్యాచార్యువదేశమును వరికోర్చనావది యుదు గూడ మొసు నుచితుకొని పరిత్రమించి రాగ విధులను గాంచి తరిచితిని. ఇమ్మహాకవి పచచినిద్దన ధ్వయాంశికావ్యముగు హారిష్ఫచ్ఛద నలోపాశ్చాంశమున

ఆలంకార శాత్రు గ్రంథమను సరవభూపాలీయమున గూడ క్షూచిత్కృముగనై నేను ఎంతో కొంత సంగిత ప్రస్తావన లేకపోలేదు. కానీ గ్ర్యాంథ ని స్తరజఫీతిచే ఆలంకారిక దృష్టి అచ్చాంధార్ధి చిత్రా కావ్యముల పొంతకు పోనైతిని.

పపుచరిత్ర్యా కారువివలె సంగితరీతి సంభావితముగ జరిగోండ ధర్మ నార్యదు, ప్రోధకవి మల్లనార్యదు, ఎదపాటి ఎల్లనార్యదు తమతమ కావ్యముల నెఱ్లు నడిపించిరో వరామర్యించితివి.

దక్షిణాంధ సార్వ్యతమున గితియే సాహితిని పాడించి కవ్యించి నవ్యించి నది. ఇంకు ముందు సాహిత్యము నందలి సంగిత రీతిని కోథించిన ఈ యుగ మున సంగితమునందలి సాహిత్యమును పరిశోధింపవలెను ఈ దక్షిణాంధ యుగమున రాజులు రాజకవులై, కవిరాజులై ఆ స్నానమున సాహిత గితకలనాల కించి ఆలపించినారు. రఘునాథనాయకుడు వాగేయకారకుడైగ ఎంద దీష్కితాచ్యా దను నంగిర శాత్రు కారునకు కిమ్ముడై వేంకటమతి వండితుడను బయకారునకు సతీర్థుడై నంగిత ప్రాధాన్యము గల కావ్యములను, సంగీత సుదయను శాత్రు గ్రంథమును కూడ రచించినారు. ఇట రఘునాథనాయకువి కావ్యములను అతని పెన్సు నందిన చేమకూర వేంకట కవి విజయ విలాస కావ్యముకూడ వ్యాసమున ప్రస్తావించినాను.

త్రీవాథవినుండి రఘునాథవి వరకు సాగిన కవనగాన రీతినిఅనుక్కిలించుట నా నరికోధనా వ్యాస ధ్యేయముగ ప్రవర్తిల్లినదిగాన విజయరఘువాస్తాన కవయ్యత్రి యైన రంగాజమ్ము గానరీతిని, చెంగల్వ్య కాళ కవి నంగిత వద్దతిని గూడ పరి కోధనా వ్యాసమున ప్రస్తావించినాను.

అండకర్కురాయుకమును పానకమున తిపి ఏపాటిదో విత్కురించుటవంటిది యైక గాసాంకరిత నంగిక రీతిని వెదకుట. యైక గానముల యందలి సంగిత రీతిని అభినందించుటనక్క సాహిత్య రీతిని అనుక్కిలించుట తగినట్టివని. నా మని సాహిత్యంకరిత మగు వంగిక రీతిని ప్రస్తావించుట ఆగుటచే యైక గాన ముల చెంకకపోనైతివి.

నా నేర్చినంతవరకు త్రీవాథని మండి రఘునాథవి నర్యంతము ప్రవర్తిన సాహిత్యంకరిత నంగిక స్పృతి వండిక జనామోదమె నిలచిన నా జన్మకదియే మన్మన.

నా వరిళోదన విషయకముగ నాకు గలిగిన నంగిత సాహీతీ విషయకము అగు నందేహములను తీర్చి నలశాలను నొపంగిన వారు అబార్య వర్యులు, హీతైము శ్రీ గంటి తోగి సోమయాజులుగాయ, శ్రీ దా. దొడస్వగాదు దా. S.V. తోగారావుగారు కూడ నున్నారు. చరిత్ర కారులు నంగిత సాహీత్య ప్రవీణులును నేలనూతల కృష్ణమూర్తిగారు, శ్రీమతి శ్రీవాస్తవ పొలవ్యగారు కుమారి R.H. లీలగారు కూడ నాకు నహాకరించినారు. వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

ఉగ్రపాలతో నాకు నంగితాభిరువిచి మా అమ్మ కల్పంపగా భయ భక్తులలో సాహీత్యపాసనా విరతిని బావట్ల శ్రీ సరవ్యతి స్వారకోన్నత పారశాలా విధాం రీచి సుమ్మపుడు నాలో ప్రశ్నేపించిన మా గుచ్ఛదేవులు శ్రీమతి శీమరాజు వరంక్రుష్ట గారికి కీ. శే. పేరలి వెంకట క్రిష్ణుఁ గారికి శ్రీ. బి. ఆర్. ఎ. దీంకితులుగారికి నానమస్యులు. గ్రాఫితి ప్రభుత్వ మహీణ కశాల విద్యార్థినిగా మన్మహపుడు నమ్మ పంగిత సాహీత్య వ్యాసంగమున తీర్చిపిఠిన కుమారి M. సరోకిని శ్రీమతి T. స్వరాజులయ్య, కీ.శే. శ్రీమతి జి. కనకమ్మ గార్లకు (అనాటి కశాలాధ్యాపికలు) నా నమస్యులు.

ఈ నా వరిళోదనా వ్యాసంగోవయుక్తముగా అనేక నంగిత శాత్రుజాలతో ముఖముభిని నిర్వహించితిని. ఆట్లి వారిలో శ్రీ మంచాళ జగన్నారథవుగాయ, డక్కర్ అరిపిరాల పత్యనారాయణగారు శ్రీ N. పినాకపాణిగారు, శ్రీమతి కోణంరాజు సికాళాయగారు, విద్యాన్ శ్రీ కొప్పె నశ్యనారాయణ రాజౌఫరంగారు మన్మగు వారెందరో మహాసుభావు ఉన్నారు. వారందరికి నా వందనములు.

టిపినంత మేరకు అంధ వాజ్ముయంబుదీని, గిర్వాణ శాపించిత సంగిత శాత్రు మందరాచల నహాక్కుతితో మదీంచి తదంతరక సంగిత సుధాకలశమును వెలాచ్చుంకు గావించిన నా ప్రయోక్తుమలో నేనెంత మేఱకు కృత్యక్కుత్థునైతినో మధిసుమనజ్ఞలే నిర్ణయించుడు గాక.

ఇట్లు
గిక సాహీతీ నహ్నపయ విధేయ
బూదరాజు వేలకటు శారద

అనుశుల్పి

కవసగాన రసికులైన మాతంగ్రేగాయ కీ.చే. బూదరాజు హానుమంతరాపుగారు చిన్ననాటినుండి నాకు సంగీతసాహిత్యమానమును కల్పించినామి. మాకల్లి శ్రీమతి బూదరాజు సత్యవతు కృనాట అమ్మయేశాకి ఆచార్యయైనై విద్య విషయకమగు ప్రోద్భుతమైనసిగినది.

సాహితీరీతిలోనేగాక సంగీతవిషయకముగాగూడ సతీథ్యలైస గురువర్యులు డాక్టర్ బొర్డువల్లి పురుషోత్మార్యుల నిశిత వర్యవేషణ, మాలమ్మి సంగీతపర్యాలోచన గానసదృశమగు పరిశోధనకు త్రుతిలయలను ప్రకల్పించినది. నాశ్రత శ్రీ సి. సుబ్బయ్యనాయుడు, బి.వి.బి.ఎల్. గారి విరంతర పోత్సాహాము, కత్తవ్యభావము రాగమయమగు నా సిద్ధాంత వ్యాసరచనమున స్వారప్రస్తారమై భాసించినది. ఈ పరిశోధనమున నాచే విరంతరాయముగ సాహిత్యానుశిలనము గావింపజేసిన ఈ మువ్వురికి కృతజ్ఞతలు తెలుపుటకు క్రతికిబాలయ.

ఇతః హార్యము నాగార్జున విక్షివిద్యలయ ప్రాచార్యులయ అంద్రశాఖాధ్యక్షులగ నున్నవుడు నాకు పరిశోధనావకాశము నొనగి సంగీత విషయకములగు నా సందేహములను గొన్నింటిదీర్చి మూడేండ్లు విరంతరాయముగ పరిశోధనగావించు సౌకర్యమును కలిగించినందుకేగాక నా సిద్ధాంత గ్రంథి ప్రచురణార్థమై ఆర్థిక సహకారమునందించి ప్రోత్సహించిపోతుంది. శెఱగు విక్షివిద్యలయ ఉపాచార్యులు ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దోషవు D. Litt. గారికి నాకృతజ్ఞతాంణలు.

“గీతం వాద్యం తథా నృత్యం త్రయం సంగీతముచ్ఛతే” అను సటులముగ్ర సంగీతానుశిలనము గావింపనెనచి భరతాభ్యక్తాత్తు, నృత్యపత్రాను వాయ్యదులనుగూడ వరించితిని. అప్పుడు ఆచార్య శ్రీ జమ్ములముడక మాఫపరాముకర్మ, ఆచార్య శ్రీ పోణగి శ్రీరామ అప్పారాపు, ఆచార్య శ్రీ రాళపల్లి అనంతకృష్ణరమ్మ నారాల వివరకాత్మకాభి భాషణములు నాకు ఉపయుక్తములైనవి. ఏతద్రాగరసాత్మక నాట్యకాత్మక విధులకు లక్ష్యములు కాదగినచీతులను ప్రమర్పునా

లంక్ష్యములగ డా॥ S. V. భుజంగరాయళర్షుగారిచే రచితములైన కూచిహృది నాట్య రూవకముల ప్రదర్శనములను ఆచార్య శ్రీ వెంపబి వారి అధ్వర్యమున దర్శించి నెల్లారి నాట్యచార్యులు శ్రీ కోటసుఖిహృషిగారు, సుంటూరులో నాట్యచార్య గుంటూడు లక్ష్మీనరసింహాస్తుర్యలగారు తమ విద్యాధ్యలకు ఉపదేశించుండగా గాంచి, నాట్యచార్య శ్రీ నటరాజ రామకృష్ణగారు అంఱు వృత్తాధికములను గూర్చి పత్రికాముఖమున గావించిన రచనములనుచూచి వివేచించుకొనినాను. కానీ గుంటూలుగు ఈ నాట్యశాస్త్రకార్యలకు, నాట్యశాస్త్ర నా సమస్కృతులు. గీర్వాణాపా రచితములగు అనేక నంగిక నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములను అనుశీలింపదగిన అవగాహనమును నాకు కలించిన నా నంగ్రంగాంధ్రత గురువులు కీ.ఎ. ఇనవకులిక శంకరశాస్త్రగారు, కీ.ఎ. దుఘ్వారి వెంకట రమణశాస్త్రగారు, శ్రీతుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌచరిగారు, శ్రీ మధు మాదన షంగిగారు, శ్రీమాన శ్రీమత్తిచుపులగుదిష్ట నరసింహాస్తుర్యలవాడు నదావందనీయులు గీతి సాహితీ చరిత్రచార్యులు డా॥ ట. రామచంద్రయ్యగారు వంద్యులు.

మూడేండ్ల గురుతరమగు సిద్ధాంత వ్యాసరచన బాధ్యతను స్వీకరించిన వేసు గృహవిర్యహంచమున కృతకృత్యను గాలేనేమోనవి నందేహింపక, అండు చెప్పక అనుమతించి ఆకీర్యదించి పోత్కపొంచుచున్న మా మామగారు శ్రీ చదంబర కుమారరావు, బి.ఎ. (రిప్రైట్ డిస్ట్రిబ్ రిసప్లైరు) గారికి నా వమస్కరములు.

తాను విద్యాధికుడు గావలెనవి ఆరాటివడక తన చెల్లెలు విద్యావతిష్ఠైన బాయిని తృప్తివడి నస్సిన్న పరికోధనము సాగింపుమని ప్రోత్సహించి దీవించు చున్న మా అన్నయ్య శ్రీ బూదరాజ పాండురంగారావు వ్యాసు గారికి నా వమస్కరులు.

సాగాయన విక్ర్వవిద్యాలయమున ప్రవధనధ్యేయముగ పరిశోధనమునుగ కొని పరిక్రమించు అవకాశము గల్గించి వేకినాదిక సొకర్షములను సమకూర్చి అనుమతించిన ఆనాటి ప్రథుతోన్నత విద్యావంబాలకులు డా॥ వి రామచంద్రగారికి, యూవివర్షిటీ గ్రాంట్సు కమీషన్ ఉపాధ్యక్షులు ఆచార్య బి. రామచంద్రరావు గారికి, మా రౌడ్ కోసల్య మహిళా కొశాల అధ్యక్షులు కుమారి ఎం.వి.

రంగమృగారికి, శ్రీమతి కె. హేమలతమృగారికి (నేడు ప్రథమోన్నత విద్యా సంయుక్త సంచారకులు) నావందనములు.

నా సిద్ధాంత వ్యాసగుల నిర్ణయములుగా వ్యవహరించి అభినందనలనందించిన ఆచార్య శ్రీ G.V. సుట్రిహృషిక్రమ (Professor and Head of the Dept. of Telugu University of Hyderabad) గారికి ఆచార్య శ్రీ గంధం అప్పురావు (Professor and Head of the Dept. of Telugu, University of Madras) గారికి ఆచార్య శ్రీ చల్లా రాధాకృష్ణమూర్తి (Professor and Head of the Dept. of Telugu Madhurai University Madhurai) గారికి నా కృతజ్ఞతా హర్యక నమస్కారులు.

ప్రథమముతో పరిశోధనముగావింప నేను నెల్లాయనుండి నాగార్జున నగరమునకేతెంచునపుడు నమ్మించవలసిన ధ్రువపత్రమున నేనీ వచని సక్రమముగ విర్మించునని విశ్వసించి నిర్మికముగా ధ్రువీకరించిన నా సహాదోస్యిగినులు, మిత్రురాంద్రు శ్రీమతి ది. కనకదుర్గావతి, కుమారి అర్చ. హేచ. బీలగార్లు తమ ఆరాధ్యాదేవి శారదను నిరాజనమైనగు నవకాళము నొసంగిన శ్రీమతి పిండిప్రోయ వనుతాదేవిక (శారదానికేతనప్రాచార్య) కు నా స్నేహ హర్యక కృతజ్ఞతయా.

పరిశోధనకాలావధిలో నేను తిరువతి ప్రాచ్యవరిశోధన పుస్తకభాంధారమును, శ్రీవేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయమును, హైద్రాబాదు ఉపాయియా విశ్వవిద్యాలయ పుస్తకభాంధాగారమును, కర్నూలు మాకసిరెడ్డి పెంకబరెడ్డి ప్రమట్య మహిళా కళాశాల గ్రంథాలయమును, నెల్లాయ మాద్రాస్కోల్స్‌యి మహిళా కళాశాల గ్రంథాలయము గుంటూయిరాష్ట్ర ప్రాంతియ గ్రంథాలయమును, మా ప్రథమక్ష్య మహిళా కళాశాల గ్రంథాలయమును దర్శించి అందలి నంగితసాహిత్యగ్రంథముల నెన్నీ లినో అనుక్రించినాను. ఇవియేకాక నావరిశోధనముకు వథనిన ప్రాచీన కావ్యవ్రథంచములు వరశ్శకములు నెల్లారు రేణులవారి పురమందిరగ్రంథాలయమున పుట్టినింట నున్నట్లు తనివితీర చదివికానినాను. కాన ఈ ప్రాచీన

పున్నక ఖాండగారాధివతులగు రేణులవారికి ఆద్యముగ తదితర గ్రంథాలయాధి నేతలకు క్రమముగ నా కృతజ్ఞతల సర్పించుచున్నాను.

నా సిద్ధాంత వ్యాసరచనమున చేయవుతిని నంతరించుకు సహకరించిన పుత్రముడు చి. డా. సిహెచ్. కూబలిరాసకు, పుత్రీకవంటిషైనచి. సిహెచ్. లక్ష్మీ లంకమ్మకు, సోదరి చేరాల జానకర్మకు నా అభినందనయి.

నా సిద్ధాంత గ్రంథమును పర్వాంగ సుందరముగ వ్రచురించి యిచ్చిన గుంటూరు - శ్రీ లక్ష్మీ ప్రవేశ అధినేతలగు శ్రీ కాటుగడ్డ బ్రహ్మాయగాంకి, చించుండూబుకు నా అభినందనములు.

ఇట్లు
గుంటూరు విదేశు
టి.ఎస్. శారద

ల య

తెనుగు భాష నంగిత యోగ్తు : నహః శ్రావ్యతాగుణమువలన యేకీయులచే “దేశ భాషలందు తెలుగు లెన్సు” యనియు, విచేషియులచే The Iteration of the East” అనియు మన్మసు నలనందినది మరు తెలుగు భాష ప్రీ యాంద్రభాషయాదలి చందోనియములందు అలంకారక స్తోత్రియందు వ్యాకరణ తియందు అంతర్వుపొత్తమైయున్న నంగిత యోగ్యతానుశీలసము గావించుట గాద పరిశోధన వ్యాసమందు అవశ్యకమే.

అంద్రభాషాచృందమునకు నంగితమందలి లయాత్మికతను బోరిన గుణ ఉన్నది. ఇది ఈ భాషకు మూడలయైన నంప్రైత భాషాచృందము నందును ఉన్నది. ఆదికవి వాల్మీకి నోట మొదట పెల్యుడిని మాట “మానిషాద” క్రమైనది. అది మాటగా పాటగా ముఖ్యాల పేటగా కవితాగాన మోహిని శేషిమ నలంకరించినది. ఈ శ్లోకపు ప్రత్యగదలోనే మానిషాద.. “పుగ ర్థన్మా” అను వ్యాపాతరములు పెలువదుకు ఒక విశేషము. ఇందలి మాంధ్యమమునకు “పి” విషాదమునకు “షా” వ్యజమమునకు “ద” ప్రేవతమునకు గఁ గాంధారమునకు ప్రతీకయ పీనిని ఆరోహణాక్రమమున సవరించి, “సగమ రావిసా” యగును. ధానికి అవరోహణాక్రమమున “సావిధముగాసా” యగును ఇది పొందోళమున నోక మార్గ రాగమునకు ప్రస్తారము మానిషాద శ్లోక మును పొందోళమున గానము చేసిన అలపాటి యో ఆదికవి హృదయాందోళము కాందోళరాగ భావాన్యితమై గమ్యమానమగును.

“మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్యమగముః శాశ్వతీః సమః:

యత్క క్రోంచమిదునాదేకం అవథీః కామ మోహితమ్.

అనుచు తన హృదయాంతరముల ఆవిర్యవించిన శ్లోకము శ్లోకమై తన చెపులకే వింత గావించినవుడు ఆదికవి అఘ్నాని ప్రవృత్తితిట్టు వితరించుకొనినాడు.

“శాశభ్దోళర సమ ప్రంత్రీలయ సమన్వితః:

శోకార్తవ్య ప్రవల్తమై శ్లోకాశవతు సావ్యదా”

ఈ తొలి క్రోకము గీతికి ఆధారవద్దుమై అనంత ప్రజవ నాదమైన మరి కోకము తాకలయాగైతమై, గణయుటి నంసితి బిధ్యమై కవితకు భంచనమై గీతికి అందమైనది. ఆవు కంచె మేసిన దూడ అంచున మేయదు గాన-అన్నిట నంస్కృతము ననునరించిన —అంద్రభావకు నంస్కృతచ్ఛాదోరీత్యను కరణము గూడ ఆది నుండియే అలవడినది. అయినను కొన్ని కవితా ప్రక్రియలలో చందోరీతులు గాన నహక్కతిలో చక్రనేమె క్రమమున వేతొకవంకకు జరిగి పోయినవి. వృత్తములు మారి వృత్తములు గావించి చ్యాపలతో చిందులు వేసినవి. అది వెకవి యుగమై గీతి తన నహక్కతిలో సాహితిని శివాలాదించి నది. క్రీనాథ యుగములో కోటలో గుటీర ముద్రకో కావ్యగానము గావించిన గీతి సాహాతులే పేటలో వీరవదములపాటి ప్రషాల నాడించి పాడించుల జరిగినది ప్రశింధయుగమున నంగిత కొ రహస్యములను కాంభోసిరాగ విపంచికార వసుధాపూరంబులో రంబుగా పెల్లించిన సాహితియే దష్టికా, ద్రు యుగాంతమున యక్క గానముల నయతకు మాని లక్ష్యమైక్కటి లేక వీధిభాగవతముల నాడులు పొరంభించినది. అట్టియొద రగదులు తాటాయ్యయుము నారంభించి లాష్టటికు గూడ కవ్యించి 'నై' అవిపొచుకొని లక్షణ గ్రంధముల తెగ్గొకినవి. అప్పక వ్యాధులు దేశి రచనలను మార్గ వద్దతిలోని తాకముల కన్నయించి లక్షణ లక్షితము గావించినారు. అధునిక యుగమున భావములు ఆభావములై గేయములే గాయములై కట్టుబాటు కట్టిను సైతము పట్టించుకొనక మొరాయించినవి. “చందో సర్వ పరిష్వంగాలను చట్టవట్టమచే శేంపేస్తామని సేటు ఫిరాయించినవి. వర్య ములు వర్యగ్రంధి గద్యములై గజులు కట్టుకొనినవి. వచన వర్యములు వస్తాడులై పూర్వ వర్యముల నడుములు విరుగదంతామని జెడిరించినవి. ఇట్లు కీలావదిన సాహితీకి తన చేయనందించి ఇక గీతియే స్వాతంత్రోద్యమములో వందేమాతరమ్మని మంద్రములో దైర్యము చెప్పి మా కాద్ది తెర్లదొర తనమని మధ్యమములో మాటలు గలిపి స్వాతంత్ర్యము మా ఇన్న హక్కని తారముతో గొంతెత్తి చాబినవి. అప్పుడుసాహితి వైవన్యగీతికాతారాతాత్క్య మందినది. కవిత లోని చందోరీతి గీతిలోని లయాత్మికంగా శిలాశక్తమైన నిత్యమైన ఆనాదినుండి ముద్రాత్మ నేటివఱకు విలిచియే యున్నది.

ఇట్లు పరిష్కారులో ప్రత్యేకముగ అంద్ర శాఖలోని చందోనియతియందలి

సంగీతరీతిని అను జీలనము గావించుకొన వలసియున్నవి. తెనుగు భాషా చృందస్యులరోని నణతీయ వ్యూహప్రత్యుత్తి యతిగా నియతి నందిసది. నమానమను ద్వీతీయా వ్యంజనావుత్తి ప్రాపగా ప్రాపయతిగా పద్యరచనలో విబంధించ బడు టచే ఈ సాహాతిక్కాలేవైన సంగీత యోగ్యత ఒక విశేషముగా నంతరించ ఓడినది. నంస్కృత క్లోక రచనలో ఈ యతి ప్రాపల విర్పందము లేదు. ఇది యైవింకమైన నిషేధముకాలేదు. అటయతి తేవలము విరాపము. ప్రాపశాస్త్రాలంకార మాత్రముగ తెలుగు భందోనియతి కలపాటువడిర కవి నంస్కృత రచన చేయు వపురు బచ్చికముగ వానిని విబంధ్యాచుకొనుట కద్దు. యతి ప్రాపలకు పోలి అషట ప్రమోదములు తెలుగు భాషా వానన ఇసుమంతయే సీ లేని సంస్కృతకవి కవితలో గూడ పొడగట్టుట గూడ గన్వట్టువు. ఇవి యట సొంగులపు సంతరించు వట్టల మాత్రమే ఇట్టి విజయదేవుని రచనల జువికి వ్యత్సమి.

ఉడా :— “అలిట లవంగ లతా పరిచీలన కోమల ఘంయ నమీరే”

భాషా సహజమగు మూర్ఖవాఫిక్కతను బట్టియే నంస్కృతమున కన్న మిన్నుగ తెలుగున ఈ యతి ప్రాపాది సియుములు నియతములైనవి. అట్టియేద కోమలతా విరహితములగు భాషలలో ఈ నియములు ప్రమై యుండుటయు సహజమే. అనంథ్యకములగా వెలువడిన ఆగ్రా జూడపర గీతిలకాదు సామెక అందు ఇలాష్టరములందు గూడ యతిప్రాపల ఆమెకలై చవులూరి చినవి. అవి మధుర మధురములై భావశరితములై నీసగ్గ సుందరములైసి. అట్టి రీతికి ఉడాహరణముగ మొదట ఒక జూడపరగేయము.

“అగ్గి మెరుషుల చీరె ఆ భామ గళ్లు
అడ్డాల టైకాసుఅ చామ బొడిగ
తల యుండులూర్చింది తల సిక్కెచీసా
ఎండి సిక్కుంటితో ఎలిసిక్కుదీసె
పగిడి సిక్కుంటితో పాపిడ్డ దీనే”

తరువాత ఈ దెనుగు జాతీయములు ఉడాహరించవగును.

“ట్రుటీ లేని పాట మతిలేని మాట”

“నాయబోసిన దేవుడు నీరు బోయక మానడు”

ఇట్లు ఆంధ్ర భాషాచ్చందో నియతి యందలి లయాత్మికతను అను శిలించిన పిదవ ఆంధ్ర భాషాలంకార ఫ్లిటియిందలి సంగీత వియతని గూడ వరిశిలింపవలెను.

ఆంధ్ర సాహిత్యమందలి శబ్దాలంకారములకు నంగితమందలి స్వరాలంకార ములకు చక్కని బోలికతన్నవి. ఆందలి శబ్దాలంకారములతో నంగితములోని స్వరకల్పనమునందలి రాగ ప్రస్తారమునందలి దళవిధి గమకములందలి చమత్కులున్నవి.

“నకాంతమపి నిర్మాచం విభాతి వనితా ముఖం”

“అధాలంకార రహితా విధవేవ సరస్వతీ” అనుచు నిట్లు ఆలంకారికులు సాహిత్యమందలి ఆలంకారికావ్యక్తము ఉగడించిరి.

“శక్రినా రహితేవ నికా విజతేవ నదీలతా విష్ణుష్ణేవ

అవి భూషితేవ కాంతా గీతి రలుంకారాహినా స్మాత్తీ” అని వర్ణాలంకార ప్రేకరణమున భరతముని వక్కుఁ నంగిత రత్నాకర వ్యాఖ్యలో ఉదహర్ణుత మైసది. నంగితమందలి స్వరాలంకారముల ఆవశ్యకత గహ్యమానమైసది. కవిత్వమందలి శబ్దాలంకారములగు అనుప్రాసము క్రవద గ్రస్తాలంకారాదికములందలి భాయిలు సంగితమందలి స్వరాలంకారములందున్నవి. గీతి సాహితులు రెండును ప్రతి సుఱ ప్రతిపాదకములే యను ప్రాథమిక లక్షణమునకిని తొర్కుఁటమయి.

కవిత్వమందు ప్రయుక్తములగు శబ్దాలంకారములలో అను ప్రాసమన్న కవుల కనురాగము అలంకారికులకు ఆమోదము మిన్ను. ఆందలి చేకాసుప్రాసము సామాస్యముగ శాస్త్రిక చండ తాండవమునే గాక నుకమార పదలాస్యముగ గూడ ప్రయు క్తమగుచుండును.

“అడరడనెడ రేక రెండు రెండక్షరంబు

లెనయు నియమంబు చేకమో నెట్లటన్న”

“స్వర్గమైపాచల ప్రతావ.....

ర్భి రంగ దానబడ్డి వై లరిన్ హరిన్ హరిన్ సుధా

హరున్ హరున్ గిరిన్ గిరిన్ గుహోనున్ నలున్ రఘు

గుయన్ గుయన్ జయింప.....

ఇందు హరిన్ హరిన్, గిరిన్ గిరిన్ ఇత్యాదిగా రెండేవి అక్షరములు ఆవృత
మగుటలో ఉండి యెను స్వరాలంకారము ప్రతిపాదితమైనది.

ఇట్టి త్రవణ పేయధ్వని నముపాదనయిందు సంగీతమందలి స్వరాలంకార
మగు ఉండి కేవలు ప్రానముతో సామ్యమస్సుది. అద్దాని లభించింది.

“తుర్యగానే కలై తైకహోనాద్యత్రా వరా శ్రా

నః ఉర్మిః స్వాత్మ”

“నమ నమరివ రివ గథ 3 గథ గథ 3 కుని” మని ఇందరి స్వరావుతీలో
హరికిన్ హరికియాది అక్షరాకృతి పొడ కట్టుచుస్సుది.

“త్రిస్వరాచేత్ కాః పూర్వహర్వత్యాగోర్వ నంక్రమ్యః”
తదాశేవః

“సరిగ రిగమ గమవ మవద వదని” అను లభించుగల ఆషైపమను
స్వరాలంకారమునకు లభ్య ముట్టుండును.

“సరిగ రిగవ రపని పనిం రహివ వివగ వగరి గరిషి” ఇత్యాగ సాగి
పోవు స్వర ప్రస్తారములోని స్వరప్యమితిములలో సరిగలోని రిగ మురమ్మే
‘రిగమ’లో రిగ ముల గ్రహమగు రీతిలో కపల్యంచందలి ము క్రపద గ్రస్తాలం
కారము ధ్వనిచుచున్నది. ప్రసేఫ్యపగున్ ని అలంకారమును తండ్రప వనిలేదు.
లభించుగల కోకొల్లయి. అయినము ఒక లభించుగల ముచ్చునకిచ్చిప జాలసట.
ము క్రనరగ్రస్తరీతినము శిలనము గావించును.

“మదనాగతురంగ.....మణి మయ నదనా

సదనామయ .....రదనా

రదనాగేంద్ర.....”

“కలాం ప్రముచ్య మంద్రాది ద్వియకోర్ధవ స్వరాన్వితం”

అను లక్షణముగల స్ఫురితమను స్వరాలంకారమునకు లక్ష్యమితుటుండును.

పగరి మమరిగన రిమగ వవగ మరి

గవమ ధద మవగ మవగ వవ గమగ

ఆట్లు సాగిబోవు స్వరావృతీలో వఱమాయి గాంధార స్వర మొక్కటి
పునరావృతీ నందినది.

దీనిని బోలిన ఒక్క ఆశ్రావృతీతే ప్రాధాన్యమిచ్చెంది వృత్యను ప్రాప
మనెడి అలంకారము కవిత్వ మందున్నది. అద్దని లక్షణమిది.

“ఒక్క వర్ణంబు కరదాఁక నుఢ్హరింపఁ

బిరగు జ్ఞంభజ వృత్యను ప్రాపమణ్ణు”

దావికి లక్ష్యమిది.

“నమద వివక్ కిష్ట విచక్ష దక్షిణ..... ....

ఇందలి త్తకారావృతీ స్ఫురిత స్వరాలంకార లక్ష్యమందలి గాంధార స్వర
వృత్యతికి నందాది. ఇట్లే బోలికలను నెనింకకన్న మిస్సుగ సాహితీ కోవిదులకు
నంగిక కోవిదులకు మనవి చేయనవశరము రేదు. స్వరత్వము నందలి సుఖ
మయ్యత్తుతి ఆశ్రమత్వమునందలి శ్రవణ వేయత్వమునకు సాకాత్యము నెత్తి
చూపుట చర్చిక చర్చిజమే యగును.

గీతి సాహాతులకు రామరాజ భూషణమిలో సున్న బిందుత్వము అందఱు
ఎత్తిగినదే. అట్లేయెద నేను ఉదాహరణములనందులకే కావ్యాలంకార పంగ్ర
హమునుండి గైకాంటిని.

తెలఁగు భాషాధ్వందోలంకార రీతులలోని గీతి సామ్యములను వరిశీలించిన
పిదవ తెనుగు భాషా వ్యాకరణ వియతి యందలి నంగిక వద్దతిని అను శిలసము
గావింవలెను.

ఆజంతకా మార్గవము విదేశియ భాషలలోని ఇట్లాలియన్ భాషపు భూష
ణము. దావిని మించిన ఆజంతకా వరిభాషము తెలఁగు భాషణములో సహా

ముగా గలదు. అందులకే “The italiano of the East” అని ఆంధ్ర భాషను కొనియాడుట.

ఇదియే కాక మన భాషకు న్వీర సమీకరణమును రీశిగూడ మాఘర్యమును ప్రతిపాంచిసినది. దీనికే భాషా శాత్రు పరముగ ‘The law of vowel harmony’ లేక vocalic assimilation అనియ అందురు. దీని లక్షణము కాల్యాపెర్ట్ వండితునిచే ఆంగ్లమున నిట్లు చెప్పుబడినది. దీనికుచాహారణముగ ఈ క్రిందివానిని చెప్పవచ్చును.

క త్రి + ల > కత్తులు, రవి + ల > రవుల
 కలిక + ల > కలుకులు, రాముని + కు > రామునికి
 అరు + తి > అరితి, చూచితి + పు > చూచితివి

న్వీర సమీకరణము అన్ని భాషలక్ను తెచుగులో పరాశ్వనందినదని కాల్యాపెర్ట్ వండితుని అభిప్రాయము. ఈ వద్దతివలన ఉచ్చారణ శౌలభ్య మధి కమ్మె మన భాషగాన యోగ్యమైనది. బ్రతి మాఘర్యమున కనువుట వలననే ఆంధ్రభాషలో గీతి పాహాతుల కతోధిక సహకృతి నిఖిలమైనది.

భిన్నములగు వ్యంజనములు సమాన వ్యంజనములాగ మాటటయే వర్ణ సమీకరణము. ఈ వద్దతి సహాజ మార్గవమును ఆంధ్ర భాషకు చేఱాల్సి వంగితమునకు ఈ భాషకు దగ్గర చేసినది. సంస్కృతమునుండి అనంభ్యక ములగ తక్కుపు వదములు తెచుగు భాషలోనికి ఈ వద్దతిలోనే ప్రవేశించినది. సంస్కృత భాషా సహాజముగు ఉచ్చారణ కారిన్యము ఈ వర్ణ సమీకరణరీతి వలన వనే విడనాడి శౌలభ్య సంపాదితమైనది.

అగ్ని > అగి త త్రి > బ త్రి సత్యము > సత్త్రము

అన్యము > అన్నెము పుణ్యము > పున్నెము ఇవన్నియు సంపూర్ణవర్ణ సమీకరణమునకే కాదు సంపూర్ణ గాన యోగ్యము లగుటకును ఉధారణములే.

“అగి మెరుపుల చీరె ఆ భాష గప్పే” అని పాడు పలుకుటడిలోని శౌలభ్యము అగ్ని మెరుపుల చీరె ఆ భాష గప్పే అనుటలో లేదు గదా; అన్నెము

పున్నె మో అదీ సేను ఎఱగో అని ఆలపించుటకు బదులు అన్యమో పుణ్యమో ..... అని అని యచ్చరించుటలో సౌలభ్యము కాదుగదా.

వర్ష సమీకరణము వలన క్యానములగు వ్యంజనములు మృదుత్వమును పొంది నాదములుగా మాటే ఉచ్చారణకు ఏశేష సౌలభ్యమును చేఱాట్టుచున్న వని బ్లాంఫీర్డ్ మొదంగు జపా వేత్తలు టాచించుచున్నదు.

తీగ > తీవ: మామ > మావ చ్చన్నగు రూపములలో నాదములైన వర్షములు నాదతరములాగనో, నాదతమములాగనో మాఱుచున్నవి. వ్యాకరణ సిద్ధములగు నీ మార్గులు టాపకు ఏశేష కోమలత్వమును చేకొర్చుచున్నవి. తీగ > తీవ, వగల > వవల మొదలగు వానిలో నాదముగు గకాదము నాదక మహగు వకారముగా మాటినది.

మామ > మావ, మాటిడి > మావిడి: చీమ > చీవ ఇత్యాదులలోని అను నాసికము, నాదతరమును అగు మకారము నాదతరమగు అను నాసిక వకార ముగ మాటినది. ఇట్టి వ్యక్తమే పిద్ద మగు మార్గు టాపను మృదుత్వ యుక్తము గానించి సంగీతమునటు అపుకూలకను సాధించినది.

ఆడగు > ఆజగు: వుడక > ఘుణక మొదలగు రూపములలో ‘ద, కారము ఇ’ కారముగా మాటుం యూపైనీ అను నొక రీతి వద్దతివలన సంతరింపబడినది. సంగీతముల్యతను సంపాదించుచున్నది.

కొన్నిచోట్ల పాక్షిక వర్షసమీకరణముగూడ భాషామూర్ఖవమునకు ఏశేషముగ లోర్పుదుచున్నది. ఇది ఏకదేశమందుగాని, సంధింపబడిన పెంకు వదముల కలయికలోగాని శ్రీంగట్టి మృదుత్వమును ప్రతిపాచించుచున్నది. దీనినే ఆంగమున Partial assimilation అందుచు.

వాక్ + మయము > వాణ్యము
 నిందు + వేఱ > నివ్యేఱ
 నెఱ + మయము > నెమ్మునము
 మూతు + ఇగముల > ముజుగముల

వేడి+సితు > వేణీతు

చలి+సితు > చనీనీతు

పూచెను+కటవలు > పూచెగెనులవలు

తోచెను+చుక్కుల > తోచెన్నుక్కుల ముస్కుగు ఉడాహరములందు.

మార్పి మతొక విధముగా జరిగింది. అది పొర్చువ్వమందున్న మహానాదమగు అనునాసిక వర్షప్రవాహమున క్యాసమగు కొరము గొరముగ మాయిడి. అనగా ప్రక్కనున్న వర్షప్రవాహముల లత్తములను కొంతగా పొందుబచే నిదియు పాక్షికవర్షమీకరణమే అయింది. గనఁడరవా దేశసంధిలోని మాయిను ఇట్టిచే. ఇవన్నియు ఉచ్చారణసాలవ్యముతోపాటు క్రుతినుఖమఃకు తాక పొలథ్యమును ఉధిష్టము లైనవే ఇట్టి మార్పుగూడ వర్షమీకరణమేయని ఇందు క్యాసములగు వ్యంజనములు మృదువ్యమునుపొంది నాదములుగ మాలీ ఉచ్చారణసాలవ్యమును పొందుచ్చు బ్లామ్ ఫీల్డు మహాళయుని ఆశయము. ఇంతకు ముందిది ముచ్చ బెంచుకొన్న మాటయే.

అప్పరముల నాదత్వములోని భేదమును వివిధవర్జనమునుబట్టి ఇట్లు వరింపి వచ్చును.

“గ ఇ ద ర బ” (Sonents) నాదతరములు.

జ ఇ ఇ న మ (More sonents) నాదతరములు. ఇవి వ్యంజిములు అయిప్పబీకి న్యోరమునకు దగ్గరగానుండును. అచ్చుల మహానాదములు. ఇందు “అ, ఆ” లా మహాత్తమనాదములు. ఇందలి నాదములు, “నాదతరములు, మహానాదములు, మహాత్తమనాదములు అను శాస్త్రములనుబట్టి పీనికి నంగితముతో నెంతటి దగ్గరి చుట్టరికమున్నదో విర్మయింపవచ్చును. నంగితము నాదత్వకము గడా! కాబట్టి “నాదతనుమనిశం శంకరమ్మ” ని గానముచేయట జరిగింది. అందుకే ఆ యనంతరయాత్మకని అనాహత నాదస్వరూప వరమాత్మని మత్తించుటకు తాదమును ప్రకల్పించుకొన్నారు నంగితవిదులు. ఆ రూపగుణవర్జనరహితుని స్తుతించుటకు భావచాలదు. భావములందపు. అందులకే అసంతాయనియే అసంతగానము నొనట్టయొన్నాయి. తను విస్తరణే అనుధాత్వప్రముచెప్పుకొన్నను ఆ పరమేశ్వరుని తనమే తాన్నమైనదని అనుకొనపెటును. ఈ

ఆనంతరానమున “అ ఆ” య మహాత్మమాదములు మహాదాత్త ప్రాణములై భాసించినవి. నకారము ఆ పెంట లాడతమమై వ్రతిభావించినది. తకార మొక్క-క్రూచో ‘తదరిన’గా మారుటలో రకారము సాదితమైనది. ‘అనంతాదరిన’ అను అట్టరముల అంద్రసాహితి దరిన నంగితమై తానమైనది. అది అనంతుడు అచింత్యదనగు నా పరమాత్మక వ్రతికమై మనోదర్శన నంగితరితికి పతాక అయినది

ఇట్లు అంద్రభావరోని చందోవియతి అలంకారరీతి వ్యక్తరణ నంషిత సర్వము నంగిత సర్వస్వమేయవి అంద్ర సాహితయించలి గితివ్రతివ్రతి స్తాలీషులాకస్యాయమున నాటన్నంత లఘుపరిజ్ఞానమతో నా వరిచోధన వ్యసారంభమున వివరింపబానుకొన్నాను.

కవి గాయక సార్వబోమ యుగము శ్రీ నాథైక కర్ణాట బాణి

“శివుడుద్దండ తాండవ గురుండున
శాఖిక చండ తాండవమ్ము నిర్వహించి
లలన పార్వతి నుకుమార లాస్య జననియని
లలత మౌస్యరూక్తర సృత్యమ్ము గూర్చి
పార్వతి పరమేశ్వరార్పనమును
కర్ణాట కవన గానమున నిల్చిన
శ్రీనాథ కవి గాయక సార్వబోమ
యుగవాణి నమశ్శతంబునికు”

కవిగాయక సార్వబోమ యుగము

శ్రీనాథాను వద్దులను మహాకవుల సంగీత ప్రతిష్ఠితి

1. శ్రీనాథ మహాకవివరుని సంగీతసార్వబోమము.
2. వల్లభామాత్యుని గాన వాల్లభ్యము.
3. పిల్లలమళ్ళి ఏవీరభద్రుని సంగీత భద్రత.
4. దగ్గుపల్లి దుగ్గున సంగీత పరిచితి.
5. కొడి గోవన సంగీతాలాహన.
6. జక్కునాచార్యుని చక్కని కవనమున చిక్కుని సంగీతము.
7. అనంతుని కవితలో కొంతసాగిన సంగీత సాంఖేతిక ప్రస్తుతి.
8. ఎఱ్ఱయ్య నృత్యగాన పరిచితి.

శ్రీనాథ మహాకవివరుని సంగీత సార్వభౌమము

శ్రీనాథ రవిసార్వభౌముని కపితాగానమున కసుగతముగ ఒక రసహేలగ రాగలీలగ వినుతగేర్యాజవాణి లనచేతి పసిడి కిన్నెర పీణను క్రాటముగా పలి కొంచినది. ఆవాణీషిషాప్రహ్లాదము కవిసార్వభౌముని వివిధ సాహితీప్రక్రియ లందు చిలిచిపోయినది. అది రాగమాలికగా మార్గదేశియరీతులలోతును తఱచిన కావ్యపురాణములలో ఉడా అంతర్గత ప్రభాపము నెఱపినది. గానమునకు ఆలాపినీ రూంకృతివలె సంగీతము శ్రీనాథుని కవనమునకు అనుక్రుతిలయినది.

పురాణసంహిత శ్రీనాథవితలో అగ్రగాంటాలమందుకొస్సువి. అపుఢు సాహితీపోశాయి గీతియును త్రిపుష్టిపేసినవి. శ్రీనాథుని పురాణరచనలలో ఫిమేళ్వర పురాణము ఆద్యము. ఇందాతని ఆరాధ్యదేవత వాగేవి వలికించిన పీణిప్రత్యాంశు నిసదము అడుగుడుగున వినవచ్చును. ఆదషవాటి మహాపుర మధ్యంబున “గంధ ర్యావులో భామినీ చదకాంథోరుసూపురగ్నముల జంకించు రుంశారములు” ఆకవితా నాట్యసంరంభమున స్వీరణత్తులై , ఉల్యికిజత్తులై వలికినవి. అది మృందగ రూంకృతివలె నినదింపగా కవిసార్వభౌముని హృదయము స్పృందించి నది. ఆయానండాతిరేకముతో కవిరాజ గాయకసార్వభౌముదై ఇట్లాలపించినాడు.

“ప్రోధి వలికింప నంస్కృత భాషయంద్రు
వలుకు సుడిరారమున నాంధ్రభాషయంద్రె
వ్యురేమసుకొస్సు నాకేటి కొఱగత
నాకవిత్యంబు నిజము క్రూటభాష”*

ఈపద్ధియమున కవిసార్వభౌముడు నలతుమైన తన శైలగు కవితను తానే క్రాటమునుకొసుటకు వరమార్ఘమేమై యుండునునది పరిశిలనార్థము. అధ్యానిని వర్ణించిన శ్రీనాథుడు తనకవితలో గానరీతిని క్రాటముగ ధ్వనింప కేసేనేమో అని యనుకొనుటకు అనువున్నది. శ్రీనాథుడు తన కవిత్యప్రోధిము నంస్కృతరీతి నమంచితమని ఆందరి వలుకు సుడికారము ఆంధ్రభాషానుగత

* బి.పథ. I.15.

నచూడుమార్క్షావనమన్ని తపుని అందరి శుత్రిషుబ్ధత్వము కర్మాచారీల ప్రప్తితథని సూచించినట్టనిపించును. “కద్దే లంపత్తి కద్దాఃః” అను పుర్వత్వత్తిని కర్మాచారు వచుమసకు చెప్పుకోవ్వాది గిలికి, సాహిత్యికి ఉదాహరణ అన్వయిస్తపును. ఇది గిలికి దాహిరకముగ, సాహిత్యికి అంతంగికముగ సుమారుపలసిన చర్చము.

శ్రీసాఖని కాలమున సంగీత నరస్వరాయాధనము తెలుగునాట తెలివ్రిములు సాగిపెది. కాటమ వేషమిధుడు సంగీతశాస్త్రకర్మమును వ్యాఖ్యానింపదొరకాసుఱు ఆయవేసాని వృత్తరక్తాన్నవఃి గితపక్షువశల బెంచుట శ్రీసాఖయుగముననే జరిగిపెంది. గానమునకు కర్మాచారులో జతగూడుకు భాస్కరామాయాముననే ప్రాణకట్టిపెంది.

“లాటీ భందస చద్ధరోళ మహిళా లావణ్య సామాగ్రిక
ద్వాటీ గీతకా నరస్వరి కశింగాంతః జులేషురికా
వాటీ చుంణీ గౌతపాచయనావఛై ఇందోరాజియై
పాటంపండగు నీయునీ రథిపిపాయ్గ్రాణీ సాహిణీ!”

భా.రా. రిప్పుంధ.

ఇందరి కర్మాచారి, కొనసారస్వతీ అను వటుకుటడి గమనార్థము. కవి సాప్త్యభాషుడు అలవోకగా పంగీత సాంకేతిక వదశాలమును పాల్చురికి సోమ నాటునివరె ఎక్కుడసు ఏకరుపుపెట్టుకేదు. ఆతడు అసుభవ రసికుడు గాన తాసు విని, చూచిన లౌప్స్త్రిక రీతులసు మాత్రమే అర్థపంతముగ నుట్టంకించును. కషులాచగాంచి హర్షించి చెవులారక్కిని అనంచించిన సంగీతక ఏశేషములను గ్రంథోవ్యోతి మొన్చెను. కవి తర్వకచి అనహాయము గాయగాన తేవల సాధారణోత్తులను ఉదాత్తికరించును. తాను దాచైరాచుమునగాంచిన నటువరాంగ్ర అంపాటలను గంభరోవ్విపురహాష్ములుగా వక్కుచేంచిన శాపద్యమే ఇందులకొక ఉదాహరణము.

“గంభరోవ్విపు ద్రహాష్ములు వక్కుచేంతురాలావ సం
చంచవ్రమ్ముని తుంగా తుంగా వదగుంభథ్యావ పదావఃి
సంధాన క్రమచివ్వుపుంత్రములన్ సాయహన్న కాలంబులన్
గంభరోవ్వుడనరే ఘోవవనికా కుమిద్రుపుచ్ఛుయున్”

ఇది గంభరోవ్వవిష ద్రవ్యములను ఆలావనంగతితో ఉండు రుండు అని అంయాత్మకముగ చెలియించిన గానమున ప్రవసిధ్యులు, నాట్యమున పిధ్యహాస్తలు సగు గంభర్వాప్సురల పదగుంభసు ఉద్ధతీకరించిన ముచ్చుడు, దానికి సాధారణి కరణము అనాటి దాడైరాఘ ఏలాసిసుల పదక్రమములలో మువ్వులరవకి రుండి రుండు అని నినదించిదనుట మాత్రమే. సృత్పగీతములేగాక వాద్యములు సైతము శ్రీనాథుని భావనలో మహాద్త్తములై సని. సాధారణ వాద్యవిశేషములగు దిన్నె దరంపు, రాహుకలపు రావ్యమును “పసిడి కిన్నె ర వీణలని హేమరాహాతులని స్వర్జముయములు గావించును. చాంచిని సాని అఱిమే. అయినపు అద్దానిని ఈకాని లాన్యమని సంభావించును. స్వామిభాతల చావ్యంతరిక నాయికా నాయుల మానసిరామభూతుల పన్నుయించుకొన్ని వట్టుల కవిసార్వబోముడు గాయక కవిసార్వబోముడునయినాదు.*

మమిసార్వబోముని జాదరాయణుని రాశికావియోగము నురనది సైత తత్కవక వివ్రయోగమువలే నుండెనని ఉపమించుటలో చక్రవక రాగభావన వ్యంతితమొనర్నెను.**

- * ఏదుల దండలతోడి వేషేలా భారంయ
పీంకంబు ఏఱుయులుబొరవి యాద
- * మహితులాకోటి కోమల ఉణిత్తార్యంయ
రవలి పుత్రైల ప్రమోత యవచ్ఛింప
....
- సాని యాశానియై మహాత్మవమునగదు,
గేలసఫండ్రచండ్రకంతపు గిన్నె శ్చాని
వీధి ధిక్కాటన మొనర్చు వేళఁజేయ
పుటుల సృత్పంయ జగముల పుటులకొయపు   నీ.ప. L-105.

- ** కామినీ వివ్రయోగ దుఃఖమునఁ గుండె
చక్రవకంబు నురనది సైత తత్కమున
రాశికా వివ్రయోగమునఁ గుందు
భాద్రరాఘవణుని సార్వబోము కరణి

టేవల గానమునేకాక యిక్కగాన సరణినిగూడ గంభర్యుల ముఖతః ఇట్ల ప్రస్తుతించి యిక్కగాస ప్రవ్రిత్యును రోతసారిగ గ్రంథోవస్తితము గావించిన తంత్రవిషయము శ్రీనాథుచే అయినాడు.*

శ్రీనాథుడు తన నంగిత కళాఖిమాన విధులను దజ్ఞరాఘు శీహేశ్వర పుణ్య క్షేత్రమునే నిక్షిప్తము గావించిన విషర్యునము లనేకములు. అందుకే తెండహూచి అంచ్చయిమాత్ముండు గట్టించిన మొగసాల వాటిరి మహాత్మవ ముండపమునందు ఫిమనాథేశ్వరేశ్వరస్వామి మూర్తి బైరోలగంబంచి కుండలాదండ లానవ ప్రేచి ప్రేంభిం కండుక ..... పుతలీ హాలీ సత్కాది శృత్యుంబవ రోకింపవదేసినాడు చంప్రాచాటు నాపకోదాహారి జయ మోష చక్రవాచ చతుర్భూతి చతురాది ప్రథంధము లాక్ష్మింపవసేనాడు. ఏణమృదంగ శాంప్రాకాహార వ హాధక్కాప్రాహాడక్కాప్రాహాడక్కాసర యులలీ హృద్యవాద్యాను షంగంఱు లాదరింపవచేసి చంగీతంగంఱు అంగీకరింపవసేనాడు. ఎవిభ విద్యాక కలాపంబా ఏనోచింపవచేసి అపరించినాడు. ఇందుకుండరీదండ లానవ ప్రేచటి ప్రేంభావితములను నాప్తారీతులోపాటు గీతిసాహితీ ప్రథంధములు వాచ్య విచేషములులనంభ్యాంకములుగా ఉడ్డంకితమ్మలై సపి. ఇల్లివిశేషములకు ఆపవట్టగు షంఖ్యాక్షేత్రమున తిపవగుబుకేతనే తఃఖీచేశ్వర ఇరాణము రసవరిస్తావితముగు తాప్యముగ రూపొందినది. అచ్చ తుల్లిన విగురుకొచ్చైన దేవయనినట్లు ఇందలి ప్రప్రశ్నాపు రంగీతాపులాడములకు రాకాచియైనది.

శీహేశ్వర జ్ఞరాజాంకర్ణత ముఖ్యపాత్రలను పాత్రములగావించి అచ్చర టెలాసినులలోపాటు ఈశ్వర్యుడుని, వ్యాసమునేశ్వర్యుడునిటాడ నాచ్యతుళుల గావించి నాటి. ఆద్యమంగ కాచుని రాజువచేసి తన శాఖీక చండతాండవ సహకృతిలో కముకమంచెట్లు ఓమ్ముకట్టించినాడో పీషించడు.

* కీర్తింతురైద్రావి కీర్తిగంభుర్యులు

గాంపర్యుమున యిక్కగాస నరణి

థి.ష. III . 64.

“అదెందాండవమార్ఘచీపట హరీలాణోపవిష్ణుప్రిత
ప్రేదాదందిబ ముల్లుపిల్ల గర్జ గ్రేపుండు జాటాటవీ
క్రోచ మాటకలోపకోటు రుటీకోటీలుతచ్చినథపీ
చీడోలావులీపరి స్ఫుర్తపర స్ఫేతర్థ్యని ప్రొథిమన్”*

మహానటుని తాండవమూర్తు సంవాదియుగు వ్యాసమహాముని నాథుని
అందవేళిని గూడ తానేసూత్రాచయదగుచు శ్రీనాథుడు తన ర్మాణ్యాధినివేశము
అనితరసాధ్యమని విచూపించుకొనినాడు.

“అనుచూదాండవమాటుచుండె రిపట్ర్యూవేట్ బీలార్ఘచీ
స్ఫుని రాద్రూలముదత్తవాటీశు మనోలజిటాభానుడై” **

ప్రశంధములలో విరిపిగ బుతుప్పస సంచప్పముని గానసగు హిందోళ
రాగ ప్రవక్తిని శ్రీనాథుడు తసకావ్రముంలో గావించుటవలన రాగవిషేషమున
ప్రశంధకవుల విచ్చుచూకవియే మాగ్రదర్శకుడాయేససవచ్చను.

“సంయుక్తప చంద్రచుంబల తిఖ్యాలా తచీద్వ్యలలీ
కంచెంత్తశరాసస చ్యుతతసూ గంభర్వవంకోర్పువర
హిందోళంబునయాదిబవృత్తయ భీమేశుందిలోరాధిష్ఠన

మందారట్ర్యుకు వాటియుడు సుమనోమై దేయముర్గోఱచన్”***

ఇటి అలవోకనా దౌర్శిస హిందోళమురాగ నామప్రస్తావన అనుకొప
రాదు. సంగీతకాత్త గతరాగబనథాప పుటుపథచనచుది. “ఇంప్రస్తుతపన్న
సంధో హిందోళకః” అనుంతచూతునిష్టిల. హిందోళ రాగాలాపము లిలము
రకు భరతవాక్యము. వసంతముగుకు నాంది. తః విధికి తగినట్లు అచ్చరణను
సుమనోమై దేయమును ద్రాషుచు పాడిరనినాడు. సుమనుములనగ పుష్పములు,

* శీ.ప. IV - 148.

** థి. ప. iii 213,

*** "

సుధనోమై దేయమనగా జ్ఞానమఃము, జ్ఞాప్యోద్గమము అలాపేలమై వసంతమనసాసించినట్టదే. తనిటితీర జ్ఞానమమను గోఱుటకవరాళము రఘను. శాపున ఇట వసంతట్టు కోటిపొటు హిందోళరాగ భాషః తూడ చక్కగా అతికపోయినది. ఇంకేకాక హారవిలాసమస్తకూడ హిందోళమునిటి సమయమనకే అచ్చరల చేపాడించుట తాడవచ్చును. సౌధంబ్రావరాసిమలగు అచ్చరలేషులచేత * ** హిందోళముననే పాడించుట బ్లటి శ్రీనాథస్తక రణ హిందోళరాగము థీప్పురాగమని అలివ్యక్తము. హిందోళము తయవాత రణ రవితి తదితర రాగములు యచించును. నమ్మెనోడుని కొంచెన శికటు గెంకమాలికలను గీతికలవతె శ్రీనాథుని మృదు చర్చరీగితలు ప్రసిద్ధములై యుండవచ్చును. *** ఈచర్చరీగితికలు పసంతోత్సవములలో హిందోళముస గాన మొనర్చువలెనని సంగీత రత్నాకరాళాససము. కాని మై రేయ పానావశస్తితిలో మదవతులు ఈ గీతికలపు పాదుటలో రాగసాంకర్యము చేసియుందురు. కావుననే చంద్రిక మున్నగు రాగములను రాగముద్రలాకృతులుగ సాపడ్చమున పొదవనాజేమో శ్రీనాథకవివరుడు. ఏలాపదములకు “ఏలో ఏలేలో” అను నూతపదమువలె చర్చరీగితలను జాడుర జాదుసుంగ వల్లప్పిగా వడ్చును. కాని, చర్చరీగితికలపు గూర్చి వివరణ ఈకవికి పూర్వులగు పోచునాధారులుగాని అర్యాచీనలగు రాఘవరాజ భూషణాదులుగాని చేయలేదు. నాగికులలో నాగకుడైన శ్రీనాథుడు జాపదులలో జానపదుడై తదేయ విదామమును విని, భూషకముంచుకొని అధ్యానిని శాప్త్రమొనర్చుట అతని వక్తికైత్వములోని ప్రత్యేకత.

శీమేశ్వర పురాణమున నుస్సుంతగ సృతానాన వినోదములకు విషులావ కాళము కాకింద శివరాత్రిమహాత్మ్యములలో లభింపలేదు. కాకిందమునకంత చెకిపి మహాయమానమైన సృత్యగా ప్రసక్తి విష్ణుమూర్తి వట్టార్థిషేక పంచర్మమున క్షేత్రమున్నది.

* “జాడుయ జాడురంచు మృదు చర్చరీ గితలు వారుణీరసాస్యాద చుదాతిదేకముల - జంద్రిక కాయగ దశవాటికా కనకవీచిట బుటుచుటుదిరచ్చర్త” శి.పు. v-102.

** నమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము- vol-iv.

*** చూ. నం. ర. I 250-261

“భాషుండి యొపరించు ర్ఘుంపెతాళము
సతు భృంగిశ్వంచండుడె ప్రేంఖజంబు
చెనుక దిక్కున సుండి కసకథూషులు గ్రోయు
సూయ్యందు శాయు ఏచోష్టులిడెరి
పెండికట్టలతోడి వేతదండముహూని
సంచడి చెడుగల్గేసె జముఁదు
గాలోచితంబగా గైవార ముసరించే
ఇయకుఁదొయ్యులి గద్యవద్వునరణి,
నథిలలోకంబులకును బ్రహ్మందములకు
నాథివత్యముహూని సింపోసనముఁ
ముసులచే వెన్నులచేత గ్రోయుక్కుగొసుచు
ఁట్టుచుంచోల గంబుఁట్టు యవనపమున” *

ఈ వ్రద్ధునపుగా అర్ధాంశంతయు రేపులము ఊపో జనితముగాదు. పాత్రముయ హారాణికమునే అయిసను వ్రద్ధుర్ము మాత్రము కొగాడపీటి కొఱలో లాను కసులాప దర్శించిన దృశ్యమే. మాద్గ-చేశి వద్దతులకు మధ్యమార్గముగ సరుచు కడ్డాంచుచు అనిన శ్రీనాథునకు మక్కువ ఎక్కువ. క్రొత్తప్రాతల చుటుకలయికు ప్రాణప్రతిష్ఠయే కడ్డాడఱాలి. ఇట్టి వద్దతి శాపద్యమున అఱు వఱువున లోటికిసలాదినది. ఇందలి నన్ని వేశముల పాత్రల హారాణికములు. అపీట అంచుప్రతము చేరివద్ధుశికి చెందిన నాట్యవిశేషముగు ప్రేంఖజము. అది సంచించి ఉంపెతాళమున. గ్రుపమక్కల్క్రిప్పుక బోవక యుంపె ఆఱ ఏర తాళము రంపు ఆద్యములగు న వ్రతాళములలో యుంపె కష్టసాధ్యము. వదిలాష్టర కాలము లలో నిర్వ్యాహింపవలనిన అవధాన వరత్యాహిడావళ్ళకపుగుట వలననే రుంపె నను జాపె సుధిహాటము నాగీతవ్రతహారముగ చోఱు చేసికొనినది. అంతట కిష్ట మె సంచగుటనాననే చాషుండి ఆనాట్మమునొగరించెను. చాషుండి న వ్రతముక్క కంటోయుంపె న వ్రతాళములలో వ్రముఱతసందురులోని సాపత్కమించి వ్యక్తము.

సుకుమార్చలాస్య మొనర్పుపలసిన లలన పూర్వులి శక్తి స్వరూపిణియైన చాముండెళ్ళియై కష్టసాధ్యమైన రుండిశాశమును విర్యహించినది. దానికి తగోట్లు కృంగి, కృంగి, ఉడి, స్తుండి, సందిక, సందికేళ్ళురులలో నాద్యుదగు భృంగి ఉద్దత్తముగునీ తాండవసమము ప్రేంథించము నొనరించినాడు.* ఇంతచి ఉద్దత్త స్తుండిమును భృంగి కావింపగా వెనుక దిక్కుననుండి కసకథూపులు ప్రొయగా సూర్యుడు శిథియును వీనోపులకు నై ఘంటుకార్పము వింశామరలని మతి యా వింశామరలు వేయునష్టదు వనిగట్టుకొని శ్రీనాథుడు కనక థూపులు ప్రొత్తనెందుకు ధ్వనింపజేసినాడు? అని ప్రభ్రించుటకునువున్నది. అది లయాత్మిక పౌద్యధ్వన ప్రతిపాఠకమును అడవికి సమాధానము. కాలము అనంతము. అది లయాత్మికము. సూర్యాంధ్ర గటునాచ్ఛితము. బాపురసేవకు కర్కుసాంఖలను చియోగించుకొని శ్రీనాథుడిం నిషముగా శ్రీనాథుడై సాజు శ్రూరించి కారాధికుడైనాడు. శ్రీమన్నారాయణుని పట్టాభిషేక సందర్భమున నొనరించు ప్రేంథించున్నశ్య ప్రవద్యునముగాన ఆశన్ని వేకముగాంచ దిద్యుత్తవులై అథిలలోకాగతులయన మునుఱ వేల్పులడ గుంపుగూడినారు. కావుననే ఆక్కుడ యొసెచి నండడి యొకగూడినది. దానికి నెడగల్చేసినాడట, వెండికట్టులతోడి వైతరండము పూనిజముదు. ఇక జముని పాత్రసార్థకప్రము అటగూడిన సందడిని గమ్మమాన మొనర్పుయే, నాచ్చువ్రయోగము, విజయవంతమోట ప్రేతక సమూహావునందడి వలన ధ్వనింపజేసినాడు కవి. కేవలము పాటాక్షరములనబడు జలులచేతనే నిర్వహించిదంపలసిన లాశలయాక్రితమైన నృత్యము, ప్రేంథించము ఆందు భావాత్మికతను కాలోచితంబుగా గద్దవద్య సరటిలో బయక్కొయ్యులిక్కు పారమేసరించుటతో ప్రతిపాఠించినాడు కవి. దేశిరీతికి చెందిన జాతరచిందు

* “ఏషాం పాటాక్షరై స్తుల్పుముతోస్తుతై : కరమై : కృతమై బ్రదురీభిర్భూతా చారీముదలై రుద్ధకై రవి

నర్తనం ప్రేతం ప్రోక్తం చమత్కారె క కారణమ్”

వృత్తకర్తవ్యాపి. vii-79.

గీతప్రభందములను పాటాక్షరములతో సమముగా, ఉత్సుకరణములతో, ప్రధమంతో, ఉద్దిష్టమైన చారీమండలముతో నర్తించు ప్రేక్షణము. ఇది ముఖ్యముగా చమత్కారము గలిగించును.

వంటి ప్రేంఖణన్న తము శ్రీనాథసూత్రధాచిని దర్శకత్వమున గడ్యవద్యసరణిలో భావాత్మికతము బొదిపికొనుట వలన మార్గరీతికి చెందిన నృత్యసరణికి నెదిగిసచి. ఈమార్గి, దేశివద్ధతుల కంగలుపులలోనే శ్రీనాథుని కర్ణాచికముస్నేచి. అంతేకాదు వలకుదొయ్యిరి గడ్యవద్యసరణిలో కై వారమైనయ్యిలో గీతమును సూక్ష్మ వంద్రుల కసకభూషానినాదములో వాచ్యమును భృంగిశ్యారుండాచిన ప్రేంఖణమున నృత్యమును ప్రతిపాచించి ఒక్క వద్యములో గీతవద్య నృత్య ప్రయమైన తౌర్యత్రికరీతిని ప్రతిపాచించిన శ్రీనాథుని ప్రతిభ నాస్కరో చర్చ నీయము.

ప్రేంఖణమునేగాక గొండ్లినిగూడ నీగ్రంథముననే మలీయొకబో నిట్లు విర్వహింపజేసినాదీ కపివటుడు.

“కొదమ మెగిళు చెరఱును దడంటదు పలదవదగం
ట్లు పుష్టింజలులును నుంము చవ్వుట్లు మద్దక
ర్ధ్యనులుసగా గగన రంగస్తలంబున గ్రోచ్చైలుగు
మెఱుంగు బోడిగొండ్లి పరిథవించె”*

శాయవసేనాని స్తుతప్తాన్ని కరమండు తఁగొండ్లి స్తుత్యప్తు ప్పట్లుపులో వ్యుత తరములను డెలిపయున్నాడు. గొండ్లిని ఈంపరి యనిపాడ అంచుని ఇది మహారాష్ట్రాదేశియాతమని తెలియుచ్చుని. రాగపిచోధతాండగు సోమనాథుడు దీనిని రూపుదిచ్చినాడు. అంతేగాక ఈస్తుత్యమును పాప్సుతీచేవి చుండలి అను స్తుత్యమండలికి నేరిపసిగాన నీగొండ్లిట ఈంపరి యనిము నామాంతరమున్నాని. ఏది ఎట్లయినను ఇదియొక సుకుమారలాస్యము. శ్రీ ప్రయుక్తమునుట సృష్టము. రచనవస్నాత్యప్రయోక్తయ యుచ శ్రీనాథుడిచ్చిని క్రొమ్మెటుంగు మెరుంగుబోడిచే నాడించుట బోచితీసమంజసనము. ఆనాట్యవద్యసరముఁటు కావలిని నైవభ్య విశేషము నంతర్తని గగనరంగస్తలముననే నంతరించి శ్రీనాథుడు ఇచ్చి పర్వతులో అర్వాచీనుడైన ఆనాట్యప్రదర్శనముఁటు కావలిని నైవద్య విశేషమునంతర్తని గగన రంగస్తలముననే సంతరించి శ్రీనాథుడు ఇట్లి వర్షనతో అర్వాచీనుడైన ఆమరాజ భూషణుడు అరాధ్యుడైనాడు. ఇంటి గీతవద్యస్నేత్యప్రయి అయిన సమగ్ర సంగీత వద్ధతని తాంకవ విధ్యప్రధానుడైన వరమేళ్వయని సుతమారణాస్యజననియైన పార్వతిని ఆరాధించి సాచించినాడమో అనుంకీ వద్యపాదము కార్పూజము.

* గొండ్లి విపరణమునకే 14వ పేక్కి లభోనికి వ్రతము పీచింపుచు.

ఈక శివరాత్రిమహాత్మ్యమునండు సంగీత ప్రవర్తకులకూసాగ్నిపము కథాసు సారిగగూడ తక్కువయే. అందులోను లభ్యమైన గ్రంథము సమగ్రముకాదు. అయినను నాచ్యేయముతో నెమకిః కొన్ని చొరిలిసపి. కథాసుసారిగ యుణ్ణవత్తుని ప్రధమకళ్యాణవేళ సంగీతమున కవకాశము అలిచినపి. అటు ప్రవర్తితమయి నది కర్మాటీగానమగుఱు గమనాప్తము. ఆ కర్మాపకులముఖులకు శ్రీనాథుడు తెలుగువారి దవళప్రభించ గానముపు వారిచే నిఱ్ఱ పాటించినాడు.

హారిచంధోయహ లోచనగుపతంగా భోగబంగ త్తమా
భరనేవధ్యము నొయ్యనొయ్య సజలింపన్ రాత్రి కైలూడిన్
వరుపన్ మౌక్కికపట్టమున్ నిటలమున్ వక్ర్యించున్ దోచెనా
హరికాంక్షాకృతి హోర్చురేకయి పగంతై విందమై తూఱ్చునవ్
వముచరిత్రము - iv - 17.

“తానుద్వండ తాండపగుఱంచులలన్ పార్వతి సుతుమారలాస్మాజునవి
రాగిథండము -

తల్యాజకటకే పూర్వం భూతమాత్మమహాత్మపే
సోమేశః కౌతుకాత్ తాంచిత్ థిల్లివేషము పేయుషిష్మ
వృత్యింతిమఫ గాయుతీం స్వయుప్రేష్ట్ మనోహరము
ప్రీతో నిర్కుతవాన్ చిత్రగోండ తివిధి మత్యయమ
యకో థిల్లి మహారాష్ట్రే గోండరత్యథిథియతే
కుండలీం నామ మృద్వంగిం సుకేరిం దివ్యయోజితము
సంగీతం కోమలం వృత్తం శిష్యమాన పార్వతీ
తస్మైత్తం తుండలి మాహూః తత్పంబంధాత్ పురాతంసః
వృత్యచూపచు VIII - 162 - 146.

“వేదగ్ర సృత్యంబులాడిరి వీఘలందు
పాడిలో త్రీవి ఏకశపూ పంచటమున
పంజరంబున భవక్రప్రబంచ గీత
కముల యవ్యల రద్దాచకముల ముఖలు”*

సుకుమారుడు వలచిన చండాల కస్యకసుగూడ సంగీతమును నేర్చిన
ధనివిగి చిత్రించి ఆమెచే సుకుమారునితో “సంగీతభాయి”లోనే మాచాడించినాడు.
ఆమె సంగీతక మొనరించియే ముఖమాటని ఆకట్టుకొనిన జాపానై అతనితో
విటవినది.

“పాణవివరము కష్టుని
ప్రాణము నెరజాణ దేవరా ఏనపలద
వీణాపూర్ణము పాచయు
వేణస్యానంబువేసవే బృందములన” **

ఈనెక్కుచ్చిన సానిని ఈశానివిగావించి తస్కాప్యమున తాపచ్చిన చండారావికి
సంగీతకాన క్రించి శ్రీనాథుడు భూగ్రంటపమున తన సంగీత నష్టాచయట
విట పెలార్చినాడు. ఈ శిష్టరాత్రిమహాత్మ్య కీ రచమతో శ్రీనాథుడు యిష్టమూ
వతిని ఆలపించి పోరాటిక కర్దాచగాన ఫయితికి స్వస్తిపార్పమును రాగచుయముగా
వలికినాడు.

కవిరాజు కావ్యకర్మాల సంగీతరితి

పురాణసాహితికి మంగళముపాడి రావ్యరీతికి శ్రీరాగప్రస్తావమును
కర్మాంగముగా ప్రారంభించి కవిసార్వదాముడు గాయకసార్వదాముడునై గీత
పాహితీ ప్రవంచమున చిరంపీపి అయినాడు. పురాతానువాదమున హృద్యకపుల

* శిష్టరాత్రి మహాత్మ్యము ii - 13

** " ii - 60.

Early in the 12th centry Somaschkhara Bhulokamaile, a ruling Chieftain in the Deccan (1116-1127 A.D), the author of Manasallasa lailed the music of South India as Karnataka Sangeetha (Carnatic Music) What a Mugic!

భాతి తన సంగీత ప్రతిష్ఠని వరోళ్ల పద్ధతిగ కథాసుగత సన్నిహితముల నసు నరించి నమకూర్చినాడు. ఇక కావ్యరచన వ్యాసంగమున తావరసని సన్నిహితముల కల్పించుకొని ప్రత్యేళ పద్ధతిలో తన సంగీత సరచిని ప్రత్యుంచుట ప్రారంఖించినాడు. అది కేవలగానముగాక అట్లని పాద్యస్తుత్యములుగాక గిత వాద్యనృత్యత్ర యారూపమును సంతరించికొని ప్రవృత్తమగుట ముదావహమైనది.

గాంధార గ్రామము నెఱపుట గగనాంగజమున సథివచిని నైషవ గీర్వాణిని తన కర్జునగాసరీతియత నాదోపానశో ప్రత్యుస్తు సుగావించుకొనినాడు తన కవితాగాన రితులకు అవాగ్దేపి ప్రముదితస్వాంతమై తచసుగత క్రతిలో పద్మ మధ్యమ గ్రామములనుగూడ తన కచ్చపమై వరికించిసట్లు గాపించుకొని నాడు. తెలుగు మీతిన ఆదేవిని దివిసుండి ధువికిదింపి అభినవ భగీరథుండై. నాదిఉ శ్రీనాథ కవిసార్వద్భాముడు. అప్పుడు శ్రీనాథని స్వాంతప్పేదిలో నిండు వేడుకతో ఆగీతిసాహాతీ విశారద, శారద ఇందు తుండ చంద్ర చంపన సారవద్దయై విషారించి శ్రీశాఖకవివచుని కీర్తిస్తూర్తి కచ్చారములను దశాఖల ఏకిర్పు మూడము గావించినది. అప్పుడామె సత్కుల స్వాంతమును తశుకులుభ్రమును చూచుకొనుచు సంగీతవచుల హృదయారామమును ఏరిసి గుణాంచిసి చిన్ని చుక్కల రాజను శేషిసుమాఱు నవతంన తలుషంభు గావించుకొని అంఙక్కత మైవది. వసికి కిన్నెరపీణిను వరికించి పాటకచేరి చేసిసంది. అట్లి శుభ సమయమున కవిగాయిక సాచ్చామునగు శ్రీశాఖనిచేతి స్విప్పమంచలయాత్మికత నెఱపుచు కవితాగానము గావించుచున్న వసిడి ఘంఱముతో క్రతి కలిపి నైషవ కాశ్వరకవ్యాచే నాట్యమాడించినది.

కృతి కర్తృయగు శ్రీనాథ కవిసార్వద్భాముని సంగీతాత్మక స్వాంతరీతిక తగిన కృతికర్తృమే అఱునాడు మామెడి పింగనార్యుడు ఆతడు కొలువుండినది కొఱఫనము. ఆతనిని వ్యవేష్టించిన పాయ గీతిసాహితుల రీదరికి దగరిపారగు కొఱకలుగు కవిగాయికులు కొవుతునును. ఇట్లు కొలుపుడి ఆనకల విద్యా పారీణము మామెకి సింగనామాత్కుండు సనససాహిత్య విద్యాగోష్టి ప్రవసం గుబంగ అనము శ్రీశాఖున్నిచిట్టి సత్కరంచొప్పగా గారవించి నైషవ సత్కావ్యమాంధ్ర భాష్ణోనరింపు నాపేనంకితముగ సనినాడట. అట్లి

కొణ్టుర్ధనుని అంధ్రసామసారము రచితమైన సేవభము మూలదాతువును నరించి విద్యదోషమయ్యును సంగీతమును తెలిజేనారో తెలుగుతేనాలో టాడ రంగరింపబడుటపలన ఆంధ్రరసిక కెట్టెపమల రాస్యాదయోగ్రమై పుష్టిని తుష్టిని గూర్చివచి. అందులకే తన పాండితీథేషము నొరికించి అసుపై సప్తాల వెలి సంగీతామృతమును చిలికించి అందరి సహజ కాతిస్త్ర పటుత్వముల మయపించినాడు. శ్రీపాత చివ గ్ర్యాపవండితుడు.

ఇక కావ్యంతరిత సంగీత ప్రమాత్ములను లించిన నించు పీణావాచ్యమున కాద్యమగు స్తోసము నొగి ఈద్వాపమున హర్షాలలేకమును వంతితలు గలించి నాడు. అభ్యాసవళమున పీణమై ప్రాణేశ్వర్యయని మొది ఇంచు గితముల వాయించు దానినిగ దఱయింతిని చిత్రించుట ఇమ్మహాకవి ఉవళక. సారద వర్యతులింద్రు దర్శింపనేగిన నన్ని వేళమున నారదుని భూవవర్షాముకో పాటు అతని మాచాత రాయమును ఘప్పా తర మొనర్చుటయు శ్రీనాథుని ఘపొచుయే

“..... బిలమూదనుండోడగోరి సాలలోకంబులుఁడాంగ పటుకట్టి పితామహు చూర్చిపుట్టి హస్తాంబురుహంగుఁడి నథికిథాంషుబద్ధోబే వివంచి ముటుచున్న*

“అప్పా సంవహార్య నిలఫటునముల శత తంత్రి మూర్ఖ నాస్తురములిస....,...”**

ఈట దౌరిన ఈవాద్యప్రశ్నకీవలస సారదుని ఘపొతి సూయతపత్రుల మీణయేయని తేటవడుచున్నది. అది గాలితాకుడ మూర్కముననే మూర్ఖునావ్యరమలీనుపట్టేది యనియు విశదంగుచున్నది. ఈపీణా వాయసమున కసుట్టుల పిను పీణాభ్యాసమున పెద్దన తిమ్మనాదులు వరిగ్రహించిరి. *** **** ఈ పీణ

Spelt the title has cost over successive generations for eight Centuries, "History of South Indian Music" By

Sriman R. Rangaramanja Ayyangar, Page - 141.

* శృం. సై. III - 3

** శృం. సై. III - 6

*** వాలాయంగానగోళ వేక పెద్దస

**** నరిగంపవనీ వచ్చుర్వయముల ఘపొత

పారిణా.

అంగీల్యులు Harp వలె ఉన ప్రాచీనవాడ్యముగు స్వీరచండలమువలె తంక్రులే అయ్యారాగములకు మేళవింవ అనువైనదనిపించుకున్నది.

చిన్నగాలి రివలటైనను తీగకు సోకిసచో రాగచ్చయ అందులకే గోచరించును. ఇక దమయంతి అంతిపురము సంగీతరమునచు స్తానకమైనట్లు హర్షాభిభావమునకు క్రతిగ శ్రీనాథుడిల్లనినాడు “ప్రతోః రత్నపేదిరా యిధ్యాసీన పిభ్ర గంధర్వంగనా ప్రవత్తిత సంగీతకంబ” అట ప్రవృత్తమైసదట. అంతేగార అక్ష్యుడి అయగులవై ఆసీనులై సిద్ధగంధర్వదులు “అయదగు గాంధార గ్రామ మూర్ఖునా నహితముగ సంగీతకమును గితవాడ్య సృత్యములను” నిర్వహింతురట. శ్రీనాథుడు ఎడనెడ సంగీతశాస్త్ర పారిభూతికముగు మూర్ఖునను తపశుచుండును. తఃపదము సంగీతశాస్త్ర సహకర్తులిలో ఇంతఃపూర్వము వివృతమే. డానినే సంగీత దామోదరకాయుడు ఒరించువ స్వప్తముగ ఒకచోవిట్లని పాడు.

“స్వరః సమూర్ఖర్పితో యత్రాగతాం ప్రతివద్ధతే
మూర్ఖునామితితామాహుః కవయో గ్రామసంభవాణ్మ”*

‘ఒకచో దమయంతినిగూర్చి నవిశేషముగ ప్రస్తాపించిష సంచర్యమున శ్రీనాథుడు గానవాడ్య ధ్వనిమిల్లు కర్మాటకముగ ధ్వనింవశేసినాడు.

“దీంత కంతమునంద్య నాగైవి యుండి
వీణ మొతయించుచున్నది వీషులలక
నదియ ముఖమున వాగ్వర మాత్రయించి
యుమృతఫారా ప్రవాహారూచముగా నిశ్చ”**

* సంగీత దామోదరమ్ : చూ. ప్రా. ఆం. 5. సం. ప్ర. Vol-1. పుట.

** శ్రుం నై. III - 173.

“బాపితా గాసప్రియదా
గ్ర్యారా సీమా పెళాగబివిధ రేఖలునా
భచప్పాకీ కంతసీటిం
బ్రిషిటల రేఖాగ్రథయించు వ్రమ్మణించ్చేవు”*

ఈ చెందువవ్యాములలో ఇఱ రంతమునుండి చెలువుకు మథుర ఆయ్యముతో పాటు కంతసీటిన వ్రమ్మణించ్చే గోవరించు సాముద్రిక లంకానుసారి త్రిరేఖలకు వ్రతీకలగ కపితాప్రియ వాగ్యపరించోపాటు గాయముపూడ వ్రతిపాదికమైంది.

పచుయిగతీ స్వయంవర వైభవ వచ్చినఅలో సంగీతముట్టాడ వౌడుచేసి కొనుక ఉపశేషము. స్వయంవరాగతులలో నోరచిగానేతెందిన వాసుకి॥ ఫతా వర్ణింత మాణిక్యమండ డుయూఫాంబుర తుంజమండూల నేటిస్టుండై భణగాంగసానము దాయంచిరువంత యశస్వంగీతగాథ పటల్ దాచుచుండగ”** స్వయంవరించునకే తెంచినాడు.

ఆ వైచర్చీ స్వయంవర వైభవమునుగాంచ “సముత్తింగ యంగళ చ్చుయ చ్చుచు దంగ నిసాద భంగి తరంగిత వ్రసంగండై విషుభ వారంగసాజంచు సభో రంగంచునఁ క్రాప్తిర్చె”పద

ఇక తఁ ఆయ్యసాంతముప ర్పతి భృత్సుష్టేశంచ వ్రప్తిరిపి సంబుద్ధిలో గూడ సంగీతమేధ్యవించి ఆశ్చ్యముండయు రాగరంటికమైంది.

“లాటీ చి తనలోపరాకుతురీ లాపుష్టలోలాత్మక
ర్షాటీ సృష్టత్యక్షాణిలోన నమారంభ ప్రియంభాష్టా”***

ఇటు బొరిన గీతవార్షిక్యవ్రతయి లయిన సంగీతములో నొకటియైన సాట్టివ్రత క్రాటీయు వదముతో సమాయు క్రమైనది. త్రీసాథని యథి

* శ్లం. వై. III - 786.

** " IV - 127.

*** శ్లం. వై. IV - 141.

ప్రేతార్థముగా భాషావరముగ విది కడ్డాలూపయసుషై శార నంగితవరముగ కర్కాటీనృత్యకళా విలసిసహనుట ప్రపంచము. ఇది ఆచార్య పింగళి లాజై కాంతముగారి కడ్డాలూరాగ భావసకొక మూర్ఖుని.

స్వయంవప సేవద్యమంతగ రాగమయముగ సంతరింపబడిన అసంతరము దమయంతి స్వయంవరస్తాసమునకేతంచిన తీరులోగూడ నంగితకమే యిట్లు పెలి విరిసినది..

“భతురక్యంగొప్పగా సమ్మరసలు పొర్పుణింబులన్ బాధుచున్” రాగ దమయంతి వితెండగ ఆమె “పొర్పుణింబులందుస్నే శతవర్తాణికరా బోచ్చులిత దవశులుత్సుమాళి మరాళిర్పుత పీలాలాస్యదేశి లింగాలయత రణభేలసంధొప్పు” మీరిగదట.* ఇట మాళి అనువదము హంసకు వర్ణయింగుటయేగార దేశి, భోషమారి ప్రక్రియలకు నంసూతిక ఏగుటున్నది.

నుత్తరభూపళికారుటే మరాళిరితిని తన సృత్తప్రాపణులలో పిశా వురచినాడు. వేదమువారి పర్వంతవహ్యాయులో విచానిని మూలమున్నట్లు సంపూర్చితమాకేలేదు. కావునవిది శ్రీనాథోవడ్డమణుకొస్తపుతెను. అట్లిదే చుట్టియెత వ్యకపోల క్లప్పనము శ్రీనాథకడ్డాపురితికి దర్శించుటమై సలదమయుటుల వివాహ వినోద సందర్భమునమ్ముది. కై శికపుత్రిని గురించి తిర్మానార్థుని గానాధిరచిలో వివరముగ వర్యాలోచితమైపడి. అంంకారిక శాసనానుసారము.

***“కృంగారే కై శికి పిరే సాత్యత్యాగ తటేపునః॥

ర్థానే రౌద్రేచ చీళశే వుత్తి నరవ్యక్త భారతి॥

చక్రప్రావుత్తయోహ్యకాః సర్వేనాట్య ప్రమాకృతాః॥” అని

యును,

* నుత్తరభూపళి - vi - 76. మరాళి రాలవణం (భాంగాపుచూక్కో. నంద్యావర్త....”

** “నంద్యావర్త సీత యుగ్మాశుక్రయుగ్మ పొర్పువ్ పాదాశ్యాయోరసి రేచికా చరణా య్యక్త నర్వకస్యమర్మారా”

* “ముర్ము యకాది వ్యాపార విశేషాః నాటకాదిము
యాశ్చ నేవద్య విశేషచిత్రా త్రీ
సంకులా పుష్టిల సృత్యగీత
రామోవభోగ గ్రవహోవచారతాం క్రె క్రె శ్రీవత్తిముదాహరత్తి”.

దీనిని ఒట్టి కై కీకివుత్తి శ్రీంగారరస సంబంధమని గమ్యమానము. ఇక ర్థమయిడునది గ్రమంధప్రతియలలో నొకటి. తరతాచాయ్యడిదానినిటు వివరించినాడు.

“ద్రువాతుగతిథేదోఽయం బృంద సామానిభధ్వతే
తత్త్రప్రాచేషికా త్థేయ వ్రవేశే గాసయోగతః”

ఇంతేకాదు ద్రువాస్వరస్యము సీక్రింది బాలరామాయణ క్లోకముగూడ ఇట్లు చాటుచున్నది.

“ద్రువాహి నామ నాట్యస్య ప్రధమ పాతాః
తథాహి ప్రధ్యయతి పాత్రవిశేషానపి
సామాజిక మనాంసి రంజయతి
అసునందధాతిచ రసాస్నాట్య విశేషామే ద్రువగీతిః”**

కాటట్ల ఇంతచీ ప్రముఖములగు ప్రాచేషిక మంగళద్రువలు పీసులకింపుగ సంగనలు పాడిరని వానిని ఆనన్ని వేకానుసారముగ ఆనాటి బయకాదులు ఆనగా వాగేయకాదులు రచించిరని మాత్రమే శ్రీనాథుడన్నాడని అనుకొనరాదు. ఆ పాటలోని స్వారస్యంగు శ్రీనాథావిప్రేరిత కర్మాంగార్థార్ వివేచనలోనే ఆచార్య దేవులు పింగళిపరి కర్మాంగార్థా వివేచనమ్మామైదితమైనది. ఆచార్యదేవులు పలనాటి పీరచరిత్రా రంభమున ఒనర్చిన సాట్యవిషయ కర్మాంగార్థా ప్రస్తావనమే ఇట గానవిశేషమునకుగూడ చక్కగానతికి పోవుచున్నది. అంగనలు ప్రాచేషిక ద్రువలు వీసుల కింపుగఁ దాడిరనగా కర్మాంగముగఁ పాడిరని ఇట అస్వయించు

* సాహిత్య చర్చాలం - (మాంథా ప్రతి)

** బాల రామాయణము (బేంథా ప్రతి)

కొనపెను. అప్పడు కడ్డాటమనుటు “కడ్డే అటతీతి కడ్డాలకః” అను వ్యక్తిని అనుసంఖ్యానక తప్పదు. ఇక ఆ ప్రావేదిక మంగళధ్యపలను ఆ యతివల పాడిన రాణిలో దేవిధమేశాక మార్గముసంచలి తేఱుయున్నదని శ్రీనాథుక మెలిరపెట్టినాడు. సాహువ్యముగ మార్గముసంచు శీష్టతయున్నదని పించును. కావి శ్రీనాథుని రాణిలో ఈ కిష్టత రాచిపడకొట్టింది తేఱ తేర్పాలించి నది. ఆనైన మార్గదేశి విధముయి రెండునొక్కట సాళగింపబడినవిషాద. సాళగపుసగ రాగనంబంధిగ సంగీతశాస్త్రముస భాయాలగమునకు పర్మాయు పదముగ వివరింపబడినది. ఐనక రాగచ్చాయనేగాక అస్యరాగచ్చాయనుగూడ భాయమార్గముగ గల్లిన రాగమును భాయాలగచెంచుట, రాపున మార్గిపుడ్తత ఇంస ప్రావేదికచంగళ ధ్యపలో దేవిధించు భాయమార్గావతితమైనదనులోనేవి విధము పర్మాలోచనా పము. అటలా భాంగోపాల కీర్తిపాలాదులంచే నిషేచ్చాయ సారముగ గాంము చేయలడి రీతి దేశయని, బృహప్ప్రేశియుండు కమ్మెన సాంగము. కావి శ్రీనాథప్రోక్తముగు కడ్డాటగీతి రీతిలో దేవిలోహాద ఒన నిధిత మైన విధమున్నరని వ్యాపము. ఇది రేపలనిషేచ్చాయపుసార ప్రవత్తితమురాధని చెప్పుక చెప్పిప్పుత్తాడి. ఇక మార్గిరీతి సంగీతశాస్త్రముస దృహిణోద్ఘాటమై ధరలో కమ్మెన దమియును అది కిష్టమయ్యును శీష్టజసట్టుకమియును చెప్ప బడినది. ఇక శ్రీనాథాంకేవాసులగు ఉయ్యారుటు ఈ ప్రావేదిక మాగళధ్యపల గీతికంపు ఏనులకింపగ సుగమములుగ చచించిరవి భావింపబడు. అట ఎండీ పాటలుగ గానము చేయవలయునుగాన మార్గికిషెందినను తేఱనలపరచుకూవినవి. రాపుననే దేవిధంబు మార్గమున తేఱునొక్కట సాళగింపబడినది. అది తిల కంచుల వ్యాయమున రాగమేకము నొండినది. ఈ గీతికలలో తద్దరాగముల రీతి దేఖిగముల భాతిచ్చాయాలగ రాగస్తో యొక్కట గోచరమై ఒన వింతలీం ప్రతిపాద్మమైనది. అందులకే అవి ఒక్కట దేశగ మలియుక్కట మార్గిగ విధానమానమైనది. అదియే శ్రీనాథుని కడ్డాటగాన ప్రతివత్తియని ఆయన స్వీయ భాష్యముగ ఈవచ్చము మనకు మాదలగ విధమున్నది. కీనివి “ఖుషీకాం పునరాద్వాణం వాచమురోఽనుధావతి” యని భ్రమహాణికరించుకొనుడు రసు పున్నది.

ఈ సై ష్వాషము తరువాత వర్యాలోకించదగినది ఫూరవిలాసము ఈ ఈ పూర్వమిలానకావ్యమును వస్తువై విధ్యమున్నట్లే సంగీతమునగూడ నిందు వివిరథంగులు వివేచనమందినపి. శ్రీనాథరచిత పార్వతీచరిణయిగాళ కాథిదాసీయు తమాపసంభవమునకు తీర్చినవిగ్ని.. ఈ కావ్యరచనమున శ్రీనాథ కవిథరుడు ఒక్కగ్రుచో మూలానునరఱము గామించినను గాసవిషయమునందే మాత్రము మూలవిధీయతసు చూపించదేదు. ఇట్లి వట్టులసు స్వేచ్ఛగా మలచుకొని తన యిష్టానిష్టముల సమసరించి గీతరీతి నిందను నంధించుకొనినాడు. కాథిదాసీయమున తృతీయసరలో అకాలవసంతావిర్మావ ఘటమున

“గీతాంతరేషు శ్రమ పారిలే కై :

కించిత్సుద్మాసిత వ్యక్తవేఖమ్

పుష్పానవ ఘూర్చిత నెత్రకోరి

ప్రియముథం కింపురుషక్కుచుండి॥ *

అను దీనిని

శ్రీనాథుడు,

దేశకగావి (గాన) మార్గములఁదిన్నని రీతులఁఱాడపాడ యూ

శ్వాసనమునొంది పోరియుర పాడిన యంగన మోముఁడమ్మికు

పూనవ ఘూర్చి తేతఱములల్లనసు. ఊంబన మాచరించియు

ల్లానమొనర్చె కిన్నుర విలాసి హిమాచల కందరంబునన్” **

అనుసరించినాడు.

కాథిదాసీయమున నంగిత నంధించిగ నిఱ ప్రస్తావింపబడినది “గీతాంతరేషు” అను వలుకుబడిమాత్రమే. రాని శ్రీనాథుడు డానిని తన స్వేచ్ఛాప్రవృత్యను పారము కర్మాటక బాణిని ప్రవతిపాదించినాడు. “కర్మదే అచాతీతి కర్మాటకః”.. అను ఏకక్వదార్థ వ్యక్తుతీకింగ ఆచార్యపింగళి లక్ష్మీకాంతముగారి భావనయుగు దేశమార్గరీతుల నడిమి వాట ప్రక్రియయగు కర్మాటక మాగ్రరీతిని అను నంధించు కొనవలెను. కాచుననే కర్మాటకముగా ఆ కిన్నుర విలాసి పాడిన పాటను కవి

* తుమారనంభవము —

శాంచిలానము — III-62,

యట మంచినాడు. దేశిక గాన మార్గమునగాని, దేశికగాని మార్గమునగాని ఎటులై రసు తిన్నవి రీతులలో పాదిపాడి ఆ శ్యాసము నొందపలసిన పాటయిది. దానికి బాణయునదియే. పాథిసు దేశికినట్లయి విసుఫుగొల్పగ చపులూరించుచు అనగనసనగ సతికయిలిన రాగమయ్యాడి. కిన్నురనారి పారుటికి లాబోపాసనాపతిగ అనంత తానముగ, ప్రజావద్వాసముగ ప్రవర్తితి ఆమెను అరపాడి సోరిపోవు నంకటి పారపళ్ళషితికి తెచ్చిన దివ్యగాసముది. ఆ ప్రజావద్వాసము కిన్నుర విలాసికి ప్రణయ మువుతిల జేసినది. ఇదియే శ్రీనాథప్రోత్సహగు తారహస్యము అది కృత్యగాన వాద్య విలాసములలో ఏదియైనసు రానిందు. కేవలము ఒక ప్రక్రియకు ఒకకోపట ఒకేఇకరితికి రట్టుఉదియుండుచు సీరసహని పించునని శ్రీనాథుని భావన. *అందులే సప్తప్రాణులైన తాపిపాటుపులరు సంగీత రసికులకు కవితావిలాసులకు చపులూరించు వై సిధ్యమును తన తపసమున కాకిందమున గూడ ఇచ్ఛీరీతినే ప్రదర్శించినాడు. అదియే ప్రాధి ఓరికింవ సంకృతభాషగ, వలుతునడికారమున సాంధ్రభాషగ శ్రవణవిష యా భావమును భజించి కర్మాదకమై పది, అదియే శ్రీనాథ ముద్రగ గానమున నాట్యమున వాధ్యమున తపసముదు గూడ ఇమ్మిపోకపి రావ్యప్రవంచమున ప్రత్యక్షమగుచ్చుచ్చుచి.

ఇట్లి విపుల భాష్యాపేణిగ ఇంకాక పద్యమున్నది

“అచ్చరులపాదు హిందోళమాలకించి
యందువేణి ప్రవంభ్యాన్ మెదలదయ్యే
నిర్జలేంద్రియులయస నియహపరుల
సంతరాయంబులేమి సేయంగ గలపు”

దీనికి వార్ధానీయమున మూలకోకమిటులుగ్గుచి.

* ముని చూచామఁడి యొల్ల సక్కులకున మూర్ఖాచ్ఛిక్కి కుండు గా పుగు, ఇంకి కరణాంగ పోరముల్ తాపువేఖించి కీర్తించుచున్ కనిపారోక్క వచ్చేళి. గగ్గానియో స్తోసంబున్ రాజ సం వసుదుంబమును దేశిమార్గమున గంధర్వావురోద్యుతముర్

ప్రాచీనాంధ్ర కుమాకవుల సంగీత ప్రతిష్ఠ

“కుతా స్పృరోగీలుపి తణేఖ్యిష్టాః ప్రసంభ్యాః వరో బథూవ~
ఆశ్చేఖ్యారాజాం చహి ఆతుపిష్టాః సమాధిథేనప్రభవో భవంతి”

ఇందరి గీతము తన సూత్ర ప్రపంచ క్రిని పెచ్చించి అలకించి శ్రీనాథుడు అప్పురసలిద్దనిని హిందోళమున గాయము చేసిరని లేఱ్యకొన్నాడు. శ్రీనాథుని మనోప్రవశ్తుత్తికి అనుమతి రాగము హిందోళము. అది సంగీత శాస్త్రాక్తముగ మార్గిసంబంధియగు తుఫ్ఫరాగము. అయ్యెది మార్గి ప్రక్రియలకు చెందిన ఇతర రాగములగు తైరవిసాం శ్రీరాగాదులవతె కేవల శాస్త్రియ సంగీతముగ క్రోతులకు వినిపించదు. అట్లని కేవల లలితసంగీతముని దేశ్యగాణమని కూడ అనిపించదు. ఆ రాగము కేవలము దాక్షిణాత్మ్య సంగీతము నిదితాదు. అట్లని బొత్తురాహిత సంగీతము పెన్ని దియుగాడు. ఇది కర్ణాట హిందూస్తానీ సంగీత శాస్త్రిల రెంటికి రాజుచి. ఉభయుక్త దీనికి ప్రపాయున్నది. రసికులక్ష్మినిపై అదరమున్నది. అధిమానమున్నది.

* ఈ హిందోళరాగమే లౌలి కవితలో ఆధికపి వాల్మీకి నోట నొలికిన మానిషాద శ్లోకముఁఁ స్వరాష్టర సంపుటిలో నిక్కి ప్రమేసది.

స్వరములు రారాగము ప్రణయ సమావేశపున శృంగారరస, ప్రావిష్టమై అనంచదాష్ట్మముల నోంకించును. శోకమయ నవ్యివేశపున కటుణ రసాత్మకమై కన్నీచిని చిలికించుసు. రావుననే ఈ రాగము శ్రీనాథుని కవనమున కాకాచిట్టె కర్ణాట జాయిని పంచించమాగాణమైంది.

*“మా ని పొ డ! ప్రతిష్టాం త్వమగమః శాశ్వతిస్మాః

శ్ర్యాత్మ్కుంచమితునా దేకమహిః రామమోహితమో” ఇందరి “మానిషాద! మగమః సమాః” అది స్వరములు హిందోళరాగమున ప్రవృత్తములగు స్వరములు.

ఇవి శోకములేగాక స్వరాష్టరములగుట గమనార్థము. కావున వాల్మీకి హృదయాందోళనమే హిందోళమున వ్యక్తమైనదని భావించుకున్నవైనది.

“నే” మథున వాచ్యముఁఁ ఉ అడ్చుమిగిల స్థోమిచ్చి, పూర్ణమిలామమున గానముఁఁకు ప్రాచావ్యమిచ్చి, వల్లుఁ టి పీపిటిరిత్రమున నాట్యమునఱు అగ్రానాభి వత్సమిచ్చి శ్రీనాథు గీతవాచ్యః ప్రతియుచ్ఛైన సమగ్ర సంగీత తార్యత్రిక రూపముఁఁ తస కనితయంయ సమాచారినాడు. ఇట్టియెదల ఈ యుచోరపి రవిసార్వ భోముదగుఁటయే నాక సంగీతసార్వభోముపాడ నెంపినాడు.

శ్రీనాథ కవిసార్వభోముడు కస్తు రాప్యముతులగంబయిరి తథగొట్టు చెల్లెఱ వలనాటి పీరచరిత్రావదాభ్యాయక. చిపరి లిద్ద యగుచపలన గోముగ శ్రీనాథ కవివరుడు ఉగుపాలతో ఈ రాప్యముడు నంగితాచ్ఛైతమును బంగరించి పోసినాడు. అమె నదచిన రాజు లయాత్మికమై, ద్వివచయైనది. అమె వలికిన వలకు రాగాన్వితమై కథాభ్యాయక యైనది. ఈ పీరచరావ్యరవిగ శ్రీనాథ కవివరుడు కొప్రదర్శనమును ప్రథమ విషయముగ సుంచుకొని సంగీతమునిందు విశేషముగ వరిపోషించినాడు. ఈ ద్వేయముతో నాక క్రొత్తముంతసు ప్రాక్తిక్క నాడు. అది అనుపున్నచోట ఆ పాదరంతరఫ్ఫుముగ సంగీతప్రవనక్కిని గుప్పించుట. లేనిచోట ఆ బ్రొంక పోటండు శ్రీనాథుని కంతవట్టిన కొ విగదక ఈ కావ్యమున రఘృసమిచ్చినది. ఇట్టి వైగ్రయముసరు వలనాటి పీరచరితము దర్శముగుచున్నది.

ఈ వల్లుఁ టి పీరచరిత్ర సంగీతమునంతటిని ఆచికొని ఆ కవివడుని హృదయ గ్రంథి విచ్చుకొనగ ప్రవించిన తేనెలసోస గావున సంగీతపు ఉయ్యద దనము అఱవణవున ఇందు తొళకిసలాడినది. ఇందలి థందస్య ద్వివచ యగుచివలన తాయాత్మిక విన్యాసమిందు పుట్టుకతోనే ఊపిరిపోషికొనినది. ద్వివచ రచనమున పాయ్యారికి పోమనాడు వట్టిన ఓంకారము శ్రీనాథుడు చుట్టిన శ్రీకారమైనది. అదిఘైదయ ద్వివచ తాళబిద్దము, అష్టసము తంత్రీలయ సమాన్వయమై గీతికి బ్రొత్తికిషిద్దుయైనది. సాహిత్యికి పొత్తులచ్చుట్టిమైనది. ఆ భూంభవ్యమే ప్రగాఢమైనది ఈ ప్రవంధముగ రూపుదిద్దుకొనినది. అందులకే ఈ కావ్యము వందికపామరజన రంజకమైనది. పురాణకావ్యకవిగ కోటలో గౌరవాధిక్కుతగ్గన్న శ్రీనాథకవిసార్వభోముడు ఈ ద్వివచకావ్యముచే పేటలో ప్రషాకవి గాయకసార్వభోముదైనాడు. అందుచేతనే వండితపరివులందు ఇయుంత్యక్కవముఱ పామరుల రఘృవట్లలందు ఈనివదాభ్యాయగ గానములు

గ్రీనాథకవికి సమాపనన్నాముగ సంచిక్తాటచుండ్వి. పాపరజనవాటిలో నీపదా శ్వాయిర భాషాపషయముఁగ ఉపంంశమైనసు సంగితవిషయము' రాగరసస్తిక తాళలయాత్మికకటయాదు చెట్లుచెపరక చొక్కుశేయుచునే యుండ్విది. అత్యంత పాపంలగు జవసీబ, ఏచ్చుకుండయ, ఇంగమచేవరఱు ఒగ్గుపాకఱ వరంపరగ నీపల్నాటి నీరకథ నాలాపించుచున్నారు. తచములు మారిసను తాళములుమార్పుక లయాత్మికతటు తగ్గిపడ్డే తచు గుహ్యాంగులను దిత్తాళములను మొరయించుచున్నారు. లయాంధ్రక, త్రుతివిపోసియకనే రాగములను నిర్పహించుచున్నారు. నీరినోట పటుకుచున్నా పలనాటి పీరులపాణలోసుపయు క్రములగుచుండ్వి రాగములు మార్పి రాగములు రాకపోపచ్చును. ఉడ్డరాగములై ఫీరముగ నౌరటాటిలో నిల్వక పోపచ్చును. సాళగసంకీర్ణితులలో మారిదేళ్ళురాగములుకూడ సాంకర్యమునంది వినిపింపవచ్చును. అయిసను అట లిస్టవ్యక్తికి రాగబ్రక్తి తగిసట్లు అతుకుతే అందరి ప్రత్యేకత. అయ్యటి గ్రీనాథ సంకలనప్రశ్నిరాగో ద్విష్టవోవిశ్వమో! లేక ప్రప్రవహముగ సద్గునిని అలపించిస గాయక గానప్రభావమో తెలియదు. ఏచ్చెయ్యెల్లాసు దానిప్రత్యేకతసది నియాపుర్కొసుచు కర్మాటమై ధ్వనించుచుగ్నది. ఇట కర్మాటమునఱు అచార్య ఏగాగిలారి మార్గదేశి ప్రక్రియల కలగఱపు నను నుభించు కొపవతెంపుట నహృదయ విషుర్వుకులకు వరిచితమే.

ఈహాప్యచుండలి సంగితావ్యాప్తస్తితలన గీతాప్యస్తృక్షుత్రయిట్టెన తొర్పుత్రికరీతి ఇట ఉక్కుచో పుంటేభవించి వెల్లివిరియును. అందువలన ఈ రాప్యము ప్రయోగాప్తులో గీతప్యములకు సాధారణలక్ష్మీ సృత్యకీలకి పేశేస్తాస్తమై ఎలపిల్లును. రకపటని రాగాత్మికాప్యసరము వలన గానమునకు, ఆతని చంపాయకులగు పంతలపారు, గుమ్మట్లు చితుతాళములు ప్రోయించుట పున చాచ్యమునకు తచాసుసారిగ వారొనరించు అభినయమువలన నృత్యమునకు ఇయ్యది అస్సారకమై తొర్పుత్రికరీతి ఇట ఉక్కుసారిగ వెల్లివిరియును.

ఇక కావాప్రవరచణాచిత్రీసమంచితముగ విందలి సంగితకప్రసారము ననురీలించిప అయ్యది రాశిభూతముగ నలగాముని కొయవులో నదినుసించినది. ఈరాజు నభాస్తాసమున కంజలోచన యను ఆస్తాన న్యత్కి సృత్యము ప్రవత్తిత మైనది. అందునాట్టాత్త వద్దతి శతాబ్దముగముగ ప్రవర్తితమైనది.

సంగీతశాంతరితమైన భరతనాయికాత్త ప్రప్రియమైన విభ్యముంతటిం అది లక్ష్మీ భూతమై లక్షణవిశేషమాయి జేషిష్టైనది.

సంగామని *కొలువుకూ ఉపటలార్పుతోనే ప్రశ్నేరపయున్నది. ఆ కళాభవనము తీర్చిద్దిద్దుడుకలోనే కళాత్మికత ఇట్లు పెల్లివిరిసినది.

ముత్కాంపోదుత ముగులు చెట్టు
కప్పురముదకమ్ము కలిపియొతటము
జల్లిరి కలయింపి నత్యరమ్ముగను
....
కాంచన నవరత్న అచితమైనట్టి
పీచమొక్కటి చెచ్చి పెదకొల్పునను
నిఖిపరి కాంతులు నిందుగాదిశల”*

ఈటీ సభాభవనాలంకృతికి తగిన పై భవములో సంగారించుకొని సలగాము దేశెంచినాడు వథకు. పాకాశము కొల్పువగది నన్ను ఆనథలో సముచ్ఛాసనము లో లఱందుగులు, ఉద్యోగులు, వేదరాత్మజులు విద్యాంశులు అనేనులైరి. అప్పుడు ముందుగా

“వింతగా గాయకర్ పీణయపూని
తంత్రులు విగియించి తగ క్రుతిజేసి
గురిగ మేళగుమై నప్తస్వరములు
అరోహంకావరోహం థేదములకు
ఓహరాగ నంష్టారి వట్లగా, జేసి
నంబారి నంష్టాయి నరనభావములు
మృదుతర శంఘ మిత్రతమైనట్టి
మనకరాలంకార గతివరంవరలు
మూర్ఖనర్ మొదచైన ముఖ్యధర్మములు

* చల్మాటీ వీరప్రియ 660-675. (కల్ప ప్రతిష్ఠ)

జంత్ర గాత్రంబులు జంటగావిచి
ఎండిన మూర్కులు ఇగిరించియనట్లు
పాడిరి తమతమ ప్రాథి మీయంగ”*

ఆదికపిసార్యభాషుదు వ్యక్తికరిగిన సంగితసభ వినోదవిధానము అనాడే కాదు. ఏనాడైనను ప్రతి సంగితసమావేశమరలో ఈ కార్యక్రమము సాగ వలసినదే. కానీ ఆనాటి ప్రత్యేకప్ప ఒకటి ఈనాదత్తి సక్రమిత్తగా మారిపోయినది. అది ఈనాదనలు లాప్త్యేసదన్నను తప్పుకాటోదు. జంత్రగాత్రంబులు జంటగా చేసి ఎండినమూర్కులు ఇగిరించునట్లు పాదుల ఆనాటి గాయకులలో కాననగు ప్రశ్నేకత. అది ఈనాదు బొత్తుగా తానరానిగానమైపడి. అనగా ఈనాదు సంగిత పశలలో పీణాదికములు వాయించుపాయ పాడరు. పాడెడివారు. వాయించరు. రెండింటిని ఒకే సమయమున నిర్వహించు సవ్యసాములు అతిసక్రమిత్తగ నుండు రేపో! సాటికి నేటికి సంగితపశలలో కేవలగానము వాద్యసమాగతము కాకుండ మూర్కుము ప్రవర్తితములగులు లేదు. కానీ కేవల వాద్యములుగ పీణావేఱు వాయిలీనాదికములు అయివాద్యమూర్కునుగతములై ఏనిపించునేయున్నవి.

నేడేదేవి సంగిత సమావేశమున గానసభ జగుగుచున్నప్పడు ప్రభావ గాయితునకు ప్రక్క వాద్యగాంధ్ర చూయుటయిగ నుండుట. అనగా గానమునకు వాద్యములు అసుగతపశలగుచుటునసుట చ్చప్పటము. కావి శ్రీనాథుని పట్టనలలో చింతగా గాయకులె పీణనుపూవి తంత్రులు దిగించి తగ్గుతుంచేసట్లు కలదు. నేడుపు సంగిత నభాకార్యక్రమ ప్రారంభమన క్రతి చూచుకొను “రివాజు” మూర్కుము కన్పట్టుచునేయ్యుడి. గాయకులు క్రతిచూచుట ననుసరించి ప్రక్క వాద్యములపాయ క్రతిసుంచుకొనుట నేటి వద్దతి పూర్తిగ నిర్మించుగ క్రతి యుండవతసను బట్టుదలగల గాయకులు తన తంబరకు క్రతి సరిగా జేపికొనునే గాని ప్రక్కవాద్యగాంధ్ర వాద్యములకు తాపు క్రతిచేయడు. సామాన్యముగా లలితసంగిత కార్యక్రమములలో లేక జంత్రగాత్ర నమ్మేళనములంబో (అరెగ్-స్టో) మూర్కుమే పీణలు గాయితునకు అసుగతవాద్యములు గానుండునే గాని “మామాలు” సంగితపశలలో గానముసకు పీణ ప్రక్కవాద్యముగమునుండుట

* వ. వీ. చ — సలగాముని కొలుపుపూవ కు పెర్కగా.

అతిసక్కట్టగ గోవరమగును. ఆనాటు శ్రీనాథులి నాయిగాసింహారుసుగతువాచ్చమంగ నేటి వాయులీన స్థాపమన్ పిణియయుండి యండననోటును. ఉపి గానమున్ కషుగతములను అవీటియలసుగూడ గాయులేషాని తంత్రులు చిగించి తగు త్రుతి చేపెడివాటు కాబోలు. అది ఆనాయి పథ్థతి ఏమో! ఒక సరిగొమేళసమైన జవ్వ స్వారములు ఆరోహాకావరోహాణ భేదములను బహురాగసంస్కారి పట్టగాజేసి అనపూదములను వివరం పేషుచే. ఆనాటి ఏంటు నేచి రఘునాథ మేళపిణయల ఫలె ఇరువదినాగు మెడ్లలో అన్ని రాగములను అలాచోరగా బల్చుంచుట కసు పైనవికావు. కావున వికావచసమగల్లించుటకు ముందు పై దేఱులు రాగానుసారిగ పిణయమై ఆయస్వరప్రస్తారములనుసుపరించి సత్తస్వరములలో నాపిశ్రుతములను స్వారస్తాములను తంత్రులతోనే అనుసంధించుకొనెడివాటు. దూనినే మేళగించుట, మేళనముల అనియన్కానవలెను. అట్టాని ధాపసమే ఇటు “సరిగొమేళసమైన సత్తస్వరములు ఆరోహాకావరోహాణ భేదములువట్టగా చేసిరసుటలో ప్రవ్యక్త మైనది. శ్రీనాథీ మాటలనుపట్టి ఈ కవివడునదు సంగీతలాటఁ వివేచ్చేగాత క్రతిజ్ఞానములోపాటు లక్ష్మణద్వియునుస్వాట్లు ఏదితము. ఆ గాయులు పై పాదములలో వత్తస్వరములకి బహురాగ సంస్కారివి పట్టగాజేసిరసుటయు ఇరిగినది. రాగానుసారిగ తత్ప్రస్తారము సామైయికగాయులు చూచికొనిరసుట వ్రదాన విషయము. ఆరాగానుసారిగ అనుగ్గా అది సంపూర్ణరాగమో సొడవ రాగమో బౌదువరాగమో నిర్మించుకొని తపసుసారిగఁ పిణయమై ఆయస్వరస్తాములను ఏర్పగ ఆఱుగ, పడుగ నిలపిరచి ఆపటుకుబడివలని వ్యక్తము. ఇక తరువాతిది “నరవథావముల మృదుతరశ్శర్థమిలితము గావిగచుట అనుమాటలలోనీ అంతర్భార్తము. నరవథావములు సాహిత్యవరముగ రసవంతములైన భావములు. అగ్నికి సంగీతావరమైన అర్థముగ రసానుసారిగ విదితములైన రాగములలో దాతమాతువుంచు మేళగించి గానముచేయుటయని యసుకొనవలెను. శాసీత పాపిత్యములకు రాగరసవరమైన అవ్యోన్యస్తయుమైనది. బయుచారుతు కూర్చున గితి శృంగార రసనంబంధమైన దానిని గానము చేయవలసిన రాగము మోహన, కల్యాణి, ఇష్టాన్, కామవర్ణాని మున్న గునవియేరాక శృంగార భావవ్యంజక రాగములను మతీకొన్నింటని క్రమః రాగమూర్తిగగూడ తార్పువచ్చును. అదియే వత్త కరుణసామ్యితమైన ముఖారి, వరాణి, సాపేరి, నాదనాంక్రియ, భాగేశ్వరి మున్నగు కోకరాగములలోసుండను, లేక యఁది ప్రెలంభశృంగా

రాత్మికమైన హిందోళమౌ, రాంబోజియో, కావదయో అయియండనోషును. కావుననే శ్రీనాథుడిట నరసభాపములనే రాగరసవ్యక్తిని స్మృతింవజేసినాడేమో! ఇక మృదుతర శబ్దారమితిత్మన్త్వ అనుభావన ప్రయుక్తము తావలనిన భావన గూర్చి శ్రీనాథుడిట ప్రస్తావించినాడను కొనవలెను. భావ మృదుతరశబ్దారమితముగావ వెంసుటలో సాయుద్దిలోచనాత్మికత్వమును బొచనికొనియుండుయే తాక అపాతమధురమునైయుగడవ వెంసుట విదితము. ఇక “భుసతరాలంకారగతి వరంవరలనవి వలుకుఱడులోని భావన వర్ణాలోచించవలెను. సాహిత్యపిదులు శమాటలలో గొప్పపియగు శబ్దారాలంకారములకులనుపైన నైఘంబికారము మాత్రమే దర్శింతుట. తాని సంగీతశాస్త్రకోవిదులకీ వరములలో ఘనరాగములగు ‘సాట, గొళ, అరథి, వరాళి, శ్రీరాగములలో ప్రవృత్తములగు స్వరప్రస్తార సంబంధులగు స్వరాలంకారములు స్మృతించును. ఈ అలంకారములను సామాన్య ముగ సంగీతము నభృతసించ విద్యాచ్ఛిలు ప్రాధమికసాధనలో పొతముచేయు స వ్తతాళ దోధకములగు స్వరసంపుటులని భ్రమింపరాదు. వచ్చురచనమునందలి శబ్దాలంకారములు శాఖ్యికచండతాండవ జిల్లివద గుంఫనాడిక చచుక్కతిలో ప్రవర్తిత ముగును. అట్లే ఈ అలంకార స్వరస్తంచకములు పుంటాసు పుంటములగా స్వరగుంఫనములో ప్రవర్తితములగును. ఇదియే సంగీతశాస్త్రమున చెప్పుటాడిన స్వరాలంకారప్రక్రియ. కవిత్వమునందలిశబ్దాలంకారములకుప్రథమావధివరమావధికూడట్లు సుఖ ప్రతిపాదకత్వమే. అపి ఉండ్రాది, మధ్య ఉండ్రాంత, ప్రసాద, స్వావుత్తసలిత, ఆఁషేపాదికములనిసంగీతశాస్త్రములందు వర్జాలంకారప్రకఱమున చెప్పుటాడిని. ఈ స్వరాలంకారములకు కవిత్వమునందలి శబ్దాలంకారములగు చేకానుప్రాణ, వృత్యుప్రాణ, ముక్తవద గ్రస్తాదులకునున్న సామ్యములగు నన్నె కోడ పోతనాదుల కవనము సందరి గానరీతిని పర్యాలోచించ వట్లుల వివరించుట యైనది. ఈ స్వరాలంకారపు బొగులను శ్రీనాథుడు ఎఱుగనివాడు తాడు. కావుననే దాని ప్రవత్తి ఈవలుకుఱడులందు తెచ్చియండవచ్చును. ఇక గతి వరంవరలు మూర్ఖురాయ అనుషటి సంగీతశాస్త్ర సంబంధు సాంకేతిక వదములు, సంగీతశాస్త్రపాండిత వరాకోచిని ముల్లెన మనోదర్శనంగీతపు మేరారీ వదములు. గతివరంవరయును సిసాంకేతికవద సంపుటి తాటాన్విత స్వరకల్పనా సంబంధి. మూర్ఖునయనునది ప్రోత్సహితసుభాషపూటగు పారపక్షస్తిచి

గగ్గించు రాగాలావనావథికి పదార్థాలు. “మూర్ఖుర్వుశైయైత్ర కోతృచిత్తం సామూర్ఖునా” అని సంగీచకాత్మజుల వక్కుణ. ఈ మూర్ఖున సాహిత్యము నందలి రసానందఫ్టికి సహారది. ఏగళిత వేద్యాంతరము అవశమనగు పార వక్కుఫీతి ప్రతిపాదకము రససాఖిత్త్తులికిమూర్ఖునాఫీతికింగిచిన చిత్రముగు. యోగిజన యోగ్యముగు బ్రహ్మమువుండమును రసానందమేకాక మూర్ఖునోద్యుధముగు రాగానందముకూడ సబ్రిహ్యదారియే. ఇట్లీ మాఱరీద్వివద సావద్యయమున ఇంతటి రాగరస ప్రక్రియాబ్రైఫిని విన్యహించి ఆవ్రవకరమునగతదీని “ఎండిన ప్రూతులిగిరించునట్లు” అసు ఉపమానముతో గమ్యమూనమొనర్చి శ్రీనాథకవి సార్వభూముడిట రాగరస సామ్రాజ్యపోలికయగు మహాగాయక సార్వభూముడును అయినాడు.

ఇంక దనుక గానపాండితిని ప్రవ్యక్తమొనరించిన గాయక సార్వభూముడు ఆ తరువాతి పాదములలో తన నాట్యశాస్త్రాభిజ్ఞతను ప్రవద్ధించి నటసార్వభూముడు కూడ అయినాడు. ఇట్లి శ్రీనాథ కవిసార్వభూము ప్రవర్తిత సాట్యవేద పాండితి ప్రాచీసులగు పాలకురికి సోమనాథనాచన సోమనాధాదుల నతికరించినది. కృష్ణరాయ రఘునాథాదులకును ఇది అందని ప్రమానించుటానది. ఈ శ్రీనాథ విష్ణువుత నాట్యలక్షణ ప్రవద్ధనము, ‘నథూతోనభవిష్యతి’ యని గీతసాహితీ వేత్త లిదువురిచే, చిప్పాలంద దగినది. తనపెన్ని ధియైన కర్మాప వనంతరాయిని సంగీతపాండితిని, ఆతని నచ్చి ధిండిన తన సహదోయినియగు లకుమాదేవి నాట్య ప్రతిష్ఠించి ఈ సన్నిఖేళమున పుంశీళవింపణేపి శ్రీనాథ కవివరుడు పాతకుల మనోనేత్రములందీ సన్నిఖేళమును బొష్టుగబ్బించినాడు. ఇట్లి శ్రీనాథదనిన మాటలు ఉఱుసుచోక కవిన పథకులూపు. నాట్యవేదంపు బుక్కులామ ముఱ కులగా నొనరించి విరిపిన బాణప్రయోగపు కొలదులిని. అవియంతట వాడియైనవి గావునవే వావికంతటి లక్ష్ముణ్ణి కుదిరినది.

ముందుగా నలగాముని కొలవున గానసభా కార్యక్రమము విన్యహింపబడి నది. దావికసంతర కృక్షుముగ నాట్యప్రయోగము ప్రవర్తితమైనది.

“చెలగినాటక జనులచేరి బోహారు గావించి నిలిచిన పెనుక” కామవిభండు నవ్యుచు పెలచిన్నినాడట కంజలోబనయను నాడ్యనుండలికి నాట్యంబు చేయుటట.. ఆమెనాట్యుము అమె యొక్కుతె వలననే విన్యహింపబడగిన అంపుకార్యములేదు.

ఆమెవెనుక ఇయ్యవక్కుల కావలనిసంత నేవట్టము, మాంగిరసుచ్చుది. కావుననే వారందయ ముందుగ నాట్యశాత్రువిహిత స్థానములలోనే నించినట్లు శ్రీనాథుని వక్కుఇము వలననే వ్యుతము.

“వచ్చుదంగము తెస్పు వాయించు మేంచి
కుడిభాగమందు ఉదుంగానిలచె
తాళమానజ్ఞాదు తగనెడమదిళను
నిలచెనుత్సుహంబు తగమదినించ
ముఖవీజవాయించు ముఖ్యాదోకండు
రాగణాలము ఊదు రమణులిద్దరును
నిండు వేడుకతోదనిలచిరి చెపుక”

* శృత్తరత్నావక్కుది నాట్యశాత్రుములలో పిదితములైన బృందవిన్యాసాది లక్షణములలో విదితములైన వద్దతులారీ పాదములు కుడియొడములుగ సంపాదులు. శ్రుధసపాత్రమగు సర్కి నైవచ్చుము ప్రశ్నాపాద్యములపాటు నిల్చుదగనస పొనములు నేవట్టగాన మొనరించు నట్లు వాంగము పాటు పాటింపపలసిన వియులు పహితము కాయపార్యుడు విపరించినాడు. పాని కించుక ఎతచ్చె ససు చంపాదిగనే శ్రీనాథుడే నన్నివేశమును గూర్చినాదు.

** కాయపార్యమాచితములగు పాద్యశ్శించం నిర్వాహాటలు నిలువవలపిన స్థానములలో కొన్ని చిన్ని చిన్ని వ్యక్తములు శ్రీనాథ ప్రదర్శితాస్తాప సృత్య

ప్రథాన వరకి నైవట్టము :

* రాఘః (భా) పూర్వేద్యద్వావిష్టా పూర్కః స్పానవతీతతః

....

నష్టాత్మాయ తతస్పరణం బృందం చంగటువం పిషేత”

శృత్తరత్నావక్కి—viii 33-47.

** శృత్త రత్నావక్కి—VIII 48-54.

అథ బృంద విన్యాసః:

“పాత్రస్య దాష్టే పార్యేణ ముఖరీ స్యాస్యస్యచ్ఛేషితః”

....

రాఘం (శా?) పిద్యావతాంచాగై షైచపథాప్రవాయవ” 48-52,

నన్ని వేళమున గోచరించు చున్నావి. మొత్తము మీద అన్నియును కాకపోయినపు కొన్నిటినైన నమ నాట్యశాత్ర లక్షణానుసారము ఈకవిఫలుడు ఏదగ్గతలే ప్రదర్శించుట ముదావహమగునేకాని అన్యముకాదు.

* కంజలోచన రంగ్ ప్రవేళముగాపంచి చలగామున నాట్యమునషెప్పించి విష్ణుర్మించుదనుక. శ్రీనాథకవిభరుడు ప్రదర్శించిన నాట్యసంగీత పాండిత నాన్గతో దచ్చనియము. అందలి ప్రతిపదము నాట్యశాత్ర విషయక వ్యాఖ్యాపేక్ష యుగు పారిభూతికమే. జాపుననే ఆచారప్రాపింగులి లక్ష్మీకాంతముగారీ పిషుయమున జరుగవలసిన పరిశోధనము శ్రీనాథుని నాట్యశాత్ర విషయకముగు వ్యక్తికి నికష్టికులమగునని భావించినాయి.

ప్రభావ పొత్రముగు కంజలోచన పంగ్ ప్రవేళము చేయుపటిడు ఆమెను నాట్యశాత్ర విషాక్తలక్షణలక్షితగా పరిచయముచేసే నాట్యక్రియ ప్రభావ లక్షణమునిట్లు సమస్వయవరచినాడు. శ్రీనాథకవిఫలుడు.

“కంజలోచన యును ఘనమైన పొత్ర
మదను వటపుదంతి మంజులవాణి
భరతకాస్తోచిత్కప్రాణముల్ దదియు
క్రలిగిన యుక్కుంత కంఠజూణంబు
వలె వచ్చి సభవారు వట్టించిచూడ” చిలచిపడట.

అథ అతోద్యమేళనమ్ :

భావిరాంగాంశ భూతేన మధ్య నవ్తక వర్తినా
ప్రయోగమ్మతగః సాంద్రః సమ్మతక్షు సభాసదామ్ . 53-55,

శుష్మృభాద్యది - పూర్వోక్తలక్షణాత్
గీత స్తుతప్రాపిషోసత్యాక్త వాద్యం శుష్మృమితిస్మృతమ్ . 56-64

కంజలోచనయును ఘనమైన పొత్ర
మదను వటపుదంతి మంజులవాణి

.....
హోచి రంభాయులు హోద్యంబునంచి
రిపులు వంచియు సిగ్గును చెంచి” ప. పి. చ. కల్యాప్రతిష్ఠ

మానవకాంతలందరివటె ప్రాణములైదు కర్గియుండక్ ఈ తంజలోచన ప్రాణములు వది కలిగియుండులోని అంతర్ప్రము, అందలి షైలష్ట్రాప్సు విచారణీయము. ఏద్దావతిక విచ్చే, గానమొహినిచి గానము చేవమైనట్లే ఈలాస్త్ర సుందరికి లాస్యమే ప్రాణమనుట నిర్వివాదాంశము. లాస్యమునటు వ్రదానాంగము లను లాస్యాంగములని, అవి వచియని భరతాచయ్యడు నాట్యశాస్త్రమున చెప్పినాడు. జాయివసేనానియు ఈలాస్యాంగములు రశసంథ్యాకములనియే అనిసాధు. కావుననే కవితాచతుటుడైన శ్రీసాఖుతు కేపల నాట్యశాస్త్రకాయివటె లాస్యాంగముల రక్తషైవుక చస్పాపపాచమత్కుల్తి వరిస్థాపితముగ శాస్త్ర నత్యము కవితానత్యమై ద్వయించి ముఖించునట్లు “భరతశాస్త్రోచిత ప్రాణములో వచియు కలిగిన కాంతగ కంజలోచనను నంధాపించినాడు. ఇంతట ఆలాస్యాంగము తెట్టివి? అని ప్రశ్నించిన నమానమైనగుటుపు జాయివసేనా నియేయున్నాడు. అయిన 1. గేయపచము 2. ఫ్రింపోత్స్మము 3. లససము 4. షప్పగంధిక 5. ప్రచ్ఛేదకము 6. త్రిమూతకము 7. నైంభసము 8. ద్విమూతకము 9. ఉత్తమోత్తము 10. ఉత్తప్రముత్తము అంచ శాపకెంబిని పేర్కొనినాడు. ఈ లాస్యాంగములగు వదించియుండు నాట్యక్రియలు విచగ్గుతె యుండవతెనని భరతశాయపాది నాట్యశాస్త్రమేత్తలందఱు నిర్దేశించినాటు. తదను సారమే శ్రీసాఖుడును ఈలాస్యాంగములు వదియని అవి ప్రాణతుప్రములని గ్రహించి వావిని వచియగు భరతశాస్త్రోచిత ప్రాణములుగ ప్రతిపాచించినాడు. శీవధాతువుల వంటి ముఖ్యాంగములను ప్రాణతుల్యములైన సంఘాపించుట సహాయమేకదా! తాళమునటు ప్రాణతుల్యములైన దకొంగములను తాళదశ ప్రాణములని లాస్యమునక ప్రాణభూతములైన ఈందింబిని లాస్యాంగములని సంగీతకాశ్తుపుండలి తాళధ్యాయమున సృంక్యధ్యాయమున వ్యవహరించుట శాస్త్ర మర్గధాన్వితమేకాని అన్యముకాదు. రాపున ఇట్టి ప్రాణవదములైన ఈవశపిభ లాస్యాంగముల పిధానమును గుర్తైటీంగిన నాట్యసుండరిని భరతశాస్త్రోచిత ప్రాణములో వదియగీన కాంతగ వ్యవహరించుట శ్రీసాఖుని నాట్యశాస్త్ర కాంకీలక వ్రతికమేయగును. అట్టి నాట్యప్రగల్భయైన ఆ నాట్యమంచరి సృంత్య ప్రాశాంతమీ శెఱుగున వరిత్సైనది.

“నాట్యంబునందతి నేర్వరియైన
వేత్రపాణికిదగ వినయంబుఱాపి
ఆతదొనంగిన గజులతి భక్తితోద
వదములగట్టక వంచవన్నియల
కాపె గజ్యిగగజ్యి కడు ఇపంభమప
మడిల తాళంబు మధ్యనిఱమండి
ట్రఱజాపులఁగ్రాథు నొయ్యనంబాచి”

కంఱలోచన నాట్యమును చేయదొరకానినదట. శ్రీనాథుడు వ్రతించిన ఈ బోషారికవిథలు ప్రతినాట్యరంతమున నేడు నయితముగానవచ్చుచునేయుండును. నేమబెత్తమునో, చేతికట్టనో పట్టుకొని తీవిగ సూత్రధారికి ప్రతికగ వేత్రధారియై ఈనాటి నాట్యాస్టోర్ప్రధ్యాయుభగు నయ్యావారు నిలచియుండగ ఇష్ట్యారండగు పట్టువరాండ్రు తమ అయ్యావారిపి మొదటి ప్రొముక్కగ గుడువము స్వారమును తెచ్చోవలే గావింతురు. అష్టుడా సట్టువాంగుభగు గురుపుగారు ఆశీర్వాద పుచ్చన్నపముగ నొగిని గజ్యులను భక్తిభావముతో కములకట్టుకొని ఆ నృత్యపుండరులు ధరింతుట. ఆ గజ్యులను ధరించుట చెంటనే అయ్యావారు సట్టు వాంగము వారందఱితో పచ్చి రంగస్తలమునొక ప్రక్కగ తమకు విహితమైన స్తానములలో ఆసేసుంగుడురు. ఆ ఏదవ జతికి కొనుగోలుగ పాటకు ఎత్తికోలగ * “తత్త్త్వాత్మాతాం తపో ఇధాత్మాత” అను శబ్దములు వినవచ్చును. తాళము కోట్టుచు జటులను వయకు ప్రధానవట్టువాంగుడె మృదంగ వాధ్యానుగకముగ ఈ పాటాత్మరములమ్మాటించుము. దానికిత గినట్లు ‘నాట్యగతియ’ వేగాన్నికముగ నాట్యమునయైచు మొటుపుతీగవరె నాట్యరంగమును తిఱకొలములో ప్రవేశించును. ఈ తతంగము నాడేకాదు నేటికిని వరిపాటియే. నాట్యప్రచర్యనమందరి ముక్కోట్టిక్కున్న సభాపతికి, సభకు మనోరంజనము గరిగించుట. అనభారంజసము

* ఇయ్యది సర్వ్యక్ర విహితముకాదు సాప్రదాయమునుట్టి ఈజటలు మారుచుండును.

సాట్యసుందరి శాత్రువ్రాగల్పముపాడె వికపోవలము *రాజుపూసమున నాట్యము చేసిన నాట్యసుందరికి చూడ మాససమున తిష్ఠవేషిన ఊహసుందరుబో, జీవితమున రసవిష్టును ప్రతిపాచించిన వాస్తవసుందరుబో జీవన సహాదయదుగ సుండకబోడు. ఒక్కుర్కు తటి ఆ మనోహరుడు ఆమె నాట్యము చేయుచున్న ఆస్తానముపకే రాజుగా పచ్చను. కాకపోయిన అందోర సామాన్యసభ్యుడైన గావచ్చను. అట్టి తటి రంగస్తలమధిరోహించి నాట్యము చేయునటి ఆలాస్య పుంచరి తప్ప ప్రాజేణుని స్వమానసమున భావించుచు గీతార్థముచే గలగు శావముల పెలాట్టుచు సభావకిని మెప్పించి సభారంజసము నొనర్పవచెనని నాట్య శాత్రుమున విదితము.

కావుననే మనకంజలోచన టీరజావుల ప్రథమ నొయ్యని ఆచినది. అందాల సుందరి టీరజావులతో ఆ సలకాములు సైతము అనుంజనమొందు చుండ అనలగాముడు రంజితుడు శాకుండునా? అస్తుఅందులలే శ్రీశాఖుడు ఈ ప్రతక్తివిత్తిని నాట్యశాత్రువ్యవదేశిత విధినిస్వాసుభవ హర్షక, లకుమావసంత రాజీయ నాట్య హేవాకప్రతికగ ఆమ్రేందినాడు. అది వతితల మనోనేత్రములకు మానితముగు కర్మార నీరాజనోవమ్మె మిఱుమిట్లు గౌరిపినది.

ఇట్లీ శ్రీనాథ కవిసార్వదాముడు కంజలోచన నాట్య సంబంధమున రంగ శ్థల సార్వదాముడై ఆమూలాగ్రముగ నాట్యశాత్రుము సంచరి యొదుపుల నెన్నింటినో లక్ష్మానుసారిగ లఙ్గ్యవ్యికంపింగు ప్రతిపాచించుచున్నాడు. ఆ కంజలోచన విలచిన వియవులో చూచిన చూపులో తిరిగిన తియవులో, ఇదియది యసనేల ఆమె ప్రతి కదలికలో నాట్యశాత్రు హేవాకములు చెల్లివిరిసినవి. మొదచింగ ఆకంజలోచన విలచిన తీచ్ఛాసక స్థితి లత్తుమైన నాట్యహేలగ నిట్టరూపొందినది.

ప్రాజేశం భావయంతీస్వాం మానపే ససభూపతిం
గీతార్థాన వతితన భావాన వ్యంజయంత్యసురంజయేతే:
యేమయేమ ప్రమోగేమ ప్రేశతాజాం యచిర్ఘవేత్
సమ్యరో ఇశేంగిథా కామంభంగాం భాంస్తాన ప్రదర్శయేత్తో"

* పటిపాదయుతమైన స్తాసరఫిలని
అభిప్రాయితలలు అలయలతోడ
పుష్టింణరి యొనుగి పూని నాట్యంఱ
సమరట్టి వాద్యంలు సభయొల్లిగ్రంథై

** “గే కోలు విడుదల లీఖనకూరైలి” లో అరంజలోచన నాట్యం ప్రాచీనమైన సలిపించడ. సహగ్రథల సంచారచంచోలో ప్రాచీనమైన ధర్మమైని నమ్మితములగు స్తాసరఫితులుగ సురక్షితమైనవి.

ఈ రంజలోచన సమపాదయుతమైన స్తాసరఫితికి అత్యధ్యాతమా తిథిలో వించినది. *** నమస్తాసము నేఱమెచ చక్కనిగ సూనిఁఁయటగని ఇది స్వాధావస్తితి యందు గాసవచ్చినని వృత్తశాస్త్రమేయిందు వ్యక్తము. ఇట్లు అన్వయించుండరి

*పాదలక్షణము :

“సమాగ్రథం సంచారచంచితో దబ్బతాంచితాః
ఇతి పాదధిదాః వంచభిమేయుః మునిసమ్ముతాః
సమస్తానే న్యాయామేచ భూమిసంస్కారమౌమతాః
యుతోక్షోభిమేచ పార్శ్వాః అంగుష్ఠాంగులయోటాంచితాః”

** వ. వీ. చ. కల్యాణతిష్ఠ 964 - 969.

*** “స్వాదగ్రథల సంచారీ సవిక్షేపే నియటనే

....
అతిక్రాంతక్రమోదారగత్యు వ్యారిత వర్తితే
స్తోత్ర్వ యుతక్ర తలాగ్రేణ సార్పిలో ఘట్టపుచేషిలిః
ఉదటితః తదాఖేషు కలియేము సరీరః
ప్రయోగానుకృతే చారీ ప్రపాదేచ పకృత సకృత
ఉర్వ్యముగ్రథలం భూమోపార్శ్వాన్ని బంగులయోటాంచితాః
యస్తినపాదేటంచితః సస్యాతీ పావదాగ్రథ చగ్రమే
వరిథోద్వర్తితే పాదాహతో భమరకీటివిత”

నృత్యశాస్త్రమః — || 412 - 17,

సమహాదయుతమైన స్తోత్రప్రశ్నలోనించి అథిలచేవతలట అపట్లలో చ పుష్టాంజలి. యొకగిపూని నాట్యంబచేయుటలో కాల్యాయితియే వృత్తమైపడి. గంభీరాదయుతమైన స్తోత్రప్రశ్నలోనియాచుట ఖరణికాస్తోత్రమైస మాగ్రివధతుకిచెందినది. అథిలచేవతలకు అపట్లలో ద పుష్టాంజలియుని నాట్యముచేయబుసుడ దేశిలో ప్రాచుర్యము సంధింది. రాపునున ఆయలిపేచే మాగ్రిచేశివధతుల భోగిచి పసుసరిగిన శ్రీనాథుని హృదయ సంభవ అతని ర్ఘ్రాణాచే అపటుచుకొనిసది. భపతనాలో ప్రీతిత్రణాప్రతీలో పుష్టాంజలి నోగిన పద్మతియున్నాము భరతసాంగ్రహము తాపించు వారికండె దేశివధతులో చూచిపూడి నాట్యమును గాసించవారే నేపించి తపధ్వని నాట్యప్రాచారంపుస పాటిగా పుష్టాంజలి పట్టుచున్నాట. అందులలే జాయ పాయుదు ప్రేపుడి చేతిస్పృతముట ఏపరించు పట్టుచు అపటులలో జ అంఱలించు రీతిని వ్రస్తాపుంచినాడు. దేశివిద్యావిశారదులు ఉటిలపులలో పుష్టాంజలి గావించ వాపసిరిగాన పుష్టాంజలి యసుపేరు కొపచాగించుగ పీసర్లి సూక్రములని దవినాడు.

ఇదు కంజలోపనచే శ్రీనాథుడు కాల్యాయాచాయీలో మాన్మచేశిరించుల కలగుటపుగ నాట్యమాదించుటలోని అంతర్ముషు దేశిల్యాయ్యల్పుషు. 4 బొధిసయుషు చేపల మాగ్రివధతులో నిప్పుహించిన అందు ఇంపుతగ్గసు. అట్లని జాతచిందుచుచు శూర్పిగ దేశిస్పృతిలోనాడినది జాతపరిధికుపోవ సుగాది రంపుగము ప్రోక్రిప్టస్కెట్ సొంపుతెనిచగుడు. లట్టికుప్పుస్పృతము చెంటూస్పూయుడి ఉంపట్టిదొచ్చేయి. రాపునున సఫారంంజకముగ మాగ్రిచేశి ప్రప్రియుల ప్రేపిపోళింగ పేశగించిస క్రొత్తపొతల మేలుకలయినము శ్రీనాథుడు నాచే కసితాపపముగ పంచల్చించి దానిని రథాల్మికముగ నాట్యార్థితీగా చూలచినాడు. శ్రీనాథపి చుట్టే ఈ నాట్య ప్రయోత్తముగుటపలన అటు కవికులమనునుఇటు రథారాయలదుచూడా ర్ఘ్రాణాచే అలవరుచుటలో అతను అధ్యాధై ఆధ్యాధైనాడు. పుష్టాంజలి నొసంగు దౌరిమెట్లుముగిసిన పిదవ మలిమెట్లుగ * “ కైపుడి రట్టుముల్ రనిపించశేసి రంజ లోచన యొక నాట్యప్రాచారమును వ్రపర్చించిసది. ఇదిచూడ, చేశితికిచెందిసదే, కంజలోచన పాదములకు గడ్డెలుకఱ్ఱుకానిన పిదవ వేగావ్యుతముగ అంఱలిందుగ అలరుల వింపికొనివచ్చి రంగ్స్తులముగా నిలిచిచేపతలు పుష్టాంజలి నొసంగ

* పఘపాదయుతమైన స్తానకఫితిని
ఆఖిల దేవంతాకు అలరులతోడ
జణ్ణుణంబి యొనుగి హని నాట్యంబ
సమకద్దే వాద్యంబు నతయెల్లగ్రహం

** "గే కోయ విడుదల రీఘనకౌతైలి" లో ఆకంజలోచన నాట్య
ప్రాచీనము సంభింధం, సమగ్రగతల సంచారమంచోతోద్ధరితాదు భూతముని
సమృతములగు స్తానకఫితులుగ నుత్తములైనవి.

ఈట కంజలోచన సమపాదయుతమైన స్తానకఫితికి అంగ్యభూతమో తీర్చలో
వించిపడి. ***పఘస్తానము నేరమేచ చక్కగ నూనింయదుగని ఇది స్వభావఫితి
యందు గాసవచ్చనని వృత్తప్రావియందు వ్యక్తము. ఇట్లు ఆనృత్యసందర్భి

*పాదలక్షణమ్ :

"సమాగ్రగతల సంచారమంచిలో దృష్టికాంచితాః
ఇతి పాదభిధాః పంచభేష్యుః మునిపమృతాః
సమస్తానే న్యోభేచ భూమిసంస్థః సమోమతః
యుక్తోక్షిప్తోప్యేవ పార్శ్వీః అంగుష్ఠాంగులయోభుంచితాః"

** వ. వీ. చ. కల్యాప్రతిష్ఠ 964 - 969.

*** "ప్రాద్గ్రగతల సంచారీ సవిక్షిపే విక్షిపే

....
అతిక్రాంతక్రమాదారగత్తు ద్వారిత వర్తితే
ప్రత్యు యతక్ర రలాగ్రేష పార్శ్వీలో ఫంచ్చ్ఛ్రేష్టితి:
ఉ ప్రాప్తితః తదాభేషు కరణీమ సక్తి ప్రతః
ప్రయోగమక్కతే చారీ ప్రసారేచా సక్కత సక్కత
ఉర్వుమృగంలం భూమ్యపార్శ్వీ రంగులయోభుంచితాః
యస్కినొచేంచితః సస్క్యతీ పాదగ్రగ్భక్త చగ్క్రమే
వర్ధిత్వాన్తోన్తో పాదాహలో భ్రమరకేటిచ"

నృత్యదశాఖలు - పీ 412 - 17.

నమపాదయుతమైన స్థాకస్తితిలోనిచి అభించేవతలకు అలరుతోడ పుష్టాంజలి. దొనగిపూని నాట్యంబుచేయుటలో కర్ణాచరీతియే వ్యక్తమైనది. సమపాదయుతమైన స్థానకస్తితిలోనిలుచుట భరతశాస్త్రోక్తమైస మారివద్దతికిచెంచినది. అభిలిదేవతలకు అలరుతోడ పుష్టాంజలియొనగి నాట్యముచేయబూసుడ దేశరీతిలో ప్రాచుర్యము సంచినది. తాపుననె ఆయులిపేణి మారిదేశివద్దతుల రెంటివి సమసరించిన శ్రీనాథుని హృదయ సంభవ అతని కర్ణాచండిని అలవయచకానిసాగి. లభతనాట్టోయీతికాశాప్తరీతిలో పుష్టాంజలి నొసగు పద్మతియన్నాడు భరతశాస్త్రము క్రమించు పారికంటె దేశివద్దతిలో కూతిపూడి నాట్యముపు గావించబారే నేఱికి ఈవద్దతుని నాట్యప్రారంభమున పాటించి పుష్టాంజలి పట్టుచున్నాట. అందులలే జాయి పార్యుదు ప్రశేరణాటి చేశిన్నాతముల వివరించు పట్టున అలరుతోడ అంఱలించు రీతిని ప్రస్తావించినాడు. దేశివిద్యావిశారదులు కుటీలములతో పుష్టాంజలి గావించు వలెసనిగాన పుష్టాంజలి యనుపేరు బౌవచారికముగ నీవిధికి సంక్రమించిన దనినాడు.

ఈల కంజలోచనచే శ్రీనాథుడు కర్ణాచాణిలో మారదేశరీతుల కలగలభగ నాట్యమార్చించుటలోని అంతర్వ్యము వికర్ణార్థము. భరతాభినయము తేవల మారవద్దతిలో నిర్వహించిన అందు ఇంపుతగును. అట్లని జాతరచిందువలె శూర్తిగ దేశ్యస్వృత్తిరీతిలోనాడినది జాతచిందువలె నుండి ఈరంగము త్రోక్కిస్తవటే సొంపులేనిగును. ఇద్దితుష్ట్వస్వృత్తము సభాస్థాచస్థాయకి దీనిలిట్కాలేదు. తాపుననె సభారంజకముగ మారిపోలి ప్రప్రియల జుపపాళముగ మేళగించిన క్రొత్తపాతల మేలకలయికను శ్రీనాథుడు నాదే కవితాపవముగ సంకల్పించి దానిని కాతిక్కితముగ నాట్యరితిగా మలచినాడు. శ్రీనాథకవి వరుదే ఈ నాట్యప్రయోక్తమగుపవంన అటు కవితలమునకుఇటు కొకారులకుకూడా కర్ణాటాణి అలవయచుటలో ఆడు అద్యాదై ఆరాధ్యాదైనాదు. పుష్టాంజలి నొనంగు రీలిమెట్లముగిపిన పిదవ మలిమెట్లగ *“కెముడి కట్టుమల్ కనిపించజేసి కంజ లోచన యొక నాట్యపేవకమును వ్రదర్శించినది. ఇదికూడ దేశరీతికచెందినదే. కంజలోచన పాదములకు గజ్జెలకట్టుకానిన పిదవ వేగాన్నితముగ అంఱలినిందుగ అలరులు వింపికావచ్చి రంగస్థలమున విలిచిదేవతలకు పుష్టాంజలి నొసంగి

నది. అంతదశుక విండుగనుఁఁ పూర్వోసిలిషుదు రిక్తమెనది. ఇచ్చాశూర్వక ముగ సెద్దని సెన రమచ్ఛుఇమును గాపించుటయే తైకోబు అందురు. అపోదోసిరి నిండుగస్సెన్ను షష్ణుమును కళహృదయములో శర్వ్యసమర్పుఇముగాపించుటకు ప్రతీకగ శర్వ్యదేవతల కంజలించుటలో వెదజల్లిసది. ఇష్టదామె హాస్తములు రిక్తము తెవది. అరీక్తహాస్తములను అలిక్తముగ గ్రధ్రించిన అందగించదు. దాపుడనే ఆ నాట్యమందరి చాతుర్జుములో కనయాట మెచ్చినవారు క్షుములగ ఘంటా కంకణాదికములు ఒహక్కొండవగ వాలెతోఁఁ హండ తన ముంశేతులను తైముదీయను నాట్యహేతులో ప్రదర్శించినది. ఈటోపచారికవిధిని ఇల్లన్నయించు కొనపచ్చును. ఆపె గాఱలను గుంగలనాదించిన రుఖం బుకచ్చని ప్రయుక్తముగ మజేదంథసెకాయుఇముఁగు తనహాస్త ప్రకోష్ఠముల నొకదానిలో పుత్తి యొకదాని నావించి పెట్టిత్రిచ్చిచేతుఁఁనాదించినది. ఈ ఆంగికాసుభవమే తైముడిగ అవ్యితప్పగుచుస్తుది. కయయనగ చేయాలని ముదియుఁగ కూత్చు అని అర్థము చెప్పికొనవచు, అష్టదు ఈ డెంరుపదముల రమాహరములో ఈ నాట్యహేతులము గంభ్రుమును గాపించుకొసుట చూర్చుయింగాలోదు.

అటు ఉటువాతి పాదములలో కంజలోచవ సాహ్యాఖ్యాయును వ్యక్తము గాపించిన లీరులో శ్రీనాథరు శ్రీ భద్రకళాత్మపాండితియైన విగును లేర్చిమూసలో పోసికొనిపాడు. ఈ పాదములలో పారాదిన వాల్యు శాస్త్రోద్దీరిత పదవంపుటే అపారము. ఈనాట్యశాస్త్రపరిష్కామున ప్రప్రఫుమున పాలుగ్గరికి పరమై తద సంకలను శ్రీనాథవను పరమై ధాసించినది.

“ఓలయంగ రోమ్మిది విభము లైసచ్చ
భూద్రావినాట్యంబ పొందుగానల్చి
పదపోట విభములఁ లలిగిన యట్టి
ఆకాశచారియు నమరంగనాఁడి
అంగపోర్చుఖ్యాచే వమదు నాట్యంబ
ఎచ్చికమే తోమ్మిది విభములనాడి
గతిచారిథేదమ్మార్చ గమువకునట్లు

భ్రమణ సంయుక్తది ట్రి వచేషమీలంగ

పాచె ఛేదంబులు వదభేదములను

స్తోనుక సంచయసంయు కులమర** నాడి అకంజలోచన తప అపాశ నాట్య చేడపాండితీని ప్రవదర్శించింది. ఇట శ్రీనాథుడు నాట్యచార్యుడై కొండలోచన నాట్యయోగమున తచ్చాత్తపారంగతుడై అందలి హోవాకములకు రంక్యులకు వివేచనవల్పినాడు ఆనాట్యము నల్పిన తీరులో బోమ్యుకాళాది చారీ చేదమునైనియో పెల్లివిరిసినవి. **భరతమూర్తి పుత్రానుపారముగ కొయుపార్యుదు ఆ సిద్ధాంతపు మేరగచారి, కరణ, భ్రమణ; మండలాదులను సృత్రతరత్నావాయిందు వివరించినాడు. ఒక కాలితో చేయువని చారియినియు; రెండుపాదముల శార్యము కరణమనియు, మూడుకరణముల చారపు భాదువనియు తెలియుచ్చుడి. ఈ ఇందములు మూడో నాటుగో చేర్చిచేయునది మండలమగునట. నడకయిందు యుద్ధమును, బాహుయుద్ధమున చక్రము మున్ను గువానిని ప్రయోగించుకయిందు ఈ చారిప్రవచానము లేక నాట్యమేసాగద్ద. ఇట్టిచారిభేదములలో ఆకాశచారులు వదునారవి భూచారులు వదునారవియు భరతశాయపాది నాట్యశాత్త్మజులన్నాడు: కాని శ్రీనాథుడు మాత్రము పెలయంగ తొమ్మిచ్చివిధము లైనట్టి భూచారి నాట్యంబులను పొందుగ నాకంజలోచన నలిపినదవినాడు. లంచాకః ఆ సుందరి నాట్య ప్రవర్తమన పొండుగకొమ్మిదించిని మాత్రమే ప్రవదర్శించినదనుక శ్రీనాదాఖి ప్రేరితార్థము గావచ్చును. అంతేగాని భూచారి నాట్యములు నవసంఘ్యకములగ శ్రీనాథుడు చెప్పినాడనుకు మూడంఇడమిత్తముగ గోచరించుకేందు. తరువాతి

* వ. వీ. చ. 769-779

** “కేతితో ద్విత్తివతుః.....ఇంద సంమాతకాథిధన

కరజానాంయథా కామం షట్కుం నవ్తకమష్టకమ్

వవకం యువ దేతేషామంగ హరోపుత సదా”

(శృత్రతరత్నావః IV-246.47.)

శృత్రతరత్నావః 10-1

” 3.1; 6.7

” 10.1, 2, 3,4.

పాదములలో నీ కపేళేశవరుడవిన అంగహార్ముచేనమరు నాట్కుంబు విధితముగా తొట్టుడినిచుంబుల నాదినిచుంబులోని వరమార్పము వర్మలోచనా భార్ము. పాదముల చేతనేగాక తదితరావయవముల సంఘాతముచేతనుగాద కరణ వై విచ్ఛినుము ప్రవర్తింపవచ్చును. కావునై కరణములు చెందు, మూడు; నాలుగాగాని లేక ఇచ్చునుసారముగ అంగహారముల సంఘ్యనే గాక నేతక్కడాభమును గూడ వర్మలోచుండు ఆవశ్యకము. దీనికి వృత్తరత్నావియిందు వివరణయున్నది. అంగములను ఆప్తస్థానములకాపూర్వముగావించ ప్రక్రియగాన ఇదిఅంగహార మైరదట. అందేగాక ఇది హాచుకపయు క్రమోది. హారనంబంధియగునది కావున విధ్వానిచి అంగహారముని తచ్ఛాత్తుళ్లులు వ్యవహారించుచున్నారట. *పాదములను ప్రాంగముగ హర్షింహ ఇదిమొక ఆరారనావివేషముగా ఆత్మ పమవ్యంజముగా నాట్కుంబున సకరాజును పమర్పించుచున్నాడుగాన నాట్కులోవిదులు ఇద్దానిచి అంగహారముని పిలుచుకున్నారట. కావుననె ఈశ్వరార్పన కాళాలియగు శ్రీనాత నటసార్వతోములు ఇద్దానిచి ప్రత్యేకించి చెప్పినాడు. **అంతేగాక ఆకంజలోచన ఇట్టి అంగహారములను పాదభేదంబులు, మద భేదంబులు నమరునట్లాడినదములలోపాదరేవక పదరేవకఫ్టితులుస్పురించుచున్నవి ఈ పాదరేవకములనుగూర్చాయవనేనావియే వివరించినాడు. ఆ పిదవ “గీతాపారి భేషముల్ గనవదువల్ల ధ్రమి నంయుకదీ ప్రతి పటిమ మీచంగ” ఆ కంజలోచన ఆదిపదనియు అనినాడు. అంగహారములు తాళానుసారమును కీతినముసరించి చతుర్స్ర క్రయిస్త గతులమార్పుకో రెండువదునాటులుగ వింగడింపవతెను. అప్పుడవి ముహుదిరెండు అగును.

* అంసానాం యోగ్యచేకోమ హరజేన విరుచ్యతే

అంగహారోచవా హరః ప్రయోగః హరయోగతః

అంగమియ్యర్మియ్యాక్తి అంగహారః ప్రక్తిర్తితః

నృత్రరత్నావః. iV-249.

** పాదహార్మకబ్రిగ్రివారేవకాంశ్రుతురోబ్రాంశ్మే

శిలయోరథమైకన్య పాదస్యదరజీతవేః

నృత్రరత్నావః. iV-358.

దానిని ఆ కంజలోచన నమ్రగముగ నిర్వహించి వ్రవేళకవటిమ మీయ శట్లు ప్రభమినంయుత చీటిని ప్రవర్తించినచనినాటీ కవివచ్చడు. చటుప్రసగతిలో సదుచు నంగచోరములో ప్రిపహస్త పరిధ్వన్న పార్వ్యశేద అవరాలిక పర్వతస్త ద్రిఘురాదికములగు ఒక వ్రథిదము భ్రమరము. ఈ భ్రమరమే ప్రమణయని వ్రపహృతమై యుండనోపును.

ఇకపాణి వేదములు, పదభేదములు స్తానకనంచయముచ నా కంజలోచన నాటినదని శ్రీనాథదనుటలోని లక్ష్రలక్ష విచేచన మిగిలియున్నది. అందును ముందుగ పాణిభేదంబులు, పదభేదాబులన నేపియో విచారింతము. నాట్యకారులు పాణిభేదములు అనంతములనినారు. “అనంతా వైరసాః”* “అనంతా వైరాగాః” అను ఆశాంకములన్నాపు ఆయోజాత్కారులు ముఖ్యపనములను ప్రధానములగు రాగములను పేర్కొని ఏవరించియేయున్నాయి. అట్లే తథపాణిభేదములలోముక్కు ములగు వావి కొన్నిటిని సంయుతహస్తములని, అనంయుతహస్తములని వింగ దీంచి ఆయోజాత్కారులను విధజించిరి. ఇక పదభేదముఱ గుతీంచి శర్ధతునిసుండి జాయుపేనావి వాకునున్న స్తుతక్తత్త్వలక్షణాలందరు చెప్పియేయున్నారు అవి పదివిధములుగ చెప్పులడియున్నావి. ** పీచినన్నింటిని ఆ కంజలోచన ప్రవర్తించివదవి శ్రీనాథుకిట శాస్త్రోకముగ ఆమ్రాంచినాడు.

స్తానక సంచయ సంయోగముర లాపుండరి యాదినరవియు శ్రీనాథుడైనాడు. స్తానకముల తే స్తానములనియు వ్యవహరమున్నది. ***అ నంగాము

* “అభినేయుంజగత్ప్ర్యమసంతో ఉత్థిష్యయోఽ వ్యయు
యువ యుజ్ఞశే హస్తో.... తత్త్వామవఃసంతతా”
స్తుతరక్షాపాః ii - 287

** “సమ్మగ్రాకల సంచార కుంచితోద్భీతాంచితాః

ఇతి పాధధిదాః పంచ భవేయుర్మని సమ్మతాః”

*** తాడితోద్భుద్భుతో లేపోదో ఘ్రాణితో సురితోఉగ్రగః - పార్వ్యగః
సూచినంజకోంగులి వృష్టాగః
శలాహతరికి ప్రాపూరవ్యశేధాన పరేడశ”

వృ.ర. ii - 418.19.

“శరీరప్యాంగ విన్నాన విశేషో భావ (యోగవక్త) - నైత్రయోః
పహాగణకోథిని విశ్ఛలాః ధౌసమచ్యతే” వృ.ర. iii - 72.

సాస్తానక క్రతి స్తానకషసొంగును వ్రదర్శించలోని హోయటును శ్రీనాథదిన ప్రవృత్తముగాఏంచినాడు అని ఈపాంచముండలి తావవిపేచుచేత నువ్వుక్క మగును. చేయబోపు చారికసుకూలమగు రీతిలోనే దీవిభావమును జూపుక్క కసుచూపులు శరీరానంగములు నైతము ఒక విశ్వాంస్తాసమున నిలిపియుంచుటయే స్తానకము. ఇవి వుయవస్తుస్తావకములు, శ్రీ స్తానకములు, శ్రీమృస్తానకములు అని వాచివాచి అపాంతంలేదన్నాయాదికములతో నావ్యాకాత్రములాదు విశ్వాంపించినవి. ఇంకాక దేస్తానకములని వేయగ ఇంకాక వ్రథేదమకూడ చెప్పింది నది. అని సమపాద వరావుత్త న్నుప్పిక వుపుఫాధికములగు ఇవి ఇంవది మూర్ఖుగ లక్కుంపబడినవి. ** బీనికన్నించబి స్తానకసంచయ నంయాగమమర ఆకంపంచస నిప్పుపాంచనబని శ్రీనాథు వలికినాడు. ఆ తదుపాత ఆలాస్త్య సుందరి స్తుతిలీతిని మఱలదేశిక తరణిలినదనుచు శ్రీనాథు ఘుఱల కర్కూట బాణిని అందుకొనిసాకు. కేవల మార్గప్రశ్నలిగివాని పూర్తిగ దేశివ్రప్రియునుగాని అనుసరింపక కవితలో సంగీతసామగ్రిమును గీతపూర్వ స్తుత్యజ్ఞతయిగ తార్కాక్రిక రీతి సంయుక్తముగ శ్రీనాథారు సముపాంచుట ఇదగోచరించుచ్చున్నది.

దాచికను క్రతిగ ముందు మారి ప్రవక్తియహసారమ కంజలోచన ప్రవర్తించిన నాట్యమేవాకము ఏకబ్యాతుపొరిభాషిక వదకాలముచే సువ్యక్తము గావింపబడినది. పిదవ పారతులకు విముఖుగొల్పుండ వదక్కినిమార్చి దేశపుత్రుషులను ఆకంజలోచనచే కళాఖంధాణీ విశారదుడగు తృసూలకవివరుడు ఈ రీతిగ అడ్డించినారు.

త్రయోవింశతి దేశిస్తానకాని

** నమశ్శారం వరావృత్తం స్విప్తికం వృఘానం - బ్రాహ్మణపైవు
లైవాని గారుడం సంహారిదమ్
వుష్టిశేష తలం వర్షమానం కూర్చునునాహ్వాయు - ఏకపార్వత్య
గతం నంద్యావర్తాహ్వా చతురవ్రతే
పాశిపార్వత్యగభాధిత్య మేకజాపుగ (న?) శాహ్వాయు - పార్వత్య
(పార్వత్య) విదైకపాదాఫ్సే లాగ ఉంధంబదంకః
సమీ పవిషచేనాథందే నోపవదేనచ - యత్కం మాచిత్రయేచేతి
వింశతిత్తిథిరు తర - ను.ర. v - 12 - 15.

“ప్రేరణి దేణి ప్రేంఖణిష్ట
దండికామండలతగ ఏహాచారి
సత్కాండవములు సభ్యులు చ్ఛితముగ
నథవార లాశ్వర్పుసుంయు కులయారి”

ఈ దేణుత్యప్రక్రియలు ‘ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతివత్తి’ వ్రవర్షాగమన వివరించబడినవి. * ఇట్ల దేణిమాట్ల మార్గిని, మార్గిని జార్పి దేణి నథక్వత త్వ్యరీఖులో ప్రతిపాచించడాలాని శ్రీనాథువి అంతర్జయము జాయపాయుల భావనలో వ్యంతికమైనది. ** అనాటి కవివంకిత కళాకాయలు నృపాలని అసుమాయులు గాన ఆస్తుపాల పునోచ్చంసార్థము క్రొత్త క్రొత్త రీతుల చేణిప్యావద్ధతిలో ప్రకర్ణించడాను అవకాశముండును. మార్గినో మార్పువకు తావుండు. కావుననే ఆస్తుపుంచరి చేణీత్యములను సరవి ప్రవర్తించి నథారంజియైనది. మార్గిప్రక్రియాను సారియగు లాస్యమున సౌకు మార్పుము ప్రకటించు. దేణివద్దతి సంయుటమగు సృతమున బొధ్యత్యము ప్రమస్ఫుటిము. ఈదేకి సృతములో కొక్కక్కచో పురుషువ్యుతములు గాదగి నంత ఉద్దతములుగ తాండవ సపుములుగ మండును. అయికపు కంజలోచన సలగామ ధరణిపాలనకు క్రొత్త చవులూరింప బౌద్ధక్షేత్రము సలవరచుకొని అటల యయ్య తాండవసమములగు ఆ సృతములంగన్నింటిని సరవి ప్రవర్తించినదని శ్రీనాథ మాత్రధారుడించ ప్రకటించినాడు. ఈరీతిగ దేణుత్త ప్రవద్ధనము ముగియగ అభినవ ప్రియుడగు నృపాలనలరింప అభిషవవిధయగు శ్రీనాథుడు నృత్యప్రక్రియను మంత మార్గికిట్లు మరలించినాడు.

* నాచస సోమన – ప్రా.ఆం.క.నం. ప్రతివత్తి పుట. 156-62.

** భవంతి ధరణిపాలాః ప్రాయేకాభినపప్రియః
అత ప్రతీర్థయేచ్యాపి యద్యదుక్కాద్యశే నవమ్
సృతంకతః ప్స్తుతం దేణి తక్షిష్ఠే కాసుసాంతః” - స్వ.ర. 7-3.

“తటివాళ నియమేల తగు చెబుతము
 సంయుతాసంయుత చలని సంకుచిత
 వానాఢ్యకరములు నాట్యహ ప్రముఖ
 శబదమును జాపులు చెక్కి ప్రాణిపులు
 వంకోష్టకుంతములే తగుచుటకంబు
 మచ్ఛిమును వక్తము మొదలుగా నెన్ను
 అంగంబు లాటు ఉపాంగములాట
 ప్రత్యోగ సముదాయుంచాటుకు తాడ
 ఎనిమికి పదయుగు నెసగునంగంబు
 లముపంగు సభిపయం బ్రాహ్మణముగసు
 మాచెక్క చెప్పుడు మహిమంబు తెలుపు
 ఆంధ్ర సంక్రమితభాష సమరుగీకముల
 భావంబిష్టగా ప్రకరసచేయ
 చూచి చంభాదులు చోచ్చుంబునొండి
 శిరసులు వంచియు సిగునుచెంది
 దపులూ భూమికురచావరగచొవ్వు
 వత్సమాషములు వారలకిచ్చే” ను *

ఈపొదములలో కవిసార్వత్రాముదు సటసార్వతోముదై హాప్తవతేజములను, అభినయ పద్మతులనవ్వించేవి తన మానవసందినియుగు కంఱలోభనచేపాతక హృదయరంగమున సభినయింవతేసినాడు. ఇందుమున్నగా ఆకంఱలోభన తానొక్కతేయ కాక నాట్యశ్శింద నహక్కతితో తగు చెబుతమర నాట్యము చేపినదవి, తెల్పినాడు. పిదవ ఆనాట్యముందరి సంయుతాసంయుత నాట్య హాప్తాదిక విన్యాసము ప్రకటించినదవినాడు. ఈహాప్తవభేదములు నాట్య శాశ్వతములన్నించేయుదు వివరింపబడినవి.

* సృతరక్షావియందు జాయపాట్టుడుహాద హాస్తవచేచ వద్దతుల నవ్విలేని వివరించి హాస్తవచత్తమును ఇందికోబోల్న అందరి ఉత్సంగతరంగి రక్తజాంతు సంకులరీతిని హాస్తచంగ చాలనాదికముల కన్యయంచి బొమ్మకచీంచినట్టి వ్రక్రియను పాతకహృదయముల హాత్తుకొవళేసిశాండు. ఇట్టి నాటపే ఉక్కులక్షణసౌంధ్యమా కంజలోదస హాస్తాధింయము మగించి ఉత్సవాభిపయస

* సృతరక్షావియి - పుస్తక 72.

“హన్తలక్షణాని

చతురమకరరాజి ప్రోల్లసర్వద్వకోళం - త్రథమచంతలీం హంసవచ్ఛిరాఘవీ వ్రవిచలదలవర్కుం కర్కుటాచైయనరుపేతం - ఇంది ఇలముపేదంబ్రామహపే హాస్తలక్షు

అంయుతహస్తః

వతాకాత్రివతాకాఖేష్ట థఱంగ మృగకీర్తి - కర్తరీకటికాసూచీతుక హంస ముహోద్దిరాః
కవిద్భుతిం వద్వకోళకాంగుల ముష్టయుః - చతురఫ్రమరారాల హంసవక్షాఢ
చంద్రతాః
వందంకముటలాభిష్య ఊషాంశుల వల్లవే - తాప్రమాదశ్చవియుతః చతుర్వీంశతి
రిత్యామీ

సంయుతహస్తః

అంసరిః కటకావద్ధహన స్వాస్తిక కర్కుటాః - కపోతవిషవోత్సాగ గజదంతా
వహింతికాః
దోంః తప్పతులో వద్దమానో మకర ఇత్కుమీ - త్రయోదశవిధాః యుగ్మహస్తాః
స్వయర్పుని సమ్మతాః

సృతహస్తః

చతుర్మాసదోదృవ్యక్తి తథాతలముణాధిందే - స్వాస్తికా ఏవకీర్ణాఖేష్ట అరాల
కటకాముఖీ అచ్ఛివక్కుకే మూర్ఖ్యాస్తారేచితా చ్ఛుక్కాతితా - ఇత్క్రావ వంచితాభిష్య వల్లవే
సవితంపర్మాయి సృ.ప. 164 - 171.

భేదముల ప్రకటింప దొక్కొనినది. ఆకంఱలోచన గాపించిన అభినయమ పాశువ్యము. అది ఆచ్ఛి ఆచ్చుచ్చుచుప్పతిల జేయునంతచిని. ఇంతటి మహాత నంతరితమగు నభినయిితిని అంచలివ్రఫేచమలగు ఆంగిక, ఆచ్చుచ్చు, వాచిక, పాత్మికములనుగూర్చి మందుగా నసుఁిలనముజేయుట నిట ఆవళ్యకము. శ్రీనాథప్రయు క్రమగు నభినయ చండంధియైస నాట్యసురంతమునకు మెదటిగా అంగికాభీసయముట్టికింతము. ఈ ఆంగికాభీసయనమునుగూర్చి నాట్యమేచ ప్రాతి శాఖ్యమున జమ్ములమడక మాథపరామశ్చుగారి అభిభావణసాపము నంయుతా నంయుత నాట్యపూ స్తులశముదు.

కేళబంధి లపతాసంష్ఠి కరిపుప్పాటిథితతః
వశ్వపంచితకే వక్తవ్యదోషైతే తార్వ్యవక్త్వ
చంకిషటై చ్ఛాయు పూర్వ్యమునుకే పార్వ్యమండలే
ఉలొ చంకం పామానో ఉఱి పార్వ్యవ్యధమండలే
ముణ్ణిక స్వాప్తికావన్నె నలినీ వద్యకోళకౌ
అలవలవ చివ్వున్నా వుల్పాతో లలితాతథ
వరితే చకరాః సృత్తి ఏంశతిః స్మృత్పువాధికాః
యద్వైవం మిలితాస్పర్యై షట్పషణ్ణి త్రీపిథా అపి
చతుషప్తి కరాహ్వారే నామతో ఉభిహితాః పయు
ఇత్యక్తం బ్రహ్మాపుత్రేశ బరతేనాపి తత్కురము
అయ్యైముచ సూచ్యాస్యః స్వాప్తిక స్పంయుశ్యాపి
శాపేవాత సమాశాంత్ర్య నృత్యహస్తా ప్రకీర్తికా
యత్తు ‘నాయత’ ఇత్యాహమచిః సక్యం నచాప్యచ
పల్లవాపేవ లలితే లంశాంత్ర్య వలితావితి
వికృత్య వృత్తహాస్తేష హిత్య తద్వికయం పునః
సోహేక్యరాదయః కెవితో న్నవింశతి మాచిరే.

వివరణమునకు రాళ్లవల్లివారి వృత్తరక్షావః హృత్యాంతరితమగు ‘అభినయ’ వివరణాసు అముకించునది.

త్రీరాళ్లవల్లివారి వృత్తరక్షావః హృత్యాంతరితమగు ‘అభినయ’ వివరణాసు పారము ఈ సన్మిహేషమునకు గచ్ఛద్వాయాఖ్యసు ప్రకల్పించునగును. అసుభావ

ఏషిషములచే చన్ధావములు అభిసేతములు కాగా అభిసయము సర్వార్థ భావములఱి సహారయ నమాస్యదనము సంచిచుచు పసాత్కుకసంసేవనము ఉల్లసిల్లిశేయును. శాఖాంగోపాంగ సంయుక్తమైన అభిసయము వారాశ్రమిల ఏధావింప జేయునది ఆయ్యుము పుషోర్మమును విచూపించుసు. వాసున సాంగోపాంగముగ లోహాన్నకటీవక్క పార్శ్వమాచములను వడుగములలో నాట్యసాగ్రహమువ్వది. ఆంగికాభివయము, శారీరము, ముఖము, చేష్టక్కతమనియు ముఖ్యములు. శాఖాంగోపాంగ ప్రతక్షుంగములచే చన్ధునీయముగునది ఎరీము, ఉపాంగములచే పూత్రము విరీతముగునది ముఖము. గతిచారి భేదముంచే స్థానక సంచయముల వంన వృక్తముగునది చేష్టక్కతము. శారీరాభిసయమందు శిల్పు, భూప్రములు, వక్కము, పార్శ్వము, కటి పాదాదికములు నంయుతాది నాట్యసాదిక ప్రథేద ములు దస్యునీయములు. ముఖాభిసయమున దృష్టులు “బొములు, సాపిక, ఛస్తు, మబుకు, కఫోలాదికములు ప్రచర్చతములను. ఈ అవాంటర ప్రథేద నంయు శాంగికాభిసయ వద్దతి సంతచ్ఛిని శ్రీనాథ సాత్రచాచించు “ఇంము”సు భూప్రముల, చెక్కిశ్శు, దొచులు మున్నగు నెవిమిది వచియుగా నెసగు సంగొంబులమువంగ కంజలోచనచే ప్రచర్చింప జేపినాడు. ఆనాట్య సుందరి బంగ్రఘవేశ వంచర్పమున ప్రప్రక్తమైన నేవధ్క ఏషిషముంచే ఆహోర్యము దూషిదిద్దుకొనినది. ఇక మిగిలి నపి వాచిక సాత్క్షీకాభిసయములు. ఈ వాచికాభిసయము ద్విపిచ భాషానుయుర గీతికా గానముచే నిర్వహింపబడివచెనవి ఆ ద్విపిచభావులు. సంస్కృత ప్రాకృత ములై యుండవచెనవి శాయపొచ్చుడవినాడు. తావి శ్రీనాథవి కవనరాజ్యారంగ కంత్రమేపుడు సర్వకంత్రస్వకంత్రము శ్వర్త్రిగా ఏ కాత్తుకాదువి ఆశాసనము సాకడు పాటింపడు. అట్లని విశ్వాంధలముగా వ్యవహారింపడు. కొంత అటు చిటుగ తిలకండుల స్వాయముగా ఏతచ్చాప్రోవచేషమును గమనించి దావికి ఒక వింతస్వకంత్ర ప్రవుత్తిసు గమింపబేసి ఒక చెంతకడ్డాడ భ్యానమును నినదింప జేయును. కావుననే సంస్కృత ప్రాకృతములకులు ఆంధ్రచంస్కృతభాషమురు గీతములనిచి వాచికాభిసయమున ప్రయోగించాడు. అగీతములంచంతర్గముగమున్న వంగీతపుచంబు నభయొల్ల క్రమ్మ ఆకంపాచనతోపాటు శ్రీనాథుని ఘంటము మూడా విట పాట్యమాడినది. ఇంతటి పుషోర్మాప్యకైరికి నోచుకూన్న అభిసయమును. కేవంస్కృతమే ప్రవుత్తమైన అది భావాత్కుమైన. శృత్యస్థాయికిగాని,

రచణావితమైన నాట్యరీతికిగాని ఎదుగదు. కేవలము లయాత్మికమై శాశ్వతరచిందు వరె సుందిన స్నేతము కలకూలము సాగదు. కనుకలిలో అందగించదు. అందుంకై నాట్యాన్తమైన అంత్యస్నేతరసస్థాయిని ఆది అందుకొనవలననిన దావికి తగిన గావపహాక్రుణ ఆపక్రమపుగును. గానామగకమైనపుడే గదాగృతము భావన సాక్షయమై వ్యాప్తముగ నాట్యముగ పరిణతమగును. ఆటీయోడ నది వచేషిష్టమై రచణాంధ్రమునకు చేరువ చేరువై ఆనంతత్యము నానికొనును. కావుననే తన హృదయ సంభాషయగు కంటలోచన ప్రదర్శించిన వృత్యమునకు వట్టువాంగము నెరపుచు మాత్రార్థమై చించిపడి జాలక వాగీయకారకుడు కూడ కానేలయి గీతి ప్రతిపత్తిని ప్రకర్షించినారు. ఆగీతికయ నుసాంవృత్తికములను మారి ప్రక్రియయగావు. అట్టని తేవల దేక్యములను జావవదగీతికయ కావవి. మాచర చెస్సుని చీపొము తెఱ్పుఅంధ సంవృత్తభావనమరు గీతికంట ఆయ్యిట. ఇంచండరభాసుని కాంపునకు కొంపెచుటునిటుగ హరిదానవద్వత్తిలో ఆంధదేశము కాపంపున్న ప్రదేశములలో భగవమైతులను భజనగీతికయగ గామచేయు వధకి ప్రాచుర్యమునంది ప్రభావించి. శ్రీనాథకవి సార్వభాముదును ఏపక్కికలో మాచర్ల చెస్సుని మహిము తెఱ్పగీతికయ ఉచించి వావినే ఇట ప్రస్తావించియుండవచ్చును.

ఇట్లు తఁచున్నాటి పీచదర్శికము సందర్శి సంగామ కొలపు కూటమున ప్రవృత్తమైన కంటలోచన వృత్యమున నాట్యాన్త ప్రావిష్టము సంకటిని విరియించేసినారు కవిసార్వభాముడు. ఇట ఆస్తాన నేవత్యమున ఆపార్యమును రూపించి గీతిచయకమై పాచికము నెఱిపి నాట్యప్రయోకమై స్వాతంత్ర్యము విర్యపాంచి కంటలోచన నాట్యపోలలో అంగికము ప్రదర్శించి కవిసార్వ భాముదై పాకతులకి పాత్మికానుభాతిని అసురవైకమేద్యముగ వందించు చుప్పాడు. నాట్యప్రయోగము వలన గలిగెదు రసానుభాతిని ఆవందవర్య పంచాయిగ అందుకొపెదివాటు ద్రస్టులు వచేంచుపాత్రము పాత్మికము నభినయించి వచు చోద్యముగ సక్యపీతిసుందుకొచి రసానందము సంచెడువారు మాత్రము ప్రాపేతకరే. కావుననే శ్రీనాథమానసపుత్రికయగు నాకంటలోచన నాట్యాంతరికశామము చెప్పగా ప్రకటించేయగా మాని రంభాదుతే చోద్యమందిరట. చతుర్ముద్దారిపయ్యములలో పాత్మికాచినయి పెప్పారిని వచ్చేషముగ ప్రకటించు

సామచ్ఛ్వము అందజీవుండదు. అది అభ్యాసమువలన లభ్యముకొని సహాజగుజము శ్రీనాథపూర్వయనుందినియగు కంజరోచన ఈ సాత్మ్యత్వాభినయమున గూడ విష్టాతృత్వమును ప్రకటించి యుండుపు. కాపుననె ఆ అభిచయవరాకాష్టము దర్శించి రంభాదులే చోద్యముండిరి. ఆ ఆప్సురసుల తచినయమునకు తురీయ మేన వరాకోటి ముట్టిన వగునట్టి సాత్మ్యకాంధినయమును శాము గాంచవలే మైతి చేయని ఇప్పు వంచి సిగిలిపచి శ్రీనాథుడిగి ధ్వనింవజేసేనాడు. ఆపుంపురి కరుగు నన్నామముననున్న సహాస్రమానళీఏయై అలారిన శ్రీనాటుడు తన ప్రస్తావ శేరిఖంకృతిని తుదికృతియగు వల్ముచిపిచచరిత్ర కాప్యముననే కర్మాట ముగ నిసదింవజేసి ఉండవచ్చుపు. దివిజకవివరు గుండియల్ దిగ్ంబరసగ అపుర షురి కరుగుండుకు ముండుగ ప్రస్తావపాథేయముగ నీపిచవదా కథాభ్యాయికను వంతరించి రంభాదులు తన మాసన సుతయగు కంజలోచనకు తీసి కట్టవిపించి వారిని నాట్యహేవాకమున సిగిలశేసినారు. కవిరాజు అప్ప బీమండియే దివిజకవి వరుగుండియలు రిగ్సరసుట ప్రాచంభమైయుండుపు. కాపుననె శ్రీనాటుడు మనవింతలూము విర్యయముగ సాహితీర్ణమునకు అంకవిపిరథయుంకర్మాలై కవిరాజేంద్రుడైనాడు. గీతి సామ్రాజ్యమునకు సాప్యభాషము రాగపుయముగ సెఱపినారు ఆతచి సహచరులగు వల్ల భామాత్మాచినిచీరద్రులీ ప్రాజ్ఞకవన రాజ్యమును శ్రీనాథముద్రావసాతముగ విష్టరిలజేసినారు. ఇప్పుహో కవిరాజు రాణ్యంగము గావించ రాణభాషగ తీర్పిదిద్దికానిన అంధనంవ్యుత శాషువమయి కర్మాటవాణి కర్మాటబాణి. సహ్యపూర్వయనుపాల్ల భ్యముంకొనినది.

వల్లభామాత్మకరి సంగితవాల్లభ్యము

ఈపొచ్చుచోమని కర్కాటకావ్యవశిలికి అను త్రుతియోదగుకృతి వల్లభని క్రీతాధిరామము. శ్రీనాథముద్రాసాతమైన కర్కాటబాణ వల్లభని పాణిలోనే గాక సాగేతప్రకట్టుటారె నైకము సమ్మిద్ధమైనది. ఎల్లికోఱు సుంది ముక్కయింపుచుటు పల్లుభవిగాన రాణుభ్యము ఉల్లిము ప్రచించి చెల్లాలికినది.

“గంత పాపికండగాన కళామసీయయో మధు
ప్రశంక లికషాబంచ పనపాచికనేషుభింబరిత్యాం
చిత్తవచ్ఛి ప్రశేషమునైష్టులాజేమల నేషుగలినన
ప్రతినిఖు సుచపిలిచెదవు ప్రాణడి పోయైనె నే విషేషమున్” *

ఇంది ఇట్టుడుని గాసరాకామసీయువని వల్లభుడు సంకళావించి ఉన తాపాల్చుభుమును గోచరింపుచేసాడు. తయపాతిదియగు శమనవిపత్తలో పుష్టము ఘయూరథాషికట్టిపు హంగీకలపత్తమునకు లక్ష్ముమనిట్లు భాసింపుచేసినాడు.

“మాగాలి ఘాగలి వృత్తము
పూగొప్పున మండి పుష్టము ప్రకాశింపవన
మేగొదడు నెమలి వచ్చెదు
గేగోయివిష్ట్ర్య మనకు గటమగు | జాట్టు” **

సంపెంగానూనె అమ్మకాను ఇతికంకన్యరము హుద వల్లభని కర్కు కుపూరములో విట్లు కర్కాటముగనే ద్వానించినది. అది కానండగేహినీ కరదహసు ప్రరోహితములల పీచక్కాయి పాణింధమంకై మధుర స్వరంబున గానసారమై కోకిం వంచు త్రుతిని గానరినట్లు శ్రీనాథపాణిని ఇట్లి పికెలయించి వరికినష్టు తెచియలొంకినది.

ఇంకోకచో వాకపడకి. వల్లభ్యాలేపిరుల పాడిసుడు అమ్మ అద్దావిచి అఱపించి, అధిసాయించిన తీరులో సంగీకళాత్మపునిగు వెల్లి విరిపినది. అది

* శ్రీదుర్గామముక్కాప్రమాప - 39

** " శకునము - 51

పీచీంచుసంఘమ ప్రేక్షకులలో సాంగోపాంగముగ అభ్యర్థయమ్మార్థి చెల్లి విధినిచి. “ద్రుతశాంబంః పీంగుంభిత కథంథం కింతాగ్నిరసం”. అను సంగతి వ్యవించినతీశులో లయాత్మికత వాద్యవ్రవృత్తిలో పెలుచికినది. ఈ యొక్క పద్మియములోనే వల్లాధకు గీతపాద్య వృత్తిక్రయమైన సంగీతసత్కుగ్రస్యామమ నిటు ఇమిడింవినాడు.

“ద్రుతశాంబన వీరగుంభిత తకథం థం థం కింతాగ్నిరసం
గీత వాయింపుచ నాంతరాళిక యత్క్రామాభిరామంబుగా
యతిగూఢం ద్విపద ప్రమంధమన వీరానీకముండాడె నా
క్రూత ప్రత్యక్షమంగుమారకుల తీట్క్రారంబనంచూలఁగన” *

ఇందుతాళము ద్రుతగతిలో నడచినదని ఇం ప్రయ్తమైన “తకథం థం కిట” యమ జతిలో ప్రవ్యక్తమైనది. ఒక చెట్టు యొక ఉపిగ దీని నడక వింగడింపబడినది. ఇక నెందు సంగీతపారిభాషిక వచుమను అంతరాళిక యతి క్రామాభిరామము అనుసవి వివరతార్థములు. ప్రోతోవహ, గోపన్న, తమరక, చ్యుదంగ, పిఫిలికాదియతలు నుగీతశత్రుమన సుమ్మిలి. కాని ప్రత్యక్షేతీంచి అంతరాళిక యతియను నామము మాత్రమీ శాత్రుమనందు మృగ్యము. అంతరాళిక మనగా అంతరాళచివాసియగు పిఫిలిక యమి అన్యయించుకొనిఁచో దానిని పిఫిలికాయతిగ పేర్కునపచ్చను. అంతేగాక నాట్కుశాత్రుమన అంతరాళమును నాట్యహోవక మొకటి కప్పుటుచున్నది. ఈ అంతరాళగహోలతో గూడిన యతి క్రామాభిరామత్కుమియ్యుచి కావచ్చు ససుకొనుట కనువున్నది. ఇక క్రామాభిరామంబుగా యతిగూఢంబదుడ యనుపలుకుటబడిలో క్రతింయ సమాపితత్కుమ వ్యక్తమగుచున్నది. యతిప్రథేదము శాశసంబంధియగు అట్ట కాంముల వుగామనకు తెందింది. క్రామమనసది స్వీరకల్పనావధియగు మనోదర్శక సంగీతపద్మతి నంబించియగు ఓదువు. ఇందు వ్యాత్మికత, ఉయాత్మికతలో పర్యవసించున్నది.

“ప్రతిక్రిష్టమ్ముః స్వరాన్నర్థే
స్వారేపోః నామ సంభవః
గ్రామేణో కారయో జాతః
శాఖాపోః రాగసంభవః” అప్పని వంగితకాత్మపద్ధతిలో లట్టి క్రూరి
చుండి వ్యుతముడు, వ్యుతములముండి గ్రామములు, గ్రామములవలన జాతులు,
జాతులముండి రాగముల ప్రవర్తితములైనట్లు తెలియుచ్చుది. “గ్రామః స్వర
పచ్చుపోః” అని వంగితకాత్మపు గ్రామమున కథము చెప్పుచున్నది. * ఈ గ్రామ
ములు మూడవి అందలి దెండు భూలోకమున విప్రకృతములచి ఒకగ్రూపము ప్రతివత్తిలో
న్నాలోకమునడు పరిషతముని తెలియుచున్నది. ఈ పద్ధతిలో అంతరాక యును
యుని గ్రామాధికారులుగ యుక్తిగూడపు ద్విపద ప్రశాంతముగా నాయవలి
పాతులులో పట్టాడవి కవితలో వంగితకాత్మ పద్ధతియేగాక త్రీనాథుని కవిక
యున్నదిచివను క్రూరారీకిగూడ ప్రవర్తకమైనది. మూడటిపాదములో దేశిరీతిలో
సప్తాద్యుద్ధరితముగ తాకము విర్యుహించుచు వలసాలే గాఢము పాదులు ప్రారుథించిన
ఆ నొక రేవలము తేలిశాటీలో ఆగాలేదు. మారీతికి కూడ తనపాటపు మార్పి
వచి. అంతేకాదు ఏతప్పుగ్గరీకి పతాకమవదగిన అంతరాక యుని గ్రామాధి
కారులుగా పద్ధతిని వ్యుతసంయుక్తముగ విర్యుహించుచు గానము చేయవారం
చించిపడి ఇట ఒకగ్రూప మార్గప్రశ్నలేకి మంచియొక్కట దేఱి తెలికెనియ యూక
ప్రవర్తించేపి వల్ల ఉదు త్రీనాథుని అనుయాయవి చెప్పుక చెప్పుచున్నారు.

ఏదవ కథాపుపాఠముగ ఒక బహవీడు ఎకపీరమహాదేవి ఎదుకబిలచి
వరంగలువి గాతలవెల్ల ప్రేణి పాచిప సందర్భమునుగూడ వల్లభదు రాగమయే
కాచించిపడు.

ఓ గ్రామో విప్రకృతాలోకే పద్ధతి మధ్యమ సంజ్ఞకో
గాంధార గ్రామమాచష్ట తదాకం వారదో మునిః
ప్రవర్తకే వ్యుగ్గలోకే గ్రామాచపా సమహీతలే
పంగితరాళ్ళకరము. కల్పిశాధవ్యాఖ్య- వ్యుగ్గలాధ్యయః.

“కళ విషిష్ట వికన్యవిలాస త్రీనిపాశంబు జవనికందు,
గట్టిపు తండ్రికిఁ గంతుక్రించిఁగుడుక్కుంటుగా నారి సొంగుచొంగ
నాలాపముల కుర్డసాకగ సంకీర్ణ వివిధరాగంబుల చవుంచూపి
ఇమ దమ ద్వానులఁఁ టారించి మొతనెదుఁ గత్తెరమాగ్గంబు విత్తరిల్ల
వార్యామై లరిఁగడు నెఱపాదియనఁగ నెకపీరాముఁఁ దేవి యొదుప నిల్చి
వరకురాముని కతల్లు బ్రోథింఘాడుఁ శాయతరక్కి రి బవసీలఁచక్రవర్తి”*

ఈ వద్యమునందు వల్లభుడు బివసీవి స్వయరూపసాక్షత్కుంతికోపాటు అకని
సంగీత విద్యావై శారద్యమును ప్రవ్యక్తమెనరించెను. వావికపారి క్రీడాభిరామ
ప్రతిలో జవనికందు గట్టిన తంత్రియియ్యుది. ఇది బివసీవిగుర్చిన ప్రవ్యక్తి.
కావ నాతడు వట్టినపాద్యము జవనికగాక బివికయైయుండనోపవని తోచు
చుస్తుది. ఇకనాలివనిక తంత్రీపాద్యముని అయ్యుది కళచిష్టివ్వ వికన్యుర స్వయర
విలాస త్రీనిపాశంబి వల్లటుదే అనినాదు. ఆపాద్యమునందు ఒకే ఒక తంత్రి
కట్టిందియుాదునని ఆ తాత్రీభ్రంతికి కంత్రంతిక పొంకంబు కుదిరివ ఆగానము
సొంగు మీయనని వల్లభుని మాటలవల్లనే వ్యక్తమైనది. కావున ఈబివనిక క్రుతికు
పయు క్రుషుగు ఏకతంత్రి పాద్యముని ఆయ్యుక్కుతంత్రి ఆధారప్పడునుకో మధ్యమ
క్రుతికో పాశవలయునన్న మధ్యమునుకో కుత్తిచేయడక అసుపుగానేయున్నదని
పించుచ్చుది. బివికపంటి ఏక తంత్రీపాద్యమును తోగులు, పాఠులు ఏకతార
యును పేరుతో త త్క్యముల పాఠునపుడు మీటుచుండురు. బివికయుందు గట్టిన నారి
ప్రవ్యక్తి ఈవద్యమునందున్నది. ** ఈనాటియుసు వదమునుట్టే ఈపాద్యము

* బివసీదు — 130.

** Villupathi : The Leader sits in formt of a long bow (Villan) about six feet long and provides a shythmeie accompaniment by str. king the cord of the bow with a pair of sticks. The bow is made to rest on a pot. A fews bells are suspended from the bow and their rythmic jingling adds interest to the general effect. The prose discourse is interspessed wine songs.

ఎడ్డుకూడా సుమారుని అమిషావించుటకు అసుఫుస్సుది. ఆచార్యసాంబిమూర్తి గాను లోచ విభూతిపైన విషాదప్పుడు అషాషిక వాచ్యముసగూర్చి తెలిసినాడు. అదియు లొపిపియా? ఇచిమే అవియా యను ఎవికిన్కును అస్మాతముగ్గుది.

శంబవినిక వ్యుధివ వ్యుధాపములనటులుచి అఖవసీదు కతనగిచిన విభాగముగూచి వర్గాలోచివలసియ్యున్నది. జూనవదుడైన బవసీదు కతనము వ్యుధచ్ఛాంచురోపొద వ్యుధికు శ్రీసాంబుని క్రాంపాజుని విక్షితమేసరించి నాయి. శంబవిని వేవలచేయికిలో గానిపూర్వ పాడక మారినంగీక వద్దులో రాగములు మాచ్చుట ప్రారంభించినాడు. అతడు మార్చిన రాగములలో శాస్త్రియ ముద్రిస కూగ్గిత్వులైయా సంఘంఖలను కుహ్నరాగమునున్నావి. దేవద్ధతిచెందిన చాయాంగమును కూచాపున్నావి. శాత్రీభరాగములను వేవలము పాడుకోగాక అతడు ఆలాప ముదు భపుభారింప విప్పుపోంచినాడు. ఆలాపన లేక ఆలాప్పు బ్యాంకము వ్రతము సంభూతమున కివ్వుతము.

ఇంటిప్పటి ఒప్పేచి గాయవాల్లభ్రమును వ్రదర్శించి ప్రభుత్వా ఏదవ అతని వాచ్య లైర్ వ్యుధమును గూడ వ్రవ్వక్త మొనలించినాడు. అఖవసీదు

“భమ భమ ద్వ్యానులాయోటారించి
ఎతనెక గత్తిక మారంబ బిత్తరిల
పాచ్చుకైంగి గదునెఱబావి” ద్వై శేష అనిపించుకొనినాడు.

తంత్రపాచ్చముండ్రిన ఒప్పేచి భమభమపాయ ద్వ్యానులనెట్లు పొంగారించియుండు నని విశర్పించిన్నారు అతడు అభినయ్యాడ వైతిలో రపానువాచిగ నన్నివేళమును వ్రార్థించి యొక్కించిచు ఆస్థ వార్ధముసకూడ ఔడకోఫ్మయుసకో కట్టుకొని యుండి అధ్యావి ప్రొగెంచియుండును. తన అడుగులను గట్టిగామానిపై చుచు చాక్కుగట్టిన గజ్జులను గుగులాడించి యుండును. ఇక తరసువాచిగ తనచేక మున్న తంత్రపాచ్చముపైగూడ భమభమ ద్వ్యానులకు సంపాదియగు వ్యోమమును వ్రార్థించిచుకు కత్తెపాచ్చమును విత్తరిలపేసియుండి యుండవచ్చును. తంత్రపాచ్చములను పీటు తీర్చలో ‘మామాయ పీటు’ ‘కత్తెపీటు’ అని దౌడు విరములను వద్దుతుచ్చున్నావి. ఓగు గోల్చోగాని, లోహనిర్మితముగు గోల్చోగాని పైముకి ప్రొదకు మీటుల మామాయింటు. ఏంపై ఈ కత్తెరపీటు వేయ

పరెనన్న కుడిచేతిలో ఉండిని పీటుచు ఎదుచేతి తర్జనిని, మాధ్వమికను ప్రక్క ప్రక్కాడయన్న రెండుచెట్టుపైసుంచి మీటువేసి తర్జనిలో ముందు పెట్టుపై తట్టి రెండుపెట్టుపైకి వచ్చిన తర్జనిని, మాధ్వమిక ప్రక్కనశేర్పుపరెను. ఈయెదుటుపై సమగ్రముగ ప్రారంభకలోనున్న విద్యాప్తులకు అసుపువదదు. క్రైస్తవ మార్గంబు లక్ష్మిరింశేయుటికు వల్లభదన్నట్లు వార్డుపై ఖరి కదునెకువాది యుచు తీవ్రసాధన నల్పినవారికి ఇదియునువగును. ఈవార్డుపై తిరి ప్రవ్యక్తము గావిచినతిరునుటిల్లే వల్లభదుకూడ వార్డుపై ఖరిలో గచునెకువాదిట్లు సంగీత రాత్రమున అశ్చ స్తపాండితియేక దానికి లక్ష్ముణ్ణినొడగుచ్చు సాధన సంవత్తిని నమకూర్చుకొనిన వాడనిచించుచున్నది.

అటు పిచవ వల్లభదు ఇంగమ ప్రమద పారీస పాటలోగూడా సంగీత స్వారస్యమువింపి ఉండితల కిట్లు వినిషింపజేసినాడు.

“అలరుతోడి ఇనంగమ ప్రమద మధ్యవద్దమంటాధ్వనున్
చెలఁగండాడె నమ స్తలోక ఇననిన బ్రామేక పీరాంబికన్
వలురాళీక్కుక మూర్ఖునా స్వరమున్ బ్రాంబు గల్పింపగా
కలకంతీ కలకంక కోపల కుహూకాపంబు తోపంబగన్”*

ఈటు ఇనంగమ ప్రమద మధ్యవద్ద ఘంటధ్వనుల్ చెల్యేగ నమ స్తలోక ఇననిని శ్రీ ఏకపీరాంబికను స్తుతించుచు బాడినది. ఆపాట కనుగతముగ లయాత్మి కత చెఱియింప ఘంటధ్వనులు ఆసద్దపార్ద్యధ్వనులు కూడ చెలగిపచి. కత, ఘన, కుపిడి, ఆసద్దములు నాటిదు చతుర్యిథపార్ద్యములలో ఘనాసద్దములిట ప్రయుక్తములైనపి. ఘనములగు ఘంటాదికముల ధాతునిర్మితి లోహానంబింధి. ఆసద్దపార్ద్యముల ధాతునిర్మితి చర్చిసంబింధి. ఘనాదికములు ఆసద్దములే తాపు; నే ఆమాటత మధ్యమున లోహానిర్మితమగు ఛ్రుధుఘంటీకలతో గూర్చిన యొక్క పాప వంటి మొలనూలను ధరించియొండును. అందలిమువ్వులు తాను గారించ కావప్రకాశనుపారి లాస్యమునకనుగతముగ గ్రోగుచుండగా ఇంకను ఎయాత్మికను ప్రతిపాదింపనెచ్చి పెడకు తగిలించుకొని దోంతువంటి

చ్ఛాక్షమును మొరయాచియుండును. అంతదే లయాత్మికతా నిర్వహణము గాంచించడ భావము జెల్లి విలియగా అమెపాడిన పాటలో వలరాళు ఒక్కాక్కు మూర్కునా స్వరములో నొక్కాక్కు ప్రాణమును వ్రతిష్ఠించెననిపించును. క్రోత్కృ చిత్రమునక పుఱావహామగు తక్కుయాభవనయైగ్గెక్కము గలిగ్గించి య్యావికి మూర్కుతప్పితిచి పోరిన సమ్మాహావశ్వను ప్రకల్పించ్చే స్వరప్రవరోచనయే మూర్కునయిని సంగీతశ్శాసనాది గ్రంథాచయనాన్నారు. అట్టి అవశప్తికి ప్రాణ ప్రతిష్ఠనిఁఁ వెరాజుగాచించినారు. నవ్వి వేశానుక్కలముగ అవగతమగు సీర్చ్చమునే నాక రాగవిషేషనా వద్దులోగూరు తావద్దులని వర్ణాలోచింపవచ్చును. ఒక్కాక్కు రాగమునకు ఒక్కాక్కు స్వరము వాదిగ మతియొకటి సంబాదిగ, యింకాకటి అమవాదిగ, చేతొక్కచే చిపాదిగ సుండును. ప్రభువనకు మంత్రి, సామంత, దండసాత, శత్రువుషులలోసుందుననుఖంధము ఆయుస్వరములలో నాయారాగముల కుండుము, సంబాది, సాది, అనుషాది స్వరములు ఒక్కాక్కుచో ఆరాగచ్చయను గమ్మమానమొనర్చి వ్యావకర్యమును గూర్చి రంజకత్వమునాన గూర్చును. అదియొ వివాది స్వరమైన దాటు స్వరము. G, *కణ స్వర్పనము ప్రవర్తతమైన ఒక్కాక్కచో క్యాచిక్కుముగ రక్తిదమగును. అట్టని వివాదిస్వరము ప్రత్యేకించి ష్టూచుగ సుచ్చరించిన ఆయ్యది ఆరాగప్రవల తీకి భంజకమును. కావుననే శంబాది స్వరప్రయోగమున రాగము ప్రాణికమును గాన ఆనంపాది స్వరమును తీవస్వరమచి, అంతస్వరమని వ్యవహారించుచున్నారు. ఉదాహరణమునకు భైరవి రాగము పాలపించివస్తురు ‘నీవదమప్రార్థిన’ అమవ్యరసనికమును గాయకుడు గాసమచేసిను వాద్యమైపై వరికించినను అంతలి నిషాద గాంధారముల అనుషాద సంబాదమున ఆరాగమున ఆ తీవస్వరములు గమ్మమానములై ఆరాగచ్చయ ప్రాణికమును. కావుననే వల్లటడు సంగీతశస్తోధ్విషికరాగ వివేకస్థాంతుడై తీవస్వర ప్రతిష్ఠము మూర్కునా ప్రకోచనము ప్రాణికము గావించుచు మూర్కునా స్వరమున ప్రాణాయ గలిగ్గించగా అని ప్రస్తావించియుండును. ఇంతవఱకు వల్లటడు ఆమధావిలో మారి సంగీతశాస్త్రాలియగున నాపాతనాదవద్దులియున్నది. తీవఱము మారిగాక అట్టని అచి శూరిగ దేశిక చెందక నచిమివాటముగ నదిచెడి కీతి శ్రీవాత వల్లటుల రచనాంకరిక తీవస్వరమువకు తీవస్వరముగును. కావునస్తి

పద్యమునందతట మార్గి ప్రక్రియును ప్రవర్తించి అథరి పొదమున మాత్రము “కలకంతీ కలకంతకోముల కుచూకారంబులోరంబుగాన్” అని హారించినాడు. మందటి పొదములలోనుగీతికాత్మినిద్వప్రక్రియలగు మూర్కునాదులఱిప్పి “అంతమున సహాజపిద్ధమగు కోరిల కుచూకారము ననాహాతసాదము వినిపించుటలో ఆహాక, అనాహాత నాదరీతుల మార్గి, దేశి, ప్రక్రియలకువలె ఒక్కాన్ని కర్మాచారుకై ల ప్రతి శాసించినది. ఇట్లు కర్మాచారి శ్రీనాథునిస్సండి పుంజేకిష్టచ్ఛ్వకొని వల్లభుడు కవిరాజు సంగిత పాండితికి తన గానమై దుష్టమునకు నెయ్యముసు దీయగగూర్చు కొనినాడు.

* అకలంకష్టితిగోరి కాపెదరు బ్రిహ్మనందభావంబునవ్
సకలానందమయైక మాతలనుచున నంతోష చిత్తంబునవ్
తక దుండుమ్ములా శాఖమల్ జవనికల్ తందానలమ్మయ్యుకున
ఎక వీరమ్మకు మాహారమ్మకు నథోప్రీంకాదమధ్యత్కునవ్”

అస్సి వద్దియమున అకలంకష్టితిగోరి బ్రిహ్మనందభావంబులో “ఏక వీరమ్మను మాహారమ్మను లక్షణులా వివిధవాద్యములా మెరయించి అనేకవిధ ధ్వానములా ప్రవలితములగు చుండగ కొలఁతురని వల్లభుడు చెప్పేను. ఈ పకలానందమగు హృదయగ్రగంథి విచ్చేరనమున రహాకాశావరణమున నాదో పొననాత్మకపొధనవంస సులభపాధ్యము. కావుననే ముముక్షీనాదోపాసనారీతి నెమ్ము కొనిరి. ఇందు వల్లభుడు వినిపించినది కుష్టానమగాదు. అభితకదిమ్ములగు జతి విశ్వాసములతోను, ఏకతాదిక శాఖవ్యాప్తములతోను బవనికయ ముగ్గుగు వాద్యములలో సమగతమై తందాన పదవ్వావి మాశగా గొనినవి. ఇట చల్లభుగిగానవాలభుము తేవలచేయ్యమై పెల్లివిదియు అకలంకష్టితిగోరి బ్రిహ్మనగద భావత్త్వికమై ఆనత్తునుండి పత్తునకు, తమస్సునుండి తోస్యతికి, మృత్యువునుండి అష్టకష్టష్టితికి సెగ్గుకినది. ఇట్లు ఏకవీరమ్మల మాహారమ్మల ముఖులును ముగించి వల్లభుడు ఆపిదవ జక్కుల పురంద్రివికానివచ్చి పతితలమనోరంగమున నించినాడు. ఈ జక్కుల మందరీ వర్జనమునుండి కవిగీతవాద్య సృత్కృతయుండున

సాగేల శబ్దగ్రామాంగ్లాయిలోని ప్రచ్ఛోభినాడు. అంశోగాక ఈపద్మియమనంద క్రుణ, క్షుర, తాళ, దాగ బిన్యాశభరిత సంగితాత్మ పారిథాషికములల్చి లీ ఒక్కటే ప్రవృత్తము గావించినాడు.

కోణగ్రా సంఘట్ట ముఖ ముఖద్వావితాక
కంత శ్వరంబులో గారచింప
పంచించుక్కుచో వాసరపథ కొర్మిన కష్టమై
కొకుపు చేండాచేయ నెఱవరపనవ
క్రుణికి సుక్కువ్వంబుజాపుగ వరయుచో
షై క్రామ రిగియాచ ఉఁగ్గుల్ల
గించుగియ్యాసప్రొయు కింకిఁ గుచ్ఛంబ
తాళమాసంబుతో మేళచింప
దాగమునమండి లంఘించ దాగమునకు
పును చుయ్యాచ ద్వయుంబాపై నొత్తిగిల
కామవద్దీ సుఫోర్మింట కై కుటారి
వలపు పాచచువర్చే జమ్ములపురంధ్రి"*

ఈ జమ్ముల పురంధ్రి ఉచుమయయను సాన్ధువాద్యమును ధరించి అది కన పాసికముగతమునట్ట ప్రొయుంపుచున్నది. ఈ ఉరుము కొదువుతో దాచించ మెపయింపలయును. చీనిని ఆచార్య పి. సాంతమూర్తిగారు ఉరిమయనుపేరుతో ఏపరించినారు. ఆంధ్రవాద్యములను మృదంగాదికములనులతముగని చించుకు ఒకవైపున చర్చముధ్యమన బోసమునంతరు. ఈ బోసమును పెత్తగా ఉక్కిగాచిన ఆస్తమును చిదిపి పుసితో గూడిన బూడిదకో కలపిచేయుదురు. అధ్యావి ఉరుము కొకవైపు చర్చమునకు మధ్యగా సలికించుటచే వల్లటుడు అధ్యావి మపిబోట్టు బోసమనిపాడు. దానిని కొయుపులేక కోణగ్రాముదే దాబించుచు ఆముమద్వావిచేయుచువ్వది. అంశోగాక క్రుణికముక్కుర్చూ ప్రతిపాదనము గావింప వలపివశ్వదు అపగా పొచ్చుస్టాయలో తాపుపాచనందుకాని నదుమలిగియించి

చెవిత్రాదును చర్చిపుషుకాసులాగును విగిని గలించుచుండ్నది. అంతేకాక అమై ధరించిన కింకిటీగుచ్చము వంటి కింకిటీయను వాద్యవీళేషము సంగీతశ్శాస్త్రమున నుట్టంకితమైనది. అంతేకాక కింకిటీగుచ్చమునకు నమాసార్థకముగ ఆచార్య సాంఘమూర్తిగారు కింకిటీ జూలమును చేయతో విచరించివారు. ఇట్లాపె ఉరుమును డాలీంచుచు కింకిటీగుచ్చమును గిల్లుగిల్లుమచి మెరయించుచు సుకుమారమును నుత్కర్ణాన్వితమునునగు తన గానమునకస్వీతమగునట్లు అభివయించుచున్నది కూడను. ఇట్లు సృత్కువాడ్యముగతముగ అమై అందుకొన్న గానము కేవలమైన గాలిపాటకాదు. అది రాగ విషేక నమవ్యిటమై ఒక రాగము మండి అలవోకగ వేరొక రాగమునకు లంఫీంచు రపుట్టరి. అనగానామై రపోత్కర్ణానుసారిగ రాగముల మార్పుచు రాగమాలికలగూర్పుచు కథాకథనము గావించుచున్నదని గమ్యమానమగుచున్నది. ఆకథాకథనమున నడచిన ఇతివృత్తము ఉడాక్రము అది కామవలీ మంచోలక్ష్మీ కైటిఖారుల వలషపాట. ఇట్లామహాలక్ష్మీ న్వయింవర నవ్వివేళమును వలభించు తన గానవాల్భభ్యనంయుతచాకచక్కమతో అద్దావిని విరూపించినాడు.

ఇట్లు జమ్ముల పురంధరిని దర్శించిన పిదవ లీట్లీభుదు గోవింద మంచన శర్మ అటునుండి కదలి ముందుకు సాగినాట. అపుద్రాకానాక చోట పెల్లివిరిసిన వాద్యనమ్మేళనాత్మిక ఉద్దతినిగాంచి లీట్లీభుదు మంచనిట్లు ప్రశ్నించినాడు.

“మంద్రమధ్యకార మానవక్రయాభిన్న
మహిమ శ్రంగ సాదలహరిగుఢి
ధమరు దిండిమంబు ధమదమ ధ్యన్మీమోచె
నద్వుతంందేమి యార్పుటంబ” *

ఈ వద్యమున వల్లఖమార్పురు ప్రవరటముగ మెరయించిన వాద్యప్రమోషమును తన మనోక్రషణములలో కాపువిని మన చెవులలో నద్దావిచి ప్రతిర్ధ్వింపశేసివారు. అది వివిధ వాద్యముల నమ్మేళనము. అందు మెరయించిన వద్యములలో మహిషశ్రంగ విర్మితమగు శ్రంగవాదములు, ధమరుకములు,

దీఁడిషములు మెకరసు సుషిరానిధిములగు వార్యములున్నామి. అందు ఉచ్చారమైన చ్యానము మంద్ర, చీచ్చు, కార, మాసత్రయాఖిన్నము. అంగా నీవాద్య వ్రహోవమునొకటి మహాస్తాయలో, మచిమొకలే మంద్రస్తాయలో, వేరాక్కుటి కాలస్తాయలో పురుకొప్పి మూర్ఖమవ్యతార ఆనుమందర అతితారస్తాయలోకూడ ఒక్కపరి మేరయుచుక్కాడి. ఇట కష్ట పాధ్యమగు వార్య నమ్మేళము. ఇట్టిది అశ్వంత పాధనమూలకమునగాని విద్యుపముగ విర్యహింపవంను వడదు. వేడిది పుసాద్యసమ్మేళనమలందు లత్వమై దౌత్రుపూల బృందమేళనమున వక్కుతుగ వించియున్నాడి. అంగ్ల సంగీతపీతిలో కైర్చిస్త కైర్చిర్ గానమున నీ రీకివారి అంయగీతికిలా లాంచించుపట్టుచ వినవగును. బృందగానమున 'మేలోటీ' యుమ వాచుచ్చిందమున 'హోక్కువి' యుమ వరిపొపితము గావలయునుటి ప్రాచ్యపాక్షాత్కు సంగీత ఏదుంచట ఒవ్వుకొనిమాటయే.

ఇట్లా నవ్వి వేళముప మంద్ర మవ్యతార మాసత్రయాఖిన్నమై అనుమందర అతి తాబస్తాయా చచిచ్చితమై మెకరసిన వార్యవ్రహోవమున వల్లభుని గాన వాలశ్శమేగాక శ్రీనాథుని కర్మాచార్య చ్యానముకూడ ఇమిడియున్నాడి. అది కాతు వ్యవదేశితముగాదు. క్రతి సుమార్పాదితము.

ఆ ఏదవ మైలారథుడు గొండ్లి యాడించుచున్న నవ్వి వేళము వరికమై వది. ఈ గొండ్లి 'సాచన పోమన నాట్యవినోదమున్న' * వర్ణింపబడినది. సృత రక్షావ్యాధి లాట్ట, కాతుగ్రంథములలో చెవ్వబడిన లభజమునకు వల్లభుని క్రీయారూపమువ లక్ష్మిత్వద్ది కుదిరినది.

ఉపర్యమున వ్రహోవింపబడిన గొండ్లిని వేటక త్రై వృక్షమనియునందురు. ఇందు గొరగవతుచు గొండ్లియాచుచు మూర్ఖాలినయినము గావించుచున్నాడి. ఆమె ముకునూరలముదేహమై యుండుమ. కావువనే వల్లభుడు గోముగ ఆమెనునెట్లిక కీంతగాని తేదుచు మురిపిపోయాడు.

* ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత వ్రతివత్తి. వ్రదశ భాగము:

“పీదు మైలాదేవర పీరథటులు
గొండ్లి యాడించున్నారు గౌరగవరుచు
వారుచున్నది చూడు మూర్ఖాభినయనము
తానునెట్లిక శిలంతగాని లేదు” *

ఈవద్యము తరువాత కొంత గ్రంథపాతమై యుండును. తదుపాతిదిగ వ్రష్టిరింపబడిన వద్యమున్నకొల్లాట నృత్యము వరితమైది. తావి యిది కొల్లాటపుచి ఉత్కముకాలేదు. ఈ కోల్లాట నర్తనమునే ‘దొమ్మురిచూట’ యనియు నందురు. దీని లక్షణమునుగూడ వాచనసోమువి నాట్యవినోదమున వివరించితిని, డాఫికి లక్ష్మీస్త్రిగ సీవద్యము వియాచును.

“ఎనుకు మొగ్గ ప్రాలికదు విన్నను వ్యవ్యాగ హ్రాస్త పీళలో
మునిగి తదంతరస్తమగు మంగర ముక్కన గ్రసచ్చికొంచువే
చెను రసాప్రవాకమున శ్రీప్రముగ్రుచ్ఛేను నల్లశ్శాసవే
రసుషమలీల వివ్యాదుచు పాయములిట్టిని యెట్లునేర్చేనో?”**

సృతప్రశ్నికారుడు వివరించిన భావము నంతటిని ఈ సంగితరశ్నాకర కారుడు ఒక్క కోకములోనే ఇమిడించినాడు.

“భార స్వభూయసో ఓథ ప్రాభాత్రమరి కాదిభు
రజ్ఞ నంచార చతురాష్ట్రికాన ర్తనే కృత
కశ్చ నంకట నంపాతపటుకోల్ప్రాటినోమకః”***

* మైలారథటులు - 142.

గరగ నృతముపేరిట ఇటీఫల అకాశవాణివారి సౌజన్యముకో
వ్రదర్శికమగుచున్న గీతామగతలయాత్మికము (భష్మలకో
(మోగించునది) నగు సృతమున వాద్యకారులు మూర్ఖమున
కుండికలపు ధరింతరు గానవిది మూర్ఖాభినయనమైనది.

** మైలార థటులు - 144.

*** పంగితరశ్నాకరము - iv భాగము.

ఈ తేంతము మిచసీబోట్టురియూరు నాదెటు కాకలు గజుకెక్కున ర్థించుచు
అపిసొంతి చుమకి క్రిందచుట్టు సైక్కలోత్తురో మునిగిలేచెడిదారు. ఆ పిడప
చెపుకటి ప్రైమగ్గుప్రాచి అందరి మూగుల ముక్కువులు గ్రోచుకొసాడిదారు. ఆ
పిడవ నాటకోలో ప్రాచుర్యాకుల గ్రుచ్చుకిప్పాలని ఈ వచ్చుమువాస దెలియుచున్నావి.
ఇంకటిముంచోకటి లెందు వచ్చుముబాటి తీంవరెను. అంది చోట్టురిసాడె
గజుకెక్కు అమ్మి, వగ్గములపైని చెడుచుచు ప్రాణసంచేహాజసకములగు
కస్తూరిత్తుబాలనములనుంచి తముడాను చక్కించుకొముల పర్చికమైయుండనోపును.
ఈ కోల్పొర్కుప్రాచుర్యాంధిమున వాళ్ళవ్రామములో ఉయ్యమోయివలయునసి
శాయపార్యుదవిన “ఆహారైరాళ్ళవుట్టై”.... ఇచ్చాడి కోల్పొర్కము నిరూపించు
చుప్పాడి. ఇట్టి కోల్పొర్కుప్రాచుర్యాంధిముగు వచ్చుము ఒకటి మైలార్థబులాంచిచు గొండిక
ముందుస్సాడి. అట్టిచే ఛరిచేకటి ఆర్ఘ్యాంధించుచుకమైచెడి ఈ కోల్పొర్క వృత్తార్థ
రంగమునుస్సుట్టయిన బాగుగా అపిశోధించెడి. పర్చిఫుట్టి చున్నేవేళమును
చక్కిగట్టించునట్టుక పుచ్చువ్రామము చేయుటలోదిట్ట. కాని నాతడు అటి
వచ్చియుసు ప్రాచియుండిను గ్రంథపాత్రమున లావ్వమైయుండనోపును.

ఇట్లు గొండివి, కోల్పొర్కమును పీణించిన పిడవ శోభన దిశ్చించులు ముందుకు
సాగి యానా(సా)ది వారిదరించ స్వతానుసారి వచ్చునచ్చేళామును దరిసిరి.
అది ఈవచ్చుమన వర్జులము.

“అకంకష్టితి శిథుపానరుచులైయసాదులు పొంగి యో
యకరోయచ్చుకరో యమక్కరోయకి యట్టేట్లకోయంచుహా
యకకపెట్టునువ్వై జాకములు వింపై పొంపురంచెల్లగౌ
ఇకజాంజాంక జాంజాజమ్ము మచుచున సాగుంగడున
వాళ్ళములో” *

ఈటు వర్లుకు ఆప్రాక్రూకుల పామర్థామణములలోపాటు వారినంియు
కప్పిటు, అవధ్వార్యములము, తథియు జాకములము (పల్లెరములవంటి వానిని)
మమవచ్చుయులము ప్రోయించునపుడు ఉద్వుర్ధముగు జాకజం జాంజకజం

జంపును ధ్యానమునకూడ కావో వస్తితికి కల్పించినాడు. ఇందు యసాదులనుచుక్కన్న యసాదులనుచుతగునేమో! నేటికిని యసాదులు తదితరానాజె జాతులకంటె నంగీత ప్రియులగ శీథుపానావస్తితిలోకూడ తప్పేటను ప్రొయించుచు నృత్తము పల్నాచు గోచరింశు.

ఇంకాకచో వల్లభులు లక్ష్మివయుల యింటిచోనముకొంచె పారించున్న వితంతురత్నంపు రాగమాధరిని గొనియాడి వచ్చుబారించినాడు. ఇట వల్లభులు పూర్వాతగానేగాక సంగీత పహ్నుదయుచైన చోత్రగాగూడ దర్శనీయుచైనాడు.

“కోయిల వంచమస్వరము క్రోల్చిన భంగిని గంతమైతి రా
మాయిళ మాఖకాండములు నత్కుతశాగరవేళఁశాదెనా
రాయ వితంతు రత్నమును రాగమతోడ “నమక్కిపాయ శాం
తాయ నమస్త దోషపారకాయ” నమానమెదానికెవ్వరున్” *

ఇందాయివితంతురత్నము, అనురాగమతోడ శాడినదను సామాన్యర్థము నేగాక అరాయవితంతు+రత్నము+రాగమతో పాడినదను నంగీతనవిశేషార్థమును గూడ విఱుపుతో సాధించుకునువున్నది. ఈరత్నమునురాగము అచ్యుత జాగరీ వేళ శాడినదనుటలో నారాగప్రవృత్తికి అనుమతినైన వేళ నంపూతిమైనది. రాగ వేళవేళల నెఱుగంగగల సంగీతనముయసారావ్యిత ప్రభ్లజ వల్లభునికి కలదని రాగరసోత్కుర్దా నంపూతిములగు మత్కొన్ని నన్నువేళములుకూడ ధృవపట్టచున్నవి. మంచన, టిట్టెటులు ఒక్కచో పాములాటలోని ‘నాగసారము’ల ప్రొకలు నంగీతము వివినారు.

“కేలి నఖఁడును దానాలకించి చనియె
నాగసారముల ప్రొక యస్సుగరికుడు” అప్పడు,
“నాగస్వర పుసీరవర
స్సుగ వరాచ్యాదివివిధ నానారాగ
[పాగల్యుప్రవక్తల వణ
భోగములై యాడఁఁచ్చె భోగింద్రంబల్” **

* పూటకూటి యిల్ల — 170.

** పాములాట — 220.

ఇందో త్రయి మిహనీవాయైరములు నాదెలు తాకలు గాఫిల్లిప్రతింఛిచి అచిషుమీ మియక్ ప్రతిష్ఠల్లు స్తోత్రములో మహిశిలేచిపడాడు. ఆ పిషప చెసురులు ప్రముగ్గిచూరి లభించుట మిహినుకు గ్రంథకొణదిపడు. ఆ ఏపప వాంపు చ్ఛాయాచి ప్రస్తుతిచెపుని కుమహినుచితప చెలియుచ్ఛస్తుచి. ఇంతముంచూవాచి లౌమి వచ్చుమియంకి తీవుచెపు. అంటే చోష్మైనిసాధ గఢిప్రతి ఆముచ, వగ్గములపై వి నిషుచ్ఛ ప్రాంతనుచేపు జిషచకములపై శప్త్రిత్తిచాలిమియాసుకి తపుడాను ప్రమిచుకొనుచి ప్రతితప్పియుండనోపును. ఈ కోష్మైప్రతి రూపాంధ్రముని వాచ్చుప్రమాణమతో ఉయ్యిమోయిపంచుయువి శాయిపూర్వుకిని “రాహృతిరాఘవంపుహై”.... ఇతాప్రది కోష్మైకాఢము నిరూపించి ఉప్పుడి, ఇద్ది కోష్మైప్రమాణమను వచ్చుము ఒకచే మైత్రికాశబులాచించు గొండిక మయిపుని. ఆయ్యిచే మరియుకచే అర్పించించాచకమైపుని ఈ కోష్మై స్తోత్ర రంగమువమ్ముట్టియింది రాగుగా అతింపోయేచెంది. పత్రముకిప్పి పన్నెవేఁముము రక్తిగట్టించువట్టం ఏపిప్రమాణప్పినము చేయుటలోదిట్ల. తాని నాతదు అట్టి వద్దియుచు ప్రాపియుండినపు గ్రంథపాక్యముని బ్రాహ్మముండనోపును.

ఇట్ల గొండివి, కోష్మైమును పీణించివ పదవ సోమున ద్వితీయాంధు మందుట పాగ యూవా(సా)ని వారాజరించ నృత్యమపారి వాచ్యమచ్ఛుకి మును దరిపిరి. అది ఈమహినున వర్ణికము.

“అకంకష్టితి శిథపానదుచులై యసాదులు పొంగి యో
యికరోయుమ్మకరో యమక్కరోయదీ యిట్లకోయంచుడూ
యతకమైప్పుడుయదైకై కాశములు వింపై సాంపురంకిలఁగుఁ
శకంశంక శంశామ్ము మసుఖన పాగుంగదున
‘పాద్యమల్’” *

పామర్థమామమలైపాటు వారినరించు
ప్రముఖులు, అంధులు అంధులు, తింటు అంధులు (ప్రముఖమంటి వాచివి)
కించిపులు క్రమించుపురు కుంపుర్మును. జూకుం జంజకజం

జాంపును ధ్యానమునకుడు కావో వషిష్ఠికి కలించినాడు. ఇందు యసాదుబసును కన్న యసాదులనుట తగునేమో! నెటిని యసాదుల తదితరాపాచి జాతులకంటే సంగీత ప్రియులగ శిథుపానావషిష్ఠిలోకూడ తప్పేటను ప్రొయించుచు నైత్తము పట్టుచు గోవరింతురు.

ఇంకాకచో వల్లభుడు లక్ష్మణవయుల యింటిబోసముకంటే వారించిసున్నా ఎతంతుతక్కుంపు రాగమాధరిని గొనియాడి వపుటారించినాడు. ఇది వల్లభము వ్రాక్షాతగానేగాక సంగీత సహృదయుడైన రోతగాగూడ చర్చనీయైనాడు.

“కోయిల వంచమున్నరము కోల్చిన భంగిని గంతమైతి రామాయణ మాటలకూండములు నత్కుత్తాగరవేళ్ళబాడెనా రాయ వితంతు రత్నము రాగమతోడ “నమక్కివాయ కాం శాయ సమస్త దోషహరణాయ” సమానమెదానికెవ్వరున” *

ఇందరాయవితంతురత్నము, అనురాగమతోడ బాడినదమ సామాన్యప్రము నేగాక ఆరాయవితంతు+రత్నము+రాగమతో పాడినదను సంగీతపవిశేషాంశుమును గూడ విఱువుతో సాధించుకునువున్నది. ఈరత్నమనురాగము అచ్చుత జాగర్తి వేళ బాడినదనులలో నారాగవ్రవ్యతీకి అనుమైన వేళ సంసూచితమైనది. రాగ వేళవేళల నెఱగంగగల సంగీతనమయసారావిష్కర ప్రభ్రా వల్లభనికి కలడని రాగరసోత్కుర్చూ నంపుచితములగు మతికాన్ని పన్నివేళములుకూడ భృవవయ్య చున్నవి. మంచన, టీటీభులు ఒక్కచో పాములాటలోని ‘సాగసొరము’ల ప్రొక్కలు సంగీతము వినినాడు.

“కేరి సఖాదును దాసాలకించి చవియె సాగసొరముల ప్రొక్క యాన్ని గరికుడు” అపురు,
“సాగస్వర మషిరపర
స్నేగ వరాశ్యాదివివిధ సాసారాగ
ప్రాగల్పువ్రకట వక్క
భోగములై యాడశోచ్చ భోగింద్రంబుల్” **

* పూటకూటి యిల్ల — 170.

** పాములాట — 220.

ఈట మొ త్రమ మిచనీబొమ్మరియాఱ నాడిటు ఊఱయ గజరెక్కిస ర్తించుచు అటనుండి దుషికి క్రిందనన్న నీక్కతోటులో మునిగితేచిపాటు. ఆ పిదవ వెనుకకు గ్రైగ్రాలి అందలి మంగన మంక్కనకు గ్రైచుకొనెడిపాటు. ఆ పిదవ నాలికలో న్నాశ్వాసయ గ్రైచ్చెచిపాటని ఈఱవ్యముపఁలన చెలియుచున్నది. ఇంకటముండోకటి రెండు వద్దములుండి తీరవచెను. అంచీ బొంగ్కురిపాసె గజలెక్కి ఆదుటి, వగములవైని నడుచుట ప్రాణసంచేహాజనుపమలగు శస్త్రాత్మచాలనములనుండి తమదాను చక్కించుకొనుట పర్చితమైయుండనోపు. ఈ కోల్హాచ్ఛాక్యాపంభమున వార్యావ్రమోవములో ఉయ్యొమొయవలయువని శాయపార్యుధవిన “కాహలైరాక్షరపుహై”.... ఇతాగ్రది లోకార్థము నిరూపించున్నది. ఇట్టి కోల్హాచ్ఛావ్యంజనమగు వద్దము ఒకటి మైలారథటులాటించు గొండికి ముండున్నది. అట్టిదే ఏరియొకటి ఆర్ఘ్యాచంచూచకమైపడి ఈ కోల్హాచ్ఛాక్యా సృశ్శరంభమునన్నట్టియన బాగుగా అతికపోయేడి. పల్లఫుడిట్ల సన్నెవేళమును రక్తిగట్టించువట్టిల మహోవ్రమోవర్జనము చేయుటలోదిట్ల. కానీ నాతదు అట్టి వద్దియుమను ప్రాసియుండిను గ్రంథపార్శ్వమున అప్పమైయుండనోపు.

ఇట్లు గొండివి, కోల్హాచమును వీఛించిన పిదవ సోమున టిట్టియులు ముండులు పాగి యావా(పా)ది వారొనరించు నృత్యానుసారి వాయ్యనమ్మేకి మును దరిపిరి, అది ఈవద్దమున వర్షితము.

“అకలంకపీతి కిథుపానదుచ్ఛలై యసాదులు బ్ర్యాంగి యో
యకరోయమ్మకరో యమక్కరోయది యట్టికోయంచుఎ
యకతపైట్లమఁదక్క ఇంకములు వింపై సొంపుచంచిల్లగౌ
అకఱంజంక జంజాముక్క మనుచున్ సాగుంగదున్
'పాద్యముల్'” *

ప్రాచీన వర్ణాత్మక అస్త్రాక్షరాల పామర్భావుణములలో పాటు వారొనరించు వచ్చేటుము, ఆస్త్రాక్షరావుణులము, తథియు ఇంకములను (వారొరములవంటి వానివి) మంకమాత్రములను ప్రాయించునువుడు ఇట్టుర్చుటపుగు. ఇక్కాం జంజకజాం

జంఘును ధ్యానమునకుకూడ కావోవస్తితికి కల్పించినాడు. ఇందు యసాదులనుట కన్న యానాదులనుట తగునేమో! నేటకిని యానాదులు తదితరావాది జాతులకంటె సంగీత ప్రియులుగ శిథుపానావస్తితిలోకూడ తప్పేటను ప్రొయియించుచు నృత్యము సట్టుచు గోచరింతురు.

ఇంకాకబో వల్లభుడు లక్ష్మణవరుల యింటిబోనముకంటె వారింటనున్న వితంతురత్నంవు రాగమూధరిని గౌనియాడి చవులూరించినాడు. ఇట వల్లభుడు వ్యాఖ్యాతగానేగాక సంగీత సహ్యాదయుడైన కోత్రగాగుడ దర్శనియుడైనాడు.

“కోయిల పంచమస్వరము కోల్పిన భంగిని గంతమైతి రామాయణ మాఱుకొండములు నట్యతణాగరవేళబాడెనా రాయ వితంతు రత్నమును రాగమతోడ “నమశ్శివాయ శాంతాయ సమస్త దోషహరణాయ” సమానమెదానికెవ్వరున” *

ఇందరాయవితంతురత్నము, అనురాగమతోడ భాదీనదను సామాన్యశరము నేగాక ఆరాయవితంతు+రత్నమును+రాగమతో పాడినదను సంగీతసవిళేషార్థమును గూడ విఱువుతో సాధించుకునువున్నది. ఈరత్నమునురాగము అచ్యుత జాగరీ వేళ బాడినదనుటలో నారాగప్రవృత్తికి అనుషైన వేళ సంసూచితమైనది. రాగ వేళవేళల నెఱుగంగగల సంగీతనమయసారావ్యిక ప్రజ్ఞ వల్లభునికి కలదని రాగరసోత్కర్మా నంసూచితములగు మణికాన్ని సన్నివేళములుకూడ ధృవపట్టచున్నవి. మంత్రమ, చీటిథులు ఒక్కటో పాములాటలోని ‘సాగసారము’ల ప్రొతలు సంగీతము వినినాడు.

“కేరి నభాదును దానాలకించి చవియై
సాగసారముల ప్రొక యన్నాగరికుఁడు” అవురు,
“నాగస్వర సుషిరపర
న్నాగ వరాణ్యదివిధ నానారాగ
ప్రాగల్ముఖవకట వతా
భోగములై యాడశోచ్చె భోగింద్రంబల్” **

* శూటకూటి యిట్ల — 170.

** పాములాట — 220.

ఇద్దు పాపులాటయందలి నాగస్వరముల ప్రమాతలో నాగవరాణి రాగ లావవ వినవచ్చుటలో మారిదేశి వద్దతుల కలగాపులగముగా శ్రీనాథకృత్తాట ముఖ్యుడి. శ్రీనాథముడగు వల్లభుడు ప్రయోక్తగానాలపీంచిన దేశిరీటియగు పాపులాటలో మార్గిప్రక్రియకు చెందిన నాగవరాణి రాగము త్రుతిసుఖ ప్రతిపాదనమై కర్మాటమై చెలగినది. అది చండ్లిక్రవములచేగాక కథానాయకులగు వేళ్ళాటుజంగుల నలరించి చెవులవండుగ నొసరించినది. వై పద్యమునందలి నాగస్వరము. తతమునుప్పిరావద్ధవాద్య ప్రఫేదములలో సుషీరణాక్రికి చెందిన వాద్యముగుచున్నది. అద్దానిని ప్రోయించు విధానము ఆ తరువాతి పద్యమున ప్రవ్యక్తముగా వించి వల్లభుడు తప వివిధ వాద్యవాదన వరిచితిని వెలదీంచినాడు.

“పూతార్పవనంబు పూరించు పుక్కిస్తు
ముసికి పండులతోడ ముద్దుఁగురియ
సందిటి సంతప్పానల వద్దుకట తుంబి
నాద స్వరోజ్యుంభజముల నడవ
నేడు రంధ్రమ్ములు నియగేలవైళ్ళను
వివృతి సంవృతి లీల విస్తరింప
నాలావ తాళాం తరాంతరంబులయందు
విక్కను శభ్దిముల్ చొక్కుటముగ

నాగసీంధుప్రఫేద నానావరాట
రాగ గంధర్వల హరికారాంతముల
మిహివదంబుగఁ భాముల వెంగఁడూడె
తోగిరాజులు వర్తింప నాగసొరము”*

ఈపద్యమునందు నాగస్వరవాద్య సంబంధియగు నాటోత్పత్తిక్రమము ప్రవ్యక్తమైవది. అందలి సత్యస్వరస్తానములగు వప్తరంధ్రములతీరు వివిధరాగ సంబంధులగు నాలావములరీకి, తాళాంతరితములగు వద్దతులు మాచనామూర్తము కవ్యమూనములైవచి. ఇందునాగసీంధు ప్రఫేద నానా(b) వరాట, రాగ,

గంభ్రూలవారి కారంభములు పాముల మెంగదూడుటవలన జానవదరితికి లభ్యము ఉనవి. పాములాటయనునీ దేశ్యప్రక్రియలో మాగ్రిరాగతాళ వద్దతి బ్రసన్త్కమొట వలన కర్కాటికి పెల్లివిరిసినది. అటు తరువాత కొంత గ్రగంధమున్నది. కాని అందంతగా సంగీత ప్రసన్తిలేదు. చిట్టచివరగ మంగళాచరణమువలె నాగస్వర మూడించి వల్లభుదునంగీతప్రసావనముగించినారు. “ఇంద్రేష్తి పతుర్వేత్తి వేత్తి గానరనంఫటీ కోవేత్తి కవితారసం తఃక్ష్వరో వేత్తివానవా” అను ఆభాషకమునకు తఃపాములాట లక్ష్మీమై భాసించినది. సంగీతము పర్వతప్రాణులకు పామూన్యము. సాత్యికగుణ సంకూతులగు ఇంచువులకు, రథోగుణనంబీరితములైన సర్వములకు తమోగుణసమన్వితములైన పతువులటికూడ గానము ఆనందజనకమై భాసించు చున్నది. గానాలినందనమునకు జాతితో, భావతో సంబంధములేదు. అట్టి మహాత్మయు సంగీతమునకున్నది. కావుననే కవితాకణ తః దర్శమున సంగీతమునకు తీపికట్టిగుచున్నది. అందులకే “కోవేత్తి కవితారసం, తఃక్ష్వరో వేత్తి వానవా” అనుచ సమారానపరచుకొని గానరసాస్వదనతో చతుర్విద పురుషార్థార్థవగావించిన యోగులు, తోగులకూడ ఉన్నారు. శ్రీనాథ వలిపులు ఇట్టి కోవక చెందినవారు కనుకనె భోగమున యోగమును, యోగమునభోగమును కవనమున గానమును సాధించి కృతాటైర్యానారు, ఇటు వల్లభువి కవితలో సంగీతము అటు మాగ్రిగాక ఇటు దేశిగాక మాగ్రిదేశి ప్రక్రియల మేయకలయికయై కర్కాటముగ ద్వానించి కృతార్థతనొందినది. సాహితయేగాక గీతికూడ శ్రీనాథు గ్రహమున వల్లభుని వల్లభ్యముచౌండి మురిపెములు, ముచ్చుటలు తీర్చుకాని పర్వతో భద్రతవందుకొన్నది.

పీల్లలమట్టి పినవీరభద్రుని సంగీత భద్రత

“పేరు మాత్రమే పీల్లలమట్టిగాని పేరువలెగాదు శాదారపీరకంబు” అని తమ పీల్లలమట్టి వారిలోగిలినే నఱవరాణి కొలవుకూటముగానించి అందు సాహాతీతోపాటు గీతికూడ పర్యుతోభద్రతను ప్రతిపాదించిన చతురాననచతురుడు పినవీరాయిదు. వాణి అతని అరాధ్యదేవత. అతనిని ఏరికొను రాణి. అంతే కాదు ఆతని జిహోగ్రేహ్యాణికూడ. అందువలననే ఆమె ఆతని మధురకవనమునకు తన పీణావ్రక్యాం వినదములతో నేవధ్యమును నంతరించినది.

ఈ కవి పనికట్టుకొని సంగీతశాస్త్ర పారిభూషికములను తన కవసమున వల్లింపజేదు. అయినను నన్నుయు, తిక్కునల కవితయందువలె సీతనికవితలో సంగీతాంకర్భత ప్రభావము పన్ని వేళగతముగా గోచరించుచునే యుండును. ఇమ్మిపో కవిమాచి కవితాలాణ్ణితోపాటు గీతిలాణ్ణిని నన్ను పార్యుప్రైథరచనా నంప్రెతికో తిక్కుయణ్ణు వాక్కుక్కిన్కా మోదమును నంతరించుకొనుటమూడావహాను. కావుననే ఈ కవి సంగీతాలిమానమిట భంగ్యంతరముగ వ్యంగ్యారీతిలో తిక్కుసాయ్యని కవితయందున్నవే ఆక్యాసాది వధ్యములయందుకూడ దర్శన మొనగినది.

“త్రీవశ్మాంకుడు భక్తవక్షయదు లక్ష్మీప్రాణాయండు”* అను మంగళా పరాచాదిలో తీరాగము ధ్యావించినది.

“త్రీపదన సదారాధిత

వాసుకి తేయు-రవంళవర్ధన ...” ** అసు ద్వితీయాక్షాసాది వధ్యమున వర్ధనరాగము వివిపించినది. ఇట్లే

“త్రీకరపతి హితకార్యవి
శాకర శాందర్యందు నత్కువిజన వ
ధ్యాకర మార్యవయోర
శ్యాకర గాంశీర తెన్నుయ్వతువర్యా!”***

* i - i.

** ii - i.

*** iii - i.

ఇక, “శ్రీహన్తముకుర శీలా

మోహన ముతువంకరుహం....”* అనుచీ చతుర్ధ్వసాదిలో కూడ శ్రీరాగమే వినవచ్చినది. ఇల్లిక్కుక్కు రాగనామము ఒక్కుక్కుచో గోచ రించుటయేకాక రాగమాలికయిందు పల్లవితో ప్రారంభింపబడిన రాగము అను పల్లవచరణములందు పునర్క్రమోనటుల శ్రీరాగనామము అన్నిట ఆమ్రేదిక షైనది. ఇల్లే రాగనామ నిక్షేపణ సాఖిప్రాయమేనని అప్రయత్న సిద్ధముగ దొరలిన మామూలు మాటలుకావని తిక్కనార్యుని సంకతీరీతియిందు వివరించి తిథి. ప్రాచీనకవులు సంగీతళాత్మజ్ఞులు కాకపోయినను తదనుభవశూన్యులు మాత్రముకారు. వారు తమ కవితను కర్మాటముగా క్రుషిసుఖావహముగ వితితలు గానముచేయవలయునని ఆశింపనంతటి అరసితులని మనమీనాడు భావింపబూనుట అవచారమే యిగును.

కేవలము ఆక్యాసాదులకాక కథాగానమతో పాటు పాగిపోవు వర్జు వర్జనము లందు కొన్ని రాగరామములను క్లేపాలంకారవణీతిలో ధ్వనింపజేయుట నన్నె చోడుని నుండి పురాణప్రభింధకవులు గ్రహించినారు. ఆ బాణిలోనే పినపీర నార్యుడు కొన్ని వద్యములలో రాగనామములు వ్యంజింపజేసినాడు.

“మునిమనో మోహనయు తినటి నాట్య
రంగంబులగు హోమశ్శంగములును
కనకాణ్ణికై రవ కల్పర సౌరథో....
....మరాళిక మంజుల మంజరీ పుంజరబులగులతా
కుంజములును....”**

“సౌధాగ్ర రత్నవంఱరముల రంజిల్ల
రాజకీరమనోటురవము కంశు
భోగ్యవశరాగ్రముల మోహనంతైన వరి
మూనవీళారవరబు కంశు
కెల కంత కంఱుల కలభరంబులగొఱ్ఱ
రమణీయ సంగీతరవము కంశు”

* iv -

** ii . 101.

“శామర గ్రాహిణీణముల కరరక్కు
పరియుమంజరీ రావంబుకంటె
అంచితిఁద్వానకాసార మధువ భవ్య
వాక కలహంస మధుర రవంబులకంటె
ను త్తమ క్రైతులజుల చిత్తగించి యాచ
రింతుదు కరుణతో నా ర్రరథము” *

ఈ వద్యపాదములందలి కొన్నివయస్కాలో రాగసామములు కొన్ని వ్యంజికములు మణికొన్ని విద్దేశములు. అవి హేమ, కల్పార, కలహంస ఆనవని. ఏంలో కొన్ని వ్యంగ్యారీలిలో గోచరములు. మణికొన్ని వాచ్యములుగ అథిప్రేరితార్థవంయుకుములు.

శేవలమిట్లన్న వేకాక ఇమ్మహాకవి సంగీతాతిథులిని రాగాధిష్ఠానమును షూటిగ వ్యక్తముగావించిన పట్టిఱసు కొన్నియున్నవి. అట్టి విషయమునకు కొన్ని

“ఏతెంచెన్నదుమసలక్కి కరుణ హిందోళ రాగద్వసు
శ్రేష్ఠేంచెన్నటు మీనేతనములతో విల్లంది శూదేవిన్నే,
దోతెంచెన్నలిరాకు గైదువులు దోద్రోధార్థుచేఁగిల
స్నేహెంచెన్నగదేక విక్రపి కౌచిరుండు మాదుండాగిన” **

ఈ వద్యమునందలి రాగవ్రన్తివలన వీరసార్యునికి శ్రీశాఖనివశే హిందోళము ఇష్టరాగముని వ్యక్తమైనది. అంతేకాక ప్రవక్రణాంచిత నంయుతపై ఇయ్యుది “శిరవ్య వవంతన్య వందో హిందోళరాగక”మృగు సంగీతవంప్ర దాయమును జ్ఞాని తెలయించి వీరసార్యుని సంగీతమయి సారాన్విత వరిచితిని ప్రవర్తించినది.

“మానముదవ్యకుండ సమానదరీముఖ దాయమాన హే
లాచిల పూర్వరంద్ర చిచయింటియ కీచకరాత్మిమోయగ
చావగరాజ కిన్నయుల యంచిత గానవినోదవేశంనవ
దావాక వాఫికాశువరెదక్కివ మాల్చునిషేయ శాసముల్” ***

* iii . 97

** ii . 101

*** ii . 105.

అనునీ వద్యమునందు పినఫీరన హిమవన్నుగ శేఖరుని సంగీతాభిజ్ఞతను తన సంగీతాభియాచికొలది పెలయించినాడు. మానముదవ్వుకుండ అనుటలో “క్రతిః మాతాలయఃపితా” అను నాట్యశాత్రువ్యాయాముసారిగ క్రతిలయమానము దవ్వుని గానరీతి ద్వ్యైతకమగును. అంతేకాక అనహాతసాదరీతలో అక్కుడ వాద్యవిన్యాస చిర్వహాలము. అది “అనమానదరీముఖాలాయమాన హేలాన్విత హోటలో సంమాచితము. వాయువు కీళకరాజిలో సాజముగనేర్వుడిన రంధ్ర ములలో ప్రవరించినపుడు సత్తవ్యరములు వేఱునాదాన్వితములై ధ్వనించి ప్రవ్యాప్తములైనవి. దావిని అనిఱిడు గావించిన శాయములఁగ నువ్వమించినాడుకవి. అంతేకాక అట కిన్నురుబు ఆయుహే వేళలలో గానవినోదము గావింతురనియు అనినాడు. ఇక హిమవంతుని గానమున వాసికాడుగ మలచులలో పినఫీరనార్యుని సంగీతప్రజ్ఞయే వెల్లివిరిసి ఇట ద్వ్యైతకమైనది. హిమవంతుడు ఆటనున్న కీళక రాజికన్న అటనిటు సంచరించుచున్న కిన్నురులకన్న అనమానదరీముఖాలాయ మాహేలా విలసితుడైన అనిఱినికన్న గానమున తానోక వాసికాడు కావలెనని కవి ఆశయము. కావుననే అనిఱిచే అనాహాతసాదాన్వితముగ కీళకరంధ్రోద్దీత సాద నహాక్కుతితో రాగాలాపనమును చేయించినాడు. దేవయోని వశేషాన్వితులు గాన కిన్నురులచే గాంధారగ్రామ ప్రకల్పనాయుతముగ వలవిని పాడించి యుండును. ఇక పీరండరిని మించిన వాసికాడగు హిమవంతుని రాగవల్లవుల నతకరించు తానమునందుకొనుచునినాడు గాబోలా. రాగాలాపనము పల్లవిగాసము ఒపోకపరిథిలో సాధించు జవతపానుష్టానాదికములగు ప్రాథమిక సాథముల వంచేవి. పీనిని అతిగమించిన ద్వానాను సంధానమున పరబ్రహ్మ సాఙ్కేతికము సందుకొన్న స్థీతియందలి మాటలకండలి మైపురువును ముముక్షువుపొందిన స్థీతి వంచేది తానము. అనంతానంతరునుచు ఆయనంతుని తనమును అనుభవైక వేద్యముగ భావమున భద్రవరచుకొనిన అవర్యచనియగానోపస్థితికి బీణాక్షరయుత మంత్రజవ సంయుత ఘోరతపమునకీ తానము సహదరము. దీనికి సంగీత శాత్రుమున తనుచిన్కురణే అను భూతార్థానహాక్కుతిలో వివరణము లభ్యము. కాని శాత్రుమునకిరించిన అనుభూతి సాంకీర్ణముగ సీతానము ఉపాసనాపరాక్రాస్టగ ఉపాశ్య దైవసాక్షత్కుతి పరామృష్టగ ముముక్షువులచే భావికమైనవి.

క్రుటియుళంగు గానవికారదుల నాదోపాసనా మార్గమున అని యానముగ పయనించి మౌత్సాములై వరంధామమున వరమాత్మువితో సాయు జ్యసునంచానమునండుదురచి వేదవేదాంగములన్నియు ఏకగ్రీవముగ ఉద్ఘాషించిని ఇందువద్దనే. కావుననే ఇద్ది నాదోపాసనాసిద్ధియుగు వరబ్రహ్మసాజ్ఞశక్తుతిని నంగికాత్త సహక్రుతితో పినపిరభద్రుడు సర్వతోభద్రముగ వ్యక్తికరించినాడు. బ్రహ్మాంశేయే రాజీయై ఆకని కవనమున రాజ్యమునకు ఏకలిపావైదైనది కావున అంతచే వరబ్రహ్మము నంధానము ఆకనికి అనుభవగమ్యమైనదేమో!

ఇద్ది ఆలోకిక వరిథికించిన వావిని తానోక వాపికాడై వ్యక్తికరించుచు లోకికపరిథిక అందిన వావినికూడ వీరనార్యుధాక వన్నెకాడై వివరించినాడు. “సవ్యగీతులయైంతిజమును వికపింపణేసి”, “సమదూగస్తితి నంపెంగను విరి యింపణేసి” గీతిపాపాతీవమున ఉద్యానవృత్తదోషాద క్రియల వచరించి నాడు. ***

“గాఱైలైవచ్చు కోకిల గాయకులకు నాటి
కంఠంబు దలప నంగికశాంగ” గూర్చినాడు ***

“హూర్యమునండార్యయొరింగిన తెరంగును ఆగిరికన్యచేత బాణపుత్రి నేర్చినరిచిన ఆరక్షోరాజనందనచేత ద్వారవతీగోపికాపిక వాణిలభ్యసించిన తీరును ఆద్ది ఉద్దచేశి వుల్కంబుల విశేషంబులను.... భిత్తిభాగంబులు చిత్తురువులుగ చిత్త రంజనముగ ప్రత్యక్షభంగి నంగికరింపణేసి విలసిల్లు నాట్యశాలల” ప్రవనతులను గూడ తెచ్చినాడు.

మొత్తముమీద పిల్లలమట్టి పినపిరభద్రుని శకుంతలా వరిషయము శ్రుంగారకాకుంతమున నంగిక పరస్యతీ వాటీపీణాక్యుజావేశిమున నంతరించు కొపువదులో ఆకియో క్రిందు.

* శ్రుంగార శాకుంతలము . ii - 138.

** " . ii - 182.

*** పీణాహాదున శక్త్యజ్ఞ త్రపతికాతి వికారదః

**** శాంత్రామ్యయోన జ్ఞాయమార్గం విష్ణుచ్ఛతి”

సంగికపూరిణాతము . i - 15.

ఇదికాక పీరనార్యని మరియుక రచన తైలిమిని భారతమున్నది. ఇది పీర రసప్రభానము. అందువలననే సుకుమారమై లలితలలితమై భావభరితమైనరీతిలో సంగీతక భ్యానంనందు వినరాలేదు. సంగీతమందలి లాలన ప్రచోదనములను వివిధ కులలో లాలన కాకుంతలమున శ్రీంగారరసాత్మకమున పరిపొవితమైనది. ప్రచోదన తైలిమిని భారతమున పీరరసావ్యితమై వరిథవిల్లి ప్రవ త్రిలినది. అందుచే యుద్ధనన్ని వేళములనునరించి వాద్యనముజ్ఞంభఱము తైలిమినీయమున ధ్వనించినది.

ఈపాస్యదేవి ఇమ్మహాకవి మనోమందిరమును నఱవరాణి కొఱవ కూటముగ తీర్పిదిద్దికానినతీరు ఈ కావ్యావశారికయందలి వాణిస్తుతలో విట్లు ప్రవ్యక్తమైనది.

“ప్రజవాణితమున మంత్రవరంవర గొల్యుండు
నేదేవి పేరోంగంబ

భావజ్ఞాలకు పరావర్యంతి మధ్యమామై ఖ
రుఱ ఏదేవివర్జ్ఞ సరణి

జవహారకిర పుస్తకవివంచి నమంచితంఱ
నేదేవి హాస్తాంబజములు

కుందేందు మందార కందకీ బృందంబ
చందమే దేవియానందమూర్తి

కాంచనేదేవి కాంచన గర్వచతురపూ
ర్వదంతి కవాట విన్మాటమనోజ్ఞ

చంద్రకాంత శిరోగృహాస్తల విహార
మమ్మహాదేవి వాగైవి నథినుతింతు” *

ఓంకారరూపమగు ప్రజవము సంగీతమునకు సాహిత్యమునకు కూడ కీఇము. ఆనందము, ఆగీతిసాహితుల దెంబీకి కఱగు ఫలవ్యరూపమగు పరాక్షమ. కాశేసనే ప్రజవస్వరూపిఁఁ ఆనందమయిగు ఆవాగైవిన్ సాహిత్య సంగీత

* తైలిమిని భారతము . అవశారిక,

ప్రతీకంగు పుస్తక వివంచికలను హస్తాంబుజముల పుటెంచిన దానిగ నుతించి లాడు కవి. కాబట్టి ఆతు కవితలో ఆపాతమాధుర్య, ఆలోచనామృత త్వములు నురుచిరమమధురములై వెలివిరిపినవి.

పీరరవ వంయుతమైన శశ్రగంభప్రారంభమందలి మొదటి సంగీతప్రవస్తి కూడ పీరసపరిప్రావితమే అయినది. కిన్నరీజన విద్యాలావ పరిపరిత దిగ్వ్యము కానసగీతి ప్రభంధ వంటంధుడుగ కృతిభద్ర సాంఖయసింహాయుడు అథ వందితుడైనాడు. ఆయిభినందనమాదలి గీతప్రభంధములు దెండు సంగీత వంటంధులే.*

కథసాగినపిదవ సీర్యుద్రావ నేతెంచిన హరులసందడి ద్వీతీయశ్యాసమున శీఘ్రకర్ణముతల “కల్యాంత రుద్రతక్కురావాధికారి నముద్రీ వాద్యమౌషముగనే వినవచ్చినది.** అక్కడే ప్రవర్తితిన సేనామౌషము బహువార్యనినాదిఫీషణ మైనది. అట్టే పవనాశ్చందు శీఘ్రములతో పురంబున కరిగిన సందర్భమున ధ్వనించిన వివిధ వాద్యములు హృద్యములు సుకుమారనినదయు త్కములగాన శీఘ్ర ప్రమౌషణయు త్కములు.*** అందంద ముందటంగ్రందుకొని చెలంగు మృదంగ రక్కమారుక్కునక డులల్లరి మురణకాహారవంబులు బైరవంబులై మొరయసాగినవనినాడు కవి. ఇందు సుష్ణిరానద్ర వాద్యములు బైరవములగుటయే కాక బైరమాగులకమైనవని యనుమానించుటకునువున్నది.

మొట్టమొదట ప్రమీలార్థములు రణరంగమున కలసికానినపుడు వాద్య రంక్రూతులు వివచిసాటే వారి దాంవక్షయలమగు బిట్టువాహనుడు రణరంగ మనకు బయలుదేరినపుడు ఆతడు తండ్రిని కలసికానినపుడు వాద్యమౌషముమే పవర్తితినది. పాణముగ మమకలల్లకానవలపిన భార్యతర్తల, తండ్రికాదుకుల మూగములలో వేవధ్యమున వాటకీయముగ వాద్యమౌషము ప్రకల్పించిన అది

* . కుడ్దిఁ భాయాలగైర్యధ్వరాగైరాంపై సంయుక్తః - ప్రభంధాయైక గాయంశే గీతాశిషటి ధీయతే.

** జ్ఞ. భ. II - 14.

*** " జ్ఞ. 97.

ప్రాచీనంద్ర మహాకవుల నంగిత ప్రతివత్తి

శాలనా నంయుతమగును. కానీ ఈ కావ్యముననది సంభరితమై ప్రచండబేరి మృదంగ శంతిబిరుద కావాళానంయుతమై మొరస్సెది. కథాగమనమట్టెది. కావ్యముగత వీరరసస్థితి డానికి నంపాడికావలెను. కాన నంగిత మిందు బీషణమై వాద్యముగతమై ర్ఘనించినది. వాద్యమొగాక సృత్యముకూడ ఇందు వీరరసాచ్చితమై దేశియనత్యోతులలో చిందులు ప్రాక్కినవి.

* “నృవకజేయరంబు మింటికివైచి కందుక్రీడ న రీంచధాకివి యొకర్త దంతి దంతమ్ము లాతమ్ముగుద్రివ్యమనాదు జొవదమ్ములకుఏచావ మొకటి యుసంబు చెఱిగుగానభినయించుచు సీచపాత్రమైయొక ప్రేతపాత్రలాదు భుజమనుఁగుచిరంబుధరించుకొని సోయదరిచేసియుసుచు భోకుడూకదు భూతగణములు కరతాళములు మటింపచిత్రగతినోర్తు చకచకరుం కృతులకు దోచు దువాటులు నభిలదిక్కులు చలింపడాండవంబాదు నటబై రవుండు నోర్లి”

* డై. భా. V - 196.

కందుక నృత్యాదికములు జాయపాయ్యనిచే నృత్యరత్నావాయిందు విదేశము రేవని. వీవికి విషుల వ్యాఖ్యానయుతమగు శ్రీఱమ్ములమడక మాదవరామశర్మ గారి నృత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యలు శ్రీ కి.ఎ. రాళవలివారి వ్యాఖ్యముగాని అను కిలించినగును.

అథకందుక నృత్యం :

మద్గుఁమూత్రికా నాగచక్ర ప్రశ్నతిము స్వరుమ్ - వాద్యమానేము ప్రభించేయు నాసపాచేపు వాదకై : దేశియన రున ప్రోక్రపంందేష్ట్వత్సాక్రమాత్ - నర్తకిపేషధారిణ్యః సుమధ్యః దీర్ఘ లోచనః : పివరోదుకటీభారః పినోస్నతవయోధరః - స్వర్మమానఃమిథః కాంకిరూప యోవనవిత్రమై చౌమ్ము రూప్యేణ కాంస్యేన రచితాన దారుతూటపా - అంతక్షులదయోగోల విక్ష్యాణ ముఖరీకృతాన ర్ఘ్యాఉన్యాసాం విషాన (తద్వాత) గుహప్యఃక్యః వరశఃవరాన - మిథో విపుయే నైతాన స్వేషుర్యక్రధాచన కుచ వక్ర్యక్రుతానక్తాన శంఖానివ కందుకాన - కరైరుద్దపయంత్యస్తాన కొతుకోతూస్తాల కుంచితః,

ఇతఃపూర్వము వినివిరసార్యుని గితపద్ధతిరిఖము వ్రదరితము కాగా శచచర్యమున నాతని నాట్యకౌత్తప్రజల దర్శనియైనది. మొదటిపాదమున భాకిని గావించిన వృత్తమున కండుకనృత్తము ప్రస్తావింపబడినది. కండుకనృత్త లభ్యము జాయపార్యుదు వృత్తరక్షావియిందు ఇట్లు వివరించినాడు. దినిని ప్రపదయ లోహదిక విరితికములను కండుకములను (గుండ్లను) ఒకరికొకదు వినరికొనుచు నేపథ్యమున వాద్యానుగతముగ గానముచేయిడుచున్న ప్రథంధముల పనుపరించి నర్తింతురు. కావుననే భాకిసిపిశాచి కండుకముగా వృపక్షేఖరమును ముదగావించి మింటకి విసరుచు నరించినదనినాడు కవి.

କୁରାପତ୍ରୁଣ୍ଡକ ପ୍ରାଣିଧାରଳୀରେ ଲାକ୍ଷ ଶିଳମ୍ବ
ରଚଯିତ୍ର୍ୟବାକାଶଂ ପରୋମୀନାଜୁନଙ୍କୁଳମ୍ବ
ବ୍ୟାରିଦିକଳିଶ ପ୍ରାଦେଶ୍ତରାସ୍ୟଂଗୈ ରପି କୋମୁଲେ
ନୃକ୍ଷ୍ୟଂତି ପବିତ୍ର ତ୍ରପ୍ତ ତତ୍ତ୍ଵାନ୍ତକ କଂଦକନ ରନମ୍ବ

vii - 118 - 125.

అథ దండరానక్తము :

vii - 101 - 107.

ఈక రెండవ పాదమున దంతి దంతమ్ములాతమ్ముగ ద్రివ్యచు చొప దమ్ములకు నాదు పిశాచినీ నృత్యము వర్షితమైనది. అది నాట్యశాత్రులక్షణమారిగ వర్యాలోచించిన దండరాసకమగును. దండరాసకలతఱమును శాయపార్వ్యదు నృత్యరక్షావియిందు వివరించినాదు. వైని చెప్పిన చేలదాట దండరాసకములు వయవరుగూడి చేయవలసిన నృత్యములు. కాని వీరసార్యదు వీనిని పిశాచినీ, ధాకిటియను ఒక్కాక్క పాత్రముచే ఆడించినాదు. అట్ల చేయుటకు కారణము విశరణార్థము. వీరసార్యాచే నృత్యరకీతులలో అఖిజ్ఞాదైయుండకపోయినచో వాని పేర్కనుకూడ తడివి ఉండెదిపాడుకాదు. అట్లయొడల ఏతన్ను తృతీజ్ఞాదైన వీరసార్యదు బృందనాట్యమును ఏకైక పాత్రముతో నెండులకాడించినాదు అను ప్రశ్నమురయించక తప్పదు. దానికి నమాధానముగ నాకిదితోచుచున్నది. ఇట వీరసార్యదు వళ్ళించినది ప్రకృష్టమైన నాట్యప్రదర్శనమగాదు. అది కేవలము నాట్యభాషణము మాత్రమే. అట్లముటకు మూడల అర్థాని నిర్వహించిన పాత్రములు శాకినీ ధాకిన్యాది భూతగణములగుటయే. ఆభూతప్రేతములైనను ఏతన్ను ట్యూందమును నంపురాళముగ నిర్వహింపక వాని వాలకములనుగల్లి ఆడినాదు. అంతమాత్రమే బృందము నంమైనను విద్యుత్తైన పాత్రములు ఒక్కాక్కరే మందండి ఆడుచుండినపుడు తడికరపాత్రములు వారిననుకరింతురు. ప్రాధాన్యత

అధిభుతినటినృత్యం

“పూడుకొక్కం స్కూంధనంనక్కం వాదయింతి నశిలి వాగాయనైగాయనీఖీక్కపాం
కై శ్చ నమన్వితా
శంబుల నర్తకి వేషా(షై) ధ్వనిశారీరపేశలా - చర్యాప్రశ్నతిభీగ్రమై : సూడసీ
తైరప
గాయింతి ధన్వినం క్రీడాకిరాతం పార్వతీపతిం - కాహవైర్ముద్ధలై : కాంప్యుతాలై :
కరట యూంబితై :
వాయేషు వార్యమానేషు యతిప్రవారకాదిషు - గతిభిస్సుకుమారాథి : శాంచ్చంద
మనోహరమ
య్యైక నృత్యైదిదం క్యాకం నృత్యం మటిసణివిభిం - ఏవం విధగుతైనైకక
ప్రయోగం ఊరుమైనా : నృత్యరక్షావః 130-134.

ఎక్కును ప్రభానపాత్రమునకే యుండును. ఆ తరువాతిపాదమున అజనబు చెప్పగుగాదరించి ఒక ప్రేతము చేశియురీతిలో పాత్రలాడిన లక్షణమునుబట్టి అది భామాకలావమని అమమావించుటకు అనువగుచున్నది. వసుచరిత్రమున భట్టమూర్తి “హరిదంతోరుహాలోచనల”ను వద్దమున ఇట్టి తెరగాబట్టిన నేవద్యమును ఒయ్యునొయ్యున నడలించుటనే సూచించినాడు.

ఆ తయవాతి పాదమున భుజమున కూటిరము ధరించుకొని పోలభేతాకుని నటనము ప్రపృత్తమైనది. *ఇది ఘటినట్టేన్న త్తుమని పోల్చుకొనవచ్చును. కీనిని కూడ జాయపార్యుదు వివరించినాడు. ఇందు హరుక్కువాద్యముభజమువై మౌచికొని పాత్ర నాట్యమాడవలయును. కావుననే హరుక్కు వాద్యమునకు బిందు కూటిరమును ధరించుకొని భేతాకుదు అడినాడు. ఈనటనమును తీపురుషులెవరై సను చేయవచ్చును. కావున భేతాటవి నాట్యమాడించినాడు కవి

**ఇక తరువాతి పాదములలోడైభూతగణములతో నోర్చు కరతాళములు. ఘటించుండగ చిత్రగతి చకచక ర్యూంక్కతులతో నథిలదిక్కులు చలింపగ నటించినదనినాడు. ఇందలి కరతాళములు ముఖ్యము అబ్బిహానములనుబట్టి ఇది భాండిక చుట్టూ తమని వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ నృత్యలక్షణమును కూడ జాయపార్యుదు వివరించినాడు. ఇందు పాత్రము నటలైరపునిపోలీ నర్తించినటికి

అధ భాండిక నృత్యం

“వక్కోర్ధునేము వాద్యేషు వాద్యమకరణేషు చ . వర్తమానేము శాలేన హాన్ త్తు శాలయతేన చ ఖంజ వామన పోగండ వాసరాద్యమకారితః . ఇథిపారసహేమాత్(?) కుకాదిరుతు కారిజః కరోష్ట్ర్యాసారమేయాది వాణిము విధాయనః . తై తై ర్వాచోభిః అల్లితై : చేష్టిత్తైక్షు క్తథావిదై : కుక్కురకూయ ఆద్యమ్యహానయతో విరంతరం . ఆక్యంతం వామనిభూతః పాత్ర రక్షంత దుష్టురః యైక మృత్యురకి శంధాస్తక భాండికం నర్తనం తతక్కు” .

నృత్యరక్షావః 126-129.

మహిమటినృత్య విర్వచనమునకై 77వ పుటను వీక్షింపవలయును. మౌచిమణి గ్రామేణయెరిగిన తైడికంబె వాసి కానోపను.

బ్రోక్కమైనది. ఈ వయకుబడినిలట్టి ఈనృత్యమున నటశైరవరాగము ప్రయ్క మగునేమో యినిపించుచున్నది. కొన్ని దేశియనృత్యములలో నేతెకిని ఆనంద భైరవిరాగము వినిపించునేమో!

మొత్తముమీద పినీరీనార్యాదీ వద్దమున ప్రకృష్టమైన నాక్య ప్రవదర్శనమును ప్రవర్తిలిషేయకపోయినను ఏతన్నాట్టయిరీతుల అభావములగు వాలకములగట్టించి యైనను కృతకృత్యదైనాదు. ఆతని నాట్యాఖిజిత పతితలకవ గతమైనది.

ఆ పిదవ ప్రవనక్తానుగతముగ లవకుళ వృత్తాంతము ప్రవల్తమైనది. అందు సీతా గర్వరక్షణార్థము గావింపలదిన పుంసవనము వర్షితము. అట్టియైద చెలగేగి వాద్యధ్యానములో భవిష్యత్కూతా సంహాబనముగావింపలది సంగీతక నేవధ్యము ప్రామణ్యతనందుకొన్నది. ఆపుంసవనమున మొరయించిన వాద్యరవము మోహనమై సుకుమారమై చెలగలేదు. అది భేరి, కాపూళ, రుల్లరీ, మురజ గంభీరధ్యములు దిక్కులందోరమై చెలగినట్టునది. అది రాబోవు సీతారాములను భవింపవలనిన వియోగభీషణత్వమును సంసూచితముగావించినది.

సీత కుళలపులగన్నపుడు వువ్వువృష్టి మురిసికాని మురజధ్యని పెల్లెగయ విసరినది. కుళలవులు పెరిగి పెద్దవారై వాల్మీకి సన్నిధివి విద్యాధ్యానముగావించి వంగీత శాస్త్రాన్వితముగ రామాయణగానము గావించిరని తెలుపుచు కవి యిట్లినిపాదు.

*“మోని జల్పికంటైన రామాయణంబు వ్యురలయ్గ్రామమూర్ఖనలనంతు తెలిసి పొడిరాలాపములన్ ప్రిశ్తకములమేరసి కుండు పీణయుతాళంబుగావి రఘుండు”

ఇందు ప్రవనక్తమైన వ్యుర, లయు, గ్రామ, మూర్ఖనలు సంగీత పాంకేతిక వదములు ఇతః పూర్వము వివృతములే.

రామాళ్ళు మేధయాగమున అళ్ళురక్తదుగు శత్రువులు చనువనువుడు ఫన వాద్యనినాదములు దిశలు పీశ్యది ప్రోయిన్సు వీఘలబరచెనని వర్ణికము. చతుర్విభవద్యములలో ఫనములో హాదిక చిరిక్కుతము.

యుద్ధానంతరము తండ్రికొరుకులాగు రాఘవ లవకులు కలిసికొనునువుడు పాగిన వర్జనలో సంగీతమునకిట్ల ప్రాధాన్యమీయిందినది.

“సంతసమనొంది మునిషివ్యసమితియనువ
సతుల కోదండవల్లకి హాస్తులగుచు
శాస్కి మతులరుగుడెంచిరి నమయమెతేగి
కౌతకంబున గురునమతమున విలచి”*

**“ఖోర దురితావహాంఱగు శ్రీరామాయణము చదివిరి వివిధమగునా
నా రాగరచనయెంబురు నారదులన నథిలఱనమనః ప్రమదముగన్”

శాస్కిసతులు నమయమెతేగి కౌతకమున గురునమతమున విలచి ఖోర
దురితావహమగు వివిధమగు నానారాగరచన తుంబురునారదులవలె చదివిరనుచి
లోనే ఏనమిరనార్యుని సంగీతసమయసారాన్యి శప్రజ్ఞ ప్రవ్యక్తము.

ఇది తిక్కనార్యుని విర్యుచనో తర రామాయణాంతరకముగు “ఏమితంగి
మైనను బాధుడు తగునమయమెతేగి”యను పదుకుండికి సంపాది.

ఆ సితమ. కథాభూషణారిగ పాదిన పోత్తాళకర్మనమున గానరీలి “హాట కేళ్ళుర
శివత దోలాదిరూఢగుడ పాత్కున్యకా గానగుంభమూన తాళకోరాపాలముగ
మొమచ్చితేసి”***

* కై. రా. vi - 248.

** కై. రా. vi - 249.

*** ” ii . 70.

అది నాగాధివానమైనను అట ప్రవర్తిలిన రాగములు దిక్కులుటుక్కు లించిన శంఖభేరిమృదంగ విక్షణభయదరావములైనవేగాని నాదస్వర మషిక ముకుమారనాదములు కాలేదు. దీనికి కారణము కావ్యగతి వీరరసాన్వితప్రవోదనా శక్తిభరిత సంగీతప్రవర్తనమే.

కావ్యము ఆదిసుండి వీరరసాన్విత ప్రవోదనాశక్తిసంయుత సంగీతము నాలపించినను అంతమున మాత్రము ఏతక్కుంగితచాణిని హర్షిలాలనానంయుత గానమును ఎత్తుకొన్నది. గీక్యంతమున ప్రవర్తిలు మూడు ముక్కాయింపులతోడి మృదంగనాదమువలె కవిత్రయపద్ధతియైన ఆశ్వసాంక పద్మాకరిత రాగసామ విక్షేపణ ద్వానప్పిట్లు ఎనవచ్చినది.

“గౌళిమానన రాజమంసకు కరీకుదర్శి చోళికపో
లాలంకార శక్తికరాన్విత విలాసా కల్పలాట కా
శేఖి కొతుక మూళప్రి మధుర సంగీతదరస్సాంకనే
పొళి కుంకుమపంకలి ప్ర కుచకుంబవ్యస్త హస్తాంబుజా” *

ఇట్లు పినపీరవార్యాని రెండుగ్రంతములలో ఒకటిసంగీతకమందలి ప్రధమ శక్తియుగు లాంసయును, రెండవది ద్వీపియశక్తియుగు ప్రవోదనముతోను వించారినది.

ఈ గ్రంథ ద్వయాంతరికమున విరించిరాణి బీశాక్షణము లలిత లలితముగ శివజమైవముగకూడ ర్యవ్యనించి పీషులకు ఓంమోన్యాంది. పినపీర భద్రుని కవితయందలి సంగీతభద్రతము సర్వపోభద్రముగా చించినట.

—०—

దగుపలి దుగ్నన సంగీతపరచితి

శ్రీనాథునకు బావమణది దుగుపలి దుగ్నన. కవిసార్వతోమ నకలవిధ్య ససాభ శ్రీనాథుహస్తకపీంద్ర ప్రసాదంభ్య కవితావీశ్వమడితదు. కాని శ్రీనాథకవి నాటువి ఆఖిమాన శాత్రువైన సంగీతముందు ఏమాత్రము ఆఖిజుతను ప్రదర్శించ లేదు దుగ్ననార్యదు.

మామూలు మాటలతో కవినమయములతో నటనట సంగీతప్రస క్తులు కొన్ని మాత్రమీ గ్రంథమున దొరపినవి.

కృతిఫలమైన గంగామాత్యని సంగీతళాదు నకలసాహిత్యకావంగత మతియని నుతించియు * తన గ్రంథమున ఎక్కుడ సంగీతపాండితిని ప్రదర్శింపకయే ఆశని మెప్పించినారు.

ఉద్దాలక మహారీ మౌటక బ్రిహ్మచర్యప్రతోద్యావనము చేయింపవాని ఏములాదభిహృద్యదేవులు ప్రయత్నించినారు. ఆవట్లున చతుర్యుఖుడదిరోహించి ఏతిలిన విమానవర్షనమిట్లక్కన్నది ** “అవ్యిమానంబు క్రమక్రమంబువ ప్రశ్నావన్నంబుటయు దన్నద్వంబున ఆప్నరోస్తుర్యంబులు గిస్తురగానంబులు దివ్యదుంబుకి నిర్మింపంబులు నారదవిషంచీ స్వీన కిలకించితంబులు..... గలిపి వింగియంతయు శబ్దమయింతైయుండెనట. ఇంతగ శార్యత్రికమ్మనెఱపిన చిదవనధి శబ్దమయింతైయుండెననుటకు బట్టలు నాదమయింతైయుండెననవచ్చును. కాని దుగ్ననార్యవి కంతలి సంగీత హృదయక్ష్యములేదు.

- * “గ్యంగారచారుమూర్తిక
సంగీతళానకు నకలసాహిత్య కా
సంగీతమతిక ననంతియ
గంగామాత్యవకు రూపకందర్శనకున్” - సా. కే. పా. - i.

గర్వపతియైన పదవ చంప్రవతి కంప్రియాళ్లచే విపినాంకరమున.... పరిత్యక్తయైన వట్టనసాకిన్నర కంటి విముక్తకంపియై కెరతడు దుఃఖాపమున్ నేర్యాచొచ్చినది. అట మాటవరునకు ఆమెను కిన్నరకంటి యనినాదుకవి. అంత మాత్రమేగావి విశేషములేదు.

చంద్రవత్కి కృష్ణాయిదను రాజర్మిండ్రువి ఆశ్రమమలో 'ఉభయవంస శారకుండగు దారకుండు అవతరించిన నమయింబున

“అట్లి భూజనములు నావందమునుచోండి
రఘురులు తలుపువర్జము గురిసి
రవుర త్రీయాశోయగ మొవ్వునాడిరి
క్రమమునఁ గిన్నరాంగనలు పాకి

దురుకభద్యనుల నిర్మరదుండుబులు ప్రొసె** నని ప్రస్తావించుటలో గత వార్డు వృత్త్యత్రయిగా సంగీతనమ్మగ్ ప్రస్తుతి వివవచ్చినది. కాత్తపాండితమాత్రము ఎక్కుడనులేదు. ఇక్కుడనులేదు.

ఈక చంద్రవుడ్దిలకుల వివాహముయొమన రఘు మహారాజు రాజులని నలంకరించినతీరులో పంగితకము కొంతచోటు చేసికొన్నది. అన్ని టీటోపా బు సాట్టుమండిరములను, గాయకాగారములనుగూడ కారమ్మక్కి పోర్తోరక్కాదులకో నపకంరించిరట.

గాయకాగారములు శ్రీంగాణకములు *** అని ఏట నాట్యమందిరములు వేఱగు, వందిమాగడ గాయకాయకాగారములు వేఱగ చెప్పణినవి. అంచనరవ సంగీత మురళీరపములు పునర్వర్తిత స్థాపించినవట. ***

* वा. चृ. पै. १ - २३४.

** " ii . 159.

*** " 169

ఈక నరస్వతీ చతుర్యుఖుల త్రమాములై చంద్రవతీ వధూరత్నమునక
అభయమహాభవ ద్రవ్యంబులొనగిరట. అప్పుడామెను నరస్వతీపావిక్రాణులుకై
వేషిరి.

“పారును వట్టులవేయగ
భోరన సురముద్యందుందుటులు మొరపెను పొం
పారెదు బిర్మి ర్ముత వర
నారీ మాంగల్యగిరీళనాదము నెలమిన్” * అని చెప్పణించినది.

ఈక కల్గిదండ్రుల పెండ్లిలోపలికేతుడు ఒనర్చిన ముచ్చుటలు ముద్దుగా
ప్రస్తుతింపబడినపుడు నాడు పెండ్లిలో పాడెడు దేశ్యగీతులు ప్రస్తుతమణ ఇఱుల
వినబడినది.

“వరిజయుద్ధమ్ వంపాదనవరులైన వృద్ధపురంద్రులు నేగుతెంచు.....
తురుణి జనులు పెండ్లి దవకంబులు వాచంగ లాగీతములు దానునమవదించు”

దవకములు, కోభనములు, మంగళములు అనెడిని వివాహాదితుభకార్యముల
శారీరములు గానముచేయు గికిరితులు. అది ఆనాటికి పాలకురికి కాలమునుండి
యున్నవియే. బ్రహ్మముగు వివాహమున కాచిన దేశ్యగీతికలలో శ్రీనాథుని
కర్మాంగి గోచరించుచున్నది.

వివాహానంకరము పితామహాదు కొడుకును కోడలిని వంభించిని అభినం
దించినాడట. అప్పుడు

దివ్యదుందుటులగు వాడిత్రంబులు విచిత్రద్వానులంశెలంగి గంధర్వ
గావంబులు సమ్మరోస్మిత్యుభులు నుల్లిసెలైనట.

ఇంకటన్న, నెక్కుడగు వంగితచునక్కరీ నాసికేకోపాశ్యమున
ష్మృగ్రథులు. దగుఫ్లుల్లి దుగ్గనాద్యుధు కమ్మివములైనను ఆతథొనర్చిన సంగీత
ప్రపాపవమాత్రము ఆవ్రమంఘమే.” కాపున ఇకమీదు కవిప్రములితనులటీగాక
సంగీత ప్రతివ్తత్తుందరి ప్రముఖతులట్టి ప్రారాణ్యక వోనగుల నమంజన
మగువేషు.

కొఱవిగోపన సంకీతాలాపన

అప్పాదారణ ప్రతిభాశాలియై బహుళాత్మవ్యాఖ్యాదురంధరుడైః ఒప్పు గోవ
రాజు సంగీతమునగూడ అందేవేసిన చేతితో తన సింహావనద్వార్తింశకలో దర్శన
మిచ్చుచున్నాడు. ఎదనెడ శాత్రువాండితిక గీతిప్రవన క్రూలను శోచించుటలో సీకవి
ప్రభు ప్రవర్తితము.

“మంత్రములేని సంద్రయును వోనములేని తపంట వేదవి
తీంత్రములేని యూగముఱదజకలేని కవిత్వము వృద్ధ
శంక్రూలులేని వీణయును దానకరాగములేని గీతమున్
మంత్రులులేని రాజ్యము సమానములవ్వియు వ్యాఘ్రకార్యముల్” *

“సంగీతంట కవిత్వశాసనమ్యంబు శాపంట స
శ్వాంగత్వంట నెఱంగదేవి భువినాశ్వర్యంటగా పాలమున్
శ్వాంగద్వయములేని యైద్వతండనఁజైల్యంట్చ ఇంకాతఁడ
య్యాంగికంటవమేయడా పనుల భాగ్యంబిచ్చుటఁగల్చటన్” **

ఈ వద్యములలో మొదటిదానిలో “తంత్రులులేని వీణయు” రాగతాన
రహితమగు గీతమును మంత్రులులేని రాజ్యము నిరవ్వకమనిసారు. ఆనకరాగ
యుకముగా గీతమండపనెని గోవనార్యదనుటలో అంకరార్థమున్నది. గీతము
సంగీత ప్రక్రియ విశేషములలో నొకటి. అయ్యది నాదేగాక నేడును ప్రచారములో
శంగ్యంతరముగ నిలచియేయన్నది. ఈగీతములలో భగవద్గీత గీతములకున్న
ఖిలవ ఖిలిన ప్రమేషగితికలకు, విరహావిషాదగితికలకు ఉండదు. అయినను ఆ
గీతము భక్తిభావయుతమగుటయేగాక అయ్యది సంగీత ప్రక్రియ విశేషరాగ
న్యారూహము నావిష్టరించు రాగగీతమో, లక్ష్మణ గీతమో అయిపుండపలయునని
సోవనార్యని భావన. ఈధాగ గీతములను సక్రమమైన సంప్రదాయవద్ధతిలో
గురుముఖః అశ్వసించివ సంగీత విద్యార్థికి ఆగీతములోనే ఆరాగలభటము
ఆధ్యాత్మిక ఆలావన ఆందలి భావప్రకల్పనావకాశము ఆవగతమగును. ఆమమనువది

* సి. ద్వా. భ. 1 - 101.

** " 1724

సంగీతక సాంకేతికము. ఇది ఇతః హర్షయు వివృతమే. తానకరాగయితముగా గీతియుండవలయునని యుద్ధేశించుటలో గోవనార్యుని సంగీతకాస్త్రాభిజ్ఞత వర్ణికము. ఇక దౌడవ వద్దియుమున “సంగీతసాహిత్య కళావభిజ్ఞః సాక్షిత్యః పుచ్చవిషాంపోనః” అను నంస్కృతాభాషికము యటీంత చమక్కుతినమంచిత మైవది.

కేవలమిట్టి సూక్తిముక్తావకుల గీతివహక్కతిలో గూర్చుటేకాక గోవనార్యుదు కథాగతిలో సాగిపోవు సంగీతప్రస్తావనముకూడ సంతరించినాదు. కమలాకరుడును విప్రతిత్రుటు నకలవిద్యల నేర్చి వివేకినైగావి జనకుని వక్క్రముగాంచనవి ప్రవ్రజగావించి ఇల్లావెడలి ఎందేవిషినాదు. ఆ పిదవనాతదు నకలవిద్యలనేర్చి గృహోముక్కులైన చమదెంచుచు మద్యేహూర్మున నరమోహియును నందరిని గాంచి మోహించినాదు. కానీ ఆమెను కామించినవాడు ఆమెను ఆశించిన రాక్షమునిచే మదియునని ఎటిగి ఏమియుచేయేరేక కనయించికే మఱలినాదు. నకల విద్యాపాదంగత్తులైన కనయువిగాంచి తండియానందించి ఆకనిని పరీక్షించుడని రాజకరుగొంపోయినాదు. రాజనథాస్తానమున ఆతదు అకంపిత్తులై శాత్రువురాణ కావ్యనిగమనష్టుత్యములను, సంగీత సంగతిమర్గములను ప్రవసంగించినాదు. ఇట్లే శాత్రువరిణున విషయములనుగూర్చి ప్రస్తావించినపుడు గోవనార్యుదు శాత్రుము లన్ని బేకోపాటు సంగీతశాత్రుమునుగూడడవక మానదు. ఈతనికి జోక్కుతిన్నంద సంగీతశాత్రుములు కరకలాపంకములు.

ఈ కావ్యమందలి ప్రవర్తమథాగమున రంథా, ఉఱ్యుకుల నాట్యప్రాచీనః చిర్మయు విక్రమార్గుదు గావించిన ఘట్టమున్నది. అనంతామార్గుదు, జక్కుసార్యుదుకూడ కమలిక్రమార్గు. కథాకావ్యములలో ఈ సందర్భమును ప్రవస్తా చించిరి. తావి గోవరూజ హృతము వీరిద్దుతీవి మించిపోయి గీతపాద్య సృష్టి క్రయాంత సంగీతవరిణువు పొంపిపోవ ఈ సన్నిఖేషమును పెలయించినాదు. ఈ నాట్యరంభమువకు ముందుగు ఇంద్రుడు “సాంగ సంగీత విద్యాది కృత్యములను అపుషుమెతయిగడగి విఱవుఢమచు గంథర్యులకుషెప్పి”* ముందు రంభము ఆడుమివిడతు.

“గంధర్వుల్పాదు నాగ్గదోషములు దక్కుండాళమానంబులన్
గాంధర్వుంబ ధ్రువప్రథందపరణీన గావింపగా వాద్యముల్
ధిం ధిం ధిక్కు ధిమిక్కు తక్కు-ధికతోం ధిక్కు-తకోజ కిం
ధింధాయుంకురుక్కు దిగ్గాగూడ ధాధియంచుం ప్రొసెన్ పెన్న” *

“అంభారి యొదుట నాట్యరంభమ్మున నూర్వైవరాజయేకృతసం
రంభము నూరుద్వయేజిత రంభయునై రంభనిలచె రంగన్నతివై” **

“సురవతి వంపునుగూడిన మురజద్వునుల త్రశ్శ్రములుగా శృంగా
రరముగురియే నాడెను దిరువుల మురిపెముల యొఱవుఁదీగయుఁబోలే” ***

ఈవి నాట్యనందంబమును వర్ణించు పద్యములు. ఇందలి మృదంగ
ద్వునులను వల్క్రించిన తీరులో కొరవి గోపరాజు గానము నందవేసిన చేతితో
చృదంగముపైగూడ జతులను వల్క్రింపగల్లిన మహామార్దిగికుశవి వ్యక్తమగు
చెన్నది. ఈ పద్యములకు మూడునై ప్రషావనలో గంధర్వులను సాంగ
సంగీతపాద్యాది కృత్యములనువు మెఱిసినిలవుచవి ఆదేవించియున్నది. సంగీత
సమగ్రసాంగో పాంగన్వయుషము గీతపాద్య సృత్యక్రతయా విశేషము. కాన
గీతముల గానముచేయబారిని వాద్యముల మెఱియంచువారికిలిపి బ్యందమందురు.
అందు వాద్యఖందమందలి వారికుండవలసిన ప్రతిష్ఠానము, వాద్యమేళనము,
దక్షత, అన్యోన్యత, ముఖరియును వాద్యప్రధానిని ముఖ్యంగమని తదికరుల
సమసరించుట మున్నగులత్తములిందు వ్యక్తములు. ఈ బ్యంద లక్షణములను
శాయపోథ్యదు విదేశించినారు. ఇందు ప్రత్యేకముగ ముఖ్యగాయకులిపిక్షములను
గూడ శాయపోర్చుడు వివరించినారు. ముఖ్యగాయకునకు వర్యగీతప్రథందముల
భాధగల్లిన దక్షత, శాశ్వతదక్షత, ధీరత సమంచిలాతారావత్తుతి ముఖ్య
ంక్షములు అవశ్యకములు. తదనుసారమే గోపరాజు ఈపద్యమునందు లక్షణ

* సిం. ద్వా. ౪ పు. I - i - 129.

** " i - 130.

*** " i - 131.

విద్యేశముగావించినాడు. ఇట రంభానాట్యాముగితముగ వార్యముల బాయింటురేగాక పాడిడు గంధర్వులన్నారు. “వారు వదునాఱగుదోషము దక్కంబాదినారు” నుంచి మొదటి అంశము.

సంగీతరక్షాకరాది శాత్రుగ్రంథానుసారి గుణవందష్ట, ఉద్దప్పమాత్మారాకుల నాయవదోషములని ఆవి యిరువదిటడని ఉట్టంకితములైనవి. కానిగురికి బెత్తెడు దూరమన్నట్లు గోవరాజు ఏలనో వివిని వదునాగినినాడు. సంగీతశాత్రకోవిదులదృష్టిలో ఇదువిధియైదుగ కన్వట్లిన దోషములు సాహిత్యవిదులకు వదునాలుగా తోచియుండవచ్చును. వదునాఱగు మాత్రమే వరమదోషములని మిగిలినవి అంతముక్కయముగావని గోవరాజు భావన ఏమో!

ఇక “శాశయానంబులన్ గాంధర్వంబు త్రథవాప్రథందనరణిన్” గావించుట లోనే ఔచితి. శాయపాది సంగీతశాత్రకోవిదులు ముఖ్యానాయకునకు సర్వగీతప్రథందగాత్మక్యము, శాశధారిక ముఖ్యార్థక ఆనినారు. గోవనార్థులు గంధర్వులు శాశమానభూతై త్రథవాప్రథందనరణిన గాంధ్యరము నెరవిరముట తల్లిక్కామసారియే. ప్రమందములలో ఉద్యాహా, మేచావక, ఆతోగ, త్రథవాదికము లభి ప్రశ్నదములన్నావని సంగీతశాత్రమున చెప్పటిదినది. వినిలో త్రథవాప్రథందమును శార్దీశ్వరుడు ప్రథందములన్నిటికన్న శ్యామిగాంచి అన్వయిసామత్యమునందినదినినాడు. ఈ త్రథవాప్రథందమున కముగతముగ ఒక జితి ప్రయుక్తమైనది. అద్భువియుడు వినపచిన ధిం ధిం ధిక్కుధిమిక్క తక్కుఅశ్యాదిమ్మరంగక్కురద్యములు వార్యాశ్చిందమునందలి ఫున్నానద్దవార్యాకారులు త్రథవాప్రథందరణిలో పాగినపొంకు ఎత్తికేయగ శాశమునకు కొనుగోలగ గావించిన

1. అదువార్య బ్యాందరులక్షణమే :

“శ్యామాం వార్యకవిథిః వార్యవామాచుకిషణం

ప్రశికత్యంచ వ్యవాదోయ్ గ్రహమోత్యోఽి”

“శాశముగత్య బక్కగ్ర్యముతయో (గ్యంపుటయో) రైషులనభక్తా

మామదాషిః దక్కత్యమవోన్యమ్మతికారికా

మామవ్యాతి (వర్తి?) శాచేక్ వార్యశ్చింద గుణమా”

ఉయినాగ్నమైయందును. ఇక అద్దానికి ముక్కాయింపు ధిధి గూడ ధాధియించు ప్రొవెన్ అసుటలో నంపన్నమైనది. గోపనాద్యని తాకమానస్తత నాట్యవిద్యా వైకారద్యము ఇందు ప్రతిభ్యవించినది. కదువాత వద్యములలో రంభయాదు నపుడు మొరసిన మురజద్యముల అబ్రశబ్దములగు నుఱుములవలె ద్యువించినవని వర్ణితమైనది. వానలేని వరద, చినుతుపడవి ఉరుము ఉండదుకడా! కాన అబ్రశబ్దములై ధ్యావించిన మురజద్యముల కనుగతముగ శృంగారమురస్తే వర్షింప నారంథింప తిరువుల మురిచెయులు మెఱుపులుకాగ మెఱుష్టీగమ్మె రంభ నర్తించినదట. ఈ తిరువు తిరువస్తురితాదులగు దళవిధగమకములలో ఒకటి యుగుటయేగాక నాట్యకాత్మ సాంకేతికముగు నొకన్నత్య పేపాకముగూడ.

ఇంకదనుక మన శ్రవణకుపారములలో వార్యవిక్షాయనమును ప్రతిభ్యవించి దావికునగతముగ గాంధర్వాబునెఱపి కొరవి గోపరాజు వినుకలిని నమగ్రముగ విర్యహింపజేసినాదు. లోకమున వినుకలికన్న కసుకలికి ప్రాధాన్యముమిత్తు. కావున రంభానాట్యమున వినుకలికి ప్రాధాన్యమిత్తి ఉర్వశిశ్రీతమున కసుకలికి అగ్రానవమైనగి కతానుసారిగ అట నటించిన ఆనాట్య పొత్రములు న్యాన రాఫిక్యతల చెప్పక చెప్పినాదు.

2. అధ ముఖ్యాగాయక లక్ష్మణం :

బృందమేలన చాతుర్యం రావిక్యమునురంటనం
త్రిముఢానేము గమకప్రాజగితి ప్రవీణశ
గంశీర మధుర స్నిగ్ధవ్రావక ద్యువికాలి
శాదృక్ష్మారీర సంప్తి వివిధాల ప్రస్తుతము
వర్యగిత ప్రబందానాం గాకృత్యం తాంధారిశ
విషిక్తముతాటయ త్త కంతతా సావధానత
నర్తకి మకలా.... నేన నమతా (పమిత) స్థాయకారిత
కుద్దసాంగ రాగేము భాషాంగదౌచ కౌశలం
గ్రహమోక్షిష దక్షత్యం ధిరకాటపాత్ర
సర్వరీతిము వెదగ్న్య వశమత్యం నురేణకా

స్తుతరత్నమః - vii - 182 - 86.

సంగీతమున నేవత్యమునకవ్వ స్వయంసారథ్యమువకు మన్ననమిన్న రంభానుణ్యసంబమున మెచ్చుతగినది గంధర్వుయ నెఱపిన వాద్యవిభూతము. శదనుగతముగ ప్రయుక్తమైన గంధర్వగావము మాత్రమే. కానీ ఉర్వాళి నాట్య విభూతమున నేవత్యమునకవ్వ ఆమె స్వీకియాభినయ వై శారద్యము వ్యక్తము.

ఈశ్వరము జేయుతీరు క్షాత్రగోక్షనాదే వ్యక్తమగునను ఖాతీయమువలె వాకలోక భూలోకనాయకుయ అవసరంమిన్ని నథకేతంచి సంగీతశస్త్రాను పారముగ విలచి విలఫీంచుచు నాట్యప్రారంభము గావించుటలోక ఉర్వాళినాట్య శాత్రప్రాపీణ్యక విట్లు వ్యక్తమయినది. ఆమె,

**“తనువన గీతాలంటమును జేతులనట్ట ప్యుషితమును నేత్రయుగంబున భావముంబదములఁడాళ విర్థయమ్మును మెతుయుఁగ లాప్యమునెఱపేన.

సురకామిని తవ నయనములరుదుగడలచ్చట్టి వచ్చుననుట నిజముగ దిరుగుతు వరిమండలికాంటిర వల్లవిట్టె నటించె మహగాఢుగుక్రియన్. ఇది అటివయదర్శం ప్రతిభించిము.

ఇందు ఉర్వాళి నాట్యముచేసినతీరు నథివర్ణించుటలో గోపనార్యవి నాట్య శాత్రవరిభూతము ప్రదర్శితము. ఉర్వాళి సుకరీరముతో స్వయముగ గీతాలం బినముగావించినది. చేతులతో అర్థపుష్టిని ప్రకచీంచినది. అనగా నిండు సంయుక్తం నంయుకా హాస్తప్రభేదములతో పతాక త్రివతాకాది ముద్రలతో ఆర్థ ప్యుషితము వక్షాళికృతము గావించినదనుట సృష్టము. ఇక నేత్రయుగమున భావముహకూడ ఆమె ప్రకచీంచినధనుటవలన మువ్వుదియాఱు దృష్టులనుబట్టి పొక్కించి భావములం ప్రకటించుచు అయిరపములనుట ఆమె ఉప్పతిల్లి చేపినదవి తెలిపికొపడగుము. ఇక వదములఁడాళ విర్థయము గావించినదనుటబట్టి

“ప్రతిందేషు ద్రువశ్వేన ద్రువ ఇత్యాధియకే”

సం. ర. ప్రమందాధ్యాయము.

తాళగతినమనరించి ఆమె నడకలను, ఆదుగులను సాగించినదను కొనవలెను.* ఆ పిదవ తననయనములరుదుగ తలచుట్టి వచ్చుననుట విజముగాదిరుగుచు పరి మండలిలాంఛర వల్లవయై మరు గౌరుగుక్రియ నటించినదనుటవలన నాట్య శాస్త్రిక శిరోభ్రమరించి ప్రవ్యక్తము గావింపబడినది. మరుగౌరుగుక్రియ నట్రించుటలో చత్రభ్రమరి లక్షణముకూడ వ్యక్తమైనది. ఏతల్లతఱములకు నంపాదిగ అయ్యమృగ తననయనములరుదుగ తలచుట్టి వచ్చుననుట విజముగ పరిమండితాంఛరవల్లవయై పరిభ్రమించుట గోవసాయ్యదు ప్రస్తావించినాడు. ఆది గాక ఊర్వాకి ఆహ్వానమున ప్రవ్యక్తమైన కాపెపోసికట్టిన అంఛరవిస్యాసయుత పరిభ్రమణమున వ్యక్తమైన విలాసమున చత్రభ్రమరికాలక్షణము నమ్మక్కం వేదికము. ఈ క్రియ ఊర్వాకి ఆడిన విక్రమవరుదిదియ పెఱవరి అనినాడు. దానికి శక్రుడు ఇది సీవెట్లెతెంగించివని ప్రశ్నించినాడు. అందులకు విక్రముని పమాధానమిది.

* “తదాకిరోభ్రమరికా కథితా నృత్యకోవిద్యై॥ - అతవా నిశ్చం తిష్ఠన బ్రహ్మయేత్ తేవలం १రః ४ - 99

శ్వరితం పాణియుగ్మంత్రమితోత్పురువద్మవతీ . విషాపి కాథితాక కథిః కిరోభ్రమంకీత్యా”

విష్ణుక్రాంతవదుతోష్టివ్య వామాంధ్రిః కుంచితః షునః . పతనోత్పు కథనోః నద్యైః పాదస్య బ్రహ్మమంః యత్స్తాక్రదక్షిణం కుర్యాత్ సాచత్రభ్రమరిషా— ४ - 87

నేలమీద తలమోపినిచి ఆమైకాట్ల రెండును మీదతెక్కి అడ్డముగ్రైప్పుట కదంక నిలచి శిరస్సుమాత్రము నింటగవికసించిన తామర ఫూంపు తిరుగు చున్న చేతులతో వేగముగ త్రివ్యాట శిరోభ్రమరి అందురు. విష్ణుక్రాంతము నందవలె. ఎదుకాలు కుంచితమైయిండగ ఇంకొకపొదము వకనోత్పు తనములతో వేగముగ అప్రవ్యక్తిషముగ ఉడగుట చత్రభ్రమరి అగుపు.

“ఇద్దరును నాట్యమును నరివత్తురిందురా
స్తోవగళ ప్రవంగముల సాంగముగానిది యాదిగాననే
నల్కే వివరించి యూర్యోయి యొక్కడుగ
నైకొంటిసన్న నద్దేవుయు మెచ్చే”* ఇందు విక్రముని ముఖశః
గోపరాజ సంగితశాత్తువరిళ్లానమే ఇట ప్రవ్యక్తము.

ఈదువరి జీమూతవాహనువి కతనుగూడ సంగితంగి తరంగిముగనె
నశపించాడు గోపనార్యదు. నాయకుడగు జీమూతవాహనుడు “సంగితాకర్ణనమున
అరియించక వేద్ఘంగనవుమేయక్కు కురంగముల” గాంచినాడు. ఆతడు
ఏకక్షంగిశ ప్రవంగసాంగక్య కారణముగనుగొనదలచి ఆలయమున ప్రవేశించి
నాడు. ఇందు హరిణముయి సంగితశక్తిచే మంత్రమృగముల భంగిసుందుటలో

“ఇఱర్వేత్తి వశర్వేత్తి వేత్తిగానరనంఫటీ

కోవేత్తి కివితారనం తిక్కోవేత్తివావా” అను సంగితరక్కాకరకారువి
అభాజకమునకు లక్ష్మయు కుదిరినది. తిక్కోవునికూడ ఆగమ్యగోచరముగా
నున్న కవితారపముకన్న ఇఱవులకు, వశవులకు, పాములకుహాద అనుభ్రవైక
మేద్యమైన గావరసప్రథానమిట మరుచితమై నాయకునకు ప్రరోచనమైనది.
ఆదియే వాయకాకర్ణాశాదిక శృంగారరసాత్మక ప్రవోదనకు కారణమైది. ఎత్త
గడలోనే వాయకయుగు మలయవతివి సంగితసర్వస్వస్వరూపిణిగ తీర్చిదిద్ది
ప్రదర్శించి గోప అర్యాచీమలగు పెద్దన రామురాఘభూషణలకు నాయకలకు
ఇట్లు ఫేఱింతినోద గూర్చినాడు. **

* - వి. ద్వా. క్రి. i - 136.

తథః వధురుచే వ్యుత్తారకము - “కతనిచంటాతోగ దవాంకకములోని..”

గిరికాంక్షాంకము : “పీయదగులైయ ప్రశేషకవృత్తిదగు గతి
శాశ్వతఃకవరంజిఃచాయతోనగు” మి - 30.

“చిన్న చనులమీదఁ ఔర్ధ్విన వీణయి
 చేడోదుగా క్రతిష్టితులఁదీర్చి
 సరిగువువదనుల స్నిఘ్స్యరంబుల
 గమకంబులయి విభేదములనెఱపి
 నాచాఁశ్వరంబు ననచినక్రియన్ దంత్రిఁ
 బెనగానె సథకాంతి గొనలుసాగ
 రాగకదంబికంబు రంజిలశైయుచు
 నాఁ పీములకమృత మొవఁగ
 గానదివశముసఁగనుగవ మోర్చుచు

ఓటోఁగూడపాణి ఓటోఁఓలోయి” * గొరిచారుచున్న కన్యకా రక్షమును చూచెనట బూలతేచరుండు. ఇది మలయివతి రూపదర్శనముతోపాటు పాగిన వంగీతపాండితి ప్రదర్శనము. ఆమె తన యుత్సంగకాయినియైన పీణయను వత్సలమున హత్తుకొని క్రతులఁదీర్చుచున్నది. ‘సరిగువువదని’యను నప్పుప్పురముల ప్రస్తారమున.... న్యూరితాది దళవిధగుకంబుల నెఱవుచు లయి విష్ణుత్తిని విర్యహించుచున్నది. అపుడామె కొనగోరుమీటిన పీణాకంత్రిముండి ప్రవ్యాప్తమైన నాదము ప్రతిద్వనించి ఆమృతము గురియుచున్నది. మూర్ఖాశి ప్రథంధ విశేషములు సంగీతకాత్మకములంద్యుత్త్రాతింశ్యాకములుగ చెప్పుబడి నవి. అందులో గజలీల, తురగలీల, కలహంసలీల గార, కౌరించపడాదికముల రాగ కదంబకమొక్కలీ. అమలయినతి రాగకదంబికమును రంజిల్లశైయుచు రాగాంత్రులను చేయుచున్నది. ఈ అలప్తిలేక ఆలాపనము ఇతఃహర్యము వివృతము. అగానము ఏనులకమృతోవమై వంధువు చేయుభున్నది. న్యుకీయగాన మాహాత్మ్యమున అమేయే కనుగవ మోర్చుచున్నది. ఇందు సంగీతములది విధిధక్కలంగు లాలన ప్రవోదనలో లాలన పురివ్యాప్తము. ఈమలయివతి గానపాండితి ప్రదర్శనమున గోపనార్యాదు వంగీతకాత్మనిష్టాతురుగనేగాక సంగీత సరస్వతయుధుగూడ దర్శనీయుడగుచున్నదు. మలయివతిషీమూర్తిపాపానుఁ వివహమును సంపులికము గావించివ సంగీతము వివహముండి రీతిగా ప్రవృత్తమైనది.

“అప్పురత్తియ కల్యాణగానంబల

తెఱఁగొవఁఁడగా....

x x x x x x

సురథవరిజమింవ సురదుందుటులు ప్రోయ

సారదుందున్ దీవెనుయగఁఁడ

విళ్వపెల్లిఁబోగద విళ్వపుని కూతు

బరిఁయించి తిచరవరసుతుందు” *

మతియొకచో గ్రహియని కథలో సంగీతకమే ఇట్లు చోటుచేసికొన్నది. మంక్రికుమారుడగు సీగ్రహియదు కండ్రిమీద అలిగి దేశద్రిష్టిమృద్యుచని ఎట్లకేంకు నకంకాప్రవీణై త్రీకైలమునకేగి మడిగివచ్చుచు ఒక్కచో ఉష్ణ కుండమునుగాంచి అందుఁజుఁకుపెరచి తెలవంగల శిరవారిలో స్థాపించై యొక్క గుడికేగి అందారాత్రి గదుపనిళ్వయించి అట విళ్వమించెను. అంత అర్థరాత్రమున ఆయుష్మానుండునుండి సాంగోపాంగసంగీతలై ఎనమంద్రు కప్పిన్నయేకెంచి శిఖోఽపరించిరి. అప్పుడు వారు నాట్యపన్నామాము చేయుచో ముందుగానొకకె “నాదవిళ్విధన (నాదవినోదము) చేయుచుండెనాగాహాకవటి గావగమక్కుతి తానవిధానమాన్గన్న” ** అప్పుడు “గానథికవేడ హీన వర్ణంటున వదుకూయలనంది వచ్చినట్టి పీణియలకు లయిలు విప్పిచెప్పెనదు తంగినందు ముగురు వాడిరందముగను. ***

ఇంకు వీళ్వాదాసుగముగ గావము ప్రవర్తితమైనది. ఆప్పుడు మతియొక వచిత కాహాకమును సుషిరవాద్యువిళ్వమునులట్టి గావగముక క్రతి తానవిధాన మావగ పన్నామముగావింపగా ఇంకొక వచిత నాట్యపన్నామాము గావింప గిత వాద్యపుత్యక్రమయైన వరంగిత నవగ్రాంయత్రికరితి యట్లు వెల్లివిరిసినది.

* విం. చ్ఛా. క్రి. I - iv - 183.

** " ii - viii - 167.

*** " iii - viii - 168.

“శూళాది గీతములను మతాశము ధ్యావ
గురులఘు యుతంబులుఁదమలో
మేళనమునుఁషెడ కుండఁగయాళము
వాయించెనొకతె తద్దతి కొలది” *

“గళరవంబులమర గమకంబులోఁ జేర్చు
. రాగమున మనంబు రంజిలంగఁ
ప్రియుఁయువోలె నథరచింబంబు చుంచించు
నాళగ్రోఱనట్టి వనితయోర్తు” **

“మూర్ఖునైనట్టి ముతువిఁజేయుదు
నవినభంగి సతిమృదంగమంది
కంకజములు శాళగీతి ప్రోయువాయించే
దొయ్యులకునెద్ది దుష్టురంబు” ***

“తత ఫనమృద్ధాదినివినదంబులు నర్వ్యదినాయి హత్త....
గతులు దృగ్ంగులాసములుఁగస్సుల వండుగగఁగ దాళనరి
గతులు చెలంగఁణాడకటకంబులు ప్రోయుగఁణాదియుతెనో
కృతె తొఱకాయ క్రొమైణుఁగుతైవడి ద్రవణహవశ్చిగనో” ****

“ఎలనాగయ మతితమలోవరి వృత్తాంగములు శీరువరణాదుచున్
క్రొస్సెలకాయు సీకియుగ్యి” రచి ఈవద్యములలో నంగితముగ్రు స్వరూపము
విట్ల ప్రదర్శించినాడు గోవన. మొదటిగా ప్రప్తావించిన సూళాదిగీతములో
మతాశమున ధ్యావగురు లఘుయతంబుగ తమలో మేళనము చెతకండ శాళము
నొకతె తద్దతి కొలది వాయించుటలో క్రుతిలయుల సమేళనము వాచిప్రాధాన్యము

* స. ద్వా. క్రి. II . viii - 170.

** " 171.

*** " " 172.

**** " " 173.

వ్యక్తము. ఇందు గోవనార్యదు ప్రస్తావించిన సూధాదిగీకములనుగూర్చి ఇంతక విభాగింపవలెను. సూడ ప్రభంధమును నంగితరత్నాకరకారుడు చెప్పినాడుగాని అది వివరణ రముగలేదు.

ఈక సృతరత్నావాకారుడు చెప్పినది మౌత్రము కొంతవరకు అర్థపుగు చున్నది. * న్యాసమునచూడ కుద్దమని సాళగమని దెండువిధములు. ఏలా కరజము, వర్షపరము, తైవారము రూపాంబిడము, త్రిశంగి, వర్తని, ప్రాంత రాసకము, ఏకశాఖియునుని కొమ్మెన్డి కుద్దసూడ ప్రభంధములు. పీఎి వ్యూహాక్రములతో సమముక ధాతుకాకువుడు తగినట్లు విర్మించిన వాద్యములకు సరిగు వ్యక్తము చేయవలెను. మ్రువము, మంతుమి, ప్రతిమంతము, నిస్సోదువు, ఆం కాళము, రాసకము ఏకశాఖి. ఇవియేఉ సాళగసూడాదిప్రక్రియలు. ఇట్లి సూధాది గీతములను ద్రువానహితముగ తాళయుతముగ వాద్య మేళనము చెడకుండ నొక యువతి గీతాంతరిత గీతిఫేదములగు విలంబితద్రుతగతుల నమునరించి తాళము వాయించిదానిని లయాత్మికము గావించినది. మలీయొక యువతి గళరవములపురి యున్నట్లు రాగాలావమును గమకాన్యితముగ గాసము చేసినది. ఈగమకములు తిరుపున్నరిచాదికములగు దళవిధములని ఇతఃపూర్వము వివృతము. ఆప్నేన

ద్వివిధః చూడః

“కుద్దక్షసాంగ్రేషి చూడః స్యాన్సుర్తనే ద్విదా
ప్రాగేలా శరణం వర్షవరః తైవార రూపిదే
త్రిశంగిర్వ్యర్తసీ ప్రాంతే (?) రాసకోఽదైక తోలికా
ఇశ్యేతే కుద్దచూడేటస్మిన్ ప్రభందాః కీర్తిశాసనవ.
ఏషాం స్వూర్ధైమైయం నద్యుశం ధాతుకుథిః
వివిర్మితస్య వాద్యస్య పమానం సృతమాచరేత్
పంగితప్య యుధాప్యుతం తడ పంగితముచ్యతే
ద్రువోమృతః ప్రతిమృతః - నిస్సోదుః చొటుఅశకః
రాప క్రైకాశ్చాశ్చాదేస్సుః నవ్వసాంగ్రే

పరియొక ముదిత వాపెగ్రోయ అనగా వేణువు అను సుషిరవాద్యమునుట్టి అధ్యావిని ప్రియునివిత అధరచింబము తుంబించురీకిగా ధ్వనింపుశేసినది. పరియొక సతిమూర్ఖునైన ముఖయనిశేయుచునచిన భంగి కంకణములనే తాళగతిగ ప్రోయునోక వాద్యవిశేషముగ మార్చివాయించినది ఇల్లే పదస్తవికములలో గోవ నాద్యురు రాగాలాపసాయుక గమకాన్విత విశేషమంయుతగానమును అధ్యావిని కనుగోపులుగ ఒక మహావాద్య నమ్మేష్టవసమును నిర్వహింపుశేసినాడు.

ఆ తరువాతి వర్యములలో తతమన సుషిరానధ్యతి వాద్యచినాదములా వర్యగ అయివచినాలుగు నంయుతా నంయుత హతములు దృగ్యలాపములా కమ్ములా వంటువుగాగ తాళసంగతులుగ పాడకటకంబులు ప్రోయ ఒక్కశి పొడియాదుట వర్తితమగుటలో గీతవాద్యములకు తగిన నాద్య నన్నాపాము నము కూరినది. అప్పుడాపాటలో, ఆటలోకూడ రసప్పు తొణికినటాడినది. ఆ వృత్తాగానముల నమూచారమును గ్రహించు విక్రమునకు నివేదించినాడు. విక్రముడి విచి న్యయముగ అధ్యావిని గాంచనేగినాడు. అప్పుడూడ ఆ సుందరీమణుల ఆరీతిగ నేఱెంచి నృత్యగానముల గావించిరి. అల్లేయెడ

“పంచమాది న్యురంబుల క్రుణులయాది తాళగతుల వతుల సాగగేయ గీతగాంధర్వ శేదంబులలవరించి పొడియాదునపుడు” *

విక్రముచి దృష్టికీ ఆ మందరులు లోచరుతైనారు. ఇందు తంపమూర్ఖ వ్యాపకములు, క్రుణుల, లయిల, తాళముల, రుణులు వేరిస్తూ కించి పరిజ్ఞ మొందుల ప్రస్తావితము. నంగికమున ప్రేకిలయోతు కుటుంబమువ శరి, దంధ్రులకున్నంత ప్రతిష్ఠి యున్నది. “గ్రుతిర్యుతా, లయి ఫరే” అములి. నంగికమున ప్రతమ పిట్టంకము. ఇక ఆపురథులు గావగేయ గీతగాంధర్వ శేదముల లవరించి ఆడిపొరిరపుటలోవి వరమాళ్ళము, వకపార్కక్యము ప్పాలముగ గావించివ ఏకార్థ తోడకములుగ గావవత్సుకు. కానీ, ఈ గావగేయ గీతగాంధర్వ

ములకు హాక్కెర వివేచన గావించిన విస్తులూర్ చివరజమున్నది. గానము విభద్రమవి, అవిలిద్దమవి ద్వివిధము. విభద్దము కాత్తుకార లక్షణంచికము వాగేయకార లక్ష్యవ్యికము, అవిలిద్దము గాన కాణకార మనోదర్శ సంయుతము, అది హాడుషేయమై దేశిరాగములలో కూర్చుబడి ఉనరంజకముగును. గేయము సాసాముకూలము. అది ప్రబింధ ప్రక్రియకు చెందిన ధాతువును గానార్థవా ప్రక్రియ, “గేయం వామ నకల ప్రబింధాను గీతోదర్శః” అని సంగీతరక్షా కర వ్యాఖ్య. అది విభద్దమైన రాగతాళములలో నుండక ఇష్టామసారముగ అబిలాషాలగోపాలురచే సానముచేయబడును. ఇక గీతమనగ విభద్దమైన గాన ప్రక్రియ, “రంజక వర్షునందర్షో గీతమిక్యవిధియతే” అని సంగీత రక్షా కరకారుడనగ రైత రక్షావక్షికారు దడ్డానివి.

“శ్లోచాయాలగైః యద్వ్యారాగైరాంపై సంయతః
ప్రబింధాయైత్ గాయంతే గీతం తదవిధియతే” అభినాథ. *

ఇక గాంధర్వము అనాది సంప్రదాయమవి గంధర్వ ప్రకల్పితమవి తెలియచున్నది. దానికి సృష్టిరక్షావాి యంతరికమగు మూమూదలయిది.

“అవాది సంప్రదాయః యద్వందర్వః సంప్రయుష్యతే
వియతం క్రేయసో హేతు స్తాగాంధర్వం జగుర్వధాః” **

ఇక యత్క అమవది ఇకపరంచి, కాకడళ ప్రాణములగు కాకపూగ్గ క్రీతు అంగ గ్రహా కాతి కళయితి లయయతులలోవిధి యొకటి. అంగముల వ్యక్తామికమైన పేరిక యుక్తియైవది. అది పచ్చీ (పిఫీరిక) క్రోభోవాహ, గోతువు, కషముయ్య, ప్యురంగే, పిషుమహాలగా వివిధములు. ఇట్లి వంగీత కాప్రాగ్వియక రింపో గీతమిను జాలాయ వెలయుతఫుగ్గ కాత్తుగతుల కవ్యితముగ సానుందరులు గానము చేస్తారు. క్రమించియించుటో కోట్టపార్చుచి సంగీతకాత్తు పైదువ్యమే ప్రదర్శితము.”

* శ్లృ. ర.

** e. vii .. 58

ఇట్లు మహాత్మ శంగిత శాస్త్రరీతిలోనేగాక శంగిత ప్రస్తావనలను
గోవార్యదు కథాగతి నమపరించి సామాన్య రీతిలోగూడ కొన్ని వట్టల
గాపించివాడు:

“దుందుభిమృషి ప్రముఖ భూర్యరవంబులు వింద వేర్పున
స్వందరులాటపాటల వినోదము సూపిరి తీపులంటగన” *

ఈది వనికల వనవిషార నంర్ఘమున ప్రయ్యక్తమైన భాద్యముకుల గాన
ప్రవక్త.

తెల్లవారిసయ్యి తెలుగున లాపేళ
దనమేళనంబెల జనులు వాగడ
హంసాదములు కాహాతులగఁ దత్పత్త
లఘుతాదసములు తాళములు గాఁగ
మదములఁగ్గాలు తుమ్మెదల రుణంకారము
లమరిన వీళాస్వరములో యనంగ
యోగనిద్ర షందియున్న విష్టువి మేలు
కొలువుగఁ భగు గాయికుండవ
బంధు తీవ్రహర్ష ఫరమోచు ద్వ్యాగము
మయముగా శరక్తముయు మొనర్చె” **

ఈది కథాను గీతముగ సాగిన శరభాలిక వర్షలాంతరిత శంగిత ప్రస్తావన,
హంసాద లాగములో హంసల తూతము ఆహార ద్వానీ, తత్పుత్త
లఘుతాదసములు తాళములగఁ తుమ్మెదల రుణంకారము వీళాస్వరముగ
ఐనగరీన లాగహృదయుము శంగిత మహూర్ధయుండు గోవార్యదు, అందు
పఱస్పేతన, అమావస శంగిత శాత్ర మైదుష్టుషుఙో సాధ్మాతికోసాంసు శ్రీకిళి
తవ ద్వ్యాక్రింక గాతలలో సింఘమనా రిష్టతను గాపించిసాయి,

* పిం. ఛ్యా. ప్రకి. 2. - vii - 26.

** పిం. ద్వ్యా. ప్ర. 4పు. 87.

జక్కునార్యుని చక్కని కవనమున చిక్కని సంగీతము

విక్రమర్కు చరిక్ర రచయితయగు జక్కునార్యురుకూడ కథాపాఠిగ
'సంగీతవక్కుఇ' గావించివాదు. అవశారికనుబట్టి కృతిక ద్ర్వేషాక కృతి
తరుకూడ సంగీతాలిరుచి కలదని ఆశవి సభాస్థాన వర్ణన చాటుచున్నది.

“దత్తుల భరత, మతంగ, కోహశ ప్రము
అసంగీత పారంగతులను
మహిమా గొఱవగ నాస్థాన మందవమున
జనితమో సాఫీత్య సరసగోష్టిఁ
జైత్రంమగుర్మత జన్మయ సిద్ధమంత్రి కొఱవ
కూర్చుండి ననువేత్కుఁ వియవణంలి”

“సంగీత విద్యాప్రవంగ పారంగత గాయకేంద్రులు సమూహమున
మేళయ” *. జక్కునార్యుని విక్రమర్కు చరితమును తనకు కృతి ఇమ్మని
అభ్యర్థించివాడట కృతిభర్తు అట్టి కృతిభర్తు తగిన కృతికర్తగాన కథాప
క్రమమున గాయక గుణవర్ణమునుండే విక్రమర్కుని విద్యాభ్యాసముఖ
పంగీతమయుగ మత్తుంచివాదు.

‘దత్తుర కామాతు ప్రపంచంకులు
వర్ణలవిపాఠగా వరితయించి’ **

శ్రీక్ర గింజెయ్ బ్రోది ఏర్పాంచి” **. విక్రమరు మించివాళు
అంకేకాక శవ నమ్మగ కార్యక్రిక ప్రభుమ విక్రమర్కుడు రండా, ఇర్యుఉళ
ఎట్ట రాత వరణున స్వరకోచక్కగ వ్యక్తికరించినాదు.

* వి. మూ. చ. L.19

** త. ల.106

“అష్టవహం వస్తువున నమ్మదవతీమణిల రష్ణించి తన నర్తన ప్రవర్తన ముం వియోగించినం నంక్యలంగోయిర్థ కాద్యవయవముల చతుర్వీదవాద్యమణిల కపుపుగాను, గానంబున కనుతానంబుగ నిట్లు వ్రకమించి

“కరికి కస్సుల సోయగము మించు దకుకుల

చెంగిదు పుగమీల చెలవునొంద

నథినవస్మరణమై నథినయించు కరంబు

లలరుఁగేం దమ్ముల నసుకరింప

విఱలంబన సచించు కుటీలకుంతల కొంతి

కొదమ తుమ్మెదల యొప్పిదముచూప

వలవ కంచెలలోని వలచముంగ నమించి

జక్కునకవభంగి నంత్రమింప

మంజమంజీర కంకణ శింజితమున

మదకలహంన నినాదముల దొరయ

నరసగతింబాచి సరముల సరియున

రంభ సురరాజ ప్రోలనర్తనమైనర్చె” * నమటలో జక్కునార్యదు చతుర్వీధాఖి నయనములలోని అంగి కాపోర్యములకు ప్రాధాన్యమైనగినాడు. ఇందు రంభానట్టములో ఆమె పన్నుఢమై వచ్చిన తీరులో అపోర్యవుటీంపు అంగికపుసొంపు గోరించినదేగాని నోరెత్తి వరికెడి వాచకపు చెంపగు గానముగాని తరీకాను గతాఖినయనముగాని వెలయింపలేదు. నాట్యము వందరి ఉత్కరోత్కరోక్కర్మా భావము వృక్తము చేయుటలోనే తది నిర్వయము మరిపడి యుండును. కావున ఊర్యకీ సాట్య నంరంభమును ఊ తీరున ప్రదర్శింప శేషినాడు జక్కునార్యదు.

శ్రుకగారమేపార నంగవల్లికయుందు

గికపామ్మగై యంగికరించి

* లి. డా. వ. j.l.90.

కరతలాపులకంబగాఁ గరాంబుజముల
 వర్షమాద్యం తంబ నథినయించి
 భావింపనదుడైన భావ మర్కుంబుల
 మెఱగుభావులలోన మేళవించి
 తానమానములలో శాకవిర్భయీలఁ
 ఓరణవల్లవముల సంగ్రహించి
 యతింముమెన్ను ప్రత్యక్షమైన యన్వయ్యనా
 ఉడ్య విద్యాదేవత నాదనర్చి
 భరతశాతు మర్కుంబ ప్రాధి మెఱవెనూర్వ

“కాంత లేయైబేరోలగమున”. * ఉర్వాళి నాట్య
 సంచంభ వర్షమగు శివద్వష్టతైతు కోయలోనే నాచికాథినయము శృంగార
 పేపార అంగవల్లికయందు గితసామాగ్రి యంగికరించి యనువలుకు తిడిలో
 ప్రస్తావింపబడినది. తదుపాతిమూర్ఖ పాదములలో ఆంగికాథినయనములోపాటు
 పాత్యికాథినయసపు నిగ్న తీర్పబడినది. ఉర్వాళికాంత కరాంబుజములలో
 సముకములు నంయులా పంయుత హాస్త చాలాత్మిక ముద్రారణమున
 గితాముగతార్థము ఆద్యంతమినయింపబడినది. ఇక తదుపాతి పాదమున పాత్యి
 కాథినయహేళి ఆమె నిలచి చూపులోని హేవములో నిట్ల “భావింప
 వరుడైన భావమర్కుంబుల మెరుగు భావులలోన మేళవించుట”రో ప్రవ్య
 క్తము. వహుర్ధాథినయనములను వేరేరుగా విద్గుణగాని నర్తకులకూడ
 చిర్యహింపగలరు. కానీ పండిత పాత్రములాడు తీరులోనే ప్రతి చంచలాన
 ములో ఈ చతుర్యాథినయముల ఏక్కత గోచరించును.

“తానమానములలో దాళవిర్భయీలఁ

ఓరణవల్లవముల సంగ్రహించిన” రీతిలో ఉర్వాళికాంత
 పొందరోఘ్రుభ్రువంయుకముగ వరిశోషితమైనది. సంగీతశాతు పాండితిలో
 మరాకోటి ములైన వండితుల తానము రాగం ప్ర్యానంతరము చిర్యహించి

కదనంకరము నర్వ్యకల్పనముగు స్వరమునముతో కూడిన వల్లవిని నిర్వ్య పొరాతురు. ఇది స్వరముల వింగడింపులోని లెక్కపరి సపుపరిచి యుండును. అయ్యది త్రిప్ర, చతుర్ప్ర, ఖండ, మిశ్ర సంక్లిష్టగీతులలో స్వరస్తబికములు మూడుగు, నాయసుగు, ఐదుగు, ఏడుగు, తొమ్మిదిగు సాగును. స్వరస్తబికము లము ఆతుకవిత్క్యమునందువలె వరైవించిగి కల్పించుచు దానికముగతముగ తాళ విర్మాణీల ప్రకల్పించుట గానమునందు సాగును. ఇట ఈర్వ్యశి గానముతో పాటు సృత్క్యముకూడ నిర్వ్యహింపులెనుగాన తాను ఆ తాళీలా విర్మాణీను చరజ వల్లవముల సంగ్రహించినది. అది కేవల గానమైన అట తాళము హన్త వల్లవములలో అమరియుండెడిది. చరజవల్లవములతో అది సంగ్రహింపునుటు వలన ఈర్వ్యకి తాళమును అయిగులతో, నడకలతో నిర్వ్యహించినదనుటు గమ్యమానమైనది. ఆ పిదప భావింప నదుచైన భావమర్కుంబులు మెఱగు మాపులలోన మేళవించినదని ప్రస్తావించి రాగాలావనా సంయుక్త రాగ భావ మునుగూడ జక్కున చక్కుగ వ్యక్తము గావించెను. అటుపిమ్మట తానమున మన వలుకులలో రాగాల ప్రతి పిదప తానము గావించుటతోపాటు తాళవిర్మాణీల చరజవల్లవముల సంగ్రహించి అను వలుటులులలో చరజ వల్లవములతో సృత్క్యవిషయక తాళమున విర్వ్యహమునే గావించుకేకాక పల్లవియును గాన ప్రక్రియకుగూడ విస్మారి నందించినాడు. అంతేగాక ఈ చరజ వల్లవమును మాటలో చరజములకు పాదములను ఆర్థములాగాక గీతమందలి వలవి ప్రతి చరణాంతమున ప్రవృత్తముగుట గమ్యమానము. కావుననే ఇంతటి గీత సృత్క్య ప్రాధిని ఈర్వ్యశి ప్రదర్శించినదనుటు ప్రతీకగా “అభిలములను మెచ్చు ప్రత్కుషమైన నాట్యవిద్య దేవతగ నాదనర్మినది.” భరతాత్మక మర్కుజక్త ప్రాధి మెఱవె మార్యుశీకాంత వేయుపేరోలగమున “నని కథానుగతముగ తన శార్య ప్రతిక ప్రతిష్ఠాస్వాంకముతో ప్రస్తావించినాడు జక్కున. అది విక్రముని తుది తిర్యగ నిట్లు చూపు దిద్దుకొనుటకు మూదలయైపడి.

“నర్వ్యజగుబులన్ నటనచాతురిదాగరు బ్రోదనంచ దు

గ్రర్వ్యముహూని శాత్రుసీతిగై కొనొల్లక రంభయాదె పీ

యూవ్యశి శాత్రుపమ్మ కనముజ్ఞల మార్గము దప్పకుండగాఁ

దిర్యమొనర్చె నిచ్చబీ సుషర్యుల తెల్లు గౌప్యవీణన” *

ఈ ఒక్క సవ్యి వేళమొగాక ఎడనెడ కొన్ని సంగీత ప్రవనతులనుగూడ కవి కథాముగాలనుగాడు. ఒక చోవరట్ట ప్రవనమును నాట్యరంగోపమామురో మనోజముగ తౌర్యుత్తికరితి విట్లు సంతరించినాడు.

“లరిక గీతస్తుయు-రికద లావ్యమొనర్వగ భేక జంపతుల్
కులకలనాచమ్మెలగ గర్జన వాద్యముటాల్ల సీల్లంగం
దళతుసుమాంజిల్ల పెలయ న్నానకాల యనందనర్పనీ
తలము విపిత్రపరిద వితాన తిరస్కరణీ సమేతమై” **

ఇట్లు చక్కని కవనమున చిక్కని ‘సంగీత వక్కుఱము గావించి జక్కువాయ్యదు, తన విక్రమార్పు చరిత కావ్యమును తౌర్యుత్తిక సంయుక్తముగానించి చరితార్థదెనాడు.

అనంతుని కవితలో కొంతగ సాగిన సంగీత

సాంకేతిక ప్రస్తుతి

గోవ జక్కనవలెనే అనంతరు తన భోజరాజీయమున విక్రమ కథా పంచానమును సాగించినాడు. ఈ కవి కథాకథనమందు జరిపిన ఆశ క్రిక్టె ఇమున జావలేదు. అట్లని నంగితమున నాతడు హృదిగ అనాపత్తుడనుటకు వీటి కాకుండ ఒక్కచో ఒక్కుమ్మెరిగా హోలికములైన నాయగు సంగితశాస్త్ర సాంకేతికములను రెండు రాగసామములను ప్రయుక్తము గావించినాడు. శాంతు దసువారు

* “వధు మృదుగితనాదముల్చిని”** “ఇవ్విదంబిగ రాగబోషణచేసెడి కీరపాణి యెవ్వరి తీయవి ప్రశ్నించినాడు”

“ఈ రాయముల్ పేయులతాంగి యాంగిరస్”యని యొక యెవ్వ సమాధానమొనగినది. ఇట సంఖాషణములో వివ్యించిన గితము, నాదము, రాగబోష ఇము, రాయము అనునవి స్వ్యాచ్ఛములగు సంగితశాస్త్ర పారిభూతికములు, కీరపాణి లతాంగి యునునవి రాగసామములు. ఈ సాంకేతిక పదములు ఇతః హర్షము వివృతములు, రాగసామములు ప్రశిద్ధములు. ఇంతకు ఏంగిన నంగిత ప్రస్తావన ఈతని కృతిలో నా వరికిలనమునకు అగోచరమైన అయినను ఈ కవికి సంగితమునగల ప్రభజ చిటక వఱకూవలె క్రుక పాండిత్య మమున సాహసమే యెగుసుగాని నత్యము కాణాలదు.

* భా. రా. v.222

** „ v.223

*** „ v.224

ఎడ్యుకేషన్ పరిచితి

కొఱవి గోవ సమకాలికుడగు ఎత్తయామార్యదు “నకల సీతికథ
విధానము”ను పేరుతో విక్రమార్గు కథలనే రచించినాడు. కవి ద్వేయము కథ
గానము. కావుననే కళావిషయ మునుండగా దృష్టిముంచలేదు. ఈతని తోటి కపు
లగు గోవజక్కుపట డ్యూక్రింటన్పుత్రికా సింహానన ప్రాప్తి విక్రమార్గునక
గలిన వట్టున కథాభ్యాసము గావించివపుదు సమగ్ర నంగిత తౌర్యక్రితిక రిటి
వెలివిరియంవ తేసినారు. ఎత్తయ ఈ వట్టున నంగ్రగహముగ పాట్యరీతిని మూర్క
మిటుటింకించినారు.

“భరతాచార్య మతంని
వార వట్టగురాచి నృత్య మూర్ఖీ చూపేన
వరువన ద తీశమతమున
పరమముగ నాడె రంభ క్రుదుచూడన” *

“ಅವಕು ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಪುವಿ ಚಾಚಿ ಈ ಯಾದ್ವಿಲೋನ ಕಾತ್ಯ
ನಿಧಂಜಯನ ನೃತ್ಯಂ ಭೇದ್ಯರಿದವಿನ ಸಹಂಕೀಟವಿಹ್ಯೆ”

“ಅಂಗಮುಳ ಪ್ರಧಾನಮ್ಮೆಯ
 ಪಾಂಗಡವ್ಯಂಗಮುಳ ರಪಾಸ್ವರ ಕಾವಂ
 ಇಂಗಿತರಿಂವವನಿ ಯಾದಿ
 ವಂಗತಿ ಗಾಧವಿರಿ ಭರತಕಾಷ್ಟವಿದಿಜ್ಞರ್” **
 “ಅಂಗಡವ್ಯಂಗಮುಲೆ
 ಯಂಗಿಕರಳಂಬಣಾಗ ನಾಡೆಮರಂಥಾ
 ಶಂಗುಲ ಶಾತ್ಕೃತಿಯಲ್ಲವು
 ಶಂಗಂಜನಸಂದ್ರಭೂತ ಭರತವಿದಿಜ್ಞರ್”

* v. p. k. w. j. 333

* * , , i-335

*** 52 i.336

మతీయు రంబక్కదాంగ విడాంగ దేశమార్గ సృత్యముల నిపుణత చూపినది. “కిర్ణి కుత్తలి, హల్లినక, ప్రేక్షి, ఫేరణి కుండలి దండలాసకాది నృత్యములచూపినది. విడాంగ లభణంబగుడు కుద్దాంగములు ఉత్తమములగుడు కొర్ణి పేలవిరి.

ద్వాత్రింశత్తు ప్రతికాయు త్కంబైన పింపాననమిల్చి ఆనిపిన విక్రమ ర్షుటు పురమునకు వచ్చి తల్పింపాననారూధుండై రాజ్యముచేయుచుండెను.

ఈదు ఎడ్డయాహూట్యదు భరతాచార్య మతము వేణవి, దత్తిశ మతము వేఱవి నాట్యమున రెండు తీరులున్నవసు విషయమును ఎవరు చెవునిరీతిలో చెప్పినారు. అదిగాక అంగ ప్రత్యంగోపాంగములు అంగికరణంబగుడు అట్టాడుటలోని గుణవిశేషములోని న్యాయానథికతలను ప్రత్యేకముగ చెప్పినారు. మతీయు కుద్దాంగ, విడాంగ దేశమార్గ సృత్యములని నృత్య రీతులలోని విశేషములనుగూర్చ చెప్పేను. ఈతనికి గీతపాద్యముల మీదక్కు సృత్యముమీదనే మక్కువ ఎక్కుయినిపించెడిని. ఇంతకుమించి ఈ కావ్యమున సంగీత ప్రవనకులు మృగ్యములు. ॥

కవిగాయక సార్యభాషయుగము పోతనాపూర్వంధీకుత నాదాంతర్యాణి

“పల్కడిది భాగవతంబనే పలికించెడి వాడు రామశ్రద్ధంజని
వరికిన ప్రతివఱకున రసర్యురులోలకించి నింపిన
ళ్ళి న్యూరాలంకార రన లిఖిత్తిరామవాహ నాదోపానకా !
మధుర భక్తకవి గాయకా ! పోతనార్య ! నమస్కృతుల పికు”

పోతనార్యయుగాంతరితులగు మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

1. పోతనాది మహాకవుల నాదోపానారీతి.
2. వెన్నెంకర్ణటి సూరసార్యువి విమల సంగీత విషటక.
3. చద్వాసుళకర్త మరికి ఏంగవ చంగీత మారికి.
4. ప్రథమాంద్ర యుగ్మకఞ్జల చంగీత శ్రీం.
5. గౌరవ గావ గౌరవము..
6. కదితైరవ రాగరమ్యక.
7. వెన్నెంకంటి తిన్నాయ్ గావాలితుది
8. శాక్షపాక తిరువేంగళ వాడువి చంగీతవరీప్రాభుము.

పోతనాది భాగవతకపుల నాదోపాసనారీతి

శక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములమ సీతివిద మోక్షపారన మార్గమములలో భక్తి ఆద్యమ. ఇది మముఛిపును పరందాషమునకు చేర్చు చుక్కాని. రాజ మార్గము. ఏతన్నిర్వాణ ప్రస్తావమున పాథేయము నాదోపాసనయైన దాని కుపాదేయము - సంగీతము. శక్తి భావ తరిత నిర్వులస్వాంతుడై పోతనాయై దును ఆతని యసుమాయులను భాగవత రచనమును నారాయణ భజనకు ప్రతికగ నిర్వహించిరి. కావుననె యిందు నంగిత ప్రభావము అంతర్గతమై భగవద్గీణ గానయుక్తమై వయకునుకొరమన మదనంయోజనమున రాగరవ నమం చితమై ధ్వనించినది. అట్టి భావన భాగవతమండలైదే గూడనగును. ఈ భావన కాకరము మొదట నారద చరిత్రమందే గోచరము.

“వారల్ కృష్ణచరిత్రముల్ చదువగాణోదాగా
సారావంబ సుధారవప్రతిష్ఠమై యక్కాంతమున్ వీసులం
బోరంటై పరిష్కారమైన మది నంతోషించి నేనంతటం
ప్రారంభించితి విష్ణు వేవక్తిరప్రారంభ దూరుండనై” *

ఇట్లు విష్ణు గుణగానమున నారదుడు “మహావిష్ణుని యనుగ్రహంబున సద్గంబలేక కశ్యపరదత్తమై త్రిహోత్మి వ్యంజకమైన సత్తవ్యరంబులు దశ యుంతవ ప్రోయుచున్న యా వీణాలావనశేసి నారాయణ కథాగానంబ సేయచుఁ జరియించుచేసుకోవటా.

“తీర్థపాడుడైశ్రూవ వేతుందు విష్ణుందు
తన చరిత్రమేన దవిలిపాదః
జీరణిద్ధ వాని చెలవున నేత్తుంచి
పుసుడు నామఫల్ముణ్ణ గూడవమ్ము” ***

* లగ. .ట.127:

** , , i.129

*** , , i.130

ఇది కేవలము నారదుని స్వానుశవమగుఱయేకాక పోతనార్యుసకుగూడ స్వానుభూతి యగునేమో యసుపించుచున్నది. ఇందు నంగీతము పాషాణి వహకృతమగునవుడు వ్యక్తమగు ప్రత్యక్ష ప్రథావయు వ్యక్తము. ఇంతటి నంగీత సమంచిత భక్తిభావ భరిత స్వాంతుదగుటచే లారదు మాతునిచే గౌవియాదండ్రినాదని చెప్పచు పోతనార్యుదు సాహాతీవిదులగు సంగీత కోవిదు లందరికి సన్వయించు రీతిలో నుతించి తన గానాఖిమానమును ఇట్లు వ్యక్తము చేసెను.

“వాయించు వీణనెపుడు

మొయించు ముకుంద గీతములు ఇగములకుం

జేయించు శేవుల వుడువు

మాయించు నఘ్నాఇ నిట్టి మతి మతీగలఁడే” *

వీదేని యొకళాత్ర ప్రథావము కళాప్రథావముగాని మతియొకడానిపై నాగు రీతులలో ప్రవరించును. అవి ప్రత్యక్ష, వరోష, అతి వరోషంతరక ప్రథావములనుట పరిశోధకులందరు ఎత్తిగండే. ఈ చతుర్యిధ రీతులలో పోత నార్యుని కవితపై నంగీతము ప్రత్యక్ష ప్రథావము నెఱపి నాదోపాననా రీతియై సాఁజెతక్కరించినది. వరోష, అతి వరోష ప్రథావములు రాగముద్రాలంకార ప్రతీకలలో విశేషించుకలోను పాఠకేతిక పదణాలముల సార్థకతను చిర్యాహించుకలోను చియింతికములైనవి. ఇక నంతరగత ప్రథావము పోతనార్యుని కవితలో నన్నపార్యుని కవితయిందున్నావె అతిక నాదరమ్మెనైనది. అది పదసంయోజనములో శబ్దాలంకారములను, న్యూరసంయోజనమున న్యూరాలంకారములను దలపించుకలో సార్థకమైనది. ఈ కవివరుని కవితలో శబ్దాలంకార ములగు చేకానుప్రాస; సృత్యనుపొన, ముక్తపదగ్రస్తాలంకారముల భాయిలలో నంగీతమందలి న్యూరాలంకారముల యొదుపుతు ద్వారించినవి. నహాజముగ కవిత్యమునందు అనుప్రాసాది శబ్దాలంకారములు ప్రయుక్తములైన కపులకు మోదము, అలంకారికుల కామోదము మున్నగా మండును. వీనియిందు సాజమగు

కాచ్చికచండ శాండవమేక క్రతి సుఖ ప్రతిపాదకమగు సుకమార పదలాలి త్యముగూడ లయానిత్వమై ప్రతికమగుల యొకవిశేషము భగవద్యజి గాన మన కమగకముగ తంబర ధ్వనించుచుండగ చిటితాళములు మొరయించుచు ధక్తి భావాపేళములో నుతులమ ప్రతులను కీర్తనలుగ కూర్చు పాదుటకు అనుమగు శభ్యాలకారక్రతి బోతనార్యుని కవితయిందు క్రతితోడి లయవె.. అంతర్తమై అనవరతమ భాసించును. ఇట్టి శభ్యాలంకారములలో ప్రసిద్ధములను చేకాసుప్రాపణ, వృత్యముప్రాపణ, ముత్తకపదగ్రస్తాదికములన్నియు స్వ్యరాలంకారము లకు దగ్గరిచుట్టములై పోతనార్యుని కవితలో ప్రతిభాసించినవి. అట్టిని కొన్ని మచ్చువకు.

“దరసెడలేక రెండు రెండక్కరంబ

వెనయ వియమంబ చేకమోనెట్లటన్న” * అను లక్షణము కలిగిన చేకమునకు లక్ష్యము బోతనకవితలో నిట్లమరియున్నది.

“వలవ వై శవాన్వదముల పదముల
కనక రంభాతిసాగ్రహయారు
అలరుజ ప్రభామనోహరముల గరముల
గంబ సోందర్శముగళము గళము
మహితా భావభావ మధ్యంబ మధ్యంబ
చతుర్శృయవదాయ చమ్మదోయ
పరిహాశార్దేందు పటుంబ నిఱంబ
తికమ తమధుకరక్షేణ వేణ
భావభాటగముల ప్రాపుల చూపుల
కుసుమ శదువిదుల కొముల బొముల
చిత్రశాపముల చెలావ భాషణముల
జలజనయైన ముఖము చంద్రనభము” **

ఈ చేకాలంకారమునకు నంగితమందు “కార్మిక” యను అలంకారమునకు

* క్రాం. నం. iv - 75.

** భాగ. x - 1711.

బోలికయున్నది. ఈ ఊరిట్ లక్షణము సంగీతరత్నాకరమున వివృతము. ఇద్దాని స్వరావు తీ “సమం సమరిషం గద్యం గదమనిత” అని యిట్లు సాగిపోవు సమం సమరిషం రిపలరెవరెలలో చేకమందలి ఊడిలూరుట మంగళము గళము అను సకరవు తీ పైని సుదాహర్షతమై పద్యమున గోచరించును. అట్టిదే ఆశ్చేపమను నది మణియొక స్వరాలంకారమగును. దాని లక్షణముకుద సంగీతరత్నాకరము నందేయున్నది. దానికుదాహర్షతమగు స్వరవల్ల రియిది. “సరిగ్గిగమ.. గమమ.. మమద.. వధనిధనివు” అనుచు నిద్దాని స్వరప్రస్తారము సాగిపోవుచుండును. ఈ స్వరస్తలకములలోని సరిగలోగము క్రమై గమలో రిగగమఱల గ్రాఫమైనది. ఈ ముక్త స్వరగ్రాఫమైని కవిత్యమందలి ముక్తపదగ్రాఫస్తాలంకారము స్పృథించును. ప్రసిద్ధమగు నీ ఆలంకారమునకు పోతనార్యుని కవనమందుఖాహరణములనంఖ్యాకములు అయినను మచ్చునకొకటి దెండు.

“పున్నాగ కానవే పున్నాగవందితు
 బింధూక కానవే బింధుమిత్రు
 మన్మథ కానవే మన్మథాకారుని
 వంశంబ కానవే వంశధరుని
 జందన కానవే చందనజితలు
 గుందంబ కానవే కుందరదను” .
 “మానిని మన్మథు మాధవుగానరే
 సలలితోదార వత్సకము లార
 సలలితోదారవత్సక వైరిగానరే
 సుందరోన్నత లంభార్జునములార
 సుందరోన్నత తత్సార్జునభంచాగానరే
 మనకరలనదళోక స్మార్తిగానరే
 నవ్యరు చిరకాంచనంబులార”*

ఈవద్యములలో ఫలితమను స్వరాలంకారము గోచరించును. దానిలక్షణము కూడ నంగితరక్కాకరమందున్నది. ఇద్దాని స్వరావృతి “నగరిషమగరిన రిహగ వషగమరి - గమమనభమవగ - మవగనవగమగ”; ఇట్లు సాగిపోతు స్వరావృతిలో పదమాయ గాంధార స్వరమెక్కుటే పునరావృతి నొందిఏది. దీనిని పోలిన ఒక్క అష్టరావృతికే ప్రాధాన్యమిచ్చేది వృత్యనుప్రాసమను నలంకారము కవిత్వమునందున్నది. దాని లక్షణమిది.

“ఒక్క వడ్డంబు కడడాక బిరగుజృంథి వృత్పమపాసమయ్య” * ఈ లక్షణమునకు లక్ష్యములాగ పోతనార్యనీ కవమునందుండి మచ్చునకు ఒకటి రెండు....

“బాలరసాల సాలపన వల్లవ కోమల కావ్యకన్యకం
సూచుంకిచ్చి యెప్పురుపుగూడు ఉచించుటకంటె నత్కుపుల్లి
హాలికులైననేమి గహావాంశర సీమలఁగందమూలకౌ
ద్వాలికులైననేమి విజదారమతోదర పోవతార్థమై”**

“మండార మకరంద మాధుర్యమునఁదేయ
మధువంచు వోతునే మదనములకు
విర్మల మండాకిని వీచికలఁడూగు
రాయంఛడణునె తరంగిఖులకు
అలికరపాల వల్ల వళదియై వొక్కు
కొఱయి చేరునే తుటించులకు
బూర్జేందు చంద్రికా స్మృతిక వకోరకం
ఇదుగునే పోంద్రపిచోరములకు”***

ఇందరి ప్రతమ వద్యమందలి లక్షరావృతి, ద్వితీయ వద్యమందలి మక్కారావృతి ఫలిక స్వరాలంకార లక్ష్యమందలి గాంధార స్వరావృతికి సంహాది.

* కా. వం. - iv.

** తాగ. 4 త. (పావిక్కవతి).

*** ,,, vii - 150.

పరీపాకమును నిర్ణయించుటకు అన్నమునంకటిచి వట్టిహాదవలసి అక్కరు యుండయి. కావున పోతనాయ్యని కవనమందలి శబ్దాలంకారములు, సంగీతమందలి వ్యరాలంకారములకొక్క బంధువులని ఇంతకన్న మిన్నగ పాపాతీవిదులకు, సంగీతకోవిదులకు మనవి చేయుక్కటిలేదు.

ముముళువులైన పోతరాజ త్యాగరాణాదుల కవనమునందలి శబ్దాలం కారములలో మంత్రజవములోని ఒడుపులు సిద్ధించినవి. ఆదిహాద వారి నాదోపాననారీతికి సహకృతములైనవి. అలవోకగ సిద్ధించిన సంగీతగుణమేకాక పోతనాయ్యని కవనములో నాతని నంగీతశాప్తపాండితికూడ ఎదనెడ వర్ణక్తమైనది. శ్రీకృష్ణుని రానకేఁ వర్షనముగావించు సందర్శమున వ్రదర్శికమైన ఏతచ్చాత్ర పాండితి వరిశిలసార్వము.

“సాంద్ర శరచ్ఛంద్ర చంద్రీకా ధవళి
విమల బృందావన విథియందు
రానకేఁ మహాల్లాసుఁడై యుత్కుల్ల
జలణాత్ముద్దీక నికా సమయమునను
దనరారు మంద్రమధ్యమతారములవింపు
దత కొత్త రాగభేదములఁణెలఁగి
దైవత బుషథగాంధార విషాదవం
చమష్ట మర్యాద స్వరములోవి

గళల శాతులు మూర్ఖునర్ గలగ వేఱ
లాళ వివరాంగులిన్యాసలాలనమున
మహితగిలిణాదెవయ్యక్త మధురముగు
బంకణాత్మందు దాచుపులంకురింపు”*

ఈ వయ్యమునందు సంగీతశాప్తసాంకేతిక పదశాంములెన్నో ఉప్పంకితము తెచుని. తల్లివిగా పాదుకొనుటకు వ్రతమపాదములో చంద్రికారాగణము “చంద్రికా ధవళి విమల బృందావన” మను వయతుభిలో సంహాచితమైనది.

ప్రాచీన కవులకు తమ వద్యములను గానము చేయవలసిన రాగములను తామే నంపుచనముచేయ అలపాటున్నది. అదినన్న పార్యుని సారహతినుండియుసున్న పద్ధతి. ఈ వద్యమునందు వల్ల విగా చంద్రికారాగము ప్రారంభమైనవు పాడెడు వాడు బ్రిహ్మగ్యాంధర్వకోవిధగు జలణాత్మకుగాన దానిని రాగమూలికగాగూర్చిన గాని ఆయితపి స్తాయిక సరిపోదు. అందులకే ఆ జలణాత్మకు మంద్రమధ్యము తారస్తాయిలకో వింపు కథకొక్క త్రిస్తాయి నంచారముచేయుచు, రాగభేదముల తెంగి గ్రమాయించినాడవినాదు. అప్పుడు దైవత, బుధశ, గాంధార, నిషాద వంచు వడ్డ మధ్యమ న్యారములు వ్యక్త్యస్తములుగ నుండుటగాక టిరిగ అనగా అరుగ వ్రస్తారము ననుచీచి క్రమానుసారము పలికినవట! అనగ ఈ న్యారములగోలి వలికించుటలోనే ఆరోహావరోహాణములేర్పడి కెవిధరాగములు పొరుటకు అవకాశము కలుగును. అప్పుడాయి రాగములలో కళలు, జాతులు, మూర్ఖునటుగలవేవేఱువు తీర్చారుపులంకురింపుబాంచివారట అనాదమపూయుడు గోపాలంకుదు. ఈ వయకుటదులలో నుక్కములైన కళ, జాతి, మూర్ఖునయును సాంకేతిక పదములవేసుక నెంకయొ వివరణము డాగియున్నది. సామాన్యముగ జనసామాన్య వ్యవహారమున కళలను వైచుటయునగ నంగతులు వేయుటయే. కాని నంగితశాత్రమున కళయీనునది తాణాగముగ తాళదళ ప్రాణములలో నొక్కటిగ విహితమైయున్నది. అది అక్కంత సునికితమైన తాళకాలమును నంపుచించును. ఈ కళలు ఏకకళ, ద్వికళ, చతుర్షుకలని ఒకటి రెండు వాలగుగ అక్షరకాలముల భాగములను తెలుపును. దీనినిటి గోపాలస్వామివారు ఆ సృష్టమును లమాక్షికముగ నిర్వహించిరని అటప్రోగిన మురళిరవము తాళయాక్షికమై అందలి లవటేళాగముకూడ నఘ్గు నిర్వహాణమున కృతార్థమైనదని అమ్మకానవలయును.

ఈక జాతి, దీనికి నంగితశాత్రమున క్రతి రాగ తాళ విషయకము త్రితంగుల వివరణములున్నది. ప్రవ్వమమున క్రతి విషయకముగ వివరింపదారకానిన చంగితశాత్రమున ద్విచింతకి క్రతులకు నంచశాతులలో రీతులు తములైనవి. అప్ప దీవ్వ, ఆయ్యక్క, కర్కు, మృదు, మధ్యమములనునవి. ఇక తాళనుగతము జాతి లయేయాము. తాళదళ ప్రాణములగు కాలమూర్ఖ క్రియాంగగ్రహాణతి కాలయే యోకి ప్రస్తారములలో జాతి అజవది. ఇధినఘ్నముష్టులలో గూర్చిన తాళమూనముల

మాత్రము తెలుపును. ఈ లఘువులు ఐదుటాతులుగ విభజింపబడియున్నాయి. అని డా.

1. చహర్నృషాతి లఘువు : నాయగు అష్టరకాలములుగ ‘తకధిన’ అని పఱక బదునది.
2. త్రిస్రషాతి లఘువు : మూడశ్రష్రకాలములలో ‘తకిట’ అని పఱకబదునది.
3. ఇంశషాతి లఘువు : ఐదుశ్రష్రకాలములలో ‘తకతకిట’ అని పఱక బదునది.
4. మిక్రషాతి లఘువు : ఏదశ్రష్రకాలములలో ‘తకిటతకదిమి’ అని పఱక బదునది.
5. నంకీర్షాతి లఘువు : తొమ్మిదశ్రష్రరఘుల కొలములలో ‘తకధినతకతకిట’ అని పఱకబదును. ఇవి ఉయివిన్యాసమునకు ఆద్యమును ఆధారమునుగూడ. చివరి కూతిని ప్రాచీన నంగితపద్ధతియెందలి రాగాత్మకరీతికి లభించుగ చెప్పు వచ్చయిను. ప్రతమ రాగపద్ధతిలో కూతిరాగమునకు పర్యాయముగ చెప్పుబడినది. అని నాప్రశాతులుగ ఈ తస్తులైనవి. అవి షాడ్రీ, నిషాది, దైవతి, అర్థా అనునవి. అది వ్యక్తిగ్రామమునకు చెంచినవి. గాంధాలి మధ్యమ వంపము మధ్యమ గ్రామమునకు చెంచినవి. ఇవి రాగాత్మకరీతికి మూలములైనవి. ఇంతచీ నంగికాత్ర విహిత ప్రక్రియను అలవోకగ ఛెప్పుగలిగిన పోతనార్యదు కవమునేగాక గానమునఁగూడ నహాజ పాండిత్యదము విరుద్ధమున కర్చుడనవలి. కావి, ఆకడి కాత్రపాండితిని ప్రకర్షించుటక్కుడ ప్రయత్నింపక దావినిగూడ నాదోపానారీతి కువకర్మముగ వివియోగించుకొవినాదు. తృతీయ స్కూందములదలి స్వాయంభువ చర్చితమున ఆతరు ఒకర్షిన హరింపంపేవనారీతిని వర్ణించు నందర్శమున పోతనార్యదు తన ధ్యాయమును నాదోపానారీతినే ఇట్లు నంసూచికము గావించెను.

“అతి భ్రతీంబ్రతి పానరంబిను హరివ్యేసంగుఁడై మాధవం
కిత గంధర్వ వివంచికాకలిక నంగిత ప్రవంధానుమో ..
దిహుఁడై యష్టవిభాతులందు నసుర కింబొందలే ప్రొద్దున
చ్యుకసేవైక పరాయణంభగుచు నసోక | పథావోస్తు త్రినోష*

“పెండయునమైటి విష్ణుమంగళ కథాకర్ణన ధ్యానాముగానమతులు
నయశ్రవణ
ఏక పత్రతియుగముల స్తోత్రచరితుఁడగుచు వర్తించే నమోగ్రదమతి
కయ్యల్”*

కేవలము నంగికము పోతనార్యుని కవనముసఁ అలోకిక పరిధిలోప
ధ్వనించునచి లోకికపరిధిలో సరాదేవి అముకొననక్కరలేదు. పోతనార్యుడు
కవనమును విర్యుహించిన కర్మకుడుగడా! కావుననే లోకికపానన ఆకవి కవిత
యొందు కీవనవిధాన పర్మనయిందు వెధనెద గోచరించినట్లే నంగికముకూడ విన
వచ్చిపడి. కాగవకమునందక్కరక్కర ప్రయోజ నన్ని వేశములందు ప్రస్తావ
ప్రశ్నావయుగ నంగికము ధ్వనించినది. పత్రదేవి తన తండ్రిచేయు యుజుమును
కాంచనేశ్వరపురుదు.

“మావిని భనుచుండ మఁచున్నదాదిన హాస్రనంఖ్యక్ ర్యాధాపుచరులు ...
శర్యాచేగఁ
శంఱ, దుండురి, వేణువ్యనములొవు
మావితంపైన వృషభేంద్రయూనఁఁసి
యుజుమాయ్యదెయ్యి నరిగియిరిగి” ** రథ.

ఆస్తే త్రువుటు త్రీపారి తుత్తైంచిన విమూన క్రైష్వంబు నదిరోహించి విజ
అపిని తోరుంగుతి పోవునపుతుగూడ

“ఘురతుందుటి ఘుఖానవ
మురళాదులు మొరపె విరుల మునురుగురివెవ
ఘథ కంఠధ్వుల పాఖులు
కరికషులై తెఱిసెతుపులు లవ్యచరిత్రా!” ***

* శాస. iii - 781.

** శాస. iv - 79.

*** „, iv - 375.

ముద్రవతిషుతను వివాహమాడ హరిగై కాసి చనునపురు ఆ వివాహమాప్తావనలో సంగీతమిట్టల చోటుచేసికొన్నది.

“కొఱదికి మీటగాదమరు, గోముళ, దీండిమ, మద్ద, శంఖకాపాకమురళి మృదంగ వణవాసక దుండురి రక్క కాంస్యమరళ మురజాది వివిధ ర్ఘనుబేషున భూసతోంతరం బలఁ తెలఁగెన నటీనటనముల్ రసరాటె మనోహరాకృతిన్”*

రుద్రుడు ప్రచేశసులకు యోగాదేశమను ప్రోత్సమను దెల్విన సందర్శమన ఒక వరసి యందాప్రచేశసులు ఒక దివ్య పుషుపునింగవిరట. ఆతము

“సమధత్తీక మృదంగ వేణుముళ భాస్యన్నాదమై దివ్యమార మనోరంజకమై తనట్టు విలనద్గంధర్యగానంబునె య్యము నందిల్లగ వించుఁదన్నపొమల కత్యాశ్చర్యముం బొంది వేగమనందక్కములా కరంబు వెళలెం గొతూహరోల్లాసిట్టె” **

ఇందు భగవంతుని దర్శనమన ప్రత్యుత్థావమగూడ సంగీతమందెంత ఆవశ్యకమో నిరూఫించి భగవంతుడు. నాదమయుడవి చాటిపాదు పోతనార్యుడు

ప్యాస్టస్కుంధమన చిక్రకేతు వృక్షాంతమున సతడు వారాయికార్పున కిరియనుటకు పాటించిన నాదోపానసారీతి ఇట్లు వ్యుతమైనది.

“అదించున హరిదివ్య వాటక గుణవ్యాపార నృత్యంబులం బాదించున జలజాత నేత్రవిరద ప్రవ్లాయత గీతంబులం గూదించున సతతంబు తిప్పులతుదిన గోవింద నామావతకర క్రిడంగిన్నర యక్కామిమలచేఁగ్గుష్టార్పిత ప్ర్యాంతుణై” ***

* భాగ. x - 1400.

** „ iv - 693.

*** „ vi - 484.

“వాసించునాత్ములో వైష్ణవ జ్ఞానంబు
నాశించు భాగవతార్థానంబు
భూషించునే ప్రోద్యుఱుండరీకాత్మని
భూషించు పూరికథా ప్రోధిషురసి
మోషించు హరినామ గుణవికాయుంబులు
ప్రోషించుటరక్త్య బోధమరసి
—పేచించు త్రీకృష్ణదేవకనికరంబు
సుఖమునేజేయునీయునకు బిలాలు” *

ఇది వీర్యారి సింగయ కవితగాగూర్చిన స్మృతము. అతడును శ్రీక
వార్యాని అసుయాయేగాన నాదోపానార్థిత్యసుసారమె భగవద్గుణమును
విర్యహించేము.

“ఘన యమువావదీ కల్గోల పూషంబు
సరపమ్మదంగ మోషంబుగాఁగఁ
సాధుచ్ఛందావన చరచంచరికగా
సంబుగాయక సుగావంబుగాఁగఁ
గలహంవ సారనకమనీయ మంజశ
చ్ఛంబులు దాళకళ్లములుగాఁగఁ
దివిసుందరీ పీషించు దివిషగంధర్వాది
అసులు నభాపేనిషములుగాఁగఁ
శద్గుర్మాదిరిత్పువ్రథాసమున
మహాత కాఁచియ ప్రతిపత్తాయండవమున
వశవలోశన వ్రథాత్మక నర్రకుండ
విక్షేత్రేవమునేతేచ్చు స్వక్ష్యమాదె” **

ఆందు వాట్యము స్వాపీరచివవాదు నథనలోభనుభు, సాట్యరంగము కాశియ

* భగ. iv - 485.

** „ x - 664.

వణివణాలయు. ఇక నాట్యానుగతము కావలసిన గానము చంచరీకచయము నిర్వహింపగ నద్దనికి కలహంస సారనములు తాళములు వేసిపచట. దీనికి సాఫుయముననాదీ కలోలమైషమె సరసమృదంగ మౌషము విర్వహించినదట. ఇంతటి గీతవాద్య నృత్యత్రయి అయిన తౌర్యత్రిక కోభను ఆశ్రయించకలోలస్తితిక ప్రకల్పించి ఆ సన్మిఖ్యమును రౌద్రమంజాలాపహముగ తీర్పినది సంగీతమే.

శ్రీకనార్యదు ద్వితీయ స్నుంధమున ఒకవరి శ్రీకృష్ణవరమాత్కుని రాన తేకి నృత్యాలిలను వర్ణించియు తనిచి జనక ముఖల దశమస్నుంధ పూర్వశాగమున ఆ రాసతేకి వద్దనావిధికి చిట్ట దొరకానినాడు. ఇందు సంగీతకరీతి తచ్చాతు పాండితి విలసితమై గీతవాద్య నృత్య సమగ్ర స్వరూపమై ఇట్లు పెల్లివిరిపినది.

“కర్మపతంసిత కర్మికారప్రవత

గందభాగద్యుకింగదులు కొఱవ

భువన మౌషస్మైన థ్రావిలానంబతో

వామభాగానత వదనమొచ్చ

నవ నవ్యకరమ్మయలాంగులి చాతురి

వడ్డద్వానికి మర్కుసరజీతోచ

దాకాతిమీద నద్దముపాచి నిల్చిన

వదవఫలద్యుతి భూమిఁడ్జిన్కానఁగ

మూర్ఖివించముఁగంరదామమును మెఱయు

విలసిత గ్రామముగనొక్క వేఱవండు

శ్రుహృగాంధర్వగీతంట వరఁగఁఁఁఁఁఁఁ

జతుర వటమూర్తి గోపాలపత్రవ త్రూ +

“ఇట్లు హరి వేఱునాదంబు హరించిన మారవికారహోతువగు కట్టికం తోకించి ఏగులు సాలించి మక్కలవులు నెక్కలోత గోపికలోపికలులేక.... కలిచిని ముచ్చుటలకుంచొచ్చి తమలోన” **

* శాగ. x - 769.

** „ x - 770.

“భూవిన్యాసములంగుకి క్రమములయంబోల్పార వ్యాఘంబుగా
గావించెన్ నటుభంగి బ్రిహ్మమగు తద్గంధర్వ సంగీతమున్” *

“సవగోస్తానక రంగముండుఱమానందంబుతో జూతవ
ర్లవ సీలోక్పర పించవద్వరథమాలా వత్తునంపన్నలై
కవ్వై వేణువులూదుచున్ బిహంనటాకారంబులం గేళితాం
డివముర్ నేపేదరీకుమారకుయ వేడ్క్యంగామినుల్ గంచిరో” **

“ముదితాయేతటిపీవయః కణములన్మయున్ వేణువింతయ్యైనా
నది నశ్చత్రువి గ్రస్తుతల్లి వగిదిన నందంబుతో నేడు న
ష్మృద హాంధ్యవి పాటగావికచ వద్వైచేణ రోమాంచమై
యొదవం దుంగతరంగ హ న్నానటనోద్యగ్రంబ గావింవదే”***

ఈ పై వద్యములలో గీతావాద్యవ్యక్త్యనమంచిత సమగ్ర సంగీత
ప్యారూపము ప్రవ్యక్తము గావించుఱయేకాక పోతనాద్యదు వానియందు గావిం
రాగముద్రాలంకార....నుంచి వానివి గానము సేయవలసిన తీరును నంసూతికము
గావించినారు. ఇందరి మొదచేవద్యమున భవనమోహనమైన భ్రూవిలానంబు
వయకుభిరో భవనమోహినీ రాగనాగమము ఉట్టరకితము. విత్యాగశాపనకు
తరువాతిధానిలో వివరణాలు నందుకొన్నది. మారవికారహోతువగు తదీకం
ఖాలించి యమమాటలలో త్యుంగశాపన వ్యక్తమైనది. ఈ భవనమోహినీ రాగము
అలోకపరిధిలోనేగాక రోణికపరిధిలోధూడ ప్రసేయప్రతియుంతు నమోహమ
మొవద్యతీరులో మాధ్వావికారకహోత్యైక్యంగారసోద్దీమనమును గర్చించు రాగమచి
ఏత్యాగవామముమ్మలికొడు. గ్రమ్యమానమగుచున్నది. తరువాతిదియధు “సవ
గోస్తానకరంభు”మధు మధ్యమున మతుమాదపలవ (పల్లవీ) కలితముగ సీలోక్పుల్ల
రాగము నంపూచితము.

*** శాగ. ఇ - 772.

** .. ఇ - 776.

*** .. ఇ - 780.

అపిదవ “ముదితాయేతటన్” అను వద్యమున హంసరాగమంకరి ధ్వనిగ గమ్యమానము..అటుపిమ్మటిదియగు “మురళినాదాఖినందననంయుత....” మొదలగు వద్యములలో సంగీతమునకున్న సర్వప్రాణినమ్మాహాజనకము ‘లాలన’ యను గుఱము వ్యక్తమే “ఇతుఁఁ వేతి వతుఁఁ వేతి వేతి గానరనం వటీ” అను ఆభాజకమున కిది నంపాదియైనది. ఇక చివరిదియగు వేణులలోయని బ్రిహ్మగాంధర్వ గానమునకు సర్వప్రకృతి పరవకించిన రీతిని పోకనార్యదొక చిన్న వద్యమున చెప్పి గానమహాత్మ్యమునకు వరాకాష్ట చేకూర్చినాడు.

“గిరులెల్ల జలములయ్యేన
దచులెల్లను బిల్ల వించె దరణి గగన భూ
చచులెల్లను తొక్కురి హారి
మురళివామ్మితముసోక ముద్దియ కంటే”*

ఈ హర్యభాగమునందే రానక్రీడాఖినందవమున గానమును వాద్యమును మించిన నాట్యమైక్కుచో ఉత్కరోత్కరోత్కుర్ను గమించినది. ఇట పోకనార్యదు స్వత్త విధ్యార్థకవతయ్య కాశులగు నావికులపొలిటికి ఇర్చేదాలిచ్చే సాక్షత్కృతించినాడు. ముగ్గు గానవిద్యావినోదము ప్రవర్తతమైనది.

“కళంకరహిత చంద్రవదన లిడ్డరు ముద్దియులద్దుకోని

వీణలందుకొని ప్రవీణలై సొంపుమొఱసి ఇంశుగ హాయ్యాచి” రథ. దానికి తగివట్టి మురథివాయించులో సృతి విధ్యాముహచోర్చైవేఠావులయ్యతంచియన .... రానమండలంబ గల్చించినాడట సందగోపాయాడు. ఆ నల్నిఁజేమున ప్రభావ్యక నాట్యమాస్త్రాదికములంపెపుబడిన శంథి, వర్ణి, వక్రి, కంఢుక, చతుర్ముఖ, వక్రసార, చతుర్ముద్ర, సౌశర్ద, సాగనంద్యావర్త, కుండలికరణ్యమురరీబింద ప్రమాణంబలైన విశేషవాసంధంటలన్నియునిట ఉత్కంషటైనఫలి. తానకంబులు ... బేదంబులు, వోడ్మహారి, పార్థివధారిబేదంబులు, కరాళావులగు హాపై బైబులు, ముద్రలు, కుండలబేదంబులు, చూచ్చులు, ముఖరాశంబులు అభిభూమి యసులే, నాట్యమాత్రంపునిర్దేశములన్నియై కిర్చైనిచి. విశేషవార్యులు.**

* భాగ 'X' 792

** భాగ. 'X' . 1082 - 1088

“నుడుములు వీటియాడు కేఱమువ్వులు నివ్వుటీలంగ హోరముల్
పురివద లేతిలల్ వదలఱణాదిగై. మెఱంగులు వ్యుముర్కుముల్
చౌచుంగులుల్ చలింథ క్రతిశ్శాషుముల్ మొలయున్ సకృష్టలై
వఁడతుక లాయిత్తుం తెలిగి పాచిరి మేఘ తల్లితా ప్రభవ”*

“అంకరహికేందు వదనయ
వంకజలోచచవిగూడి వరుగ నటీవం
గింకిజుల నూపురంబుల
కంకజముల మ్రోతపెనఁగెగర్జుత్సవమ్”**

ఈ గోపాంగనుడు కృష్ణమేఘరంబనులగు తల్లితలై గానము చేపిరట.
ఆందు వాద్యముగ మేఘరాగమ్ గమ్యమూనచు. కాగా వ్యంగ్యముగా మేఘ
రంబన రాగముగూడ స్వరించుచున్నది. మేఘరాగము త్రీకృష్ణప్రతీకమై
పురుషరాగముగాగ మేఘరంబని రాగిఁ యగుటి ఇట గమనార్థము.

ఆంధైత ఆట ప్రవక్తిర్మిశ నాట్యము గానముగతమేగాక ఆ గానము
వాద్యముగకముగూడ గావించుటవలన సంగీత నమ్గ్ర న్యాయమగు తార్యుతిక
రీతి ఇట పూత్రీయముగ ఫూర్జోగైనది.

“ప్రమాద యిఖుకట్ట కాద విషంచి ధరించి కేల నం
ప్రమాదానఁధూలైమొళుచుఁదిరంబగ లాయమునేసి యొక్క రా
గముదగులాపించి సుళగన్సర్పరకాతులు వేఱక వేఱక
శ్నేహురగణితిరన్ రమణయోనన భారుషులంకురింపగన్”

ఇట శూదపుటు వేణున్నారలోఱిదేగాక గాయకరుగూడ దర్శనఖిత్తు
చెన్నాడు. అచ్చుత్రోక త్రష్టుడ పేశంచి మీటుచు తిరంబగ లాయముచేసినదఱ.
ఇటయుటిచు చెంగితమున స్కాంచితుక త్రతికగ వ్యవహరించుచున్నారు. ఈ
శాయము కొంచెన్తుక త్రష్టుకించున్నదు. ప్రిమిలిట్టీ ఆ ప్రమాద దాగాతావనమ్మ
శాయిరాటి, న్యూర్జుకులతు శేఖ వేఁడుచుల్లు పుంపుగూర్చు రాగమును, కాణిసున్న,

* భాగ. 'చ' , 1083

** భాగ. 'చ' , 1084

మళ్ళీ వినికూడ విర్యుహించినదని గమ్యమానముగుషువ్వుడి. గోవసుండరి ఎడ సంగీతకూస్తాయిదికి పరాక్రాష్టయగు మనోధర్మ సంగీతమును అలవోకగ సాలపొచుచు ఎక్కుడి? బ్రహ్మాయుతటి కవి తంచుకొవిన తిమ్మణి బమ్మణి గావించునుగాన ఇచి వ్రేతల సంగీతవిద్యగాదని పోతనార్యుని నమ్మగ సంగీత పాండితియని అనుకొనవలెను. ఇట్టివి మనముకొనగలమేకాని పోతనార్యుడు మాత్రము తన గీతిసాహితీపాండితిపితివమును లినిగట్టుకొని వ్రదర్శింప దొరకాననే రేడు. కమ్మరిని మూళగట్టి మూలధాచుకొన్నాను పరిపుషు దాగనట్లు ఆ మహాను ఛావులి జన్మజన్మాంతర వానన దాగక నహాఱపాండిక్యమై అథివ్యక్తినందినది.

“పోతరాజ పలికెడిద భాగవతము పలికించెదువాదు రామభద్రుంధా” యని అనుకొని విషిత్తమాత్రుడై సాహితీవిదుడైనాడు. విరీత్తుడై ఆ విరంజనుని భజించుచు గానమునే తల్లుధనముగా గై కొని సంగీతవిదుడైనాడు. ఇట్టి భాగవత కవుల నాదోపాననాచ్ఛేయము. వారి మాంలలోనే ఇట్లు వ్యక్తమైనది.

నతకంబును గృహ్ణిసంకీర్తనంబు
వీనులకింపుగా వినఁగ వలయు
హార్షంబు తోదుత హరినామ కదనంబు
పాటలనాటలఁఁరఁగ వలయు
నారాయణుని దివ్యవామాక్షరంబు
హృద్యేధి నతకంబు విఱవవలయు
గంఙాత్మలు కాంఙారములైన వ
భక్తిముక్తంబగాఁఁభాదవలయు
వైష్ణిమాడ్చిని. లీలాశో విశ్వమయువి
నౌరుపుచును లోకపూర్వక నొందవలయు
వియశయును విఘ్నమయివి యోణఁగవతయు
భేదమైనరింవవలదు....”**

ఇదీ సాహోపాపాయితమగు భాగవతము సాహితీవిదులకు, సంగీత కోవిదులకిచి ఉభయభారతమై శక్తిమత్తిదాయకమై ఇహవర నుఱపాథకమైన ష్టారమును జూపించునుచి అతిథయొక్కగానేరదు.

బోతవార్యదును అతచి యునుయాయుయాను గలని భగవన్నామహజనము పతు ప్రతికగ విర్యహించిన భాగవతమేకాక బోతవార్యదొక్కడే రచించిన పీర భద్రవిజయము కావ్యమొబచే లభ్యమగుచున్నది. అందు కొన్ని సంగీత ప్రవస్తులున్నవి. ప్రథమాక్ష్యమువ పుట్టేనింటికిబోయి నంరంతమున దాక్షయణి వీఱనుకూడ కొంచుబోనెంచినపుడు “పీణియ సీవు దేపీకా నుహాపిణి”* అని ఆశాపించినదట. ఆట్లే ఆమాపత్తిఁ విభవవర్జనముఁజేయుచు కవి అది “ఓహు మాద్యములచేఁ నిరగువుట్టిది” యినాడు.

ముడమని శివునిపైని బాణప్రయోగము చేయుచని ఇంద్రుడు ఆర్థించుటలో కూడ సంగీతము చోటుచేసికాని నాదస్వరూపము ప్రముఖగునట్లు ఈరెతిగ ర్ధ్వనించినది.

కలకంత గణముల కలనాదములకోశః

గలహంన నాదంబుల గడలకొనగ

అరయదాకాలి పెందెరము నాదముతోరుం

కారహాదంబు ఇరఁఁి కొనగ

భూరిసుందర్ రాష్ట్రీర్నాదములకో

పెదవింటినాదంబు నుడికొనంగ

వందందు ఇంరెగి యూర్పు నాదములకో

శరవేగ సేదంబు జడలకొనగ?**

ముచుడు దండ్యుట్లోనుటుడు అచ్చుచుచేసిన అర్థిరముల అలణదిరో కూడ సంగీతద్వానమే వివవర్పినది.

* పూ.ప. 1 - 125

** ది. పి. సి. - 91

“భేరిమృదంగాది బాటాదంబులు నెనయుయమైదురల ప్రొయింపఁంపే”*

ఈక మదన విజ్ఞంభజములోకూడ సంగీతకవిజ్ఞంభజము ఇట్లు కాన వచ్చినది. “ఆ త్రిభువనసుందరుడు కాముడు సోమజాటువిపై రంగత్వంగ మంగళ సంగీతపాలానేక నిర్మలహసనీయ నివదమోదితమానసుందై కలహంస నాదగణ పరివృతుండై విజ్ఞాధించినా”దట.**

పార్వతీ పెరిణయ సందర్భమున ప్రవర్తిలిన వేడుకలలో సంగీతమే ప్రముఖపాక్రత వహించినది.

“కమనీయగతుల వార్యముల ప్రొయించిరి”***

“పుణ్యకాపాతులు పుణ్యదుండుతులును

బుణ్యకంథంబులు పొలచిప్రొయ

మింగళపాతక మాగద వంది జ

నంబులు కుఠకీర్త నములు సేయ

కదిని పేరంటాంధ్రు కల్యాణములఁబాద

వరిణనంబులు తమ్ము వరసి కొలావ”****

పొమవంతురు వరమేతుని నెదుర్కోంనేతెంచిన ముచ్చుకులో లగ్నువేళతాఁ
గూడ దుండురి, కాపాళ, ధ్వనులు శూర్యరఘవంబులతో గతాధివులో సంపదితేచు
ముచిపుణ్య వధూణనకోటి గ్రంతలకొవి పాధుచుండ జరిగినదట.*****

పీరత్రుదైడ ఇంద్రాదులలో కీరువఁద్రుముసశుభ్రాతికథన విజ్ఞంభజ
మునకై నంగీతమందరి ఫ్రహోదనశక్తియే ఇట్లు ప్రతకీమయిపడి.

* పీ. వి. ii - 91

** పీ. వి. ii - 95

*** పీ. వి. iii .

**** పీ. వి. iii - 128

***** పీ. వి. iii - 169

“అందంద వీరకాషా
దుండురినిస్వాన శంకహర్యురవంబు
క్రందిలై వీరపారథి
శ్రీందారక బృందమెల్ల ఏపోరిఏపోరి వణతెన్”*

ఈట్ల పోతనార్యుని గ్రంథములలో ఆతని పహజపాండితింతిక సరిపోయి వప్పే పంగీత ప్రవక్త యాన్నవి. పోతనార్యుడు గ్రహించిన భాగవతకథనేనై కాని ఆర్యాచేషగు దోషారి కోనేరునాథకపి బాలభాగవతమును పేరులో రచించినాడు. ఈ బాలభాగవత రచనమును కోనేరునాథదు అగస్త్యుడై మహాభాగవత పారావరమును కుడిపెదుగచేపి ఆపోతనమువట్ట జావినాడు. కళావిశేషజముల మధ్యంకించుటలో శస్త్రాలంకారాదులకో కైలికి మొరుగులు దిద్దుటలో పోతనాదుల కవసమున సంగీతము వోటుచేసికొన్నది. కాని యా కోనేరునాథుని కావ్యము కోనేరుమాత్రముగ వరిమితమైనది. పోతనార్యుని కవసమ్మదమునందువలె ఆనద్దరక్తుములు వెలికిశీయుటకు అందనువులేదు. పోతనయేగాక ఎఱ్ఱన, చెప్పైలంగంబి మారన, తాళ్ళపాశ తిడువెంగళనాధాదులు కూడ కృష్ణచరిత్రము నేకయువుపెట్టునపుడు కాయియుద్దన, రాపన్నత్యాది సన్నిఖిషములలో సంగీతము వకు విశేషప్రాధాన్యము విచ్చియున్నారు. కాని యా కోనేరునాథుడు ఆయా మట్టులలో సంగీతకముకెట్టి బ్రాహస్ప్రముసీక కథాగమనముటీదనె దృష్టిని వేస్తేమీకరించినాడు. సామాన్యారీతిలో సంగీతమునుకేర్చి ఇట్ల ప్రస్తావించినాడు.

“ఇకవారు కొరిచంగ్రోదయపేళ లి
గ్రుతయిన తేంబుత్తాశభుపేయే”**
“పేణవంభుమయేసెదుపుతూగము నేయుచు”***
“రాఘమరుక్కలమయేమయుగ వింపే”****

* పి. ఏ. ర్య. - 162

** డా. భాగ. ర్య. 146

*** డా. భాగ. ర్య. 147

**** డా. భాగ. ర్య. 148

“ఆడిరి పాటల్ మట్టన నాదుచు నతినంపుట్టిత బహువిధ విలాన
కమసీయముగన్”*

“అడెన్ దాండవమయ్యహీంద్రుతలలందానక్కలై కిన్నదుల్
పాడన్”**

ఇట్లు అత్యంత సామాన్యముగనున్న నంగితప్రవశక్తులేగాని ఈ గ్రంథమున
మచ్చునక్కనను నంగితశాస్త్రాన్విత పాండితీప్రవకర్ష గోచరముగాకపోవుటచే ఈ
కవి నంగితశాస్త్రాన్వితిజ్ఞానముఱ సాంజమేగాని సాహానము కానేరదు. మొత్తముమీద
భాగవత రచనమున నంగితకము పోతనాదుల నంగితాఖిరుచివిఱటి చోటుచేసికొని
అదియోక నాదోపానసాత్మకరీతియై భాసిలి గీతిసాహితీరంగములో రెంటియందు
ఇహావరసాధనకేకలక్ష్మీ ఆలరారినది. □

* భా. భాగ. v - 149

** భా. భాగ. v - 116

వేస్తే లకంటి సూర్యాన్ని వీమలనంగితపిజుత

“శ్రీకాంతాకుచహేమతుంబములపై, షల్యారు కాశ్మీర పు
షోకంబై తన వేదురంబునఁగడుకోచిల్ల దీపిశ్చటా
వ్యాకోచంబగుగెగొస్తుభంబనకు తోడైయున్న మొదించు ను
టోకుండబ్బనపేంద్రు రాఘవవిచిచ్చున్ సుఫిరైక్వర్యమున్”*

ఈది వేస్తే లకంటి సూర్యాన్ని కావ్యాదిమంగళాననము. ఇందు
సంప్రదాయపిద్ధముగ వినిపించెది శ్రీరాగమతోపాటు ‘కాంతాహేమ’ రాగ
నామముఱాను స్వర్ణించుటచే రాగమాలిక అల్లకొన్నది.

అవకారికతో ఇష్టదేవతానమస్తుతులలో వినాయకవికి నాట్యాఖిచి
ప్రకల్పికము. వద్దుపురాణమునందును ఇట్లి వద్దతి గలదు.

“ఉనసీన్త న్యముగ్రోఽి ప్రాయమున నందుత్స్మహంబతో దేవతా
పవితర్త వేదుకప్పటిద్యాకగతులన్ వాయించుచున్ బ్రాహ్మగాఁ
గసయుల్లాపముకోద బోష్టగదలంగానాడు లంబోదరుం
ఢమూగాంబున రాఘవప్రథమి నిక్యత్రీయుతుంజేయుతన్”**

కృతిరత్న వంళవర్కన సందర్భమున ఆతని వంళశులైన సంగితజ్ఞాల
సెండతినో ప్రముఖించెను. కృతితతి ఆస్తానమే సంగితపాహిత్య కళావిలయమని
పేర్కొన్నినాడు.

“లింగధూమితర్త సంగితపాహిత్య సరవవిద్యలందు చతురుడయ్యే”***

“వంగిత పాహిత్య సర్వజ్ఞలౌకవంకఁ

కొక్కువు భరతజ్ఞలౌక్కమంకఁ”****

* విష్ణువురాజుము పీతిక - 1

** “ ” ” - 41

*** “ ” ” - 45

**** “ ” ” - 17

“చూడనేర్చినసాదె చూడంగనేర్చినుగిలి
గాయకుల యిండ్రాగలిమిగబుగ”*

“సంగితసాహిత్య సరపత చిత్రమే
తలపోయ రాయపితామహనకు”

“పాయచూపులచే నివాళించి యొక సీమ
కాలింజిఫూవి చెంగబునబీంప
పంచమవ్యారమున పద్మాశియొక్కె
యవధారు చిత్రేళుసుచు బిలక”**

తీర్చేవి ఐన్కుంచిన కుభనందర్వమున విశ్వావపు వ్రథములైన అవురో
గజంట నృత్యమును అలవోకగా వల్మినాదు. అట్లని సంగితశాస్త్రమునిగు
నెఱించివివాఢని పలకరాదు. సునిఖితముగ వరిశిలించిన శాశ్వతు సంగితాచిత్రమును
కొసుటకనువున్నది.

ఆపనరమైన వట్టులందు ఎజ్జనార్యని మించు సంగితాభిరుచిని
వ్రదర్శించెను. ఇందు వర్ణించిన కృష్ణని వేషుగానరితిచే శాశ్వతు కాకలాదిన
సంగితజ్ఞదనవలయుననిపించును.

ఆది యమునాశటి. ఆనాదు శ్రీశక్తికాషార్జుచంద్రికాపాండ్ర సమస్తమై
థువనశలమైల్ల వరపామైపోవుచున్నది. అట్టి శరణ్యాలమున కృష్ణుడు గోవికా
అమునోహర్యంకైన సౌకుమార్యంబుతోడ వినోదించుచుండి ఓక్కునాదు నిశా
సమయమున

“తన సంగితవలోవిలాసము సుధారావ్రఘూరంబుగా
వనశాతాశ్వతు పర్వమోహనకూవర్ణిష్టవై వెంపుతోను”***

* విష్ణుపూర్వాణము పీటిక - 62

** „ „ - 18

*** „ „ iii - 275

“వరగష్టాది స్వరంబులు మంద్రమధ్యతారక మాగ్రములను
పుంచాంగనా రాగములు ముఖ్యదిరెండు వాని మొత్తంబులు వరుననెతిగి
కాలక్రమానగతులతో దాశంబులెతేగి మూర్జవనవృత్తు లేర్పరంచి
గీతంబు దరువు జీక్కుచే లిండు మొదలుగ నొక్కుక్కు వర్షంబులుగపించి
కుద్దసాళగ నంకీర్జుభికములు త్రుతులిషితకుండ చెపులకు సీగసుగలుగ
వేణువాదంబు మొరయించే రాజమేరయ మదనగోపాలమూర్తి
యమ్మాధవుండు*

ఈప్పుట్టన సూర్యాయ్యని గానపాండితి నిగులపారెను. ఇట సంగీతము
సర్వమోహనకావర్ధిష్టదైన వనణాళ్లవి వరముగా పెంపొందెను. ప్రతమ
పాదచుప కవివరచని వంగీకమగు వరిళానము ప్రవృత్తము. షడ్మాదిసత్త
స్వరంబులు మంద్రమధ్యతారక మాగ్రముల ధ్యనించి, మోహనరాగములపించి
ఆనందతానముగ వరించించెనట. ఒక్క రాగమే కాదు పుంచాంగనా రాగ
ములున రాగాగిఱులు ముఖ్యదిరెండు మిత్రరాగముల వరునక్రమంబు లెతేగిన
రీథిలో నాళపించబడినపని తెలియనగును. స్వరములో వాది, వివాది, సంవాది,
అష్టవాది స్వరములున్నాళి. రాగానుపారిగ డాని అరోహణవరోహములనుబిల్సి
రాగాల ప్రతి నొసరింపవలెను. అట్టికటి అందలి స్వరములలో కొన్నిటికి కొన్ని
వివాదులగును, కొన్ని సంవాదులగును, కొన్ని అనువాదులు వాదులగును. ఆనగా
రాగములుణ్ణే కొన్ని స్వరములకు మిత్రశ్వరక్రుత్యములు, తటస్తములండును.
కాళ చావి చిచిత్తములు వరుననెతిగి ఆ గాయకసార్వభూములు గానము
చేపొదుట్టి వఫిషమ. జుతీలన సూర్యాయ్యని రాగవివేకము వ్యక్తము. ఇట
కాళవరిళానమును వెల్లి విరిపినది.

కాళమునకు కాలహోర్క్రీయాంగాదులు ప్రాజములు. వీని ననుసరించియే
కాళగముల చియేతి ఏర్పక్కినది. కాళవేగము ముఖ్యముగా నాట రీతులుగ
చింగరీంచబడెను. అదితివ్ర, చతుర్వ్ర, అయిత మిత్రముల ఆళక్రమమునందు
గతులుపొంపడగును. మూర్జవనదికముల స్తుత్తల గురించికూడ చెప్పించిందు.

శ్రోతుచిత్త సుఖవహాత్మయ ననుసరించి నమోదృహనజనక్కమైన మూర్ఖులక్ష్మిని శ్రోతు కల్గించు రాగపు 'రసపట్ట' మూర్ఖునమగును. దానినచిగి మోహన వంశిగానమను కృష్ణరు గావించినాడని యిందు వర్రితము.

నాల్గవ పాదమునందు గానప్రక్రియలగు మార్గదేశభేదములన్నియు చెప్పి ఉండేను. మార్గప్రక్రియలగా గీతములు వ్యక్తములు, దేశప్రక్రియలగా దఱవులు, అక్షింశులు, చిందులు మన్మసుగు నాటోయ్వయోగి గానప్రక్రియలగుడ ఆ అనంతసాదబ్రహ్మస్వరూపురు తన వేణువై పలికించి రానలీలకాహ్యానించి నాడని భావింపనగును.

ఆతోసరించిన రాగాలాపములలో కుఠ్రరాగములు, సాళగ (భాయాలగ) రాగములు, సంక్లిష్టరాగములుకూడ కొఫించేను. వావి శ్రుతులు చెడకుండ చెవులకు శ్రాగసుగులక క్రాంతముగ (కర్కోఅటుతీటి క్రాంతః శ్రవణ సుఖ ప్రతి పాదికముగ సాగెనవిపించునట్లు కవి అభివర్ణించేను.

ఆ మధుర నాదమున వశువణ్ణమ్యగాదులతోపాటు వృక్షలతాగుల్చ్ఛదులు గూడ పరవకించినవి. చిత్రరూపముల చందముననుండినవి. అవుడు

“ప్రాణేశ్వరుని శయ్యైషైనుండి యొక యింత
కృష్ణులిలు సాళ గించి పాడె
నత్తమాములు చూడ నలివేణి యొక్కుతె
తతకారములుచేసి శాళమైత్తె
తల్లిదంధ్రుల మ్రోలఁదమకించి యొక లేక
లీలాగతుల పమ్మాఁంచి పాడే,
జాటింబులెల్లనుజూడ నొక్క మృగాక్షి
మెల్లనుదలయూచి మెచ్చెనతవి”*

అందు పాగఁంచి పాశులు, తతకారములుచేసి శాళమైత్త లీలాగతుల పమ్మాఁంచి పాశులు నంగితవద్దుకులకు నంబింధించినవి. భాయాలగములగు

రాగములలో రాగమాలికలగూడి పాదుల సాళగించి పాదులలో వ్యక్తము. తతకారములుచేసి శాశ్వతులలో తత, ఘన, సుషిరానథ్యదికములగు వార్య విశేషముల వార్యావ్యాయువద్దతి వెఱవరింపబడినది.

1. తతము : వీంలోనగు తంత్రవార్య విశేషములను వాయించుట
2. ఘనము : కంచుశాశ్వతములు లోనగు లోహవార్య విశేషముల మొరయించుట
3. సుషిరము : వేణు మున్నగు గాలిమాది వాయించెడి వార్యముల ప్రొయించుట
4. అవస్థములు : మృదంగాది చర్మములన వార్యముల ద్వానించుట

ఈట వంకిధరుడు ఘారించిన సుషిరవార్య సెన్న్యూహామునకొక వల్ల వాధర కంత్రీవార్యముల మీటి శాశ్వతమును చూపించివదముకొనవలెను. ఒక లేప శీగతుంతో వార్యము విర్యోపాంచి సుమాళించి పాదుల గమ్యమూనము. ఇట్లు మురళీసాదముచే మోహముపుట్టించుచు తన సంగీతపాండితిని వ్రదర్శించి రాన ప్రీడా సంగీతమును అ బృందారకచక్రవర్తిచే శాశ్వతముగ విర్యోపాంచజేపెను. ఇంకటి గీతవార్యన్నక్యక్రయయైన కార్యక్రిక సంగీత ప్రతిభను వ్రదర్శించిన మారణ్యుడు వ్రశంసాధ్యుడు. □

పద్మపురాణకర్త మజీకి సింగన సంగీతపరిచితి

“శ్రీరఘ్వంబగు దుగ్ధవార్ధినదుమన శేషాహితల్పుంబుపై
సారూఢంబుగ విందిరాసహితదై యానందలీలం గుళా
ధారుండై వరసంయమీంద్రులకు నాత్మణ్ణానరూపంబు దా
నై రంజీలెదు వేడ్క్కప్రోచుఁగ్గువఁ గుంభామాత్యనెల్లప్పుడునొ**

ఇది మంగళాశాసన రూపమగు ప్రవర్థమపద్మమ పురాణసంప్రవాయ కీతిలో
శ్రీరాగాంచితముగనే ప్రారంభింపజడినది.

తొండము మీదికెత్తు కొని దోర్యుగళంబునేడాకగించుచు
గుండ మండంబుధారలంకుంగ్రమైదు తుమైదలొత్తు కాఱుగా,
గొండలఱేని కూర్కునుతకుం ప్రియమందగ నాటుచున్న వే

దండముబుందు వవ్యక్తిశారవ సూక్తులు మీకు సివుతనొ** ఇది యిందలి
గజేశస్తుతి. ఇందు గణనాయకవి వరముగ సంగీత పమగ్రుస్వరూపము గమ్మి
మానస్తునది. తుమైదల రుంక్కుతి ఒత్తు కాఱుగ ప్రుతియుతముగ నాలపించు
చుండుటలో గానమున్నది. దావికి తగ్గన శాశ్వతమును వేయుచు వేదండముబుందు
సృక్యమునొనరించినాడు. కానవిట అటపాటు రెండును ప్రవర్తితములు.

ప్రవర్తమాక్యమున భృగువిధ్యాదద నమాగయన విధ్యాదరుడు హృదయ
కరమగు గానమున ఆవవద్యండగు వాయియు ఆతచి మవోహరి నవ్యపీణాశ
దివ్యగానంబులుమైదును నారాధించి మైప్పువశపినదనియు కథానుసారిగ చెప్ప
చచివది.

సుందోవమందుల చతుకమున కిలోత్తు చు “వీఱక మీటుచున వట్టమాతులు
ఇగురులు పెట్టుబడినొ”దని చెప్పినాడు. పెక్కు రాగములు గైకొని పొదుచున్న
ఆ దివ్యగానంబు మథరంబుగా నేతెంచిన సుందోవమందుల నమావరులగు
అమరులమకూడ ఆకర్షించినదని చెప్పినాడు.

* వ. తు.

** వ. తు.

గంధర్వకన్యకల వృత్తాంతమున ఈ కవి తన నుగీతవరిచిని ఏకచ్ఛాత్త సాంకేతిక పదశాలముల నడుపుటలో వ్యక్తికరించెను. ఇట్లు ఆ వనికలకు షవ్యంథిగు షవ్యసంబులు వివ్యటిల్ల న్యరగ్రామతాన మూర్ఖులిచేషంబుల వీకా వాదన నైపుణములు పెరయ మథరగానము చేయుచు చతుర్యద సృత్తముల ప్రగల్భాదై సమన్త విద్యాకళాశిజలగుచు విత్కలాలనంబున పెరిగిరని కథాను సారిగ వ్యక్తికరించెను.

నవమాక్యానమున కాలియుమ్రునమున కటిషూతమంటికా ఘణమున నాదముల్ మొరయుగా పెన పల్ల వాగ్రాతి “కాండవమాడె”నవి వలికెను. మఱల గోపాలదేవుడు వేణుగానము చేయుటనుకూడ విటు వర్ణించెను.

“మథన శకికోచీ లావణ్యమహిమాప్రీ కృష్ణపుడు”

“పలవలిపాదమర్దమిది వామపాదంబు ధరిక్రిమోపి మలచి త్రిభంగిష్ఠే విలచి మానుగవర్ధవిమీలితాత్మదై.... ఆలనకదోషనంగుకములార్పుచు వింపెనలార వేషమున పెలయుగ నొక్కెను కృష్ణపుడు అరవిందచాయతాత్మదు శ్రామ్యమూర్తియై” అని నాట్యగానమేవాకమును ప్రవర్తించెను. ఆ గానమహాకృష్ణమునిక్కలి పరించినాడు.

“వద్ది ప్రూతులు చిగురులపెట్టె నచటి
పునర్కిలాపాటి మదునుటగత్తుగరిగ
మృగమమాహంబు వినుచు మెలంగ మఱచి
మీంచి కృష్ణపుడు మురళిపూరించునపుడు”** అంతేకాక

“మూతులు ఉచి కష్టుగవమైణి చేవుల్యైనసీలపై చి.... క్రాసిన చిక్ర దూషిలటికై మేకట్లు మాని గోవుయ పైకము ఆ దివ్యగానమునకు పరవించినట్లు” ఏవరింధుట్లో “ఇంరేస్ట్రి వచర్ష్ట్రీ షేట్రి గానరసంపటి” యను సంగీతాను కావము జ్ఞాపికెంయించుమ.

* క. వ్.

** మ. ఫ. ర్. - 200-210 మధ్య

బలరామకృష్ణుల వివాహసందర్భమున తపసాదు వాడుకలోనున్న రీతిగా పేరంటాండ్రు పాటల పాడిరని దేశగానరీతినిగూడ తెప్పేను.

మొత్తముమీద వర్యాలోచించి చూడగ పింగనార్యానికి సంగీత వరిచయమే గాని ప్రాగల్పుము లేనట్లు, అభిమానమేగాని అభిజత లేనట్లు వద్మపురాణము వలన సువ్యక్తము. □

మడీక సింగన ద్విపద భాగవతము

వద్మపురాణ కర్తయైన మడీకి సింగన రచనముగ ద్విపదభాగవత దళము న్యంధము మలీయెకటి యున్నది. వద్మపురాణమున ప్రదర్శించిసంకటి నంగీకోవళిత సింగనార్యదేలనో తా గ్రంథమున చూపలేదు. మామూలు మాటలలో ఎడనెడ గితవాద్యముల పేర్కొనినాదు.

యక్కిటే వివాహమట్టమున “వందినన్నల గితవాద్యముల మోసినవు”ని నాదు*

“పటప కాహాళళంకావణవాదులోలసిన”వనినాదు.**

యక్కిటే వర్కవమున

“కనకకాహాళకాంతిగఢచి చూపరకు,

గసువ్యు కాంతఃంఘుణ ధన్యమగుచు”*** అని వర్ణించినాదు.

ఆమె వివాహమయమున

“ఫంటామ్మదంగ మంగళతూర్యరపములంతట ప్రమోసిన”వని**** నాదు.

“రషికశమేర పేరటాండ్రు పాడిరచి”*****నాదు

ఒగదభిజజ్ఞకాంధమువ వంకర్మ వర్జనమున పీమాటలున్నవి

“పాటలు చెవివిని పాటలీకరులు

పాటలై వటలయాపాటలనలరి”*****

* ద్వి. భాగ. కల్యా. కాం. - 63

** , , - 63

*** , , - 87

**** , , - 247

***** , , - 257

***** ద్వి. భాగ. ఒగ. 73-74

గుంపులై యలదెదు గౌదసుతమైదఱ
పానాభిరతిశోక్కు వతును నతులు
గానంబులొనరించు గతిని జావట్టి”*

ఆదే కాండమున శ్రీకృష్ణుడు “పటహాళంభకాహారావములు”** విని
పేల్చుండినన్నాదు.

ఇంకకన్న నెక్కదుగ నంగితాత్త ప్రవక్తలీగంధమున లేవు. □

* ద్వి. భగ. ఐగ. ర: 76-77

** “ “ “ 427.

ప్రథమాంధ యుగకవుల సంగీతప్రీతి

నాది మల్ల య ఫంట సింగయిల ప్రథమాంధ యుగకవులేగాక సంగీత పుష్టిధ్వనిను నెత్తిగిన కుటుంబములలో జనిచిన మేనమామ మేనయిలం ప్రశ్నగుండిక విశేషము. నాది మల్ల య తండ్రియైన నంది సింగయామాత్యద్వ్యా “పారస్యతాభినంది”గా “సంగీతసంది”గా మన్మహిలందినాడట. దీనినిచిట్టి నందిపారి యించి ఆజటిధుచునకు ప్రత్యుత్తేన ఫంట మల్ల యకూడ మాతృ వంకాయాతమైన సంగీతాభిరుచి యుండుపనుల స్వప్తము. ఈ వరాహాపూరాజమున కొలి పద్మమగు ఫంగాశాసనమున “తీర్మి, లీల, కాంతి” రాగముల ధ్వనితము లగుటయుండి, మరి పద్మమైన ఈక్ష్వరసమస్కృతియిందు పరమశివుడు నుఖ్య నటుడుగ ప్రష్టతింపచయుచ** గాంచిన ఈ కవులు నంగీతప్రీయలని తెరియు చున్నది.

ఆవకారిక ఏదవ ప్రథమాశ్వాసమాతటికి చెప్పుకొనదగిన సంగీతకష్టముచూట యియ్యది.

“అబ్బోటందవమాచరింపఁగఁదరీక్షయత్త చిత్రంబున్న
విచేపెన మరమ్మాని నారదుడు పాణిస్విం తంత్రమ్ము

* “తీర్మిలాప్సదమైన కొమ్మును, ధరిత్రీకాంతఁగారుణ్య ల
క్షై లోలాక్షతనెత్తి లీల బలదాక్షేపక శృంగోన్న మ
తైస్కలానందుపోలెనున్న ఇగదేకప్యామి వరాహాదే
పోంకారుఁడు ప్రోచుసీక్యర సృసెంహాక్షైవదూవల్ల భన్”

** ఆవందమతోదు గుంకుమ వనంకంటాడెనో నాగ సం
ధ్యాచాట్యాచుపర్తుమీగళిక మహాన్యస్తునాక్షరణం
తీరీచేయహరేణుల్ కమువువై నింధన, దీపించు గా
రీణాధందొనగున్ గృవస్సురవార్షిక భర్తుకైక్యర్థముల్

స్వద్వారంబున మూర్ఖునాస్వర విశేషంబున వెదజల్లగా

నిచ్చన్ మెచ్చుచు దేహంద్రికట రాకేందుచ్చవిశ్శైరగాన్”* ఇటు నారదుని స్వరూపచిత్రంమతోపాటు ప్రవృత్తమైన ఆతని నాదస్వరూపము నారదుని చేతిమహాతి ప్రక్ష్యాంప్రక్ష్యాం ద్వానుల వించుచు మూర్ఖునాస్వర విశేషము లభు వెదజల్లినదఱ. ఇందటి ఈ పటకబ్మచ్చనుబ్మలై నారదుదే రాగమనో, కానమనో, వల్లవినో వీణామై పల్చించినాడనుకొనవలెను. ఆ దివ్యగానమున స్వద్రము సుగితకాస్తోంగ్కుమైన రీతిలో స్వలోరంశితమై భాషీల్నినదనుకొనవలెను. అందు మూర్ఖునావిశేషముఱుడ వెదజల్లించిదెను. ఏదేని ఒక రాగమును అలపిగచువచుడు రాగసుసారిగసున్న రాగరంజక ప్రయోగములను గాయకుడు గాని వాద్యమును వలికించువాడుగాని క్రోత్తుచిత్తసుఖావహముగునటుల సక్కత్తుగ వలికించును. అద్దానిని వినిసపుడు క్రోత్తు చిత్తము నమోష్టహితమై ఒక విధమగు మూర్ఖుత్సితిని బొండి అవశమైన ఒక విశాస్తీతిని బొందును. ఎగశబీ మహా సంగీతకాత్మకవేత్త ఆయవను అతిసక్కత్తుగ నిర్వహించెడిని మూర్ఖున, ఆట్టి మూర్ఖువలను వెదజల్లినాడనుటలో తంగ్యకరముగ ఊటకవుల సంగీతప్రేతియే వ్యక్తమైనది.

**ద్వీతీయక్యానమున. బ్రహ్మ కొయివత్తిర్పియుండగా వాచిని దర్శించ

* వ. పు. 2-89

మూర్ఖున యునుది ప్రాచీన గ్రంథమంందు “మూర్ఖుర్యాశేయా క్రోత్తు చిత్తం సా మూర్ఖునా” యని చెప్పుబడగా కాలక్రమమున అది స్వర్భావమునకు పర్యాయముగా రూఢినాందినది.

** నడిచె వింద్రుదు కిస్సురకాహాటుట ప్రోయ

గహలించె ఇథిదిండిములు ప్రోయు

జనియె దంధదర్శందు జయింధుటుట ప్రోయ

వెక్కు దైత్యుటు గుదిగిత్యు ప్రోయు

బోయె సంబధిరాజు బూరగొమ్ములు ప్రోయు

జరగె వాయువు మరజములు ప్రోయు

నరిగె యజ్ఞందు కిష్ముధాటియులు ప్రోయు

గదలె రుత్రుంధు శ్రుతములు ప్రోయు మ్మి

మధాంధసులేగుడెంచిరని తెల్పుచు అటకేతెంచిన దిక్కుయిర విభవాసుసారి వాద్య ధ్వనమును ఈ యుగక్కపు మనకు విన్నించినారు. * ఈ గ్రంథమును వీతికను సంతరించుచు గుచ్ఛవర్యులు త్రీ పుట్టపరి కొవ్రపూర్ణులు “ఇంద్రువిలో మురజములెందుకు రాలేదు. అంబది రాజును కాహాశులెందుకు లేవు. నండ ధరునకు జయమందుఖులెందుకు లేవ”నుచు ప్రశ్నవర్షమును కురిపించి వాకి జాబాబులు కవులే చెవ్వువలయునవిరి. చమత్కురించుటకు పరస్యుతీ ప్రతులట్టువిరే గావి లేవిచో సమాధానములను వారే చెప్పియుండెదివారు. నాకు తోచిన కీతిశో అద్దావికి సమాధానమియ్యుది ** మన సంగీతన్నశ్య గ్రంథములలో బృంద మేళన చాతుర్యము ప్రశంపింపబడినది.

ముకవివంటి ఉత్తమ వాగీయకారకుడు బృందమేళన చతురుడగుట హార్షింపదగినట్టిది. కావుననే సంగీతనంప్రదాయమును జన్మితః ఎత్తిగిన ఈ యుగక్కపురిట బృందవాద్యధ్వన కాహాశులను, దీండిమములను, జయ దుండుఖులను, గిడిక్కును, బూరగొమ్ములను, మురజములను, కిన్నెర విచియలను శంతములను ఒకపరి తరఫునుషిరావర్ధములను చతుర్యధ వాద్య సంఘాతమగు ‘వతోద్యమేళనము’గ మొరయింపజేసిరి. ఇంద్రుడు కిన్నెర కాహాశులు ధ్వనించుచుండగనేతెంచిన యత్కు కిన్నెరవిచియలు త్రమాయగ తరలి వచ్చినాడట. చెప్పిన వాద్యనామమును చెవ్వక చెప్పిన ఈ కవులు రెండువోటి ఒకేవిధమగు కిన్నెరవాద్య విశేషమును దశవియుండిరని మొదట చెప్పినది మూర్గివాద్య ప్రవశేధమగు కాహాశుచి అద్దావివి మొరయించినవారు కిన్నెరులని చివరిదిగా చెప్పినది కిన్నెరయును దేళ్యవాద్యమని యొఱగనగును. ఇవియేకాక ఈ వాద్యములందు కొన్ని అమూల్యముగానున్న మూర్గివాద్యములున్నవి. మతి కొన్ని ఈనపంచుడు మొరయిండి గడిశ్చ, బూరగొమ్ములు, కిన్నెరులు వంది వసునవికూడ కలవు. ఈ యుగకర్తయుగు త్రీసాధుడు కర్మాటఙాణేని వరిశోషించినాడు. మూర్గిదేః ప్రవక్తియలకు నదిమివాటముగ నడచు శ్రవణము

* వ. ప. వీతిక 'X' 'X'

** "గాక్కువాదకవంఘతో" బృందమిత్యభిధియతే
ఇత్తమం మేధ్యమచో క్విష్టముతో తత్త్వర్దా"

ప్రతిపాదికమను శ్రీనాథకర్ణాటహాణిని యి యుగళకవులు శ్శాగవాద్యమేళనము వందుకూడ ప్రతిపాదించి తమ తౌర్యాత్రిక ప్రజ్ఞను వెలయించినారు.

“గీతం వాద్యం తథావృత్తం త్రయం నంగీతముచ్యతే” అనునటుల ఈ యుగళకవుల పమ్మగ్రంగీత పరిజ్ఞానము మఱల చతుర్భుజ్యాసమున గౌరముఖుని కథలో పొదగబ్బినది. అట ఆ మనుశేంద్రశేఖరు మఱపీతిమీద యథివసించిన తత ఆతిని వినోదవరచుటకు ఒక పమ్మగ్రంగీత సహకార్యక్రమము సంఘటిత మైనది* ఇట ఒక వర్ధమమున నట్టువరాంద్ర ఆహర్యవిశేషములు వ్యక్తముకూగా

* “సరపిణ్యయముపై మొరయు తుమ్మెదపిందు

వలెగెక్కుగణ్ణెలు గులకరింప

కంతుని బాణంబు గరి చందమునఁ బింఙ

రిదుచుఁగట్టిన చీర గుడుసుపడగ

పొమముగప్పిన రథాంగముల చందమున గం

చెలలోని మెఱఱుఁ ఇన్నుఁ య చలింవ

చదలఁప్రాకిన మెఱనంజభావమునఁ గ్రు

మ్ముడి మీదఁఁంగాని మనుగు విలావ”

నంగముల గీతపుర్ణంబు హూన్తిముల దృ

గంచలంబుల నాకూతమంప్రీ వల్ల

వములఁడంబు దెలియ హూరమున దెలిని

ముద్దియుఁ గౌందరాఁదిరి మోహనముగ

iv - 128

హూరిఁఁనయనులు గౌందఱు

మొరయించిరి క్షాలమూనమునట్టు పీకా

మురజవఁవ భక్కు ద్యు

ల్లారికా రుమ్మరుఁ ద్రుతవిలంబిక గతులను

iv - 129

వాళికములు గౌందఱు

పాళగపంక్తిర కుద్దపరణి మెఱయుగా

నాళకుఁ నేని పూఁథిరి

కాళగతులు మంద్రమధ్యకార భ్రములను

iv - 130

మలే మూడు వర్యములలో వృత్తపాద్యగీత రితులు వ్యక్తములైనవి. నాట్యగతి యొక్కట్లు, బొట్లు, కాళ్ళగజ్జులు మేలిముసుగులో పహాతముగ నంపూర్జ ఆహార్యారీలిలి విభితముగా వర్ణించిన ఈ కవులు నాట్యమై కారార్యపుభినందనియమ.

అంధానాట్యముందరి అంగముల గీతము అర్థము హన్తముల, దృగ్గం చలములాకూతమును అంప్రైవల్లవముల శాశమును మాగీరీతినంగికరించి గావించిన నాట్యారీతి భరతప్రోక్తమగు సిద్ధాంతరీతికి నంబాదిషి ఆ పిదవ మన్మహ వద్యమున ఆ నాట్యప్రవర్తనమువు వలసిన నేపద్యపాద్యారీతియందలి ద్రుక విలంబితగతులలో సాగిన ఆతోద్యమేళనారీతి వ్యక్తమైనది. నాట్యమునుకు వద్యము అమగతముకాగా ఏతడ్యాద్యపహకారము నందుకొనిన గానపద్ధతి కూడ ఆత్మంతకొత్తరీతియందే యిట ప్రతిపాదితమగుల ముదాపామగు వివయము. ఆ గానము రసమయమగు నాట్యమునకనుగతమగుట వలన వివిధ రాగారీతులిక వెలి విరిసినవి. అంకేకాక ఆ నాట్యము లయక్ష్మీకము త్రుతిమఖు ప్రతిపాదక మగుట వలన అందు వివిధ శాశగతులు మంద్రమఘ్యతార త్రుతులలో ధ్వనించి ఆందందబ్రహ్మాన్మాసాక్షాత్కారమును కల్పించినది. ఇట్లీ ఈ ప్రథమాంధ్ర యుగశక్తుల అపార శార్యుత్రికపాండితి తదనంతర యుగమునందలి పంగితజ్ఞులంగు శామురాజభూషణ, శఖునాథాదుల కారార్ధమైనదనుట తథ్యము.

దళమాక్యాసమునందొకచో దుద్రస్తానమితుత్త వర్ణితమై వృత్తాగానములకది వభాషావమై విలసిలినది.

“శహిగల రుద్రకవ్యక్తం రాగము విన్నెటున
వహాపితరీల భృంగిరుతి నాట్యమఖగమచున
గ్రుహితపాలపారితో గ్రుచున గద్దియుక్త
మహిమ సువర్యకోటి....మాకాలమై విఱవన”

వారణవి వర్ణమువ విరిషివ నంగికప్రతిత్త లో వారవి+మహత్వయ్యరూపము

- * కాంచాలంకయేగీకం - హాచేయాట్లు వ్రష్టియేతి
శతర్ణుం దర్శయేద్వావం - పాదార్థం శాశమాచరేతి
- వ. శుంఖేశికపా. ఆ. గ్రుచునియుము

పున్పుష్టమై భాసించెను. నారదుని మహాతీనాదమును వర్ణించినవారు ఎందులున్నాను ఆకాని మహాతీలోని ప్రత్యేకతను గూర్చి పున్పుష్టముగా చెప్పినవారు పీరు ఇరువురే అనవచ్చును.

“ప్రోధమై నూరుతంత్రులపీణ వాయించు
పరితేవి జగమైట్రీ జంత్రగాఁడు
గానప్రభవార్ఘ్యమైన తుఱుదు వర్వ్య
తులతోడి కూరిమి చెలిమికాఁడు”* గ నారదుడు వర్ణించి
చిడెను. దానితోపాటు నారదునిది నూరు తంత్రుల పీణయని మనకు తెలియు
చున్నది.

ఏకాదశాక్యమయున వైష్ణవిపూస్తానము నలువరాణి కొలువుకూటమునకు
ధీతై భాసించి గానప్రభవార్ఘ్యమైనది.

“త్రుతులాకృతులుదూర్చి సుతులా గావింపంగ
సానావిలింపులా సుతులానేయ
మునులాగను రహాన్యములఁబూరనలనల్పు
నమ్మరత్తిలా నాట్యంబు చూవ”

ఇట్లు తపశ్చర్యనోనరించుటకేతెంచిన నారదుడు కథాసుసారిగి ఒకచో
కాణాచిన కొన్ని వైచిత్రులను గూర్చి చెప్పుచు శ్యోతదీపమును గూర్చి ఇట్లు
చెప్పేము.** విశ్వమోహనకృతిస్తున్నర కామిసీమధుర నానాలాపములు
ఖిరంకరము వినవచ్చుచున్నవనినాదు. ఇట్లీ సాదాతిక్షేపమైన వర్ణన చేయుటకు
కపులకు నాదోపానసారిరంన ఉండితిరపలెను. నారదునిగాంచి సావిత్రీదేవి
కరిషాసించినది. దానితో నారదుని వివేకముతోపాటు ఆకాని గానవిద్యానైపుణ్యము
గూడ చెడిపోయినదని తలంచుటలో కపులదైన గానాథిమూవమే వ్యక్తము.

* వ. వు. x - 9

**

జిహ్వాహక్యాపాతక దోషమున విరక్తుడైన సృష్టి ఒకచో ప్రకృతులచే సామథూతిహార్యకముగా విట్లు వృచ్ఛింపఁచెను. ఆఫ్యందేగాక విరాశ్యందు గూడ నంగికము చోటుచేపికాసుట యొక ప్రత్యేకత.

“ఉబుసుచోకత్తునైన నొల్లవ చెవిఁజేర్పు వైణవల్లకీ వాదనముట”

మఱియొకచో వనంతవర్షానముద అర్చిట్లందము పాటలు పాండినట్లు వర్షిక మైవది. వచితల మంజూషాషములును వర్షింపబడినవి.

“కములగర్భగేహాసీహన్తమణివల్లకీ వినాదబంధవములైన మంజూషాషముంతో బోల్పులడినవి.

ఈ కవుల ప్రతోధచంద్రోదయమువ ఈమాత్రముకూడ నంగికాథిరుచిని ప్రవర్తించలేదు. ఈ గ్రంథము పాహిత్యరీతిలోనే కథాకథనవిషయమున “తం తిరిగి మాచారమువకు పోష్యమునుచున్నవు” ట్లున్నది. అందువలన కవుల నంగిక మూర్ఖయులయ్యును తమ పాండిత్యమును అంతగా ప్రవర్తించలేదు.

గౌరనార్యని గాన గౌరవము

ఈ కవి కృతులుగ హరికృందోపాఖ్యాన నవనాథచరిత్రములు లభ్యములు. గానానుకూలముగు దివ్యవదమునందు కావ్యరచనము చేయుటయుండి కవి సిద్ధహస్తదగుటచే ఈతని దచనము ఆపాతముదుర్మై గానాహృతదిగ్భుషణది.

నవనాథ చరిత్రము ప్రవర్తమమునుండి సంగీత తరంగితమైయున్నది. ప్రవర్తమాఖ్యానమునందే కథితమైన ముక్తశాంతభిజ్ఞవృత్తి రాముని వైశవమున సంగీతవిదుల విభవము ప్రమేళకించి ఇట్లు పరిపోషితము—

“అలరాగదోషంబులు ఆఱునెనిమిదియు
తొలగించు గుణము లైదును రెండు నెలమి
దలకొని గాత్రజంత్రములనేర్చు
గలగి పాసికినెక్కు గాయకో త్రుములు
ననువమంచిగు నరసాంతరంగ కవిత
వినుతాఖినయ చతుర్యిద నాట్యములందు

నరిలేని నటీనటులు”* ఆఖిజ్ఞవృత్తిరాముని పరిషేష్టించియున్న రని లాచు. ఇందు ప్రవర్తమముగా గాయనదోషములు గుణములు ఉట్టింకితములైనవి. ఈ గాయనదోషములు ఇతఃపూర్వవ్యవృత్తములే. ఈ గాయనదోషములు సంగీత శాస్త్రకోవిదులు పాతికపడకు నుట్టింకించినను పాపాతివిదులు వానివి కగీంచి చతుర్షశనంఖ్యాకములుగ చిరుపితచిరి. ఇక ఆ దోషములనపొత్తుములు గావించు గుణములు ఐదును రెండుని నెలమిన ఏడని ఆన్నదేమో గౌరనార్యదు. గాయన గుణములను సంగీతకాత్మజ్ఞులు

“హృద్యక్షీః సుశారీరో గ్రహమోక్ష విచక్షణః
రాగారాగాజ్ఞ భాషాజ్ఞ ప్రియాజ్ఞ ప్రాజ్ఞకోవిదః
ప్రేమించ గానసిష్టాతో వివిధాల ప్రీత త్వవిక్తి” ** ఇక్కాది విధులు

* న.సా.చ. i -

** గాయనదోషములు చూ.ప్రా.అం.క.సం.ప్ర. ఫం

మంచి చెప్పయున్నాడు. ఈ గౌరసార్యునకా దోషమంలో ముఖ్యములగ వదులాగు కన్పించినట్టే గుజముయి ఏడుగ దోచియుండవచ్చును. సంఘ్యాన భూటీగాక చెప్పిన లక్షణములనుబ్లే చూడవలయ్యాను. ఈ కవిగాయికను ఇంక్రొ న్యాత్రమంలో నేర్చున గుజము ముఖ్యమును భావనతో అడ్డనినే యుట్టింకిని సాకు. సంగీతరక్షకకారుడుకూడ ఇద్దనికి ప్రామాణ్య మొనగి ఇట్లు గడించినాడు.

“తెర్కుత్రితయ చాతుర్యం హృద్యశారీర శాలితా” వాగేయకారునక ముఖ్యగుజమినాడు. తెర్కుత్రితయములనగా గితపాద్య స్తుత్యములు.

ఈక నాట్యాన్విజ్ఞాన అంగికాపోర్యవాచిక సాత్మ్యకాథినయములందు ప్రీత్యుయందవలెనపు సాంఘమేగడా! అందులకే వినుకాథినయి చతుర్యధ నాట్యముల పరిలేని సభీనటులనుగూర్చి ప్రత్యేకించి ప్రస్తావించినాడు గౌరసార్యుడు.

ఈక కఠువాతి సంగీతప్రవర్తకీ శివుని కొలవునగూర్చిన వర్ణనము విట్టాగావచ్చినది. పరహితుడు గంధర్వ తిన్న రచారఙ కింపురుషవ్రమథల పరహయోగింద్రులు కొలవగా చింతామతి భద్రపీతమునఁజిలకొండ తూతువ వామాంకముపై నుంచి కొలవున్నాడట.

“భరతకళా ప్రీథిభరగ వృషేంద్రు
కరమునఁబరిపరి గతులను మొరయ
మురజనాదంట తుంబురు గీతరపము
నారదరణిత మీణానినాదమును
ఇతపూర్ణ పీసుల వండువు సేయ
పితామిత్తు నెఱ్చేరో విత్తమగతులు
దలకొని లోచనోత్పవము సేయ” *

పేదర విధ్యాతర తాత్త్విక దశిత బాయిశీకారవ్రష్టవంము సేయుచున్నాడు. ఆప్యదు మురజనాద్ధులు తుమిగతులపైరయుచున్నది. అది వేవల మురజ భూత్తుపైతో వ్యాధిపరిశుల్చు. భూరయింపవలనిన అవసరముండదు. కావి అది స్తుతేంద్రువి కరమున భరతకళాప్రాదిని పరగుచున్నదిగావున తాండ్రవమున

రేధచు నందికేతుడు భరతమును వట్టచున్నాడనుకొనుటకు నందికేళ భరత సాంక్షోప్తము మూదలయిగును. కావుననే నందికేతుడట లభ్యంత నందుత ముగ తాండవించుచున్నాడనుట కభ్యంతరముండదు. ఆ మురజనాదము తాళ లర్పాచ్చీతమై తాళదక ప్రాణములలో ఒకటియగు “గతి” యను తాళాంగముతో సూఫిరిచోనికొనుచున్నది. ఈ గీతియను తాళాంగమునకు త్రిప్ర, బతురప్ర, ఖండ, మిక్ర వంకీర్పములను ప్రభేదములన్నువి. అవి స్వరాష్టరకాలముల వింగ కీంపును నంబంధించియుండును. ఇక ఈ తాళాముగతముగ గీతవాద్యములు ఆపక్ష్యకములు గాన ఆతుంబురు గీతరవమున లభ్యమైనది. దాని కముగతవాద్య రవము నారదరణిత వీకానినాదముగాగ అద్దాని నమునరించిన తాండవలాన్నములు నందికేతుడును ఆప్సరోగములను విర్మాహించినారు పురుషువ్యాక్తమును తమగు తాండవమునకు లలనాప్రయుక్త లాస్యముగతమైనటి నారదప్రయుక్త మహాతీ మహాన్నాదమునకు అచర విద్యార్థర కాముసీరణితచారు వీకారవము నహకారమైనది. ఈ విదముగ తిష్ఠని కొలువున నంగిత నముగ్ర స్వరూపములఁగ తౌర్య త్రితయమును ప్రతిపాదించి గౌరనలోచనోక్కముతోపాటు వీసులవిందు గావించెను. అవియేగాక ఆహకానాహత నాదములను ఆ నాదముయుని కొలువులో ఉపాసనారీతిగా ఏకత్రా ప్రతిపాదించెనోయన వుహచేరీ శంఖవంప మృదంగ వటమంటికా ముఖ్య వావ్యరవముతోపాటు వంచమ క్రతిచేయు వరభృతముల అసాహకనాద మాధురినిగూడ నముపాదించినారు గౌరనార్యుడు.

హరికృంప్రోపాఖ్యానము మతియేక ద్విపద కృతి. నాదాత్మకుడను వరమజవని ఉపాసించు గౌరన కావ్యరచనమునుగూడ నాదోపాసనా రీతయుత రయాత్మికతలో ఉరకలువేయు ద్విపదికాచ్ఛాదమున సాగించినారు. దానికి మూదలగ కావ్యాదిలో ఈ కవిగావించిన వరమేశ్వర స్తుతి.

“తృగిరిశాధిక తృగిరినాథ
గంధర్వ కీష్వర గాంధర్వలోఱ
గంధర శ్యామల కంధరోదారు” *

ఈ ద్వివద పాదములలోనే కావ్యాదిలో చెట్టిన శ్రీకారములో 'శ్రీ' రాగము ర్ఘవితమై కంధరక్షాములోదాదు అను పయకుణడిలో 'క్షామ' కంధర రాగములు వినవచ్చినవి. కావ్యాదిలో ఉద్దేశ్యహర్షయకముగ ఒకబోకిమించిన రాగ నామముల సంహాచసముగావించెన కవి ఉత్తరం తరోతర కావ్యరచనలో గానకళ వతురుదుగా గోచరించుట సవిశేషము. ఈ పద్ధతి కవిత్రయము వారినుండి ఆశు శ్రుతముగా సాగుచున్న విశేషమని ఇతఃహర్షయము వివరించితని.

గౌరసార్యానికి నభావర్తనమున విజపిథవానుసారముగ సంగీతకమును ప్రవతిపాదించుట అలవటు. నవవాథచరితమున ఇవుడు కొఱువును తీర్చినట్టి హరిశ్వంద్రమున ఇంద్రుడు భద్రపీతాసీనుదై సంగీతమునిట్లు వినుచున్నాడు.

"వరమ సమ్మదమునఁఁక కాసనుఁరు

....

విరువునిఇ నభావిలయింబునందు

వరగు చింతామణి భద్రపీతమునఁ

దనరనాసీముదై తగు ప్రియంచెనఁగ

సారథరణిత పీఖానిసాదాను

కారియై తుంబురు గానమింపెనఁగ

విషుక రంభాన్మశ్య విభ్రముగతుఁ

వికానంబనెరవ నోవరంగ గౌయవుండి" *

సంగీత సమ్మగ్ర కొర్యాత్రితయమును తుంబురుగానమున సారద రణిత పీఖానివాదమున తదుగక రంభాన్మశ్య మున సమ్మగ్రముగ ననుభవించుచున్నాడు. ఇట్లే కావ్యమున కొర్యాత్రితంతి అనేకక్ర గమ్మాము గావించుటకో గౌర శార్యువి నావగారవము ప్రవర్తితమును.

వికానిప్రిత ప్రేషితదైన మకంగ కన్యులు హరిశ్వంద్రు మోహింప వేతెంచి ఆశి పాడుదురు. వారు గావించిన సంగీతకమునగూడ గౌరసార్యాని సంగీతాభిషితయే ల్యాట్లు వ్యక్తము.

ఆ మతంగకన్యలు నడిచివచ్చిన తీరులోనే ఒకలయాత్మికతను వ్యంజకము గావించి వారి వీషాముగత గానమున సంగీతావృతమును ఒలికించినాదు గౌర సార్యదు.

“మదహంన గతులను మఱపించునడలఁ

దరులు మళ్ళీలు తాళగతులకుడాక

గతినందియులు గల్లు గల్లువ్మోరు

మొలనూళ్ళ గళ్ళెల ప్రోత్స రత్న

కరిత కంకణములు గమకంబ సూఫ”* ఆ కన్యలు కొవేదియైన వ్యత్సని చేరవచ్చి,

తివిరి మీకృవ నేర్చితిమి వీజ మీఁఁ

నవధారు నృవచిత్తమవధారు దేవ

యెని సన్మితించుచు లాక్షావేది

మనసు వేదుకఁగవి మాతంగ నతులు

వవదంబుగల మంచి పసిడి పీణియీల

గవుపెనల్ పెదలించి కాంతిరాఁడుదిచి

శాగుగా కుచములపై మోపిదగిన

రాగసంగతులకుడా పారెలొ తి

తుదగోటి కోనలఁదంత్రులగూడ మీటి

ముదమున కీవాఁ మొరయేటిటించి

సవరత్నకొంతులు ననలొ త క్రొ త

రవల కంజకములు రవరవతెనఁగ

నలఁనంగుచల నల్లార్పుచు పీజె

పెలఁటు వ్రాయించి ప్రవీణశ్రోపి

మణి మాయూరాదులు మహినెఱగింవ

రిరగు ఘ్రాది సప్తస్యరంబులను

భూముత్రయుణించు మూర్గునఱ ముయ్యేదు

స్తు మువ్వుడియు రెండుపైన రాగములు

పాచి మిక్రంబులు వాచి బేదములు
 పావికి వేళలు వరువతోఁడెలిని
 తగమంద్ర మధ్యమ తారమానముల
 మొగియు గాయక దోషములు దొలఁగించి
 యాలాపములనేసి యారాజామీఁడి
 సూళాదులింపులు సొగయుఁహాదుటయు
 నానవ్యమై గీళామ్ముతలహారి
 నూచి మహాళ్చర్య మొదపెనవ్యేళ
 మొరయు వీళాదండమును తిగురొ త్తి
 నిరుపమహామాటిక్యముర్ గరఁగె
 వలఁకుల ప్రాసినవన్నెళ చిత్రముల
 దలలు గదల్చె చైతవ్యముంబొరపి
 క్షోణీవిభవుందును త్తడదీరినట్లు
 రాణించుటకు నషురాగమునొంది
 వేయుభంగుల రపొవేళంబుడాల్చి
 మాయురేయని వలహూను మెచి” *

ఈ పాదములలో గౌరవార్యాదు వీళాపాద్యమందలి ఆనాటి మెళకవుల
 వెన్నిటనో తెలిపినాడు. వీటియు మెఱగుపోతుండ గవుపెన చిగించికటి
 యుండెదెచివారవి అవనరమగు పట్టున ఆగోసిన తీసి తుడిచి వాయించెదివారవి
 ప్రతమముగ తెలిపినపాదు కవి. ఈనాటి ఇదువదినాగు మెఱ వీచివలెగాక
 పొరెంపు (మెఱు) రాగామపారిగ పొదవ, కొదవ, నంపుళముల ననునరించి
 అమర్యకాపెడి వారవియు ప్రస్తుతించినాడు. అరోక్కాక రుమ్మును నాద
 ప్రాందుర్మావముగూడ వచ్చుటకు ఆనాటి విషిటుకు నైతము సేటి తంబురాకువలె
 తీవోమంచెదివారవి గౌరవ వలకులవలన తెలియుచున్నది. ఈ పామాన్య
 ప్రస్తుతవలేకాక. ఈ కవి ఫీళాపాదనమున కొష్టు మెళకవల నెలిగినవాడిని
 “కడగోళ కొపండంకులగూడ మీటులోనెలయే నంగోళుల నల్లార్యుచు వీళ

పెలయిగాయించి ప్రపాత జూపుట” లోను తెలియుచున్నది. తుదగోటి కాన్తో అనగా చిబోకెన వ్రేలిగోటితో మూడు తంత్రులఁగూడ మీటుట అనుసి వీణా వాదనమందరి ఒడుపు బాగుగా వీణవాయించుటయో, రేక వీణవాయించుటందగా అవచానతతో కాంచుటయో ఎత్తిగినవాడు మాత్రమే అనగలున. నేటేకికూడ వీణా వాదన ప్రక్రియలో తాళలయాత్మికతను ఈ మీటుకోనే వైటికలు నిర్వహించురు.

ఆ ఏదవ “మయోరాదులు మహానెఱిగింపేచిరగు షడ్జాది నప్ప న్యూరములనుగూర్చి” * ప్రస్తావించుట సంగీతరక్షాకరాది శాత్రుగ్రగంభ నంపాది. అణ్ణే “గ్రామప్రయములు, మూర్ఖునులు ముయ్యేడ, ముప్పుది రెంకునైన రాగములు” అనుసి ఈ కవి పయకులిలులప్పియు సంగీతశాత్ర విదితములే. గ్రామములు షడ్జమధ్యగాంధారములు మూడు ప్రసిద్ధములు. అందు గాంధార గ్రామము మాత్రము దేవతలోక విశ్రుతము. ఒక్కొక్క గ్రామమునకు ఏదు మూర్ఖుల చొప్పున ఇవి ముయ్యేడగుట సంగీతశాత్ర వివృతము. ఇక రాగ సంభాష విభారమున ముప్పుదిరెంకు ముఖ్యరాగములని రాగ రాగిటివివ్జ విషయమున సూచిత్రమైనది. అదియే గౌరవర్యుర్థును వ్యక్తము గాంచినాడు. రాగములకు ముక్కామిత్రములు, వేళాపేళయ సంగీతశాత్రమున చర్చింపబడినవి. షడ్జసాంగ సంకీర్ణములని, రాగాంగ ఉపాంగభాషాంగములని మార్గించి విధానము లని రాగప్రభేదములెన్నియో గలవు. అవియిన్నియు గమ్యమానమగునట్ట గౌరవర్యుడు రాగప్రభేదములన్ని ఒక్క కాలికితో వదిపూపలు గుచ్ఛినాడు. శాస్త్రిక మంద్రమధ్యమ శారస్తాయిలన్ను వని ప్రస్తావించి గాయకదోషములను ఆలాచ లాటిములనుగూడ తడవినాడు. ఈ గాయక దోషములు, ఆలాచలాటిములు ఇతఃపూర్వము వివృతములే.

సంగీత శాత్రుసాంకేతికముల కల్పతలములు దెరినినపుడు వీకశ్యంగిత శాత్రుమహాత్మ్యముగూడ ఉగ్గించనిదే కప్పాత్మపాండితి సామ్మగ్యమందుగాన

* “మయోరక్షాతకచ్ఛాగ్రాంచ కోలి దర్శరా:

గజక్క నప్పత్తమ్మిన క్రమాత్ ఉచ్చారయింక్యమీ”

గారనార్యదు వంగికమాహాకృష్ణమును కొన్ని ప్రస్తావనల ద్వారమును గడ్డు మావమైనచ్చినాడు. ఆ గీతామృతలహరియందు శేలియాడులవలననే పీతా దంశమిగురో తీసుది. హరమాతిక్యములు గరగినవి. వలకుల ప్రాసిన వన్నె చీక్కములు చైతవ్యవతములైనవి.

కఠకు కాళిఘురమునందు విచ్చించిన వటహాభేరిశంఖ వఱవ మృదంగవటు మందీకా వాద్యవభేదికావమోషమును ప్రతిపాదించుటలో గారనార్యని వాద్యను గత గానగారవము శక్తా వ్రమోషించుటడినది.

గారనార్యని గానగారవమునకు అకరములైన ఈ హరిశ్వందోపాఖ్యాన నవనాభచరితములు సహ్యదయ మృదయ పీణాకంత్రులను మీటుచున్నవసుకు అమభవైక వేద్యముగు నిఱమేకావి అన్యము గాకాలదు.

కవి భైరవ రాగరమ్యత

ఈ టైరవకిని సకలకూడు. విశేషంచి నంగితకూత్తము అమూలాగ్రముగా, నెఱిగినవాడు. కావుననే కవులందఱివరి శ్రీకారముతో పద్యము నారంభించుచేగాక అధివిని శ్రీరాగమయంబుగా నిర్వహించినాడు.

“శ్రీమన్మాత్రిదుచుర్ తత్కంటిషున శ్రీవామతింవన
సీమన వామకరంబు సాచివలడే కిర్ణోవధానంబుగా
రామంబైన వణీంద్ర తల్పమున శ్రీరంగంబునంద్రాకి
జైమస్టేమహతిన నుథించు హరిభూషింతున దయాంభోదిన”*

శ్రీరాగము ఘనవంచకములలో ఒకటి. ఇది శఖవ్రదమైన రాగము. విష్ణుప్రీతికరమైనది గావున ఈ లక్షణములను ఉపక్రమితిగ తైరపార్యుడు శ్రీరంగ వాహని వర్ణనము నించుగూర్చినాడు. దానికి మూడులగా ఈ పద్యమందరి “ఘన శ్రీనామతింపన్”, “శైఖసేమమతిన సుఖించు హరిన్” అని వయకుబ్లెలో శ్రీరాగము, ఘనరాగమునుట భంగ్యంతరముగ ధ్యనికమైనది. కృతినాయకని అవ్యాయక్రమ ప్రస్తావనలో ఆశని వంశమువాదైన బాణాస్తని గూర్చి ఇట్లనిసార్లు.

“వినుక నశ్యపువావిభవ నశ్యంతుల
భిమురుగాము సుత్రాము పోము

సౌందర్య వంగిత చాతుర్య జయముల
మరవి దుంబయని వాగ్యరువి తప్పచించి పోలనట ఆ
కాచాకి భవ్యలక్ష్మిజనిరాతి.

* i. 1.

中華書局影印

అఖిల క్షూణ మోడిలహాలమణి శ్రీరంగావిర్మావ నంరంబహేశ ప్రవావ
వ్యాహావంబులు ప్రభూత వైభవాభిరామంబునునగు శ్రీరంగధాముబున
రృగోచరంబులు నందంబంబును,

“భావించే విరవద్యురావ నారద వాద్య
కలిత తుంబురు హృద్య గానవిద్య
మొరవెగింకిణీరావ మిళతమై దితిదేవ
సుతుల న ర్తున భావగతులు తేవ” *

అనునీ వద్యమున నంగితకమునందరి తొర్పుత్రికరీతి చోటు చేసికొన్నది.

ఈక ద్వితీయాశ్వాసమున ఇక్కుడుని కథలో ఉగ్రశ్వర త్రియుగు మార్గాగ్ర
కుల మందును తేజోసుభావంబు భావంబులుగలంప నియమపు లాత్మావద్భూతనాళంక
వందరుపురందరు సాలికింజి యు త్రైరంగెలింగించి శతమణందుక్కుద్వుతథంగంబ
సేయమపాయంబు ఐహారించి మదనుని అప్పురోచ్ఛిందమును అటకంపినాడు.

అష్టా చుప్పురాంగానులు

“నమహరాగంబుల చరవకంబులు

నమహ నముగితముల హరియ్విరియాళములను” ** రాగయు కముగ
నారదంబారథమ్మల్చోది చేసిరట. ఆ విదవ నంగితకమును నిర్మాహించి ఆముని
రాయిని చిత్తంబునాకర్మింప నిట్లు కోలాహలము గావించిరట.

“నరిలేని బింగారు జలపోసనము పీణ

మెఱుగుధాచండుగుబ్బమ్మీఎద నిల్వ

తులశేని వజ్రశాంతుల పెట్లుపెదజల్లి

గానగోళ కంత్రుతుగురుత పీటి

విగ్రులు తులకించు పితువాయఁగమ్ములు

తథకు పోతేతో మీఁదాదెదఁఁడంగఁ

శంబియులు ముట్టుప్పులు పిచుతాళ

గతులు వాయించు నంగతులు నెఱఁ

గ్రమముతో మంద్రమధ్య తారకలత్కథ
మిక్రపాళగముల రాజమీఱరాగ
విక్రతిందగు పూర్తముయ మేళవించి పాడెఁ
దెరవయొక్కతె నంగిత దేవియనఁగ” *
“విరుషు వీణావార్య -
త్వ్యరచితర కుచంబుగదలైదరుటే మంచాం
తరితోన్నత వామవయో
ధర నందర్భనములేమిఁడువడఁతు గతిన” **
“క్రీడా మయురంబు నాడొచేఁగంకణ
క్వాఁ చారుకరతాళగతుల నొకతె” ***

ఈ వద్యములలో నంగితచాస్త్రామోదిత ప్రవత్తుపెన్ని యోగలవు. ఇందు భైరవాయ్యని నంగితాఖిజత బిహూవిదముల వ్యక్తమైనది. వాద్యములన్నిటిలో గితముతోపాటు తాళమును తప్పనిపరిగా నిర్వహింపవలసిన వాద్యము వీణ యొక్కటియే కావున కంకణములు ఘల్లములను బిహూతాళగతులలో నంగతులు నెఱువనొక తెరవ వాయించినదనినాదు. ఇక ఎత్తగితిలో తనదైన రాగ వివేకమును ప్రవ్యక్తమైనర్చి రాగనామయుతముగా సార్ధకనామధేయుడైనాదు ఈ కవి శైరపకవి. క్రమముగా మంద్ర మధ్యతారములలో అసుటలో రాగ వికోధనమునందరిస్తాయిషితులు వ్యక్తములైనవి. తుద్దమిక్రచ్ఛాయాలగ రాగముల ప్రవన్తకియుటి ఉట్టంకింకతమైనది. రాగవితతిలో తగు మిళమముల మేళవించి పాడుటలో ఆయతివ నంగితదేవియగుటయేకాక భైరవాయ్యదు నంగితదేవుడై నాడనుటలో అతిశయోకిలేదు.

ద్వితీయా క్వాఁనమున విథిషఱడు శ్రీరంగకాణకి శ్రీరంగమున ఉశ్నవ మాచరించిన ప్రవస్తకలదు. ఆ వైశవమున దూరశిన మాటలలో నంగిత ప్రవత్తుయన్నాచి.

* ii - 20.

** ii - 23.

***

“బేరీమృదంగ శంబారావముల మించి
చారజణ్టోత్ర విస్మయనములెనుగ

....

....

ద్వాజరణతిగ్రంతికిఁ శాశనంగతి నింపు
దనరు సచ్చర్థలస్తు క్యములా మొఱయో” *

ఈ వద్యపాదములలో గీతపాద్యస్తుక్యత్రయాయై సంగీతకము సాణ్టక్క-
రించి శాశనంగతి నింపుతానికినది.

ఈక కృతీయశాస్త్రమున చిక్రసేనుని కథలో బైరవార్యుని సంగీతాభిజ్ఞక
విరాట్యారూపమును దార్శి ఇట విశ్వారూప ప్రదర్శనమునే గావించినది. కథాను
పారిగుర్త సంగీతమునకిచట మహాస్తు తస్తానమున్నది. చిక్రసేనుడు శ్రీరంగ
విమానచ్చయను మదిరాపానమత్తడై దాటి శాఖోపహతడైనట్లు నేలగులినాదు.
ఏ తదపరాదమునకు విష్ణుతీవి కాళ్యపమహామున్యవదేశమును బొంది చంద్ర
పుష్టారిణిలో అవగాహనముచేసి విష్ణువిదుదాయుకములైన గానములాపాడి విష్ణువు
కృపకుపాశ్రుదై పూర్వోక్తిని పొందినాదు. ఈ గానమునాతడు గావించుటను
గూర్చి ప్రస్తావించుటలో బైరవార్యుడు తన సంగీతశాస్త్రాభిజ్ఞతను ఒక్కపుటలో
పేర్లివిరియించినాదు..

“చిక్రరథుంధు అభంగ సంగీత ప్రవనంగమున నారమామనోహర
చిత్తంబ ప్రవన్నశాయత్తంబ చేయబావి....సమద్వివంబలై మంద్రమధ్యమ
శాశవేదంబందమువలన....ద్వివిధంబలైన క్రతులకు ఆధారంబలై మయూరాది
తత్తతులుంచేత పంచేతంబగు షాఢాది సప్తస్వరంబల వరన్వరమేళనంబ, నచి
ఇమంబిను ష్టూమ్యతయిలు సపలంమించి మతంగ తుంబదు నారద కోలాహలోది
తంబగు మతంబలవనేక ప్రకారములైన మూర్ఖునల వింపుగడలొత్తు చకురుక్క
శాఁకి తాపంబలవమాపంబలై నంపూర్చుపాడవ సమేతంబలగు చచుర్వుర్జంబయ
అక్రయింబగఐష్టుంబదిన ప్రవన్నాది ప్రశ్నతీ కాలంకారికంబయ పదమూదును

బరిమురింపుగంపిత మృరితాహాత తాందోళితంబులలోపుగాగల న వ్రగముకములు
మెరయ అష్టాదశ జాతిప్రభూతములై కుఢ్చిన్నగారి దేసరి సాధారితోపరాగ
నంజల ప్రసిద్ధంబులైన కుఢ్చరాగంబులు ముప్పుదియాఱును రాగాంగములు
ఇరువదియును. భాషాంగములు నఱవదియేదును ఉపాంగములు ముప్పుదియొకటి
క్రియాంగములు మూడునుగా వది తెఱంగుల నూటముప్పుదియేడగు రాగంబులు
వేశావిభాగంబులతో నాలావంబుచేసి నమతాళ, పద్క్రమ బంధరంబులగు
నాసింధువరదు విరుదంకితములైన ప్రశందములు పాండితగనెనపురు కర్ణ
మృతాయమానంబగు గంధర్వ రాగము నాకర్ణించి”*

ఇందు క్రుషుల లక్షణము “షడ్జం మయ్యారోవదరి” ఇక్కాడిగా చెప్పు
చిదిన న వ్రస్వరసంకేతకములు షడ్జ, మధ్యమ, గాంధార గ్రామక్రయింబులు
ఎములినాయిగు ఆసంబులు నంపూర్ణ పాశవ ఓడవాడికములైన కాతులు
అద్యములగు రాగస్వరూపములు మంద్రాది ప్రసన్నాది నామంబులతో ప్రసిద్ధులైన
స్వరాలంకారంబులగూర్చి కంపితమృరితాహాదికంబులగు క్రోతృచిత్త సుఖ
వహంబులగు స్వరకంపనాయాతములగు గమకములనుగూర్చి రాగములలోని
అవాంకరప్రశేషములైన కుఢ్చరాగాంగ, భాషాంగ, ఉపాంగ, క్రియాంగాదిక
రాగలక్షణములగూర్చి వావిని గానము చేయడగు వేశావిభాగంబులంగూర్చి ఇట
ప్రస్తావితమైనది. ఇవియన్నియు ఒక్కాక్కుటి కొక్కాక్కు ప్రధానక్కిరికగా
సంగీతరక్షాకరాది కాత్తగ్రంథములందు చర్చింపబడియున్నది. వాచినన్నిటిని
ఒక్కాక్కుటి చిమిడ్చి ఏకథాటిగ నేకరువుపెట్టిన తైరవుని సంగీతపాండితి
విరుపమానము. కేవలము సంగీతాత్మకమునేకాక సంగీతమహత్యమునుగూడ
కైరవురు అభివందనాయుతముగా చిల్ల ఫ్యూక్తమైనరించినాదు.

“పెలవులంబులు రాలఁజెవులోగి మృగములు
తరలక మేఘులు దలఁగి చిలచె
గగనవీధుంణారు ఫాగములు పాంతభూ
అములమైవ్రాలి విశ్వాంతనొండె

మంజుప్రాసాదమణి కుట్టి మంబులు
గఱగి వీరై జాలుగుట్టిపోతే
దరులతావంతుల పరలయ్యాయము వచ్చి
చిగురు....శైలవుమిగిలె

నచటి ఇమిల్ల వితరకార్యములు దక్కి
నంతతానంద పరవళ ప్యాంతులగుచు
కీక్రథాపులకై వడి చేష్టులాడిగి
యున్న వారున్న చోటవే యుండిరపు”*

చతుర్ధాక్ష్యామున ఒక్కచో శకిపుష్కరించి వర్షనా నందర్ఘమున అటగం
అరామ వర్షనమున.

“సామంబులంచిత స్వరముగ మునికుమా
రులఁజి వించు. కోకిల కులంబ
హరిఖండు కిష్మ ర వరులకు నాలాప
విధములాసించెడి మధుకరములు
నమరవిలాసినీ నముదయంబునకు లా
స్వగతశోఙగరపు శిఖవళములు”

ఇట్ల. తిర్యగ్గిలాపములలోగూడ ఈ భైరవకవి స్వర, ఆలాప, లాస్య
గతుల విభాసముల మొరుగుసుదిష్టుల మరువలేదు. మొత్తముమీద ఈ భైరవార్యుని
శ్రీశంగష్టాపాత్మక్యము నంగితత త్వముమగూడ పెలయించుచు మహా మహాత్వ
పూర్వమై భావించుచున్న దయక పిక్కము.

వెన్నెలకంటే అన్నయ గానాఖిరుచి

వెన్నెలకంటే అన్నయ రచించిన శ్రీదక్కమారచరితమున కథాకథనమే ముఖ్యమైయున్నది. కళావిలాసములకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యము లేదు. కావి, ఎడనెడ ప్రస్తావమునక్కానుప్రస్తావముగ ఇంచుక సంగీతకరితి ప్రస్తావితమైనది.

ప్రథమమున కమలాకట్టని ఐన్నమందర్శమున ప్రవర్తించ కుభషకునములలో వంగికకమిట్లు చోటుచేసికావినది.

“మంగళతూర్య సమాజంబునకు మున్న
నభమున శౌరదుండుభుబు మోపె
న త్రక్కి మోహన నాట్యంబునకు మున్న
విష్ణురీ నృత్యంబునింగిఁఁఁలఁగె” *

తదువాత ద్వితీయక్కాసాద్యంతములమున్న కృతిక త్రనంబుద్దిలో వాడ్యము నక్కమైన వంగితప్రస్తావక్కి ఇట్లు వినవచ్చినది.

“గ్రీమద్విరించి తదుఁఁ
కోమల వీఞావినాదకూలంకళ వా
గూప్తమాభిరామ సుకవి
స్తోమ కృతోన్నత్యయున్న మూర్ఖమాత్య” **
“శరదమృక మయుఖుల్లామ తేజోమయంగా
హరిహర పద్మ ద్యానధన్యంతరంగా
నరపతి హృద్యసత్రవ - నాట్యరంగా
వరణి తిమిరాఖి ధన్యనోఽ్యహతంగా” ***

ఈక వస్తోక్క్యమున బిక్కోకము నలభులభైతమైన చెంచు పుటు అధ్యావితి మధురాకువిత్తన చిక్కెకవితలు చెప్పు చేయుకోపాటు

* శ్రీ.కు.చ. i - 30.

** “ ” ii - 1.

*** “ ” ii - 186.

“సూతవ రీతుల ధాతువిభ్రమముల

రఘుము మెఱయేవర్జకముల్చాదు” * నేర్వరికనము కండవి చలికిసాడు. ఇందు సంగీత రచనావిధానమున ప్రధానమైన ధాతుమాత్ర ప్రవర్తకి వివచించివది, స్వోరచనయిగు ధాతువునకు విభ్రమముగూచ్ఛిరీతిలో రఘుము మెరయ ఆశుకము వర్జకము పాటునవి యాట తెలిసికొనననగును. ఈ సాటికిని సంగీతశిక్షణమున గీతములను, వర్జములను గురువరంవరా వద్దుతోనే వేచ్చి సంప్రదాయము నిలచియున్నది. ఈ ఆక్యానమునందే కృతికి సంబుద్ధికి కూర్చిన మందారదామములో సంగీతము ఒకసుమై వాసించి

“సంగీత సాహాక్యసారవ్యాలోల” అను సంబుద్ధిగా భాసించివది. ఆశ్చే ప్రమాణ్యమందున్న సంబుద్ధిలో

“ఏశావాదవ చలదలి:

మేణే ఏశాప్రస్థాన. విహారవ్యాదువ

తేణేగానా కర్మన

చూణే కృతనేత్ర హరిత గోత్రవిక్రా” ** అనుయ కృతికర్త అన్నయాచార్యుని రఫికశు, సంగీతాభ్యర్థిరువిని వ్యక్తవడ్చెను.

ఇక ఆశ్చర్యమానమున ప్రవర్తించి పెండ్లి వేఁకలో చెర్చికొడుకు తరచి పచ్చ ముచ్చుకలో

“పాంపుకు సైంచుకుచైక్షేచ్చు జ్ఞానేక:

వేణు ఏశాస్తుతి. క్యాంచములును

శాపిక మోహణ ల్యాస్యాపీలోవీక

మధ్యకు ఉండుతూణి. చౌచొకరవమ్మ” ***. అనుచినవచ్చులలో సంగీత కొశ్యక్రియల్లికి సురుక్కొచ్చుమై మెఱినది, ఆక్యాసాంతమున కృతికర్త సంబుద్ధికా అశి కొరిపుద్దిప్పటమై కృతికర్తకన్న కృతికర్తకి సంగీతాత్మక పాండిత మిన్నయ్య వించుచుచ్చి.

* బ్రో..ఎ.వ. vi . 13.

** బ్రో..ఎ.వ. vii . 129.

*** .. “ .. viii . 91.

నాటక ముఖకంపాలాడ నాటక్యరహస్యా
దాటన విపుల ప్రవళ్లా

పాటవ చాతుర్యమాత్మ భరతాపార్య!” * ఇటీ ‘ఔఢశకుమార
చరిత’ కృతితర్త కృతికర్త లిదువులు సంగీతాభిరుచిక విధానమైరి. కథాప్రధాన
మగుఱవలన కవికి సంగీతశాస్త్ర ప్రసంగములనెక్కువగ గావించునవకాశము
కలఁగకయుండి యుండువచ్చును.

తాళపాక తిరువేంగళనాధుని సంగీతపరిపాకము

తాళపాక అన్నమాచార్యుని చిన్నిమనుమదు ఈ తిరువేంగళ నాదుడు. ఈతని రచనలలో ఉపాకల్యాణమొకటి. ఇందితదు ఉపాకన్యారచిత వీషావాదన ప్రస్తారము, రాగనమ్మేళన రచనాది ప్రకారమనునాక ప్రకరణమున ప్రత్యేకించి తన సంగీతపాండితిని ప్రవ్యక్తమొనర్చినాడు.

ఉపాకన్య సౌధారోహణముగా వించి వెన్నెలరేయలో రఘటీయ శయ్యనై
కుషమసించి వీషావాదనమిటు ఖావించినది.

“గవివెనయూడ్చి చక్కని నవ్యమోము
సువిసోర్చు కిన్నెరయొనఁగ నావేశ
వఱకు గీరించి వలద జక్కనల
ఓఱమాయ దెగడు గుచ్ఛిలమీద మోపి
మొనవ్రేళ క్రూతి తంత్రిముట్టే కీవారి
పనువద కీఱనఁబిలకంగఁచెట్టే
నరిగమవథచిన - సనిధపమనుచ
బుహూవిధాలంకృతుల్యాదు కావంగ
రహిమించి మెయి గ్రామ సంతతులలర
మేళముర్చేసి వమ్మేళముగ్గాగ
యాలావ మూర్గంబులలర కోపుచును
వంకీ ద్రనము చిందు జక్కింజిగీక
ముంథంచి కుద్దంబులలర మీటుచును” *

కుషకు తక్కువి వప్పుమోముగల యువిదయోర్తు గవివెనయూడ్చికిన్నెర అందించినది. డానివి అండకొని ఉపాసుందరి వలకేలగీరించి వలదజక్కనల వఱమాయ దెగడు గుల్మిలమీద మోపినది. ఈ వర్షననుచెట్టే చూచిన - కిన్నెర వేలే పీఱకవ్యు ఆకారమువ చివ్వుడపి, డానిని అనాటేవారు వరికించునపుడు వణ్ణ వుపును కీర్తించుట కమరునవి విదితము. ఇక డానిని మునివ్రేళ ముట్టెడివారచి,

ముందు క్రుతితండ్రిని పలికించి పెదవ్వుమిగిలిన తంత్రులను జీవాసువడ జీషనబలయకంగ ముత్తెదివారని తెలియుచున్నది. ఈ కిన్నెర తంబురు'వలె తేవలము క్రుతి వాద్యముగాక న్యూరప్రస్తారము ననుసరించి వాయించుటకనువగు వాద్యముని కటువాతి ఈ పొదములనుటిట్టి ప్రవ్యక్తము.

“సరిగమహదనిన . సనిదమగరి
.సరిగమ రిగమవ . సనిదవ” మనుచు

బహువిధాలంకృతుల్చాదు కొనగ రహిమించి వాయించుటలోని ఆరోహాకా వరోహాంములలో శంకరాభరణ రాగనంబారము వినివచ్చుచున్నది. ఈ సంపూర్ణ రాగమును వివిధాలంకృతుల్చాదు కొనంగ ఉపాకస్త్ర రహిమించి వాయించినది. ఈ రాగము శంకరాభరణమగుట దానిని వాయించుటతో ఉపానుండరికి ఆమె ఇంపేటు ఉమానుండరి పరప్రా ప్రి గల్గించుట నవిళేష సంభరితము. బహువిధాలంకృతులు పాదుకొనఁగ సంగీతకాస్త్రాంతరితమగు అలంకారప్రక్రియావిళేషము లన్నియు ఆ ఉపానుండరి పీణావాదనమును బలికించినదనుటయు గమ్మమానము. సాహిత్యమున శబ్దాలంకారములకున్నంతటి ప్రతివ త్తి సంగీతమున న్యూరాలంకారములకున్నది. సంగీతరత్నాకరకారుడు అలంకారమును.

“విశ్వం వర్జనందర్శం అలంకారం ప్రవక్తతే”* అని విర్యచించిసాయ. అంతేకాక ఈ సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్యకారుడు ఈ అలంకార విశ్వతము ఇట్లు గడించినాడు.

“ఈని రహితేవ విశ విజలేవనదీ లతావి పుష్పేవ
అవి భూషితేవకాంతా గీతరలంకారహీనా....”**

ఈ అలంకారములు ప్రవన్నాది ప్రవన్నాంతాడికములుగ వివిధములుగ ఉక్కములైనవి, ఇవి న్యూరకల్పనమందరి యొదుపులుగ మనోదర్శ సంగీతాకాటులగ చెప్పవచ్చును. ఇవియోగాక

* సం.ర. వశ్వాలంకారప్రవక్తరణం - 3.

** “

“....గ్రామ సంకతుల
మేళముల్చేసి నమేళములాగ
యాలాప మార్గంబులలరజూషుచును
సంకీర్తనము చిందు జక్కుఁడి గీత

మంకించి కుద్దంబులలర మీటుచు” గూడ పాడిసదనినాడు. గానము చేపి స్వోరకల్పనము గావించుట పాండితిప్రవర్తకు వరాకాశ్చ. సంగీతరత్నాకర కారుడు “గ్రామః స్వోరనమూహః” అనినాడు. అద్దనిని వ్యాఖ్యాకారుడు.

“గ్రామవద్దుమః యథా లోకే జనసమాప్తః
గ్రామ ఇత్యుచ్యతే ఏవ యక్తస్వోరనమూహః
గ్రామ ఇతి వివక్షితః స్వాగ్రామః

విష్ణుతే లోకే పుడ్జ మద్యము సంజ్ఞిక్రూ”* అని వ్యాఖ్యానించినాడు. దీనిచే మతియొక వ్యాఖ్య ఆయన సుధాకరమున తద్వాఘ్యత ఈ గ్రామముతు గూర్చి—

“లోకాశ్రయభూతోహి గ్రామ ఇత్యుచ్యతే. తదుక్తం మతంగేన. యథా తకుంచినః. సర్వ వీక్షిభూతా వసంతి హి సర్వలోకస్య సగామ్రాయక్రనిత్యం ష్టూష్టిపీతిః” అని వివరంచినాడు. ఇటీ వ్యాఖ్యల పిండితార్థముగ గ్రామము స్వోర తమూహాపవి భూలోకమున ద్వీపిధములైన పుడ్జమద్యము గ్రామములే విష్ణుతములని తెలియిచున్నది. ఈ గ్రామముతు మేళములచేసి నమ్మేళములాగాగ ఆయన మార్గములు చూపుచు ఉపాకస్య కిన్నెర వాడ్యసుగతముగ గానముచేపినది. ఆపో గానము కేవలము స్వోరకల్పనముకో అగలేదు. మేళకర్తలలో ప్రచురముగు శంకరాభరణ రాగాలావముగూడ సాగినది. ఆయాలావలక్షణము ఇతఃపూర్వము జౌత్సుతము. ఇంంగోక ఆయుషీకస్య “గ్రామభరితముగ వివిధ మేళముల్చేసి” అంశాని తెలుగు మేళకర్త రాగములతో నంకీర్తనము జక్కుఁడిచిందుమున్నగు వివిధ గీతప్రక్రియలముగూడ గానముచేసినది. ఇందలి నంకీర్తనములు శక్కాషీక వంశము ఇంశి భాషపోయిటికి విదుధావతుల వంటివి.. జక్కుఁడివదములు జక్కులవరంద్రులు

స్వంతముయగ ప్రారంభింపుడి సామాన్యులకండరికి మాన్యములై నవి: చిందు
సృతానుగతమగు గీతిరీతి. దీనిని శాయివసెనాని,

“క్రైస్తవుల ద్రవిడేశియై క్రైస్తవుల సాంకు రీతిఖి:
గీతార్థాన మోహేతైః ద్వివదైః చిందురంజకై” * అని నిర్వ
చించినాదు.

ఈ చిందు సంజ్ఞకగీతములు ద్రవిడేశియగతములు. ఇట్లే గీతములవ్వి తీవి
శుద్ధరాగములలో అలరువట్టుగా కిన్నె రమీటుచు ఉపాకస్య గానముచేసినది. ఈ
ప్రకరణానంతరము సంగీతప్రస్తావన ఉపాకస్య కల్యాణ ఘుట్టముననే గోవ
రించినది.

“పాడరే ధవళంబ పాడవేధునివ
కవగూడి యిద్దరు....
ధవళంబపాడి .... వియవ
బామ్మిపేరంబాద్రు తోడనే పేర్కు...
ఘమ్మున పల్ల వుర్గిగూడి పాదుగు” **

ఇందు దేశిరీతిగానప్రక్రియైనై ధవళము గానముచేయిందుటయేగాక
మాగ్గి సంగీతపద్ధతియైన పల్ల బెగూడ ఘమ్మిచికూడి పాడబడినది. ఈ ఉపా
మరిణయము మాగ్గిరేళిక్రియల సమపాకములో ప్రవర్తిలి. తాళ్ పాకపారి గాన
పరీపాకపు దుచులలో పాతకులకు చవులు రించునుట నిత్య పత్యము.

ఉపామరిణయేకాక తాళ్ పాక చిన్నున్న రచస్తే మతిరెండు ద్వివద
కావ్యములున్నవి. అవి పదమయోగి విలాప, అష్టమహిషే కల్యాణ ద్వివదయ.
పిలిలో పరమయోగి విలాసమున సంగీతము అవకాశమున్నట్లు అమర్పియే
నవిలాసముగ దర్శనమైనగినది. కావునవే మొదటి. రెండాశ్వాసములలో
శాసనంతరానమొందిన సంగీత, పరస్యులి త్యుతియాశ్వాసమున ప్రత్యుత్థానమునంది

నిష్టవ్యాపారముగ తీరంగనాథ కల్యాణ గుణకీర్తనమున నిటితిశయ లేది.

“ఉదయమొందిన నాటమండి రంగేళు
వదచింతనామృతపానంబు సేపి

లారీక వకల కావ్హేత్తయియ్య
 నాకికుకి గానవిలోయడగుచు
 పెఱువాదనము నట్టి పెమ్ము ఏయనగె
 విషాప్రవీణాదై వీషచేయాని
 యరుదెంచి నివ్వుట సాగరికభామి
 హరి దివ్యమూర్తిగా నాకు భావించి

ఆలరంగ విభునకు నవిముతంబుగను
విలచి తక్కుదత్తక్తి విరకింపెంపొండి
తపంపు నెత్తుములోదద్దివ్యమూర్తి
ఒబుయడద్దుల దివ్యఫ్ఫవ్య కిర్తనము
విలపి హాస్తముల పీటియుగిలుకాలిపి
కలయింగడంత్రులొక్కటిఁడిందు పఱచి
కొపచేయు త్రుతి తంత్రికిఁగూడంగ పీటి
ముము వంద్రముద్యములు ధారకమును
చిరవందజూపి యాయిత మొనరించి
శ్వార్కిలయ గ్రాహముర్ఖునల పంచుతెఱ్గి
ష్వార్క కరపీక ముళ్ళముల బ్రాహ్మణునఁగ
వర రవటీల శాపములు చొవ్వురుగు
ముపట్టుముము పాగళమును నంకిర
ముముదేటపడగ ఐనోహానరథోద్దువ

వీషుల విందు గావింతగా పాశు
 గావలోయనకెంత కడ్డాఘృతముగ
 నతకంబు నీగతి నవరేయి దసుకు
 ప్రతిలేని కూరికైవివంచి మీటుచును
 ఎదవడకుండఁబెక్కెత్తుకులీగితని
 గడివోని కూరికైత్తెంకర్యంబు సేయ
 నామహాయాగి గానాఘృతంబునకు
 త్రీమానిని యొరిగి త్రీరంగవిభుని
 చిత్తంబలోన రంజిలి పద్మమోము
 నెత్తమ్మి మిగుల మానిన ప్రేమణాచి
 నటులయోగ్యగి నాటుగావంబు
 వింటిరే వీషుల విందులయ్యెడిని
 అమితమై నాకు నయ్యమరులు గ్రోఱ
 నమృతంబుకంట్ల మోహనమును చూపెదును” అని నాడట.
 దావికా పద్మవాసిని
 *దేవతావక దయాదృష్టిఁఫెన్నాఁండి
 భావింప సీ ప్రాణప్రదమైన వాని
 బరిష్టార్జుమైన సీ పదవద్మ భక్తి
 బెరపి దేవరకెంత ప్రియమైన వాని
 బిరువి నంగతి వెయపలనుంపడగునె
 పరమాత్ముగాఁగఁ జేపద్మి సీ కరుణఁ
 దిలకించ వికటవర్తి విశేషికానఁగఁ “పలయును” అనినడట.
 దానసారంగవిభురు మోదించి లోకసారంగాఖ్యవితి
 **“నా నదుఱములు వీఱను దెవికూసుచు
 నానేముదైన గాయకసార్ఫ్యభాము

* మ. యో. వి. కాకినాద ముద్రాషరాల (వ్రషి 1928) III-251-253

*** . . . .

III-254

నలవాచి పేగెనీయంనంబునంద
నెలమిద్దై విడికాని డ్యూకుఎమ్ము”* అనెను.

ఇట్లు నాదోపాననకైంకర్యముతో శ్రీరంగళాయని మెప్పించి ఆ వ్రతానిచే గాయకసార్వభోషుడవి వ్యవహారింపబడినాడు శ్రీ తిరుపాణదు. ఈ గాయకమౌని గావించిన వీళావాదనానుగత గానకైంకర్యము కేవల భక్తి నుభరితమేగాక సంగీతశాస్త్ర సిద్ధమైనట్లన్న దనుట వలన తిరువేంగళనాథుని సంగీతాభిమానము వ్యక్త మగును. వ్రతమును ఆ గాయకమౌని హాస్తముల వీళియేఖాడు కొలిపి కలియుగ కంత్రులొక్కట నెలకొల్పినాడట. ఆతడు వీళియును క్రతిచేపి కొసుటయేగాక ఆ విరప కొనవేళ్ళ క్రతితంట్రి కూడుగ మీటిసాదనుట శాశ్వతును నిర్వహించుటకు సూచన నేచికిని వీళియులో లయానుసారిగ ఒక్కట మీటు మూడు కంత్రులను క్రతితంట్రులమటకద్దు. ఇవి క్రతిచూచుకొనునపుడు వలఁ పాపాసాలకు అవగా మంద్రమందలి వడ్డమునకు మధ్యస్థాయులో వంచమునకు శాస్త్రాయులోని ఘమమునకు క్రతిచేయిందియందును. కావున వీచిని క్రతి కంత్రులను వ్యవహారము తగిపోయినది. ఈ మూడు కంత్రుల నొక్కవరి కొనవేలి గోటికోగూడంగ వలికించుటనే మీటువేయుట యందురు. ఈ మీటులో క్రతిలయిట దెండు ఇమిడియువ్వుని. ఈ వడ్డతి నంటణిని తిరువేంగళనాథుడు “మును మంద్రమధ్యములు దాతకమును నిరవోందఱాపి యూధుత మొనరించు టలో” సంహాచితమైనరించినాడు. వీళావాద చతుర్థిమును తఱువాతి పాదముల లోని “స్వరంయుగ్రామమూర్ఖపల చెంచులెత్తింగి స్నేహితకంపిత ....ముల బాగులెనేగ వరసనలీల బావములు చోప్పెనగ మనకుదమును సాశగమును పంకీర్మము దేఱించు జగత్కైష్మహావంబోదవ వీపుతివిందుగా గానముచేయుటలో అంతయిర్చిపోతాడీ. వ్యుతః రంటిలునది వ్యుతము. బావకు అష్టరము మూలభాతు వైనట్లు గావమునకిది మూలాదారము.

ఈక లయయునువది కవితకు భందమువళె గీతికి అందమునుగూర్చు ప్రాణము. ఇది కాలప్రమాణములు ఆశధక ప్రాణములకో సూచించును. ఇక తహాందక్కు... వంగితమ్మక్కయ్యాని న్యురకల్పన రాగాలప్పములందరిది.

గ్రామమూర్ఖులు. సంగితకాత్త సాంకేతికములు. ఒకే స్వరమును బోసః పున్యము నొనరించి అమ్మెడించుట గ్రామమనటులు. అది గాగ రిగరినరిగాగ డవగరి గాగదవ గరిగాగ ఇత్యాదిగా స్వరవ్తింక రచనములో స్వరకల్పనమును సాగించుట గ్రామమగావించుట యొదురు. ఇక మూర్ఖును యసునది “మూర్ఖర్యాతే యుత్ర క్రోతృతితః సామూర్ఖునా” యని విర్యవింప బడినది. వినువారలకు నమ్మాషాఫీతిని బోలిన పారవ్యమును ఘటించు రాగ రంజక ప్రయోగమియ్యది. ఇక పాఠువస్తు సాహిత్యమును నందలి పథంగాతంగ శేషవలె ధాతుమాతువుల విఱుపులో రాగభావమును తదంతరికార్థమును ప్రవ్యక్తముగావించి ప్రత్రియను గమకమందురు. ఈ గమకము దళవిదములగ వింగడించబడినది. అవియే స్థిరకంపితాదికములు. తిరువేంగళదు ఈ గాయకముని “స్వరీతకంపిత ముఖ్యముల బాగులెనఁగ వరరసరితి భావములు చౌప్పఁడగ గానము చేసినాడముటలో ఈ పద్ధతినంతటిని వనిగట్టుకొని చెప్పి తన గానాభిమానమును పెలార్పినారు. ఇక ఆ గాయకమోని విష్ణుగానంకిర్తినమును కేవల సంకిర్తనమువలె గానహాగమాలికగ సర్వహించినాడను విశేషము “మన శుద్ధమును సాళగమును సంకీర్తమును తేటుడ ఇగనోక్కుషానంబీదవ గాపము గావించినాడముటలో ప్రవ్యక్తము. ఇందు ఘనరాగములు సాళగ లేక చాయాలంగ రాగములు సంకీర్ధరాగములు, అసురాగవిశేషములు వనిశేషములై భాసించినవి. ఈ రాగప్రథీదములు ఇతఃపూర్వము వివృతములు. ఈ రాగము వటిత ఇగనోక్కుషానముగ మన్మదనుటయేగాక ఇందు ఇగనోక్కుహిసీ మోహనరాగములు సామములు వివవట్టుట వనిశేషము. అంతేకాక ఆ మహాయోగి గానమృతములో అమృతప్రసిద్ధి శ్రీరాగనామములు వినవచ్చి అది మోహనము చూపేదుకసుటలో మోహనరాగము అమ్మేడికమైవది. ఇంకటే కొత్తసిద్ధప్రపంచితిలో గానకైంకర్యకు గావించిన గాయకమోని రంగాంయి గాయకసార్పుభూముడని వ్యవహారించుట ప్రార్థకము. అతని మూవుశై సెక్కించుకొనిరమ్మి లోకసారంగాఖ్యాని ఆచేచించుటలో గీతిక ఘననాయినటు గాలించుటాల్సైనటి.

ఆ తరువాత సంగితప్రవన్తక్తి విప్రసారాయితచరిత్రకమ్మెనే దేవదేవి విషటేంద్రు కోయిపున విషాదిపిష్టాఫ్స్ట్పీంట జాపిపట్టును ఇట్లు బోటుచేస్తాపనాటి,

“నిచ్చకున్నరిగి యాన్వయకలోక్తంపు
నిచుశేంద్రుభీదగాంచి నేర్చునవుడు
రాజీంచు రాగవర్షములలోఁ గూడ
పీణానువిధ్యాఘ్వమిషత్కాపి
తక్కున కళయందలి నేర్చునెఱవే”*

ಇದ ದೇವದೇವಿ ರಾಗವರ್ಣಿಕಮುಲ ಗಾನಮನೆನ್ನೇ ತದನುಗತಮುಗ ವೀಕಾವಾದನಮುನಾವಿಂದಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದೆ ನಂಗಿಕಪಾಂಡಿತಿನಿ ಪ್ರವ್ಯತ್ಕಮು ಗಾವಿಂಚಿನದನು ವಿವರಿಸುವುದೆಂದು ಹಾಗೆ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಪಂಗಿಕತ್ವಿತಮಾರ್ತ್ಯ ಅವಶರಿಂಹಕಮುಲದು ನಂಗಿಕಪಾಂಡಿತಿ ಪ್ರದರ್ಶನಮನು ನಂಗಿಕನಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಮನು ಪ್ರಥಾಣಂಶಮುಲ ಗಿರಿ ವರ್ತನಮುಳಗನೆ ಯಂಡೆದಿದಿ. ನಂಗಿಕತ್ವಿತಮಾರ್ತ್ಯ ಕೃತುಬಿ ರಚಿಂಚಿನ ತರುವಾಕ್ತ ನಂಗಿಕವರ್ತಿಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರತ್ನಸಲಹ ಗಾನಮನೆಯು ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಾಚ್ಯಮನಸಂದಿನಿ.

ఆక తదనంతర వంగికప్రవర్తక అష్టమాశ్వాసమున నాదమయినై గావించి విద్యుక్కురీత్యామున గోచరించినది. ఇందు విచిత్రమగు శాశ్వత్యవిగణనవరీత్యా మిట్లు ప్రస్తుతికము. మానవగానరీతిని గానమచేయు పారలిదువురు చోళనాధుని దరిశేతెచి తమ గూవింద్యులశాంతముఱ క్రమమేర్పుడ అవధరింపుదనిసారథి. ఆపురు సత్యవారేల రు విషుద్ధగానంబు నెఱింగక మెచ్చకుండిరట. అట్టినమయమువు ఆ మానవగాయితురు “తన వీధ్య దరలోన నాథమయి దక్కుగా..... లేయుగరము” అప్పుడా భూశాచి ఆ నాదమయిని వినయమేర్పురంగ రాఖించి “అముమహ వింపుప్రాణీసుఁడేపి పీరి పాటలందలి మేల దేవర విని వాయిర్పుగ్గ వెలయ్యివుంచు” అందులకాచ్చొచి గాయితురు

“మెలియ వరం పోట ఏని దేవగిత
మహిషాసురి మెచ్చుగుణియునవుడు
పొచుతికుండ కొండ సందేహవదిన
నా మాటలయ్యిని యానాధమ్మాని
యాయైష వరుచుట్టిపూర్ణాంశైవ యట్టి

వేయ తాళములు వేవేగఁ దెప్పించి
 యూయెద నోక్కుమూటన్ని తాళములు
 వాయించుమనుచు నావడమాలించి
 తలకొని యొక్కుక్కు తాళమున్నే సి
 వలములటంచుఁ తొప్పుడగఁ తెప్పుటయు
 పరియైన మూదమంది సభ్యులతోడ
 ధరణివిటుండు పాదములను 'నెఱింగీ' * నట. ఆ పిదవ తు
 వన్ని వేళమున నాదముని అనుషమసింహసనాసీను గావించుటలో గితయును
 సింహసనాసీనమైనంతటి ప్రశ్నాజ్ఞక నందుకొన్నది.

ఈక ఈ గ్రంథమున ముగింపులోనున్న రామానుషాచార్య చరితము. గూడనంగితమునకవకాళము లభించినది. అక్కడగురుదను గాయకుడు

వరదుడు వరిజన వైభవస్వార్త
 యుచారల గొఱవున్న యత్తరి వచ్చ
 ఘనమైన తన దివ్యగానంబ శాగసు
 వినిపించి యానాదవేదిఁ బొక్కింప
 వలసుగా మెచ్చనా వరదుఁడు....
 ఘలఁడు వేదుము నీకు వలయుర్ధముఁడు
 అన విని రాహునుజాబా చ్యాని నాకు
 వనమారి వరద..... ...."** అని ప్రార్థించి బొనిపించు
 కొనెపు.

ఈ గానానూనళక్కి భగవంతులికి, భక్తులకు, మహారాజులకు, వరమయోగులకు సామాన్యమై మెప్పుగొలిపించి.. వరమయోగివిలాసమేగాక వరమగానయోగవిలాసమై తోస్యమైనది.

* ೧, ೨, ೩,

** , , viii - 12152 - 12160

ఈ తిరువేంగళార్యాసి రచనయే అష్టమహిషికల్యాణముకూడ. ఇది కల్యాణశ్క్రితమగు విష్ణుగాధగాన అయ్యవతారమూ ర్తిధైన పేణగోపాలదేవుని మురళీనినాదము నమయోచితముగ వీకావ్యక్తానుగమనమున నేవభ్యగానమై ప్రతి ద్వ్యనించును. కవి, శాసు, తన వంశస్తులందఱి సంగీత శాష్ట్రవేత్త లేయని పగర్యముగ కావ్యాచిలో చెప్పికొవి ఇందు సంగీతము ప్రాముఖ్యతను వహించునపి చెప్పక చెప్పికొనినాడు. తన వంశకర్తులలో ఆద్యాతు పదనంకీర్తసాదికర్తాయుగు అన్నమాచార్యుని ఇట్లు ప్రకంసించినాడు.

“పరమ విద్యాసింధు పారంగతుందు
....పవణాత పర్వతునేంద్రమఖలు
గవతేవి వేంకటశ్రీనాథసాతు
....పదములు కోర్తనాన్వయములో తనదు
పదములు బహుదేశపదముల జనులఁ
గనుజేసి పంచమాగమపొర్చుభోము
భను గ్రహస్థితినెక్కుతథిల విద్యులను
పన్నయాచార్యుండె యనఁడాళ్ళపాక
యన్నమాచార్యుండె యతికీర్తిఁణెలఁగె”*

అన్నయాచార్యునికి పుత్రుడగు నరపింహనురుని గూర్చి ఇట్లు ప్రస్తావించినాడు.

“అరయుదిమాఘంబుల నాత్కునంభవుఁడు
పాడఁశేవుగ వర్షవర్షతి సీకు
కోడు లేడని నభతొచ్చి పాదించి
వరిగిన థింగి ప్రతివాది దైత్య
పరపింహనఁగలై నరపింహాణుడు”**

* ఆ. మ. క. i - 58 - 66

** „ i - 70 „ 75

ఇక ఆతచి ప్రత్రుదగు తిరుపులాచార్యవర్యునిగూర్చి చెప్పికొనుచు ఆతడు

“సంగీత పాహిత్య సార్వజ్ఞగత్వ

మంగళసామ్రాజ్య మహితుడై యంరో”* ననినాడు.

తదు తననుగూర్చి చెప్పికొనుచు తాను వంగీతనత్కాధిక్యదనవి పరికినాడు.

“అన్ని విద్యలయిందు వరయ మిన్నంటి

య్యున్నయూచార్యుభోయ నన్నయూచార్యు

సాత్యిక రుథమూర్తి సంగీత సత్కృ

బిల్మ్యాఫికుచి తిరువేంగళాహ్యాయుని

ఇయియుత శ్రీలభ్య నహాజకవిత్వ

నయు తిరువేంగళనాథుని నన్ను”**

ఈ ప్రతమాక్యసాంకరితమగు వంశగుణగానాంకరము కథాగమవమున కాశియుమ్మనాది నన్ని వేళములన్నియు షంగీతప్రవాసమురే.

“ఒక ఉక చక్రకాంక వికద్యముల

ప్రకటన రక శాశవద్ధతుల్లాగ

నంచదా నంచార చంచలీకములు

యించితరవము నూనాయై వరగఁ

.... భక్తి పత్రిగ్ర

రటనముల్చితహ నంగ్రాముల్లాగ

విష్వాషకావ్య త విష్వలాంతరిత

కమణ పణాఁ రంగశేలిగాగఁ

ఇండ వద్దకి కోగనత్యంఱ బెదర.

చండమరీచి చండత్కుండలములు

మంకిత నిజగండ మండలీయుగఁ

తాయదహంచాఢంగఁ బాధపంథాఖు *** నాథు కాశియుమి

శ్రీస్తుగోపాథదేవుథ.

* అ.మ.క. i - 97 - 98.

** , , i - 111 - 116.

*** , , ii - 1630 - 1641.

ఈక యమునానది తరంగములలో కూడ వంగితధ్వనమునే ప్రతిపాదించి తన సర్వజ్ఞతను తిరువేంగళనాథుడి పాదములలో పుఱచికొనినాడు.

“సంగీత వంచు వడ్డల్పాడు
లంగీకరించెనోయుఁ తొకణిల్లు
కలకంతముల తుజంగ గ్రాస నిరత
కలకంతములకోర్గగడు నొప్పుదాని” *

ఈ ద్వితీయాశ్వమునే గోవర్ధనోద్ధరణ ఘటమున్నది. జడివానకు జడియుక గోవర్ధనమును కొనగోబోతో ధరియించి గోవగోపికాజనముల రక్షించి ఇంద్ర గర్వభంజనము గావించినాడు గోపాలదేవుడు. పుఱపోతముని చేత రక్షణవాదిన ప్రకృతి పులకించి రాగమయిట్టె బ్రహ్మరద్యుంకృతి అలాపిసీధ్వని .....రాగయుతముగ.

“అలరు వి త్రాపుమయుగు చందమామ
కళలలో బూర్యావనగంబుషై విలచె
....
ఉదురాజగాంచి వయోధిమిన్నంట
వదిఁఁండెనో యివివలచెఁఁండ్రికయ
పొదలఁబాపొదల వింపుదలర్పుఁఁలగి
మొదయ తమ్మెదలెల్ల మొఱపివా దించె”**

ఇట్లు అనురాగమయుదై బ్రహ్మరద్యుంకృతి ఆలాపిసీధ్వనమును గావించు కాని చంద్రికాలాపనము గావించుచున్న ప్రకృతికాంత పాటవిని వరవకించి గోవపురుషుడు పురపోతముదై తన వేణుగావామృతమును వర్షింపజేసి సర్వ ఆగత్తుమ వరవకింపజేసినాడు. పామాన్య మానవుడు నహితము ఏదేని ఒక చిన్నకార్యమును విర్యుహించివ ఒక కూవిరాగమునుదీయును. అదియాతని ఇత్పుహమువఁ ప్రతిఁఁచుయుగును. ఇట్లు గోపాలదేవుడు కొండంత ఖనకార్యమును కొండవే ఎత్తి చిర్యుహించినాడు కావుననే ఆ విజయోత్సవప్రారోహప గావముగ బ్రహ్మగాంధర్వముగ వర్ధికించినాడు.

* అము.క. ii . 1792 . 96.

** , , ii . 2235 . 41.

“.....గోవిందు

జమిత జగన్నైహసాకారుడనుచు

మోదించి కల్పకములేందు కాంత

వేదియై నత్కుళావేదియై నిలచె

....

చరణంబుపై నొక్కు చరణంబు నిలిపి

మురువి నష్టేదు భంగి మలఁగి త్రిభంగి

నంగీకరించి మోహనభావ మొదవు

గాంగేయ మరళిఁ జక్కుగ మోవిఁశేర్చి

వివరంబుగా వేణువివరంబులందు

సవరగా వరకరకాఖలల్లార్చి

ఘవరత్ను కంకణాంగఙ కాంతివదన

వనశాతమునకు నిపాళియై వరఁగు

....

మూయురేయున మండమధ్యతారములు

నాయకంబోనరించి యుఇకువమీఱ

రంగురక్తి యు మధురము లాట్టి వడఁగు

బొండెడి రసముల పొలయపుదీపింవ

వివిధంబులగునేకవింశతి త్రుతుల

జవకట్టినట్టి యు నష్టి స్వరముల

కులమేర్పురించి తగ్గోపికా క్రవి

ముల కలంకృతులుగా మొగినలంకృతులు

రూపించి గ్రాహరాగారోహవరోహ

నైవుళ్య వివిధ వర్షములు చూపుచును

నమత్కుస్తసాళగ నంక్కిర్చగతులు

క్రమమున నెదుట రాగములు నర్తించ

నాఱమై మిగుల విన్నాఱమై యొవు

వేణునాదము గావించెనవ్వేళ

గానంబు విషులగానంబు పేయ
 తానంబులపృతి సంతానంబులొనుగ
 జగతివర్ణివహరినగమేనిమేసి
 మెగి మృగంబులు మోదంబులు మీదికెత్త
 యరగస్సులిడి మేతలాక్కలో మయచి
 సురథులు మోదించి చూపంగఁదోదఁగ
 నురగసాఖులు చొక్కుచుండి నీరనపు
 దరువులిగెర్చె శిలాశలములు గఁగె
 రాగమోహసమంత రాజంబు సకల
 భోగ కస్యకలనాగభోగి కస్యైకల
 నరిది నాదరించి హర్షింపుఁఁసి
 నరనాద భువనమంతయుఁఁఁక్కుఁఁఁసి
 భువనమోహన రసమ్మార్టిచే సకల
 భువనముల్చైపును బొందుకేమరుదు
 మారియుఁదన్నయుఁడయ్యెనయ్యెడ నాద
 గరిమనేమవి చెప్పగావచ్చు?"*

ఆంతగా క్రోతలకేగాక జగత్కుర్తుటియైన స్థితికర్తుకు కూడ మైమణి
 గర్వించిన ఆ మహాత్తర గానమహాత్క్యము అంతరిక శాత్రువద్దతి నించుకను
 కిలింతను.

ఆ వంకీమోహనుడు గాంగేయముర్చివి మూత్రిషై ఏలిపి త్రిపంగి భంగిమతో
 వ్యక్త్యవ్త్తిపాదారవిందుడై చిలచినాడట. ఆశవి మురళిలో మోహనభావ
 మొదుచున్నది అనగా భంగ్యంతకమున ఆ గానమున మోహనరాగచ్ఛయ
 గమ్మమానమగుచున్నదనుకొనవచ్చును. ఆ మురళిమోహనుడు ఎత్తగడలో ఆ
 రాగాలావనయందు మంద్రమర్యాస్తాయిలగూడ వలికించినాడు. ఆ ఏదవ రక్తిని
 కలిగించున్నట్లు రసోవీవకముగ ఏకవింళతి త్రుతులలో ఉత్కటిసటి సప్తవ్యాప
 వివ్యాసమయకూడ నిర్వహించినాడు. నంగికశాత్రుమున త్రుతులు ధ్వనింళతిగ

* అ. మ. క.

చెప్పుబడగ ఈ తియవేంగళదు ఈ త్రుతులు ఏకవింశతి సంభ్యాకములనినాడు. ఇక ఆ గానలోయిదు గావించిన వేణుగానమున తదోపికా శ్రవణములకు అలంకృతులుగ స్వరాలంకారములు రూపీంపటిడినవి. ఈ స్వరాలంకారముల గూర్చి మరల వివరింపబిలీటు. ఇది ఇశ్శపొర్స్‌ఫ్రైము వివృతములే. స్వరకల్ప నాయుత గానము వివిధాలంకారయుతముగ గానము చేయబడిన తదనంతరము అరోహణావరోహణాయుత క్రమవద్దతిలో వివిధ వర్జముల గానము కూడ వేణుగాన సహకృతిలో ఆ గోపకాయిదు గావించినాడు. ఆ పిదవ కుఢురాగములు, సాంగరాగములు, సంకీర్ణరాగములు కూడ మూర్తిమంతములై ఎదుట నర్తించునట్టు ఆస్తుమ మిగుల విన్నాజము నొందినది.

వివిధ రాగవ్రథేదయుతముగ రాగాలాపనము సాగి అలంకార విశేష నంయుతముగ స్వరకల్పనారీతిలో వల్ల వి సాగిన పిదవ మిగిలినది తానము. తానమును గూర్చి వివరించుట జరిగినది గాన విప్పుడు మరల డానిని వివరింప వచిలేదు. ఆ బ్రిహ్మగ్యాంధర్యవిదుబ్రావర్షిన తానములు అమృత సంతాసములను ఒచ్చినవి. ఇంతపటు వేణుగానసహకృత బ్రిహ్మగ్యాంధర్య హహక్ష్యమును వర్షించిన తియవేంగళనాథుడు అది క్రోతృగతముగ నెట్ల భాసించినదో ఇట్ల వర్యాలోచించినాడు. నంగితమునకు లాలవ్రష్టోదనలను ద్వివిధ శక్తులున్నవి. ఆ శక్తులకో నంగితము సత్క్యగుణమును, తమోగుణమును, రజోగుణమును క్రమముగ గరిణి ఇఖులను, వకువులను, ఘణులను గూడ ఆకరించి పరవళింప కేయును. అంశేఖాక చైతన్యరహితములగు స్థాణవులను సహితము కరిగించును. శాఖాయ్దునకు గూడ ఏమాత్రము అంతపట్టని కవితారసమును గానరసము ఈ విశ్విష్ట గుణముచే సరోవరోవచోగ్యమై మించిపోయినది. నంగితాత్మ వ్రతిపాదితముగు పీ ప్రిశుకూత్కు హహక్ష్యమును ఆ తియవేంగళదు వేణుగోపాలని మురళీగాన మహిమావ్యికరీతిలో ఇట్ల వివరించినాడు. తమోగుణాత్కుకములగు మృగములు, శత్కసంభరితములగు సురభులు రజోగుణాపేతములంగు ఉరగములు ఆ వేణుగాన మహిమలో పరవళించినవినాడు. బోక్త కేగాక గానము కర్తృతు గూడ తుష్టి నోవగి పారవళ్యమును ఘుటించునను అంతము ఈ వర్ణనమున వ్రతిపాదితము.

భువనమైహన రసహృదీచే నకం

భువనముల్ముఖుపును భొండుచేషురుదు

హరియుదన్మయుడయ్యెనయ్యెద నాద

గరిషునేషువి చెప్పగా వచ్చు* ఇట్లు నాదగరిషును ఏషువి చెప్పగావచ్చు
నని కవి ప్రశ్నించిన తీర్చోనే ఎతన్నాహశక్ష్యమును ప్రముతించి నమాధాన
మొనగినాడు.

ఆ వీరప మురళిరవళో కనివితీరనట్లు ఈ ఆక్యానమునే తిరువేంగ
శార్యుదు రాసకేళివినోదవర్షనమున ఇంకొకవరి గోపాలదేవుని వేణుగానమువిలు
వినిపింపజేసినాడు.

“రాపమండల మహారంగ మధ్యమును

బిలమాఱుఁడెలఁగి క్రితంగిగా మెలఁగి

నిలచి యొయ్యారి వన్నియ వేణువంది

శీల లాలోలాంగుళి వల వముల

మేళములేపి నమేళంబుగాగ”***

మురళిరవళి మొరయంపగా ఆ వేణుగానలోఱనితోఁ గలిపి రాథ విపంచ
మీటి తోడుగానమిట్లు గావించినది.

“శారినిచ్చుయ విలాస ప్రసూనముల

నారాధనము సేయు నారాతాగదిసి

యంచికగతిఁ బిట్టెనట్టే విపంచి

పంచిపై చిన శీతిఁ బలికించి తోడ

తోడుగానముగా సొగసుగాఁగుడి”*** పాడినది.

ఆ వీరప రాథ

పాడగా నాటాంగోపాలటాలకుఁడు

చంప్రికర్ ఫొలసిన శాతిగా వెలదలి

మంద్రమర్య స్వరమారమూల్యాపి

* అ. మ. క.

** " ii-2751-56

*** " ii-2785-95

వరునలేర్పడి నిషాధియు భజావాయు
 సరసి సాగళము లాయము లేర్పరించి
 మార్గదేశిక తాళమానముల్యంత
 మార్గంబులై యొవ్వ షహరతల్లి
 వేళలు కాతులు వేర్సైరఁదెలిసి
 దాయగా గాఱ రొదు మల్ల కెట్ల
 వేఱునాదంబు గావించె నవ్వేళ
 ....
 చారునాదముల సంచారభేదములు
 సీరీతి నటియించి దెంతయు వేళ్లు
 సరసిజమ్ముదు విలాశమున రాశమున
 పరవనాట్యముఉణావఁజరఁదె వెంధియును
 త్వరితాంగ సంగటంథర రాగటంథ
 ములఁ బ్రిప్రిల తానములు విల్పి విల్పి
 ....
 అంగహారములయ్యెల లూగుచుండ
 సంగహారములనలవు చూపుచును
 సీరీతి నటియించె నెంతయుఁ బ్రిత్తి**

ఆ రాశన్నత్యమునకసుగతముగ గోపాలదేవుడు సంగీతశాత్ర వ్రసిద్ధ.... రీతులలో వేఱుగానము గావించుచు అంగహారాదిక నాట్యహాకములలో నటించి ఖించినాడు. నకాత్రీయమ్మాయాలగాది (సాళగ) రాగములలో లాయములేసి మార్గదేశిక తాళమానముల ననురించి లయావ్యిక రీతిలో ఒక్కుక్క రాగమును గానము చేయవలపేన వేళలు కాతులు వేర్సైరఁదెలిసి తద్రాగ నంచారాసుసారముగ మురళిగానము గావించినాడు. గోపాలకాయదు అపుడా మురళినాదానుగత వాయ్యము పౌరిగ ఒక సుందరి కిన్నర పీటుచు తన వాయ్యవ్రకిలను వ్రదర్శించినది. ఈ సన్నివేళములో తిరువేంగళనాథుడు గితవాయ్యన్నత్యక్కకరీతివిట్ల వ్రదర్శించినాడు.

వనజాక్షనెదుట కీ వనజాక్షియొక్క
 యనువుగానప్పుడు మోహనముగా నిలచి
 మద్యమాది గ్రాష మండితంబంబగను
 మద్యమేళము సింహమధ్య మేళముగఁ
 గీరించి యెసఁగెకు గిన్నుర నము
 పాశ చేతుల నేటపాలగాఁబావి
 గుచ్ఛమంజసల తేటగుంప్పువై కొవిన
 సరలి కిన్నెరకాయ చనుదోయాయ
 మేలిమియగు తంత్రి మీటి చౌక్కముగ
 మాకవి యొనరించె యువగడంబగను
 బెటుకు తాళముతోఁ బెరయ సొంపరయ
 నలసోదఱని మీని పదజక్కిటేయు
 వప్పుగా వరునగా వలువగా మిగులఁ
 దిన్నుగా పన్నుగా తేటగా మించ
 మిన్నుగఁ జల్లగా మీటుగా సొలసి
 వెన్నుని హృదయంబ వికసింపణాడు”
 “అలయచు భథి భథి యనుచు పానాతిఁ
 బులకింపవొడఁగేఁ గప్పురపు వీడియము”

ఈ చౌదములలో ప్రజనుందరుదేగాక ప్రజనుందసులు కూడ సంగీతజ్ఞులుగ
 తిరువేంగళనాఖరు చిత్రించినాడు. కావుననే ఒక గోవనుందరి రాగమాలికలగ
 గూర్చి మోహనసింహాంధ్రమధ్యము, మాకవి మున్నుగు రాగములలో బెటుకు
 తాళము గూర్చి లయాన్నితముగ బలసోదఱనిపైని పదములు పాడినదని వర్ణించి
 ఉటు. ఆ మందరి గీతరీతిక మెచ్చి ప్రజనుందరుడా భామినికి కవ్పురంప
 వీడియము బహుమార్కించెనట.

ప్రజవనికలే కాక శ్రీకృష్ణదేవుని చెంత చేరిన కుట్టి కూడ యమునామందరి
 ర్యానమునకు ప్రతిభ్రవిగి “సంగీత వంచమధ్యమూల్యార్థు లంగీకరించెనో
 యను తెంత వరికెడిదైయైనది.

ఈక శ్రీకృష్ణదేవుని వివాహసన్ని వేళములలో ముత్తెదువులు, కోబనములు, మంగళములు, భవశములు మున్నుగు పెండ్లిపాటల నెన్నిటినో దేశికగానరికుల పెలయించి గానము చేసిరనినారు ముఖ్యముగా సత్కృతామూక్కముల వివాహములునన చిత్రరేఖ, చిత్రపొష, రంప, తిలోక్తుము మున్నుగు అప్పరోములు ఆధిపారిరనినారు. వాద్యముల గూర్చి శైలపుసపుడు వీళా వేఱువులలో, జమరు కొపిముల్లు రాది రావములు మున్నింది మూర్ఖించినవనినారు. మొత్తముమీద ఈ తియవేంగళాఖ్యదు సంగీతపహ్యాదయుచే గాక ఏకచ్ఛాత్ర పారంగతుడు కూడనని ఆకడు తన కావ్యములందెల్ల గావించిన సంగీతప్రస్తావనలే విదర్శనములు. తాళ్వాకవారి సంగీతవిద్యావరీపాక దుచులు ఈ తియవేంగళనాటుని కృతులలో వచ్చేమములై తరతరముల పాతకులకు చవులూరించుచునే యుండుననుట విక్ర్యనక్కము.

గీతి సాహితీ సార్వబోమ యుగము
అష్టదిగ్నం కవి బృంపొత గానానురంజితవాణి

మధుర భక్తియుత గానామృత వర్షిణిగ
అముక్తమాల్యదను వెల్లార్చి
అష్ట కళా దిగ్జ బృంపొత గీతిసాహితీ రాగ
ప్రబంధమాలికల ధ్వనించి
వికశిలారథమ్ము నధిష్టేంచి విద్యానగర
సీమల విహారించిన
కృష్ణరాయ మధుర గానానురంజిత
వాణి నమస్కృతులు సీకు

శ్రీకృష్ణదేవరాయ యుగాంతరితులను మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

1. పాహాతీసార్వభోముని సంగీత రసజ్ఞత
2. అల్ల సాచి పెద్దవార్యుని జిల్లిలి పాటయందలి తిగిగిగి
3. ముక్క తిమ్మనాయ్యని ముద్దువలుకులలో నాదిగిన సంగీతము
4. కొకమాని మూర్తికవి, మాదయగారి మల్లనల సంగీతప్రేతి
5. రాధమాదవ కవి సంగీతార్థన
6. ఆయ్యలరాజ రాఘవద్ర కవి తౌర్యత్రైక ప్రబుద్దత
7. దూర్జాది కవుల సంగీతార్పణి
8. రామాయణ కవుల సంగీతకము
9. కందుకూరి రుద్రకవి అందుకొనిన సంగీతకము
10. తెలాలి కవుల తెలికేనియ పాట
11. ఆద్భుతి గంగాధరువి కవితలో అందగించిన గానరిశంఖ

సాహితీ సౌర్యభోషుని సందీత రసభ్రంశు

రాయలనాడు పాపకాళివము పాతప్యము నందుకొన్నది ఆ విద్యానగర సీమలో బాలకవి నుండి బ్రహ్మకవి వఱకు ప్రతి అక్షరాప్యాథు కవితా రసభ్రంశు సంగీతపసభలను రంగరించుకొని అస్వాదించినాడు. అంతదనుక నేవధ్యమును నంతరించుచున్న గీతే తెరపెడలి సాహితీకో పాటు విజయభవన రంగస్థలైనే సాకుత్సుంచి గడ్డకట్టిపెడి. అట్టి తుఫనముయున గీర్వాచియే ఏంపు చేతబువి వ్రక్యాజఫ్రెక్స్‌లు వినిష్టములతో క్రతిక రఘ్యకొని గొంతులై నట్లువంగమును విర్వహించినది. ఆ మధుర సృంఖ్యగానములతో ఫరవించి కృష్ణరాయల రాజకవి యగుణయే కాక కవిరాళై తన ఆముక్తమాల్యదను యుక్తికంతనొపరి నంగిత రసభ్రమను గావించినాడు.. గురుదేపుడును నంగిత సూర్యాదయకర్తయు నైన బండారు లక్ష్మిసారాయణాచ్యుని ఆశిష్ములతో నంగితకాత్ర పారమ మట్టి కృష్ణరాయల ముఖుల గానముతో చుఫురథ క్రతివచేణు మొనర్చినాడు. అప్పడి కేవల గానమే గాక న్నాదోపానసట్టివెనది.

“గితేన ప్రీయకే దేవ వర్జుః పార్వతీతవతః
గోపమతి రవంతోఽపి గీతద్వాని వశం గీతః”*

“విష్ణువామావి పుణ్యాని మంగళైరవ్యాసాని చేత్
భవన్తి సామతల్యాని కీర్తితాని మసిషిథిః”**

“సాహంవసాటు వైకుంశే యోగినాం హృదయేనచ

మర్మక్తాయక్త గాయంతి క్త తిస్మామి నారద”*** ఇత్యాది నంగిత కాత్ర వ్యవదేశా శాసనముల ప్రవోషమును ఆకథింపుచేసికొని కృష్ణరాయణ సాహితీనమరాంగజ సార్వబోముడును నంగిత సామూహ్యాదివతియునై ముక్తి కాంతాకరావలంబిసమును గూడి పొందినాడు. అనంద్య నంగిత వైదువ్య నమ్మిక సాహితీవర్యవ్యము ఆముక్తమాల్యద యునదగును. కావుననే గీతవాద్యన్నశ్య

* వ్య. మే. క. హోదరపే నంగిత కార్యాలయ ప్రతి

** పం. పా. ”

*** పం. పా. ష. 11 ట్ల. 16 ”

త్రయైన తోర్యక్రిక విజ్యరూపచుండు సాక్షిత్వంించినది. అట్టియేడ
మున్నగా శ్రీ విల్లిష్టత్తురి విలాసినీసన చెప్పలో రాయిపారి పీణివాదనచంత్యమే
ఇటు వ్యక్తమైనది.

“పేపిన మేళ్లై వరంబివేతికఁ జంబుపొంచ విష్ణుగా.

బూతుల గోటిమీటు తల్లిటోయెదు కేటుల ప్రోత కామిశం

కావహామూ కృత్యాశ్వవనలోఱన దంతషు మెట్ల పెంబడిం

సేవడి పీఇ మీటుటిటఁ కిక్కెదవిచుటిటఁ స్పురింబిడన్”*

ఈ తద్వమనందలంబు కెల్లపారిన పెనుక పీఇవలె విధులైన వేణిన
ఎడమభసము పైనుండి క్రిందిఁ కార్పులైచి నిలచిన తీసులో పీణియును పైకెక్కి
వాయించు ఒడుపు గానవచ్చినది. ఆ ఏదవ వామకచోవరి భాగమున ధరియించిన
పీణియిందరి శాఁడిన పూర్వము గోటిలో విదిరింప వారంఖించిరి. అప్పుడఁ నుండరుకు
కృత్యాశ్వవనలోఱ వలన పీఇ వాయించుట వలనే కానగోక్కును పడికడిగా
పాచించుచు పుష్పములను బారమీచిరి. చేతులనాఁడించెడి ఒదుపును బిల్లియే
కృష్ణరాయిలవారు పొదరహాతముగ లాచేష్టును వర్షించిన అట మూగవోయిన
పీణియిచే ప్రయుక్త చుయ్యాచింది. పీణియును సమ్మగికసాదమును బిల్లియే
ప్రాప్తించును. ఇటు శ్రీకృష్ణరాయిలా వర్షించిన పీణియులో నాఁడమెట్లు దృష్ట
మగును? రాయిలవారు ఆ సదోహృతిక కెగిన తుఫుషునే పెల్లేసారు: ఉఁడుంతయు
విలాపినీ జముల రరించుచే పూవులు రూపులుడిగినవి. కావి కాపులుకిపోరేదు.
కావున పొరఫత్యుష్టచే ప్రమరములట మూగి రూమంక్రుతులొనర్చుచునేయువ్వువి.
ఆ పోగినీఁసుం పేణికల నుండి వికీర్యమాణములగుచున్న సుముదున్నవి.
ఆ కుముములు నుక్కేకములు. కావున అవి ముల్లెలో శాఖలో అయికండవలేను.
అవి యూవిడుపాటి పేణికలలో నటినట చిక్కుదంతపు మెట్ల వలె కాపించినవి.
అప్పుడు పెన్నెటుపేణి పీళాదంతమువలె తోచినది. అప్పుడఁ దారిన పోవు రపిటు
ఆ వింతనుగూంచి తుఱిరి: ఇటు ఉచోవరిబాగ విష్ణున పీఇకో పేణి పోట్టుఁ
కోటు తెల్లినే శ్శోలసు దంతపు పరకట్లటో ఉపమించుటలోను శాఁడిన పూర్వము
బారమీటు ఒడుపులో వడికడిగఁ కానవ్రకల్పనముగా వించునటుఁ పీళావాదన

ప్రక్రద్నసు దర్శించుటలోను రాయలవారి స్వీయ పీణావారనాచంక్యమే ప్రచురమై నంగికసూర్యోదయ కర్తృంగు తమ గుచ్ఛదేవులనొద్ద తామభ్యపించిన నంగికాత్ర రీతి వ్యక్తమైనది.

రాయలవారికి పాద్యమందేగాక గీతనృత్యమురండును అభివిషమున్నది. ద్రష్టగా వృత్యము నథిపండించుచు క్రోతగా రాయలవారీ కావ్యమున పెంక్కు శాపుల రాఎవీవేకమును ప్రదర్శించినారు. అనంతరాగములలో రాయలవారికి మేఘరంజని వసంత మంగళ వైజ్ఞము లిష్ట్రాగములు. సక్యశాయమలముగ తన పాలికమ్ముధివి కోఖింప విచ్చగించెడి ధరణీపతిగ ఆలపింపగనే వరము నండించెడి ఈ మేఘరంజని రాగమును, వరము పైష్టవాగ్రేనదుగు నదోయమక్కి ప్రదమను మంగళకైకి రాగమును - రపికావతంసుడుగు వసంతర్తు కోహాయికముగు వసంతరాగమును రాయలవారు అభిమూచించిరి. మేఘరంజని రాగమును గూర్చి రాయలవారు మున్నగా గావించిన యి వర్జన ఖిగుల హృదయమై వారి నంగిక హృదయమువిట్లు బాటుచున్నది.

“ఆ పురపోదపీధి నథరాధర భూముల గర్జ మున్నగా
నాపయకి వ్యోనంబిషియ్యులు గ్రగా(ప్రా)యమనాఁ రాల్చి లీ
లాపరితన ఫలింపుతు ఉప్యమసేయుగ మేఘరంజ నా
శాపముపేసి ప్రోషికరణాపీగలాపి కలాపకుంకలంక్రు”*

మేఘమండలి వదఃకరించిన ఆ విల్లి పుత్రురు పురమండలి సౌధపీధిలో వశించెదు కలాపికుంకలఱ మేఘరంజని లాగాలాపాము గావించి మేఘముల రిష్టోచి ఆ మేఘ దర్శనోత్పకలైన కలాపికలనాడింతుర్కి. అసై తీవేశ్వరైక్య సంధాయ్యక మదురభక్తి విశేషంయితముగు అముక్తమూల్యదా చరిత్రమున ఈ మేఘరంజలాగమోక విప్రంంభ నన్ని వేషమున నేవట్యగానమై ఇట్ల భావిల్లినచి.

“క్రమిని మేఘరంజ మధుగర్వపుండు వటంచులోనిజ
శిష్టులు గోర్చి పాడి ఘుటెచ్చిక మదుక్కుఁజుటోచికద్యుతి”** ఇందు

విరహానహమైన కామినియోర్ధు వనంతశాపమును పై రింపతేక వర్షాదయము గావింపనెంచి మేఘరంజనిరాగాలాపమున మేఘమండలిని సృష్టించినదట. అంతట కదంబకేతులు వికసించినవి. తక్కరిమళ ఏళితపాయు నంసర్వనము వనంతశాపము కన్న మిన్నుకాగా ఆమె మూర్ఖిలినదట. ఇంతటి విరహావృత్తాంతమునకు మేఘరంజని రాగాలాపము కారణమగుట కృష్ణాయులవారి సంగితాభిరుచులే కార్యాంశమై భాసిలినది.

ఇంకొక్కుచో వనంతరాగ విషయకముగ పవత్తిన్నర్థ యిట్లు పెలయించి దిచినది.

“అలరో ప్రియాతనోర్ధు ప్రియమోట వనంతమో బాధనవుడ వ్యోలంది సవత్తిను భక్తికిని వేయియ మెత్తురుగాన రాగమన చలమునఁదన్నుఁ బారఁగ వనంతదు దయచేపెంగాక యు యెలె నిఱక్తినా యనుచు నీవనకుంగాదవైష్ట నీసునన”*

ఈ వద్యమున సన్ని వేశగతమగు చమక్కుతియే గాక వనంతరాగ వివేచనము గూడ ప్రదర్శితమగుట ముదావహాము. “గీత్యాప్రియాతు” అను తోహదక్రియ వలన ఆమె గావించిన వనంతరాగాలాపమున నిట ప్రియాత వృక్షము పుష్టించినది.

“వనంకన్య నహయుస్తు వనంకర్త్రా ప్రగియకే” అని వనంతరాగమును వనంకబుతువున బాధవలెనను ఆ కాననామసారమే గాక ఒక సుందరి ఆ రాగ మామెకు ప్రియమోట ఆ వనంకరాగాలాపము గావించినది. అని నదోయల ప్రదమై ప్రియాత వృక్షమునక్క గాక సవత్తిను ఈర్ద్వుకును దోహదక్రియయై రాగ వివేచన కాటవర్తైనది. ఇంకొక్కుచో జూతువర్తనార్ధారమున రాయిలవారు రాగ మాలికను ఒక్క వద్దియమున ఇల్లేమిదించినారు.

మరుదూడ మలయాపొ గరధూట్టులను గఁ
న్నునసీఱ రధవదాంజన కళకలు

త్రాపావచ్ఛిరత్యక్త రాష్ట్రముల్
 వికవంచశుస్వరోద్యేద వీణ
 లభ్యగమన్మరందాసార జాబుపుల్-
 హిందోళసాకైన్ముకుందరోచ
 లభిసారికాంతకోర్యస్మీల గుడికల
 కాత్యమల్ల ననాక్త కావకతులా
 తైత్ర నంతీవవోషథిజాత చేత
 నాక్కజనిహేతు తెరుపునర్యాయ యువతి
 కరవిధాక హానంతి కేంగాలచయుము
 లభులశంక్తుల వమల నట్టాడుదోగే*

ఈ వ్యాధియమంతరి మధురూఢ మఱయాహియును వలుకుండిలో ఈ శంగ్యంకరమువ మఱయితూచుక రాగమ్మాద గమ్మయునమగుచున్నది. వికవంచశుస్వరోద్యేద వీణలను పదగుచ్ఛమున వంచమత్కుతి కన్నికమైన వీణారీతి “పికికాజతి వంచమ”హైను నంగికాభాజకమునకసూరి దైనంది. “అట్టగమాసార జంబువుర్ హిందోళసాకైన్ముకుందరోచులన” అనుపాదము “శిరస్య వనంకష్య పందో హిందోళాగ్”మ్మును హిందోళరాగాలావన విధికసునందాన మైనది. హిందోళము మాధవ ప్రియమైన రాగము. దానివి మా(లక్ష్మికి)దమున విష్ణుమూర్తి పరముగ మాధవుభవి వునంతునికి గమ్మయునమగునట్లు ఆశ్చేషించి ఉభయ్యక చమక్కుతిని రాయలవారు సాధించినారు. ఇట్లీ వద్దమునందు రాగమాలికను గూర్చి మతియొక వ్యాధియమున “కోకిల వంచమ”మును రాగలక్షణము విట్లు ర్ఘ్వవింపజేసినారు.

“ద్విత్యక్కగాంచియు మధుపేవ విశువలేక
 కాతియాపివ కేంట్ల నిన్మనముఁ గూడు
 కొమటవోయవుగోకిల వ్యానము పెలఁగే
 దవతు షట వంచమతక్కంటు తథ్యుశోద”**

* అ. మా. 7 - 118

** అ. మా. 7 - 119

ఈ కోకిల వంచమము వంచమన్యర వ్రద్ధావమగు నుపాంగరాగము దీని లక్షణము సంగీతరత్నాకరమను విన్యహింపబడినది.

“వంచమే మధ్యమాణాతోఽయః కోకిల వంచమో భవేత్
వంచమాంకగ్రహః పూర్ణో మధ్యమన్యాన సంయుతః”**

ఇది వంచమాంకగ్రహ పూర్ణత్వమనుఱి వలన విందు వంచమము ముఖ్య ప్రాణము వంచిది, మధ్యమన్యానంయుత మనుఱి వలన విందు మధ్యమము కూడ వ్రద్ధన స్వరమే. మధ్యమనువను మధ్యమను నామాంతరమున్నది. ఆ మధ్యమను విధువలేని లేంట్లను తదవుటలో మధ్యమము గమ్యమానమై వంచమ స్వరోద్దిరిత కోకిలన్యరమును సంపూర్ణముగా కోకిల వంచమరాగ లక్షణము వ్యంకితమై కృష్ణరాయైని రాగవివేకమను పెలయించుచున్నది.

ఇక మంగళక్తే శికి రాగలక్షణము మతీయొకవో కీలకపాత్రమైన చోట నెగడి ఏకద్రాగ మాహాత్మ్యము నుగ్గడించుచున్నది.

“కలఁఁఁకరుందు పేరు కొనుగొని తుల్మంబ మదీయ భక్తుఁడి
య్యిల మును వారు వామనతనే వసియించిన పుణ్యభూమి యు
దుల కొక యోజనాత్రయపు దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మణవే
కలఁ జనుదెంచి పాదుమము లాలన మంగళనామక్తే శికిన”**

ఈ వద్యమున మాలదానరి సామము చేసిన మంగళక్తే శికి రాగము బ్రాహ్మణముహార్తమున గానము చేయడగినది, కృష్ణరాయైని. మాటల వంప దెలియు చున్నది. ఈ రాగమింకగా మౌత్త్రవ్రద్ధమముఱికువిది శ్రీమహాతిష్ఠ ప్రేతిపాత్ర మైనదిగ కైక పురాణమున విట్టున్నది.

శ్రీతగవాసువాచ :

“యన్ముయాతచిషం గీతం స్వరంకైతే నంకైతం
వరేన తన్య బ్రదంకే మౌత్త్రప్యామి కిర్పిశాక్

* రాగవివేకాధ్యాయః—కవరాగాంగాని

** ఆ. మా. vi - 3

యన్న గాయతి సంయుక్తం కైకం విషువున్నిదో
సారయతి దుర్గాతి శ్వాపాకో రాత్రసం యతా”*

భక్తి భావావేశమున గావముచేసిన పారవళ్ము కలించినను రాయలపారి
వక్కుల యాది

“గండాబోగములస్తుద్రత్తులహరులఘన్నతుల్పాడి యా
దండన్ వ్రేగుయాడించి భక్తి జనికోద్యుత్తాందపంచాదు నా
చండారేతర కీఱదుత్తులకిట్టె బండాలికన్ మీటుచున్
గుండుల్చీరుగ నెండగాలి పాణికాముంజాడ కాప్రాష్టామున్”**

కృష్ణరాయచికి గావమందేగాక వాద్యమందును సృత్తమునందును ఆవమున
పరిష్కారమున్నది. ఎన్నియో వాద్యవిశేషముల నాతడెఱుగును.

“ఆకఁడు తదల్ప పావవలముదుట సుంకము దీఱిపోయి త
చ్చ తదశవత్రనేత్రునకు శాగిలిమొక్కు రణద్విషంవిట్టె
స్తుతికవిత ప్రతింధముల శోక్కుఁగఁడాడి యనక్కాఁభర
ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుఁఁప్రతపూర్తి గాకార్తి విట్టనున్”*** ఇంది
విషంచియున నొక పిణావాద్య ప్రభేదమును గూర్చిన ప్రస్తావన. అక్కె

“చమురైన తోల్చుబునంబు ఔంకియును ని
త్తు ఇంధచక్రకుండలములనుజ
మతోపరశయు మావు పెన్నెఱకుఁగు
ల్చీన యోచి తిపిరి దంశెయును మెఱయుఁ
చేయి శాఖములు సంకపుటిక నొక్కుఁక్కుమూలు

గకిరయింబునఁడాది కలసి మొరయు”**** అను వద్యపాదమున
పారకాయుక్కతో మన్న చిచ్చి పిణాప్రభేదము వ్యక్తము.

* ఆ. మూ. vi - 3.

** “ ” vi - 7

*** “ ” vi - 44

**** “ ” vi - 5

గోదావిరహ వృత్తాంతమన మైనముతో పెట్లను అమర్చిన విషంచికను
గూర్చి అలాపివిని గూర్చి ప్రస్తావితము.

“త్రీవతిమీది గీతముల ప్రేమ విషంచికనంటణాడి నం
తాపముసోకి మెట్లమయినంబు కరంగినదించి పాదునా
లాపినిదాల్చి పెనైనుటలన్నడి తంత్రుల జజ్జుకోఁగలా
లాపిని దానపాదును గళంబును గద్దరమైన ప్రూపురున్”*

ఇంకొకచో విష్ణుచిత్తుడు వాదమునగెలచి వగరమునకేతించుచుండగా వుర
ఇమయి గావించిన ఎదురుకోల సన్నాహముననెన్నెన్నో తతమసత్కమిరానద్ద వాద్య
ముయి వేర్యేఱు వరునన రాయలవాయ పేర్కున్నారు.

** అశ్వాగవత వకంపము సునిచికొమపోవు సమయంబున వరస్వర
నమేకములసు పౌర్ణామివడ జనములు గలపిపెలపి నదుచునెడ “మృదంగము,
ఉపాంగము, అవము, దండె, తంబుర, కిన్నెర, సన్నగాచ, ఏం, ముతువీతె
వాప్రకోల, దోల.... జారుగుషైట, తమ్ముటము, తక్కు, తక్కు, చక్కు,
చుయ్యంకిలోనగు అనంథ్యాకవాడిత్రికయ వరంవరల మొరయునెడ.

ఇంకొకచో మురళిగానమునుగూర్చిన ప్రస్తావన గోదావృత్తాంతమువిట్లు
గోవరించును.

“అభినవ కువలయక్కామకోసుల మైన
ధామూపుమకర కుండలముదాల్చి
విస్తులాన్యాశ్రి వయః ప్రంశనిక్కిప్త
వింబిచ్చుద బ్రువల్పంఱ విక్కు
శిరువంశు మంకెన విరిదంశు నరవంశు
వాకెర చుండ్రంషువానఁగుళియ
నందంశు మెఱుగు వాలారు కన్నవచూచిక్క
త్రచవండల తాంతి నవతుగఁగ

* అ. మా. 7 - 153

** , , 7 - 35

న ప్రథమవనాంగ నానురంజనకు నప్త
విధవరీపాహాకముగ గానసుద వెలార్చు
మాడిగైవేఱువై ప్రేష్ట మార్చిమార్చి

మరయ కొలిపితె గోవిధమంద నతులు** ఇది గోపాలదేవుని భవన మోహన స్వ్యరూపమును దలచికొని ఆము క్రమాల్యద విరాగోను సందర్శమున వర్ణికము. ఈపద్యమున వేఱగానాభినంది ముతోపాటు క్యామశ్రీరాగములు రాగముద్రాలంకారములై భాసించినవి. న ప్రథమవనాంగనా స్వరూపమున ప్రవర్తక్త మైన ప్రకృతిని నమ్మాహితను గావించుకు ఆ పురుషోత్తముడు న ప్రతస్వర ప్రవాహముల పెలార్చి రాగసుద హాలికించచు వేఱువై ప్రేష్ట మార్చిమార్చి ప్రకృతిపుయషతాదత్క్వావళఫీతిని నంగితామృత వరిణిగా పెలయించినాచి ఈ వరమ వైప్పుడిట ప్రస్తావించును. ఇట్లు నంగితోపసికమగు నాదోపాసన గావించి ఆము క్రమాల్యదాకర్తగా చరితాభ్యదగుటయేకాక భక్తిభరిత నంగితో పాపసగావించిన ఆము క్రమాల్యదను ఏకస్కాపోత్క్ష్యమున లోకమాన్యము గావించి నాదు. గొదాదేవినంగితరసజ్జయగుట గోదాదేవి స్వరూప స్వ్యాహావిష్కృతియంటి రాగమయముగ గావించినాదు. నంగితకూనికేతనయగు అమె కంరమున ప్రవ్యక్తమగు రెణ్టాత్మయమును గూర్చి ఇట్లు ప్రస్తావించి ఆమె తనుపెత్తుకూడ తచివి తీరునట్లు రంగథర్ట గుణగానము చేయుట కేయనమనట్లు ఉద్దేశించినాదు.

“కమలదళేత్తణ సంగీ
తమన నిగురు మంద్రమధ్యాకారక్తిస్తా
నములకుఫీర్మిన రేఖల
క్రమనుగు రేణ్టాత్మయమున గంఠంఛమరున్”***

ఆంకారచో

“ఏరువక మీగానము శోగ
గపిశుటయు మటిపాశుఁడనుటయుగే! పాశెం
బడిగినవారే పేదలై
కొడిమెయగట్టిటుడి యతనిఁగావిషియేలా?”***అని గొపాలదేవిమాత్ర,

* అ మా. v - 67

** , , v - 18

*** , , v - 58

ప్రభ్యంచి ఆప్రశ్న తోనే నమాదాసము విదువక స్తాగసిద్ధవలయునని మాఘర్యము ఈ నవినగానావథూతికి తావలమగావలయునని నంగితమర్మములను రాయిలి మిటించినాదు.

గుడిలోని హృదారిక గుడిపెఱువలి మాలదానరికి ఇఱపెడలని ఇంతుంకు ఇలనేపెడి రాజులకుకుడ నంగితము నిత్యనైమిత్తికానుష్టానములలో ఒకటైనది. నంజణమున గాయకగోప్తి రాజునకు విహితకృత్యములలో ఒకటి గావించినాదు రాయిలి. మాలదానరివృత్తాంతమున నాదోపానన ముముఛజిసుల కుసద్యఃపూర్వదమని రాయిలిదెల్చినాదు. ఆనాదోపసనాకృతకురుకొలపలేళ ప్రవరణమున పోర్చాపాములు లైతము నమయునని బ్రిహ్మరూపసుని వృత్తాంతమున రాయిలి శెల్పి, నంగితమూపాత్మ్యమును ఉధోషించినాదు. అందులకే బ్రిహ్మరూపసుడు తనపాప వలము నమసిపోవుటకు.

“నంగిత వలంబునఁగో

నంగి వగమైన దయపోనఁగోనే”* యుని మాలదానరిని ఓతిమాలినాదు. ఇట అబ్రిహ్మరూపసుడు నంగితవలముటకుబడులు వుణ్యవలమిష్టున వచ్చును. అటనిన ఆతడు కేవలము బ్రిహ్మరూపసుదేయగును. కానీ, నంగితజ్ఞదగు కృష్ణ రాయిలి మలచిన నంగితమాపాత్మ్యమేలిగిన పాత్రకాలేదు. కావున ఆతడు నంగితవలమిష్టుని పొగసుగ అడిగినాదు. అందులకే ఆతడు న్యాన్యరూపము వందిన పిదవ వరబ్రిహ్మణ్యమూ రిట్యై మాలదానరివి వలగొని “ఇయ ఇయ తత్త్వి పామ్రాణ్య సార్వబోధు” అనినుకించినాదు. ఇట ఉత్సైనభత్తకి పామ్రాణ్య సార్వబోధు అను లియదము నంకి ర్తనా వలనమన్యితమగుటవలన ఇట కృష్ణ రాయిని గానాటిమాడి మే వ్యక్తమైనది. రాగద్వ్యాపముల మాటలలోగాక చేతలలో వ్యక్తముచేసి తనయనుయాయులచే చెప్పించురాచవుట్టుక పుట్టిన రాయిలాతనదగు గానాటిమానమును తనమాటలలో చెప్పక తనకావ్యాంకరిత పాత్రాత్మ్యచే చెప్పించినాదు.

“పహన నమయున మహామహిత మట్టియ హృదోవచితోపచారంబుల వికేషపలంబ గానంబియనవిని వై శ్వవింధాగావున”** గోదాదేవిగ జన్మించి గాపో

* అ. మా. 7 . 64

** „ vi . 90

పానమాలమనందనకు ప్రీయుషైనదని చెప్పించినాడు. గానమమాలమననే ఉపాధిగ్రహశిష్టునకు నద్యోముక్కి సంప్రాప్తాలగునని ముక్కంతముగ కృష్ణ రాయాదులు చాటుటవలనగీతిసాహితిని ఈయుగమున అతిశయించినది.

ఈ కావ్యాంతమందు వంపన్నమైన గోదారంగేశుల వివాహమంగళమున మానవసంగీతమునుగాక దివ్యసంగీతిన్యోజనాల దేవుదేవులచే గావించి అర్థాచి సరోవర్కృష్ణము గావించినాడు అందు, ‘విధినందన నసందనాచులు వంగిత మాంగల్యంబున అంతరంగమున కింపొనగినారణ’

“శర్వాంతములు
గీర్వాంతి జానకీరములలా
టూర్వాంతిక వివాహ
ఇర్వు సుగీతములు పాదగ్రావిభవమునన్న”*

ఇక వివాహసంతరమున ఆక్యాసాంతముగ ఆశరిమొక్కలు ప్రమేక్కలు నవ్వుడుకూడ ఈ భాగవతవత్తంనము తనస్వాంపుని “షేకలవంకించుదనా!” అని ఆవేషించును తన చెవులార విన్నట్లు వరవించి సంబోధించి తాను గితి సాహితీ సూర్యభూముదుగ నంభావితుడైనాడు.

గీతవాద్యములందింతటి ప్రభూభిజుతయ ప్రదర్శించిన కృష్ణరాయాల నాట్య విషయమున తేవలము అభిమానిగ, ద్రవ్యగ మాత్రమేవిలంబనాడు. కృష్ణరాయాలి వందితమై ఈకావ్యమున ఆనాహాతరీతిలో మాత్రమే నాట్యము ప్రయుక్తమేవది. కృష్ణరాయాలి విషయమున విశేషప్రభూతసుగాని, ఏకచ్ఛాప్రోదీరిత సాంకేతిక వదశాలమునూవి ఎక్కుడ తడవలేదు. ప్రదర్శించినంతమట్లు గీతవాద్యముల విషయమువగూత తాకవి సంగీతశాస్త్రాంతరిక సాంకేతిక వదశాలమును ఎక్కుడ ఏకరుపుపెట్టలేదు. లత్తముకన్న లక్ష్మీమువులనే ఈతనికి లక్ష్మీముమున్న. మూర్గిరీతులక్కు జూగికేమార్పుచూపెట్టిన దేశిరీతులకే, ఈకవిరాజ ప్రాముఖ్యత వొపగినాడు. ఇంతటి మహాగ్రూహంతమును రచించికూడ నెర్వుడ సంప్రదాయితిద్దురాజాప్రాప్తిన సృంగరీక్యించినందనముగు గానసభా ప్రకల్పనమును రాయిలవారిందు

* ఆ. మా. vi - 124

గావింపలేదు. కృష్ణరాయవికి పూర్వులంగు శ్రీనాథ, గోవన, జక్కుసాదులు అర్ధా చిములగు రఘుసాధాదులు రాజసభాస్తాన నృత్యముల వర్ణించినారు. కృష్ణరాయలు వర్ణించినంతపటకు నృత్యరీతులను జానపదస్తుత్యములుగ మలచి వానిని ప్రకృతి వర్ణమున వెలయించినారు. ఒక్కచోవర్షార్థా సందర్భమున వర్ణితమైన నృత్య రీతి యాది.

“అలవర్షమ్యాదు కేకిపాకముల గుంపాడించుచో మేఘమం

ధలశున్ మదైలగ్రుంగలేవమ మరున్మార్గంగితుండళినా

తలలిన్నేంకు వ్రాయచన్నెగయుచండారాదు న తెల ఇ

ట్లయఁగెంగుచ్చుయి నయ్యదారలునుదలోలేంద్ర గోవాఱలన్”

వర్షార్థవ్యాజమున వర్షస్యని మూర్ఖాగితనిగ నుచించి కేకులను పాకములుగ విలిపి మేఘములను మర్గలములుగ మలచి లయానుసారిగ క్రిందికి వంగుచేచుచు చేయు నృత్యపు సౌరుమ ఇట రాయలవారు వ్యక్తము గావించి నారు. ఇందు నృత్యమసారిగ మూర్ఖంగితులుకూడ ప్రదర్శించిన లయానుసారి అంగవిన్మానము రాయలవారి మర్గావాదనాచివివేళమును గమ్యమానమొనర్చి ఈ కొవేచై తెలుదేగాక మహామూర్ఖాగితులుఁ గూడనష్ట జనక్కతిలో నున్నగాఢలకిచి యువక్కతి, అద్దావికమసాగ్రహకముగ వింటాక వద్దియుముడు ఇల్లోప్పుచున్నది.

“నటసవరకేకి పాక

స్యుఁ యవనికలన మొగుట్ల పొచితెన భూభృ

త్తటుల నవియాకు దిసుచిట

చుంరవము పెలంగెడాకముల చచ్చుయనై”**

ఇంకొకచో బుతువర్షస్తు వ్యాజమున కాఁకాపాకముగావించిన నృత్యమును రాయలవారు రక్కి గట్టించినారు. ఇండ్రవయోగమున సుసాధముగాని రంగస్థలసాంకేతిక వరిచాలనాయు తమగు సన్నివేళ ప్రకర్ణనమున్నది. కాఁకాదేవి

* అ. మా. iv - 92

** , , iv - 115

స్వరూపస్వభావా విష్టరణతో పాటు ఆమోదించుండి నిప్పులు రాల్చివలపిన నుదర్చిమిట్లున్నది. కాకితయను రాగమునామముకూడ ఇట గచ్ఛమానమైనది.

*“గగవరంగస్తలంబన మిగురఁఁబోది
మమునగాళిక నిల్చికోలము నబింపఁ
తొరి మెగంబన రాణనిప్పుకలనంగ
గుంపులై రాతె మహాచింద గోపకతుయ”

ఆకనమను నాట్యభూమియండు మిగుల నైపుణ్యముతో క్షయ్యలగుంపు కాళికాళ క్రి నల విరంగు పుటముకొనిన వేషమును ధరించి నాట్యము గావించినది అదియుమ కోలమును నృత్యము.** (నృత్యక్షాన్వియందు క్రమైన కోల్చాట నృత్యమువిది పోలియున్నది.) అప్పుడాక క్రియోక్కు వికృతకరాళమునుండి లాలిననిప్పుకలేమో అనినట్లు ఇంద్రగోపముల గుంభులు భూమిపైని వికీర్ణము లైనవి ఇందు రాయలవారు ప్రదర్శించిన కాళానృత్యథిగమను నెటి కూచిపూడి భాగవతులు దేవినవరాత్ర వేషములలో చిర్యహింతురు. కావి నోచినుండి నిప్పులు రాయిచు చేయు ఒదువుమాత్రము వారెవ్వురు చిర్యహింవశాలరు. ఇది విద్యుత్కురికర వరిచాలనావస్తిలోకూడ ఆదవిక రంగస్తలముపై సుసాధము కాళాలడు. చనలవిత్ర గ్రాహకులు యొంత్రపరిచాలనా నహకారమున చిర్యహింవ గలరు. అట్టే దుర్గమమను సాప్సాప్రతియును కృష్ణరాయులు, సాదే తన ఉపాచిలముకో దర్శించి ప్రదర్శించినాడా? లేక అంతటి అద్యుతముల నాటినటులు చిర్యహింవగలిగిరా అని ఆలోచించిన రెండును ఆహాయునిపించుచునేయున్నది.

మొత్తముమీద కృష్ణరాయులో ఆముతమూల్యుడా ప్రథందమున ప్రదర్శించిన గీతవాద్యనృత్యక్రియయను ప్రతిఫరాయిలంటి విభితపరికిలక చక్రవర్తికమాత్రమే సాధ్యము. ఇందు ప్రదర్శితమైన నంగితకరితినిభట్టి కృష్ణరాయులు గీతిపాహితినమరంగణ సార్వతోముడుగను సాఙ్కేత్కరించుచున్నాడు.

* ఆ. మా. పి. - 98

** వు.ర.ఆ. పి. - 169, 52. చూ.పా.ఆం.క.నం 1వ, ‘సాచనసోమన’, పుట - 159. ప్ర.భాగము.

అల్లసాని పెద్దనార్యుని జిల్లిటిలి పాటయందలి జిగివిగి

గితిసాహితీ సార్వబోధము నెఱిపిన కృష్ణరాయిని విషయభవనము నఱవరాజుకి కొఱపుకూకు మైనది ఆ గీర్వాటివలాదుం గొనగోళచేస్తాడనకిన్ వాయించుచో నాటకునీ మేకంబైన వివంతిషుఁడి వివిరమించిన ప్రక్యాణ ప్రక్యాణశ్రుక నాంచీవిసాదము అంద్రకవితాపితామహువి జిల్లిటిపాటకు అనుగతమై జిగివితో మించివది. అల్లసాహివారికి నంగిశపాండితి పెన్ను తోపెట్టిన విద్యయని కవి గండిపెందార వృత్తాంతమున తౌరిసాకిగా కృష్ణరాయ నమ్ముతమున ప్రవర్తించ చాటుమాలిక పాటించినది.

ఒకసారు కృష్ణరాయుడు కవిచుండలిచి “ముద్దుగ గంభపెండియర మొక్కరు, గోరగలేదు లేరోకో” అని ప్రశ్నించిరా. డావికి కవివరుడు కిమ్మనకయించిన పెద్దపాట్యుడు లేచి

“పెద్దన తోయందితుడు వృద్ధిని లేరచి నీపెండం ఏన
పెద్దనకీదలంచిశను పేరిమినాకిదు కృష్ణరాణిపా” అవి నమ్మాన మొనగి తపునగతముగ ఒకపీనమాలికను ఆటవుగవలిగి కృష్ణరాయువిమెప్పించి ఆగండపెందాము నందుకొన్నారా. ఈ ఉక్కంపాలికలో కవిక గానమాన పహక్కతితోపచేఁమై పరాకోటినంటుకొన్నది. ఇందు పెద్దనగారి పెద్దరికము రేవనమందేకాక గానమందుషు చెఱ్ఱులిదియునున్నట్లు మృదంగ ధ్వనాక్షుకములగు ముక్కాయింపుఁడకో నెఱానవదిగియున్నది. ఈపర్మామాలికలో పెద్దసార్యుడు సాహాతికిచ్చినంత ప్రాధాన్యక గీతపాద్యమంకిచ్చి

“కిన్నెర మెల్లబంకి నంగికపు వన్నుకంకి, నియకారపు కన్నుడ గాళ
మంకు

రాగా శత తాన తానవలచనంచివుచూడెడు గోటిమీటు ప్రతిమోకణవ

ఓలె హారువు మొల్లముగావలె వచ్చుకెపు లీరితిగ” అను వఱకులులలో కిన్నెర నంగికపు వన్నుతీగ అందించిన కన్నుడ గాళమంకు రాగా శత తాన తానవలచను, అనగా తానములతో మిళమైన గీతికలపు నియకారుడు రచించ వంయునవి వానిపొలగు అభ్యుక్తిలకో. వపుంచతులూకింపవలయును తాపము

ప్రయుక్తము గావించినాడు. ఈ చాటుమాలికలందు పెద్దనాచ్యదు నంగిత సాహిత్యములకు నమ్మప్రాధాన్యమునొనగినాడు, ఇందరిదే “గెరికేథర శిశహ యూఱిషోభికాపాత విధావ్రహార బహుథంగ ఘనాంగమహర్షి జాతకాళ యుగ్గలయ నంతకిచంచ వివంచికా మ్యుదంగాతీత తేహి తత్పాత పొరిక ధందఱుధాఱు దింధిమింప్రాధాంతరిత” ఇతి న్యురూప మొక్కటేయున్నది. ఇందు లయుచ్ఛిహ్న విరాణ్యురూపము సాహితీకరావంటనమంది సాక్షేత్కృరించినది, దావికముగతమై నేవద్యమున వాదిత్రధ్యానముగ లయముల పరవార మహాద్వహచోరి కింకిటే మాతన ఘుల్లాచరణ సూపురమూళి వినాదము తమ్మిమారిదొర కైవసఫుంజవరాలిచేతి కిన్నెర మేలుబంతి నంగితష్ట నన్ను తంతి గోళవంతుకారవము మూర్కోగైనది.

పురాణ వక్రియాంతరిత దీర్ఘాణివాటిగర్భముసుండి అప్పుడే పెల్వైకి రేణు మాత్రేతివృత్తాంతముతో చిన్నారి నిసువుగ మనయాచున్న ప్రథంధశిఖవును ఈ యాతువద్యాంతరిత గానరసావ్యిత మధువునందించి పెంచి పెద్దవానిని తేసినాడు. ఆంద్ర కవితాపితామహాయ. నాటినుండి తెయసులాట పెల్వైన ప్రథంధకవిత గానమోహివియై ఏటియలకు ఆపాత మధురిమతో ఆశోచనామృతమునుగూడ వంచి యిచ్చినది. ఆప్యటినుండియే పెద్దవాయ్యని రాగహృదయమును అర్థముచేసికావిన గీతిసాహితీ విశారదులు అందు భంగ్యాంతరమున ధ్వనించిన రాగసామములు రాగభావవ్యితముగ మంచుకొని ఆయావించి రాగములలో వానిని గానము తేయు సంప్రదాయమును అలవరచుకొనినాడు. మొన్నుభిమొన్ను భేషణు గురుముతుకు సంగీతాశ్చినము గావించి ఆరీకియుండు విష్ణుశ్శక్త్యముసుందు ఆదరణమువు నంగితసాధనకో పాగించి ప్రమారమునగూడ కృతార్థక్ష్యము పాధింపనెంచిన నంగితపితులు నంగితసభాకార్యక్రమములో చివరిపెట్టున మనువసుచరిత్రాంతరిత ములగు పద్యములను గానము చేసేంపోరట. ఇప్పుడా గురువద్దక్ష్యనుపారముగ మనుతముభరితములందలి మక్కలములను సాపుచేయుటయేగాక నేణ్ణుకొసుటకూడ మటుముయైమైపోయినది. వంతకాశ్చలప్రక్రిందు నంగితాశ్చినముగాంచిన మూలమ్మాదు వంగితమిదాశ్చినేడకతోనే ఈముమువమనిత్ర పద్యములను ప్రక్షేకించి ఉకరిద్దురు వంగితమిదుడు చూత్రమే వేర్పెంపారట. ఆపద్యవతనపారవము ఆనాటకే పాహితీసిపూమములకు గురుచిష్టులకు మూత్రమే వరిమిత్కమైపోయినదట.

తల్లియై తణాదు అవద్యపొరము తామేనెర్పక పోవుటవలన సంగీత గురువు రెప్పురు తమ కిష్కులకపద్ధతిని దెల్చించటచేయి. ఒకసారి రెండు దళాబులక్రిందు మూలమృగారితో నేను ఆక్రమాటికేంద్రమునకేగి ఆచార్య పింగచి లక్ష్మికాంతము గారిని చూపటిని అప్పిదు సంభాషణవళమున మాత్రమృగారియొద్దుకొళాలయ్యాడు గూడ సంగీకభ్యాసము గావించిన నేను నాసాహిత్యవరిజ్ఞానముతో ప్రాచీనాంద పాహిత్యాంతరిక సంగీతరీతి వరికోదవాయముగైకై కొని వరికోదవ సాగించ నెంబితిని తెల్పితిచి. ధారిథి ప్రాచార్య దేశులు సంతప్తించి ఈవరికోదవమున మమవసుచరిత్రముల పర్యాలోచించువుపు అంధరి పద్యములను విధికరితిలో గురుతుల పద్ధతిలో, విధితరాగములతో గానము చేయువంసిన పద్ధతినెలిగిన ముఖ్యమైని నహకోరము ననునందింపుమని ఆడించిరి. ఆ నందర్పముననేవారు తమమముచురిత్రముతండరి పద్యములను తేవలము. మనకిష్టరాగములను నరించికాక అందంతరిక రాగముమైమసాదముగ వావిని గానము చేయువలయును విషయము గొఱ్చ నాకు ఉపదేశించిస్తారు. ఏకత్ర్యాచర్యవదేశాసుసారము కొన్ని పద్యము ఐంధుల రాగముద్రాలంకారముల గ్రహించుకొని మాములమును గురుతులవద్ధతిలో గానముచేయుమనినాను నాతావచ్చమాయిమై గావమునకు పరిపోయినది. ఆమె తన గురువులు గీతిసాహితీవిదులు కీ.ఎ.ఆకులకోఁయ్యగారు (భావట్ల) గావముచేయగా, తమి వీణాగారణయ్యలు దోష కలకం సుభ్రాంతీనసాయిందుగారు (ముద్రాసు) వీణాము గోచరించున్నాడు. వెష్టుచూర్చితములండరి పద్యములభు గావముచేయుచు వీళానై! వర్షించుటకు నేర్చినరితిలో కొన్ని పద్యములను న్యారవరిచినది. వావిని నెపు వావరికోదవ వ్యాసమున కనుటంధముగా చేర్చినాను.

సంవ్యుత మార్గంందేయ పురాణమున శేషమాత్రముగమన్న వరూఢిసి ప్రవరాతమును వెద్దేనార్యమాళీతో స్తురోభిష్ఠముయుషంతపమహావ్యాపందముగ తిర్పిదిద్దుటు గితపాద్యమహాకృతి ప్రధానవిషయమైనది.

సంవ్యుత మార్గంందేయ పురాణమున—

“ఇదం పరం ఇదంరమ్యమేకస్సిన్ పరపర్యోక్తి...”* ఇత్యదిగ పాగిన

* వెంవరాలపరిపోయించు. సంవ్యుత మార్గంందేయమున పుర్తక. 12

క. ఎ. కలకం ముద్రాయిసాయుదుగారు ముద్రాము. వీణాభుముగారసు నువ్విష్ట షైకమిచుకొంచు.

సంకృత కైలవరమును మారన మాట్లాడందేయ వురాజుమున అష్టాదు
మిట్లున్నది.

“సుపాశిధసాదర్థ కిన్నిర మనోహరకేఖ బింపితకంధర విత్రములు”*
ఇన్నానిని పెద్దనాయ్యదు

“తపుర్ క్రేవలణ్లు చెంగువ కేడాయ తిరంబువన్
మాపుర్ క్రోవుయ నలికిల్లగాను కాంకారంబువండైందవ
గ్రావాకల్పిత కాయమున జపేల ద్రాజైగుకచ్చంబులం
బాపులీపెల నాప్మునాక్కు భవంబున గారుదోర్చైరమ్మొ”**

ఈ పెద్దనాయ్యది వద్దమున గానపత్రివ మ్ముదంగబిస్యునాశ్వరములు
ముక్కొఱింపుల అందము వ్యామచి రచమున రూదవ కుమమున గానములు
గ్రీసార కవిత్వంకరిక కర్కూలగావమకి ప్రాశకొత్తం హేయకంయులు
పొగపులకో చెవికండై వివచిచ్చి పట్టరనమువరె పెద్దనాయ్యది దశాములు
నమున నావ్యమై ఇదీ వక్కులరో మిరీకి గోచరించిపది.

అట్లే వ్యామని రచనలో కూళములీలో కుప్రించి పొందుండ్రులు
పరుదినీ వ్రవర్ధమయ్యిపుల్లు కాపించిపడి. యొవ్వుక మాట్లాడించి
పురాజమున

“పాపం చింతయ్యి విపొకు ద్రాఘవపిభూములే
త్రష్ట పొత్తులకించైకైకైకైకైకై”

“తం దరర్న త్రమంతం-త”

మాట్లాడియు సురాజును తెలుగునేక లుడి.

* మా.ప. (తెలుగు) చెంవలాంక్యాల్క్య పుస్త. 28. (భాగముల్లు)
ఏంపుచుట్టు - 22.

** మా.ప. (వం) చెంవలాంక్యాల్క్య పుస్త. 28.

“ఇవికండ దమతచూచుచు వొమ్మదికటంబున వంచరించు ఏ
పుణి మకరాంతపున్నిటు వరూధిచి నాయను”*:

శంఖాంధున గ్రహపదు చింతకులుదైనను

“పులాపేర్చును పీయందోనరింపగణ్ణు” సుకృతి యొకణొదవ
దోకు”** యని విచారించి క్రమకుష్ణుగురంగ నారికేఁది విఱపికాంతర
పీఠిఁగెరఱ వికుకాది ద్వారిందనలోపి చండ్రకాంతదఱలు గ్రహించుటిను
గంధర్వయుక్తగావ మూర్తికమగు ఒకకోపగనియునట. ఇందు వంచవడ్డ
ప్యారములను కూడికములఁగ పెలార్చు పికకేటల ఛ్యానములలోపాటు దఱుచ్ఛాత
కళ్ళిమును గంధర్వయుక్తగానరీకియందు గంధర్వయుక్తస్వరీతికూడ మూర్తికమగు
వెపర్యమగుగూర్చుకొని పెద్దాన్యందు వాతావరణమునుకూడ రాగరంజికమగా
మంచుకోవినాదు. అపిదవ “మ్యుగమద సౌరథవ ద్విన్నజీత పునసారసాంద్ర
పీఠింధ్నవగిశేరకర వరిష్టాస్తై మగువ పీఱాపుతెలువునిక్కు మారుత
మొంపె”*** నని మలయిచ్చుకుత పుట్టమమును భావించిపాదు. ఈవర్షమును
“అంపోకగ నాములయిమారుక త్రమముమహ దేఖివచ్చుచ” మలయ
మారుకరాగచ్చాయుకూడ గఘ్యమానమమండు. కుమ్మిఁయుము మలయిమారుక
రాగమున ఆకలయిచ్చెకముగ వీళాసుడకముగ కొము చేయవచ్చును.
తిథంతరము—

“అకండావిక వరంవరి వెరిష్టప్యాపోరచిలన ఇప్పా

చ్ఛ్యుకమిచ్చెకఁ చెకెఁయ కొమువ వ్రిడ్డులతే విగ్రహాన

కంప్రైకఁ చంచరిక బికురం ఇంద్రావ్యాయక్త విన

వక్కసారిన నావలూసాక్సాక ముకున్నారి శోర్కుమున”**** అసు
పుట్టమునుద. ఇందిరి వహూరిచి ప్రదేశునమందే చక్రవక్రాగచ్చాయ

* మా.పు. పీ - 18, మార్కింగ., వెంపురాలవారి వ్యాఖ్య. 28

** కు.ప. పీ - 18

***,, పీ - 24

**** “అంపో.... కుట ముహుర్తుమ్మల్లితెంక” ఉండగ మృదంగ
చిప్పు.... ఆక్రూకును” పీ - 9

* సు. ప., పీ - 25

నేవర్యమనందు ఆసభూతమైనది, చ్యక్తస్విన్ చ్యక్తవాకములవంటి జాగ్రాంములు
కలది అను నాభిదేయార్థమును తెచ్చికారిని, చ్యక్తవాక్తిగమ్మద్రుగోచరముగును.
ఈ చ్యక్తవాకరాగమును గానముచేసిన విష్ణువారికి ముద్దుచ్యక్తవాకము, తృధిప్రాతచే
దూరమైనపడు విలపించు చ్యక్తవాకి, మైట్రీ, ఏరహావంధా, శరికేపిషాదభావము
అనుభూతమగును.

తదనంతరము వరూధిస్తిన్న రూపము,

“తతనికంనిషాఖోగ్ భవణంతక్షేములోని

యంగదత్తపుస్తావిరంగు వల్లన
శశికాంకమణిపితికొజిస్తార్గగాయి .

యత్తంగ కుతంచాచి న్త్తమిల్లఁ

దచంగుకిధుభు తంత్రిస్త్యనంబకో

శరమిలిపాయ చెమ్మద్దులు నదింప

వాలావగతికొక్కి చురుమొట్టుగమదోచు

రక్తపూకమ్ము విశ్రమముఎఱువఁ

శ్రోధిఱికించుచీచుపరిందముకుఁ...”

గ్రహమతు పంకటమా రమ్మక తిక రుణించు

అధ్యవిష్యార్తి శాశమానములు గుంప

వింపరథు క్రిత్తు తీణప్రాయింపుచుంది”* జుస్సన్ని నేవర్యమున
రుగోచరమును దీపిని ఆమండుమున స్ఫురపుచుచుందితినో జాస్తిగమువ
గానముచేసిన ముచ్చుకైన ఘోరుపుకో లయావ్యితరించితో, తేకణుట్టుకుకిలు
యుని నుట్టుము అంధచూపు శ్రుతమున్నముమును... వుట్టుముని వాలార్చుం న్హినగో క్రమే
అంపకన వాయించేనో ఇంకునో విపంచిని మేళంలు గ్రావించినది..”

ఈ కిరిచిలిపాయము ముచులు వశింపుచూడకేనని తదనంతరము ప్రశ్న
మైన చెర్చిక తీయి చూపువేంప గెమ్మమానముగును, ఈ ముచుమువుడ్డు గానము
చేయమివ రాగావ్యితరించేయాక ఆసటి వీణావాద్యాధుగ్గుగ్గురానరీతిష్ఠుప ప్రప్ర
చిత్తము అనికి కీచుచుని, చేతి మీమెమంచెప్పికొను, సైటి పీణిలకు ఉపిచేయుట్

పీణాకుండము పీణాదండమునకునునంధితమై యుండును. దండెతు చివరన యాఁ మాఫనీమమున ఒక సొరకాయబుబ్బతోనో, లోహవిర్మితముగు దావిలోనో మతి ర్మోకు కుండికముందును. కాని యానాడు వరూధిని వాయించిన పీణియుకు తత్తుంగ కుచపాళిన తమిట్ల రెండుకాయలున్నట్లు అద్దాని దండి పీణాదండము కన్న చిన్నవి దియైవట్లు అది వరూధిని వక్ష్యులమునుండి ఎదుభుజముపైని అమరియిందుటవలన దెలియుమన్నది. ఇట్లిపీణియులరీతి ఆలంపురీజైకమునున్న ద్రక్షికామార్తి న్యురూమమున, మతిరెందు అందలిపీణావాదన తతులగు దేవ మూర్తుల కొల్పమన గోచరించుచున్నవి. నేడు పీణావాయించుకుపుడు గానముచేయు కుండులు, గానముచేయునపుడు పీణావాదనముగావింపకుండులు వైశికగాయుకులు గావించుచున్నారు. కాని ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యమందు వర్రికమైనరీతిలో తేవల గానమేకాక పీణాఘనగతముగుడ గానము వినిపించుచున్నది. ఆట్లే వరూధిని వర్షమమున “కరుణాంగుళిదూక తంత్రిష్యనంబులో” జీవిలిపాట ముద్దులు నటించ నాటాతిగ - బొక్కియుండులు”లో ప్రస్తావితము, గితమునే రాగములోగానము చేయుదలతరో ఆరాగపుటాల ప్రీతి మున్నగావింపు వద్దతి నేటివలె నాదుగూడ ఆలావగితిలోక్కియున్న వరూధిసీ గానస్తులిలో గోచరమనును. కర్కాబనంగిత వద్దతిలో పాశదలచిన గితమునమునరించి ఆరాగమునాలచించు వద్దతియున్నది. కాని ఓ తూర్పాహిక సంగీతరీతిలో రాగము ప్రధానము. గితములు తదనుగతములు ఆ రాగమునుగూడ వారు అద్దనికి విహితములగు పేచావేశం విరియించుకొని తదనుసారముగ గానముచేయుదురు. *కరువాకనే హండూస్తాస్తాగాయుకులు ఆరాగ పుటాల ప్రీతి వింపస్తుల గానశాత్రు గ్రంథమంలిలో నుట్లంకితములైన వద్దతులలో మంద్రమర్య తారస్తాయిలలో ఆర్పిక్యజపూక్యాను నంధానిత శీవన్యురచారము శమునరించి రాగరంణన్వయోగముల ప్రదర్శించుచు గానముచేయుదురు. లాగాల ప్రీతియైన పిదపవాడ ఆరాగముందరి ప్రకిర్యులను మచ్చునకొకబిగ పశుకార వాచ్చానుగతముగపారుదురు. ప్రథంధయుగమువఱకుడ మనప్రాచీన గ్రంథములందుట్టంకితములైన కౌవి నంగీతప్రస్తావవద ఓ తూర్పాహిక వద్దతికి కొంతపంచయుగనే గోచరించుచున్నవి. మతకావ్యు కేవలదేశ్యములగ శాస్త్రవద ప్రక్రియల గస్సుట్టుచున్నవి. ఈ ఓ తూర్పాహిక ప్రక్రియలు మార్గరీతియుపించు

* అదినంకెళ్ళిస్తునివారు శ్రీచుతి కోటంబాణాస్తాఖాలుమ్ముగాట (శావలు)

చుట్టుది. తదనుసారిగ ఈ వరూధిని అంప్రియెనర్చి చొక్కియు అరాగమణు మంగింపక గేకములకోపాటు ప్రచింధములనుకూడ గానముచేసినది. ఈ గేక ప్రచింధములనుగూర్చిన లక్ష్మీవేచేన ఇతఃపూర్వ్యము చేయబడినది. ఇంకషణకు వరూధినీగానము నసునరించి పెద్దనార్యదు క్రతిషుల్త్యమును ప్రతిపాదించి తదనుగతముగ లయాన్నికష్టితిని నమపాదించి ఆపాటక్కసామగ్ర్యమును ఆపె కమ్మకరపంకరుపా రుజయుఱ ధ్వనిపూర్తితో చేకూర్చుచున్నాడు. గానమున క్రతి మాక్షప్తామునచిష్టించును. అందులకే వరూధిని తనగానమునకు శానే పరవశమగుచు క్రతికప్పక శాము విర్యహించుచున్నదని పెద్దనార్యదు ప్రక్షేకించి

“కమ్మకరపంకరుపారక్కకటక రుజయుఱద్విపూర్తి
శామునముఱ గౌంపింపుదను క్రతిషిజవాయింపు”* చండినదని వరిగ్నాడు.

కేవల గానరీతియేగాక సంగీతశాస్త్రాన్నికరితిలో వివేచన చేయవలావిన వద్దముగ గోచరించుచున్నదిది.

“వాలారుంగొనవేళ గోళ్లసీవలనకన వాయించుచో నాటకన్
మేళంబై నివంచి నిష్ట మొదలను నివంచింజెపియా
యూలాపంచ యువేళఁఁచ్చెర్కుఁచ్చుఁచ్చుఁచ్చుఁచ్చుఁచ్చుఁచ్చుఁచ్చు
లోల తెంత్రుఁ మేళవింపఁగదవే లోలాక్కి దేళాక్కిన”**

ఇందు విరహమనయైన వరూధికి అపెచెల్కిక త్రియు ఏదేవిమిషతో మునోవికాపము కల్గింప వీణాప్రాదనము గావింపుమని యుద్ఘేధించిరి. నేడు కల్పి సంగీతరీతిలో రాగములకు వీణాఫేళంనునమించి గానముచేయువద్దకి అంతగా

లేదు. *కాని, బోత్తరాహికరీతిలో ఆపద్ధతిమిరరావి విధిగ విలచియేయన్నది. అట్టే రాగసమయంన్యిక సంప్రదాయమును ఈవ్యాప్తియును సూచించి పెద్ద నార్యాదు సంగీతాల్భిజ్ఞాడుగ అభినందితుడగుచుచ్చన్నదు. ప్రవరదు పాడలేవము కఱగిపోవగ డారిపెదకికొనుచు వీణాయాయంయచున్న వరూధినిని గాంచునప్పటిక మీట్లమధ్యాశ్వాము డాటిపోయి యందవచ్చును. తావుననది వగలేవేళలోనంతము ప్రపారమముట విర్యోవాదము. ప్రవరదు అటకేకెంచుటి వరూధినివివరాఖ్య ఘృత్మునథు నాందియగును అట్టేనాండిక విహితమగురాగమునాట. అనాట రాగ లంఛకానుసారము డావికి విధికసమయము అంతిష్ఠిప్రపారమని స్వరమేళ కొనిధి కాయధుటంకించినాదు. ఈ స్వేచ్ఛకొనిధిక ర్తయగు రామయామాత్మడు రాయల యథగాంకరితదు. ఇట విపంచివి వరూధిని నాటరాగమునకు మేళమగావించి తథహసారి స్వరములను విపంచియుందను సంధించినది. నేడు అన్న రాగముల మథవేకగ పరిగ్యంయటకసువగ రమునాతమేళవిజయయన్నది. అనాటకి ఆటి పోలభ్యముదేడు, రాగానుసారిగ మెల్లునమనంధించు వాద్యముగ పీణియగోప రించును. అట్టే యందు మెల్లునుమైముతో సూర్యియో తేక తంత్రంనే నెటి స్వర మధుదంములవఱ ఆశాగమునకమువురుధించి హేళసముచేపి విపంచినాదమగావించుట రాథునాటి ప్రశంధములలో గోవరింపుచున్నది. గోదాచేవి విపంచియుందరి మెల్లుమైనము కఱగిపోగా అంశివిద్యి పాడినట్లు ఆముక్తమాల్యదయందు ప్రస్తావితము.

అంగీయల హర్షపతి బోత్తరాహికు స్వరములడమువలె వరూధిని

* ఓఽథంహృత్త స్వరసంయుక్తః పుష్టన్యావ గ్రగంశకః
యోమియుః పడ్చిమో యుమ్ సాకురాస్మిన ఉచ్చుత్తే॥
స్వ్యమేక, రాగప్రవరణః
“కూర్మాయ్యావ గ్రగంశకః ఓఽథితు సంశువిత్యదు: దేకాషి
మాటల కుచిః కూర్మాయ్యాంశువ గ్రగంశక పుష్ట
స్వ్యమేక, మాటల కుచిః కూర్మాయ్యాంశువ గ్రగంశకః
“కాంక్షిత్త క్రూరాయ్యాంశువ్యాప్తి మాట పుష్టాప్రేత త్తుత సంగమోచ్చుకావి
కటేర మాటల కుచిః కూర్మాయ్యాంశువ స్వ్యమేక మారితేక్షు”
ంగీర పారికాతేదేశ్యకాంశక విపక

వివంచియందలి తంత్రులనే సాటురాగమునకు మేళముగా వించుకొని అవ్యాహతముగ ధ్వనించు నానాదమునకుమగ కప్రుకర కంకజద్దిత లయను ప్రకల్పించుకొనుచు సాటయుడలి గీతప్రబంధములను గానముచేసి యుండవచ్చును. వస్తిమయమున ఆమె ఈ ప్రవరుతిగాంచి ఆకమకమునది మేళము గావించిన వివంచిట్లే పదలివైచినది. ఆమెయో, ఆమె చెలలో ఎల్లాలో ఆ వివంచివి ఇఱచేర్చియుండురు. ఆవిషంచిక అనాటురాగమునకు మేళమై ఆమేళ కూడ ప్రభాతాయశాఖాహతయై సాటురాగమును పర్చియుండును. అప్పుడామే చెలి ఆమెను ఇక సాటురాగము నువ్వనంహరించి ప్రభాతమైనది గాన వివంచికను దేళాష్టిక మేళనము చేయుచుని ప్రవోధించినది.* దేళాష్టి ప్రవరుతు ప్రవారమున గానముచేయువలసిన రాగము. ఇందు దేళాష్టిరాగవిహిత మేళమేగాక తద్వాణివద్దులికూడ అమవంధానికముగావలెను. దేళాష్టిరాగవ్వురూపావిష్కృతిలో భంగ్యంతరముగ వరుధిమనప్పేతి దోషేతకమగును. ప్రవరుతిగాంచిన ప్రవరుతు వీక్షించుకొకముననే వరుధివి రాగరంసికట్టునది. తనంతకావలచివచ్చిన వనికట్టు మల్కువయ్యుహూడ ఆమె ప్రవరోత్సంగకాయిని కావలెనను కాంతసు ఏశశేడు. ఇట ఆమె మమప్పితికి దేళాష్టిరాగోపథితి హృతిగ అంతిపోయినది: “ఎందేంతము కందించురహిచేనేకాగ్రగత అయించే మరిలిప్పాము. అనందో బ్రహ్మాయుటన్న ప్రాచుదువు ఆనుచు మంజుఖాషిణ్ణు వరుధివి ప్రవరుతికో

*“పన్యాపః ప్రగహః హృతో దేళాష్టిరాగ ఉచ్యతే

ఆరోహా మనివరోణాః పూర్వ్యయామేచ గియతే” స్వ. మె. క. రాగ

ప్రకతమ.

దేళాష్టిధ్వనపెద్దతి : వివంచియందలి. తంత్రులనే : సాటురాగమునకు మేళగించియుతివచ్చునను భావన నాకేకాక V.R. కారాల సెల్లారు అంగ్లోవ్వాపుకులను శ్రీకమారణ్యామిగారికిచి కలిపుది. వారిపిష్టుమును నాకో ప్రస్తావించిరి. ఈ భావనకు శ్రీమంచాక జగన్నాథకాప్రార్థుకూడ అంగీకిరించుటనేషా ప్రాధారులో కలిగికావినపురు ప్రస్తావించినారు. గ్రాహిక చౌమికభావితాన్నియేఇ య్యక్కిరికి మహజాషితి

మనోభిగిన విషంకమానమోషిశ పారి ప్రమఠోన్నకసను”

నంగితప్రార్థితము - ఆపోఊంక్రుతము

వాడించినది. దేశాంకిరాగద్యనానునంధానమున ఆ రాగన్వ్యరూపమున మంజు శాషిశక్తమున్నది. ఆయచ్చర ప్రాంచద్యుషణాహామూలరుచికో పాలిండు పొంగర వ్రవరువి అక్రమింపబాచినదని అల్లసాని కవివరుడవినాడు. తదను సారిగ దేశాంకిరాగన్వ్యరూపమున మనోజవేగ విళంకముననత్యము భాషీకరవేష భూషికరీతి వ్రవమోన్నత నస్తితికూడా నున్నది. వరూదివివ్రవరువినై మంకించు నవ్వివేళము నంతనంతలనుండి ఆమె చెలిక త్రై చూచియేయుండును. కావుననే ఆ పుటోజవేగవిళంకముననత్యము ఇవరూదిచియుండు పిగల్లిన ఆమె చెలి ఆమె కుష్ట్రీతికతిబోవు దేశాంకిరాగద్యనము ననునంధించుకోవి ఆదేశాంకిరాగమునకే ఆఫ్టోఫీని తనలోల త్రంతుల మేళగింపుని కోరిసది.

ఈనవ్వివేళమున పెద్దనార్యదు దేశాంకిరాగలంకషణమేలిగిన వాళగుటవలన పొట్టుపొయ్యుగ “లోలాకీ దేశాంకిన లోం త్రంతుల మేళగింపుని తెలిపు కణకియు ఆదేశమునునందించి నంగికికశాస్త్రాధిజుడుగడర్ననమొనగుచున్నదు.” ఈనవ్వివేళముష మారునపంగికతియుండును పెద్దనార్యవివరె ఉట్టి రాగా నివ్వేళమున ప్రవర్తించుయేదే: మూలలవిధేయముగ షూరనార్యుని వరూదిని ఒక్కుతే విరాపించినది. చెఱాల్చుపన్తీలేదు.. కానీ పెద్దనార్యదే సంఘటనయుండు నాట్క దేశాంకిరాగముల ప్రస్తావించి తన రాగవివేకమునించును నంధించినాడు.

“అథ. చితరగసపుత్రాక్షాశుషములలోనే నంగికికము ప్రస్తావికము. అతియుమ సంగికశాత్ర బంగికరంగికముకాదు.

“చితరంకోల్పు కల్పియొక చేడియు నాటకాలమేళనై
చితరవుననాదు చుండి దరణీషకిషాశుడులంచి యుంచునన
పించి రహింగసుంగొనుచు నెయ్యమునందనువల్లి యుచ్చికం
చెం తెగిపెద్దాగొతనము చీరచెరంగున మూపేఱమ్ములన్”** అనుంతి
అనాటి నాట్కులాంప్రీతి ప్రస్తావికము.

* శ్రీ డా. పిసాకపాణిగారు సంగికవిదులు. సాహిత్యాలిమానులు. లోలాకియును మూటకు నరిపోవునుగాన దేశాంకియునువదమును పెడు నార్యదు ప్రయోగించినాడను అభిప్రాయము నాకో”చితరవు

** మ. చ. 7 . 63

ఇక శాస్త్రాఖ్యానమున వహంత ద్వ వద్దనమున

“పొందోళంబనణాడిరి

ఖృండారకవతులు విరహాఖృండ త్రిగ్యాజై

చెందేటులు వావంతిక

విందుమతి శశశ్వదాది వెఱులిదోతెన”

ఈవర్ధయునందు పొందోళాగము త్రవ్న క్రము. “ఈరవ్య వహంకన్య వందో పొందోళాగము” అను వంగితాభాషకమేకాక శాచముణుద విట ప్రస్తావితము. పొందోళము వందోగళ్మకగారమున విలాపమునొలకించినట్లే విత్త లంతమున కప్పులివిలూత చిలికించువంతదే రక్తిగలిగిన రాగము. కావుననే షైఫ్ట వార్యుడిది తృంగార్తిగా ఖృండారకవతులు శిరాంకమున తీవివి గానముచేపిరుతి వావంతికలిందున తేటులు ఆప్యందమునొంది త్రేవ్మినవివారు. మొత్తముమీద ఈ స్వారోచితము వంతమున చంగితపాపాత్యములేక తోపసిలినంది అభివందితములై ధాతుమాపుంతో ఇందరివర్ధముల గానముచేయు వంపుదాయి మునకు శాచంమేర్పుదినది. గావాముణుల షైఫ్టవార్యువికవనమునందే యున్నది. అంటవరినవే ఆల్మపావివారి మహాచరిత్రము రాగకావ్యమై శరకరముల వరముల అభురాగమునకు వోచుకొన్నది. అందకి తిరితిపాట వచేష్టు ఉగిగిశాచి కొన్నది.

రాగకావ్యంతరిత రాగానుబంధము

రాగాత్మిక స్థితినిబట్టి మనుచరిత్రమును అలంకారికుడు రాగకావ్యముని పాదు. అవకారికయుండలి ఇష్టదేవతాస్తుయైక్యకములగు అయిదువద్యములను పునర్భాగవంచమమును గానముచేయు పంప్రదాయిమున్నది. “త్రీవహోకమరంగసాధ” మను వద్దియుండలి రాగముద్రాలంకారోవ్యక్తులిగి ఇద్దానివి త్రీగానమును గానము చేయునగును. “ఉల్లమునండక్కుటిమూనుట” అను వద్యమునందు ప్రవ్యక్తమైన కారుజ్యాతికయరాగ భావాతిరేకమునుబట్టి ఇద్దానిని కదులురసాయియగు కోక శితిలో వరారాగమును గానముచేయువచ్చును. “సాయగుమోములన్ విగమునాద” అము వద్యముండలి గంభీరభావాత్మక కథ్యానమునుబట్టి ఇద్దానివి ఆరథియందు పాశవచ్చుము. “ఆంకముచేరి కైలంకనయా....” అను వద్యముండలి గింజస్తు నంప్రదాయమునుబట్టి అద్దానివి గోరాగముగా గానము చేయువచ్చును**. “చేర్చుక్కగావిడిచివ్వి శాఖిలిచే” అను వద్యమును సరశ్యతిస్తుక్కునుపారము పాటయందు గానము గావింపవచ్చును**, ‘గితీక నాటప్రధమైనట్లు పాపాతికి త్రీరాగము ఆద్యముగా గోచరించుచున్నది. కావున పాపాత్యరీతి ననునరించి ప్రతి కావ్యము త్రీరాగాదిగ త్రీరాగముతో ప్రారంభమునాందుచుప్పుట్లు ఇతః పూర్వము విదితము.***

“కలశపాథోరాకి” అను దంద్రవర్కనాత్మక వద్యమును అండలి ‘ఓళి వెంపగువదు’ అను పరాకులిదినిబట్టి ఇది కావిధి రాగముద్రాస్త్వికమణి ఎతుగు నెగును.

“అస్యురపాటు తోరు” వను వద్యమును వికపికోక్కుంపం కులు కులుకు లింగిలోకానవగు రాగముద్రాలంకారము వసుకరించి దాశిలీ వ్రోక్కుల రాగములి పన్చయింపవచ్చును. అట్టే “మనుత్తరై కాథిశు” అను వద్యముండలి

* త్రీమహాగణవరితవరుమార - గణవరిస్తుకి గోరాగము

** పశపీరుహస్తవప్రియే - సరశ్యతిస్తుతి వాసుదేవము

*** వన్నపార్వత్యని అణహతికథాధుధుధు

“ఇయ్యరంబన్ ఇంద్రికట్ట” అను పఱకులడియుండటి చంద్రికమణిటి ఇద్దనియందు చంద్రికా రాగమును గమనింపవచ్చును.

“దొంగలిరెప్పుంన గొంగేజేయుచు” అను వద్యమునందలి “సారంగ యుకము” అమ మాటమణిటి దీవిని సారంగరూగమున గానముచేయవచ్చును. “అనిమేషపైతిమాన్మి” అను వద్యముందలి “భోదనలమాన్మె మోహావిభ్రాంతి” అను వఱకలపీండికలో మోహానరాగము వ్యక్తమగుచుస్తుది.

“ఎక్కుడినాళు యిక్కతనయేందు జయింత వనంతకంతులన్” అను వద్య రచనతో సాగిన ఈవద్యమును కమలామునోహరిరాగమున గానముచేయవచ్చును. “ఇంకయ కన్నుయింద....”, “వీకాంతమునందునున్న జవరాండ్ర” అను పఱకులడిలో కొంతారాగసామము గమ్యమునము. “చిగ్గు వెన్నె లకందు” అమ వద్యమునందలి గాంశీర్యతిశయ శాపమునుటిట్టి ఇద్దనిన అరాజలాగమునగానము చేపెడి వంప్రతాయమున్నది. అట్లే “నదోయినిర్మిస్తు సారంగసాలికా” అను వద్యమును సారంగ రాగాన్మీకముగ పఱకుదురు. ఇక “ఎందేదెందమ తందళించు” అను వద్యమునందు దోయైతకమగు “తుంథిగిత ప్రదీపకథికాగ్” అమ వదురచనమునుటిట్టి ఇద్దనియందు దీవకరాగముద్రను గమనింపవచ్చును. మొత్తముపీద ఈ ద్వితీయక్కానమున కాననగు వద్యములలో దరిహశుట యన్ని టియందు రాగముద్రాలంకారములు శాసించుటిట్టి ఈ నన్ని వేళమును రాగహృదయముతో పెద్దవార్యుధుకూర్చి మమహరిత్రమును రాగశాఖ్యమును మంచినాడని తోచున్నది. ఇట్లే కదనంకరక్కానములోను కొన్ని వద్యము ఉన్నవి.

ఐద్దున్నార్యుష్మి రాగానుబంధము... మమహరిత్రమున కొన్ని వద్యముట్ట రాగముద్రాలంకార యుతముట్టానున్నావి. మతకోన్ని రాగముద్రాలంకాల విరహితములు, అయిను వీచియంతలి శాపార్థమునుట్ట నంగితవిదులు గానము చేపెటారు.

“పెలివెచ్చిపెట్టిపుట్టాడు. ఇంత్తును వద్యమునందలి రాగశాపాల శయ గాంశీర్యముట్టి అరాజలో తియమిచేయటచ్చుట్టు”

“అక్కుడవాడు....” అను వద్దమునందలి “దరిచేరగరాని వియోగసాగళ షెగ్గుతాఫావ విచికను” బట్టి ఆట్లానిని “కానడ” లుందు గానము చేయనగును. “ఎంక తపంఱచేసి....” అను వద్దమునంంలి “శూన్యదేహమున నెత్తిన దీవ కళిక” యను వయకుబడివిటటి దీనిని దీపకమునగాని, భాగేళ్లురియందుగాని విన ఫగును. “తరుణేన నన్యకాంతను” అను వద్దమునందలి నిగుదేవీచీ ఖీగద వంటి వియోగవ్యధసుబట్టి దాచిని బేగడయిండు గాడముచేతురట. “ఏవిహంగము గన్న నెఱగించుచు” అను వద్దమునందలి చక్రవకి వియోగవ్యధసు పుర ప్రగ్రించుకొని ఆట్లానిని చక్రవాకరాగమున గానముచేయనగును. ఈవద్దములనీ రాగములందే గానము చేయేవలయ్యాని రాగముద్రాలంకారములలో భాసించినచో కవ్యాల్పిచేతార్థమంచిక రాగభావవిధి గోవరించును. ఇందలి వద్దములను గాయకులు తమ అభిరుచ్యనుసారము గానము చేసికొనవచ్చును. నేను మాఅమృత గానముచేయు వద్దతినిటటి ఆచార్య పింగళివారి అను కాననమునుబట్టి రాగాను శీలనము గావించినాను. అది నహ్నదయ హ్నదయ సంవేద్యమై రాగాంచిత మణటయే నావరిశీలనావధి.

ముక్కు - తీమ్మనార్యని ముద్దుపలుకులలో నొదిగిన సంగీతము

గితిపాహాతి పార్వత్యాముడగు కృష్ణరాయినిని తన అవాహాక స్వీచ్ఛ
చ్ఛింపాకాక్కునాహాక లాదమాధురిలో మరిపించి ఆశ్చర్యిగిజములలో తన
ప్రవేశకక విఱ్పుకొనివ కపీంద్రుడు నంది తిమ్మనార్యదు. ఘంటమల్లయు, నంది
పింగసలము 'ప్రదమాంద్ర జంటకవురులో' మలయమారుక కపీంద్రుడచి
చిరుదమునందిన నంగికచిదుడగు ఘంట మల్లినార్యునుకు మేనల్లడగుటవలన ఈ
కవికి నంగికాచిరుచి నహాజిపిద్దరము.* అయినము ఈ కవివరుడు లోకునుడిగి
సంగీత శాస్త్రపారిళాషికముల వల్లింపక తేవంము అనాహాకరీతియందే అభివందవ
మొనరించినారు.

ఈకవిదైన పంగికాచిరుచికి కౌతిపర్యమగు ఘంగళాళాననమునందు
పార్వతీస్తుతియందు వీకరు ఉట్టంకించిన త్రీమైజయంతి, కొస్తుభపాకములందలి
రాగవాచుములు ఆధ్యాత్మికర్మనములు.**

ఆ వీరవ చెప్పికొనడగినది. ఈకరు గావించిన వాటిస్తుతియందలి నంగిక
ప్రస్తావన.*** ఇందు వరస్వతీదేవి స్వీయాగానానుగతమున సథాంకురముల
నయించున కంతులు మీటుచు ఇంపొనరంజేయుచున్న గానము చేతివీచియుక్క
షైక్కుల గిటుచు నేర్చుచున్న వైనముగానువమితము. ఇందు నంది తిమ్మ
నార్యుడు సంగికకాస్త్రార్యవనమునందలి వైకము ఆధితి, కోధ, ఆచరణ,
ప్రచారణములయావళ్ళక ఎంకయున్నదో వివరించినారు.

ఇక కథానుగతముగ నాకరు చిత్రించిన నారదపాత్రవలన కముగవిక్ష్య
చిషుకలిగిగించి 'సతిగమవధి' స్వీరములు నశోవాయువిహాతిగ మహాతీవిరుత
ములాగ మొరయించి వీఞామేని గగనారోహాజము గావించి వయచించిన తీరుప
ద్వానించినారు.****

* "కొక గోత్రవిఖ్యాతు.... నాదివాకర శారాముధాకరముగ" పా. శా.
అ. 7 - 103

** "త్రీమదిక్వ.... కృష్ణరాయిని*" పా.శా. అ. i - 1
***

**** తప మ్మదంగికికా.... శేయక కృష్ణరాఖ్యాపువ
సతిగమవధి నంకుప్రవంటల..., కేదెకు 1 - 44

సత్కార్యదేవి అంతఃపురాంగనభసంగితప్రవాహిజలని శ్రీకృష్ణవివిషట్కర్మాంఘమున వంసూచించదలచినారు.* ఆమెనెచ్చెలఱి వాడ్యన్నక్యముం వందెవేనపారై ఏఱి బిలికింప, నెమతలనాదింప నేర్చినపుడు అనఱ కథానాయిక గితమునండ్రాధ్యాయై యుండవలయునవి భావించినారు తిష్ఠనార్యాచు. అందుచేతసే ఆమెచేత వాడ్య పన్నాహముతోపాటు కచ్చేరీ చేయింపక అనాహాతసాదమాధురివి కోకరాగ రసాన్వితముగ “వంంకర్తీసహమైన మోమున చేలచెరంగిడి భాలపల్లవ గ్రాస కపాయీ కంత కలకంతవధూకలకాకలీధ్వనిలో” ఆమెను ఏక్కించినారు. ముక్క శిష్టనార్యవి ముద్దుకూనయైన నక్య ముచ్చటగా నేర్చిన ఆయ్యెద్దు నాబెకినెటిక గూడ మురివములనొలకించుచు సరసులవలరించుచునేయున్నది. కావువనే కృష్ణ రాయయుగాంతరితుడైన సంగితకళారహావ్యవిధియై తేజరిల్లిన రామరాజుభావములు తవ వసువరిత్రమున కథానాయికయుగు గిరిజాదేవి విరహసమై లోచంచినకిరులో పక్కామూ కోకము వివిధించి దావికనాహాతమాగ్రమును ప్రకల్పించి కాంతోఛీ రాగాన్వితముగా వించినారు.** అంతోఛాతీసుమైన కోరాన్విత్వము కాంతోఛీ రాగమను కానినయెదల అందరి జీవస్వరము వంచుపువి విధ్యరించుకొనిన యొదల రామరాజుభావములు అంతర్కముగ ర్యవికమై శిష్టనార్యవి సత్కార్య లోచనమున కాంతోఛీరాగమును వసికట్టి అడ్డునిని తనవద్యమున హాహటము గావించినాడనిపించుచున్నది.

శిష్టనార్యసత్క మాతృవంక్రత్కముగతైన సంగితమును ఎవికిడి యున్నది. అతము పచిగట్టుకొని వంగితకాప్రాణ్యసము గావించియుండకపో వచ్చును. అందులక్కే ఈకరువక్కుపి కోకగా వంగితస్థాపయుదుగా వంగీతాలినందనము గ్రావించుము. ఈకపీధిద్రుధులు వంగితమందలి అద్యముతసు విషయములైన నప్తస్వరనంట్లయి. ఉత్సయాగసులు, గెరగితకాప్రమందాదిక ప్రక్రియలు ఎణిగివాడు. అట్టుని వాచి లోతుపుడిగి అవంకర్వఫేదములకో

* “కరుంకగత్తుల మండిష పుడిక్కముట్టుచుమ్ముల..అచింపకాంకో” అపివిషిష్టక్రొధ్వాద్మి. గోల్డెడంక్రూమాలీ, సీక్సెప్ట్మబ్ర్లూకింపరెంకో భాకు విషదు” i - 106

** “ఆ శాఖల్లి పెయింగు....” వ.చ.

చర్చించరు. సాహిత్య ప్రదానముగ తన ప్రబంధమును విరిగ్పింపజరిచివాడు గావున నంగికమునకు ఎక్కువ ప్రారాణ్య మొనగలేదు.

శ్రీకృష్ణస్వామికి నశ్యాపరిచాలికయ కంకణమృదుద్వాని తాళగతింణిగగా వంపెగసూనెయింటిరమచ నేవ్యకృత్యములందు సైతము నంగికధ్వనమున కపి వ్యక్తపర్చినాడు.

*ఒకవో శ్రీకృష్ణవిమల్కృతయ నేతెంచిన వైతాళికయ ప్రాశాంక రమచేయ రాగపణులలో మృదుగితామృత వారవయ గీత్కృతిపిరవినాడు. ఆ ఉదయురాగముల లట్టికముదుదువలేదు.

**ఆ చిదవనకరు గావించిన శ్రీకృష్ణాము గానమునందు అయి, చక్రధర, కాముభ, చంద్రికాదులైన రాగసామములు ఇట్లంకములు.

అటుపిదప ఆతముగావించిన.... వర్షనమున అంపోకగా గీతవాద్యన్నత్కు క్రయియైః కొర్చుత్రికరితిని ప్రస్తాఖించినాభు.

***కరువాకు నశ్యాకృష్ణయ అమరావతికేగు నన్నాహమున హూర్మవర్య మమున కొన్ని నంగికప్రవనత్తులను గీతిరితయిందే ... గావించుటయుదు కపి పడవి నంగికాభిమానమేవ్యక్తము. "పల్లకియుంబోలే లలితప్రవాళకురుండును" అములో వీణాదంధమువకు ప్రవ్యామిని, వీణాముతమునకు కత్తముని వామము ఇన్నువని కన్ని ద్వ్యాఖ్యించినాడు..

అస్తు "పంగికంటమంటహోలే విషాకతరితందిషు" అలో నంగికమునంటి విషాకతము గుణయంపాతపుష్టించి ప్రామణ్యమును తెల్పినాడు. వీణాంశ చిలపిత్రముశ్శాద్యధ్వన ప్రామణ్యత జీత్పునాడు.

* వైతాళికంమృదు ... రణకాయ పౌరీన - ii - 55

** శ్రీకృష్ణప్రాపితపుష్టించుటాటి వీణాపాపుల్లభం | ii - 56

***కంకణకృతిప్రాపితపుష్టించుటాటి అముభకోర్తి వంశవర్ధిషేక చంద్రికాష్ట్ర్ర వీకపమున్నక్రమవగ మి - 59

అట్లే కిన్నరులగురించి శ్రీకృష్ణవిజేత సత్యకు చెప్పించు వందర్ఘమున
ఆ కిన్నరుల గానప్రాప్తిష్యమునిట్ల ఉగ్దించినాడు.* ఇట్లే విద్యాదరులు,
గందర్ఘులు, యితులగూడ సంగీతవేత్తలుగానే వ్రషంపితులైనారు*** ***
****

అట్లే పుణ్యక్రమానంతరము వరమాత్మనిబింబుగానేలిన సారదముని
మేళవించినవి సుమదీవిమెట్లని మాంపలాంపమున మహాతిషేర్పినాదని తెల్పి
వైషింపులకు పీణాపార్య విషయముననుండు భక్తిక్రథలన్న పెలార్చినాడు.

మొత్తముమీద కావ్యంకరితముగ విశేషమంగితాత్త వైదువ్యము చూపక
శోయినను వందితిమ్మనార్యదు సంగీతాఖాల్చిదేయని నాక్కివక్కాజీంపవచ్చును.

* “ఉత్కుర గంధులఁడాము.... ఇంద్రువిమీద గీతముల్—

. కిన్నరలోయ్య వాయ్యుఫలికించుచుఁడారతరస్వరంబులన్” పా.శ.ఆ.
11 - 89

* విషికొలదిలోలనేత్ర.... విష్టావరుల్ 2 - 91 పా.ఆ.

** కనుగొంటే! అకరేందుకింప.... గ్రామవాన్పుష్టులన్

*** “చుట్టర్ పీరలోయిలివ మేళమగూడి పాడుచుండుడు 2.92
దిక్కురంపల్” 2 - 93. పా.ఆ

కాక్ మానిమూర్తికవి మాదయగారి మల్లనార్యల సంగీతప్రేషి

కాక్ మాని మూర్తికవి రాజవాహన వరిత్రము :

“అల్లసానివాని అల్లిక రిగిసింపు

ముక్కు తిష్టునార్యవి మిద్దువలకుఁ

శండురంగసుకవి వద్యంబవరువును

గాకమానిరాయపీకే కలదు” అని వ్రాయికాంచిన ఈ మూర్తికవి రాజవాహనచిత్రము రచించినారు. ఈకదు సంగీతాభిజ్ఞకును, వీణావాదమువండు అధిమానమును గలిగినాదనుటకు వ్రథమాక్యానపేటికయిందు గావించిన పరష్ఠిస్తులియే తార్కాణము.

“కాయలాయా ఉప్పుదోయి తోడనిపాద

ములవైచె నావీఇ చెరియనిల్గి

విషగరంబుల మైక్కు యొక్కిమీఁచీన మీఁదఁ

జీవేయ నన్నుతల్ చేపెననఁగ

నల్లరి వయ్యుల్లసిల విర్యుర మైక్కు

శైయున్న తోడెవ్వరన్న కాడ

తాగ్రక లాలనాతోగంబుగావింపఁ

దాన మానంబునఁదేని గురిణు

దాఱవక్కాయచెల్లగఁ కంపితమునఁ

గంపితముయై విధాక్కుకిరము

రాగమున రాగమచ్చెగాన్రవ్వకవుగఁ

పీఁజవాయించు కల్యాచే వాటిగొట్ట** ఈవద్యమున మూర్తికవి పీఁజవాదవై కిరితోపాటు కల్యాచే రాగసామమును లభితమునుగూడ రాగములు ఎంకారోవప్పితమ్ముగ క్ర్యారాగాంచిక్కిగమకావ్యికప్పితియుకముగ వ్యక్తికరించినారు. రాగాలావమువండి మతోదర్శకసంగీతమునకు చెందినదై యున్నది. ఈమతోదర్శ

సంగీతావది శాసనము. శాసనమతోపాటు రాగాలావనముగావించి పుల్లవిని విర్యు హంచు వద్దతియున్నది. ఇట పాణి కల్యాణిరాగమును గమకాన్వితముగ ఆలా మనముగావించి శాసనమునుగూడ నిర్వహించినదని పుల్లవిని శాశమాన పాశేకముగ పరికించినదని “శాసనమానంబులదేనే గురియు” చాలానకు చాలాచెలుగా చాలు కంపికమునకు కంపికమయ్యెనను పలుకుటదులు విశదీకరించుచున్నవి. రాగాలావనమున స్వరకల్పనమున వ్రయుక్తముగు గమకములు దళవిధములని, పంచ రశవిధములని వ్రణ్యకములైయున్నవి. అందు

“అరోహమవరోహంచభాలు స్వరిత కంపితః

ఆహాతః ప్రత్యాహాతశ్చప్రతిత్తుక్కాందోళ మూర్ఖునా” అను దళవిధగమ కములు వ్రచురములు. వానిని సంగీతభారిట్లు వివరించియున్నారు.

1. అరోహమము : సరిగవ పదనిన
2. అవరోహమము : సవిధవ మగరిన
3. చాలు : సవ ము సగ సరి సవ
4. స్వరితము : సమరితి గగమము
5. కంపితము : పాపవవన ఒక్క స్థానమందుసెల్చి తండ్రి పుల్లార్పుట.
6. ఆహాతము : సరిసిగగము
7. ప్రత్యాహాతము : సవిధదవ
8. ప్రతిత్తుచక్కు : సవన రిధి-గగగ మముము
9. అందోళము : సరిసావ-రిగరిమాము
10. మూర్ఖున : సరిగమవదని, రిగమవదనిన

కయవాళ రంగక కుతలోకూడ కని సంగీతప్రీతియే స్వోమ్మామ్మమున ఎటు వ్యాప్తమైనది.

శ్రీపంకవరమున ఆషారము “మృదంగ కొనటికి” అనిన తిరులోకుడ ఆతని వాద్యాగ్రమితయియే వ్యక్తమైనది.

ఈ కి ద్వితీయాన్నివమన వ్రోవది వ్యాయంవరమండవమనకు “కాంచి కాఘంటికర్ కళవంపనేశెంచిన” దనుష ఆమెకు “కంకణ పక్కనిక్కుంపు జక్కిప్పిప్రొక్కిప్పగలటియానయొక ర్థు సురటి పీపరిన”దనినాదు. ఇట వ్రయుక్త మైన ప్రతి కదలికలోను ఖనవాడ్యనిపదమను విని జక్కిప్పి నృతమనుగాంచి మూర్తికి తన వంగిత సరపూర్వదయముచే మకటించినాదు.

ఆది ప్రోవెనిషాసమయమునప్పాగిన పెండ్లి నేడుకలో భూధ సంగీతమునకే ఎనరేవి చై క్రమము లభించినది.

“తోరుగెనూది ప్రోదసగమిచ్చక్కువడన దవళంబ తైరవిం
చాపిటిహిదిర్దులు జపాకుసుమాదరలా ధరాధినా
దోరు కళక్రూనేత్ర యుగళోక్కుర్మ ముల్చికసిల్లపల్లకే
గాదవరాఁ వై శరి కలకంరగళోద్యదవర్జద్విన”** కఃవద్యమున కవి
కవి అముకైదువయ తైరవిరాగముతో గాదవరాఁ రాగములోకుడ దవళములను
పాడినట్లు ప్రస్తావించుటనుచిట్టి అతని రాగవిషేఖస్వాంకుకు ప్రవ్యక్తముగుచున్నది.
అంతేకాక వారు గారీకర్ణాణము దవళంబ పాడరాఁ లంంగియని వఱది
చేయుచ రాగవిషేఖన్పరష్టగూడ వహించినారని కల్యాణి లతాభి ధాగ
వామముల తప్పని వ్యక్తికరించినాడు.

“సీకే వచ్చు సువాలయం దవళమింతి యల్లోనేరేతు గా
రీ కల్యాణములంచునించికడ వీరితిన విజృంఖింతువే
వాకీవిచ్చుటనంచు విద్దులుసతుట వాకోయవాక్యంబులన్
గాకైముందలవుటకుండొడగిరా కల్యాణమేదిష్టిల్న”* ఇందు అతివరిద్దురు
తలవుటకుండొడగిరది కల్యాణమేదిష్టిల్నియందు పాగిన గానమున ప్రవర్తిలన స్వశ్ర
వలననే అసుటమబట్టి కవికి గానమునండ్రు ప్రత్యేకక్రిధ ప్రవర్తకముగు
చున్నది.

మైత్రముమీద కాకమాని మూర్తికవికి నంగితము అభిమాన విద్యయని
తన కవసమునందు నంగితమునకాద్యముగు స్తానమైనగినాడని ఘంటావదముగా
వాకని రాజవాహనరిత్ర ప్రశంధము చాటుచున్నది.

మాదయగారి మల్లన రాజశేఖర చరిత్రము :

కృష్ణరాయం ఆస్తానకవివరులలో మాదయగారి మల్లనయుల ఒక్కడనుట
పుష్పవిద్ధము. ఈకడు రాజశేఖర చరిత్రమువు రచించివాడు. కానీ అంకితము
మాత్రము కృష్ణరాయివికి గావింపలేదు. ఈ మల్లలొర్కెలుకు రాయలనాటి రపికతా
కీవమును రాగమయిముగావించిన నంగితమునందు ఆనాటివారి అందరివలె
అభిమానమున్నదనుటకు ఆతని ప్రశంధాల తరితములగు కొన్ని నంగితప్రస్తా
వటయ కార్యాంశములగుచున్నవి. ఆద్యముగ ఆతడుగావించిన వాణిష్టతి ఇందుల
కొక విదర్శనము.

“వీదేనాక్కు పురంగ్రది గానసుధచే హోలాకరాంభోజి వీ
శాదండం బిగించెనా నథరుచుల్ న్త్రింపవ్రోయియంచున
య్యాడి బ్రహ్మముహాగ్రరంగనటి విష్ణుబుద్ధి నంపిథిన
హూదింద్లవువికిచ్చుగాక హృదయసందంచు నందిల్లగాన్”**
ఆ పిదపసాగిన ఆవంతికాధ్యాపురీ వర్ణవమునకూడు నంగితముకే ఆద్య
ముగు స్తానము లభించినది.

* రా. మా. చ. iv - 35

** రా. శే. చ. i - 7

“బహువిధా మోద మోదితభనల కలభ
ఖనర విన్నమర రుంకార వేణువినద
నరసగాయక గానప్రవంగ పోత్య
కరుణకరమగు నావంబ కొత్యపురము”

కదనంతరము హేమదన్యస్తువతి నంతానహీనుడై పుత్రోద్ధువాకాంషియై
శైవనినాలాధింపుచు

“కించిన్నద్రో వృక్యగీకవరస త్రీఖావిధమ్ముల్ కుకీ
చంచూ చంచదమానరత్న ఇచిత నంతంబులు....
.... విలపెల్లగా మారూరవ్ భూపతి కట్టించెన....
.... దేవకా విలయకోటిన శాహ్నాపీణాటికన్”

ఈక కృతీయాక్యాసమున కాంతిమతీ విశాఖపత్నమున చెఱలామెను—

“పనిది పీజియగూర్చి పంచమ త్రుతిమించ

మొయింపవేమిటిక మోహనాంగి” అని ప్రశ్నించినతీరులోకూళ
పీణాధ్వానము పంచమక్రతి కన్మికమగుతీరు కవికి పరిచికమైన విషయ
కెరియుచున్నది. ఇక కాంతిమతీ విశాఖసందర్భమున—

“ఏ పీధిభాదిన నిందులింబానల, లారికలాయ్ కోలాహలంబ

....

ఏచక్కింజాచిన నిర్దపుభూయంగనా, కల్పిత కల్యాణగానపణు”గ
మొరపినవచి వచుకులో కవి నంగితప్రీతియే వ్యకమైనది.

ఈ మాదయగారి ముల్లనార్థునకు వంగిత ప్రీతియున్నదిగాని ఆశాప్రము
వందు ప్రౌతీతిహలేదు మొత్తముమీద ఇది రాయలయుగ వంబంధియైన
ప్రమాణములున్న ఈశాప్రత్యుష వంగితప్రస్తావనమైన నిందన్నది.

రాధామాధవకవి సంగీతారాధన

సాహితీసార్వభోముడై సంగీతసామ్రాజ్యము నేఱకావిన కృష్ణరాయేవి
విజయభవనస్థానమున వీణాపుస్తాపాణియై నటవరాణి కొఱవదీర్చినది. కవుల,
గాయకులు కవిగాయకులై గాయకకవులై తమ ప్రథమమెచ్చిన తపుకునచ్చిన
సంగీతారాధనాత్మకరీతిలో ఆసాహితీ సమర్పనముగావించి ధన్యమై.

అల్సై గీతిసాహితీసార్వభోమువిచే సత్కృతుడై రాధామాధవ విరుద్ధంచి
తుడైన ఎల్లార్యదు సంగీతసాహిత్యములకు పహూళవ్యాఖ్యానిగి తన రాధా
మాధవ కావ్యరచనమును గావించెను. తన కావ్యమున బ్రహ్మగ్రాంధర్యక్షా
కోవిడుడైన కృష్ణస్థామినే గాయకువిచేసి నిలిపినాడు. ఆల్రీకృష్ణమూర్తికి కావ్య
నాయకుయుగు రాధాదేవికి వైవాహికాభిలాషమును కగ్గించు మాధ్యస్తము
వహించుటకు సంగీతక్షాపర్వమ్య స్వరూపిణియుగు గీవ్యాణినే నియమించును.

ఈక కావ్యరచనారీతిలో సంగీతకమున నేవట్టమున మొరయించుచు తాసు
మ్యాతథార్యదై రాధామాధవుల ప్రఫాయైకసీవులకేసి పాతకమనోరంగమున ఆడించి
తన నాటకీయచతురతను ప్రదర్శించినాడు. కావ్యాదిన దేవతానముకృతులలో
కావ్యాంతరిక ముఖ్యపాత్రయుగు వాజీని అమె విర్యహించివ రాధామాధవుల
వైవాహికమును తన వీణాక్యణవచులిమలో సంబంధాచండ్రముతో నిర్వ
హించిన తీరుగమ్యమానమగునటుల .

“శల నభాంతువులు ధంత్రుల జూజాచేఫిన

కిన్నురమీటి పాదువాజి దమశేఖునాకు భాగ్యితవములు”* అని నుతించి
అంతటి** ఆగక పూర్వకవి ప్రతిభోకూడ ఆవాజీవీణాకలక్ష్మిముఘు మంజ
మంజీరద్వామునువిని పాతకులకు విన్నిపించి ఇట్లు మురియుచున్నాడు.

“వాచీవధూపాణి వీణాకలక్ష్మి

కలితథమ్యార్థి కాఢిదాను

భారతి చుంజమంజీర రుఱింరుల

క్రింపాజ్ఞాదుర పార్వత్యము”*** అనుభ కావ్యప్రారంభమువ
క్రూతవిశ్వాయముగుపున్నమాంశము గ్రావిట్యము

“మాణిక్యపీణి ప్రకలోపీషైలికపక్కములతో బ్రిథక్యషైనై భారతి తోడగు మమ్ము” అని ఆవాగేవిని మఱలమఱల సర్దించి ఆమెవలననే తనకావ్యకత పాగ వలయును భావమును ప్రదర్శించినాడు.

తన కావ్యనాయకుడైన మదనగోపాలమూర్తి తన కలలో కన్చించినఫుదు కూడ మరికాకలనాదముల చెలగగా ఏకెంచినాడు. ఆక్యసాంతనకూడ ఆ గోపాలదేవుని “నమగ్రీబ్రిథాగ్ని గానమాధురి మావిది” యచి మతిమతి కావియాడినాడు. కథోప్రకమజమున పురవర్తనమునగూడ వంగికావ్యనము విట్ల ప్రకల్పించినాడు.

“శీలాకిన్ను రుంపురిన్ వికటమల్లి ఎతుంఱ మధ్యంబులన
కేళై ఉరవ గృహంగమలవ్ గృహప్రవంధావక్త
పీణాశాఖులెంగి వెన్నెండగన పీణాచ్రుతుర్ పాగ
ప్పులావంబులో శేషపాఠు హరితల్పాంద్ర....”*

అప్పురమున శీలాకిన్నురుల కృష్ణవి వంగికాత్త వంఛం
విశేషములైన ప్రభందములను వేశాశులెంగి పీణావాద్యానుగకముగా నఱము
కురవినాడు. శాఖులం వేశావిశేషమెణిగివారు గానముచేపిరవి ఎల్లార్థుడున్నా
రోనే ఆతని నంగికాస్త్రోవేదిక పాండికివ్యక్తమగును.

ప్రాచీన వంగికాత్తములలో అద్యములగు రాగములపు శాఖలని వ్యవ
హరించుటకద్దు. వావివి విషాకపేశిలలో మాక్రమే గానముచేయుట అమవి
మొఱూవి నంగికాత్తవిషాకపిథి. నెడును కొత్తరాహిక నంగికాశాయ వేణుపేశి
విచారించుకోవి వీరాగములనాలపించు నియమమును బౌదంధరియించుట. కర్మా
వంగికమున మాక్రమీవద్దుని అంతగా పాటించుటలేదు.

శాకవికి దేవతామూర్తులమూర్ఖుల ప్రవంగించు వట్టుంవారి ఆగమనాదిక
పుత్రములు స్తుతించుటక్కుముల నంగికావ్యనమును ప్రకల్పించుట వరిపాటి. శాఖవి
అల్ప చీకిత్స శ్రీహరి దర్శనవకుశాపాంమున ఏకెంలిన శస్త్రవి ఆగమనాదిక

వంసూచించుచు దైవదుండుభి ద్వానములు చెలరేగగ సందితాండ్రవగతులకు జతులను పల్గొంచినాడు. అట్లే మటియొకచో “నిరవద్దుడైన హరివిజాత సారదుడు నిరంతరము సారాయిశ్శిములువలుకుచు వీణాదండ ధ్వనులు వీపారగా వికౌంచినాడనును. ఇంకొకచో కేవకల్పకాయిని వంగితక్కుతి వికేషధ్వని నేవర్థమును మొరయించుచు వర్షించి ఆతని బొద్దుదామదలోన పొదలాభ ఆరి హోతె రూంకృతి నయ్యచు నలువత్తుతి ధ్వనులు తులకుటుండగ నున్నాడనుచు వ్రస్తావించును. ఇంకొకచో బాలగోపాయిని తల్లికి మధ్యులుచూపుచు “వల్లవ కామిలులకు వలపులుచూపుచు గొల్లలకు కూరిక్కుచూపుచు బూహ్యనటనవై కారి పెరయ నటసూక్తదారియై ఉగ్రగొలియిపోచులాగ్రాగ రంగబూమిని శాండవము హర్షమహామతో ఆడినాడనును.

అన్యమార్గములగు ముమ్ముతువులు ఆతికష్టముమీద భగవంతువి అధిగ మించగా భగవంతుడే వంగితోపావకుల ఆగాన ద్వానముచే ఆక్రమిస్తుడై ఏకెంచి వాకి హృదయపీతముల నధిష్ఠించునును వికేషమును ఈ రాధామాధవకవినమైనును కాపుననే భగవదారాధనాయత్తలై ఏకెంచెడి వారివెనుక సంగీకమయముగావించి పాడు. తదనుసారిగ పాతాళమున లాగకామినులు శ్రీకృష్ణరాధనముమ వెల యించిన రీతివిట్లు వెల్లడించినాడు.

ఈట లాగప్యామి సాగకామినుల గానమునకు వేద్యతో శిరోప్రాంతములు కదలించెనను. “శిరుర్యైతి వతుర్యైతి వేత్తిగానరనం వణే” అను పంగీక ప్రాత వ్ర్యము వెల్లడియైనది. కిన్నెరఱ మీటుచు అనంత్తి చక్కి! అనుచు లాగాంగవలుపాదులలో భగవన్నమవ్యరణమేగాక అద్దవికుషమ్మారకమును సాదో వచ్చని విధానమగు తాన్ప్రకల్పనము అందూవృత్తియగు “అనంతా! అనంతా! అనంతా!” యును అనంతువి కనముపుగొపియాడు నాదాత్మికమహామయ్యత జవము త్వ్యవికము.

“నాహం నసామివైకులతే యోగినాం హర్షమేన చ

మర్మక్తా యైక గాయంకిశ్శత కిష్టమి పాతతు” అంత భగవదాపథము ఇట అమనంధాను రము.

నాగాంగనలేకాక గరుడగంభర్య కిన్నరాంగనలు నహితము “టైప్ సహాతుల నాక్కువల్లటులపాచి వల్ల వివల్లటువి వలచి తత్కృతి పాడిరి వర్ణపరచు” అని ప్రస్తావించినాడీ కవి.

ఈట కృష్ణరాధనమును రాధామాధవ ప్రశాంతిలో గావించుకుంటే కాక అయ్యారాధనమును తన కావ్యానాయకయిగు రాధచేతనేకాక గరుడగంభర్య కిన్నర నాగాంగనలందతీచేతను గావింపజేసి ఈ రాధామాధవ కవి జగమే నాద ఘయమచి అయ్యుడి ఆరాధవప్రఫూర్పుమచి ఎయిగెత్తి చాచినాదు. వరమాక్కు ఏయక్కుదే షుయషోత్సమడయియు ఎల్లకీవుట కీవాక్కులనియు కీవాక్కు, వరమాక్కును వందానమందబు నుగీళారాధనానంయుతమగు నాదోపాసనమే ఏకైకపదమని తెలుపుటలో పోతనాదుల వంగీక శజనానందరీతి ఈతని కవితకు సంవాది ఆయ వది. ఏతర్దీతిలో సంగీతము కీవాక్కువయచించు రాజభాటకాగా గమ్ముపొనము వధివసించిన వరమాక్కువయుము సాగించు జన్మజన్మం అవధితో తను చేఱ కొనును. ఆ కీవాక్కు ప్రకుసుతగాన్నికవిలాసమతోను, లయాక్కికవియ్యానము తోను వరక్కివచ్చే రాగభరితలాస్యము జరువుచు తనయొద్దుకు రావలయనవి విరీషించునను అహార్యాకావమును రాధామాధవకవి ఈవర్యమున వ్యక్తికరించి దన్ముడైనాదు.

“తచయి కాంక నర్కి విద్యంబన దేనా మోమతో ఖన
ప్రశమతిహరో మర్కురీ.... శర్మములు కరకంజ కంకణ
ద్వానులు నితింతకాంచివదవారిః హంకర్మాపమ్మున”

.... ఘల్లు ఘల్లుమనగ....”* తనకై ఏకంత మన్మ రాదము కనవలయునతి కృష్ణసోమి ఉచ్చిథ్యాతుచున్నాశనుకు కఱ ముముఛులమనుడ ఉవ్యిష్టారించినాదు. ప్రశంబమున రాధాకృష్ణుల కృథా రమునకు వచ్చి కృథారార్థముచు చెప్పికొని వరపణించు కాముకులతోపాటు ఆశ్చర్యమునుచూచునా. తాయ్యముగ వేసోక్కల వరికి తలించి క్రోతల కరింపడేని మోక్షామును ఉన్నాదు. అయిదేవని గితగోవిందము దూహ్యముగ తామోవరోత

విషయావ్యికము. ఆంతరమునది కీవాక్కు వరమాత్కుల సంధాయక మౌత్కప్పితి మయిము. అట్టి ఆ పరందామమును చేరుకొను నుపాయమును తన కావ్యనిర్మితితో తెలిపి తెలగునాట పెలగుబాటము నిర్మించినాడు గముకనే ఈకవి కృష్ణరాయ సార్వభూమునిచే రాధామాధవకవిగ వ్యవహర్యత్తుడై నన్నావిపుత్తునాడు.

కీవాక్కుయగు రాధ శ్రీకృష్ణవరమాత్కును చేరుకొనుటకు అక్కమ శ్రీంగారమును ఉపస్థితము గావించుట ఎల్లనార్యుని అభిమతముగాడు. కావుననే ఆక్కానునంధానమే వరమార్థముగావలనిన దాంపత్కులింధము నా కీవాక్కువరమాత్కుల సంధానమున రాధామాధవకవి కల్పించినాడు. ఈ మహా పాయిష్యాఫీతికి విజిష్టాదైవతరీతి నంపాది. కావుననే రాధాకృష్ణుల అభిలాషా శ్రీంగారపారమ్యముగి స్వయంవరవ్యాఖమున సాలోక్యసామీప్యాదుల ఉవస్థితి కల్పించినాడు కవి. భక్తుని భగవంతుని కలపుతు మర్యాద త్రిగ రాయిశారిగ విషక్కిద్వారేణ్యదైన గురువుని ఉపదేశమావళ్యకము. హాపమపక వం యోగమున గురుతిష్యయుగిసాధన తైవమతావది. శంతచ్ఛుకధారణాక్రతు ష్టురస్కృత సమాక్రమయిత్కాక్కు నాయితమంత్క స్వీకరణము విజిష్టాదైవత మత వరమావది. కావుననే రాధారూపమగు కీవాక్కువరమాత్కును సంధానమునందుటకు రాయిశారము నదుపుటకు వారిని వీరినికాక గీర్వాతినే వివిసుంతి బువికిల ఎల్లనార్యుదు దింపినాడు. అప్పుడు దివినుండి భువికవకరించిన ఈపటుతులిడకి సంగీతవాద్య నన్నాహముతో “వలచమ్ముగఱ వీణియే నలవరింపుషు వచ్చి చిలచినదవి” నాడు కవి. అట్లావచ్చివ పిద వలకుల కల్పివలులలోకూడ గీతి పాహితికుపస్థితమై భగవదారాధనోపయుక్తముగావలెనసు నిత్యవర్త్యము ఇట్లా శాఫించినది.

ఫీ మోహవరీలం నర్జింపవోఫిన వథువాచాయరు మీవ్యాదప్పుక్కురఘుణ పీతావినద లలికవితం రచియింతరని గీర్వాతిక్కుపుసితో వలికిన వలకులతో పీతావమే ప్రస్తావితము. కృష్ణుయోజితయై రాధాదైవి వథువమువకు ఆశారద మధురమణి వాముక్కుయై “క్రొత్తముక్కులకెంటిట్లు కుట్టులమరు వసిదీనికరంచున దిట్లు అండెలోలీ ప్రొయ్యిగ పాటకురాంనగ నేగిన్చిట్టం. కెరించు జ్ఞాన్యున్న శరి భక్తునకు భగవంతుదే రాయిశారమంది కరింయిఁయువు, కుట్టేశును

ముఖులకి వన్ని వేళమున రాధామార్దవ కవి నంగికారాధనా పహృతికి
అందించుచున్నాడు.

ఈ నన్ని వేళమున వాణిపీణిపాణియై రాధమైలచేరి కేవలము మాటలకే
కాక పాటలకో ఆమె మనస్సును రంజింపజేసి కార్యసాధనమును గావింపనిట్ల
దొరకాసుమ.

“పుండరీకాఛనకు ఈవిలాసవతి వత్సియగునవి తలచి తనవచ్చివ
కార్యంబునకు విదియునసరంబి వధ్యానమంభవంబుఇషక్కునై వీంయిందలి
వట్టగాపెన వాయందట్లి చేలాంతలములగాయలుతుడిచి దేపి ఆకర్షింపుమని
పలిక”*

“కొండిగ రాగబేదములకుండగు సారెఱ సారెనా త్రి తం
త్రుయ కొనగో శమీటుచుఱుసంగవదండె యమర్చి కృష్ణ
ఉయ త్రవకబెంచి వంచమకలక్కుతి మూకులిగుర్చారాధకున
పరపుయ చింగ్కుఁగన్నదురవాణి ప్రవీంతమైదె వీంతోన”**

“నరమ్మదుగాన కళలం
గరగిన తచ్చంద్రశాలికా త్వంభ నము
కృంరమణి పుత్రికలమానెన
టుయఫల కొగ్గలోని నెలకులవోలెను”***

వికాశ వంచమక్కుతి నపినరసస్తితిలో ఎండిన వీంచుట్రు చిగురూత్స
రాద్యపోత వల తాంకముగు గిరంబులను క్రుతిభూషణంబులు గావించి ఆగ్నేర్యజీ
పోదగ తామిమురోభుముచ్చివదట. “అకివా మధురవాణి యమపేరు సార్థకము

* డా. మా. బి. - 62

భి. - 63

తిథి. భి. - 64

పీకు, విన్ను బోల పీకనేర్చుగాక. ఒరులసాటిగా చెవ్వవచ్చునే" అనిగూడ శారదను రాథకొనియాడినదట. ఇట వీణలోని పాఠెలను మార్చుట వీణకు పాణమైనను ఇట వుచుమత్తు వజ్రికమగుట నంగితకాస్త్రోతిమే. త్రీగళమునకు వీణ వ్యోరమునకు వుచుట్టుతి అమరియుండుట ఇట ప్రవ్యాత్కము. ఇక ఎండిన వీషిమ్మాకు చిగురెత్తుట, చంద్రశాలికా ప్రంభములు నరమృదుగాన కళలతో కఱగుట అనుసవి నంగితమహాత్యస్టోరకములను కించిదతిశయ్యాక్తి అవ్విత కవితానత్కములు. ఇట్లు కథాగతముగ నరవ్యుతిరాయథారమును గితవాడ్చైన్విత ముగసాగించి ఎల్లానార్యదు జీవాక్షకు వరమాత్కు మాధ్యస్థము వహించు అనూసశక్తి గాముననున్నటు అనుభవైక వేద్యముగా నిపేచించెనవిచించడు.

నంగితారాధనా నమాయి త్తవిత్తునైన ఈకవి తన ప్రథంధమును కవసము చేతనేకాక గానముచేతకూడ మహరమ్ముగ్గర్చినాదు. అండుచేతనే ప్రథందో చిత్కష్టాదశ వర్షనములకూడ ఇట నంగితముయులే ఆయనవి. ప్రథందోచితముగ రాధాదేవి విరహమును వర్జించి ఆయను విరహసనయైనఫీతిలో తామునివోపించి నాడు. రాయలసాటి ప్రథంధములన్నిటిలో ఈమ్ముఖారాధనాదికముల వృక్ష దోహదక్రియానంబంధి వర్షనలున్నావి. కావి, ఎల్లానార్యదు నర్యము రాగమయి ముగ నంగితమహాత్యస్టోరకముగ విందు తీర్చిదిద్దుటకు బిద్దకంకణైనాదు గావున అద్దావినిగూడ నంగితమహాత్యస్టోరకముగ కావించి మదవోక్పవ నంగిత పంచికగ ఈనన్నివేళమును అవివ్యారించి నాట్యకాస్త్రోవిత హాస్తవివ్యాపాత్కుశ్చ కర్మకాదికరీతుల నిటమేళవించినాడు.

అప్పోదశవర్షనలలో మధువేవగమ్ముకలే. ఇందును ఎల్లానార్యదునంగితమును విషువులేదు. అనవపానవివళైన వపితలలో నాక వచితకారుడు క్రోక్కున దనియు ఒకలలన వటనకేళి యొనర్చినదియియు, మణికందులు సుందరులు మంచనది స్త్రీ చంద్రికల షుల్లదిగొఱ్పి ఘపిండి పీణియుయి, కొంధొకమీటుచుచు ప్రతులకూడగ పాడిరి సందశునవి అనుచు కవి ప్రస్తావించినాదు. ఈధుధు క్రోక్కుచు వటనకేళియొవర్చుచు మంచనదిలో ప్రమించుచు వసిదివీణయై కొంధొకమీటుచుకూడ ఆయంతులు అనవపాన విషాక్షుయ గార్జుతులుగూడక పాడిరని ప్రస్తావించుటలోనే ఎల్లానార్యది క్రుతిజ్ఞమొద్దుజక్త. పెట్లదియెళు. ఈ

క్రుష్ణిక్షునమవనది ఎంతటి కూకారునైన క్రమస్తోత్రమోపన్నవ్యాధు సవ్యముగ సుందరుగావి మహిరాసావాడిక వివక్షాక్షుకులైనవ్యాధుండు. కావువనే ఎం వార్యుడిం ఉచితజ్ఞాదై నంగికూత్తునమయాభిజ్ఞకును వ్రదర్శించినాడు.

వివక్షప్రాతిలో సంతయకూడ త్రుతులకూడక పాదిరవి వలికిన నోటిక్షమ్మ స్వవశప్రాతిలోస్నే కొండటి లలనం సంగీత వైద్యుమునకెవర్షించి కవి కవ రాగాభిజ్ఞకునుగూడ ఇట్లు ప్రవ్యక్తము గాంచుకోవినాడు. ఇందు కవి అభివర్షించిన రాగమములోగుండ క్రియుకు రాగరగించు పరిమళశక్తియున్నట్లు వనంకమునకు ఎండిస్త్రమాకులు సయికము చిగిరింపజేయ మహాక్ష్యమున్నట్లు సంగీకనమయమయినవ్వుని. అట్లే మేఘరంబనికి. మేఘన్నజనాక్షక్షశక్తియున్నట్లు క్రమమాయాదులన్నట్లే ఈకవియునిటివర్షించినాడు.

“కలవాజీయేకతె చెవికిం
థిరింపుచు మేఘరంబియని జదదగ్రీ
నెంకాలిపి సౌభాగ్యింపుల
సంరఫాదించెంతోది నెమలి కొదమలన్”*

అట్లే శురవత్తనమున ఒకమాక్షువివిర్మిక వగరమునుగూర్చి వ్రస్తావించుతు అది నానావిధవాద్యురావ విరాశమని యొట్టినినాడు.

“పానావిధదేవార్పున నమయనమాహిత గంభీరభేరి క్షుదంగళంతాకాశా మటహదీండిమాది వాద్యశూర్యసాదమేదురంటై లక్ష్మీలాభిరామంబును నమ్మిట్లు లాదభికేషణే విరాజికంబును అనేక భూత్మక్తుతంకి నమాక్తిర్షంటై” ఏడా క్షీరమయము.

అంతేకాక క్రీతాచరంబులఁగ్రేచించు గంధర్వకిన్నరశకుల నంగిక కుండల

“లోసో త్తమచల్దుకాలల నటొతు
 న రకుల పాదకింకిటే నాదగతులు
 కై క్యసంవిష్టవాగరప. వరస వాగ్ని
 రపనముల నోపైనమ్మచా రాజభావి”* యునుచు అందలి చంద్రకాలల
 న రకుల పాదకింకిటే నాదగతుల కాలవాలమయిన రీతిని వర్ణించును.

ఈక చిపరగ రాధామాధవుల అభిలాషాంగారము వరిజకమై వరిజయు
 శృంగారముగ నునంపన్న మైనపుడుకూడ కమి ఆవైవహిక వై భవమున నంగిశక్క
 మునకే ఆగ్రాంఖాల మైనగినాదు. రాధామాధవుల వివాహసంకర విపోరమున
 తదికర వ్రషింధములందువలె నమాగముకేచిపిపరములకు ప్రాధాన్యమీక కణప
 పంగికమునకే ఈనన్నివేళమునగూడ వ్యాపించునాదు.

ఓహికరీతిలోగాక ఆధ్యాత్మికనంవిధానముకో వర్ణాలోచించిన రాధామాధవ
 పంగము కీవాత్కు పరమాత్కుల పాయుజ్ఞాపంధానమునకు ప్రతికయును.
 కావుననే పరమాత్కు కీవాత్కును కనలో లీనమైనర్యుటకుమున్న ఆద్యావి
 శంచేంద్రియములను పరపక మైనర్యును. ఆట్లే స్థితియందు కీవాత్కును కన
 పామీమ్యమునకు ఆహ్వ్యానించుకొవి తన పకమువంచుచుకొవి పాలోక్కు మైనమును.
 చేరువచేరువై కతువచేఁషమైన స్థితికపైతిని ఆ కీవాత్కుకనుభూతము గాపించును.
 అప్పుడా కీవాత్కుస్థిరముగ కాళ్కుతముగ పరమాత్కులో పాయుజ్ఞాపంధానమునండు
 కొనచును. ఇట్లే పన్నుహామంకబిని నమగ్రముగ విర్యాహించి కీవాత్కు
 తరచూత్కుర పంచాస్త్రితిష్ఠాపితికు సాఫిలాసుక్కి నరసీకిషునక్కి మున్న.
 కావుననే ఇల్లిహాగ్నాంపత్నుష్టిషుని సురసిషుపాదమునే—

* రా. మా. iv - 120

** “నరి శంర్మకియై వి వీరించేగుగునే పోద్రుగ్గ రత్నావకు
 తుకుటీ తల్లు మొకట్టుకొక్కు తె పంతుక్కుపంతుంటి దా
 స్వర్గసేతుపరిగు దుకుతోతు లక్ష సంపరికుతా ఉల్లివే
 త్కుర సంకోఘతంజేస త్తలిపైతె రాశుక్కి త్తుకుపంపగానో—

“అమృత రపోవమాన జలజాతమనోహర వేణగానం
దమనన్ బ్రిహత్తబ్రాం కదంబము వాట్యము వల్పి....

....

సుమథుర వడ్డన్నరము చూవుచుదన్నయొభిరామై” నదం.

ఆశ్రదు పర్వతప్రకృతి ఆ పురుషోత్తముని మరళిరవమున వరవశింపగ
వృక్షములు నయితము కలముర్చినముల్లసిత గానకళను వికసించి హరిషుష్ణు
మంజారులు హృషిచేపినవి. మృగీమృగావటులు నులతితిరీరనేత్రముల పొంపుల
దేవీనవి. సురథులు రయపోవరిత కర్మములతో వరువులైతినవి. తన్నికం
మహీభరతరత్నజాలములు కలిగి విర్మ రములగతి పొరినది. ఇది సంగీతమార్ధ
సమున జయప్రకృతులగు వక్షిమృగనంతతులకుగూడ కవి కల్పించిన అవకాశము
ఇబ్బి యానినాయతకు మధురాభవేణరవామృతమున పీసులునిందినది ఒక్క
రాధకేకాదు ఆ మాధవారాదనావకాశము నహర్షనంభ్యాకమగు వల్లవ త్రీ వికర
మంతబేకి లభించినది. ఆశ్రదు వేణున్ననవ్యుత్రావ్యావ్యానిసాద మథుర క్షానంద
ఉగ్నానుసుదై కృప్తపుండరి సలయించుకలో కావ్యకథ ముగిసినది. ఆ
ముగింపులో కదఱుకంకణస్పురచ్చినదఱ మధుకరోత్కృత్రప్రకృతి విరాశములు
చేణునాదనంపాదులై యమనలో కావ్యగతముగ ధ్వనించి వతికృమృదయమున
ప్రతిఫలించుచున్నవి. ఆమహాధ్వనము రాఘవాదవకవి సంగీతారాదనమున
వేవర్ధగాన్నమై ఈవ్రథంధమున వింది విచిక్కుతమైనది.

ఈ రాధామారవకవిదే ఘ్రూతిభూతిక రథన విష్ణుమాయానాటకము మ్యుకిత్క్షే
ంభ్యమగుచున్నది. ఇంకొకటి తారక్త్రిభ్వమ్యురాజీయమునది ఉన్నదట. ఇల
కావ్యము ఏలవో ఈనాచేకి అమార్యంపక్షమై తాళవ్రాంతరములలోదాగి ప్రాచ్య
రితఖండాగారములందే విలిచియున్నది.

రాఘవాదుర్వాత క్రుష్ణంధరచకములు.. సంగీతరథపావితముగ విర్మించిన
ఎల్లవార్యుడు విష్ణుభూత్యుల్లాసాటకమున తన వంగితాభిరుచినే మాత్రము ప్రవ్యుత్కము
కావించలేదు. క్రుష్ణాశిల్పి విష్ణుభసు త్రీక్లియుయిదు తరికర ప్రమాణక్షులవలనే ఏలవో
అచాప క్రుష్ణాశిల్పి విష్ణుభసు త్రీక్లియుయిదు ప్రవత్తించినాదు. కొన్నియోదం మాత్రము
క్రుష్ణాశిల్పిలో సంగీత విష్ణుభసులపు ప్రస్తావించినాదు.

ఒక్కచో మలయానిల ప్రసరణమున సాగిన సంగీతప్రవర్తకి అది.

* “గంధర్వ మథురగానము
ఓంధుర దుంధులిరవంబుటైనై....
నంధుల మొరయఁగ రషీజ
గంధవము వీచె దివ్యగంధంబుతోన”

మతియొకచో వైకుంతపుట్టు ఇలావమునుచూచి ఆళ్ళర్వువడి ఆదిలక్కి
యోవించు నందర్వమున దొరలిన నంగీతప్రవర్తకి ఇట్లుస్సైది.

** “చారుమృదంగభేరి ఇయకంఠ విరావము లాసికాంప్రీ మం
శీర రుకంధుకం ధ్వనివిశేషము గానకళా మనోజ వీ
శారవముందురంగ తట సాగ చంద్రదహిరలోక గం
భీర రవంబునుండెవికిభెక్కువఁఱాపెంటయోది కన్యకున్న”

ఇందు ప్రత్యేకించి నంగీత విశేషకముగా వివరించవలసినదేమియు
కెవ్వట్టుటలేదు. సాగచర్ద్రధహిరలోక గంధీరవంబులవ్విచికోపాటు మృదంగ
భేరి ఇయకంఠపీశారవములకూడ విట నుట్టంకిపముణ. అంతమూక్రమే.

రాధామాదవ ప్రతింధమున రాదకు కృష్ణునై వివాహాఖాను కర్మించ
సంగీతమును సాదనముగఁగాని విశిష్యుమీటుయు నంగీతవైదువ్యమును ప్రదర్శించి
షైచ్ఛులకొనిన వాజి ఇట విష్ణుమూయి నాటకమునఁగూడ ఒక పూర్కమైనది.
కావి యిలూకావ్యమున అమెవరార్థముగ జాపినంతమ్మాక్రష నంగీతరించి స్వీయాను
భవమవచూపి విశేషుని ప్రేరేవ ప్రయత్నించలేదు. పీణమీబినది మూర్కమేగాని
శాగపయిట్టు గాంతువివ్వేదసు విషయమీ వద్దమున వ్యక్తము.

“అంగజ్ఞాతు పెల్లిగొల్పంగ సంగకముల
పెల్లిగకణార బైర్యంబు....
ప్రహృదేవునివై ప్రేమపాః ఏడిచి
ఏణేయనుమీటి పాదుచ విద్యుమోషి”

చతుర్ధాక్ష్యసమున తన ఆర్థార్థాచై వమును నుతించు సందర్శమున ఒకపో నాదేవుని—

“నాచరపీణా మధురద్వాని ముదిభహృదయా” అని నంబోధించుపు.
ఇంకొకపో ఒక దండిక పద్ధ్యమున.

ఇంద్రాది దిక్కాంనాళికనేత్రక సురతీయ గాంధర్వకాంతాములుర్ లాగ
కవ్యల్ మహాసిద్ధ విద్యాదరాజునిపల్ దేవవారాంగసల్ వేణుపీణా మృదంగాది
వాద్యద్వానుర్ కాళమానంబులన్ ప్రొయంగాఁదావకీన స్నేరద్వంశ హంపూర్జ
నంగిత జాతస్నేర్జన్మేతచేకో వికాపంబులన్ పాదుచుండురచియు నుతించినాడు.
అంతమమించి ఈవిష్టమాయానాటకమున తన నహాజ నంగితార్థిజతను ఈకవి
వరుడు పెల్లిడెంపతుండుట విచారణీయము.

ఆయ్యలరాజు రామభద్రకవి

రామాయణేతిహసమును ప్రశంధరీతిలోమలచి అందు ప్రశంధోచిక వర్షవావైచిక్రికోపాటు సంగీతకరీతినికూడ కొండచు ప్రశంధకవులు ప్రస్తావించిరి.

ఆట్లే ప్రశంధమండలిలో ఆయ్యలరాజు రామభద్రువి రాఘవ్యుదయొము ఆతని నాగీశాఖిరుచినమవ్యిక్తమై తేజరిణినది. ఈ కవికి సంగీతమున విశేషాఖి రుదికలదనుచి పత్యసముచితము. సంగీతప్రస్తావన ఉన్నంకముట్టుకు పరికిలించిన ఇక్కువిచరువుకు ఆహాత సంగీతకరీతికంటే ఆనాహతముమార్గి సంగీతప్రక్రియ కంటే దేఖివద్దుకియిందిరుచి యున్నట్లు గన్వించుచున్నాడి.

కథానుగతముగ వహాళము కల్పించుకొని శాకవివరుడు ఒకటిరెండువట్ల మాత్రమే గావించిన పాగీతకప్రస్తావనలో ఆద్యముగ దళరథమ్ముగయి విపోద వందర్మమున పీకాంశాకవర్ణన ప్రవర్తించినది.

“సింహాంకురచ్చిన్న పారణకుంఠ

జనికము క్రఘం శర్మదిలము
దన గంధవహాబిందు దహ్యమానేక
కాశికాగదుర్ధూవగంధిలంబ

మృధులవడ్డ స్వరోదీశభిల పల్ల
పాధర గితికావర్ణనాతథితి
వరవాళ్మువట్టిరవోవర కుటీర
శీవ ఫలియగునక్కాన కాసవమ్ము”*

ఈవధ్యమున రామభద్రకవి “వడ్డహంచుయోరో పదతి” అను వ్యుర సంతేకమును చమక్కరించినాడు. దళరథుడు వేషాదీశోయైవ కోసలలోమన్న రిల్ పల్లవాధరులు వడ్డస్వరోదీకముగ గితికా గావముచేయగా ఆది మయూర

కూతితమను భ్రాంతినంది కోటిరక్తీరములందు ఫలులు లీపములైనవని చమత్కురించుట కవి యథిముకము. కావి యాది “ఇకర్వై తి పకర్వైతి గాస రసంఫి” యొను ప్రభాక సంగీతాధిమానమునకు విప్రవత్తియై గీతికాకరణాశితికో ఫలులు కోటిరాంతరితమూగు కన్యాయమును కడురుటలేదని కొండడు విషపుంచిరి.

ఫలులు గానాప్యాదనాలోయవములగుటి సాజమ్. కానీ ఆ భూషాగము లైనను లాదవ్యార వాడ్యానుగళముగ ప్రత్యేకించి ప్రవర్తితముగు న్యూరప్పలక ములకో గూర్చిన గీతనాగరాటి, వున్నాగ వరాణ్స్టి రాగముల వినిష్టుల పర వశించనేగాని ప్రతివ్యారమును ప్రతిరాగమును వినినష్టు విత్కుయుకనండు జాలవు. ఇట కవి చెప్పినది. ఆ బిల్లపల్లి వాధరయి గావించినది పృథులవట్ట స్వరాన్వితమైన గీతికనాలపించిరచి. అనగా వారాలపించిన గీతికలలో వద్దము న్యాపన్యారముగనో, అంశస్వయముగనోయుండి ఆమ్రేధమైయుండును. వాడు వలికిన ఆషట్టవ్యారము అనాపాతనాదయుతమైన నెమలికూతవలె నిసదించియుండును. అందుచే సర్వములు జాతమైరమువలన మయ్యారములట చరించుచున్నవపు భ్రాంతినంది కోటిరథినములైనవి. ఇందు కవి వద్దస్వయమును మయ్యారోడితమును న్యాయమును గడించుటకోపాటు బిల్లాంగడల పెలార్చిన అనాపాతనాదమాధురీని కూడ ప్రవర్తకముగావించుట మోదానమమగునేగాని గర్జాణీయముగాదు.

ఇట్లు ఒక్కచో సందేహస్వదముగానున్న సంగీతప్రస్తావన గావించిన మాత్రమున కవిపూర్తిగా సంగీతానవిజ్ఞానముకి సాహసమేయగును.

ఖుమ్యక్షుంగుని దోదేర వయనమైన వేళ్లయి గొంచవచ్చిన పీతే మలహరులను ప్రోయుచున్నవని చెప్పి కవికనదైన వాడ్యానుగళమును మలహారి రాగాధిమానముమ వ్యక్తికరించినాడు.*

“అటీ విరుద్ధులు రాదియుఁచెట్లుబిచు
అమదిరించుఁదముఁ కోరులాడ వీఱ
మలహరులవ్వుమైయు సాందోకలన వచ్చి
చిగిపోతగప్పు పెలయుఁడ్రివిభాది”

“అనుషతీగాంచి దండియెయిపాంగ ముహదైల జాళమాపణం
ఉనుఁగొనిపేళై మునితపోవనికింణని నిల్చిరొక్కెకన”*

వార్యాఖ్యాందమతో తరలిరసుచ నాట్యసన్నాహమునకు వలసిన వార్య
విన్యాసమును పేర్కుమటలో కవివరుని నంగితపరచితి వ్యక్తము.**

తఃకవికి తేవల నంగితాఖిరుచియేకాక కొలదిపాటి శాత్రవరిచితికూడ
కలదనబు శార్మాజమగా ఒక్కచో గాయకవేళాది దోషములగూర్చి
యుగదించివాడు. నంగితశాత్రములందు గాయనదోషములను, రాగవేళావేళలను
గూర్చి నియమములున్నవి. అట్టి పేరలమమీఱట నంగితశాత్రకారులదృష్టిలో
దోషము.***

“హరి హాయాయుధరేతిలను గదల్ వేయించి

యల ముధారారజ్జుల బిగించి
జలదంబులను నీలివలలెల్లాడల నిల్చ
వివిధ గర్జావాడ్యరవమగొల్చు
ధేవమీఱదలేన్నటి వంక్రిక్రేరించి

నోపుగా మెఱుమయ గొనుగుణిసేని
నరసులనొక పొంపు నంధిల్లగావించి
పెక్కుదిక్కుల వారిఁబెంపుచేసి
యలరేచొలకంతణ పేర్చి మాటవాడ్కు
మీఱువాటీలవలరాచ మెచ్చువడని”**** తఃవర్యమున రామభద్రకవి

* రామ., ii - 89

** “అకళంకేందు ముఖీఱమణి యొక ర్మాలాపమున చేపోగా
న కూడేవతవోపెఱలలవిత పీళాదండ కాండంబుదో
దకితస్తాఱువుగాఁగ కీర్మయమున వాగ్దినోలాఢగా

యుకవేళాది నమ ప్రదోషవరిహారకుంత కంతవ్యవిన” రామ., ii - 129

**** గాయఫ దోషములుభూగావేళలు చూస్తూ త్రాపంతముండ్రు.” రా..1

**** రామ., ii - 18

తొలకరితత పేరియాటవారు ఆదిన దేశిత్తుత్ విశేషమునుగూర్చి వివరించినాడు. వేణులు యసుబవలన మొదట యాది పేరిత్తుత్ పేషో అనిపించసు. కాని ఇందలి నృత్తవిశేష రీతినుఁచిలించినచో ఇది కోర్లాట నృత్తరీతియని నిర్దారించ నముషువదును.*

ఈ కోర్లాట నర్తనమున కోర్లాటమాదువారు అంచితము మొదలగు కరణములకో వింతపింతగా తోయవగములమీద నడచు పొడవైన పెదురుగడల మీద చాలదుష్టరములైన త్రిమయలు చేయుచు ప్రాజనందేహము గలిగించు నట్లు అయ్యదములనుండి తప్పుంచుకొనుటు కాపాలు మాగ్గవటపాషుణు మువ్వుగు విపిధ గరూపాద్యరవములు లయ్యమోయించు అడుడురు. ఈ కోర్లాట నర్తనమున తొలకరిపేళకో వర్షములవడిన ఆనందనమయములో గ్రామీణులు అడించుకొవి ఆనందించెడి నారేషో! అందువలననే రామభద్రాద్యమీద్వాని వరతువునమనంధించి తొలకరిపేరియాటగా నుట్టంకించి యుండునని తోచు చున్నది.

ఇట్లు కావ్యంకరిత ప్రవనత్తులలో గన్వట్టిన గీతపాద్య నృత్తప్రవనత్తుల నమకీరించిన అయ్యలార్యాదు పంగీకారిజ్ఞదేయమి నిర్దారించవచ్చును.

ధూర్మల నంగితార్చులే

కవిధూర్జు కవితయిందలి అహలిత మాచురీ మహిమావ్యక్తితో వెల్ల పిరియని గానరీతి;

ప్రతిష్ఠలు చెలంగిన కవిధూర్భటి వయ్యాలకే గల్లినో అతుకితమాదురీ మహిమయని ప్రశంసార్థాదైన ఈకవి ఏలనో గానమహిమను ఈకవనమున జాపలేదు. ఆట్లని యాతడు ఫూర్మిగ నంగితావభిజుద్దమటు వీఱవదని ఆటి మర్కుములవంటి వయకులు కొన్ని కాళహస్తిమహాత్మును నికితములై యున్నవి. అందు మొదటిమాట కాళహస్తల నుండు ప్రవ్యాక్తము చేయువటి సర్వరాజు మనోగతిని వర్ణించుపుఱు ఇట్లు ప్రపుకమైనది.

“ఏహునిధ తానసంవన్న, గానంకుల

నిక్కచొక్కుడు తననేటి వదలి”

ఆందు దూరటికి లిపునంఖ్యాకమైన తానములను, కూడితానంటులను గూర్చిన సంగీకరాత్మకించి ఎలిగినవరసుకి విర్యవాదము.

ఆంకొకచో వేళ్ళకూతుల కథలో గానమావశక్కుమనుగావి నాట్యవద్దకిని గాచి చొప్పించుటకెంతయో అపువున్నది. కానీ కథి ఒకమైపు కథాకథన శారమను మణియొకమైపు రక్తిలావచేషు వహించియున్నాధగాన మాటలకోచే అడానిని శోచిచు

“రపికులు మీగావరవమువ వచ్చి”

పొడరె కెవలక్కి పొదుగులు” అనిపించితాను. అట్లే అంతకు మండు అవేళ్ళమార్క

“కీర్తిల వాయపాడు ఈన శూరిమి బెద్దలబోట్ల పెట్టకు కొగ్గుక కణాచిలానములంగలయ్యునుఖీల పాటు

ఆట్లే తనకుపుల వంగికవిశారదంఁజేయగోరి

“నిరువమకలనాద వరివాది నవీష
 లాధిగాఁగల గానయంక్రమములును
 దత్తిజ భరతమాత నాంజనేయునోహాళ
 మతంగప్రముత లాప్యాగమములు” సంతరిచినదట.

ఆపేశ్యబూరికతుకూడ లోకసామాన్య వివాహాగానములు ఉమాగిరీశస్తుతిగాగ పాదుచుండురట.

వాటేచతురానసుల కథలో వాణి రుథంయుళం నాదంబులపీఠ వజ్రవిర్మిత తులాకోటి ద్వయింబున్నగై నేసివదేగాని వీళాడి విద్యావినోదముల నలరించలేదు. ఇంకుమించి ఈ గ్రంథమున సంగీతప్రస్తుతులు చెప్పుకొనడగినంతగాలేవు. వహాజనరవ వహ్నిదయుదగు వీకవి అతులిక మూడురీమహామాన్యిక వవితాగాన వినోదముల వివి ఆవందించి తనకవమున అధ్యావివి ప్రతిక్షేపించినాదేమోకాని గానరీతిగా స్థానము ప్రకల్పించలేదు.

కుమారధూరటి సంగీతార్పణ

తమార దూర్జీకవి దూర్జటి వంశానురము. తన వంశకర్త కవిత
యందున్న అతులిత మాధరీమహామ ఈతపి యిందుమతి వరిజయకావ్యమున
సంగీతముదామాధరీమికించై సంగీతార్పణ వరిజమించినది.

కృత్యదిన కృతితర్త అభ్యర్థనలో కూడ

ఇది నవ్యతరసుధయే సుమీ కాకున్న

విషువ్వార్థి గణియంతు విద్ధముగనువై

1997 1998 1999 2000 2001 2002

ఇది వింత విరిదీగమే నుమ్కాకున్న
పదురసాధిక విజంబజము గతువై

ఆది పల్నాఁజెలిగుతాన్నద వీళయేనుమా

కాకున్న పద్మరాగరిమ గనునె
యనఁగ.... షైవునగు ప్రచంధమహర నొనరింపు”* మని సంగీతకథా
నాంచితమునే నంఖాషము సాగివచి. ఇం గీతిసాహితులు ఏకప్రతి పిండ
సాధమై పద్మరాగరిమయేం, నంగపంము లభించెనది.

ఇక కథోవక్రమణము జరిగినపక్కలు వాత రఘుమహాదీర్ఘుడు తనకఠకేగుడెంచిన క్రైత్పుని అతపి గురువుగు వారాధువి క్షేమమతుగువుపుడు వరటంతుమసేళ్ళురజవి వ్యాఘ్రమహారించిపాడు. వారాధుడు వీటామునిగి ప్రసద్భూతగుఱటయే ఇట ద్వారించిపుటది

దివ్యతీయక్కానమన అంధమతికథల్ అజావిగాంచి విరహమహాద్రోవ
పందర్పమన చెలలామైపీకివి ఎఱగడోరి కురిపించిన ఘృత్కువాలో అష్ట
కార్యక్రికరీకియే ఇం వ్యక్తమైనది.

“ಪಾಟು ದರ ಪ್ರಾಣವೀಕುಂಡ” ಇಗ್ಗೆ ಅದಿ

గోద పీచియకంతి మీటివేమ్మి

మమ్మరమ్మనమవి గారవము గమ్మకరమ్మ

ನೆಮಿ, ನೆಮಿ, ಕಿ ಅಂ ನೆರ್ ವೆಮಿ?**

* అం. వ. i , 33

** 11-83

కుండిన పుర్వముఖుదైన రోవళర్షి తమ రాకమారి సందేశమును అజుని
కళకు గొంపోయి రాయణారియగుప్యేక తస వర్షనానై పుణ్యమును వ్యక్తముగు
శిరులో ఆమె అందచందముంతోపాటు ఆమె విద్యానై పుణ్యము వ్యక్తము
చేయుంలో సంగీతమూర్ధ్వముగు ప్రాణమొసంగినాడు. ఆమె కంచప కోకిలపీణ
కలరవముల గెఱ్పులనుచెల్పి ఆమె సంగీతపొండితిని వ్యక్తముచేయుచు

“పాణి ప్రవాళ సంఘరిత ప్రవాళమై

నథరుచుర్ తంత్రుల నాట్యమాడ
కనుదోయి చూపులప్రము క్రుతులనంటి

....

తాళగతుల నేడ్చుతల జాపుటయేగాక
తాళవృత్తత కుచద్వయముదార్ప

బాటి చండ్రాన నానటత్వాటి కుచకచటుల
కంకణ గజఘనవ్యవ మెనంగ
వివిధ మృదుతాన తావ్రవ్యవీణయగుచు
ఫీఱ వాయించు నెరనాగ వేదుకలర్చి*

ఆపరాగణివమును గముదోయి చూపుల ;

త్రైతులనొనరించుటయాదుస్త ; తాళగతుల నేయుచూపుటయాదును వివిధ మృదు
తానే కాన్ గ్రమీణిభుమిగుచు ; చీఱవాయించుటయాందును ముమ్ముగాగం వేదుకలలో
అయిలవాగ సంగీతాత్మ బ్రాధియే వ్యక్తమైనది. “అతురిత శ్రీపిలానంజు
త్రైతులదార్య”ను వర్ణించి శ్రీరాగాత్మావసేమ వ్యక్తముకాగా కాపాశములో
“అస్మువరమిష్ట జంపికలంచు” అనిన మరియుక వదవలరితో కాపాశావాద్య
వ్యక్తము కొమ్మెకల్పించినది.

— ఇందుకుటి పిష్టుంక-విశాఖ-చెడనసందిన అయికుమారిని అంతరాంతరముల
కొన్న అంచుకి వసిగల్చిన రీకిలో సంగీతకమే ఇట్లుచోట్లు చేసికొనినది.

“ఇయేమీ ధరణికేంద్ర తనయుండినాళ్ల రీతిన పథ
సదులాహ్ దమతోద ప్రొమెట్లులిడగా సాహిత్య సాహిత్యం
వరల సీగానవినోదవై అయిల కుంభకోర్చి వ్యుతించడం
చూర్లు వల్గుగ ముదహసకంసన జాచన తచీమాన్యముకు”

ఆందుమతిని వనవిషారమున వినోదపెట్టి విరహమును మహింపయుత్తుంచి
నపుడు.

“పాటలగంధులు పాటలాటారుచు
....
రాగమని గద రాగముతంటక
కిన్నరగైకొనగ కిన్నెర చేపెదు”* ఇత్యాదిగ గితహార్యములు వ్రష్టి
వితముత్తైనవి.

చతుర్ధాక్యమున రాయబారిగానేగిన పాటుడు తిరిగి పురమునకేతెంచి తాసు
గాంచిన అఱమహారాజు నగరమును వర్ణించు నందర్శమున

“అమిత కల్యాణ మణితోరజాభిరామ
మతుల హృదాయనవర్య బాద్య వ్యవంబ
ధరణ మరవేదకాత్మ బింధురరవంబక
తథ్యారీ వరమక్యద్యుత ప్రదంబ”** ఆనుచ్ఛేదకాత్మింధురవంబతో
కల్యాణమయి సంగీతధ్యానమునే మేళివించి వివిహినాథు. సూర్యోదయమునకు
మందరి వేకువ తేకువలోకూడ “మాగదవల మథురగితవ్యమంబులు, చల్లపీచి
తానములు, తానమానంబులనుసంఘిగు గానంబుల కాణలగు వారల లైషింమువ
ప్రతిక్షణమునన సవిరకగకిణిలగి బాణుగానరికియు, వ్రివిచుల మారికి రస
ర్యాములు కలగి మెలపి ఒక్కమ్మడిగా ధ్వనించిన సంగీతమునచే అవకాశ
మొనంగినది.***

* ఇం. వ. ii - 95

** , , iv - 8

పంచమాక్ష్యానమున పెండ్లిపేదుకలో సంగికమునకే వ్రముతప్పానము
లభించినని. రఘుసృష్టాదు అజకమారుని పెండ్లికాడుకు గావించు పేదుకలో—

“కంకంకితతి పాటనీలీదయే గాంఖ్ర్యోమేకంబు గుం
పుడు పొంపురీ వెలయింపు వాద్యవమంభోరాకి జృంతదివ్యో
వలసత్రైషిశోంగ నయ్యజాదు రేవే బెండ్లిపీటన వసించే” నట*

ఇట అజవి పెండ్లిపీటమై కూర్చుండజెట్లే ముచ్చుటలనచ్చుటల తిర్చు
కాన్నది గీతియే

“ప్రాచ్మాశిర్వచః ప్రీధితో కోరుగః
పాట లాధకపెన పాటలమర
శంధమాగథ హృద్యవాక్యరవమ్ము
కంతథేర్ ర్యసుల్...”**

అజదు పెండ్లికాడుకై కాబోతు అ త్రవారింటి స్వయంవరమున పాగ్గానుటకు
తరలివచ్చునచ్చుదు అతచికి వేసు నడలినచిట నంగికము.

“వచ్చునెడన నృపాలసుతవర్యువి ప్రోల సుపాంగ నిస్స్వనో
ర్యచ్చరణాంగదూరవ మృదంగజతాళ జధింధిం మధ్యసుల్
మేచ్చు మటించ మీరమణిగజముల్ నటియించె పేక్కున
య్యోఖిర ముద్దునుమ్మల క్రియర్ నయనాభివయ వ్రవిజతిన్”***

అటిటు ఇంగికలో వాళ్యమ్తతములగూడ ఇతగల్చి పేతుకదువరించినది.

* అం. మ.

** 20. 7 - 32

*** 22. 7 - 33.

“.... అయ్యాజువి శంఖారావ
 గంభీర జయభేరి కావిదాన
 గఱ మంటికా మంచుజునాద బైంహిత
 హాయహేతిక స్వేచ్ఛారిహయాది
 వర్షిత సుమఖ్యంద వాసనాగత భృంగ
 రవ దివ్య కామినీ రచితగీత
 వివిధ జనసోత్రక వితతధ్వ మృష్టలే
 కీథవించి....”*

పవమూర్తమాన జిథిరవము చండున పెలపినప్పుదేమి చెవునసుచు
 కవియే అనాహత నాదమాధరీ ప్రఫోవణమును ప్రతిధ్వనింపజేసినాడు.

స్వయంపరమును చూడగోరి అరుదెంచినపారుకూడ “మృదుక విరావతాళ
 పమ్ముర్నినదమలర నేకెంచినా”రాగ. అంతఃపురముసందుగల కాంకొమణిల
 పెండ్లిపాట.

“పెండ్లిపాటయ తనరంగ ప్రియమెనంగ నొండొరుల సందకింపుచు
 పదికలీల” పెండ్లికుమార్తెను స్వయంపరమందమునకు కావితచ్చినారు.
 స్వయ్యువరానంకరము,

“తీయతర రోతన ప్రపములాసిలన వటుహృద్యపాద్యముల్ మొరయగ్”
 పెండ్లిపించై వథువసధివళింపజేసినాయ. అప్పుడు భేరిమ్ముదంగగంభీరసాదంణిల
 వందిమాగచకీ రసయ క్రందుకొగగ వివిధ మృదుక కాళివీరపరము. మొరయ
 లాంగనాతకుయ సృత్యమాద పెండ్లిపేదుకలో సంగీతార్పణి గ్రందుకొనివది.
 అప్పుడు దశదికాపటల వార్యద్వ్యానుల కడుమించినవచి సంగీతమేళంకు సందడించే
 నని తెల్పుచు కవి మొరసినాడు. ఇట్లు సంగీతము ఆర్పాటము నెఱవ

* ఇం. వ. 7 - 54

**

***

****

సాహిత్యము పొరోపొత్యము వహించి ఇందుమతి అజమహరాజుల వివాహము విర్వహించ కావ్యము మంగళంక్రమై ముగిసింది. కుమారధూర్జటీ సాహిత్య సాహిత్యములో నంగితాకృతితో కవనమునునడిపి అతులితమాధురీ మహిమావ్యిక్తముగ ఇందుమతి వరించయగాథను ప్రతల్చించినాదు ఈకవిక అమేయుర్గాగిత శాత్రుపాండితయున్నను లేకున్నాను ఆతడు కల్పించిన కథాప్రకల్పనమునమాత్రము నంగితార్ఘుబీని అందించి ఈతని నంగితప్రేతిని పెలఱించినది.

ఈకవి రచనచే కృష్ణరాయవిజయమును మతోక ప్రమంధమున్నది ఇందు ఈతడు నంగితప్రవంగము నెక్కుడుగా చేయలేదు. కతిభర్త ఆర్యేచిన వేగకటాద్విగారి సభాస్తానమునమున్న “నరనమృదుల నంగితార్ఘారదా వరాణక వారదముని నాయకులంగు గాయకుల ప్రస్తి” చెచ్చినాడు. దివ్యతీయశ్వాసమున కృష్ణరాయని వట్టాభిషేక నందర్ఘమున “శంఖ కాహాకథెక్కిప్రచండ వాయి రవములు నిండినవనినాదు. ఆనవర్ధ చిత్రవాద్య స్వీనఉబు తోడ భేరివిరామము భోరుగలుగ రజరంగము ముంచినదనినాదు. ఇంతకంటె ఔంచిన నంగిత ప్రసత్తులిందేమియులేవు.

రామాయణ ప్రథింధకవుల సంగీతప్రస్తావన

ప్రథింధయుగమున సంగీతకము కవననహక్కుతియై రామాయణకథా కావ్యములందుగూడ శాస్త్రోద్దీరికప్రతివత్తితో శేషరిల్లినదనుటకు కంకంటి పాప రాజకవి ప్రచీతికమగు రామాయణము మూర్దలయుగుచున్నది. ఈతదు విష్ణుమాయా విలాసయుక్తగాన కర్తయుగుటంజేసి ఈతనికి సంగీతకము పెన్నుకోవెళ్లిన విద్య యగునవుట నిర్యివాడము. యత్కగానము సంగీతకప్రధానమగుట ఆవళ్యకము. కావి కథానుగతమగ రామాయణమునందు సంగీతకము త్రుతిమించి రాగమున బిధుట కవకూళముచడరు. అయినను కవి నంగీతచతురుడగుటవలన కథాక్రమానుసారమే ఔచితీ నహక్కతమగ సంగీతనథా సన్నివేశమును ప్రకర్చనము గావిచి తస్మానై సంగీతప్రతివత్తితి ప్రదర్శించినాడు. కథానుగతముగనేకాక అంకితనమయమునగూడ కవిదైన సంగీతాధనమే ప్రవ్యక్తము.

తన కావ్యమునంకితమగ గైకానసేతెంచిన బ్రహ్మగాంధర్వ చిద్య విదుడగు మదనగోపాలమూర్తి షుర్భిదాచేతగల జగనోర్మహనుదై కవివరువి స్వయమ్మీమలో నేయకానినాడు * అంతేకాక కవివథడు ఇతః హర్షము అంకిత మొనగిన విష్ణుమాయా విలాసయుక్తగానమునందుగల మథానుసారి వాత్సల్య కొకిక్కయున్నారమనినాడు మదనగోపాలడు.**

*“తలము వలగొన్న పించెంపు దండవాడు

విమల శతవర్త తైక్రనేత్రమంచాడు

మర్భిదాచేతగల జగనోర్మహనుందో

కండు నాస్వయ్యమునము సాక్షత్కర్మరించే”

క. రా. పితక - 19

*“శ్రీవెలయుమున్న విష్ణుమాయా పాలవ-

యత్కగానంట మాకె నమర్యణమగ్గు

సేపికది యాదిగా మేషునీసుదూను

సారి పాత్కులఁజోకిక్కయున్నార మనఫో”

క. రా. పితక - 22

అవశారికయుడేకాక కథానుగతముగొడ కొన్ని వట్టుల పాపయాయలడు వంగితప్రస్తావనను గావించియున్నాడు. సేతారాములు రావణవథాసంతపు తిరిగి స్వస్థాపాయాత్మై, అయోధ్యాసితులై సుఖముగానుస్నాపుడు కవి తీరికగా వంగితక వినోదమును గల్పించినాడు. అది విలాసార్థము గల్పించినదయ్యును వంగితకూవిన్యాపముగా సద్గునివి తీర్పి చిద్ధులో పాపరాయని నంగితకాస్తార్థటి పెల్లివిరిపినది. ఇందు గితపాద్య సృత్యక్షత్రయైన తౌర్యత్రిక విధము ప్రస్తావికము.

రామచంద్రుడు నభాభవనమునథివసింపగ వందిమాగథులు ఆహ్వాన మహావి తై పారమైనర్చిరి. తదనంతరము వాధ్యముగతమైన గానము వినిపించి నది. ఆ పిదవ నాట్యాఖినయము ప్రవర్తితము. సభాంతరమున ప్రవర్తితమైన నాట్యశంగులలో దేశ్యస్నేహ్యహేవాకము పెల్లిపరియుఱచే దేశప్రక్రియుండు కుటుంబు అభిరుచి ప్రవ్యక్తమైనది.*

*“గవి పెనచీసి హోన్ను తెగికాయిలు చన్నులఁడుకఁ తంత్ర
క్రూరువునచీటి మెట్లులొడికంబుగ నొత్త స్వరంబులన్నియున్
వరువువహింపడుకలయ నంగితి గితములున్....

ప్రవుత నొక్కలేమ నరపాలునకున వినిపించే పేణయున్”

ఉ. రా. vi - 134

“ఫ్లూరములయురెమేఱ క్రతిణగురె మూర్ఖున కంపితంబు చా
శురె చిరయ్యాల్ మెఱసేటో నెరమీటు కులంబు లాయుమ
దీర స్మృరితుబులమ్మయుని శేచియలొల్కెది జీలుపాటలోఁ
దటణ వివంచిమీఁతె వసుభావతి మెచ్చుకొనన రన్నతన్”

ఉ. రా. vi - 135

“తంబురమీటి వేతావతి కానములెంకయు విప్రరించి రా
గంబురక్తి రాలుగరగవ చిలుప్రోడులు వల్లవింప వ
శ్మేషాముఁఁ మనోహర తుల్యాగణి మీదివంబు పాదినన
క్రూరములక్త ఇంచే నశకున తలవంచిరి పైచికాగ్రవణల్”

ఉ. రా. vi - 136, ఉ. రా. vi - 137, 138.

ఈవద్యములందెనో్న సంగితసాంకేతికములు దొరలినవి. కథానుగతముగ గూడ ఇబ్బి పారిభాషికములు* కేవల త్రుతిపూండిత్రముగాక పాపరాజుతనదైన బహువిర్కుల త్రుతమునకు ప్రతీకగా ప్రయోగించుట గమనార్థము.

తదనంతరము లవకుల రామాయణమున తన సంగిత కళాప్రవణక్యమును ప్రదర్శించినాడు. వార్షిక గురువరుడు ఓమ్యుయి లవకులను—

“ప్రవణతమీఱ మీరు కవపాయక రాఘవద్రాప్రవంచమీ

....

.... చదువుగా వలయు సీజములందఱున్ విన్నవ్”**

“స్వరములుఁడాకముల్ లయుయ సారపుమీఱు కొలంబులేర్పుళన్

జీరముగ మీకు నారయణుడు సెపిన ఇంక ఫలింవ వింక మీ

రియవుయ వీచెలూసి చిసమివ్యుది సద్గులలెక్క రాఘవే

క్వయు నథఁటుడప్పిటిబి చారుచరిత్రమునట్టులోవనవ్”***

“అనో్యేస్వయ హస్తదుఢావృత్తులేశుగనొం ... దొరుల

యావలా వలవచ్చి.... ....

కంకజమంజీర కాంచికల్ మోయన - వ్యాపనవ్య మ్యార్తిఱాపి చూపి తాళవాద్య రపానుకూలముగామండ - ద్రుత మృదుగతులను దిరిగిదిరిగి , యసువమ రసోదయంటున సభివహాతి చిక్రవ రసరాగులఁణెంగి చెలఁగి విదివదిన మన్మథోన్నద ద్విపదములన వఖులు హర్షిసకము సల్పిసంతస్తిల్”

ఉ. రా. vi - 140

* స్వరము, కుత్రి, మూర్ఖుడు, కంపితము, డార్, తాయి, మృగితము; శానము, పుష్పాంజలి, వదచాలిక, జక్కుటీ, కొరవంజి, మీరిజ, హర్షిసకము, మండ, ద్రుత, మృదుగతులు.

** ఉ. రా. viii - 46

*** „, viii - 46

“సమయముఁఁఁఁఁఁఁ యొక్క దివసంబున రాముని యొజ్జకాలన
క్కుమయలపోయి యందుఁగఁగుడి విషంచికలూని తానమా
న మానముఁఁను రాగముర్ వినివిన్ జెలావై చెవులానసండున్
ప్రమదవయోధిలోమునుగు భాదిరి రాఘవరిత్ర మింపున్నన్”*

“క్రతులు బెరయుఁ న్యురములచొవ్వు విడక
బూలక్కుతగునుఁ దోషములఁకూసి
ఫున విదముగాన షడ్జంబుఁగలసిమెలసి
అక్కుపలవారి గానంబి సొక్కువర్పే”**

“అనక కుమారి కాత్మజులు సారెఱు చక్కుగఁతెట్టి మేళవిం
చిన కవపీణియీర్ మొపయుఁజేయుఁబొదిరి రంగుర కులన్”***

“న్యుపములయుఁరె మేలుక్కుతి బాగురె మూర్ఖున కంపికంబు బా
పురె ఒకిరయ్యాదార్ నెఱపైఁబోనెయమీటు కులంబు లాయుమ
ద్విర మృరికంబులమ్మయుని శేనియుక్కెడి వారిపాఱు లా
దరజము మీఱగా వివిముదంబాదవన బతిమెచ్చెనెమ్ముదిన్”****

మొత్తముఁద కంకంటి పాపనాయ్యారు కాయుగంభర్యుడై ఈరామాయణ
వ్రంధనిర్మాణమును గావించినాడనుఁ దబ్బరగాదు.

మొత్తరామాముఁఁము : కంకంటి పాపరాజవచె రామాయణ గానమును
గావించిన కవయైర్మెల్ల తన కావ్యంతరితముగ సంగీతక్వస్త్రావను
గావించుఁ అంక అవశ్యముగ నెంచలేదు. ఆమె లాలాన్వపోదసములను సంగీత
కథ్కుంరో క్రూచోదమునకే కొంత ప్రాధాన్యమిచ్చినది అదియును రావణాసురుడు

* కు. viii - 51

**,, viii - 52

***,, viii - 60

****,, viii - 62

రాముని ఏడురోగ్నన నేగునష్టదు వార్యవ్రఘోవణములను మెరయించినది. అట్టి
యైడ ఆమె వక్కాణించిన వార్యనామములు కొన్ని కనుని వినచి శుద్ధసున్నావి.

“ఫేరుల్ తమ్ముటల్ పెల్లనిస్సాంజముల్
బూరగొమ్ములు కంచువీరిజములు
సుకిలప్రోవులు వీరమ్మడిలన్ గిరుగిల్లు
పైవైన తప్పైటల్ పిల్లిగ్రోళ్లు
తారయ చమ్ముటతారయ శంతముల్
కాహాళల్ పసిందిదక్కులును తిరుదులు
గాలిగొమ్ములు దోళ్లు తైవట్లు రుంజలు
చృత్రనంషంఱలు చామరములు
బోయకలఁగంగ దిక్కులు బూరచీల్ల
దనుజ వర్గంబులిటవంకఁదవిలి కొలువ
పెచలె నన్నాహామహరంగ వీరరరవము
కరుషుగట్టిన చందంబ గానఁఁదఁగు”

ఇంతకుమించి నంగితప్రస్తావనకు నమ్మగముగ గావింటటకు అవ
కాళమును ఆమెకు రామాయణగ్రంథమున కఱగలేదను కొనవచ్చుమ.

కందుకూరి ర్యద్రకవి యందుకొనిన లయవిన్యాసము

ర్యద్రకవి కృతములగు జలార్థనాష్టక నిరంతులోపాశ్యాన సుగ్రీవ విజయ కావ్యసత్రయమున గానఫజేతి అందగించినది. రాయులనాటి సంగీతరసికత ఈతని సుగ్రీవవిజయమున రూపుద్దికొన్నది. కోటలోని రాజగారికి సంస్కృత నాటకములలోపాటు ప్రజలిచ్చించు పీఠినాటకములుగూడ సచ్చిరాటగుచున్న రోజులివి. కాపుస కేవలము గ్రామ్యభాషలో పామరణనుచ అన్తవ్యస్తముగానాదు కొనెడి పీఠినాటకముల్కిని కొంచెము నుస్కారించి ఈ కందుకూరి ర్యద్రకవి సుగ్రీవవిజయమున యక్కగానమును రచించియుండవచ్చును. అందువలన సుగ్రీవ విజయమే తొలియక్కగానముని సాహిత్యపరులు అఖిప్రాయపదుచున్నారు. యక్క గానమునుది గీతికి సాహిత్యికి, చేతికిమూర్తికి మంచ్చేమార్గమున నడుచు మధురరచన, ఇందు ర్యద్రకవి రాగన్యాసమును ప్రవర్తులకు పదరివైచి లయవిన్యాసమును ఛందోవైవిర్యముమలచికొని రచనసు సాగించినాడు.

ఈ యక్కగానమున సీకవి క్రిష్ణు, యంపె, అటులయచటుంపె ఏకశాధికములకు ఆర్థచంద్రికలు, ద్విపదలు, బగదలు మున్నగు ఇయాత్మిక శందోవిన్యాసముల ప్రతిపాదించినాదు. ఇవి ఒక్క తెగునపరాగలవిగాక భిన్న గతలలోపున్నావి. మృదంగజతి విన్యాసమనుననరించి పీనిని వింగధించవచ్చును.

రగదలను తాళలయమానవద్ధతులకు లాషణీకాగ్రేసుమైన అప్పకవి అనంతరకాలమందిట్లు ఆను కాసించినాదు.

తదనేదు లఘువులు తొలగించి చదివిఁఁ

ద్రిష్టికు వృషభగతి వదయుగము

రాతిఁగదఫలనోక్కు లఘువుమానిన దుంపె

యగు ద్వీరధగతి సమవదయుగము

శుద్ధతగు రచ్చెరకుఁడురగ వలనాహ్వయ

పీకశ్శమో మధుర గతికి

నంప్రికిర్వదినాలుగట తాళమున మాత్ర
లోలి విళాంతి వధ్వాలగింటఁ
దెలియ వర్షాంబ నర్థచంద్రికలు వీఱ
యక్కగాన ప్రచింధంటలతకవచ్చ
రగడ భేదంబ లవియంద్రుఁదగి కపీంద్ర
లలిత నిజసేవకస్తోసు యిధిధామ”*

ఈందురచైరయని అప్పుకవి అనిన ప్రక్కియ విధవ రగడయని వ్యవహారమైసట్లు భావింపవచ్చును. ఈ రగడాలోనింకను అనేక విధమలైన జానవదకవితారీతులును శేరిపవి. అవి, లలిత, శోలిల, సుఖ్యలల, అరతుల, భవళముల, చందముస్తులు, వెన్నెలపదముల, నివాఃపదముల, విరాః పదముల, తమ్ముదపదముల, గొప్పిపదముల, కోకిలపదముల, చిటకపదముల, అలోనేరేట్లు, నీపకంద్రములు, త్రిభంగుల, ద్వీపదల, త్రిపదల, చౌపదల, వట్టయల, మంజముల, జఘ్నాలరేపులు మున్నుగునవి.

ప్రవ్రథమున రుద్రకవి కండుకూరి ఇనార్ధనస్వామిని కొనియాదు నందర్శమున త్రిపుటితాళములో ఒకగీతివిట్లు గూర్చినాదు.

“లలితగాత్రుదు కథచరిత్రుడు
దలితక్కుఁదు సుజనమిత్రుడు
నలిననెత్రుఁదు కందుచూరి ఇనార్ధనుండకఁదు”** ఇది “తకిట, తకతక, తకిట తకతక” అను మృదంక విన్యాసముఁకమువుగ సాగిపోశును. అట్టిదే యుంపెతాళములో గూర్చినడి మణాకట్టి..”

“ఇనవంకతిలక నెనిభకమాతవ మాత్రి
నవిలజాఁదు నాపేరు హమమంతుఁడంద్రు
కపులకెల్లను రాణ కోర్చ్చుతాడముల
నిపుణుడు సుగ్రీవుడ వరిమితలుఁదు”***

* ను. మి. బి - 2

** దు. బి - 2

*** దు. బి - 7

దీనికి ఘృదండ్ర విన్యాసము—

“తకతకిట తకతకిట తకతకిట తకిట” అనిన తగియుండును. కదులుంపెలో వింకొకటి యిట్లున్నది.

“వనశరో తమల్లెల్ల వచ్చి
మంచిదినముచేకాని నష్టు దెచ్చి
కపరాణ్య వట్టంబుగట్టి”*

దీనికి తగిన ఘృదండ్ర విన్యాసమియ్యది.

“తకతకిట తకతకిట తకిట
తకిటతక తకిటతక తకిట”

ఆ ఏదవ ఏకశాఖములో గూర్చినరచనలు చకచకసాగి తకతకమచి ఘృదంగము వరికించినట్లేయున్నది.

“ముక్కులు చెక్కులు మూపులు పీసుర్

....

గళములు శిరములు కొనులు పీసుర్
కరములు నురములు కొత్తునుచేట్లను”**

“తకధిమి తకధిమి తకధిమి”యని సాగిపోవి నడకయాది.

ఈక ఒకే వ్రుత్తియుటచెందిన అర్థచంద్రికలను వివిధవిన్యాసములలో వేర్వేరు నడకలకో విచిత్రముగా గూర్చి రుద్రకవి బ్రహ్మాణినేగాక లయిచిహ్నము గూడమపాపించివాడవిపించుకొవినాడు. వావితుదాహారాణములు కొన్ని

* మా. డా.

** మా. డా. 4 డా. డా. 1

“చదువుల దెల్చిన జిలచరపతికిన
తుదరము మోసిన కూర్కుంబునకున
మేదినదార్చిన యూదిమ కిటికిన”*

చీనికి ఘృదంగ విన్యాసమిది.

“తత్తతక తకతక తకతక తకిట”

ఇట్లే వివిధ ఘృదంగ జిలివిన్యాసములలో సాగిపోవు మతికాప్పి య్యా చంద్రికయన్నవి.

“కమ్ములన్కుర్ గ్రమ్మగ వగటున
బోరా విధివశమని తలయూచున”***

“అంత నెత్తురుటేయలంతటనె వచ్చేన
రక్కుసుని మోషములు నెక్కునము లాయైన”***
“స్వర్జకుంభములందు గంగాజలము దెచ్చి
అంబణ వ్వ తనూజాతథిపేకమును జేసి”***

ఇట్లే య్యాచంద్రికలేకాక కొన్నిదవళములుకూడ ఇట్లు కూర్కుంబినవి.

“త్రీరాముడు గుణాధముడు వారిజదళలోచనుడు
ఖారత రావణుఁగూలిచే వారీమజేఁవలయున”****

ఈనాదు ఆనవదుల పాటంలోగూడ నరిగఫినించని ఏంలంగుడూడ
కొన్నించేని కందుకూరి కవి సుగ్గివపించయమున విశేషించివాడు.

* మ. వి. 1 - 1

** మ. వి. తు. 12 - 2

*** „ 14 - 2

**** „ 40 - 1

***** „ 40 - 4

అట్టి ఏలకిదియొక మచ్చుతునక.

“భానువంశమునుబ్బెట్టి
దానవ కాపివిగౌటీ
పూనిములము నిర్విహింపవా!! ఓ రామచండ్రా!!
మౌనివరులు నమ్మితింపగా
రాతి సాతిఁఁసేని పురా
రాతి చేతివిల్లి వితిచి
థూతలేంద్రు పెల్లిమెచ్చగా
సీతను వివాహమాడవా!! ఓ రామచండ్రా!!”*

భరత వాక్యమునుగూడ లయాత్మికతో గూడిన సీద్యివదలలోమలని
కందుకూరి రుద్రకవి తనకావ్యమిట్లు మంగళాంతము గావించినాడు.

“మనశేఖ్యరుఁడు పోయే మూల్యవంకదమునకు
కినతసూభుషుఁడు కిష్కింధకేతెంజె
తారానమేతుడై తరుణీకృతోవ
చూఁడై వేద్ముఁడు నఱవుషుండె”**

మొత్తమయీద ఈసుగ్రీవవిషయ యత్కగానమున కందుకూరి రుద్రకవి.
లయాత్మికువ ప్రాధాన్యమిచ్చి చంపోరీతికే అందమును విసూత్నిరీతిలో సంత
రించినాడు

తాకవిదే విరంకుళోపాఖ్యానమును గ్రంథమింకొకటి యున్నది. ఇంద్ర
విగమకర్మవలె బ్రథికిచేసిన విరంకుతునకు తర్మదిచేయించిన విధ్యాఖ్యానమున
సంగీతాల్ఫ్యానమకూడ మన్నిటిట్లు,

“చదివించెన ద్రయావాచ్యముర్ గఱపెత్తాత్రముర్ వళింపించెన
.... గాన్క్రియ విదువింగా నొనరించెన”***.

* మ. వి. 41 - 2

** మ. వి. పు. - 43

*** మ. కు. పా. i - 94

ఆక నిరంతరుని యోవసప్రాయర్షవరజ్ఞలో సృత్తరీతియే యిట్లు సౌభగ్యమీతినది.

“పూర్వానంపూర్వ భావంబుపాయఁబాయ
దబుఱ యోవన లక్ష్మిన త్రసముసూపె
విత్తరము జూపు పాకరక త్తేవోతో”*

అట్లే నారదుని స్వరూప స్వభావావిష్టులిలో ఆతనికోపాటు ఆతని
మహాతీధ్వనసమిట్లు

“అనంద జలది ఘుస్తురిలు మాద్యి మాయకా
హతచేత మహాతి ప్రొయ్యాగగా”** వర్షితమై వాద్యంతి ప్రతి
ద్వానించినది.

ఇంకొకచో

నివుణత దీపించు నృత్యవైశరి చేత
పెంపానపాంచిన పెద్దతీకము
సరవన సంగీతసాహిత్య వరిచయమునఁ
ప్రాదు చెందిన బహుమాన పాటవము”

ఇంకొకచో ఐటాచిక చేష్టలోగూడ సంగీతకమునకే స్తాపము గల్పించినాడు
కని.

“సంగీతమాధరిఇవిదేయై నాకవేళ”

ఇట్లు నిరంతరుకోపాశ్వానరచనను పాగించిన ర్యాడ్రెక్సి గానామకూరాముగ
తదనుగత సాఖ్యాతినయియునకు నరిపోవునటు జనార్థనాశ్వకమునుగూడ రచించి
నాదు. ఈతని రచనలలో లయవిశ్వాస సంగీతశాస్త్రమువకు విగ్రహించిన శ్వాసమై
పొగుది అయిరినది.

* వి. కు. పా. డి. - 3

** వి. కు. పా.

తెలాలి కష్టల తెలితేనియ పాట

తెలాలి రామలింగకవిగా ఉద్ధంగారాద్యచరిత్రము దచించి తెలాలి రాజు
కృష్ణుడై ఘటీకాచలమహాత్మ్యు, పాండురంగమహాత్మ్యములను రచించిన ఈ కవి
వచ్చు నుగీతమున గొప్ప వ్రజును చూపించలేదు. అలవోకగ, వ్రస్తావు
వ్రస్తకముగమాత్రమే కొంత నంగితవ్రస్తావన ఈతని కవనమున క్వాబిత్కుముగ
గోచరించను.

ఈతని వంళస్తులలోని రామభద్రకవి తన యిందుమతి పరిణయమున
నంగితవ్రజును చూపించినాడు. ఈ వంళస్తుదేయగు తెలాలి అన్నయ్య కవి తన
సురక్షితావరిజయమున రామకృష్ణునివతె నంగితవిషయమునఁ చెప్పుకొనదగినంక
ప్రెజ్యును చూపించలేదు. ఈవంళమున ఒక్కకవియందైన సంగితవ్రజు కన్నించు
చున్నాడి గాపున ఈవంళస్తులందట నంగితవిముఖులనిగాని, విరసులవిగాచి
చెప్పేము.

ఉద్ధంగారాద్య చరిత్రము : ఈ గ్రంథము 1925వ సంవత్సరమునే
ముత్యాలవారిచే మాహాత్మ్యతీ ముద్రణాకాలయందు ముద్రించబడినది. వ్రతి లహా
పురాతనమైనవి కావున వదునెనిపిది పుటల ఉత్సవమైనవి. మగినవ్రతికే
లభించుచున్నది.

ఈవశమున రాజునక్యమునొందిన. ఫేచరుల వజ్రించువట్టున వారి దుర
వస్తుముగని కవి సానుభూతి చూపించునెవమునపారు నంగితమునకు దూరమైనవి
చేస్తే విభారించుట ఈకవి నలగితాభించికి తార్కాజము.

“తలకా చైత్రికద్వాంతికస్తాతమణి వ్యక్తిష్ట తేశగం
ఇయ..... .... వే
దులమై కూర్చుండి మీటారిగత్తులంగు నింకుల్యాద మోచించు వా
రంకా యా దురవస్తుదైవగతిదీర్ఘన శక్తమే....”*

“ఏకా వినాదంబు పీసుల నాలించు
పనిథూత కహకహాధ్వనుల ముఱచి”*

“అల కైలానముండు హోమమయ కూటాగ్రలెరత్న ని
ర్ముల పీతంబు నిల్చి పొక్కుములఁప్రేమన వల్లభుర్ కోణగా
గల రాగంబుగ మేళవించి కదువేడ్కున్ సిద్ధకాంతామణల్
శింతెల్న గరగంగణాదుచు వరికిలించి తత్కుర్తులన్”**

ద్వితీయ ర్యాపమున మాచాలమని వృత్తాంతమున వేళ్ళాలికము వర్షించు
వుకర్మమున ఆ సుందరి

చదివెన గమతారహాస్యముయ శిక్షనగాంచె ఏకాదులన్
ఈ దిలంబయ్య సమస్త నాచ్యకలనా పాండిత్య హోలన్ మదిన్”***

ఇట్లాపె లలితక్షావిలానములు వివరించి ఒకసాధాపె జాలేందుచూడుని
గుడికేశంచి.

ప్రీతిన కన్నులు ప్రోచ్చుచున్ విలనన శ్రీయుష్మనాదేవస్తే
గీతంబుర్ పొళగొందణాడె రఘుర్.... తానంబులన్”****

“కల మృదు స్వరంబుగల కంజదాత్కలగూడి పాఢనక్కురిక పాటక
శిలు గరంగెఁదర్యులను జేకురు వల్లవలష్ట్టు”***** అని తద్గానాభి
వందనము గావించినాడు కవి.

అటుపిదవ గ్రంథము జీర్ణమైనది. దౌరికిసంతముల్లకు సంగీతప్రవర్తక ఈ
గ్రంథమున ఇంతమాక్రమే.

ఘుటీకాచల మహాత్ముద్ము : ఈగ్రంథమున మూనపశోవర ప్రక్కన
నందర్ఘమున సంగీతప్రస్తావన గోచరించినది.

* ఉ. చ. i - 135

** , , i - 172

*** , , ii - 42

**** , , ii - 151

***** ఉ. చ. ii - 153

“తేట హృదోదుల పాట ము త్రయదువర్త
వచరించు సోభాన పాటగాగ”*

ఈట సోభానమన్ దేశగానరీతి సోభానమని వరివ త్రితమగుట గమనార్థము.

“ఘణిమణిల్లని పాదకటక నిక్కుణముల్

వ్రతుల దైర్యములొ కాలొకలొనర్పు”** అని లలిత రూపభాజ
వంభగు వారణానారీణనంబుల నశలలోని ఉయాత్మికత వర్జునమైనది.

ఘటీకాచల క్షైత్రముల అంబుణాణనకు కల్యాణమహాత్మవంభాచరించు
సందర్భమునే ఏకెంచిన అసనీనాయకుల వై భవవర్జునమున వారలకు

“భాషురంబులుచీచు భాషుకరంబున
పేషుకంకణరనంబింపు గులక

పటహ భేరీశంబ పణవముర్డళ ముత్తు
వాద్యధ్వనుల్ దికాషాలయ ముద్రువ”*** అట వాద్యరము చెలగిన
దనినాదు.

“పోమహర్షుకముగ నుత్తుగ గరుడకే
కన వంపులనె త్తి తాళమాన
విధియు దవ్వుకనుండ వివిధ వాద్యంబుల
మొరయేసేయు తదవనరమునందు”****

ఇందిరాదేవి మంగళాష్టకముల మలవుసెలగ హరికి తలఁక్రాలు ప్రోసిన
దట. ఇయత్కమించి వాద్యాదికముల ముచ్చస్తైనను ఇకలేవు.

* తు.మా.క - 5

** దు. ii - 217

***,, iii - 59

****,, iii - 62

పాండురంగ మహాత్మ్యము : ప్రదమ శ్వాసాది మంగళాశాసన వద్దమున ఈకవి ‘శ్రీ, కాంశాసుఁ’ అను రాగసామములను నిషేషించినాడు. ఇది ఆ ప్రయత్నపిద్దమని అనుకొనుటకన్న అభిప్రేతార్థమంయుతమని అనుకొనుటమిన్న. కవి వల్లమాలినంతగ పాండురంగమహాత్మ్య స్తోరకములగు వైష్ణవగాదల వర్ణించు నందర్శమును ఈగ్రంథమున తచితరములగు గ్రంథములలోనున్న పాటదైన నంగితప్రవర్తకిని తరువారేదు. ఉన్నంతమట్టుకు నిగమశర్మ కథనోనే కొలచిగ నంగితమును గూర్చిన ప్రస్తావము ల్లవకస్యావజ్ఞనమున** అమె వాచక్యమునొందిన పిదవ నిగమశర్మగానించిన పరిచేవనమున గోచరించినది.

ఈ ఆశ్వాసాంతమున కృతివతి నంబుద్దిలో ఆతివి “సారనంగితపోణి!” అనిసుతించుట గమనార్థము. ఇంతకుమించి నంగితప్రవర్తకియే యిందులేదు.

* “శ్రీకాంతమతేగసోధైంగి ధాత్రీన మంచినన దక్కతి
శ్రీకాందవి మీది కుబైనాఁగ శ్రీవత్సముందాల్చి ము
లో కంబుల్చిదలించు కృష్ణుడు దయాకుండేయ శ్రీవైష్ణవ
స్వీకారార్థ విరూరి వట్టిజవతిన వేదాద్రి మంత్రిక్యరున”

** “కాఁపుంగెంటిగురాకుఁటోఁది పరలోకంబంత ప్రాపింపుచున
వాయపాదంబున నాతఁఁండు గడ రూపాశీవరాశాననం
పాపించచ్చుడుగుచ్చ పచ్చవి మదాంధన బండురకోణ వీ
జా పాటింధమపాటి నాక్కు ల్లవకస్యాంగుఢి క్రికీంపగన
పాం. మా. iii - 88

“సన్నప నిష్టేమల్గఱగు చన్నులఁఁయ్యదకొఁగ వాలగా
గన్నెర వీఁజెమెప తుతిగీల్గున సారెఱ చక్కనొతియు
ద్వస్సు కర ప్రమాణములఁడంతులు కీటుచు నాలపించసి
తిన్న వియ్యుద్ద నాచెవులఁడేవియులొల్పుచవుల్ దలంచెదవు”

పాం. మా. iii - 64

ఇందుమతీ పరిణయము - తెనాలి రామభద్రకవి

ఈ కదు ప్రతమమైన మంగళాచరణఫడ్యముననే శ్రీహనరాగమని స్పృంప
చేయుటానే నంగితజ్ఞదముకు ప్రథిలభార్గవము లభించుచున్నది.

తశ్రీలలితాంగి వక్షమునఁఁమైన్నగఁగే గ్రేల తాఁ శీలను
వేఁబోసంగ రంగలదు వేఁకట భూమిదరానేక యా
సీలఘసామున ప్రతిషు నిర్వుల దేహఁదు శారినిత్యమున
జాంచుఁకులాభి హామభామనఁగృష్టుపాయఁ బ్రోపురా**

దేవతామృతులరోగుడ ఏదోయొక నంగితరీతియో, ప్రప్రయయో ప్రస్తా
వనగ ధ్వనింపజేసిసాము. రామభద్రకవి.

“ధవళతరన్నేర తరుణ ముఖాంభోఽ
తారకాంచిత దృగ్ంగ్యాతావమో హరితాష్టి
చంద్రికావరపించ పద్మశమోహన వేణి
సర్వమంగళ మంగళాచరణ మహిత”** యని. ఇందు ధవళము,
మంగళాచారగీతములమునవి ప్రథింధప్రక్రియలు. కాంభోఽ, చంద్రిక, మోహన
రాగముల ప్రఫుత్తి వినవచ్చినది. అట్టే సరస్వతిస్తుతిలో ఆమె

“అవని నాదభ్రమమ్మో తానే తనధ్యాటు
వీణియఁ చిర్మికించ జాణయొనగ
రవ భావభావుక రసనాగ్రమండవ
శ్వరాలవైనాదు న త్రకియనఁగో”*** మొలయునట.

ఇందులో కింతుచ్ఛయస్సుక్యలక్షయాలయ నంగితకము సరస్వతిన్యరూపమున
మొరపిష్ఠి.

* అంశము 1.- 1

** అంశము 1.- 4

*** అంశము

కవియేకాక పాలచూరి కృష్ణద్వాతీవిఖండుకూడ నంగితాచిమానియైనటు
అతని కొఱవలో హృదయానంద సంధాయక బృందమున్నదనుటలోను వీళా
వాదన ప్రవీళా తుటీకృత వాటిలగు వైంచులుస్నేరసుటలోనే తెఱితెలుగు
చన్నది. కృతిక రకు కృతిథ ద్రుతుకూడ నంగితము ఛృందయానందకరమే
అయినది. ఇది తేవలము ఉంపోగానముగ పోస్తికదానికి మూదలగవోక పద్యమున
సుట్టించినాదు.

“.... ....

....

గాయకాఫిల కవినాయకా వ్ర సుధిని
కాయకాంక్షి ప్రదాయికుఁడు

నసినమాన్య ప్రభాపసదవన రాజి
గేళహీ శంకమధ్య కాపుక్కిద్ద
రవ హరిద్వంతి నిధగజ నివహహాయుఁడు
విష్ణునిఖవుందు పాట్చురి కృష్ణనిముఁడు”*

ఈక శారిగోప్యముల గారిపాటలలోగూడ రాయములను వ్రకర్మించిన
దిట్ట ఈతదు.

“శాయన పాటలవాడ నన్యకలకంక త్రాంకిచేఁగోయిలక్
ధాయర్బూని యదల్చి హృషములు శీరంన్నాచుటోఁలల్లక
తీయంచున గడుఁశేరఁఁక, దఱచై చెర్చిందు చెంగల్చింన
ప్రేయింబాయి ముగ్గులవమున వావిన శారిగోప్యములో”**

ఈక కతలోవడిన పిదవకూడ అంటమహరాజ పెదరిన వ్యాయివర ప్రప్తి
ననలో కవి నంగితసాహిత్యములరెంటేపీ ఓమ్మెష్టుడిగానే రవళించినాదు.

* ఇం. వ. i - 61

** , , i - 110

“భాసురామ్యాయ విద్యాసురాశీర్వద
 వారముల్ విరుదుకై వారములను
 కోథన గాయక స్తోమ నపీన న
 దేయముల్ స్తుతి వాజ్ఞైకాయములను
 భేరికా మర్దక భూరికాహార్యది
 వాద్యములనవద్య వద్యములను”*

ఆ పిదవ భూసాయకుడు వృక్షవనావైమక గిరిని కనుగొన్నాడట. అద్దని వర్షసముంగూళ నంగీతమునకు స్థానమిల్లు అథించినది.

“పొదలు కిన్నర వధూమ్యదుగ్గాన సపణిలో
 మధుపాంగసల పాట మాఱుములయు
 .... ఆప్నపరసల

రిసలరిత తతమణితభరము గముల
 గలసి విలసిల్లు ఖకపిక కలకలముల
 కలవరములను కృతిసుఖగరిషు వినుచు
 ధరణి ధరమోర్చ యాయ్దితట వనాళ్ల”**

“అతుల వనమాలికా సం
 యుత ముత్యాక్షిపుటన్నయూర కలాపాం
 కితము నవవేషు నాదాం
 చితమిగిరి కృష్ణమూర్తి జెంగెదు గంటే”*** అని ఆసుకొచినాడిఉ.
 అంకేకాక ఆగిరి మహాత్మాగ్యుధినందకముగాగూడ నంగీతకమే యిల్లు శాఖవారినది,
 గంధర్వ గానసంగతులకు నవిలశ్శా

“* రితకీచకములు క్రతులు గూర్చ
 దివ్యములోక ముదంగ ధిందిషుధ్వనికిటం
 కృతవిర్త ర ధ్వనుల్ కోదుషాప

* బం. వ. ii - 87

** బం. ii - 100

*** బం. iii - 130

ఉండుమతీ వరిణయు - తెలాలి రాష్ట్రద్రక్ష

265

నటదవురోణ నయునావఃకి దృష్టి
పాత్రములై ఇధిప్రతహలొలయ
ఒంధుర గీతప్రబంధ నద్వావంబ
నవిలకంపిత శాఖలభియింవ

స్నిగ్ధ శికాంతమణి కాంత ఇధిరసీమ
రచ్చనేయుచుఱొచు సురప్రభులఙ
నాట్యసాహాయు సామ్యగ్రి నసువుకాయ్
నరవరోషైతమ యాదరాదర వరంబు”*

తథా వతంసునకు నాయక ఏక్షులోగూడ కలకంతి రాగవిష్యానమే
ఒకప్పుచో నిటుల వినిపించినదట.

“అలావణ్యవతీ వతంసు మనోషాభిల వహిన్నజ్యుల
శ్వాలా శ్వాలముషెచ్చ నేడైగను ప్రేకంబ్రాష్ట బాష్పాంబవురు
ధాయంగు జ్ఞిలింబోల్లి పారఁగలకంత శ్రీకలారావుపీ
జాలోల న్యూరమాదురిరసము శ్రవ్యంతై విరాష్టలగను”**

తమ్ముదరౌద నహింవలేక విశాసవాణ్ణైవ నాయక ఉపాలంచించుకులో
శూడ గీతికయే యిల్లు చోటుచేసికావ్విది,

“నెమ్మిక్రిపియుముడ రానః
శుష్మును రావమున గీతచాత్కరి మేరయైన
గొమ్ముచితుభ్రద్దగ్రిచుక
తమ్ముదని గేలిసేయ దోసముగొద్దోళ్ళ**

* ఇం. వ. iii - 132

** „ iii - 136

*** „ iii - 137

నాయక వలపు వందులిరులిటయండగ అటసాయకవి తలపు తందనాలును
కొంతగ గానమయములే అయినవి.

“అత్మహంకారమునేదేటి తుంకార, మొనరింప బ్రహ్మయుగోకిల వాజ
పాటలనుచు”* నిటుల చెచ్చనూర్చినారథు సాయేతుడు. ఇట్లు రాగనామయుగ
అనురాగరీతిని పెలాచుటయందే రామబ్రథకవి దిట్లుయునుటకు ఈతనిప్రభందమున
ద్వస్తావవదు మతికాన్నియున్నవి.

ఈతరు పెండ్లీలో తలయంటుట పెండ్లీక తరలివచ్చుట మున్నగు
ముచ్చుటలోకూడ రాగతారీతిని వాడ్యనహక్కతిని వివిధాడు.

“ఇచ్చిప్పు ఆచి. నూనియుఁ

దశయెద పేరములో ఢ్లవోదలయంసెవ

గడగడ వడక వలగ్గుము

కదియుమ్ముల రకము కాళగతులకు మొనయున్”**

ఇందు పెండ్లీకొదుషువుతు, తలయంబీన ముచ్చుటలో కదియుముల రకము
వాడ్యనహక్కతి నినిదించి కాళగతులకు మొరయటి గమనార్థము.

“అజుడు సురేంద్ర గౌరవంట....

“హర్షీ గంభీర బీరీమ్ముదంగ శంఖ

వేణు పీళాదిరవములు వేడ్చునేయుఁ

బ్రహ్మతరవంది బృందపాపచ్ఛ్యమాన

విష ఇయాన్నిద్ర విరుద్ధంక నికరముడల”***

ఇటు పెండ్లీక తరలానపుడు: అజుడుదార్శిన సురేంద్రగౌరవము అతివేంగు
పేశవ కీరీమ్ముదంగ శంఖ వేణుపీళాదిరవముంతో గమ్ముమావైవది.

* ఇం. మి. మి. - 140

** „ „ iv - 180

*** „ „ iv - 169

“కొతల్యంచిత కోకిలారవముతోకన వీకలస్తైతి వీ
ఇం కంటల్ మునుమున్నగ వరువ పెంటంబాడ వ్రిషావతుల్
ఇకల్దిరెడి బెట్టు చూపుగమినంతమర్చి కోధించ గౌ
రీ కల్యాణ వుఱాటబాడిరి దరిత్రీతేఖ రేఖావతుల్”*

ఇందు గౌరీకల్యాణమును గౌరీరాగమున పాడిరవియమును, కాకబ్రాయున్నా
కాకలీన్యరాంచితముగ కోకిలారవ రాగమున పాడికనికూడ ఉహించుట కషు
పున్నది.

ఇట్ల వేదుకఱ ఫీల భోజనితో రఘువు వియ్యమందున ఇతర రాజ
కులమునకు కనెన్నిట్లయ్యె కయ్యమునకు కాల ద్రువ్విరి. వియ్యముతోపాటు కయ్యమునగూడ నిర్వహించికొనిన పిదవ అఱదు ఇందుమతితో బయలదేరి తమ
రాజభావి చేరినాడు. అటు పురజనులు, ఇటు రాజబంధువులు గీతిసాహితుల ఇంక
వోలె ఎడుకుతోఱ దీర్ఘినారు. అందు సాహితోపాటు సంగీతకముకూడ ఇట్ల
వినవవ్వినది.

“విరుదులను భృతచామర బృందములను
దూజవిద్యలు నాట్యముల్ పారకాయ
గద్యవద్యతవంటయ గానములను
సానికూతులగని పురస్తలిని దవర”**

*“శ్రవణసందన కీతినగ్రసరతిన సంగీతమేకంబితో
గవగుటోటుల పాతకుల్వశముల్ కాంభోథీరాగమునన
పూదండల్ పైవైచుచం జదువగుంపుర గాఱులన గౌర్విత
చివురుంబోటుల మిన్న యిందుమతి వచ్చేఱిచ్చుతావల్కిన్”

ఈ వద్యమున అత్తింటి గృహప్రవేశమువకు తరలివచ్చుటకు పెంటి
కూతులు దుఃఖించుటతోపాటు సంగీతకరితులలో విష్టుతమైపోవుచ్చన్న ధవళ

మన ప్రక్రియ ఇట రాగాన్నికమై కాంతిలినది. ధవళముల, రోతనముల మున్నగు శాసవద గేయరితుల ప్రవర్తనలు అపనఁ ప్రభిందములలో గోళ రించును. కాని వానిని ఏరాగమున ఎట్లు చంపిపెరిపారో యథ తథముగ వివించిన కవి ఈ రాఘవద్రుఢగుట నవశేషము. ఈ తెలారి కవీంద్రుక్కిట ధవళము క్రాంభోళీరాగమున పాడివిరవితల్ని ఆప్రక్రియక జీవముశోసి వెదిక తెల్పున బ్లోడ్ లైనాడు.

మొత్తము మీద ‘ఇందుమతి పరిజయము’ సాహిత్యవాప్తిఁగాక సంగీత ప్రాప్తికూడ నోచుకొనవదై అంఱారుచు సంగీతస్థానమే తెలారిగడ్డవై సంగీత చ్ఛాయమును ఆనాడే రశదిశంక ప్రకిధ్యనించినదనుట తఱ్పురకాడు.

తెనాలి అన్నయ్య సుదహిణాపరిణయము

ఇందు ప్రవశమమున వాణిష్టతిలో కిన్నర వార్యవ్రవ్తి ఇట్లన్నది!

“ఉదురు గుణ్ణలమీదిగదియించి నరకటి
కిన్నర పలికించు కినంయోగ్గి”*

దివ్యతియూచ్యవమున దిలీపవట్టావిశేఖ నంరంతమున—

“ఎట నాలకించిన హిమశైల కన్యకా

కమసీయ కల్యాణ గాసరవము

ఎచోచుఁడెలిసిన హృద్యద్వాద్య

గంభీర చిరోష కలకలంబ

తెచటినిలచిన గాయక ప్రచుర విచల

దచల వీణా సముత్కర హర్షవేళ”** అని సంగీతమునకు
ముచితస్థాన మొనగినాదు.

మఱల చతుర్ధుచ్యానముచ ఒకయింతి తనుగూర్చితాను వరిచయము చేపి
మ సందర్శమున విట్లనినది.

“సేర్పునాక కొంత గానవిద్య”*** అనుచ ఆమె గానవిద్య ప్రదర్శన
సములగూర్చి ప్రసాగించినది.

“వాణినథ గారినథ హరిరాజేసథన సంచరింతు రాజత వీణా

క్యాణోల్లాన విలాస దురీఁఁ కణకలిత మాఘరీ సాధురీతివ్”****

ఆ రోజులలో మానవలేకాక జథువగణాదగ నేర్చిన రాచిలకటుఁడివని
వియనినాదు.”*****

మామాలు మాటలో అధిమానమతో పంగీతముమగూర్చి ప్రస్తా
ంచటయేతవు ఈకవి సంగీతశాత్త ప్రకటయున్నటవిపించదు.

* ఇ. వ. i . 5

** ఇం. వ. ii . 117

*** ఇం. వ.

**** ఇం. వ. iv . 64, 65. ష 67

***** ఇం. వ. iv . 10

అద్వంకి గంగాధరుని కవితలో అందగిచిన గానరింసు

ఈ గంగాధర కవి తప్పినంవరఱ వ్రథించమను రచించి మర్కుత రాముడను మహామృదీయ వ్రథునును అంకితమిచ్చెను. కృతిభర్త మహామృదీయ దైనను పైందవనంస్కాతిని అందున ఆంధ్రసాహితిని ఆదరించి గితిరిషి అరాధించినవాడుగుటకు వ్రతమశ్వాసాంతమందలి వద్యమొకటి వ్రథిలకార్యాలమై భావించుచున్నది.

“కృంగారవతీ మన్మథ
సంగీక రమైకలోల సాహిత్యకా
రంగప్పల జిహ్వరఱ
రంగప్పలనిహత శత్రువుజసింపు”*

ఆకాశిక ఆతమి అంతప్రముఖుడ సంగీతరఫికతా నంపించుని ఈ క్రింది వద్యము వంక్తము గావించుచుస్తుది.

“కూణకి ధరియించేగారింగ పుత్రిక
యథవంబుదాలైనంగాన శాంగి
విజనంబుల వీచె భోజేంద్రనందన
పసిద్ది పావల వచ్చెబంచ్యతసయ
కేరళాద్ర కుమారి గిందికేల ధృతిచే
గేకయకనయ .....
“ ....
....

వాంద్ర శామిచే వీణయనాలపించె
గానమొనరించె కెర్కూల కమలగంధి
పాంద్రవిశవంబుకోడ దేవేంద్రుడనఁగ
వరసుదైయన్న మలకేంద్రు నమ్మించున”**

* త. చం. 2. 99

** త. 2. 2. 13

ఇవికాక రాగనామములను నిక్షేపించి చుట్టియొక వద్దమును ఇతరాను ప్రశుతుని ఇల్లాండ్రును సూచించి ఆతని సంగీతరసికకును ఇట్లాలపించినాడు.

“కాంటోజ రాజన్య కవ్యకా రత్నంబు

చేప వీక్షింపు చిత్రశ దేవ

కుంతల సీలాళికుంతల కోలువున

కరుదెంచెనిప్పడే మరకుమయ్య

ఫూరు మదవతీ కులత్రికండె

ప్రభములు దొడగె వరాకుస్వాము”*

కవి తాను నంగితజ్ఞాడనని ఆసంగతి కృతిభర్త ఎఱుసునని వ్యంగ్య రీకిలో మనకిట్ట సంసూచించినాడు.

* శ. సం. 1 - 12

* * “ శ్రీనతి పించుగుఁగెదులనీ దక్షమారిక కొమ్మలో జ్ఞానం బై సుధా పల్లిఁ జెలివందగును మేళకమయు గర్జికం బై పొలిగొంద శారిపునడై కచుకూరున శృంగారే విలా యానతఁ ట్రోచు గాపుత స్వమ్మగటే మహింద్రాము లాహితుకు ”

శ్రీరాగము కువ్వప్రదమైన సంపద్యుద్ధామమై చెఱవాంతకీతి ఉట్టంకిరమైనది. అంతిమేకాక ఈ శ్రీరాగము విష్ణుప్రీతికరమగు ధార్మస్తుగ్రథ ధాత్రికమహావి సుతింపబలుచనుబట్టి ఈ రాగము ఫుసవంచక రాగములయిక్కున్నిటయితును సంమాచితమగుచున్నది యిందు.

“గంగాధర ను కవీంద్రయ
శంసర భవదీయ వాక్యవద గుంభనముల్
గంగాధర హోళినట
దంగాతలీసికరంగ గంభీరంబుల్”*

ఈక కథారంభముగావించిన పిదవసంవరుఱుని గుణొద్దుతక్యము తెలుపుటకు
గూడ వంగీకమునే సారదనముగాగై కొనుటలో ఈతదు సంగీత సరసపూర్వయుధని
చెపుక చెప్పినట్టై కాళిదాసుని రఘుగుణ గానముజ్ఞాటి తెలయించి ఇష్టచ్ఛాయా
విషాదిన్యః అను రఘువంశ కోకమిట అలపింపబడినట్టై నది.

“శాలివసంబులందిరుగు శాలికలన రోద తేసిరొప్పుచున
శేలమణించి నష్ట శేలచెరంగున నానాన త్రియాం
తోంపమల హారించుచు స్యాపంగవు నాతనిఁఁఁడు చుండురా
బాలవయః కథానుగుణవద్ధతిఁఁఁమర భామినీ జనుర్లు”**

కవి యేదేవి ప్రస్తావింపవలపినప్పుడు దానిని కేవలము సాహిత్యవరము
గానేకాక వంగీత సహకృతికోద నెభనెడగావించుట ఈ కావ్యమునందు గాపు
నగుమ. తవత్తినేవి పెంపురు రాచిలుక సంవరుఱుని డరిజేరినప్పుడు ఆద్భుతి
గాంచిన సంవరుఱుని భావనలో సంగీతరితికూడ ఇట్లు చోటు చేపికావినది.

“కలిగేఁఁ మనకేళి కనకపంచరికారి
కలనెల్లు జరివింపగడుగునొఱ్ల
....
....
చెరెఁఁ పంచమైది చిలక చేడియులకు
“శాప్పైఇర్చి చెర్చు భాయికుండు
“శాప్పైఇర్చి పెంచుపుంకర మయ్యారఘులకు
పాట్లుంబు క్షీంచు నటవిభుందు”***

ఆట్లిదే తృతీయశ్వాసమునందలి అంధకారేవర్షను. అంటు సుఖ్యముగూడ చోటుచేసికొనుట యొకవిళేషము.

“చటుల తాండ్రవనటన్ని ఉల నేత్తునియందె

వఱకుల గతిమించేఁ లక్షీరవషు

వ్రమణలావ్య విక్రిక్రివషటా వేటలంబు

తతి సంజెంషాయ గాసుపించె

నుత్తాన సమయ సమద్వారీక్షర గాంగ

జలకణబ్యాయఁజక్కులా చెలంగె

నట నాచేఁక్రిక్రివటు గర్వసేత్రాగ్ని

కణములోయన దీపకళక లెనగె

గహూకహోరాగ భిన్ను దిక్కుతుటిటిము గాంగ

నట్టహోనంటకో నాట్యమాదు హరువి

కంరకాకోల రుచులుపై గప్పినటు

బెట్టిరంబుగట్టేకటి విక్కుభీతు**

ఈక వనంతర్ద్రు వర్షనమున కవి తన “రాగవివేకావ్యిత మహాత్మ్యమిట్ల ప్రవ్యక్తము గావించుకొనినాడు. ఇట “ఈరవ్య వనంతప్య : నందో హిందో రాగక”మైను ఆభాషకము వద్యభావము నందిమిటి బోయవది.

“కేఁవనాంకరాశమునఁ గేవరసూవన్మరష్టురందష్టుల్

గ్రోలి విభిన్నిటుల్ ఇఁరకుంటములందు వనంతవేరోకున్

శాకమొతీలగి కిష్టేరక (కిన్నరుల) లంగటు వీణ మేళించి హిం

దోకమొనర్చి పాదిరి మనోభవ దిగ్గొబయంక గీతముల్”**

ఒకవచనమున కవి కొన్నిష్టరాగషషుభాష్యక్కిలేంచి హృదయము రాగ మయమైయున్నటు మాటలుగూడ రాగతాపిప్పావితములై వ్యక్తమగుటు శీంగ్యంతరముగ ఇట్లు ప్రవ్యక్తమొనిచివోదు.

* త. నం. iii - 18

** „ iv - 18

“అయ్యవసరంబున రసాలకిసలయ గ్రసనోత్కృంత కషాయ కంక
కలకంతికాకుంత తుహాకార తుహాకాకలీ కోలాహాలధ్వన బధిరిత వద్దిక ఇన
నహాస్రంబులగు వసంత ఘుస్రంబులేతెంచిన మలయుమారుత వ్యాజంబున వన
చేవతలు వసంతంబులాదందలంచి వెదజల్లిన తత్ప్రాతీకారంబుగ మకరండ
రసంబులు చిందుచు సరవిరి నెత్తతునెత్తతుమై చిమ్ముంగ్రోవింబూదేన సోనల
చిమ్ముండలంచిన”

ఈందు రాగనామములగు కలకంత, కోలాహాల, వసంత, మలయు
మారుతములు గమనార్థములు. చిమ్ముంగ్రోవితో హూదేనెసోనలు విరకమ్ము
తీటలో రాగరన భావన ప్లావితమగుతీరునగూడ గమనింపవచ్చును.

ఈక శభ్దాలంకారములలో న్యూరాలంకారముల విష్ణేపించురించి నస్సెన్నాంధ్ర
పోతనార్యారంబుండి ఉన్నదియే. అదియును గంగాధరుడు తనకవనమున తప్పి
పోసీయుచేదు.

“హారి సీలములచాయ సలశాలములదాయ
కదుదేయవడఁగప్పు దిదుతి కొవ్వు
పగడంబుల మెరుంగు జీగితెంపుల హూరంగు
గిలవంబరగుతీవి చెఱవమోవి
....
....

ఒడాక పటుకుల న్యమ్ము తంబు చిలుకుఁబిలుకు
మేరులు కుంటాయ మయిని మరులుకొలుపు
రలివేణీగు కెళ్లిను మాపు పెలదిరూపు
భుజముఫిబివరలపీను పొలఁతిమేను”*

కొవ్వువోల్ల గంగాధర క్రావిశ్వేషమును నంగికాత్రవిహాకరితిజో
గామించి తప్పులు ఆపమానమున్న కారీతిగా వమ్మర్చించును.

“భావ్యరంబైన మదకోకిల స్వరంటు
పంచమంబిని వెద్దుల వల్మిందు
నీషుధురభాషిణే మధ్యసీమదెల్ల
మధ్యమంబోట యూచ్ఛర్యమహిమయొప్పదు”**

మతీకాన్ని చోటుల గంగాధరకవి సంగీతమందరి దేశ్యగానరీతినిగూడ
మళ్ళించినాడు.

“గౌరి కల్యాణంబట
నారీమణావేల్లమాడ నవ పుణ్యకూ
పారీణందైన వఃపుం
దూరీకృత నియతిధారవోపేన దపథిన.

ఈ అద్భుత గంగాధర కవి వముచరిత్రకారువుకు ప్రాచీనుడనుచున్నారు
గావున గీతినరవ్యతి తెరవెదలకముందు కైసేనికావిన తీరు ఇట కవి విర్వ
చించిన నేవధ్యవుసొరులో గోచరించుచు నంగీతనంప్రదాయీ వ్రక్షటినాపూర్వక
సాట్యతిశయ ప్రవదర్మనమువుకు ఇది పూర్వార్థంగానై భాసించుచుదనుట
అతిథీక్తి కానేరదు.

రాగరన సార్వబోషు యుగము రామరాజు భూషణకృత గీతికాలైటీ

మౌహనాంగి వర్తనపుటందియల్ ఘల్లు
ఘల్లుమనగ ధారుటి ద్విగ్గరనివట్లు
కల్యాణికప్రు విణానుగత గానమ్మున దశ
దిశల్ పరవళించి ప్రతిధ్వనించివట్లు
గిరికాపృథయ కందరమ్ము వనుమయమ్ము
కమలాలయమ్ముగా రూపొందిసట్లు
విలసిల్లిన రామన్నపభూషణయుస రాగరన
మంజు వాటి సీకు నానెమన్న

రామరాజు భూషణముగానువర్తలను మహాకవుల సంగీతప్రతిపత్తి

1. రామరాజుభూషణముని సంగీత కళారహిత్య విధిత్వము.
2. చంద్రికా పరిషయగానరిరంస.
3. చరికాండ దర్శన్మ సంగీతాభిజ్ఞత.
4. తరిగొప్పుల మల్లనార్యని ఒప్పారిన వీణాసాధన.
5. సింగళ సూర్యనార్యని కావ్రహార్ణత్వము.
6. ఎదపాటి ఎల్లనార్యని సృత్వసంగీత భావన.
7. దామెర్ల వేంగళభూపాలని తొర్చుత్తికప్రభజ.
8. మట్ల అనంతభూపాలని సంగీతవరిచితి.
9. కాచవిథని మల్లారెడ్డి సంగీతరితి.
10. ప్రైథకవి మల్లన నుచ్చథ గానసాధన.
11. కాణాల శంఖదామని సారంగ కావ్యరాగవైచిత్రి.
12. అప్పమ్మకవి, తొడ్డివర్లకమ్మయ్య, మట్లద్రవువుల సంగీతాభిమానిష
13. సారంగ కమ్మయమాత్యని వైజయంతి గానము.
14. చదులవాడ మల్లయ్య గానాభిమానము.
15. అయ్యలరాజు నారాయణమాత్యని తొర్చుత్తికప్పేతి.

రామరాజు భూషణుని సంగీత కళారహస్యాన్నిధిత్వము

శ్రీనాథకవిసార్వద్మాముడు స్తాపించిన ప్రాణ్యగాన సామాజ్యమహాపియ ఫీకికి రాయమార్తాంధుడు మూలమై నిలచినాడు. అపుడు అంద్రకవితా పితా మహాదు అద్దానినిప్రోవ తదాస్తావస్త కవిప్రమణులాయోన్ని త్యమును వెలయింప ఆగితిసాహాతీ సామ్రాజ్యము తేలగునాట విస్తరిల్లినది. కావి విధివశమున నారాయణస్వరూపునిచిన పిదవ అప్రాణ్య గానసామ్రాజ్యమున చికటులలముకొన్నిని అబ్బియెద గితిసాహాతీ రహస్యకళానిధియై తేజరిల్లి రామరాజుభూషణకవి వందుడా యొంధకారముల తొగించి వెన్నెలఱ కురిపించినాడు. అమృతాగాయక కవిచంద్రోదయ ప్రముదిత స్వాంతముతో సంగీతరాఘవము ఉప్పింగినది. సాహిత్యంబరము జోక్కౌపికానముతో తేజరిల్లినది. అబ్బియెద,

“....శ్రీరామ పదారవింద భజనానందున్ జగత్క్ర్యాణమం
దనకూరుణ్య కట్టాడలభ్య కవితాదారా నుహరాకి వం
అనిక్కెత్తెనదిన ప్రభంద ఖటికానద్యక్షుత గ్రంథక
ల్పును వంగీతకళారహస్య నిధి”॥ దైన

రామన్నవభూషణ కవిందుని చిల్వింబించి వసుచరిత్రమును రచింపువచి అశ్వధీంచి కర్కాటలరాజ్యపునర్దట్టేవతుడగు తిరుపంయుకొరి శ్రీవాటప్రోక్త కర్నూలు కవన గానరీతికగూడ పుసర్వవస్తావము గావించినాడు.

సాహితీవిదులచే మహాత్కుంప ప్రేతవందమవి ప్రశంపింపబిధుస్తి వసుచరిత్రము గితికోవిదులచే రాగకావ్యముగ కొనియాడబిధుచున్నది. ఇందరి ప్రతివద్యము రాగరసనిష్యందియగుతి విశేషము అయ్యునినాన్యతో దర్శనియము. ఇందరి ధారాశ్మద్రి ప్రతిలయాన్వితము. ఇతివృత్తము వంగీతరసోవపన్నము శాకవికోరాహారుడు శనకావ్యకన్యకు గానరవమును రంగరించిన తెలికేవెలగురిది గితిసాహాతీ విభయంక గేయసుధారసమున నలరించిచాడు. తప కావ్యమందరిని

* వ.చ.ి - 16. ఇట ప్రభంధమునకు సాహితీవరమైన అర్థమేకాక సంగీత ప్రక్రియాన్వితార్థముకూడ గమ్యమానిమిః

గేయవిశారదనుచేసి కిన్నరమీట విషవలికింపగ గీతములు ప్రబంధములు వన్నియు పాడచెప్ప అని వారితథాతురి గఱగెనట్లుగ విడ్డిలమప్పి పెద్దభావిని గావించినాడు. అంతేకాదు.

“పీణావాదనపేళలన్ ఘుమముమావియ్యాతి నింవన ఇగ
 శ్యాఖాచంచల తైలచూస్య నవదీప్రేణి కాపాదియై
 రాజీంపన్ ముఖలక్ష్మీకన్ ముకురమై రంజిల్”* తనదేఖిట్టికే ఒక
 మాణిక్యాయుతనమును స్వీయకవన గానసామాజ్యమున విర్మించియచ్చినాడు. నాటి
 మండి నేటివఱకు ఆకావ్యకన్యక గానమోహిన్యై వాడ్యమందరియై వసుచర్మిక్షాం
 కరిత ప్రాజ్యమాణిక్య భవనరాజోపరికలమున నిలిచి తరతరాల నంగితరనళ్లాలను
 యుగయుగాల పాహితాయిభ్రాతలను ఆలంచునేయున్నది.

నంగిత కళారహస్యానిపేదనాత్మక రచనాప్రణాళిక :

ఇట్లి గీతిపాహితి నమంచితభవ్యగుణోపేతమగు వసుచరిత్రా మహాప్రబంధ
 విరాగ్మ ధురంధరదైన రామురాఘువుడు కపీంద్రుడు కవనకళా రహస్యవిధియే
 గాక ప్రత్యేకించి ఉను నంగితకళారహస్యానిధినని అవతారికాంతంతముగ
 స్వీయుత్కానుభవనంపేదము గావించుకొనినాడు. ఇద్దని సార్థక్యానుకీలనమే
 ఇమ్మహాకవి నంగితప్రతిష్ఠ నవగాహనము చేసికొనుట.

ఈతని అనస్య వంగితకాత్మపాండితి ప్రకర్షణ వరహావిధిగ దర్శనియ
 మగు ప్రవర్తన వరికోదనావధి రాగవిపేకము. రెండవది కచ్చాస్త్రాంతరక
 ప్రక్రియ వరికీంవాతక్కుమగు గీతప్రబంధాదికనామాదిక కైవళము. మూడవది
 వంగితమూహాత్మ్యానినందవము.

ఈ మహాతమిత్యుదు నంగితకళాపేదియై తేఱియు రాగవిపేకాన్వీత తాళ
 తెఱుపుచ్ఛునికేశమును గూళరీతిలో ప్రబంధాంకరితముగ ప్రస్తావించిన తీట
 ప్రతమముగ తుండ్రిలాధ్య మగును. అద్దనిని గుర్తించవలయుననిన ఈకప్పి

సహాజపీద్ధముగు ద్వయిరఘుటనా చమత్కృతిని ఆద్యముగనవగతము గావించుకొన వచ్చేను. ఈకని రాగనికైపణము సామాన్యదృష్టికి సాహిత్యవరముగ, నవ్వి వేళ గతముగ ప్రముతార్థమువలెనే గోచరించును. వనిగట్టుకొనియందలి సంగీతభావన నరయవతెని రాగహృదయములో సూక్ష్మికికతో శర్మించి తరింపవలెను. ఇందలి రాగనికైపణాత్మక గూడటితి నెత్తిగి నెముకిన సంగీతహృదయులు సాహితీసరసాంతకపటులకు మాత్రమే. ఈ సంగీతవరమార్థము అప్రముతార్థ సంయుక్తధ్వనియై మనోహరమగురీలలో గోచరించును. రామరాజుభావుకొక్క కృతములగు ఈరాగ రహస్యమత్కృతులన్నియు ఇట విపరించి ఈ వరి కోరనవ్యాసము అపారమగు గ్రంథివిప్రశ్నమగును థీతివలన, ఇద్దావినిమిగించిన విదవ ఈకవీంద్రుని సంగీతరహస్యాన్ధిత్వమును ప్రత్యేక గ్రంథముగ పెలయించ వలెను ఉద్దేశ్యములోడను నేనిందురాన్ని రాగరహస్యముల మాత్రమే నువ్వే దించున్నాను.

కాపురము చేయుతే ఈ కన్సాప్రముఖలోకన పవ్వి వేళమునే కాన్వించు వటుల అవశారికయుండే మంగళావరణమున ఇష్టుహాగాయిక కవివుని సంగీత పాండితి పరిష్కారమైన రాగనివేతాన్వితస్వాంతము బిహిరతమైనది. ఇట్లి దేవతామ్రతులలో మొదటి రెండుపద్మమందు ఈకని రాగనివేళము, తరువాతి రెండు పద్మములయుందు సంగీతశాస్త్ర సాంకేతిక వదశాల ప్రక్షేపణ నైపుణ్యము వ్యక్తమగుచున్నది. తరువాతి పద్మములలో తద్దానామన మాహాత్మ్యాలివంద లములోపాటు మహాగాయికాభినందనతళ్లాల, పురస్కృతి, గాయికాదముకుట్టికారాడుల గూర్చిన తిరస్కృతి గోచరించును. తదనంతరములగు కృతివతి వంశాంశుక్షమాన్యకములగు పద్మములకూడ కేవల మీయొక్క ప్రయోజనమునకే ఉద్దిష్టములు గాకుండునట్లు కవివరుండిందు కొన్ని ప్రతింద నామాదికముల నికైపించుట నపికేషము. అనితర సాధ్యము.

ఈరీతిగా నీనంగీత కళారహస్యాన్ధిత్వమును, తన ప్రథంద ప్రవాణికము అవశారికయుండే నికైపించి తవరచనా విభావమంతయు ఈతిర్మానియుండునవి తళ్లాలకు ఎత్తిగించినటుల దోచున్నది.

రాగపిషేకము : భంగ్యంతరముగ, వ్యంగ్యలీతిలో అప్రకృతార్థమయుతముగ పెలయించినను వెల్లిందియిన ఈతని రాగపిషేకమునకు మూరలగ మంగళాచరణ గీతికమే నిఱచుచున్నది. ఈవద్వయమున శ్రీరాగము రాగముద్రాలంకారోపస్తీతింది ధ్వనించుచున్నది. శ్రీరాగము ఉథాన్పదము సంవత్సరముగుటవలన కృతికర్తకు కృతిభర్తకుడు శ్రేయోప్రతిపాదకమై కావ్యాదిలో మంగళాచరణ సంయుంతమై విఱచున్నదై తకు నోచుకొన్నది.

“శ్రీశూష్టు వివాహావేష నిజమంటీరాగ్ర రత్నస్వరీ
అధివృత్తికివరంప్రి రేణుభవకన్నాపీల యంచున మదిం
దా భావింప తథక్రమాకలాచే, ద్రవ్యత్నమంగవ్యాసి
తా లాఘవతి ప్రోపుతందియమలేంద్ర శ్రీమహారాయనిన్”*
**

నాట, గౌళ, పర్మా, ఆచి, శ్రీరాగములలోగూర్చిన ఖుసి రాగమాచకున శ్రీరాగము చివరిది. ఈ ఘనరాగ స్తబకముపాప ఆద్రమగు నాటరాగము దృశ్య కావ్యమ్రవాచమున కప్రమోగమున నాందియై ధ్వనించిన చివరిదటైన శ్రీరాగము శ్రవ్యకావ్యజగత్తులో ముగళాచరణమున విస్పత్యునుచ నన్న పార్యువికవనాంతరిక గాసరిత్యసుకీలసమునందే వివృతము. రామరాజుభావణుడు తనకు నశాజసిద్ధమైన ప్రకృతాప్రకృతక్లేషాన్విత చమత్కర్మతితో శ్రీరాగ వ్యోధుము ఇపు పెలయించినాదు. ఆద్వయములగు పుటపూర్వములలో శ్రీరాగ ముకటియునుట ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రకారులగు హనుమదాదుల మతమని సంగీత దర్శనమున వుయస్తరాగములగూర్చి రామరాజుభావణుడు ఈ వద్వయము

*.మ. చ. 1 - i

చూ.పా. ఆం.క.నం.ప్ర.ప్రభా. ‘సన్నయ’ - పుట

** “తైరవో తైరికైపై హిందోళో దీపక స్తఫ

శ్రీరాగామిషేషరాగశ్చపుధరే పురుషాహ్వయాః”

“తప్పోదశాల్యః న్యుర చాచ మూర్తిః - ధీరోల్ నత్పులవక్రపూర్ణః

పుర్ణాది పేవోఽరుణవత్తారి శ్రీరాగరాజః కీతిపాలమూర్తిః”

అప్రకృతాప్త సంయుతముగ శ్రీరాగప్యాయ స్వరూపావిష్కరణము గానీ చుట్టు మదావహముగు విషయము. కల్యాణపేశలో ప్రత్కృతమైన సీతామాపతిదగు దీర్ఘాలాపమూర్తి అష్టాబూఢి మాత్రముగు శ్రీరామాజితపాలమూర్తికి నంపాడి. ఇది సంవదుద్దామము కుభాస్మిము, ఇందు పద్మితమైన కల్యాణశథసహయము ముద్దానికి ఆనువాది. ఈపద్మమాయ శ్రీరామవంద్రువి వరముగ ప్రయుక్తమైన స్వశీలాభివ్యక్తి యొను గుణవిశేషము స్వరూపరాగమునకు సహాజలక్షణముగుట స్వశాఖికము. ఇట్లు రామరాజుభావణ కపీంద్రుడు ఆధ్యముగు మంగళాభరణ పద్మమున రాగధ్వనలక్షణమును పద్మాంతరికముగ ఆవిష్కరించిన తనకపాస్య దైవము శ్రీరామవంద్రువి రూపమున్నద్దానికి సమపాదించి ఆ కల్యాణరామవి వాతిత్వపూర్వాధయంగమున ప్రతిప్రాపించి కృతక్కత్వమైనాడు.

ఈ రాగధ్వనములనునవి నాయివననా విషయకముగ అంతర్ముతక్కము వహించిన బుషితుఱ్ఱులగు నాయికమోనులచే దర్శించబడును. భగవద్గ్యానాను సంధానమునుబోలిన అనంతస్వరక్షాద్మకముగు తానమును విర్యహించుచునో రాగమును ఆలావము గాచించుచునో లేక మంక్రమమువలె వల్లవి సను సంధించుచునో యుగదినపురు ఆరాగమూర్తివారి అంతర్ముతికి గోచరించివితీదు ఆరాగస్వరూప స్వశాఖిష్కుతిగ ధ్వనకోకరూపముగ బహిరాగతముగును. అట్టి రాగధ్వనానునంధానమును తన కవనవిధానమున మొట్టమొదటగౌ ఆవిష్కరించిన ఘనకీర్తి పెద్దసాయ్యనకు దక్కినది.* అన్నిట పెద్దనకు అనుమాయై సంగీత చమారాభమున వారపుపై నిఱచిన రామరాజుభావణదు “ధ్వనామనంధన విషయ మునగూడ గ్రహించి తన కవనముండు వయాశాపులం” ఈరీతిని విషేషించినాడు. ఎక్కుగిత మనోహరము చుట్టియొక ఉచాచారణముగ వియాసది రెండవ పద్మమునదోచు జీక్కాల్సిస్తు నవకరించిన సిరియగు సీతామా స్వరూపా విష్కరణము.

పక్ష 1 లోకాభివంద్యకరా కలాపంట

దోరయు నెమ్ముము చందురునికోడ

* “పాలుచూగానగోక్కపేళ ...” శాస.

బిహుదివ్యఘతపరిపోక శౌభాగ్యంట
 నెరవు తెమ్మావి మానికముతోడ
 నవయవక్షీవిధానంబునై తగు నురో
 భవ సుధా హృదాకుండములతోడ
 నమాన సుమమాలి కాలిరూప్పుము దాల్చు
 లలిత ఖూకల్పులకలతోడ

నవరి జనక్తాల్చిస్తిమ రాహుభిధాన
పారి కప్పినగుణప్రోక హరశరాన
గిరిమఠన యత్నమునవ్వోయ సిరియశేవ
రాజ్యము లొసంగుచెడుమల రాయమణికీ?*

ఈ పద్యమున ఈ నంగికకారహన్స్యనిధి లలితాగద్యానాను సంఘన రూపకముగ భూష్ట్రి పెండ్లికూతురై విలచిషపుటి నుకుమార నుండర నలిక న్యాయమును మన కనులకు పంచగ హనోరంగమున వ్రతిష్ఠింవ దొరకాప చున్నాదు.

లలితము శ్రీరాగములలో ఒక్కటి. ఇట్టిదానిని ఔ తరాహూ సంగీకాత్త
విషులు రాగిణియందురు. ఇది హీచ్ మను పుషపూరాగమునకు వరాంగన
యొచ్చి.*** ఇద్దాని న్యూరూహము.

“[విల్ల న ప్రశ్నరమాల్యయు క్త గౌరికృష్ణంగి వచుఁఁచలాక్కి వివిధ సక్కాదవక్కాత్మిఖాలే విలాపసో లిలితోవిద్ధిస్తా]”** అపు క్షీకమున ఉట్టంకించు. పెండ్లి ఈమా త్రిగుస్త్రు సీతాభామమతి విలాస వికాపాన్వితోస్వరూపమును ఈ సంగీతకళాచండితి చులదినారు. సిరికి అపలాచ ఆరయును పీక గౌరవర్జుసితోజ్యులయగుచు నృఘనము. ఆమె న్యూయార చుండవ

* 5. S. i. 2

** పం. ధ. రా. అ. 233

*** "వేషణుకరి దేశాస్త్ర వంపు

ఎల్లా నష్టిక ఏడా: హండోళస్వరంగనా!'' వం.ద.ర.ఆ., 263

“ಅರಿಗಾಳಂದು ಮೇವಗಿಂದಿ ನವಲಾಲವ್ಯೇಶ ಹಿಂದೋಳ ವೈ
ಫರಿ ಸೂಪಂಬಿಕಣಾತ ಮೂತ್ತುರವಭಂಗ ವ್ಯಾಕುಲಂತೈ ವನೀ
ಧರ ನಾಲಂಧಿತ ವಲ್ಲವ ಪ್ರತಿಹಿಂತ ತಾಲಪ್ಪಂದಂಡಿಯಧ್ವನಿನ
ಸರಿಗಾಗೆ ಕಾನಿಯೈನ ವಸಂತಮು ಮಹಂತಾಖ್ಯಾನ್ಯಾಸಿನ”*

“చివరంగై దువువేఱి చైత్రమున నక్కింద్వ్యాశోత్సవ వై
భవుండై శెప్పెర్ల శేరిపైగడలిరాట్రిత్యంగ్ర సారాగ్రహ
రక్తీ వింటంకులు ప్రాకి వాలివనణాన్ధల్ వల్లిరుత్సుణ్ణ వ
లన హ స్థంబుల భావిభావుక ఫలోల్లాసుంబకోఁ గొవ్వియుల్”***

ఇది రామరాజుబ్భావుని రాగవీనేషునకు తానకపుగువుల్లు. ఈపద్మమున వనంతావిర్యుతి నంసూచితము. ఇంద్రవృ వనంతన్ను నంధో హిందోళకమ్ముని సంగీతముతుఫేచావిధి. ఈ హిందోళవనంతముల ప్రవన్తక్తిని శ్రీనాథుడు ఆయ్యుకు అర్యాచీములగు కపులు పెక్కురు గావించిరి. కావి న్యాతికాయిగ రామరాజుబ్భావుని రాగనామమును రాగవేళనుదడవి యొరుకొనక రాగలక్షణ వివేచనమునుగూడ చేసియున్నారు. ఇది నంగికట్టాత్ర పారంగతుదగుట తాతనికే తగినది. హిందోళ రాగలక్షణము రామరాజుబ్భావునికి హుద్దులంగు నంగిక

* v. c. i. - 130

* * , i - 132

శాత్రువుచే వివ్యాహించబడినట్టిన వేఱు. అశని కర్ణాచినులగువాయ మాత్రమే రామరాజువుని తఃరాగసిద్ధంతమున కనుగొంచెట్టిరి. సంగికపక్కన కరమున హిందోళ రాగలక్షణము

“దైవతార్థభికావఙ్జః న్వోరనాముజ జాతిః
హిందోళకోరిధత్క్యంతః వజ్జన్యపగ్రహంశకః
అరోహిణీ ప్రసన్నాద్యే కుద్దమధ్యాక్య మూర్ఖునః
కాకలీ కలితో గేయాపీరర్మాద్రాదులైరనే
వనంతే ప్రహరీషద్యే కుకరధ్వజవల్లనః
సంతోగే వినియోక్తవోయ్ వన్తన తత్సమద్వవః”** ఈ రీతిగ చచు దిదినది.

రామరాజ భావమని నమకాలికుడగు రామయామాత్ముదు నైతము—

“హిందోళవో రిధత్క్యంతః ఔఢవః సంగ్రహంశకః
పన్యానః కుథయోగేపి నరాగః నర్యకాలిక॥”** అనినాదు.
సంగికరాజమను ఉద్గ్రీంతమును రచించిన స్మృతి పుంభకట్టిదును—
“దైవతార్థభికా వర్జ్యకువ్యాకాతి నమద్వవః
గ్రహంశన్యాన వజ్జన్యః దైవతార్థభి వర్జితం॥
....

పీరస్యాద్యుకరపో వియోతోయ్ వాసరాంతిమే
యామైవ నంతకాలేవ శంఖరారి ప్రియంకరః
సంతోగేవ వికేచేణ హిందోళః స్వాదిహూదువః
తేచిత ఘుష్టభటోవేన హిందోళం వజ్జ నంక్రితం”*** రాగలక్షణము ఇస్క్రీయాన్నిర్థ.

* శం. త. (అ. వి.) 93, 94, 95

** న్వ. మి. క. వి. రాగవేచము (బాకంఫావుత)

*** నం. రా. 499 - 502

ఈక నంగితదర్శణకారుడును దరిషుల రామరాజుభావునికి పమకాలికు డగు చతుర దామోదరుడు కూడ హిందోళమును,

“హిందోళరిపత్యక్తః నిత్యయః కథితో బుద్ధైః
మూర్ఖునా కుఢుపుధ్యస్మాత్త్తో చౌదవు కాకలీయతః”*

ఈతే పూర్వస్మిద్వాంతాసుసారము విర్యుచింబినాడు. ఇక కవిచక్రవర్తియును ఉగదేకమ్మల్లుడు. నంగితమామణియుడు ఈ హిందోళమును నంగితసమయ సారోద్ధరణముగా విట్లినినాడు.

“మూర్ఖ హిందోళరాగంగ హిందోళోవేతి సంజ్ఞకః
అంతే స్వాస్మేగ్రహే షడ్మః తస్య ఆరేతి మధ్యమః
షడ్మ స్వరోణవేత్తుంద్రే తాడితోరిప వర్షితః
న వయోఽకపత్సైవ కృంగారే వినియుజ్ఞతే”**

చతుర్వాచీ ప్రకాశికాయిడగు వేంకడ మథి రామరాజుభావునకు అర్థచేసుయి. అటటు హిందోళరాగలక్షణమును రామరాజుభావును మతాసుసారముగ విట్లు విచ్ఛయించినాడు.

“హిందోళస్మ్యాదవో రాగః వంచమప్రభవరితః
షడ్మగ్రహే సంయుక్తో గాలవ్య స్వర్యేణ బుద్ధైః”***

ఏవం విదోత్తముగ సంగీత గ్రంజములన్నీ బీయుడు హిందోళము బుషఫదైవత స్వరపర్ష్యముగు ఔదువ రాగమవి వ్యక్తము. కావి మూర్ఖికి ఈహిందోళ రాగలక్షణమును అరిగా వంచమ మేవగించి హిందోళప్రైతరి అవైళ నవలామయి చూపిరినాడు. ఇందుపుట్టులు పమకాలికలను నంగితకాయిది హిందోళమును బుషఫదైవత స్వరవిరహితముఘుండగ రామరాజుభావునడు ఈ హిందోళమును బుషఫక్యక్తసుగుచు వంచమప్రభ్యమునిగూడ ఎందులకవినాడను

* సం. ద. 222

** నంగిత చూసామణి డా. కి. (శ్రీకంఠాప్రకి)

*** సం. సం. ప్ర. హిందోళమునివేచనా.

విచిక్క ఉదయించుట సాంఘము. నేడు హిందోళమును ఆనాడు మూర్తికవి అవిన్నట్టే బుషథపంచమ వర్ష్యరాగముగానే సంగీతవిదులు గానము చేయుచున్నారు. ఈ తనికించుక అర్ధాచీనులగు సంగీతపారిశాశ, సంగీతచూధామణి కాయలను, తడికదులను ఈ హిందోళనమును బుషథపంచమ వర్ష్యమనియే నిర్వచించినాడు. కావున ఈ రాగమును గూర్చిన అభిప్రాయదైవిధ్యము సంగీతకాయలలో రామరాజు భూషణాని కాలమునకే యండయ్యాడును కావున సంగీతకానిధియగు ఈ కవి స్వాములవపురస్కృతముగ వివేషగావించుకొని తనకునచ్చిన లోకముమెచ్చిన రీషలో ఇద్దాని రాగరంజకస్తితిని అనుశీలించి ఈ హిందోళనమును బుషథపంచమ వర్ష్యముగనే తన గ్రంథమున విజ్ఞేపించియుందును. ఇట్టి రాగరంజములను శ్లేషానుప్రాణిక ద్వానియుతముగ మంత్రమువలే మహారహస్యముగ తమ వద్యములలో ఇమిడించుట వలకనే వసువరిత్రము మహాప్రాశ ప్రచంధమైనది లేనియెదల ఇదియు తదితర సంగీతగ్రంథిములందొకక్కె వరిగతేంపబడి గీతి సాహాతీ సమంచితమై ఉభయారకమైన మహారాగప్రభంధమును ప్రఫనండించినాడు. రామరాజుభూషణ మతానుసారముగ సంగీతపారిశాశకారుడగు అహాంల వండితుడును సంగ్రహా చూధామణికాయలడగు గోవిందాయ్యదును హిందోళ రాగ లభ్యమును నిర్వచించినారు. ఈ అహాంబిలుడే హిందోళమును మార్గహిందోళ ముము వేర్పుఅచి హిందోళము ‘రిష’ క్షుకమని మార్గహిందోళనము ‘రిష’ యు కమని నిర్దేశించినాడు.* రామరాజుభూషణాని, “అరిగాపంచమమేవగించిన” హిందోళము అహాంబిలుడు సంగీతపారిశాశమున తదనంతర కాలమున వ్యక్తికరించిన హిందోళమునకు సంబాదిగానున్నది. ఇట్టి ఏకాధిప్రాయము రామరాజు

* “సంకల్తైరవి మేళాచ ఈతో హిందోళనామకః

వ్యాపం సాంపుకంకైవ వడ్డగ్రహమువ్యతే

వక్కాటరోహించవరోహించ ‘రిష’ వద్యం విదుః బుధః

‘సరిగెను దవిన నవిదున గరిన’

—“హిందోళేషట ‘రిషో’ చ దైవి కోమలో దైవతోదృవేత్త”

సం.పా.రా.ప్ర. 6 - 420

** “హిందోళో ‘రిషోగేన మూర్గహిందోళకో భవేత్”

సం.పా. రాగ. 422

భూషణహాఁచిలయలకు ఏర్పడుటకు కారణము వారిద్దులు ఒకే కోవకుచెందిన హానుమన్మతాసుయాయులగుటయే.

హిందోళ రాగవిషయమున ఈసిద్దాంతమిటులండ వనంత రాగలక్షణమున ఇంకోక రాధ్యాంతమున్నది. భూషణనకు పూర్వము నమకాలికముగగూడ వనంతము సంపూర్ణరాగము. నేడది బొడవ పొడవమముకద్దు. మాయామాళవ గౌళజన్మమని కొండలు, పూర్వకాంత రాగజన్మమని మచేకొండలు భావించు చుస్తులు. దీని ఆరోహణావరోహణములు.

“సగమదనిసా”

సనిదమగరిను”

నంగితరాన్నకబమున దీని లఘుమిట్లున్నది.

“వంసంలే వ్రహారేతుర్యే మకరధ్వజవల్భః
సంభోగే వినియోత్తవోయ్ వగంతః తత్పమద్వవ,
పూర్వః తలక్షతో దేకిహిందోళోఽ పేష్యకర్ధ్యశే
వనంతం ఉషయతి వనంత ఇతి పూర్వః నామవ్యవః
ఏతావా కారజాఢభాతే పూర్వహిందోళాత్ శేదః”*

ఈ వనంతమునే సృవతి కుంశకడ్డదు.

“పాంళవ్యాచగహః పూర్వేమద్వవిః న వికమిష్టతః
భూయష్ట రిససౌదైమే వచ్చిమే వ్రహారే బుదైః”**

“రాగః కుంశః వనంతాభ్యః పన్యానః సగ్రహావ చ
గియతే నర్వయామేము సర్వ్యదామంగళ వ్రద!”*** అని భూషణవి నమకాలికగు రామయామాత్యదు స్వరమేళకళావిది యందవినాదు. ఈశూర్తి

* నం. ర. 96. రా.వి.ఆ.

** నం. రా. జ. 78. రాగాంగము.

*** న. మే. క కుంశరాగవిషేషవ తాళండావ్రం).

కవికి నహదోగియైన చెరుకూరు లక్ష్మింద్రుని పుత్రుడగు చతుర దామోదరుడు శావనంత లభ్యమునిట్లు నిర్వచించినాడు.

“వనంతా స్వాత్మ సంపూర్ణ సత్రయా కథితాయాచై :
తీరాగ మూర్ఖునైవాక్ర గేయరాగ విశారదై :”*

తదితరములగు ఆర్యాచీనలక్షణ గ్రగంథములైన సంగితపారిషాక వంగిక చూచామఱులయిందు.

“అంతర గాంధార కాక స్వర్యరేతక కుఢ్హలోహ ‘రిప’ ప్రతితావరోహాపు,
వర్షిత సంగ్రహాన్యసాంశము”గా ను త్వేనది.

సంగిత పారిషాకమున సీవనంటము—

“మహాది మూర్ఖునే మాన్సేగసీ తీవ్రా వనంతాఁ” అని నిర్వచింపబడినటి
ఇద్దాని వివేచనమున సంగితపమయ సారోప్యరజనముగ.

“తీరాగసంభవః సోటయం వనంత సమదీరితః
మయ్యంలే రాగితే తెచిక వాసంతీస్తచ్చ శ్రీయత్రికా
స్వాత్మంత్రి కృత్రిమత్వంమై బుషథే మయ్యమద్వయోః
వంచమేవ సుహీనా సాయుధ్రా స్వాయవ్యక్త షాధవా
అరోహే బుషథ్వస్తా వారీస్వాత్మ మద్వయుస్తా
నంబాచీ వశ్చ ఏవాక్రాంతోహాణై కిష్ఫమధ్యమూ
స్నేశం త్వారోహేచ దివనే ప్రతమే దకే”** ఇట్లు ఇద్దానిని నుట్టం
కింది మఱి ఈన మాటలుగ సీపారిషాకతాయదు తః రాగలక్షణమును
ఇద్దావిపాడు

*-నం. 4. 240

** “కజాన్వరేన్ ద్రుతే యుక్తో రక్తిష్టుశ్చ సవర్షితః” అని భరతాను
కావపము.

“మిహదీ శాసక్రియత్వకః ద్రుతగితో వర్త్తిష్టు” అని కీ.శి.విష్ణుదిగు.
ఇరుఱ వక్కు-ఇ. తీర్చిపిపట్టి ఏవాచిన్యమును క్యాచిత్కుపటుగ వ్రయోగించ
వచ్చునపుట వృష్టము.

“పూర్వః మేళేతు వాపంతి సంపూర్ణః ... కోమలా

మధ్యమే బాపి కిష్టత్వం గాంధారేణ ఏవాదిని

సంపాదినీ మధ్యమేన ఏవాది పంచమయ్యరః

చతుర్థే ప్రహరే రాత్రో గియతే గీతకోవిష్టః”

ఆధ్యాత్మికమున మతాంతరముగ రాగచంద్రికయందు

“మృదు రీరిత రేతీప్రా పఃద్వైశ్చ ద్విమధ్యమః

మధ్యవాదీ సువాదీ పసంతక్ర్షు పసంతకః”* కోకము నుదాహరించినాడు.

ఈ మతాంతరములన్నిటిని వరిశిలించి పిండితార్థముగ వసంతముమున్న గా సంపూర్ణరాగమై భాసించినదని ఆనాటికే ఈరాగమునబుషభము మృదుతరము పంచము ప్రజ్ఞముగను లేక మృదుగనోయున్నట్లు భాసించునను మతము గమ్యమానము. రాఘవ సీంగిత కళారహస్యవిధి ఈవాదములన్నిటిని పరిష్కరించి నిదిమివాటముగ పికజాతమాత్మకవ భంగప్యాతులంబై వల్లవప్రవక విధిం దాచైననినరిగా ఇధ్యావిని ప్రస్తారమున సంపూర్ణభావోస్తుతిని చూసినాడు. పుచు మిందు ఏవాదియగుణవలన ఈపంచమస్వరమును దృఢముగ వల్గురాదు ** పరికినట్లు వయకనట్లుగా కణస్వర్పమాత్రమున ఏవాదియ్యరమును అనవచ్చునని, అది రక్తిష్టముకాదని కాన వంచమును లవతేశమాత్రముగనని తదనంతర స్వరమును మధ్యముని నూనిక చూపవలయునను సంగీతరహస్యమునీ గానకళా విధి (వల్లవ=వక్త్త+ప) వల్లవ విధియుడు గమ్యమావ మొనద్దితార్థ. ఈ రాగభావావిష్కృతిలో పికజాతమునకు అగ్రజాంబూలమీబడినది. హిందోకముపు గానముచేసినవాటు దవలామఱలుకాగా వసంతమును పికజాతము సంపూర్ణ భావస్తుతి గల్లిచురీతిలో గానముచేయ బిద్ధక్రంకణక్యము ఇచ్చినది. ఇంది నికములకంతటి ప్రాండ్రాయ్యత నొనగుటకు ఆరాగధ్యాసముల ప్రయుతములైన కోకార్థము మూరంయగుచున్నది. ఇరి సంగీత పారిజాతమునన్న వసంత రాగ ధ్యానము.

“శిథండి ఒల్లోచ్చయిద్దచూడః ప్పణ్ణాచికం చూతలతాంకురేఱ
శ్రమ్మద్దా వాసమనంగ మూర్తిప్రతితో మతంగస్త వనంరాగః
మయూర వశోచ్చకిరీఁ భూషితః సమావృతాశ్చైకులైః సమంతకః
కరే ధృతం యేసరసాల మంజరీఁ సువేషవాసోరసికో వనంతకో”*
రాగవిభోధమున వనుతథ్యాన మీరీతిగమన్నది.

“కేళగ కింతుక ఏష త్రమేతంతామ్రాంకురపిక్ష్య ముఖే
అరుణ వననో వనంతో గౌరసువేషో రసాలగతః”**

సంగీతరాష్ట్రకరమున ఈ వనంత రాగథ్యానమిట్ల ఉపస్తికము.

“శిథండ ఒల్లోచ్చయిద్దచూడా కర్మవతంసాయ్యురద్రమవ్రతా
ఇందివరక్యామ తనుః మనోఽణ వనంతికాస్యానం మంజులప్రీః”***

సంగీతరాజమున ఈవనంత రాగథ్యానమిట్లన్నది.

“వ్యవదనో దశకరో వశంతో విద్యుతువ్రతః
సుతాంకం తట్టాంగః ఫలచక్రాణ్డి భృత్యరః
సమీపేచ కరా యస్తవరదా భయదాతా
వాహనం కోకిలా చైత్రవైశాఖే గియతే న చ”****

ఈథ్యాన కోకములన్నిటియందు వనంతరాగమూర్తికోపాటు పిక స్కరణ
మున్నది. విక్షాత వ్రన్తికేనియెదల కోకిలకులమునకు వ్రధానకలకమగు
మాతలతాంకురములను, రసాంమంజులను, తామ్రాంకురములను గూర్చివ
స్కరణమైన ఉన్నది. తావన వనంతరాగాధిష్ఠాన దైవతమునకు పికమువాహనమచి
అధివాష్టుకు బీచించి పాలించునని గమ్మామునము. అందువలననే ఈ సంగీత

* ఆంధ్రా. చి. రా. ప్ర. 943

** వం. క. రా. ప్ర. 462

*** వం. రా. రాగోల్లాస: 643

కళారహస్యవిధి పికళాతమనకంతచీకి ప్రాధాన్యతనిచ్చి అయ్యవి ఆత్మరఘంగ వ్యక్తిలంబాలై వసీష్టలి నాలంబిత పల్లవపక విధుల దాల్చినవినాదు. “ఈ అరిగా వాచమహేవ” అను వద్దియుమనందలి పూర్వార్థమున హిందోళమున ఉత్సార్థమును వనంతమున గానముచేపెడి వద్దతి సంగీతగురుతుల క్రమాయాత మగు సంప్రదాయేముననున్నది.

ఈ గానరనష్టాశిరుదు వనంతరాగలక్షమును నమ్మగముగ గమ్య మానము గావించిన తదనందరము ఆవనంత రాగద్వానమును తదుపొన్యమూర్తి స్వరూప స్వ్యాఖావిష్కృతినిల్లు గావించినాదు.

“చివరంగైదుపు వేయు చైత్రమున నక్కిఁ ద్వ్యాతోత్తేపవై
భవుండై తెమ్ముర తేరిపై గదలిరా బ్రిక్ష్యగ్రసాలాగ్ర హ
రష్ట విటంకంబియ ప్రాకి వల్లివనణస్యక్త సల్లిరుత్కుల వ
లివ హ స్తంబుల భావిభాషుకవలోల్లానంబుతో, గ్రావ్యిదులో”*

ఇంతదనుక వనంతరాగ సౌభాగ్యముకింపము గావించిన వనంతద్వానమున ఆ రాగమూర్తి అనంగమూర్తిగ అద్యవసితము. కొండఱు ఆ అనంగమూర్తికి వాహనముకోకిల ఆన్నారు. కాని ఆతని తేరుసుగుర్చి పావ్యారును ప్రప్తావించ లేదు. కావున మన కళావిధి ఆ వనంతరాగమూర్తికి రథశ్శువమును వనంత రాగవేళనుటటి చైత్రమున గావింపనెంచినాదు. ఏతటుక్కవ పైతుంచునకు తాగిన రథముగ తెమ్మురను ప్రకల్పించినాదు. తెమ్మురను నంస్కృతికరుచినదోశితమగును. అనిలమునకు సంగీతమునకు నవ్వి హిత వంచింధమున్నది.

“నకారం ప్రాణనామాసం దకాతం అపలం పేదుః

కాతః ప్రాణాగ్ని నంయోగాక్త తేన నాకోభిత్తుతో” అసునది వతుతో మోదరోక్త విషయము. ఇట్లేగాయుకుల్ల నుఱువైపు భ్రాగ్యగ్రాణస్యాప్తి ప్రాణ విలవంయోగమున ప్రణవనాదము నప్పుట్ట ప్రార్గువచ్ఛిస్యారమతి రాగావ్యిక మగు మోతముగలాయను కృతిలో ఆవినాదు. వాయువు జగత్కృణము.

త్రావ్యాయు ప్రేరకముగు సుపీరచవాద్యవిశేషములు సంగీతవాద్యములందు వ్రద్ధాన ముఖగుంపుబట్టి సంగీతమున ప్రాణావిలముపకున్న ప్రాచాన్యత గమనియుము ఆట్టి ఐగర్ ప్రాణావంభూతుడగు అంజనేయుడు నాదోపానకులలో ఆడ్యుడు. ఆ జగత్క్రాణసందవ శార్యుజ్ఞకట్టాటలభ్య కవితాసుదారాలియైనవాదు గనుకసేరామరాజ భూషణుడు వసంత రాగోపాస్యమూర్తికి తెమ్మెరములేదు గావించి రథోత్సవముగావించి ఆరాగధ్యానముకొక కొత్త అందమును ప్రతిపాదించినాడు.

ఈక తరువాత పాదములలో “వల్లవ వనణాప్యులు ఉత్సుక్క వలవముల నద్దిరవి” నాదు. ఈవల్లవమునట్టుక వంచమము వనంకమున ప్రయుక్తముగు ననుట దూరాన్యయముగాక తళ్లాలకు సమీరస్తికమై భాషుకోల్లాసంటగునేగాని సుమారము గాబేదు.

శారీరిగ సంసీకకారహాస్యవిధి ప్రసాందోఽవసంకరాగముల రెంచెని అను శీరించి భావితాపుకవల్లోల్లాసంటలైన శాగములు రెందు భాసించితీయను ప్రతి పాచించి క్రాంతరర్ననుదైన శవిగాయకమై నించినాదు.

అవంతర వ్యవహంధని—

“శ్వాసమంధం బ్రహ్మరక్త మర్దంబు శ్యామాముహు ర్యాహుయంధు విశ్వార్థిత వథ్రభేద నిపుణాంబ”* అను పరాకులదిలో శ్యామా ఇంతాయి త్రేవన్తక్కు. ఈ శ్యామాగమునే పూర్వవంగీతశాప్త గ్రంథములలో ప్రాముఖ్యమిఖంచేచున్నది.

ఆ పదవ—

“కంకంశార్పుటి ఏదిశాయంధిభాఫమత్ గారచ్ఛధాచ్ఛాదికర్”** ఇశ్యాదిగ శ్శాంతిష వ్యవహంధు శ్శాంతిరథమస్తు రాగనామముట్టంకితము.

“ఒక చోయిపీపాయుషికగేయముదాయ
పొకసీమ నాసామయిర విశద

* వ. చ. ర. 132

** „ 1 : 133

మొకవంక నకలంక చుకరాంకహాయహేష
 లోకప్రేవ వనదేవయువతి గీత
 మొకచెంత సురకాంతలకరాంత తతనాద
 మొకదారి నవకారి కోదితంబ
 లోకయోరణటుచారణ కుమార ఫణితంబ
 లోకదండ నలిమండకల గాన

మొక్క మొగిప్రోయుగదళి గృహశోవవన్న
 కించ్చరీ బృంద బృంద సంగీతరీతి
 సమయ నతపేల కోలోహలాముల కలిపి
 నథివ డూయద్రి కోలాహలాఖ్యమొక్క*** అపువీ శచ్చియమున్
 అతోయ్య సమైక్యనాత్కుషమగు కోలాహల విష్ణుంభంచమున ధ్వనికమైన కోలాహల
 రాగలక్ష్మణమసారి కోలాహలమగుద వినిపించము. అపెదవ వరిష్ఠమగు రాగ్
 ఎంకణ మైప కలహరీతిని తయవాతి పద్యములో వసురాళ కోలాహల గర్వప
 నోదుగువించిన ప్రస్తావనలో గమ్యమాన మొనర్చి తదనంతరము కోలా
 హలవి మాటలలో ఈ రాగలభంచమునిట్లమర్చినారు.

“సను సుప్రేతుగఱాడ మీటితివి సానాదైర్యసామ్యగ్రి ఈ
 జనకున్ మున్నె త్రణీకరించి కృపా స్వాంతంకునంబోతు మం
 కనరేంద్రాయివి గట్టువేడెది విషుంగంటే త్యఙంగ్యామ్మి ము
 తన నీలాశ్వరిముఖాగ్ర విచలధ్వరుల మంద్రధ్వవైన*** అయిని
 పద్యమున కోలాహలరాగమునందుఉరివ త్రిలు వ్యోమహామ్మాయములు అహావ
 రాగ వివేకస్వాముడై ఏవరింపదోరకాను చున్నారు.

సంగీతరత్నాకరమున ఈకోలాహల రాగంతణమిట్టంకెట్టము.

“కోలాహలాటక్క భాషా ప్రగహంకావ వళ్ల
 న ధమంద్రామతుయస్మా కలహే గమ్యతావ్యిక్తా”***

* వ. చ. ii - 7

** వ. చ.

*** పం.ర.చ.వి.అ. 242.

“కోలాహలష్టక్కుతుచ్చ ప్రదంగం సాంక్రగ్రహః మధ్యమ మంద్రహీనం:
ఎషాదశారః నకలైః న్యుఱైః తాదైర్యుతః షడ్జగావరభ్యః
వర్ణసుగేయః న్యవినాదవచ్చ విరూప్యతే వర్తనికాస్య నమ్మక”*
ఈది సంగీతరాజ లక్షణము.

ఈక సంగీతపారిషాశమున—

“మామిభూతో కోల్లపోసం స్యాగ్దాంధారాదిక మూర్ఖునః
అవరోహే దవర్జ్యః స్యాగ్ది దొదవః వరికీర్తితః”**

ఈ కోలాహలరాగము వివాదవిశేషమున వ్రేయు క్రమగుణకు తగినట్టే
ఇందరి న్యూరప్రసారము తైతి కము వివాదగ్రస్తము. ఈ కోలాహలమే కోల్లపు
మనియు వ్యువహారమగుచున్నట్లు పారిషాశకారుదనినాదు. ఒకచో ఈరాగము
‘పు’ పరికమనియున్నది. వేరొకచో దవర్జ్యమని యుర్వది

..... అట్లే పంగీతరక్కాకరపాఠమున ఒకచో ‘రియ’ మంద్ర యిని యున్నది.
పాటిచ్చిని చెచి వర్యాలోచింధిన రామతుంబూషణ మతము నిర్ధరితమగును: వ్యూర
సంగీతరహాస్యముగ సత్త్విదరక్కములు సత్త్వూరప్రతీకలుగ చిర్మితములఁ:
అందు ముక్కాపాఠము షడ్జమునకు సీలము బుఫలమునకు సంకేతములపుక
పృష్టము. కావున నీ నంగీతకారమాన్యవిధి సత్త్వరత్న సంకేతమున గూరచముగ
నీకోలోహాల రాగలక్షణమును వ్యుంచితము గావించెను. ఏవం విద గూర్చరాగ
రథ్మాన్యేవునితమే: ఈపసుచరిక్రమున సాగక రాగలక్షణములు వాచ్యములు
గావించేసేయున్నాయి విల్యుది ప్రాదప్రభంధము గాక ఏసంగీతకాత్మగ్రంథమైస్త
అయిపేది. కావ్యంకరిత. కాంతా సమ్ముతియందరి ఇష్టాన్తోవగూహాసుము
రఘుణియైష్టుష్టుష్టుధయ పంచేద్యమగును. కావుననే ఈమహాకవి గావ
కావేదిషై అశిష్టేరికారమును గూరచముగానేయంచి ఆవశ్యకతయున్న వారద్రావిని
అయ్యేయకై యత్పుంచుదురసున్నట్లున్నది. కావుననే ఆందరి సంగీతరహాస్య
రక్కమిదికై గమేషణము కాపిత్తుగోరువారు. ఈఅపార ప్రభంధపారమయ

* ఛం. రా. వి. ఆ.

** పం. పూ. రా. ఆ. 242

కలముచ్చలుగ పునిగిళీలి వీలైనంతవలు ఆ రాగరత్నాన్యోషణము గావించిరి, అట్టి ఉశయాగు వరికోధకులకు తదంతరక్త సంగీతాదిక శాస్త్రవివయయకరక్కుములు కొంతనుక లభ్యములైనని. ఇట్లుగా? ఈశాస్త్రగవేషణము ఈ కుపించినలోతు అనుకొనెడి వారీ ప్రభంధపారాపార తీరమున విహారించి తృట్టినందిరి. అట్టి పారికిందలి గూఢకాత్ర విషయములవగతముకాలేదు ఏవంధశాస్త్రవిషయకరీతిలో గరిష్టములైన వద్దములలో కోలాహల రాగలతణ సుముకముగు “నను నుఫ్ఫేత్తుగు” అను వద్దము ముఖము. ప్రాచీన సుగీతశాస్త్రగ్రంథములను నంగితరత్నా కరాదులందుగూడ ఈకోలోహల రాగలతణము విర్మేళకము. అయ్యది వంచు వర్షర్షరాగము కావుననే ఈవుచు న్యూరలోపము “ఉఫ్ఫేత్తుగు, శాఅమేబితివి” అను పఱకుఱిదిలో “పా” (వంచమము). పాయమీటుటిలో విర్మేతి పైనది. వీణావాదన రీతిలో పాయమీటు యనగా దాటు న్యూరముగ న్యూరచంక్ర మంచు గావించుటయే. ‘అతోద్వామేళనమున నందగించు కదన కుహాహల రాగ విన్యాసము న్యూరనంయుత గాముగ తదనుగత వాద్యనమ్మేళనములో వినినయైతల సేవాహావి కదనకుతూహలములో సమరాంగణమున కరుతుచ్చెట్టి భావన కలగును. అట్టి కోలాహల రాగముకూడ “కలహే గమకాన్వితా” యను శల్లక్ష్మామసారము వ్రచోదనా శక్తియుకమనిపించుచున్నది. ఇది రామరాజు భూషణిని కాలమున గానవ్యాపహరము ప్రచలికమైయుండి యుంధుము. కావి ఈనాదీ రాగము అస్తార్యరాగముగాకూడ వినఱిఱుటిలేదు. అయినమ ఏక్కుడాగా రణణాన్వితముగనిది ఉత్సంఘావ ప్రతిపాదకముగు ప్రచండ రాగమునట ప్పుష్టము.

ఆక ఇందలి న్యూరప్రవృత్తి ననుకీలించిన ఇందు వంచము వర్ష్యస్వరము కాగా మధ్యమము భూయిష్టధ్వన్యప్పేతమై కైలైవతణుషభములు మంద్రస్థాయి ప్రయుక్తములని గమ్యమానమగుచ్చెటి. షడ్జమిందు గ్రహస్వరము అంశ స్వరముగాకూడ ప్రయుక్తమగుచున్నది.

ఇట్లు ఈరాగలతణమును నంగితకారపాన్యవిధియగు ఈకవి గూఢరీతిలో ఇందు విక్షేపించినాడు. నంగితశాస్త్రమున షడ్జరథాదులకు ముక్కాపలసిల వ్రక్రాదిక రత్నరహస్య నంకేతమున్నదవి ఇంపార్యము విప్పుకము. ఏకత్సంకేతము పారము బుషభమునకు నీలాశ్ముము నంకేతమగుచున్నది. అయ్యది మంద్ర

స్థాయిలో ప్రయుక్తమగు “గట్టువేడెఁ తృణగ్రాహినూతన నీలాళ్ళదరీముఖ్యాగ్రిచల ద్వారాల మంద్రధ్వనిన్” అనువలుకుండిలో వ్యక్తము. నీలాళ్ళముతృణ గ్రాహియనుడలో గడ్డికరచి చీంపజి తైర్పత్సాముగ్రి తృణికృతముకాగా వేదు కోటపెన్చుక్కుత్త కపిపట సుపేచ్చుమగుచుండ్నది. దైవతములు నంచేతముగ దైర్ఘ్యసాముగ్రియువాడలి ‘దై’ దైవతమునకు నంచేతముగుచు తచ్చాత్తశిఖాసువులకు అమ్మాలకువలె దూరాచ్చుయమచిపొచదు. ఇట్టి కోలాహాలరాగలక్షణమును వద్దము సంచిటించి రామరాజుభూషణదు వ్యక్తికరించిన దాన్నికన్ని విధముల తగి పోవునట్టి రాగలక్షణమును తైవనంగిత సాస్తోర్ధవజముగ నంగితపారికాతకారుడు ఇల్లోసగినాడు.

“దైవతాచ్ఛికాయుక్త కుద్దణాతి సముద్ధవ్య
షఢ్మాశన గ్రహంశు కోల్లాసో రిధ దుర్వలా”*

కోలాహాలమునకు కోల్లాసంచి కొల్లాశమని నామాంతరము ఉన్నట్లు నంగితపారిజకకాటని వక్కుంజ.

ఈ కోలాహాలరాగము విస్తృతపరిధిని గలిగి తాన్ప్రవర్పనకు స్వయం రచనకు రాగాలావమనకుఁగొడ అనువగు రాగమని రామరాజుభూషణదే కిరువాత ఇట్లు నంమాచించినాడ. ఈవచనమున కోలాహాలరాగము తావ ప్రవక్కమునకు అనుమైస్తదని తళ్లులు గ్రహింపవలెనని తానమగు నంగితపారిజాపీకమును ఆమ్లేందించి “కోలావల సంతానంబు సంతాన కుసుమవానునా వమాగతసారంగ నంగితభంగితరంగంబులు పొంగంబులుగొఱుడ వేఱ్చుగాటీల పాణిరిత మూడీక్కపీణా చుటురాళామృతంబులఁగరఁగి” యును వదవల్లరిలో మాచించినాడు. ఇది బృందగానవద్దతి. కోలాహాల రాగాన్నితమగు ఈ బృందగామ కోలాహాల పర్వత ప్రథమదర్శనమునంచె నేపర్చుగానముగా—

“ఒకచాయ్యాపాయ పికగాయ సముదాయ” అను వద్దమున ప్రారంభము నొంచినది.

ఖృందగాదమనుడి నేడు తైర్చినపులు గావిచు ప్రార్థనాపమారోహమున సెప్పుడుగ గోచరించున్నది గాన నేటి యువత శంఖాందగానరీతి పాచ్చత్వి నాగరికత వర్పసాదహని భావించుట కద్దు. అదికేవలము బ్రహ్మపతితము. మనకీ ఖృందగాన నేవధ్యగానాదికరీతులు ఆద్యములనుటకు భరతనాచ్ఛాపు సంగీత రత్నాకర స్తుతిరత్నావచ్ఛాదులందు ఆకరములన్నవి.

“గాళ్లువాదకసంఘాతో ఖృందమిత్యథిధీయతే
ఉత్తమా మత్కుమమభో కనిష్ఠమితి తత్త్విచా”*

“కృతానాం వాద్యకవిథిః వాద్యనా మాటుకికణం
త్రుతిజ్ఞాన వరత్వంచ స్వవాద్యగ్రహ మోక్షయోః
తాలానుగత్వమై కాగ్ర్యముభయో (గ్ర్యంపుణయో?) రేష్మలనజ్ఞతా
వాచ దక్షిణ దత్తత్వ మనోఽన్యప్తుతి కారితా
ముఖానుచృతి (వరి?, తాచేతి వాద్యబృందగుణామతా:”

ఇదుయేగాక ముఖ్యగాయక ఖృందగాయక లక్షణములుగూడ నుట్టంకి
తములైనవి.

“ఒక చాయ ననపాయ పికగేయ” అను వద్యమువందు పికగేయ నము
దాయముల వుచుమన్యరద్యనులు సానామయూర వినదములగు షఢప్యరద్యనులు
చిదాకల వలఱకులను వంతపొటలతో కూడియున్న ప్రధానగాయక ఖృందమున
మన్న వసదేవతల సీతములు సురకాంతల కొసగోళ్ల వేళ మీపిరుచున్న తంత్రి

* పం. చ. iii - 203

** పీసులవిందై యమ్ముతపుసోనల పొందై యముర సుముచలదఃసీ..”
వ. చ. ii - 14

*** సానగాయన గాయనీషుములు గానంబర్యి సాలింపమౌ
సానాఱన నగభేది పీటిగెల గంధర్వావురో గిత ఏ
ద్వా నైషుష్మాముర్చిన్నయై వినమౌ యుదైన విందైన ఏం
దై నావుచొనగూయనే మనకి టానంద సంబోహమున” ii - 46

స్వానములకు అనుగతములైన చారణకుమార పటితంబులు పుటుషకంక స్వోరముతో సమయఃప్రములై ఒకప్రాపరి కింపురీశ్యాంద బృందగితరీతి ఆ కోలాహలాద్రిపై ద్వానించి అయ్యాడి కోలాహలాఖ్యమని సాధకనాముదేయ మందులకు నహాకరించినవనినాదు. ఇంటు వార్యానంఫూతము త్రీతుష్ణగాయిషం గ్రుతి వైవిధ్యమునుబ్రట్టి నిర్జితమైన తార మూడ్రాశాయి ప్రభేదములో ఓట్టుమైర్చిగా నావిగిపోయినది. అట వఢ్డ వంచమాది....మూజల కర్ణాటకమగు ధ్వనము ప్రవర్తించ వార్యానుగతమగు బృందగాన వఢ్డలియుండువలనిన మామర్యముంతయు వెల్లిల్లిపిసినది. ఈ బృందగానరీతి రామరాజభూషణమును శాగుగవులాపాటువదిన వఢ్డతికావఃయును. అందువలననే ఈ బృందగానమును కోలాహల రాగాన్నికముగ వార్యానంఫూత నహాకృతముగ ఈ సంగీతకళా రహస్యాంశి సంహితముగవిట ప్రతిపాదించినాదు.

వచ్చిరాజు దశవదయ్యలమండి “నవ్యామృతా వ్యాహాతస్యాధంతైన నాదంబు” వినినాదు అచె వ్యాప్తినాదంబో, కలకంకనాదమో మంచ్ఛురీ వ్యాప్తి నాదంబోయని నిర్మియించి చెవ్వుటకు వునవపడని ఒక అవ్యాక్తమధుర నాదముగ వీషులవింబోసగార్పి వరమానందాము సంధానమై బూసిలినది. ఈ మహామృత రథోపమాన నాదమిక వీపచ్ఛుటలో గిరికావసురాజుల కల్పాము నాయకమును సాంధీగాసము ప్రార్ంభమైనది. నాట్యకాత్త సంప్రాయు సిద్ధముగనాంచిని నాట రాగమన గానము చేయువలయుననుట ఒక విహితవిధి తాపుననే ఈకవి మహాసాటక మూర్కధారియై వీసులవింధైస నాంధీగాసమును నాటయాచే ఆరంభించి నాదు. ఏపేవి గానమును ఒక సంగీతవిదుయ వినిసయొదల ఆతడు ఆగానాటి నందనము గావించుతోపాటు ఆరాగనామమును పోల్చుకొని అందలి రాగ

* అనవిని కేళికా సచివుడాన్యానహుల్లన నాలకించి యో
ఇనవర వల్ల కీరవము సంగీతమాదెదారెవ్వరో విషు
కసగతి నిష్మాప్తిద్రివయిఁ దన్ముదు వంచమ వఢ్డశయ్యు కా
య్యువ నెఱిఁచ్చివింటె ప్రయుదాకుల కోకిల కేకిలోకముల్” అనుసి
వార్యానంఫూతమున వీషంగీతకళాభిజ్ఞాదు నాటదాగలష్ణానుకీలనగ ఇట్ల
గాఫించినాదు.

లక్షణమును స్వీయానుభావముతో సమస్యాయించుకొనును. అదే విధముగ ఇట వమురాలు “నానా గాయక గాయనిమఱలు గాసంబర్యి నాలింపమౌ నానాచన్ నగ శేధించిని గంభీర్యాపురో గితవిద్యనైపుణ్యముకెన్నియేని విమో అందైన నిందైన విందై నారంటోనగూచ్చునే మదికి నిట్లాసండ సంటోషమున్” అని వితర్ణించుతు అరంభించినాడు. ఈ వితర్ణించమునంచె రాగముద్రాలంకారోత పీతినంది “నాచన్ నగశేధి వీటగల్” అని వయకుబడిలో నాటిగ ప్రస్తావన వినవచ్చున్నది. ఇట్లి నాటిరాగనామమును వినిపింపజేసి తఃసంగీతకళాపాన్య

మధ్యమోదీచ్యవా జాతోర్వు ట్లస్తార ఫ వద్కకః
మధ్యమాంశగ్రహాన్యసః సంపూర్చశ్చ నమస్యరః
సంగీతరత్నాకర రాగవివేకాధ్యయః - నియవవరరాగః
భాయానట్టతు నట్టపై మంద్రవంచమ భూషితః
నట్టోపాంగం విషాదేస గాంధారేణచ కంపితా” రా. అ. 242

“తజ్ఞ సమస్యరాగట్టా తారగాంధార వంచమా
సన్యసాంశగ్రహః మంద్రవిషాదా తారదైవతా” 224.

భరతకోర్ధరణముగ సంగీతసమయ సారోదాహృతముగ సంగీత చూడా మణిక ర్త సాటనిట్ల పివరించినాడు.

షడ్యంశ - గ్రహస్యసా సంపూర్చ చ సమస్యరా
తథ తారాచ మంద్రాచ యావద్గాంధార వంచమే
ఛాపాయామంజరీ తస్యాలంగక నాటాఖిధియతే ఇగదేకః (భరతకోశః)

షడ్యంశ గ్రహస్యసా సంపూర్చాచ సమస్యరా
తథ తారాచ మంద్రాచ యావద్గాంధారవంచమే పార్వ్యదేవ సంగీత సమయసారంః
సంగీతపారిషాతమున నాటిరాగము.

రిస్తు తీవ్రతరో యిష్టైన గంథారత్తీ ప్రవంగకః
ధస్తు తీవ్రతరం బ్రోక్తో విషాద స్తీవ్రవమకః
అసరోవేట గానుస్తో వాతే రీస్యురమూర్ఖనః” సం.పా. రా. 4,

విధి ఇక సాటిరాగలతో వివేచనమును గావించ చౌర్పొనుచుస్తాడు వా, రాగము ప్రాచీనతము. ఇచ్చి సంగీతరత్నాకరమున 'ఒడ్డ' గావ్రపహృతము. రాఘవాయామాత్యదు రాఘవాయాష్టావణవినికి నమకారికడు. ఈటిడు తన స్నేరమేళ కొనిధి బచ్చ మమన సంగీతరత్నాకరమును ప్రామణించుగాగై కొనిచేసి శద్వ్యాఖ్యాకాయిని వక్కుఁ. రాఘవాయాష్టావణడుచూడ అటు లేవుఁఁఁ ఉండిన సంగీతరత్నాకరమును అధికారిక శాత్రుగ్రంథముగాగై కొనిక ఇం నమకాలికులగు రాఘవాయాశ్యాయల వక్కుఁఁమనే విక్కుఁఁఁిగ వ? తీర్చిరింపక శ్రీనాథి 'క్రూహించాణి' వలె మధ్యేమారముగ తన రాగవివేక నమశ్వర్యయిఁఁను గావించ కొనిఁఁడు.

సాటిరాగమున తీవ్రగాంధార సంయుక్తమగు తీవ్రతర బుషభాఁఁ ప్రయుక్త మగును. ఈరాగమున తీవ్రవిషాదనుయుతమగు తీవ్రతర దైవతము కండు ఆరోహణము దైవతగాంధారములు వర్ష్యస్వరములు, భూషణానిసాడు సాపకు ఆరోహణము నంపుర్ణముగా వచ్చును. నేడా రోహణముగూడ సంపూర్ణముగాడు, బుషభవర్ష్యముకూడ. ఆనాడీ రాగము నంపుర్ణార్థిదవ జాతికిచెందిరది. ఇందు బుషభవర్ష్యరాక్షుకమగు అధికుదక యూర్పునకలదు. ఇందు బుషభమే గ్రహస్వరము. గాంధార విషాదములు ఇందు తుఫములగుటవలసి ఇది తుఫమేళమగుని ప్రాచీన సంగీతశాత్రుముల వక్కుఁఁమ.

రాఘవాయాష్టావణవినికి నమకాలికుడగు రాఘవాయాశ్యాయ,

"కుద్ద స్వరస్తు నవపాః షత్ కుత్స్విలుషభ దైవతే

....మ్యుత మద్యమగాఁఁధారమ్యుత షడ్విషాదకః

స్వరైరమీథిః సంయుక్తః కున్ననాశ్యశ్చమేళకః

కుద్దనాఱ వ్రథృకయోరాగా ఆతోభవంతి ద"** అనిసాడు.

ఈ రాగమున నమవలు కుద్దములు. బుషభము షత్కుత్స్వియుక్తము దైవతము షత్కుత్సి సమంచికము. మ్యుతమధ్యమ గాఁఁధారములు చ్చితుఫడ

* వ్యా. కఁ. కుద్దరాగవివేదన

నిషాదములు ఈరాగమునఁడు ప్రయుక్తములుగుననుచు రాఘయామాత్యదు ఇద్దావి
లక్షణము ఎక్కు-ఊంచెను. ముని రామాజభూషణదు రాఘయామాత్యనుకు
దీక్షున శంగిలక్షారహన్యవేచి కాపులు ముంచటి పర్మమున రాగసామమును
ఉప్పాలీచి త్రయివాతిలుగు నీవదియిమున కేళిపచితుని మాటలగ వర్ణకిస్యన
శంగభిలో ఎవ్వో? ఈనాటరానమును పాపుచున్నారని ఆరాగముచలి స్వరసం
భూతిని స్వీయాసి భూతితో ఏవేచించి? తస్మాదు వంచమ పద్మయ్యకొయ్యున
నెలుగిచ్చె చింపె ప్రముదాకుల కోకెల తేరులోకమున్? అమచున్నాదు.

ఉండిప్రాప్తము ఉక్కములైన సంగీతదళ్లకరావి కాత్త్రగ్రంథములందలి
నాటరాగలక్షణమున వినిబిడిని చ్యుతమంచి మష్టానిషాదములు షట్క్రుతి బుషభ
ప్రేవతములను స్వీరములస్వరంలాము రాఘయామాత్యని నాటరాగలక్షణముందు
రాఘాజభూషణని నాటరాగ వివేచనమునఁడు వినబదుచున్నవి. రాఘయా
మాత్యసుకు రాఘాజభూషణదు పమకాలిండిగునుచే స్వరమేక్షానిధియిందాతదు
ఉప్పంకెంచిన ఏక్కుతిస్వీరపిష్టము అవగాహనము చేసికొని యిందుననుట
స్వప్తము.

“సప్తానా వికృతానాంతు సోదైశం లఙ్క చప్పుహే
చ్యుతః పుష్టశుతో యృష్టః ప్రాత్ వంచముతా
స్వాత్ సాధారణ గంధరోటంతర గాంధార ఏవచ
స్వాత్కై క నిషాదోదాస్సః కాకలీనిషాదకః”*

“చ్యుతపుష్టస్వరో లఙ్కై నిషాదశైన కీర్తితః
చ్యుతపుష్ట నిషాదాధివానం తర్వావిఫీతే
చ్యుతస్య మధ్యమసోయి గాంధార వృవహారతః
చ్యుత మధ్యమాగాంధార సంఖ్యాల స్వక్రియశేషుయా
చ్యుత వంచముచ్ఛే లోకామధ్యమ సంఖ్యా
అస్మాధిః కథ్యతేసో తచ్యుప్తత చూచమ మధ్యమః
ఖప్పగాంధారకే తత్ వంచక్రతి బుషటోఽభిధ
సాధారణేసి గాంధారే పత్ర క్రత్రుషం సామాచ”**

స్వీ క. ఏక్కుతస్వరపివక

**

విధి ఇక నాటిరాగలక్షణ లిపిచనమను గాలింప చోరవోసుచుస్త్రాదు నా, రాగము ప్రాచినశతమము. ఇనీ సంగిలిరత్నారచమిని 'ప్రా' గాన్నసహృద్యము, రామయామాత్ముదు రామరాజభూషణనిచి నమురారిడిదు. రంగించు తన క్షురమైళ కొనిధి రచమన నంగితరత్నారచమను ప్రాముఖ్యమగాగై రోలేవి శద్వ్యాఖ్యకాచిని వక్కుణ. రామిరాజభూషణమించాడ అటు వేపులు నంగిత సంగితరత్నారచమను అధికారిక శాత్రువుండిమగాగై రోలన ఇన్న నంగాలికులగు రామయామాత్మాదుల వక్కుణమనే ఏవ్యాచ్ఛిగ చంప్రాంగికర త్రీంఘవి 'క్రాంబాణి' వలె మధ్యమార్గముగ తన రాగవివేక నమ్మించుస్త్రాయించు కొనిసాడు.

నాటిరాగమన తీవ్రగాంధార చెంయుకొను ప్రసత్త లుసుభాం ప్రయుక్త మగును. తంరాగమన తీవ్రవిషాదప యుండును తీవ్రమర ప్రపథము కలదు అరోహణముల దైవతగాంధారములు వద్ద స్థిరములు, భూమిములు నాటక అరోహణము నంపుర్ణముగా వచ్చును. నేడా రోహణముగొండ చుంగారముగుడు, బుషథవర్ష్యముకూడ. అనాడి రాగము సంగ్రామాదవ ఊరిచెందిది. ఇందు బుషథవ్యాప్తికమగు అధిమధత యూహ్నిగిరలదు. ఆగండు యువరాచే గ్రహ స్వరము. గాంధార విషాదములు ఇందు శుభ్యములగుంపావలాంప ఇది కుప్రాంగముని ప్రాచిన సంగితశాత్రుముల వక్కుణము.

రామరాజభూషణనికి నమకాలికుడగు రామయామాట్టుటు,

"శుద్ధ స్వరస్తు నవపాః షఠ్ శ్రుతః ప్రాంగిషి దైవతః

....మ్యుత మద్యముగాధారమిత మధ్యనిషాపరః

స్వరైరమీథి నంయుక్తః శుద్ధనాంప్రాంగమైళకః

శుద్ధనాం ప్రశ్నశయోరాగా అతోరహంతి చుంగ అనిసాడు.

ఈ రాగమన నమవలు శుద్ధములు. బుషథము వ్యాప్తిముతము దైవతము షఠ్ శ్రుతః నమంవితము. చుంగమధ్యము గాంధారములు చుంగమధ్య

నిషాచములు శంరాగముఁడు ప్రయుక్తమూగునును రామయామాత్ముడు ఇద్దాని ఉషికసు ప్రాగ్-యించెను. ముసు రామరాజుభావసుకు రామయామాత్మునకు రీతైన : “ఒగిలికళారహస్యపేది కాపుఁ ముంచలి పద్యమున రాగసామమును తట్టుగలిగి తట్టివాఁ యెగు సీపద్మియుచుణి కేళిపచిపుని మాటలుగ వల్లకిస్యన సంగతిలో ఎవ్వరో రథసాఁరాగమును పొచుచున్నారని అరాగమాడలి స్యారసం ఖూతని స్యోచుఁ అంతిరో పెవేఏగఁ” తస్మైదు వంచు షడ్జయ్యకాయ్యన సెలుగిచ్చె ఏం ప్రమాదాట కోరిల కేపలోకమనో” అనుచున్నాడు.

అట్టిరూప్యము ఉత్తములైన సంగిలితశ్శాకరాది కాత్తుగంభులందలి నాటరాగలక్షయుఁ ఏసియిచ్చని చ్ఛుతపుఁ మష్టానిషాచములు షట్టిక్రుతి బుషట శైలిపులము గ్యాలిపులస్మరించము రామయామాత్ముని నాటరాగలక్షయుండు రామరాజుభావసుని నాటరాగ వివేచనముఁడు వినబదుచున్నవి. రామయామాత్ముఁటి రామరాజుభావసుఁడు సమకాలిగించగుఁచే స్వరమేళకళానిధియందశదు ఉట్టించించగుఁ పిక్కితిస్యుఁ పపుసు అవగాహాపము చేసికాని యుండునుగు స్వప్తము.

“పస్తానా విర్మలానాంతు సోచేఁ లష్టు చఫ్టుహే
చుర్తా షడ్జశ్శుతో యఃపుస్మర్తః స్మాత్ వంచు స్తా
స్మాతే సాకూరఁ గంధ రోటంతర గాంధార వివచ
స్మాత్తైకర నిషాదోటాస్మి కాకలీనిషాదకఁ”*

“చ్ఛుతషట్టస్యురో అణ్ణే నిషాచక్షేప కీరితః
చ్ఛుతషట్ట నిషాధాధికానం తర్వాతితే
చ్ఛుతషట్ట మధ్యషాసోప్పి గాంధార వృవసోరతః
చ్ఛుత యద్భుమోగాంధార సంఖ్యాత స్యాక్రియకేమయు
చ్ఛుత వంచుమాప్షై లోకామధ్యమ సంభయు
అప్పామిః రత్నతేసో తచ్ఛుయత పూచుమ మర్యమః
ఉప్పగాంధారశే తత్త్వ వంతక్రుతి బుషథోఽచిద
సాధారణేపి గాంధారే షట్ క్రుత్యుషం నామాఁ”**

స్వా క. విక్కితస్య రపివక్

***

విధి ఇక నాటరాగంటణ వివేచనముసు గావింప చొర్కెనుచున్నాడు నాటరాగము ప్రాచీనశతమము. ఇని సంగీతరత్నాకరమున 'ఓట్ల' గావ్యపష్ట్ర్యాతము. రామయామాత్యదు రామరాజభావమునికి సమకాలించిదు. ఈశలుడు తన చ్ఛరమేళ కొనిది ఒచ్చ మమన సంగీతరత్నాకరమును ప్రాముఖ్యముగా గైకొనుకేవని తద్వాయాకాచిని వక్కుణ. రామరాజభావముయిదుచూడ అటు చేపలుసు సంగీత సంగీతరత్నాకరమును అధికారిక శాత్రుగ్రంథముగా గైకొండ ఇంచు సమకాలికులగు రామయామాత్యదుల వక్కుణమునే నిక్కిచ్చిగ వ్యక్తికలింపక శ్రీసాఖిని 'కుట్టాటబాణి' వలి మధ్యమార్గముగ తన రాగవివేక నమ్ముయియాను గావించు కొనినాడు.

నాటరాగమున తీవ్రగాంధార సంయుతమగు తీవ్రత బుష్టము ప్రయుక్తమగును. ఈరాగమున తీవ్రనిపాదనాయమగు తీవ్రతర దైవకము కండు ఆరోహణముల దైవతగాంధారములు వర్ష్యన్యాదములు, భూమణిసాదు నాటక ఆరోహణము నంపుర్ణముగా వచ్చును. నేడా రోహణముగూడ సంపూర్ణముగుడు, బుష్టవర్ష్యముకూడ. అనాదీ రాగము సంపూర్ణదవ జాతికిచెందినది. ఇందు బుష్టవర్ష్యరాత్మకమగు అభిభుద్గత యూర్పునకలదు. ఇందు బుష్టమే గ్రహస్వరము. గాంధార నిపాదములు ఇందు కుట్టములగుటవలసి ఇది కుట్టమేళమగునని ప్రాచీన సంగీతశాత్రుముల వక్కుణము.

రామరాజభావమునికి సమకాలికుడగు రామయామాత్యదు,

"కుట్ట స్వరపు సమపాః షట్ త్రుతఃప్రాపణ దైవతే

....చ్యుత మద్యమగాంధారమ్మత మష్టనిపాదకః

స్వయైరమీధిః సంయుక్తః కుట్టనాయ్యశ్చమేళకః

కుట్టనాః ప్రభృతయోరాగా అతోభవంతి చ"** అనినాడు.

ఈ రాగమున సమవలు కుట్టములు. బుష్టము షట్ త్రుతియుక్తము దైవకము షట్ త్రుతి సమంచితము. చ్యుతమధ్యమ గాంధారములు చ్యుతవడ్

* వ్యా. క, కుట్టరాగవివేదన

నిపాదములు ఈరాగమునఁదు ప్రయుక్తముగుననుచు రామయామాత్యదు ఇద్దాని ఉత్సమాను వక్కఁఁచెను. మన రామరాజుభావణను రామయామాత్యనకు థీటైన సంగీతకొరహస్యవేచి కాపుఁ ముంచటి పద్యమున రాగసామమును తప్పాకీచి తప్పివారిఁయుగు నీవదియమున తేళిపచితుని మాటలగ వలకిస్యన సంగతిలో ఎవ్వురో ఈనాడరాగమును పాశుచుస్తురచి ఆరాగముచలి స్వరపం భూతిచి స్వయాస భూతితో ఏవేచించి” తస్కుదు వంచు వశశయ్యకాయ్యైన నెఱిచ్చే వించె ప్రమదాకుండ కోకిల తేలోకమున్” అమచుస్తుదు.

ఇంకఁపూర్వము ఉక్కములైన సంగీతరాజుకరాది శాత్రుగ్రంథములందలి నాటరాగలతిమున వినిజించి చ్యుతవుఁ మష్టినిపాదములు షట్క్రతి యివశ దైతయులము స్వీరములస్కరణము రామయామాత్యని నాటరాగలతిములు రామరాజుభావణని నాటరాగ వివేచనమునఁదు వినిబింబించున్నవి. రామయామాత్యనకు రామరాజుభావణదు ప్రమకాలిణడగునఁ స్వీరమేళకొనిధియిందారకు ఉచించించిన పిక్కతిస్వరపివిషు అవగాహనము చేసికావి యుండునమటి స్వప్తము.

“నప్తునాం వికృతానాంతు సోద్దేశం లష్ట చవ్వుహే
చ్యుతః పుడ్చుతో యృచ్ఛుకః సౌతో వంచుస్తా
స్నాతే సాధారణ గంధరోఁతర గాంధార ఏవచ
స్యాత్కై క నిపాదోఁఁదాస్సః కాకలీనిపాదకః”*

“చ్యుతష్టస్వీరో లష్టై నిపాదతైన కిర్తితః
చ్యుతష్ట నిపాదిభానం తర్వాతిథితే
చ్యుతస్త మధ్యమసోఽపి గాంధార వృవహారతః
చ్యుత మధ్యమేగాంధార సంభూత స్వీక్రియకేమయా
చ్యుత వంచుమాచ్ఛే లోకామధ్యమ సంభూతా
అస్మాఖిః కథ్యాతోరో తచ్యుత మాచుమ మధ్యమః
కుప్పగాంధారకే తత్ వంచుక్రతి యివథోఁభిదా
సాధారణేపి గాంధారే వర్త త్రిత్యుషం నామచ”**

స్వీ క. వికృతస్వరపివశ

**

చ్యుతషడ్డ న్యూరము విషాదమే కావున దీనిని చ్యుతషడ్డవిషాద మనిషు అసపచ్చుమ. చ్యుతషమధ్యమము గాంధారమే యెగును. కాపున దీనిని చ్యుత మధ్యమ గాంధారము వచ్చును. చ్యుతషమము మధ్యమ వేయెగును. కావున దానిని చ్యుతషమంచమ మధ్యమ మసపచ్చును. శద్గగాంధారము వంతక్కతి బుషభ మగును. సాధారణ గాంధారము షట్క్రూతి బుషభమగును. కావున ఈనాటిరాగ మునకు సమగ్రగలక్షణముగ సంగీతచూధామణి ఉద్దరణమగు నిద్దనిని గ్రహించ వచ్చును.

“షట్క్రూతష అతంరగాంధార షట్క్రూతి దైవత న్యూరకా

కలేవిషాద ఇతరక్కద్ద స్ఫూర్తిహావరోహావరోహో గద వళికంః చ

“సాన్యసాంశ” అని నాట రాగంక్షణము గోచరించుచున్నది. దీనినిఒట్టి ఈనాటిరాగమున బుషభముకన్న రెండు అంశములెక్కువగు షట్క్రూతి బుషభము పాధారణ గాంధారపికన్న నెక్కుదుగ అంతరగాంధారముండుని తెలియుచున్నది. చ్యుతషమంచమము శద్గమధ్యముకన్న నొక అంశమెక్కుదుగ మండి మధ్యమమునెనిట వల్మును. షట్క్రూతి దైవతము చతుక్కతి దైవతముకన్న రెండంశములు ఎక్కుదుగముండును. విషాదము కాకల విషాదము కన్న నెక్కువ అంశరో చ్యుతషడ్డముగ వల్మును. ఇక వరిక్కియెగు షడ్డమునకు విక్కతిలేదు. ఈనంగిత కాస్త్రాంతరిత లక్షణముల గమనించి వ్యక్తమున వించినాడు కవియుట ప్రపంచము. ఆద్యములగు మనవంచకమార్గి రాగములలో నాటమెదటిది ద్రుహితోద్దిష్టములగు అనాదిరాగములు మార్గిరాగములు. కావున ఇది దేవలోకాయాతములనుట స్వప్తము. ఇట నాటసామమును “సానాటన” అను పదమున విశ్లేషించి ఆ గానము నగథేది పీటగల ధంధర్యాప్నరో గీతవిభ్యా సైపుణ్యములకు పంపాగిమన్నట్లు ఉపమించినాడు. అంతేకాక తఱాగము సందరి న్యూరసమామ్మాయమును వ్యక్తముగావించి కవి వల్లకీరవ సంగీతిన ఇద్దనిసెవరో గానముచేయుటుండగానందు అంతరితమగు మృదువంచమషడ్డ శయ్యకు కోకిలకేకి లోకములు పెఱగునిచ్చుచున్న వసుచు ఆకూజితముండపరి యున్న వంచమ షడ్డపితివిట్లు వించినాడు.

“స్ఫ్రం మయూరో పదతి.... తుష్ణసాధారణే కాలేపికః కూజి వంచము” మ్యుని షడ్డ వంచమాదులగు నవ్తన్యూరములకు ప్రతికలయిన పటవ్యాది

రవములు ఉత్కములు. తదనుసారిగ ఇంకోకిములు. తేమలు రాము సక్రమమగు వచమషడముల వల్మిచుండుగా నీరాగమునందలి వంచమషడములు చ్ఛకములై ద్వానించినవని ప్రమదాకులములైనవియై విజయగర్వముతో ప్రమదికములైనను తమరవములు చ్ఛకములై సందులకు ఆకులములై ప్రతిధ్వనులీనవని రామరాష్టూషుకవిందుదిట నన్ని వేళగతముగ ప్రస్తావించి తన అసాధరణ రాగవివేకము ప్రదర్శించినాడు.

“నానాసూన వితాన పానసల నానంచించు సారంగమే
అ నన్నాల్ల దటంచు గందఫలి చిల్క్కాకం దపంటంది యో
పొనాసాకృతిఱాల్చి సర్వసుమస్సోరభ్య సంబాస్యై
పూనెంబ్రేక్షణమాలికా మధుకరీ పుంజాబు లిర్యంకలన్” అనుసీ వద్దియ

* నాట రాగారోహం . నగము పనిసా
నాట రాగావరోహం . నవిపా మరీసా

“పొమపొ మగము . గాపుగామ రిన . రీసరీన నవిపొ . వినరీ . ససపీ
రిసా” ఇత్త్వాదిగ ఈ నాటరాగనంచారము సాగును.

పారిణాతకారుడు—

“అతి తీవ్రకమోతః స్వాన్యస్తు తీవ్రతరో మతః
ధస్తు తీవ్రతరోఃి స్వాత్తు.... వ్యాది మూర్ఖునే
సన్మానే మధ్యమూ.... చ రాగే పారంగసంభ్రకే
పాచన్యతీ సుమేలశ్చ సారంగః నముకాయతే” పారిణారికః రా.ప్ర. 402

సన్మానం సాంశకం కైవ నష్టః గ్రాహమువ్యతే
అరోహణేషు సంఘారమవరోహే గవర్తికము
సరిగమ వదనిన - ననిదవమగరిను” కృతియ . 4
ఇది ప్రతి మర్యాద రాగము.

ఇక మధుకరీ రాగలక్షణము సంగీతచూధామటీ (అగదేకమల్ల) యందు
గన్పట్టుచున్నది.

యెన సారంగముధుకరీ రాగసామము చ్ఛవించి తద్రాగలట్టి నమస్కయముడూడ
చి గానకళాఘురీఇదు గావించుచున్నాడు.

సారంగముసుకు సాలంగమువియు నామూంతరము దృష్టము. ఈ సారంగ
రాగలట్టిము గోవించాచార్య కృతమగు సంగ్రహ చూడమచేయిందుకూడ
విప్పుతముగుటవలన విదియెన్నాడు ప్రచరితము కాలేవనుట స్ఫుర్తము. రాపురాస
రాగస్వర్యరామున విప్రతివత్తి మూత్రము గోవరము.

సంగీతకాత్మమున సారంగరాగమునము గాంధారము అవరోహణమున
వచ్చుమని వ్యక్తము. నెటి గానకోవిదులు ఈరాగస్వర్యరాము అరోహణమ
రోహణాంలలో మారిబోయినము రాగసంబారమును ఇమ్మా విధము గావించు
చున్నాడు.

॥

పరిషపామ దాపా సాస నీడాపాదవమరీ - గమరీసా
పమద పాపమ విపాపమ - నవిరపమ - శినినిదపమ
దాపమ పమమ రీసా

॥

సాసా విద వరపమ రపాపమ రిగ మరిన తని ఈరాగసంబారమంతచి
యుంచును గాంధారము క్వాచిత్కుముగ్గ గోవరించుచున్నాచి.

“నానాస వితావవసనల” అనగా నానావిధ మూడవళ్ళవితాన సంకేతము
లసు వితపస్యరముల సాసందించి సారంగము ఏలనో తన అవరోహణమున
ఒక్కిదంచ గంధఫలి గాంధారస్వరము నంకేతము ఆదిగాటగుతేకాక తద్దత స్వర్జ
ప్రముఖంసగూడ గాంధారముసుకు సంకేతమగు కనకచంపకము(పంచంగష్టవ్య)

“గతా మంద్రమధ్యాక్షు గ్రహంశన్యావదైవత
పమస్వరాచ్చ పూర్వాన మూర్ఖకరీతిసా” (మతంగ పోత్రమహార్షి)
“ఉద్యమ మంద్రతార గాంధారాంశక గ్రహస్యాపా
సామార్థు సమశో మధురపవ మధుకరీప్రోత్రా” (భరతకోశి) ॥

పమమునగుంది తప్పచాచరించి నుమనస్సిరత్య సంవాసమై తారాసాంధారమై ముఖకరీలాగమన విర్యంకలన్ అనగా ఆరోహణావరోహణముల టెంపిట్యుండ్రు ప్రేషణీయమైన గాంచారస్వర ప్రవర్తిషై మన సంగీతకళారహస్యానిధి ఇట చమక్కుర్చించు సారంగమధుకరీ రాగములరెంటిని వివేచించినాడు.

“ఇది సంధింపఁగ పేళయించు వసురాశేంద్రుండు నీరంగ్రసి రదవార ప్రతిసీర కుల్యాదిన తారాభ ర్థరీలన్ లతా చుదనంభాదికణాసి నిష్టైనెదుటసి సారంగరాగ్జ్రము న్యుద భృంగిరుతి వందిమాగధ కథామాధుర్మమంచెల్పగన్”*

సారంగ రాగలక్షణమును సంగ్రహ చూచమణికారుడు.

“పాచస్పతి సుమేలశ్చ సారంగో సమణాయక న స్వానం సాంళకంచైవ న షడ్చ గ్రహముచ్యాకే ఆరోహణే నంపూర్జువరోహణే గవర్చితః”** అనినాడు.

రాగఫిబోర్డక ర్థాగు సోమనాథుదీ రాగలక్షణమును—

“సారంగరాగమేళే తీవ్రతర రితీవ్రతమగ మృదుపాక్ష తీవ్రతమ దా మృదుసా శబి.... స్వులరాగః

“సంపూర్జు సారంగః సాంళన్యానగ్రహణైతరాప్యాయచి”*** అని రాగపేళనుకూడ నంమాచించినాడు.

ఇక సంగీతపారిశాశకారుడగు అపోళిలపండితుడు—

“అతి తీవ్రతయోగః మస్తుతీవ్రకరో మతః దస్త తీవ్రకరోచిః స్వాతీత్వః షష్ఠాదిమూర్ఖునే సన్యాసే మధ్యమాంశేవ రాగే సారంగసరప్పుతే”**** అని తెలిపివాడు.

* వ. చ. iii. - 45

**

***

****

ఈ సారంగరాగము భూషణని కావ్యమునుండి ప్రథితమై ఆర్యాచీన కావ్యములందు ప్రాచీర్యమునందియిందును. ఈ సారంగరాగసామము ప్రాచీన మగు సంగీతరాచ్ఛాకరమున లాపరికోదనమున కండలేదు. ఈకవి కర్ణాచీనులను వైవారి వక్కుజములలో మాత్రమే ఈరాగలక్షణము కన్నట్టింది. ఈ రాగమును గాంధారము అవరోహణమున వర్ణస్వరముని యొకపాదమున్నది. మరల నీ రాగమునకే తీవ్రతమయిగు బుషత వంచమములలో పాటు గాంధారముగూడ తీవ్రతరమని మఱియొక వాదమున్నది. సహాముగ రాగవిషయముగున్న మతవ్రథేదముల్లాను పరిశీలించి చెవికి ఇంపిషించిన తనకునచిన కోతయ మెచ్చినరీతినే భూషణకవి అచినట నముపాచించునుట ఇతఃపూర్వము “అరిగా వంచమహేవగంచి” అను వద్దమున దుష్టము. అదేరీతిగ “నానాసూన వితాన వాసనల” అను వద్దియుటున సారంగ రాగాంతరికస్వర ప్రవృత్తియించి గాంధారస్వరలోపము ఒకవంక చూపినాడు. ఇష్టి వద్దియుటున సారంగరాగ స్వరూపమునంది మంఞారముగు గాంధారప్రామణ్యతను సంసూచింప దొరకాను చున్నారు. సంగీతకాత్మములందు స్వరగాధిష్ఠాన దేవతారీతి యొన్నది. ఏక ద్రీక్షమసారముగవిట ఈ సంగీతపేది గాంధార స్వరసంబంధియుగు శాంకువి (రాజ) వసురాజేంద్రుముటలో రాజు=చంద్రుడు అను నవమానముగ తార భ్రమ రూపించి తీవ్రతర గాంధారచారమనిట సంకేతించినాడు. నీ రండ్ర సీరదహరప్రతిషేష యిందరి మదశ్శంగీక్షమునందరి అసితప్రవథయిందు వంచమ స్వరప్రవృత్తివికూడ సంకేతించి మధ్యహ్నావేళలో గిరికాప్రవథము దశ్మము వసురాజునకు కల్పించి ఈరాగము అవరాహ్నామున గానోపయోగియని తెలిసినాడు.* అదియేకాక ఇది బిటుదుకై వారాదికములను వంది మూగదగితరీతిలో గాముచేయట కమ్మువైనదను రాన్ఫూవనముగూడ తెలిపినాడు. ఇది అవరాహ్నా కాలమున గానము చేయదగినది గావువ మధ్యంచికృక్యములను స్తువతి వెరవేర్ప వలయున్నా వెంచ్చరికతోచెది గానము చేయించినదేమో! ఈరీతిగ ఈవద్దమున పారంగరాగశాఖావేత్కుర్మను వ్యక్తికరించి ఈ సంగీతకారహస్యానిధి తన రాగ రక్షించిని సారంగరక్షమును విషేషించట ముదావహామగుపిషయము.

* ఇతి సారంగః ద్వితీయవహరోక్తం సం. పా. 99

“తనకప్పు నెఱిగవ్వుననె శూనిగారీ న
మాళ్ళుమించేఱనించి సట్టియార్య
తన భావలము చూపుల నెచూపి సిరుల్లో
కడఁజల్లువచ్చిన కషులపాణి
తన పాండిము నవ్వులనెయుంచి గాంధర్వ
మవనికిఁడెచ్చిన హంసయాన
తన యదృశ్యక నడుచునెదాల్చి సాంగమై
మొనసినయతనునమ్మెశ్చాహిద్య
గావంయు నీపెలఁడి దీనికాంతి గుణకళాఖి
రూప్యములెగించి యామహోతు
సానగోద్దూరకుని నావ్రకాథిసాదునా జగనోస్త్రు
హనువి దెత్తునుచు చవియే....”* అను వద్దుమునందు గౌరి
లక్షు వమ్ముయుంఱు గావింపనొరకానిసాదు. గౌరియనునది సంగీతశాస్త్రమున
ఒక రాగముగు, ఏలాపదదేవతగ వృత్తముగ దృశ్యమునము. గౌరిరాగము
మార్గిసంగీతరీతిలో ప్రముఖమగు రక్తిజనకమగు రాగము. దీనికి గౌరియను
సామాంతరముకూడ దృష్టము—

రాగవిషయకముగ లిది బుషభస్వరాదికము.

“రిన్వ్యరాది స్వదారంభారి కోపులంధ కోపులా
గత్తిప్రాసాని తీవ్రాచ గౌరీగాంశ స్వరాక్షునా
దారోహే అవరోహేచసాని కంపన మనోహరా
అరోహే యది గాంధారో మధ్యమవిధి మూర్ఖున్నా”**

ఇందు బుషభస్వదైవతములు కోపులములు గాంధారవిషాదములు. తీవ్రములు
ఇందువాది స్వదమునిషాదము సంపాది గాంధారము. అరోహమున గాంధార
దైవతములు వర్జ్యములు, కావునవిపి బెండువ సంపూర్ణాతికి చెగదినది.

* వ. చ.

** సం. ర. అకాదమ్మువతి.

ఆరోహణము 'రిగమ వడవిన' ఆవరోహణము. 'సనిద వమ గరిన' మధ్యమ స్వరాపథి పర్వంతసంబంధము ఈరాగముననుండును. గోధూలివేళ ప్రయుక్త మగు పార్వతీప్రియంకరముగు రాగషాండి రశ్మికరమున విపె ల్యాట్ విర్యుచితము.

"పాందోళభాషా గారీ స్వాత్ వజ్రస్వాన గ్రహంకా
మంచమొత్తమ్న గమకా బిహుశాధరి వజ్రితా
వజ్ర మంద్రావ్రయో క్రద్య ప్రియ సంభాషణోబురై :"
“గారీవ వక్రా సంఘర్షాయ స్వాం వాదీవ వంచము:
సంవాహిని వ వజ్రేన కృత్రిమర్మరభ దైవతా
మచ్ఛము భ్యాగకా తప్రాటవ్యాపరోహే కిష్టముధ్యము
కుదై స్వాదు తరానైనై చ యామేతుర్వగ తేదినే”*

“పార్వత్యః రాగినీ చైషా తస్క్రూగోరీత్యమీతా” తీవి ద్వారమ్మదా స్వరూప స్వభావమునిట్ల గమ్యమాన మొనర్చుచున్నది.

“శ్వము మదోన్మత కరేందూ కరా విభాతి తంత్రీకరయోః మగాయా
వితాంకయుత్తాన విభూషిత గతిదీప స్వగౌరిరసికాది నాంతరే”** సంగీత
దర్శమమునంది గారీ రాగధ్వనము.

“వివేశయంతీ శ్రవణేవంత సమామూర్తురం కోకిల వాదరమ్మ
శ్వము మధున్వందిక మాత్కునాదా గారీ యము క్రా కిలకోహలేన”***

రామరాజుభూషణ కవింద్రుద్ధిక్రూకచో రాగమస్వయమును స్వరూప
ధ్వనమునుబల్యచేసి స్వరమస్వయమునుకూడ చేయుటకద్దు. అదే వద్దతిలో విట
గారీరాగ స్వరూపమున గిరికా శోందరోయక్రూర్చును రాగవినోధమునందలి ఈ
గారీస్వరూపధ్వనములో సంగీతపారికాక, సంగీత దర్శమములందలి ద్వానరీకిని
సమస్వయించి గమ్యమాచ మొనర్చుచున్నదు.

* వం. ర. ఆకాశమీవ్రతి

** సం. పా. (పూరంభాపతి)

*** సం. ద. 226 (పూ.ప్ర.)

“శ్రీరోద్దూరి వా సా నహాః సుహాః సా ప్రలంబి బహులతా
కర దృతి సాహిత్యత్రా గౌరీ గౌరీ సరోజాషి”*

గౌరీ రాగ స్వరూపిణీ సీసంగీతరహస్యాన్వితి రాగధ్వన స్పృహతో
వెలార్చిన గిరిక సుక్కామ తేశపాస వీణాపాట వితాంత శాసవిభూషిత గావరసిక,
కోకిల నాదరఘ్ని, మథున్యానదిత హూక్కునాదాశ్రీరోద్దూసిత కుట్టవస్త్రాల్విత
వహాః సుహాఃసిని. ఏవం విరగుఱ గరిష్ఠగా గిరికము రామరాజుభాషణకపీంద్రుదు
తన వద్దియమందు చిట్ట చిక్కి ప్రమేనట్టెవు. ఈ లభ్యములను తనకవ్య నెఱి
గొప్పనసెఫోని గౌరీసమాఖ్యాను మీంచుటయందు పాండిము నష్టులనెయుంచి
అవనికి తెచ్చుటయందు వీణావాదన ప్రాణిచే చెఱలరంజిల్ల చేయుటయందు
నంసూచించినాడు. ఇక స్వరనంచారవిహిత స్వరరీతినే వద్దియమున సీ సంగీత
కళారహస్యాన్వితి గూఢరీతిలో నిట్ల వగూహనము గావించును.

ఈ రాగమున నంవాది గాంధారము. గాంధారమువకు ‘గ’ నం కేతము
కావున గాంధార నంవాదితక్కము అథంగక్కేషమున విరిచి నెఱి, గ+ఒప్పు+నెఱి
గొప్పు ‘గ’ సాధిలచి ఈరాగము గౌరీసమాఖ్య జనించినట్టి అర్ధ (మార్గి) రాగ
మని నంసూచితముగావియిచెను. అట్లే బుసపత్నయ్యరమిందు కోమలముగాన సిరిలలో
'ఏ' ని వచ్చికించి ఆధ్యాత్మికోమలతక్కుముచు కృత్తిమర్దభక్త్యమును బావలముచూపుంచే
చూపిసిరులెల్లకడ ఇట్లుటలో నంకేతించును ఇక వంచమమునకు నంకేవరూపము
'శ' లేకపాయును గావచ్చును. గౌరీవ వక్ర నంపూర్ణదయచో రంపాకిచ వంచము॥”
కావున పాండిమమున పంచమస్వర ను కేతమగు 'పా' ను ధ్వనించి ఆధావినామె
నష్టులనెయుంచి దేవలోక స్తుతమగు గాంధర్వమునే అవనికి తెచ్చినదవినాడు.
ఇట్లు పీత్తై నంతవరకు ఈ సంగీతకళారహస్యాన్వితి ఈరాగస్తిక స్వరచారము అ
రాగమున గమ్యమానమైసర్పి గౌరీరామాత్మికయుగు గిరికాకాంత గుణకాంతి
చూపంటల వెలార్చినాడు.

“ఆ జాలిల్లి వెయింగు వెల్లికలిదాయన లేక రాకావిళా
రాజీల్ నథమైన మోమునంబిటాగ్రంబొత్తియొల్లెత్తి యా
రాజీవసనయేడై గిన్నవధూరాజత్కురాంబోజ కాం
బోణీ మేళవిపుంచికారవ పుధపూరంబు తోర్చబుగాన్” ఈ వద్దియమన
ధ్వనినిన కిన్నర వధూరాజత్కురాంబోజ కాంబోణీ మేళవిపుంచికారవ పుధ
పూరంబు రామరాజ భూషణార్య సంచితవగిసిక న్యర్జనిధి స్వారస్వమునకు
వికష్టోవలము. ఈ కాంబోణీశీరాగము నేడు పూరి కాంబోజి జన్మముగ వృవ
హీరమునున్నది. కాని రామరాజధూషణి కాలమునాటికిది కాంబోణీమేళరాగ
మని విభ్యాతము రాగములలో జన్మణ్ణోక విధానము రామరాజభూషణిని కాలము
నాటినన్నదియే సంగీతరత్నాకరముననిది కతుభజవిత భాషారాగముగ మాశవ
కౌకలాషా రాగముగ వివిధరీతులలో నుట్టంకితమైనది.

సంగిత పారిషాతముననిది,

“కాంబోణీ తీవ్ర గాంధారాగాంధాదిక మూర్ఖునా
అరోహే మని హీనా ప్రాణవ్యుతాంక న్యరథూష్టి
యూ గాంధారహీనా స్వామ్యార్పునా చోత్తరాయుక”* అని విపుల
మైనది ఈ కాంబోజినే కామాదియని యందురని పారిషాతకారుడవిరాదు.

“కాంబోణీ కతుభన్యస్వాధ్యాషా దాంశ్రగ్రహంతిషు - నద నంపాడిని
పూర్తారిష నంపాడిని కథా అనునది కతుభథాపారాగముగ కాంబోణీశీరాగ
లాక్షణము, అట్లే

ప్రాధ్యాప్రాంతాని బహుణ గమత్తారి పోణితా - కాంబోణీ మంద్రమ్మాది
భాషామాశవకౌకికే” అనునది మాశవ కౌక విభాషా రాగలక్షణము
సంగిత రాజమునినది.

“భావ్రగ్రహంశానని దైత్యభూదిః కాంబోణీ తేయం కతుభన్యస్వాతా
భాషాంగకం యష్టిక పమ్మకన్య కాంబోజికా తుల్యవరాశపూర్జా
ఇమాం తీవ్రధూ విధరిం విభోది హిందోల శాముమః అతడ్యో లోక్య
శుచో వియుక్తా కరుణే రసేచ నంచారివర్జ్యప్రగుణాం వదంతి” అని
ప్రోక్తమైనది.

పారికాతకారువికన్న శూర్యదైన చతుర దామోదరుడి కాంభోజని కామోదియనియే
వ్యవహరించి

“ధాంసన్యాసగ్రహ శూర్ణ పొరపారి మూర్ఖులాముతా
మల్లారని కట్టే గేయా కామోదిచ విగద్యతే
శివభూషణ కేరారయుక్తా సర్వసుఖవ్రదా”* అనుచు అద్దాని చ్యానముము.

“పీతం వసానా వనసం సుకేళా వనేయదంతి పికసాదధూనా
విలోకయంకి విదిరోతి థితా కామోదికా కాంతమసున్మరంకి”** అని
వ్యవస్తకము గావించినాడు.

సంగ్రహ చూధామతేయందు కాంభోజేమేళలక్షణము. హరి కాంభోజరాగ
జన్మమగు కాంభోజేరాగలక్షణముకూడ వేర్చేరుగను క్రములైనవి. ఈ రెండింటిలో
రాగరసప్రవృత్తివిచిట్టే కాంభోజేమేళలక్షణమే రామరాజువుణ్ణేక్త రాగలక్షణ
సంబాదిగనిట్లు గోచరించుచున్నది.

“చముళుక్కుపుశాంతర గాంధారభూషణభూషితః
చతుక్కుర్తి దైవతా చ సత్కృతిక విషాదితా
లనంక తర కుఢ్చాచ శూర్ణారోహవరోహతా
షడ్జన్యాస గ్రహంశ్చ.....వేర్జులోత్తా
కరుఱరన సంశూర్ణ మహి సౌశాగ్యధాయిసి
హరి కాంభోజి కావ్యాప్తవింశోటయు మధికారకః”***

రామరాజువునాయ్యవి నమకాలితరు సహదోయిగివియుంగు రామయు
మాక్యదీ కాంభోదిరాగమను మేళమనక ఇంయమనక ప్రవక్తప్పమగు రాగముగనిట్లు
ఉట్టింకించినాడు.

* నం. పా. 420

** „ 420

*** సంగ్రహ చూధామతే (భోవ)

“నవ్యాసా నగ్రజుసాంశా వంహూర్ణాపి క్వచిత్ క్వచిత్

ఆరోహేమని వర్జ్యోస్మా కాంభోటీ సాయమీరికా”

ఏవంచిథ ప్రోత్సులగు కాంభోటీరాగలఉముల వివేచించిన రాషురాజు భూషణోదితము కాంభోటీ మేళరాగమనియే సృష్టమగుచున్నది. ఈ కాంభోటీ అత్యంత ప్రాచీనమగు నంగితరశ్శుకరమున తదనంతర సంగీతశాస్త్రములందు కమిషభాషారాగముగు మాశవోకా విభాషారాగముగు గుణింకితమై తదనంతర కాలమున భాషాంగ రాగముగగూడ ప్రవర్తితమైనది. రాగప్రక్రియ ఏవేచన ఎట్లన్నును రాగభావవిషయమున మాత్రము చాలవడకు కరుణరనస్యందిగనే యాది సంగీతశాస్త్రకారుల భావఫీటించో భ్యాసాను నంధానాదికములు నిలచినది; చతుర దామోదరుడు రాగధ్వనమున ఒనగిన—

“వనే ఉదంతి పికనాద దూసాకా మోదికా కాంతమనుస్యరంతి” యిను రాగమూర్తి మోమున పట్టాగ్రంథి తీ యెగైతి ఏట్టిన విరహ నహయైన గిరికా న్యుచూవ న్యుభాషములకు నంబాది. అట్లే సృష్టి కుంభకర్ముడు వివేచించిన “కుచే వియుచ్చాం కటజే రసేచ సంచారివర్జ ప్రగుణాం వదంతి” యిను కాంభోటీ రాగోదీరిత కరుణరన నివ్యందితవ్యము కోకరూపిణియై ఎగైతి ఏట్టిన గిరికా హృదాత భావమునకే దర్శము వట్టబుచున్నది. హృదానంగితకారుల భావనలో కాంభోటీ కటజరనస్యంది యిగుచుండగా అథనాతన నంగితవిదులు ఈ కాంభోటీ గంభీర రాజన గుణోక్కర్మక్రమగు రాగమనుచున్నాడు. వీటు త్యాగరాఘవ్య ప్రచితింగు “మా జానకిని చెట్లవట్టగా మహారాజు వైతిటి” అను కిర్తనముదలగణాపి త్యాగరాజుస్యామి ఆక్తిర్తమందు వ్యక్తికరించిన గాంధీర్య భావతికయిమును ఉట్టంకేంచున్నారు దా॥ శ్రీపాప పిసాకపాణిగారు కూడ కాంభోటీ కరుణరన న్యందియిగు రాగమొంత మాత్రము కాకొలదని ఇంచి గంభీరముగ దర్శయుతముగ తీవిగ నంతరింపవలపిన నస్సి వేళముల గానము చేయదగినదని ఉపాంభనయుత భావమమనది ప్రయుక్తమగుల కనువైనసహస్ర దృఢాచిప్రాయిమును కచ్చులుకేగి సేను వీరితో సంభాషించినపుడు వ్యక్తము గాపించినాట. అర్థవంతమగు పీరిలావనకు ఉపస్థిరకముగ గిరికాకోకఘుటముము ఆశ్వయించుకొన వచ్చును. నిష్పహయస్తిలో నర్వస్యమును కోల్పోయివ

రీతిలోగాక గిరిక విష్వలంబావస్తులో భవిష్యత్వాని ప్రియీనమాగము ఆకాంక్షించియు తత్కురికపుగు ఎదఱాటును ఓపలేకరోదించినది. కావున ఇది మాసవిష్వలంబావస్తుయుగునేగాని కరుఱవిష్వలంబము కొళాలదు. మహాశ్వేతయు రతిదేవియు ల్రత్రసు గోలోయై రోదించిన నన్నివేళము వేఱు. గిరిక సత్కారములలగు ప్రబంధనాయికలు ఏడ్చిన బడిబడి ఏడ్చులు వేఱు. కావుననే ఇట్టి మాసవిష్వలంబములందలి కరుఱరసగంధితములగు నన్నివేళములందే కాంభాజియే వ్రముక్తము కొదగియున్నది. రామరాజుభావణని గిరిక కాంభోజీహేళ విషంచికారవ సుధాపూరంబు తోరంబగా ఎడ్చినతీరు నచ్చి మెచ్చి కి.చే. వద్దుల్తే ప్రానం సవసింహారావుగాయ సత్యభామ నిర్వేదమును వ్యక్తముచేయు నన్నివేళమునన్నోను “ఇకనే గిచిన గిటుదాట” నను వర్యము కాంభోజియందే గావముచేపేడిపాయ. అదే రీతిగ విచేంచిన గిరికాదేవి యఱి చంద్రుడు తన సోదరుడగుల వ్యక్తము గావించి ఎదవ సోదరునికిండవలసిన ఆత్మీయతా పాత్మార్థాదిక భావములాతని యందు ఈవ్రములైనవని—

“ ఈ వభ్రండవు నీటిఱ్ఱెతీఱా మీయేనంచు మౌమోటపుం

ప్రోవ వైవుగ సిగ్గుగాచె మఱి నీకోఱ్ఱు త్రీదేవి లీ

ఉపానంబు సింల్ హరింతువునో నయో క్షాదుండు చే

తోపీధిన సహాఖనావహారణోద్యోగంబు నెగించునే”* అనుచ సుపాలం థీచెసు. ఇటు రాగఁక్కుయైన గిరికాదేవి తెలివిపీటి రాగతనమునే చూపించిపది. చీరఱ పారెలిచ్చి ఉను బుజగించుడకు బిడులు తన సోదరుడు ఏచుచున్నాడవి పుట్టేనింట మారాముచేయు అపవడుచవలె న్యంతగోదును సుంక వైక్షతోసికాని గోముగా కాంభోజీరాగభావ సంయుతముగ ఏడ్చినది. కావుననే ఈ కాంభోజీ రాగబావమున కేవలకోకమేగాక మారాముతోకూడిన మాసవిష్వలంబాదిక వచ్చి మోసుఱముగు కరుఱరసభావముకూడ నిష్టందమావమగుచున్నదను కావిన ప్రాచినార్యాచిన పంగీతవిడుల అరిప్రాయ వైవిధ్యమునను ఏకాచిప్రాయత కుడురును.

రామరాజుభావుల ప్రోత్క కాంబోజీ రాగభావముసకు ఆలప్తి అమరును.

“గండకైలములకు గరపారములఱ వచ్చే
నోయని మెఱయు నాగాయుకములు
హరిషణతికి మరున్నిరసనోద్ధతి గరెనో
యనఁదగ వైందవోత్కృతము
సంభోదములకు చాయనిచిందు లౌదవెనో
యని మించు మజిమయున్యందనములు
సవలతావళికి యాన విలాస మెనఁగెనో
యనఁబోల్చు సరస కన్యాయుతంఱ
లాత్కృమణి చేమరజతంబలపుడ యుచిత
తసువులు వహించెనో యనఁదనురు వివిధ
శయన పాక్రాసనములు భూఖాని కొనఁగె
హరికృపాలభ్రతశాలి యగంమో?** ఈవద్యము సంగికరహన్యక్తా
విదియైన రామన్వఫుభువులకపి వైందపీ రాగవివేచన గావించుచున్నాడు. ఈ
వైందపీరాగము ప్రాచీనతమమగు సంగికరాజరికముల వలపోకదలలోనున్న
భాషారాగముగ వరాటి ఉపాంగముగ వంచమభాషారాగముగ, భాషాంగరాగముగ
ఇన్నప్పాడీ భాషారాగముగ మాళవకైతికి భాషారాగముగ వివిధ విధములగ
సుట్టికములైనవి. ప్రాచీన తమమగు సంగికరత్నాకరమున ప్రతమ ద్వీతీయ
కృతియు చతుర్థ వైందవములను వేదులతో అనంపూర్ణరాగముగ సుగ్రాతమైనది.
సంగికదర్శి సంగికపారికొతములందు వైందపీనామకముగతూడ అనంపూర్ణ
రాగమే. ఏక ప్రత్యేయమాత్రముగనే ప్రోత్కమైనది. రామరాజుభావుబాయ్యండి
దేశో ఒక పద్ధతికి చెందిన వైందపీ రాగఁకణమును వివేచించియుండును.

సంగికదర్శి కమగు వైందపీ రాగఁకణము.

“పడ్డ గ్రహంశక న్యాషా సంహర్షణైందవీ మతా
మూర్ఖునో తరమంద్రాద్రా కై చ్ఛితపాద వికామ తా
రిహీనాతు భవేన్నిత్యం రసే వీరే ప్రయుష్యాలే”* ఇది.

నంగితపారిషాతీయమగు సైంధవీరాగలతణమిది.

“శుద్ధమేళోద్ధవః పూర్వోదైవ ఆచిక మూర్ఖునః
అరోహో గవివర్ష్యః స్వాద్రాగః సైంధవ నామకః
అమేడితన్యారైర్యకః స్వారితేసచ శోభితః”**

పై గ్రంథములందు త్రమైన సైంధవి సంహర్షణ్యార సమన్వితముకాదు.
నంగితరాజమున ఓ త్రమైనటుక్క సైంధవీరాగమైకటి యున్నది. అది దేవరాజ
ప్రియుకరమనికూడ నుట్టంకితమగుచున్నది. ఈ ప్రాయములందలి సందర్భము
ఇంద్రుడు వసురాశేంద్రునకు వివహ శభేళావురస్కారమగ ఉపాయముల
నొసగుట. కావున సన్నిఖేళానుపారము ఇందలి సైంధవీరాగమున టక్క
సైంధవీరాగమై ఉండనిషుగనిపించుచున్నది. అద్దని లతణమే ఏవావిధో క్రమై
దేవరాజప్రియుకరమో రాగమని తెలియుచున్నది

“పడ్డగ్రామ సముద్యుతః పూర్ణి దైవకాంశోద్ధవః
గ్రహంశన్యాసపడ్డక్క కాకలీకలనియ్యనః
షడ్డది మూర్ఖునః పూర్ణః తథాంతర విరాణితః
అరోహోవర్ష రుచికో మంద్రాద్య-త విఠూషితః
స్వల్పవంచ మని స్వాత రసేవీరే వియుష్యాలే
ఉక్క సైంధవరాగోటయం దేవరాజ ప్రియంకరః”***

* నం. ద ((రా.అ) 206

** నం. పా. (రా.ప్ర)

*** న. రా.

ఇమ్మహాకవివరుని రాగవివేకాభినందనానంతరము ఆతమగావించిన వంగీక శాత్రుపారిభాషిక వద్దాల ప్రక్షేపణమునుగూర్చికూడ ఇట అనుశీలించుట అవ నరము అందులకు అద్యమగు నుదాహరణమిది—

“పలామోదక తాళవృ త్తగతులన్ సంగీత సాహిత్యాన
మక విద్యాయుగంబ పల్చుఁడెలికిం కూలిండ్లకోడై సిగుర్
ప్రకటింపన్ నథరేతలందు నలముప్రస్తారముల్ సేయు న
ర్వకలాకాంతుడు ప్రోచేచిర్చుల మహారాయతమావలభున్”

ఈ వద్యమున రాఘవాంభుమిలు గీతిసాహితిమూర్తిణియుగు గీర్వాణిక వతియుగు బ్రిహ్మదేవునినుకించి ఆదంపతుల సుమానుష్ణ్వరూపా విష్ణుతివి గావించుచున్నాడు. ఈ రాఘవువభూషణుని సంగీతకూనిధిత్వము రాగవివేకముకోసాటు నంగీతకాత్ర పారిభాషిక వద్దాల ప్రక్షేపణమునగూడ అనవ్యరీకలో తేజరిల్లినది. సంగీతకాత్రములఖ్యించీలో ఈసంగీత పారిభాషికములు వివిధాధ్యాయములలో వివరింపబడినవి. అట్టివానిని ఈకవివరుడు ఓరివిగ ఈన సంగీత పాండితికనిధానముగ తనకు సహాజసిద్ధమగు ద్వ్యార్థపుటనా సామర్థ్యసంభాషితముగ గూడరీకలోనే ప్రశాంధమలో విషేషించివారు. కన్నగలిగి సెపుకిన అయ్యావి విశేషార్థసంయుతములై తేజరిల్లాడు. లేవియోదల అవి సామూన్యార్థ ప్రశాపాదకములై మాటువడియుండును.

ఈవద్యమున కవి సాహిత్యశ్లీల సౌహిత్యాడై సంగీతకూరహాన్యనిధియై పరవ్యతీతుతి వ్యాజమున అవినాశవసంబంధములో ఆలరాదుచున్న గీతిసాహితుల వరపూరానుచంధమును ప్రవ్యాటము గావించుచున్నారు.

“సంగీతమప సాహిత్యం సరవ్యత్యాస స్తనద్వయం

ఏక మాపాకమఫరం అన్యమాలోచనామృతమ్” అను అభాషకమున వుగీతసాహిత్యపాసమున శిఖతుల్యాలై విరంతర స్తనంధయ ప్రాయతీవులై మాతృకద్దాకూత్తాక్రమేశ ప్రవరణమైన చాలానని ఎడతెగక ఎదుయత్తున్నయచూచు కవిగాయక సత్కులమ ఆజగన్మాతయుగు వాగేవి అక్కనజేయ్యకాని తనకిరుగడల పొంగిపొరయ గీతిసాహిత్యస్తన్యమును గడుపార నొగి తవిపార వరపోషించురీం ప్రవ్యాటము గావింపబడినది. అద్దానినిట తేవలము కారదా కనయుడైగాక

బ్రిహ్మమానసప్తత్రుదు కూడనై విధాతృ త్రవ్యాజమున ద్వ్యానించి రామరాజు భూషణ కవివరుడు శస్త్రమును మంచినాడు.

నంగీకసాహిత్య సామక విద్యాయుగము నకలామోదకము. అందు ఒకటి ఆపాతమథరము మణియొకటి అలోచనామ్యారము. ఆరెంటేని కడుపారగ్రోలిన కవిగాయక శిశువు గిసిపాహితీ ప్రవంచమున తుష్ణిని, షుష్ణిని బోందినపాదగుల పలన అఱరామరుడై ఆశాసుఖపూరై వర్ణిలాను. ఆతనికి నంగీకమారమున శాశ్వతము, కవితాధ్వర్మున వృత్తము ఉపాధేయును, పాధేయుముకూడనగును. అది ఆతనికి నంకమించిన మాతృవ్రసాదము. అట్టి సిచులను ప్రకటించి గీతి పాహితులను ప్రప్తాదించు చల్లనితలి నర్యకొదేవి. ఆ జగన్మాతకు తగిన భర్త విధాత ఆతడు నథరేభలందు అఱప్రస్తారములు చేయగలనేర్చురి. తిరుపుల మహారాయాది కృతికిర్తలము ప్రవంచనిర్మాణ దౌరీయులకు రామరాజు భూషణాదుంగు కృతికిర్తలము కావిరక్షించగల తీవ్రరియునతదే. కొవునై అయ్యాది దంపతులకు తగిన కొమరుడై గురులఘు నిర్మాణముతో కవనమును స్వరప్రస్తారముతో గానమును ఏకళ నిర్వహింపగలిగినదట్టును తల్లిదండ్రుల అస్థితిని నంరక్షింపగలిగిన నమట్టుడగు ప్రత్రుదుగును రామరాజుభూషణాదికి నిరచినాడు. కాపుననే శస్త్రములను ఆశ్విని ప్రస్తారముతో గానశాంతి అంకితములలో కావునై అయ్యాది దంపతులకు తగిన విద్యుత్తు శారాగ్వప్రంధ విర్మాణాదురంధయడైనాడు. శస్త్రమునందలి శాశ్వతుతగతులలో నంగీక పారిథాషికము శాశ్వతము. పాహితినంచింధియగు చందోష్టతికి చెందినది వృత్తము. ఇక అఱముప్రస్తారములలో గానశాంతి పాంకేతికముల అఱమువు, లఘువు ప్రస్తారములు అమునవి. లఘుగుర్యాత శాకపాదాదులు శాశ్వత్ప్రాణాంతరికములను అంగప్రాణ నంబంధులగు పదంగములు. ఇట అఱమువను దానిని లఘువు శాశ్వత్తిది గురువులను నథ ప్రతిపాదకముగ ఫావించుకొననగును. ప్రస్తారము అమునదికూడ శాశ్వత్ప్రాణములలోఒకక్కటియే. ఇక పాహితిపరముగాలోచిని లఘువు, అఱములుగు గురులఘువులు చందుశాంతమున కీలకస్థానముల వియచ నమటి అందరెరిగినదే. ఇక శాశ్వతుతగతులన అముటలోని శాశ్వతనంచింధియగు అవృత్తమును గతియునుదివికూడ నంగీకనంచింధులగానే వ్యాఖ్యానించుకొన వచ్చును. శస్త్రగజమునందలి అఫరగజనియమును షుట్టిపచ్చుకాలమును ఆవృత్తమందురు. ఇక గజయనుది వ్యాఖ్యారచనియమునకు నంబంధించినదై త్రిక్రషతుర్వన కండమిళ నంకీర్ణగతులకు చెందియుండును. ఇక శాశ్వత్తు

అనునది సంగీతశాస్త్రమున బహువిధవిష్టుత వ్యాఖ్యనార్థము. క్రతిలయిల క్రతిర్మితా లయఃపితా అని కీర్తికములై సంగీతమున వోళికమగు స్తావము ఎందు నెగడియున్నది. క్రతిగానమునకు లయతాళమునకు ముఖ్యప్రాణముము. ఈ మివిశాల ప్రవంచమందలి ప్రత్యఙ్ఘము గ్రహశారాదికముల గమనము వంచ భూతముల అప్పితి అంతయునొక అనిర్యాచసీయమగు లయాత్మికతకు లోబిడి శాకిభ్రమగ మనయమన్నది. ఈతాళమునకు తలభాత్మర ప్రోత్సమగు సూక్ష్మామాధారము.

“తాళసం ప్రతిష్ఠాయామితి ధాతోర్షయఃప్తుకః” తలయనెడి ధాతువ ప్రతిష్ఠయిందు ప్రవంతమగును. ఆ తలయనెడు ధాతువమీద ‘షఙ’ ప్రత్యయము, ఆది వృధ్మియును రాగా తాళయను రూపమేర్పుడును. అద్దానికి సుమృత్యయముచేరగ “తాళః” అను శబ్దము ఏర్పడును. దీనిని వ్యక్తుతిని “తలంతి గితపాద్య సృత్తానిఅప్రేతితాళః” అని బుదుల వ్యక్తికరించుచున్నదు. ఈ తలంతి ధాతురూపమునకు తిష్ఠంతియను పర్యాయ ధాతురూపముగుడ చెప్పికొనవచ్చును. ఇదేకాక “తలంతే ప్రకాశ్యంతే సృత్తగితపాద్యాదయేన తాళః” అని మతియొక వ్యక్తుతినంగీతకోవిదులచే చెబ్బించుచున్నది. సంగీక రక్షాకరాంకరతమైన శార్కర్ధదేవప్రోత్సమగు వ్యక్తుతియాది.

“తాళసం ప్రతిష్ఠాయామితిధాతో ప్రయోగతః

సృత్తం గితం తథాపాద్యం యతస్తో ప్రతిష్ఠః” ఇద్దానికి అర్థమన్వయిషిది. తలప్రతిష్ఠాయాం అనుధాతుభవము తాళమగాన సృత్తగితపాద్యములు తాళమందే మువ్రకిష్టములగుచున్నవని ఎఱుగనగును. అంతేకాక—

“తకారళ్యంకరః ప్రోక్తో లకారళ్యత్కిరుచ్యతే

“పశ్చత్తీషమా యోగాతాళ పామార్థిధియతే” అధికూడ ప్రోత్సమై ఈ పశ్చత్తీషమగు అర్థసారీశ్వర క్ష్వమందలి కుడియొడమలనున్న హస్తద్వయ పంయోగమున తాళస్వరూపము నముద్వమగు చున్నదని గమ్యమానమగు ఉప్పుద్ది. ఈ తాళమునకు,

“తాలోమార్గే క్రియాంగాని గ్రహే జ్ఞానికాలాయి

యః ప్రస్తావకచైత్తి తాళప్రాణాః దశన్మృతః” అని దళవిదములు తాళ ప్రాణములాన్నవి ఇట్టి తాళదక్షప్రాణములలో అంతరికములైనట్టీచియగు లహ్య లఘుపులు అంగప్రాణమందింధులు. తాళయసునది ప్రస్తావముసునచిగూడ తాళక ప్రాణములలో చేరినవియే. ఈ తాళదక్షప్రాణములను గురించి ఇతఃపూర్వాము వివరముగ చిరిగొండ భర్తున్న సంగీతవిద్యాఖిజ్ఞదసుగూర్చి చర్చించుచుపుదు చెప్పుచేకినది. ఆద్యములు నప్తతాళములు మహముదైచైదై తాళములు నూదొకగై తాళములీయంగ కళావికప్రాణనాభూతములు రామరాజుభావణని కాలమునాడిక తాళసంబంధియగు వప్తతియుంతయు ప్రపరితప్పియుండపచ్చను పుప్త్రింకతాళ వద్దతిలో ఎకో త్రచ తతసంభూతాకతాళ వద్దతిలో సమకౌవిన్యానము గోచరించును. ఈ సమకౌకే రామరాజుభావణబ్రాంతము సప్తవక్ష పర్మాయము గాసవచ్చను. కనుకనే సప్తవక్షతాళబ్రాంతము విచు రామరాజుభావణదు వచ్చుంతరికముగ ద్వారాప్త సమవ్యికముగ విక్షేపించి యుండపచ్చను. రామరాజుభావణ కవిచయుసుగై సంగీత కళారహస్యావిధిగాస* ఉయాస్వరూపుడు ఉగత్తితయునైన విచాత్మ స్వయం స్వ్యాహాపంప్తుతిలో తాళవద్దతినంతచిని ఇంచైనాడినించుచుచ్చుది.

“ఉపఁజేయాక సరాక్కతించొలయ వర్షశ్రేణి పేణసులా

పముచేతం గుర్తించియుయ చి జచింకొవ్వునచ్చ మృత

త్వుము నాత్కుప్రతిపాదకత్వుమును దవ్వర్జులియంచెల్లఁబూ

ర్జుము గావించినవఱి తిర్మిలమహారాయో కీభోయుంగ్రువవ్వ”*

“త్రుతిరామైలయః వితా” అను ఆభాషకమునతు అనుష్కతిగ ముండలి వద్యమున లయాస్వరూపుడైని ఉగత్తితపమును ఎరించిని మతించి తావద్యమున త్రుతి స్వ్యాహాపిణియగు ఉగన్మాతయగు పుప్త్రించి సుప్త్రించితను గావించి సమర్పించ సన్నిఘ్టించగుచ్చున్నాడిను. రామరాజుభావణ కవిచంధ్రుడు. ఆ ప్రయుక్తమున పీణాపాణియైన బ్రహ్మతించెన ఆ పాపాతీసమంచితమహాత్వము సమ్మక్కం ప్రాయమూడామైయాదు ఉపాసనాపథిని అందుకొన్నాడి. తావద్యమున

* వ. చ. i . 4

** త్రుతిరామైలయః వితా అమనాభాషకము ఉగత్తెసిద్ధము

రామరాజభూషణదు ప్రస్తావించిన రీతికి ఇట్లు భావ్యము చెప్పుకొనవడ్చువు. వాటి వీళాసులావనమున ఉంకారాదికమగు అష్టరత్యముతోపాటు నవ్వస్వర సమవ్యితమగు రాగవ్రవంచముకూడ కరగినీదైనది. ఆయ్యది ఇంత్రగాత్రముల రాలగించు విషంగాంధర్య విద్యామహాత్యము. దానిని రామసృవభూషణదు వాటివీళాలావమహాత్యమున గ్రహిభూతమై అష్టరాకృతియందు ప్రతీయమానము గావించినాడు. అంతటితో ఆగక సంగీతమహాత్యమున ఆర్ధర్యమై అచ్చమృతయ్య మునునొందిన ఆతరసిరమున మఱల ఆవాటిస్వదూహమే ప్రతిఖించి ఆక్ష్య ప్రతిపాదకత్యము నుండినదనినాడు. అగగా అచ్చమృతయ్యమున సంగీతము అక్కు ప్రతిఖించమున సాహిత్యము ఏకత్రావస్తితినంది భాసించినవమట కవ్యాలిపేరి తార్థము. ఇందు సంగీతకారహస్యాన్విదియై సాహిత్యవిధాయకుడైన రామరాజభూషణదుకు సంగీతసాహిత్యానుబంధముపైని ఆరెండించేకినున్న అవినాభావ సంబంధముపైనున్న విశ్వాసము ప్రదర్శితము. సంగీతముసాహిత్య స్వారి సందీప్సుదు భావవ్యక్తితో రసస్వరూపమును సంతరించుకొనును. ఆటే సాహిత్యము సంగీతకరావలంబిగమునంది కొణిసప్నుడు రాగవిష్ణురితి బొండి భావస్సురఙ్జలో అలరారి రసబ్రిహ్య సాచేత్కారమును యోగమును సిద్ధినంది తరించును. ఇట్లే ఈగీతిసాహితుల అనోయైనాంత్రయత్యమును గ్రహించియే రామరాజభూషణదురు రాగకావ్యముగ తన ప్రబంధమును మలచుటకు వరయుక్కించి వీళాపాణియైన గీర్వాణిచి ప్రముఖించినాడు. కృతికంఠుత్వముసి తనాగికకృతిర్థయ్యమున తిరుపుల రాయనికిగూడ ఆవాటివీళాను లాపనానేపద్మమే రక్షణవాసగవతనని భావించినాడు.

ఈవద్యమున రామరాజభూషణదు సాదన్వయాప్తుడైన శంకరుని స్తుతించ చుస్తుడు. ఇప్పుడు ‘సాదమయుడని యాజ్ఞవల్మ్యస్తుతియందు యాజ్ఞవల్మ్యమహార్థి—

పిదవ “అ మండాకిని తుమిభూని ఈనునర్థాంగి కృతంజేపి కౌ
వో మేలేకైని యార్ఘ్యగ్రుద్రికటుండై తత్పరాంభోణయో
గామద్దంబున గంగయున్ మొచ్చయోజాచ భోగ వచ్చుక్రీయా
సామర్థ్యంబుచు వేదు శంఖఁయు గృహతిస్వామిం గృవాక్రోపతన్”

“వేహమధ్యగతో జీవః
జీవమధ్యగతో ధ్వనిః
ధ్వనిమిష్యగతో నాదః
నాదమధ్యే సదాశివః” అని యుచ్ఛకించినాడు.

ఈదు క్రమలైన నాదజ్ఞములు వరస్పరచిపోయినములు, సంగీతసాహిత్యములకు ఇన్నట్టుమాములు, నాదోద్దితమై త్రుతినంపున్నమగునది సంగీతము. ధ్వని సముద్భవమై చందోమయమగుఁది సాహిత్యము. ద్వారింశతి త్రుతులగు తీవ్ర, తుముడ్యతి, ముద, చందోవత్సాములు సంగీతమునకు జీవతుల్యములు. ఆర్య అనుష్ఠాన, బృహతి, గాయత్రీదులగు చందములు సాహిత్యమునకు జీవ నర్సుకములు. ఈవర్వమున ఈరెండించికి భర్తుత్వమును నెఱపు రక్షిణాయకుడైన శిఖుడు నుత్తింపబడినాడు.

ఆ వరమివుదు మౌర్యభావిన మండాకిని సంగీతనర్వస్వ త్రుతి స్వయంబుపటి. ద్వారింశతిత్రుతులలో మండాకిని ముద్దుతి సంబంధిగ చెప్పికాన వచ్చును. మండాకిని శబ్దమునతు “మందం ఆకశికి మండాకిని” అనునది వ్యక్తి. ఆకశితయనగ గచ్ఛతివియని అర్థము. తాపున మండ్రతి సమం చితముగ ప్రవ్యాపుమగు సంగీతవిశేషమును శంకరుడు మౌర్యద్వాగా భండో విశేషమువ్యాపుయగు ఆర్యారీతియగు సాహిత్యముల స్వర్థమువహించి అగ్రినదను చమక్కూరాహామగు అర్థమును ఇక్కుడ ప్రతిపాచించుటకునువ్వుది. అంతే! ఆహాత, అనాహాత నాదీతులలో తీవ్రమంద తుముడ్యత్యాగి ద్వారింశతిన్నటులు సామగొనవ్యాపాహాత నాదమంఱిథులై ఉపాసనారీతిలో నుపాదేయములగును. ఇక ఆహాత నాదమూర్తులు చందోదీతులుగు ఆర్యాదులు చుదోచ్ఛములగు ఆర్యాది ప్రధంధములు ఇనరుణసోద్దిష్టములై రక్తమంతములగును. శంకటవిచే అర్థాగీక్రూతయైన ఆర్యాశాత నాదస్వరూపితికాగా అనాహాతనాదములుయగు గంగ అమిత్యాయిని మౌర్యినెక్కి సంపూర్ణాగీక్రూతిని బడసినది. తాపున నాద మయుడు ధ్వనిస్వరూపుడు, త్రుత్తార్థక్క భ్యర్పియడగు దక్షిణామూర్తి ఇందుకించినాయకుడై అనాహాతాహాతరీతులకు ప్రతీకలయించి గంగాపూర్వతులిదువరిని సమముగ నమ్మినించుచున్నాడనుట గమ్మమానము. ఇట సంగీతసాహిత్యములకు

అనాహా హక్కనాదరీతులకు సమప్రాభాస్యము నీకపేళేఱడు ప్రకర్షించి నాశను నుచ్చిప్పము. ఇట్టి ఉస్తమయు పనిపైపేమను స్థాచించి గీతిసాహితీకాచఱవగు రామరాజుభూషణుడు ఇందు మందికినియను నంగితక్కతిడిస విన్నాఁ మను, ఆక్యయను చగదోవికేషమగు పాపితీరీతి నాయ్యమును ఏకప్రతసంఘటించి నాడు. ఆక్యయను ఛందోరీతికాక అచ్చయను ప్రమాందనిశేషముకూడ మతి యొకటియున్నది. ఇట్లు కేవలము నంగితకాత్మప్రవర్తకుడుగానేకాక నంగితకాత్మికాయ్యకారుడుగాకూడ రామరాజుభూషణ కవివరుయిది ప్రవర్తించి తన నంగితకాత్మికారహస్యమును సార్దుకము గావించకొనినాడు.

“కటుణార్గు కటుసోప్తతిజూపై నెవ్వాడు
ఉచులచే వః చౌహారుయుచేత
నకలుక రామముద్రికఁబూనె నెవ్వాడు
శయముచే హృత్కుశేశయముచేత
మున్నీరు వల్లయలంబుగ దాఁడె నెవ్వాడు
ఇవముచే గుణగుణ్ణపముచేత
నష్టికైప్రోధి నలరారె నెవ్వాడు
రణముచే వియు ధారణముచేత

దరణినెవ్వాడు దాసవద్దీయరదళన
విహృతిందన కేవరి కిళోర వృత్తిఁడెలిపె
నతని మతాన్ని భవ్యతాగమ్మత ఘటన
మంజులస్వాంతు హనుమాత మదిఁదలంతు”

ఈ వద్దమున రామరాజుభూషణ కవింద్రుడు గావించిన హనుమతస్తుతి వలవ ఆతివింంతకటి భవ్యతాగమ్మత ఘటనాస్వాంతుని గావించిది అంజనేయా పాపమునునవి ద్రవ్యవదిసది. కవసరితియందేగాక గాసరితియుడు ఈమహాకవి ఆంజనేయుకొనుయాయియే. హనుమానుడు నంగితకాత్మివేత్కగా హనుమవ్యక్త కట్రగా నంగితక్కగందమున గూర్చిన ప్రస్తావన అహాంభానిని నంగితపారికాశము తచ్చాక కవ్యట్టుటలేదు. అహాంభాని తన నంగితపారికాశమున ప్రాచీనసంకగితాత్మకారులందినిగూర్చి ప్రస్తావించివారిలో మహాకవివరుడగు ఆంజనేయునిపేరు గూడ మంచించి కావమ్మహాకవివరుని అసునరింభననినాడు. అహాంభాని

భూషణకవికి ఏకాచిప్రాయముగల నంగితళాత్ర విషయములు వసుచరిత్రమునందు కొన్నియ్యైని. ఇద్దానికి కారణము వీరిద్దులు అంజనేయాచాసకులు అగుచుటేకాక విశేషించి నంగితళాత్రమున ఆంజనేయ మతానుసారులగుటయే.

ఈక సీపద్యమున రామరాజుభావణలు ఆంజనేయుని వీరోదితకృతఃములను వ్రస్తావించినాడేగాని ఆతని నంగితపాండితీ విశేషమును తపసలేని పూర్వదృష్టికి గోచరించును. సూక్ష్మాక్షికతో దర్శించిననేగాని ఆందలి నంగిత వరహాద్మము అవగకముకాదు ఈ వద్దమున ఆ కపివదుని పాండితీ విశేషమును వ్రస్తుతించి ఇద్దానిని తనకు దయానేయుని వేడికాసుటి గోచరించును. కవసమతోపాటు గానముకూడ వాగ్యాలననమే ఆగుమగాని అన్యము కాజాలదు. ఈవద్యమునందు కమైన భవ్యవాక్య కవసమైన వాగమృతము గానమగుటకు నంగితవాగ్యశేషము ఆపాకమరుర మగుటయేగాక అమృతోపమాసమగుటకు కారణమగుచున్నది. అందువలననే రామరాజుభావణ కవిచంద్రుడు ఇంతటి మహావ్రథించినిరాగమునకు ప్రతమనంబూరమైన వాగ్యశేషము అమృతధారోపమయు గావలెని ఆ మంజులద్వానుని హనుమానుని ప్రార్థించినాడు. హనుమంతుడు మహాగాయికుడగుట జగత్ప్రాసిద్ధము. మంజులద్వానయుత సుశిరముగాయుకునకు అత్యంబావక్యకము శాపుననే మంజులద్వాను హనుమాను మదిదలంతునన్న టులే మంజులస్వీంతు హనుమంతు మదిదలంతునని ఈ కపివదుని ప్రార్థించినాడు కవివరుడు.

అంతేకాక “ధానవద్విరోదశన విహృతిదన కేనరికోర వృత్తిచెలిపే” ను వదవల్లరిలోని కేనరమనునది చతువ్సరిగీకభేదముగ బాసించుచున్నది. ఆందే రాగముద్రాంకారోపస్తినంది కేనరి, కికోరములను రాగనామములు వివిధిచుచున్నవి కేనరి రాగప్రవస్తకి ప్రాచీనతములను నంగితళాత్రగ్రంథము లందు కన్నటదు. రామరాజుభావణనికాలమున వియ్యైది నవోదితరాగమై యుండును. కావుర్నే నంగ్రహ చూడామటే, నంగితకోమది, నంగిరస్వర ప్రస్తారసాగరాదికములను ఆఖ్యాచిన గ్రంథములందు మాత్రమే ఇద్దాని ప్రవస్తకి గోచరించుచున్నది. ఇది మారంణియు శాచవింశతి మేళాగస్సునకు జన్మము.

ఆరోహణము : నరిగమువమ దవన
నరిగమువమద వదన

అవరోహణము : సానిదవ మగరిను” దీని ఆరోహణము ద్వివిధరీతులలో గన్వట్టచున్నాచి, నంగ్రామాయణి కారుడిద్దావి లక్షణము నుట్టంకించినాడు.*

ఈక కింగేర రాగమనుగూర్చిన ప్రస్తావన బ్యాహాద్రిరష్ట వురాజ మందున్నదని ఆది విభావమను ప్రాచీనరాగ సంబంధియని ప్రో. సాంబమూర్తి గారు ఉట్టంకించిరి.

ఇల్లే వద్దియమున ఈ నంగితకారహస్యానిధి నంగితకాత్మకానిధియను హనుమానుని ప్రస్తుతించుటలోపాటు రెండు అపూర్వరాగములనుకూడ పరిచయము గావిచినాడు.

“థావంబక్కరలేక వృత్తియమాపాయంబఁణంకింప తెం
దేవర్థించి వద్దార్థవంచనలచే ఛిపికచ మూర్ఖి నం
పై వన్నెల్పచరింప దానిదిలకింపంతోరు ధీరోత్తముల్”**

ఈ వద్దమున నంగితవాత్తుకావేత్తయైన రామరాజభూషణకవీంద్రుడు కుకవిందతోపాటు అధమవాగ్గేయకార గాయకాధముల లక్షణములనుగూడ ద్వారింపసినాడు. ఉత్తమ వాగ్గేయకారుడు—

వా గమాతుచ్యకే గేయు ధాతురిత్యథిధియకే
వాచంగేయుచ కుచ్చకేయః నవాగ్గేయ కారకః”*** అవినట్లు బయుకారుడు భయకారుడై ధాతుమాతునిరాక్రమదశ్శచేగాక సర్వగుణగరిష్టుడు గావశెనని. నంగిత కాత్మమంచ్చియ విట్లు ద్వోషిచినవి.

* “మారంజసీ మేళ్ళ కేనరీలాగ ఇష్టుకే - న న్యాను సాంళకంచై వ
సష్ట్ర గ్రహముచ్యకే
విర్వర్య వక్రమారోహి పూఢవ్రావరోహణం - ననుగావ రిగమపాదవ
దాని దపామా” నంగ్రామాయణి . 3

** వ. చ. i . 11

***

“శ్రూను శాసనశాసనమఖిదాన ప్రచీణతా
భ్రంతః ప్రభేదలేదిక్ష్యమలంకారేషు కొళవ
రసబావ వరిజ్ఞావం దేశస్థితిరన చాతురీ
....

అనుచ్ఛిష్టోక్తి చిర్పందో నూత్సుచాతు వివిర్మితి:
పరచిత పరిజ్ఞావం ప్రభిలేషు ప్రగల్భతా
ద్రుతగీత వినిర్మాణం పడాంతరవి దగ్గర
త్రిష్టాన గమకప్రాంతి వివిధాల పై సైపుణమ్

అవధాను గుణ్ణరేణుఃపరో వగేయకారకః”* అనిస్తు ఇట్టప్రయుక్తమైన సర్వసముద్రములు అయ్యతమ వగేయకారునకుగడి తీరవలయ్యాను. ఆతనికన్ని రితులలోను వ్యత్యస్తమైన అప్రాంతుడు అధమ వగేయకారుడు. ఆతము తకవివంతివాడై కుట్టికారథనటదును. ఆతము—

“అన్యాధాలో మాతుకర్త్రా కుట్టిరోఽధమో మతః”** అని చతురామోదరులచే గృహతుదైనాడు. అట్టి అప్రగల్భుదై తదితరావగుణావిరతుదైన అధమాధముదైన కుట్టికారునకు భూషణకవి ప్రతిపాదిత లక్షణకారుదైన కుకని ప్రతిష్ఠోదు కాగలడముట స్వప్తము.

సంగీతము రాగశాప్రాతికము. అధమ వగేయకారుని రథనమున శఃరాగశాపాతికయన్వయోపము బ్రహ్మము. ఇట్టి అధమాధమ గానరథనా ప్రతికలినవాహు వగేయకాయదేకాక గాయకుడుగూడ అయినను లేక కేవల గాయకదేయైనను ఆతని గానమున భావోద్దీపకత్క్యము నశింసగా అది కుష్టమై వినశింపుగమండ కుండుటయేగాక కర్జహింపనుగూడ గడ్డించను. ఇక గానమున భావము తరువాట పరిపోవకము గావలసినది శాశము. శఃతాశ ప్రవృత్తియందు ముఖ్యమైనది సక్రమావృత్త పరిగణనాక్ష్మక జ్ఞానము. అధమ గాయకవియందు అధమవగేయకారకువియాదిది ఈ ప్రమాదును. వారు వృత్తియమపాయింటును చింతింపక

* సం. ర. ప్రతిష్ఠలాసః

**

ఎందే వర్తింతరు. పైపెచ్చ వారు వండితామోదమును బొందుటను తెక్కింపదు. కుకవిప్రణీతకృతివంటి అడమాధమ రచనమునుగై కొని ధానికి మాన్యతను అప్పాదించి పైపెవన్నియులడ్డునికి వర్చింతరు. ఆ పైపెవన్నియులను కీరోత్తములు తిలకింపదు. ఇట్లు సాహితీవరముగ కుకవినింధుదమునేగాక సంగీతరీతిలో కుట్టికారాది అధమవాగేయకార గాయకాధముల లక్షణములనుగూళపై వద్దియును గ్రహించుటకు తగిన అవకాశమును గల్చించి ఈ సంగీతవిదుడు తజ్ఞులను ఇట్లే దోషయుతులగావలదని ఆదేశించినాడు.

“మన ఘనా ఘనలక్ష్మి నెనయుకొప్పిరుగడ

వియగడఁదరుతూబ్రకృత వతంన
ముదుచిత్ర కాగ్ని శిఖోన్నేష మిదవంక
వియవంకఁగుండలి స్వరితకర్జ
ముడివోని మిన్నలీనెడు వేయలియదెన
వియదెనేగమల ఉంధుకరంబు
నెఱిమించి చిఱతవన్ని యచేల ఏటమేన
వియమేన రతిమహాపోర విభూతి

యమర ననోయవేషభేదా నహిష్ఠు
భావ విభవంబుఁదుయపుఁఇరమ మైట్రీ
మగనిసామేన విలిచిన యగతనూఱ
ప్రతన జయమిచ్చుఁదిరమల రాయమఁకీ?*

ఈ పద్యమును రామురాజుభూషణ కపీంద్రుడు తన సంగీతకాత్మకాచితిక్యమును సార్థకమైనరించుచు సంగీతకాత్మరితులలో సానబద్ధిన జాతిరత్నముగా పెలార్చినాడు. ఈ మహాకవికి ద్వ్యార్థ ఘటనాసామర్థ్యము నహాజపిర్ధవు. అది గేతి సాహితీరీతులలో విరువంకలనీ ప్రవంధమున వండిపుచేఇమత్యమునందినది. నచ్చి పేశగతముగ ఈతునితో వియమేన ఏకత్వము సాధించి సామేనవిలచిన ఆగ

తనూజ ఇం ప్రముతింపబడినది. వద్దమున అగతమాజగ సంశ్రాయమానమైన పరమేళ్లుకి పార్వతియనువదము వర్ణయము. నంగితరాజుమున పార్వతియపు నామమలో ఒక రాగమున్నది. ఇందు పార్వతిగా వ్యవహారమైన ఈరాగము రామరాజుభాషణి కాలమునాటికి తత్పర్యాయ వదములలోకూడ గుర్తిపునంది యందును. నంగితరాజుమును రచించిన సృష్టికుంభకడ్డదు పార్వతిరాగమును ప్రేతకజనితమగు రాగమనిసారు. ఆతడు హిందోళమును ప్రేతకమని వ్యవహరించును.*

ఈట్లే వద్దమున పార్వతిభాషాలభంమును వర్ణయిరాగనాషముతో సంమానితము గావించుకొపోటు కొన్ని ప్రశాంతమముఁను మటికొన్ని సాంకేతివదములనుగూడ ఈ నంగితకూరహస్యనిధి యుట్టంకించెనారు. ఆటి వివరణ పేశిలగు సాంకేతికవదములలో ఫున, చిత్ర, కమల, రథ, మనోహర, విభూతి, జయమును వదములను “ఉడివోని మిన్ను లీనెడు వేయలు” అనెడి వల్ముతిదియు విషిరకూర్మము, రాగములలో ఘనరాగములని గ్రామరాగములి దేశ్యరాగములని రక్తిరాగములని రాగప్రభేదములైనవి. అందోక రాగప్రక్రియా బేద సంహాచికముగు పారిభూతికము ఫుముసాంకేతికము. అట్లే చిత్రయును వదముకూడ నంగితకూర్మింశరితమగు పారిభూతికమే. ఇది వివిధార్థ సంయుతముగ ఏకవ్యాతుమున వల్ముతుం కొన్నివరముల చూడలితో గోచరించుచున్నది. గ్రంథవిస్తరథీతివలన కొన్నిమాత్రమేయట వివృతములగును. కాచార్యాయమున చిత్ర, చిత్రతర, చిత్రతమములను మార్గముయి కాచార్యరగణమునందున్నవి.

ప్రబంధాధ్యాయమున చిత్రానామకమగు ర్ఘూంఠ ప్రబంధమున్నది. అది నంగిత రాజుమున చతుర్మింశతి చౌంఠ ప్రబంధాంతరికముగ విర్మిశికము. అధ్యావిలక్షణమిది.

“చతుర్మింశికము క్రమాధ్యక్ష గదైః వంచమథిరంచితః
పద్మిః క్రమవిలాసః స్యాచిత్రః స్యాత్మవ విరాణిః”*

* “పార్వతి ప్రేతకే భాషాషఢన్యాన గ్రహంసికా

సంపూర్ణా షష్ఠగానార్థ గమ కాల వీషిలా” సం. రా. రాగోల్లాము.

** సం. ప్రబంధిల్లాము - 247

ఇవియేకాక చిత్రగీతి, చిత్రపదావృత్తం, చిత్రపాటం, చిత్రప్రథందం, చిత్రకరణం, చిత్రగద్యప్రణంఢం, చిత్రమండల సృత్యం, చిత్రలేఖావృత్తం, చిత్రవరణగద్య, చిత్రమాత్రీలా, చిత్రమార్ఘనాతాన, చిత్రవాడకాదికముల సంగీత రాజాదికములగు సంగీత శాస్త్రములందు ఆయా ప్రకరణములందు వివుకముయి.

ఇట్లి సాంకేతిక పదమణసము వలన అట్టివానిని స్క్రింపనసునట్లు కని ప్రయోగించినాడునుటకు ప్రయోగిసుమని ప్రశ్నింపవచ్చును. ప్రాచీనఁగు తమ నమకాలికములగు విభాగారీతులనన్నిచేని ఏలయింతవయకు స్వోవస్థకములగు గ్రౌఫరాజములందిమిట్టినారు. ఇప్పటి విభాగ నర్వస్వస్థములవచె ఆనాటి గ్రంథములే సమకాలిక సంస్కృతి నిషేషములై అలరిసని. ఇట్లి రచనములలో కొండఱు సర్వశాస్త్రపరిచితిని ప్రతిష్టిపేంచిరి. మట్కొండఱు సంషేషముగ తమ అపార వైదుమ్యమయించితములగు ఇష్టకళంసు శాస్త్రములను మాత్రమే తమ శాస్త్రములందు ప్రతిష్టించిరి. ఇట్లిలో స్తుతిన అభిరుచ్యమసారముగ అపార పాండితిప్రకటతో రామరాజభావులు కవిచంద్రుడు సంగీత జోక్కిషివిద్యా సారస్వతముల అపారచిధని తన వయచరిత్రముసి నిషేషించినాడు. ఈ వస్తుకి మున్నుగ ప్రాచీనసికపులగు నిన్నెచోడుడు పాలఁకుర్కి సోమన శ్రీనాదుకు కూడిని గోపస కృష్ణరాయుడు ఆలసానిపెద్దప మున్నుగు కవివయిలముంచే తమకవనము నందు ప్రతిష్టించినారు. రామరాజభావులు అపారవైదుమ్యమతో అనస్వశాస్త్ర విభిగీషతో వీరందరికి ప్రతిస్పష్టిమే నిలచి సంగీతశాస్త్రపు లోతులు తఱచి తన వంతము నెగ్గించుకొనినాడు. ఈ కవిచంద్రునకు సంగీతకారహస్వానిధియను వియదము ఇందువలననే సార్థకమైనట్లు “వదమైత్తం గంహంనాలీ”, అరిగా వంచముమేనగించి....” ఇతాగ్గి వర్ధముల వివేచనమన విమర్శకులగు త్రించిరి. పరిశోధకులు ఆమోదించిరి.

ఇక “ఇడివోచే మిమ్ములీనాడి వేయల”నెడి వయ్యాందిలో బ్రహ్మకపాలములగూర్చిస ప్రస్తావమయున్నది. ఇది కపాలరాగములఁగ సంగీతరఖ్యాకర సంగీత రాజాదుఁడు న్యాయవరచి ప్రమాణమైయున్నవి. ఈ కపాల గాన ప్రస్తుతి ఇతఃపూర్వము తిక్కనగాన పూడిలో ప్రస్తావితము.* ఇక కుండలి

స్వచ్ఛకర్మమువలుకునియీరువలచి కుంకాయు నుపుచుటు * కుంబలేసీక్కి కుంబింధిగమనివవలను. నంగితమును రాగవిధిగాకయోగావథిగ సాధనావించు మహార్షిప్రాయుంగు గాయుండి సాధింపవలసిన పుషు తృత్యక్కుతో కుంబిని శక్తి ఒకమిని ఇద్దాని సాధనారీతివిగూర్చి స్వరకూసక సందర్శమున నంగిత రాజమున సృష్టికుంభకర్మ ప్రోత్సముగ గ్రహించున్నది.*

ఈక కమలంధుకర్మంగు వవస్తులకమునున్న కమలవసార్థక్కుమును వివేకించిన ఇదిమొకచో ధ్రువావ్రంధముగ మతిమొకచో ముఖప్రవంధముగ వివృతము. అంతేకాక కమలంధుమునునచి తెంపుంధప్రవంధముని కమలా ఏర్పెలా ప్రంచంధముకూడా కలదని కమలాకరుమునునచి ద్వివదభేదముకూడ నున్నదని ఎయంగనగును.

ఈక “రీతి మనోహరవిభూతి” యు వలుకుండిలోని మనోహరము వదము రాగనామము - రతియునునది ఛందోభేదముగ రతికమునునది ప్రతిప్రభేదముగ ఆమావ్రకరణలయందు గస్పించున్నది. ఈక విభూతియనినదిగూడ ద్వారింశతి ప్రతిప్రభేదములలో ఒకటియై మున్నది.

ఈక “ప్రభన జయమిచ్చుదిర్చుల రాయుమచేకి” అను వలుకుండిలోని జయశాంచితములంగు సంగితసాంకేతికములు కొన్నియున్నవి. జయుతమునునది కండచ్చందోగీతికగ ధ్రువావ్రంధముగుగూడ గోచరించున్నది. జయ, జయత్రీ, జయమంగళ, జయరామములు శాఖాధ్యాయమున వివృతములైన శాశ ప్రభేదములు. జయమంగళమునునచి శాశప్రభేదముగానేగాక ధ్రువప్రంధ ప్రక్రియగూడ గోచరించున్నది. జయపియుయునునది యొకమంతప్రంచ జయ. జయ, చతురాభేదము జయవర్జువిశేషములు ప్రంధ ప్రక్రియలు. జయ ఏలా

* “వయో లింగస్య చంతద్యగ కవితు చక్రమాధర సంజం తస్యా కస్యాశ్చ శక్తేగ్రుహమిహగదతం కుండలీక్యాః కపీషైః యా సాక్షిదేశికో క్రేః ముపచన నికర్తెరాఃగిథిస్తత్యనిష్టై అసీకా బ్రిహమంధ్యావంతి ప్రశ్నాస్తాన్యద్యతీ”

వదచేవత. జయగీతము వీరాలావనమునందు ఉపయుక్తము. జయవంటి, జయభేరి, జయశ్రీంగములు యుద్ధసంఖందులుగు వాద్యములు. జయ, జయవంటి, జయశ్రీ, జయమంజరి, జయుతశ్రీ, జయమనోహరి, జయమోహన, జయనంద, జయనారాయణి; జయసింధు, జయరామ, జయశ్రీకాంక, జయస్కాంకి, జయశుకాదికములు రాగసామములు. ఇట్లే విష్ణుతార్థవంయుతములను ఆపార సాంకేతిక పదజాలములను ఇప్పి కెలయించురితిని వద్దాంతరితముగ విషేషించి రాఘవాజువులు తన సంగీతకళారహస్యాన్వితిక్యమును స్వాత్మకముగ వించి కొనుటేగాక నంగితశాత్రతిఖాపులకీ శాత్రవరిచితిని కల్గించి పాండిత్ప్రకర్షక్తయైసింపుడని ప్రోత్సహించడాన్ని దముట నిక్కమైన నిఃషేషాని అతిశయోక్తి కాణాలదు.

“పనుమతి భారభార్యవాకనెవ్యని యుర్వ

రావరాహోంక మర్భము వహించుఁ

గరగతచక్ర విక్రమశక్తి నెవ్యని

రామానుజత్యంబ రమణెక్కు-

శీర్ష కర్జాంలాష్టి పునస్పుటిస్తి నె

వ్యానిలోక్యరత్యము పొసంగు

జటుల శార్వరముగ్న సర్వవర్జోధూర

పటిమనెవ్యని రాష్ట్రావ మెసంగు

నతఁడు పీరప్రతాప రాజుధిరాజ

రాజవరమేళ్యరాష్ట్ర దిగ్రాజతల మ

నో భయంకర విరుద నస్ము తజయాచి

రామగుణపోరి తిముల రాయకౌరి”* ఇది కృతిభర్త గుణగుణాదికముల నథివర్జీచు వట్ట, ఇట్లికూడ నంగితమున కాటవ్వలుగుట నవిళేవము. వద్య మందలి ప్రతమపాదమనఁగన్వటీ పనుమతియను వదము భూదేవిటి వర్యాయ మగుశయేగాక మాత్రేలా ప్రక్రియాయగుట ఇట గమనార్థము. ఈ మాత్రేలా

లక్షణము “మాత్రాగ్ర్టైర్య రచితా సామాత్రీలా ప్రక్తి రికా” అని చెప్పఇదినది. ఇల్లీ మాత్రీలా ప్రక్తియించాలుగని అని “మాత్రాసంబృంఖిజిష్టా మాత్రీలా స్యాచ్చతుర్విధా, త....ద్వేందుమతి శోయితర్మతి చైవ నభన్యతి, తతో వసుమతి శైశవాశ్చతప్రసో నందిగోదితా” అని నంగితరాజుప్రోత్సము.

అల్లీ “కరగత చక్ర విక్రమశతి” అను పటుతటిలో గానవచ్చు చక్ర వదము రాజలాంభనమగుటయేగాక నంగితప్రక్రియా లాంభనాయుతమగుట నవిశేషము. చక్రానమక ఆర్యాప్రభింధమైకటి యున్నది. చక్రాశవాళమనునది ఆశ్రమ ప్రభింధమని చక్రేశ్వరము అనునది ఏరచొంచించ ప్రభింధమైప్రభేదమని తెలియుచున్నది. అల్లీ రామ, రఘు యనుపదములకూడ ప్రభింధనామములగుట గమనార్థము. రామ అనునది వానపీషోంచించ ప్రభింధమైప్రభేదము. రామక్రియ అనునది క్రియాంగ రాగవిశేషము. ఇక రఘువదముకూడ రఘుశిథివ్వున హృతమగు వర్తిలప్రభింధనామముగ గోచరించుచున్నది. జయరామ అనునది శాశ్వతమనీ ఇతఃపూర్వము ప్రోత్సము. ఇక జయ, రామములను వేర్చేదు నామములకే ప్రభింధమున్నవి. ఇక తయవాత గానవచ్చ కర్ణాత, లోక్యర, శార్వర, ప్రతాపములు రాగనామములఁగ వినవచ్చుచున్నవి.

ఇల్లీ వద్దియుమన నంగితకళారహస్యానిధియగునీ కవితాద్వారా తన గాన కళానిధియుడు కొన్ని ప్రభింధనామములు చుట్టుకొన్ని రాగనామములు నికి ప్రము గావించుట ముదావహమగు వివయము. ఇల్లీ ప్రభింధనామములను రాగనామము ఉను గ్రంథము గావింపవలసిన అవక్యాకత ఈరామరాజువణువికేల గలినదని వికర్షించిన సమాధానమునాతడే చెప్పికొవినాదు. దీనికి అద్యమగు సమాధానము తాను నంగితకళారహస్యానిధినము, తరువాతిది ఆకడు రాగప్రభింధ విర్మాణ ధారేయుడగుట. సాహితీప్రక్రియలగు ప్రభింధములనేగాక నంగితప్రక్రియా విశేషములగు గానప్రభింధ సహాపనిర్మాణదక్కడై రామరాయతిరుమలరాయాది

వ్రఘవులచే వన్మానితుదైనాడట. దీనికి మూదలలగు అతని వాణ్ణాలములవంటి తోవవ్వియముతే యొన్నావి.*

“వదమెత్తం గలహంనలీలా యీవరస్పందంబు సేయేన కుభా
సృపు రాగకడంబకుబు క్రతిచూపన శ్రీవిలాసంబు కే
లదలింపన సుఖమారవల్లవనవైలా లక్ష్మీ వీషింప ష
ట్టవియం బొట్టాదరుబె కన్నెగానియాదెన గేయాక్రూధిపన”**

ఈ వర్యము ఆద్యముగ రామరాజభూషణ కవసమాప్తింగు గానవ్రథంధ రాగాళామాదిక నిషేషమయ్యను గ్రంథము గావించరీతిని చెఱగులోనికి తెచ్చి నది, సంగీతకాత్మకోనిదులగు సాహితీదనఱ్యాలు కొండటి. ఈ వద్యాంతరితముగ సున్న ప్రథంధసామములను కొన్ని టెని గు త్రీచినాము. ప్రథంధసామములను

* “వసు శ్రీరాఘవదారవింద భజనానందున జగత్ప్రార్థిం సం
దన కాదుణ్య కటాశల్మీకవితా ధారాసుదారాళి సం
జనితైకైక దిన ప్రథంద మచీకా వద్యశ్వత గ్రంథ క
ర్పాను సంగీతకారహస్యానిధిఁ చిల్పించి పల్గొంగువన” i - 16

“శ్రీరాఘ క్షితిపున్మర్గగజ జయుశ్రీలోయ నానకా
పారీణన బహునంస్కుతాంధ్ర కృతులం బిల్మాలు మెప్పించి త
శ్క్రూరుణ్ణంబున రత్నపోరహయ వేదంబాగ్రహాది న
శ్క్రూరంబందితి రామభూషణకపీ ధన్యందువివిష్టున” i - 17

ఇట రామక్షితపుడు జయుశ్రీలోయదై అఱటి సంగర సంగీతసాహితి రంగముల మూడించియాడు అసుకొనవచ్చును. ఇట గోచరించిన బహు సంస్కృతాంధ్రకృతులందు సంగీతప్రక్రియ విశేషమగు జయుశ్రీ యను గాన ద్వారంధుకూడ నున్నదని భావింపవచ్చును. రాఘవున్నపుడు వహాజ జయుశ్రీ లోయదుగాన ఆకని జయుశ్రీ ప్రచాప విశేషరచనమున రాఘరాజభూషణాలు మెప్పించి సవ్యతినంది యంతవచ్చును.

గుర్తించినవారు ఇంద్రంతరికమైయన్న రాగతాళ నామమలను గుర్తించలేదు. ‘విద్వజ్ఞనరంజి’ నామక వసుదరిత్ర ప్రభాగ్యత వ్యాఖ్యానమును ప్రతి పాడించిన సోమకవి ధ్యంతటివాడుగూడ ఈపద్యంతరికమును రాగతాళప్రథంధ రీతిని గమనింపకపోవుట జోబరియము. మొత్తముపీడ వీరందు అన్నిటిని గాకపోయినను కొన్నిచీనయినను గుర్తింపగలగుట ఇట ముదావహమగు విషయమెగాని అన్యముగాదు. నా వరికోధనమున కంచినంకమటుకు కంహంన మను వదమున కలహంహమును ప్రభంధము రాగనామము హంసలీయను తాళ నామము గోచరించుచున్నది. అట్టే రాగకదంబకముదికూడ ఒక ప్రథంధ నామమే యగుచున్నది. ఇక తలాస్పురములగు తదికరరాగములలో గూర్చిన రాగమారికలో నలరు ప్రథంధవిశేషమగు రాగకదంబములో పాటు శ్రీవిలాపమును నామమతో మతియొక ప్రథంధవిశేషముకూడ గన్నట్టుచూస్తుది. అందు రాగ విలాసమకూడ యున్నదని కోచుచున్నది. ఇక సుకుమార పల్లవనవైలా లక్ష్మి యను వదపల్లరిలో సుకుమారమైన పల్లవితో సంయుక్తమగు ఏలాప్రథందనంద గమ్యమానమగుచున్నది. ఇక షృంగారియను వదమునకు గాఢాప్రథంధముగ ద్రువాశేదముగ ప్రకీర్ణ ప్రథంధముగాకూడ ప్రథంధవిశేషములనిట ప్రతిపాదింప వచ్చును. ఇట ఏక్షింప షృంగారియనుటలో గోచరించు షృంగారి ప్రథంతపిదియే. ఈ వద్యమందలి కలహంహమగును వదమునకు రాగనామమవికూడ గుర్తింపగ్నుది గాన నీకలహంన రాగలక్షణమునుగూడ ఇట వివేచించుట అవశ్యకమేయున్నది.

యాగప్రియ మేళముగ కటపయావదిము సంక్షాగణన శోలభ్యాదికముంకై నామవరివర్తనమందిసప్పుడు కలహంన మేళముగ నుదీరికమైన రాగలక్షణము ఇందు వివృతము కాదగును. ఈ కలహంహము యాగప్రియకు నామాంతరముగ నంగ్రహచూడామణియందు దృష్టము. ఈకలహంన రాగము సంగీతరాణ, పారికాళ, సంగీతదర్శణములందు ఉత్తముకాకపోయినను రామరాజుభాషణదు తలమారులు కలహంహమును ప్రథంధవిశేషముగ రాగనామమగూడ ఎడనెళ స్ఫురించినట్లు కేటవరుచున్నదిగానవిది ఈతని కాలమునాటికే యాగప్రియునుండి కలహంహముగ ప్రవర్తితమై యుండనోపును. ఈ కలహంనమేళ లభణమై నంగ్రహచూడామణియందు ఇటున్నది.

“ఎల్ క్రుత్యుషభయుక్తాంతర గాంధారేతరకుద్దయుక్

పూర్జరోహవరోహేష వడ్జన్యసాగ్రహంశకః

వాయుషిషాక్షరవతీ శాంతస్వర కదంబిసీ

యాగప్రియేతి కథితా హ్యాక్ష్యాషేధాధ్వరోదితా

నంగితపుడితైతైక త్రిశీలయుధికారకః”* అని గోవిందవండితుడ్దాని నిర్వచించినాడు. ఆటీయెద రాఘవాజథూపుడు తనకు పూర్వము నంగితశాత్ర గ్రంథములందు ప్రోత్సహిత కలహంన రాగంజిషమునెట్లు వడ్జాంతరి తముగ విషేషించినాడో అరయుపలయును. ఇది షడ్జయునే.... నగ్రహంశ స్వరముగగూడ గలిగియున్నది. మంత్ర శాస్త్రోవయు కరీతిలో నిది వయు పీషాక్షరవనువ్యితము. అంతియేకాక ఇది ఆశ్వమేధయాగమునందు గానముచేయ దగినది కావుననే దీనికి యాగస్రియ అను రాగము అస్వరమై వై దిక్కగానమున నెలకొని తదనంతకాలమునందిది లౌకిక గానమునందు వయు క్రమైయండనోపును.

ఇందు పట్టుర్తి బుషభము అంతరగాంధారము ప్రయుక్తముగాగ మిగిలి నవి కుద్దన్యారములైయందును. ఇది నవ్వురష్టారమైన నంపూర్జరాగము. కావుననే ప్రవ్రథమున పీరాగము ఆశ్వమేదక్రతుగానోవయోగియైనదిగాన శాస్త్రోవ్వ్యగావాస శాశ్వతమమజ తేఱి తైలము కావుననే గిరికాకరావచంబినమునందిన వృథ్యువతి ఆశ్వమేదాది క్రతువులవనిగట్టకొని ఒన్నర్వకపోయినను కర్తృతు వలమగు స్వరగౌత్మయును ఖవియందే వచిచూడగలదని ఆమె పదమైతీ అరుగు చెట్టి మెట్టినచోటు స్వర్గతుల్యమగునని కవియాట నంపూచించినాడు.

ఈక ఆమె క్రతిచూపిన అనగా క్రతికలిపిన దాంపత్యగానము కుథాస్పురమై శ్రీరాగభావ రత్నాసంయుక్తముగ విరాళిల్ల నసుటికుఢ రాఘవాజథూపు కవిచంద్రుదే ఇట నంపూచించినాడు.

కావుననే మొత్తముమీద ఇన్నిమాటలనవలపిన పవితేదు. గిరిక కుర్క వృదస్వ్యరూప స్వ్యథావరీతిని కొనియాడు వ్యాపమున] ఇందలి గితసాహితీ ప్రక్రియామిలనముగావించుకు గేయపూర్విధిమతోగూడ వరహాస్తుది కాదనచు

రామరాజుభూషణదు నంగితకూరహస్యవేదియయ్యను పరికావ్చి గీతిపాపాతీరీతులను పాతకులవివేచనకే వదలినాడనిపించున్నది.

కావుననే విమర్శకులు వివిధరీతులలో సీపద్యాముళిలనము గావించినారు. కేవల ఉపోగానముకాక ఈప్రాయిములు ఉదీరికములైన ప్రబంధనామముల వివరణమును ప్రాచీన నంగితకాత్త విర్యువసాముసారము గావించిన కి.శే వుతుల రామచంద్రకాత్మిగారే విషయములన ఆఖినందనములు. కావుననే వారి వివేచనము భూషణ కిరతావునుండి యాతథముగ ఉద్ధరమై ఇట అనునంధింపటిసద్గా దీనికి మూదలగు శార్గీలేవప్రోత్త రత్నాకరీయ లక్షణములు అభస్సాచికలలో ఒనంగబడినవి.

గిరికా సౌందర్యవరముగను నంగిత ప్రబంధవరముగను అర్థశేషముగల వద్దురక్కములను ఈ మహాకవి రచించి ఈన నంగితకూరావిభూనమును ప్రదర్శించేను. రామరాజుభూషణవి కాలమునాటికి ఆతిష్టంకిం ప్రపంధ వికేషముల రచన గానవిన్యాసాదికములు సాగుచుండెనములకు మూదల ఆతచి నమకాలికదును ఆతితోసమయుగ రామభూపాలక్కు త సన్మానాదికములనుండి న్యారమేళకూనిధి రచించిన రామయామాత్యుని వక్కుఱయున్నది. అట్టి వికేషార్థ నుంయుతములగు వద్దుములలో ఒకటైన “శాపదమేత్తన్” అను వద్దుమున రామ రాజుభూషణదు చూపిన సాహిత్యవరమైవ ప్రబంధవరమైన అర్థము విజులువారి శాపనరో విటు విశేషింపటిసినది.

“సైలా, రాగకందబమాకృక లస్తద్వారమి ప్రబంధానిమ
ద్వ్యాత్రింశద్ పరసూద కానధిగత క్రీపుచక్కురావ.
త్రీరంగద్విషద స్వరాంక సహాత్వన న ‘త్రీవిలాసాది కావ
ప్రింశక బాపురవి ప్రకీర్తక మహాసర్వ ప్రబంధాదిమాన’
“చేతోరంజన శ్రోధకద్రువ ముఖానేకార్థ గంథిర ఘత
చక్కారింశ దుధార పాంగ మహాసూద ప్రబంధాన్వితావ
అన్యాన వింశతిరాగ విత్రుత కమ త్రీవంచరక్క మృగవ
గీతాంకృత సాష్టరాంచన పర్యాయైదు వేతానపి”

ప్రా. క. ఉపోభూత ప్రకరణము - 20 - 21

గిరికాదేవి పాదమునెత్తి నదువగనే రాజహంసనడకయుచలి ఒయ్యారము తోచును . ఇతాడికము సాహిత్యరథము వదము+ఎత్తన్=నంగికప్రథంధముగు కలహంధమున కంగమగు రసభావాదులలోగూడిన (అర్థవాచక) మాతురూప మదము, వలుకుటకారంధింపగానే కలహంధాలీల, కలహంధమును (ఆలిక్రమ గిత) ప్రథంధము తోచునవి నంగికపరమైన సమస్యయము. అదర స్వందంబ నేయన్=పెదవి కదుపగానే, ప్రథంధగత రాగాంగమగు స్వ్యరముల సుచ్ఛరించుట కారంధింపగానే కుశస్వదహో=మంగళమునకు ఆక్రయమగు రాగకదంబకంబ : రాగకదంబము ప్రథంధమును, త్రుతిచూపన్=స్వ్యరమునకు అవయవమగు (కారణమగు) త్రుతిచూపగానే, శ్రీవిలాసమును ప్రథంధమువు, కేలదిలింపన్=చెందు వలాకహాస్తములు మణికట్టుటయొచ్చ స్వస్తికాకారముగనున్న చోవవి వల్లవహాస్తమునిటును (సాట్యకాత్రము) వల్లవహాస్తమున ప్రథంధాంగ మగు లియదము నథినయించుటకు చేయకదలింపగానే సతుమార వల్లవస్తైలాంక్షి = సుకుమారమును వదప్రాణముగల ధ్రువరూపమగు వల్లవములో (వల్లవితో) గూడిన ఏలాప్రథంధనంవదయు, వీషింపన్=ప్రథంధమునకు నేత్ర రూపమగు చేస్తుకముతమునంగమునువయోగింపగానే; షట్పుదియున్=షట్పుదియును నుగికప్రథంధమును, తోచున్=స్పృహించును. కాపున గానము చేయదగిన ప్రథంధావయవములగు ఉద్గారిషాది ధాతువుల యొక్కయు, వాగ్రామముగు వడాదిప్రథంధాంగముల యొక్కయు నైపుణ్యమునందు కన్నెన్=కన్యకయుగు గిరికాదేవి, కొనియాడన్=పోగడుటకు, తరంచే=శక్యమా? శక్యముకాదచి య్యాము. ఈ వద్యమునందలి నంగికపరమగు నర్తమునెఱుగుటకుముండు ప్రథంధ సాధారణకములు డెలిపి కలహంన రాగకదంబకాది ప్రథంధముల విశేషంకణముల వైఱుగవలసియున్నది. కనుక 'నంగికరత్నాకరాది కాత్రముల యుందు ప్రవచింపణదిన సాధారణ విశేషంకణములను ఇచట నంగ్రామమగ దెలవుదును.

ఆంధ్రభాషయందు మనుచరిత్రము వసుచరిత్రము మున్నగునవి ప్రథంధ మంచి చెవ్వబడును నంగికప్రథంధములు వీనికంటే లిన్నములైయున్నది. నంగికరత్నాత్రము నసునరించి గాసవిశేషముగల సాహిత్యము ప్రథంధముని చెప్పి ఉటును. చతుర్మీధములగు ధాతువులతోను, షడ్యైధములగు అంగములతోన్న

నిఱింపబడిన రూపకము ప్రచంధమని చెప్పబడును. సంగీతమునందలి యా ప్రశాంతమునకు గేయరూపమగు ధాతువు అవయవమని చెప్పబడును. ఈ ధాతువు చాతుర్మిధము. 1. ఉద్ద్రోహము 2. మేళాపకము 3. బ్రుదము 4. ఆలోగము అనునవి ధాతువునకు (గేయమునకు) నామముట. ధాతువునకు గేయమని వేరు గలదు. గేయమునందలి ప్రథమభాగము ఉద్ద్రోహము. ద్వితీయభాగము మేళాపకము. తృతీయ ఖండముబ్రుదము. చతుర్థిఖండము ఆలోగము. ప్రచంధమునకు అంగముట. 1. పదము 2. తేన్నెకము ఈ రెండును ప్రచంధపుచునకు నేక్రముట, రసాదులతోగూడిన అర్థమును దెలాపునది పదము. తేన అనుధావిక వికృతియే తేనకము. ఇవి మాంగల్యసంపాదకము. 3. తాళము 4. స్వరము. ఇవి ప్రశంధ పురఘసకు పాదముట 5. పాతము 6. విముదము. పాతము వాద్యములందుచుచ్చ ‘తిగిఱితోం’ ఇక్కాయి శఛిస్వరూపము. ఇది హస్తాధిష్ఠాత ప్రథమము రోనక హస్తమగుచున్నది. విరుదము హస్తాధినయముచేత తెలువబడి నది గముక ఇది మతియొక హస్తమగుచున్నది.

మీది అంగముట ఆఱుకలది మేదిసీణాతి ప్రచంధము.

మీది అంగముట ఐదుకలది ఆనందిసీణాతి ప్రచంధము.

మీది అంగముట నాఱగుగలది దీపిసీణాతి ప్రచంధము.

మీది అంగముట మూడుకలది పాశ్చాతయసీణాతి ప్రచంధము.

మీది అంగముట రెండుకలది తారావసిణాతి ప్రచంధము. షఠంగయుక్తమగు తృతీయే ణాతియని మతాంకరము.

ప్రచంధముట : మాఢక్రమస్థితముట
అరిక్రమస్థితముట
విప్రకీర్ణముట అచి క్రివిదముట.

సంగీతరశ్నా కారాది శాత్రుగ్రంధములందు వివృకములై రామరాఘువివిచంద్ర ప్రోక్రమగు ప్రచంధలక్షణములను కి.ఔ. వఱతుల లక్ష్మి లారాయణశాస్త్రిగారి వివరణమునునరంబి నమ్మకంకోధిక్కున్న విషంస్త్రు కావించుచున్నది. కావున ఇట సుధృంచి ఉదాహరించుచున్నాను.

రాగకదంబకము కలహంసమనునవి సంగీతప్రబంధములు. ఆలిక్రమ సైకములు. శ్రీవిలానము షట్టుడి అనునవి వ్రకీర్ణప్రబంధములు, ఏలయస్సుడి శుద్ధసూర్యకమసైకముగు ప్రబంధము. ఈప్రబంధములకు వస్తువు, రూపకములను నామాంతరములన్ను వి.

ఎంప్రా. న లక్ష్మిము : సంగీతరక్షాకరమునందరి ప్రబంధాధ్యాయమున ఇది వివరింపబడినది. ఔగతీభందమునుండి జనించిన హంసమనువృత్తమే యిఱ కలహంసమనువి పేర్కునటడినది. కలహంస వృత్తముచేత ప్రబంధింపబడినది కావున ఇది కలహంస ప్రబంధమూయోవి వేంకటమథి చెప్పినాడాట.*

దీనియందు ప్రతిపాదాంకమండును స్వరప్రయోగముండును. రుంపాది శాశ్వతముచేచి గానము చేయిందును. ఇది గానానుగతముగును. భండము, శాశ్వత వియోజముగుచువలన ఇది నిర్యతముని (విభద్ధముని) చెప్పిందును. స్వరము, పదము శాశ్వతము అను ప్రబంధాంగములు మూర్ఖిండుచువలన విధి భావసీణాతిక నంభించును. ఇది వద్యరూపమును గద్యరూపముగును ఉండును. గద్య రూపముగు ప్రబంధముగూడ వద్యరూప ప్రబంధమునకు నమానమైన మాత్రము గలిగియందును. మొదటిది వర్ణమియు రెండవది మాత్రికమునియు చెప్పిందును. గద్యరూపముగు కలహంసమున ప్రతిపాదమునండును మొదట స్వరములనుప్రయోగించి పిదవ పదములువ్యోగింపవలెను. దీనియందు మొదట ప్రతిమార్ఘమును ఉద్గార్హమును ఉత్కర్షమును ధ్రువమును (పల్లవి) ఉండును. కావునవిది త్రిధాతుకము.

రాగకదంబకము : సంద్యాక్తతము, స్వస్తికముని రాగకదంబకము ద్వివిధము వంద్యావర్తనము నాయగు వృత్తములును నాయగుశాశ్వతములుపు-దును. ప్రతిపాదమువకు రాగము మార్పుండును. ఆర్థభాగముగూక రాగముమాలు

* దీనియందు యి పలి పలి పలి అమరీతిగా జరఫర యను గణము ధూఢును. దీనికి భద్రతని హంసవృత్తముమగూర్చి లెలిపిన “ద్వితీయ వస్తు....క్రూ” అం క్రోకము మూర్ఖల

చండవలయను. అద్భుతమునకు ఒకరాగముండినను ఉండవచ్చును. వృత్తమున కొక రాగమైనా ఉండవలెను. ఏ వృత్తమునకేతాళము నరిపోవునచో ఆతాళ ముండవలెను. స్విస్తికమును రాగకదంటకమున వృత్తములు ఎవిమిది. తాళములు ఎవిమిది. రాగములు ఎవిమిది యుండవలెను. వృత్తయి వదునాలు తాళములు వదునారు రాగములు వదునారసునవి అబ్బప్రతిష్ఠను రాగకదంటకము దేవిపేరే ఆబ్బప్రఘము. బ్రహ్మమైడితము అను రాగకదంటకమున ముప్పుడి రెండు వృత్తములు. ముప్పుడి రెండు రాగములు ముప్పుడి రెండు తాళములందును. ఇవి గద్దమునండుగూడ నుండును. ఇది ద్విధాతుకము మేదిసీణాతి కలిగియుండును. దీనియందు వర్ణమంచైనను పూర్వార్థమున ఉద్గార్హము, ఉత్తరార్థమున ధ్రువ ముండును. ఉద్గార్హముధ్రువములు మాత్రమే ఉండుటవలన ఇది ద్విధాతుకము. ధ్రువము వల్ల వివలె ఉద్గార్హము అను వల్ల వివలె నుండును. ఇవి రాగకదంటకము మహాప్రచండముగ చెప్పుటించున్నది. ఇందు ఆఫోగమును ధాతువు లేక పోయినను అంతిమవృత్తమున రాగయుక్తముగ గాత్కునేత్కుప్రచంధనాపుములను నిఱవవలెను.

వివిధరాగములు ఇందోక స్టేటమువలె కదంటమువలె ప్రయుక్తములగును గాన దీనిని రాగకదంటకమనిసారని తోచుచుప్పుది. నేడు మనకు కోచరించుచున్న రాగమాలికలకు మూదల ఈ రాగకదంటకమేమో అని ఊహించుటకముప్పుది.

శ్రీవిలానము : ఇది విప్రకీర్ణప్రచండము నుప్పపిడ్డము. దీనియందు బదు తాళములు బదురాగములును వుచుటండములందును. ప్రతి ఇండమునండును ఒకొక్క రాగమును ఒకొక్క రాగమును ఒకొక్క తాళమునండును. ప్రతి రాగమును స్వయిరప్పచొగముండును. ప్రతిథిండిక చివరము వదము దండును. స్వయిరములు మూర్ఖగునంగములకూడ ఉండవచ్చును. దీనియందు ఉద్గార్హమోదిధాతువు, ప్రచంధనాము, ప్రభువాము, కవివాము రాగకదంటకమునండువలెనే యుండును. ఇది క్రిధాతుకము. ద్విధాతుకముజి వేంకట మథి చెప్పుము. సంగీతరాజుకరమునందరి ప్రవంధాధ్యాయుమున డుగుల రెండువండల అరువదిష్టైదవ కోకమున శ్రీవిలాపవ్రచంధలటమును గూడ నగును.

నవైలాప్రబంధలక్షణము : ఏలయి, సూడ (గీత) క్రమస్థితములగు ప్రబంధములు ఇవి శుద్ధములు (శుద్ధసూడ ప్రబంధములల్చి) అని చెప్పటిఉను. ఏయిందు వదునాయ వదములయిందును. దీనియిందు ఉద్గార్హము అను వల్ల వియు త్రువము అను వల్ల వియు ఆభోగము చివరి చరణమునుండును. ఇవి గేయములవి చెప్పటికు డాతువులు. దీనిపి స్వరరచనలని చెప్పవచ్చును. ఏల యిందు ఉద్గార్హము త్రువము ఆభోగము అను డాతువులు (స్వరరచనల) మూడుండును. కనుకనిది త్రిభాతుకమగు ప్రబంధమగుచున్నది.

ఉద్గార్హమవచి చెప్పటికు అను వలవియిందు మూడు పాదములయిందును. అందు ప్రతమ పాదమునుండును, ద్వితీయ పాదముందునుగూడ మొదటి రేండేసి కుండములయిందును. ఆందముల రెంటియిందును ధాతువు (స్వరములకూరు) ఒకే విధమునుండును. మాతువు ఆగగా పాపిత్యము వేరుగానుండును. మొదటి కుండము, రెండవ కుండముకూడ అనుప్రాసములతో గూడియిందును. ఈరెండు కుండములను మొదటిపదమని చెప్పుదురు. తరువాత గమకములతో గూడియి అపరముల వేవిదియునగఁ ఆలప్తి (అలాపమను ప్రయోగము) ఉండును. ఈ ప్రయోగము ద్వితీయపదము (ంండవపదము) నీమ్మక వల్ల వములను పేరుగల మూడువదములయిందును. ఇవి మూడవది నాల్పది బింబియునగు వదములు, మీద తెలివరటిన బింబియులు ప్రఫలపాదమునుందును ద్వితీయపాదమున నుండును. కాగా ప్రతమపాదమున బింబియులు, ద్వితీయపాదమున బింబియుల వదములు కలసిన మొత్తం వది పదములగుచున్నవి. తృతీయపాదమువ వల్ల వములను పేరుగల వదములు మూడునుండును. రెండే పదములయిందును. ప్రతమ ద్వితీయ పాదములందువలె అనుప్రాసములతో గూడున రెండుకుండముల గలదియగు ఒక వదమును నంబోర్ధనములతో కూడిన ఒక వదమును ఉండును. కాగా ద్వితీయపాతమున రెండుపదమలే యుండును. మొత్తము ఉద్గార్హమును స్వరరచసయుదలి మూడుపాదములలోను పవైర్చాడు వదములయిందును. త్రువహనీ చెప్పటికు వల్ల వియిందు మూడేవదములయిందును. ఆ భోగము (చరణము) నండ ఒకే వదముందును. ఇంట 'వదము' అని చెప్పటిదిగది. వాచకములగువదముత జముదాయముగాని ఒకేవదముగాడు అని తెలియవలయును. మొత్తమువద వముదాయములగు వదములు వదునాయ ఏలయిందును. ఈవదముల

వదునారింటికిని వదునారు పేరుగలవు. ఈవదములకు జీవనహోత్తులగు ప్రాణములు - వడియున్నవి. అందు వానవ మనునది వదమాదవ వదమునకు నామహైయన్నది సుకుమారమను ప్రాణము వర్ణనమునందును, ధ్వనియందును మూర్ఖునయిందును కోమలముగా నుండునిచియెగు ప్రాణము. వానవమును పేరుగల వదమాదవ వదము త్రువళండమునందలి వల్ల వియిందలి ద్వితీయవదముగు చుస్తుది. ఆ వదమున ఈసుకుమారమును ప్రాణమయిందవలెను. ఆట్లండిసయోజల త్రువము (వల్ల వి) సుకుమారముగానుండును. “సుకుమార వల్ల వనవైలాలక్ష్మి” అని భూషణకవి ఈచివయమునే డెల్వెను. వల్ల వికి వల్ల వమని పేరుగలదు. వల్ల వి వల్ల వము నమూనార్థకములు. ఈమూడు వదములగల (త్రువమునందే) ఏ వదమునందైనను స్తుతింపదగిన దేవతనామమునో, ప్రభునామములో నివేశింప వలెను. ఆభాగము (చివరి చరణము) నందు వాగేయకార (బయకార) సామాంకితముగు వదముండువలయును. ఈ వదునారు వదములను రెండుపార్శ్వాలు మాముచేసి చివరను త్రువమును (వల్ల విని) గానముచేసి న్యాసమునొవర్పువలెను. ఏలఱ గజమాచ్రా వర్ణభేదయులవలన చతుర్విదములై ఆని తిరుగ ఆవాంతర భేదములకోగూడి మూడువందల యేందించుకు భేదములు గరిగియున్నది. వంకీర్క భేదములు అనంతములుగానున్నవి.

“షట్పుంచాళద్యుక్తం బ్రోక్తమిత్యోతానాం శత్కతయము” అని సంగీత రశ్నాకరమునందలి ప్రభంధాద్యాయమునందలి సూటమువ్పుదిరెందవ కోకమున చెవుపిదెను. సంగీతరశ్నాకరమునందలి ప్రభంధాద్యాయమునందలి ఆయవది యాఱవ కోకము మొదట సూటమువ్పుదిమాదవ కోకము వఱకుమ ఏలఱ శెలావ ఉదినవి.

ఏలఱ త్రిధాతుకములు. మహాంతరమున చతుర్వాతుకములును అగు చుండును. ఇది ఏలా పాధారణలక్షణము. నాదావతి, హంసావతి, సందిని, చిక్రిణి, రీకిరేణ, మాలతి, మనోరమ, లలిత, భోగవతి, ప్రభావతి, పురస, కుముదిని, విద్యులక, విషుల, విషుల, నలివి, విశాల, సరల, తరల, వ్యురలేతిక మున్నగు రమణీయ నామములుగం ఏలఱనేకములున్నవి. వానికిగల విశేష రకణములు అనేకములున్నవి. ఉండియో అందు ఏనబడు లలితపంగ్రీతముందలి

గేయములకొన్ని పీవి పోలియుండును. సినిమాలయందలి కొన్నిగేయముల పీవి పోలియుండును. రామరాజశ్వరువుడు “నవై లాలక్ష్మి” అను పదమున నీ యేలలను పేర్కునియుండెను. “నవై ల” అను పేరుగల ఏలకూడనాకటి అసంక్రమిలగు ఏలలలో నుండినచో నుండవచ్చును. అప్పుటి మహాకవి దానినే పేర్కునియుండెనవి చెప్పవచ్చును. సంగీతరత్నాకరమున ప్రబంధాధ్యాయము నందలి—

“గుళాన్వితం దోషహీనం నవం రూపకము త్తమమ్” అను 365 క్లోకము నుండి 365 క్లోకము వఱకముగం క్లోకములందు మాధావి ప్రభంధములందు నవక్షమునుగూర్చును పాయము కెయివలడియొను. అదెట్లనిన, ఘూర్చులచేక నేర్పరువటిన రూపకమునగర రాగము స్తాయాంతరములచేత నవమగునట్లు చేయుట, అట్లే మాతువును (పాపిత్యమును) గూడ ఛండోభేదముచేతను ప్రకా పాత్మమగు వస్తుభేదముచేతను శ్రీంగారాదిరనభేదముచేతను అనుప్రాపోవమార్గయి లంకారములచేతనే నూతనమగునట్లుచేయుట, ఘూర్చుగితగత తాళముకంతా థిన్నమగు లయిగ్రహముగం తాళము నాళ్యయించుటచేత తాళము నవమగునట్లు చేయుట మంచ్చుగు నవక్షమును గూర్చునుపొయిములా పెక్కులు విపరింప బిడినవి. దీనినునునరించియే ఈమహాకవి పతాకాయు త్తమగు ప్రలావాభినయముచేత చేయికదలింపగానే నవ+మీలాంక్షీ=నవై లాలక్ష్మి నూతనమగు ఏలాప్రబంధ కోభతోచుపని తెలిపెను. ఏలాసంవద అనంతమగాన ఏలాంక్షీయని పాకానెను. ఘట్టాది : దీనియుండు ఆఱపాదములందును గావుననే దీనికి పేరుకరిగును. ఇది విష్ణుకీర్త ప్రబంధములయుండున్నది. దీనియుందలి మూడవ పాదమునందును

సంగీతరత్నాకరో త్తమగు ప్రబంధలక్షణములివి.

కలహంనః “ఛందనే కలహంసన్య.... దై రంకై న్యవరాన్వితైః

కలహంనః న్యరే న్యాసే గేయోరుంపాది తాళతః

వర్షతో మాత్రికశ్చైత కలహంసో ద్వ్యధాభుతః

గధ్యతాఖైత న్యరాన గిత్యాకశః పాద వివేశనమ్”

చ్యామి ఉంపక్కుడుకూడా సంగీతరాణమున

ఆఱవ పాదమునందున మూడేసి గజముటందును. మూడేసి గజములగంచియగు మూడు, ఆయి పాదములలో రెండేసి మన్మతిగజములు (మూడవ చందమున బట్టిన మగతాదులు) ఒకొక్క బాణగజము నుండును. (సామగవ చందమున బట్టినవి బాణగజములు) మిగిలిన చరణములయిందలి వచ్చియును మన్మర గజములే యెగును.

“చందసౌ కలహంసేన తాక్కు : రుంపాదిభీశ్యమః
విభద్యతే ప్రబుధేషౌ కలహంసః న చద్విధః
గద్యవదోయిపాది వశాత్ తత్పస్యాత్ గద్యదే విధః
మాత్రాశవో వర్ణజర్ణ ప్రశ్నేక తాపుభాద్విధ
అదోగీశ్వ స్వరాన్ వశ్వాత్ పాదావం స్వాన్నివేశనకు
వద్యతీతువదం హర్యం గిత్యావశ్వాత్ స్వరావ్యః
వదైరమైః స్వరాంత్రైః స్వాదత్రాథోగ్ చతువ్యపి
తథ చతువ్య వ్యేకేషు స్వరైరమైః యాక్షేవిధియత్తః”

రాగకదంటకప్రబంధః

నంద్యావర్తతః స్వాస్తికశ్చ ద్విధారాగ కదంటకః
చతురణితపుతుస్తాతో రాగరాశి విరాశితః
నంద్యావర్తో భవేత్కస్య కాశమానద్యసేనసా
ఉద్ద్యోహారవస్యాసో గద్య నయిం పరేజనుః
తాక్షేనైతేన తేచిత స్వాస్తికో దిగుణస్తతః
అష్టవత్రోష్టిగర్వశ్చ తథుర్మామేదితే హతే
తేషాంచిత్త హర్యహర్యస్వాద్యిగుజః స్వాత్త వరంవరః

త్రీవిలాస ప్రబంధః

“స్వరాంతః త్రీవిలాసః స్వాత్త తాక్షే : రాగైశ్చవంచుమ్మి!”

స్తోయాన్వేరమున నరిగ ఇత్యాది స్వీరనంజలతో నుచ్చరింపక లాడ రూపమున నుచ్చరించి న్యాపము (మగింపు) నొనర్పవలెను. ఇందు మూడు పాదములలో ఉద్గర్భము (అసువల్లవి) యుండును. తరువాత ధువము (వల్లవి) యుండును. తదుపరి ఆభోగముండును. కనుక ఇది మూర్ఖుభాతువుడు కలిదిగనున్నది. వదము, స్వీరము అను రెండంగములుండుట వలసనిది శారావు జాతికి చెందినది అగుచున్నది. దీనియందు తాళము లేకన్నను గణభాషనియమ ముంచు దిగమ్మకనిది బద్దము) అని చెప్పబడును.

ఏకావ్రంధః

“అంప్యో కండద్వయం సాసుప్రాప్తమే కేవదాతునా
తతః ప్రమోగ నెదను వల్లవాత్మ్యం పద్క్రయం
ద్వేషో విలంబికే తక్ర తృతీయం గ్ర్యుతమానతః
ఏవం పాదక్రయం గేయం ఉద్గాపేతుల్య ధాతుకమ్
కేవలంతు తృతీయాంప్యో నంటోఫన వదాన్యితః
ప్రయోగోఽన్యై విధాతన్యై న వల వవదసీతః
అముం ప్రయోగం మేళాపం ప్రాహూః సోమేశ్వరాదయః
పుత్క్యానామాంకితో వద్వ్యాసిత్కంబిత పద్క్రియః
శ్రువ సత సతక హర్వయేకధాతు వదదయ్యం
చిన్నదాతు తృతీయం స్వాదాభోగ స్వదంతరమ్
గేయో వాగేయకారేణ స్వాధిరాన విశూషితః
షునీత్వాయ్ద్రువే త్యాగో గృహస్తు విషయేభవేత
ఏలా సామానలక్ష్మై రక్త హర్వయచార్యైరుదీరికమ్”

ఏలావద్ప్రాణః

సమానోమదురః సాంద్రః కాంతోదీపిః సమాహితః
అగ్రామ్యః నుతుమారచ్చ ప్రసవ్యైజస్మ్యినా వితి
మాందాక్రాది వదేషుమ్యః | పాణాదశాదశావ్యిమే
సమానోఽఱ్ణలాప్యజరధానో మదురః స్వల్పానాదయ
అల్ప మూర్ఖునయాయుత్కః సాంద్రస్తునిధిజాశరః
....

సుకుమారో వర్జనాద మూర్ఖునా

ప్రతస్తుః స్వాత్మక వద్ధాన స్వరాచీనాం ప్రసాదతః
స్వాచీప్రంధః

షష్ఠ తృతీయత్తులుగణః వృద్ధగ్రద్వీధ్విగణః వర్జ
జత్వాజశ్చర జాసాత ప్రాంతాషష్ఠ తృతీయకా

“అకుటిల శౌమ్యమాన నిలయైస్తురణంబును సాతిమాత్రకా --
రకపరివర్తనంబు తథాగ మిశక్కర పల్లవాంకము
ద్రికయును బెంపుమీలు నిజదృష్టిల బోలిన సింధుకన్యకా
ప్రకట వివాహగీతికల పాడిరి పుణ్యపురంద్రికామబుల్”

ఈవద్యముకూడ భూషణి సంగీతకళాచంత్యమును పటపురు విమర్శకుల
దృష్టిలోనికి తెచ్చినది. ప్రభ్యాక వ్యాఖ్యాకారుడను సౌమ్యకవి ఈవద్యమందలి
విపాద న్యారష్టితిని “అకుటిల శౌమ్యమాన నిలయ స్తురణంబును” ఆతిథయు
గాని ఉచ్చేస్తున్నవర సంచారమును వాతిమాత్రకారక పరివర్తనమున కొంతపఱకు
గుర్తుచినాడు. కానీ సమగ్రవ్యాఖ్యానము గావింపలేదాయైను. ఇందలి సింధు
కన్యకా ప్రకట వివాహగీతికలను పటటించిటట్టే ఇందు సైంధవీ రాగచ్ఛాయలు
మధ్యాక విమర్శకగ్రేసయలగు శారదాపుర్క శ్రీపుణప్తి నారాయణబాయ్యల
వారును వారిచిష్టవరేణ్యలగు రాజన్నకవిగారును ఇందు సైంధవీ రాగచ్ఛాయ
ననుమానించిరి. నా పరిశీలమున నిందున్నది సింధునామక రాగమని గుర్తించ
ఓడినది. పణటులవారు ఇందు లష్ట్టే వివాహగీతికా గానము వెలయింపబడినది
గావున ఇద్దుని తోట్టరాగప్రభవమగు మంగళి రాగమున గానముచేయడగసంసము
ఇందంతరితమైయ్యామై మంగళాచార ప్రభంధలక్షణమును ఏవరించినాడు ఆ
ప్రభంధ విశేష వివేషనమిట వారు ఏవరించిన లక్ష్మాసుపారముగ ఆనునంధా
చింపబడుతున్నది.

శేషమై మన్మహారాజాం యస్యాం సాషట్టి మాతా
క్రాట రాఘవు తాళవజ్జితనాదము క్రికా
బేద వేదఃప్రేమద్యాదే భందోపక్షుణిభూరయః”

ఈవద్యమున ఈ మహాకవి వేర్పూన్న వివాహగీతికలకూడ సంగీత
ప్రభంధ విశేషముచేయగుతున్నవి.

దీనియందు పుణ్యశ్రీరక్షుములు లష్ట్టే (గిరిక) వివాహగీతికాలు పారీపట్లు
చెప్పాడినది. “ఆ వివాహగీతికల తమ దృష్టిల పాశున్నవి” అని ప్రభ
దృష్టిలకును వివాహగీతికలకును ఆరశించేయములచేక పాశుము ప్రభచీంపటిం

నది. దృష్టిపరమగున్నట్టము మొదటిది. ఆ పుణ్యాత్మిల దృష్టులు కుటీలకలేక పొయ్యమలై అభిమానమే ఆలయముగాగలవి. వానికి సంఘంథించిన కోవికలు (దృష్టి హేతువులగు నల్గొరుడు) ఒయ్యాడుల కసీవికలవలె విశేషించి చిలింపక ఇంచుక కదలిక కలిగియుండునది. ఆ పుణ్యాంగనలు లజ్జాకలికలు గనుక విజ శిర్మలవంచి తెంసిగుక్కలవంటి తమ పాదమలయిందే దృష్టులను ప్రచరించు ఉండిరి. కనుకనవి వదవల్లపంచముగ్రదగలవి యుగుచున్నవి. పుణ్యాత్మిల దృష్టులవంటివిగా చెప్పబడిన గీతికాపరమైన ఆర్థపు విట్టెఱుగునది. కుటీవాహ గీతికలు (పుణ్యాత్మిల దృష్టులవలినే) సరళములు (తిన్ననవి) పొయ్యములు (ఎలికములు) ప్రమాణగతి యుక్తముగులు నిపోంత్యములగు స్వీరముల యొక్కయు స్వరంపమగలచియు తారస్తాయియిందు ఎక్కువగా నంచించ విధియు (ఉచ్చేప్పున్నర సంచారములేనివి) కుఠప్రదములగు రాగవిశేషముంటో గూడినచియు కుఠవాఢక పదములను దేవతాంక ముద్దికయుగలవి ప్రసిద్ధము ఇయినిచి.

మీర కెఱవబడిన కుఱివాహగీతికలు అకుబీలములు. (సరళములు) పొయ్యములు (ఎలికములు) మానవిలయములు ప్రమాణగతి నాశ్రయించునది అగు చిప్పాదముచివరిదిగాగల స్వీరములు గలదిగా చెప్పబడినది గనుక, అభి ర్థద్గా గీతినాశ్రయించివిగి నూహించవలసియున్నది. పీడి పర్మమన్సిడరీ విశేషములు ర్థద్గాగతియుండున్నవి.

“గియతః పంచక్షద్వచ - క్షాప్యాదవక్త్రీః లభిత్తః సృష్టి,

రిన్నా వక్త్రీః.....” ” నం. ర. రాగవిశేషాధ్యాయము 2 - 3.

గియత ర్థద్గాన్నది ఈతులచే ఉంచవిధములగుచున్నవి. అందు ర్థద్గాతి పక్రములు (కుటీములు) కాని ఎలికములగు స్వీరముంటో గూడియుండును. కొన్నికింక్కుచూకములను స్వీరముంటో గూడియుండును. కనుక విచాహగీతికలు ఖూబిలుములు ఉనికములు. పడియును (సమమగు) ప్రమాణమగంవిగు కుఠగీతి చ్ఛాయాక్షరించి యొక్కాండుని తథాంపవలసియున్నది. అందు విపోదము

చివరిదిగాల స్వరములన్నియు కుద్దగీతి నాళ్ళయించి యుండునని చెప్పదగి యున్నది.

కుద్దగీతి స్వరముల నాళ్ళయించి పాడదగిన విపాంగీతికయ సంగీత ప్రభంధములలో ఏ ప్రభంధముచేత, ఏ కుభరాగములచేత పాడదగినవి అను విషయముమీది పద్యమున వాచ్యముగా తెప్పబిడుదలేదు. కానీ స్నేరింపజేయబడి నది. కనుక మహాకవి అభిప్రాయమునిట ఈపొంపవలసియున్నది.

విశ్రుతిక్రి ప్రభంధములలో చివరిదియుగు మంగళప్రభంధమున ఆపుణ్య త్రీయ విపాంగీతికంసు పాడిచిని చెప్పవలసియుండును. దీనియిందు బ్రథమునా వల్ల వముందును. ఉద్గ్రిహము (అసువల్లవము) ఉండును. ఆ తోగము (చివరి చరణము) నందు అంకముద్రికగా దేవతానామాదికముండును. ఈ సంగీత ప్రభంధమును కుద్దపంచరాగమునకు సంబంధించిన శ్రావణముగు త్రికీరాగ మునగాని భోట్లరాగమునగాని గావము చేయవలయును అని చెప్పబడినది.

మంగళచార ప్రభంధలశ్ఛములతోగూడిన మంగళప్రభంధ లశ్ఛము శిల్పిఱుగుడి. మంగళవాచకములగు ఇంద చక్రాదివదములతో గూడియుండు లముద్రుతాదులగు నంగములతోగూడిన తాళము దీవికావళ్ళకముగాదు. తాణంత రాసువర్తియుగు ఉయియే చెప్పబడినది. భోట్లరాగము ఉత్సవములందు పొడదగి నది. సత్తున్యుదముటును గలది. దీనికి గ్రహము అంశము, వ : న్యానము, మ : కాకలి, ముఖ్యముగానుండును. వగబీలో నాలగవకామున గావముచేయు బడును. గాంధార ప్రయోగమల్చయుగ నుండును. (సం.ర. రాగ.వి. ఆ. 50, 51, 52) తారాప్రాయయిందు మద్యముమువలక మాత్రమే పాడదగినది. హన్మ శ్రుంగారములయిందు వినియోగింపబడును. ఈ భోట్లరాగమునుండి జచించివ 'మాంగలి' రాగమునగూడ దీనిని పాడదగును. ఈ మంగళప్రభంధమును మంగళవృత్తము చేకగూడ గానము చేయుచ్చుము

“వంచ తకారగజాః ప్రతిషాదగతిశ్చేత్తి
మంగళమాహారిదం సుధియో భాబవృత్తమ్”

మీది క్లోకము మంగళవృత్తమునకు లక్షణమును లక్ష్యమునగూడ నగు చున్నది. నీవియందుగూడ పదాంతమునందుగాని అర్థాంతమునందుగాని స్వీరముం సువయోగింపవచ్చును. ఇది భావసీకాతికి చెంది త్రిధాతుకమైయున్నది.

“అసుబీల సామృమాః విఒయము, సాతిమాత్రతారక పరివర్తనము గుణ రాగమిళత్వద, వల్లవాంకముద్రిక” అని ఈ కళానిధి యుద్దేశించిన వ్రథింధ మిదియేయగునని యూహాంతును.

ఇట్లే వ్రథింధకాహ్వాయుడు ఎదనెడ గావించిన వ్రథింధలక్షణ వివేచనమును స్థాపింపులాక న్యాయమున నాకుతోచిన రిలీలో గావించితిని. పిదవ సీమహషకపీంద్రుడు సంగీతకళారహస్యవిధియై తేజరిల్లటకు నీతని రాగవివేశాన్నిక మగు రాగరహస్య విశేషము గూడరీలో గావించుట వ్రథమార్ప తయై భాషిల్లగా సంగీతమహాత్మ్యాఖ్యానిందనము ద్వితీయము నద్వితీయముగూడ నగు చున్నా. ఈ రాగవివేకమునీతరు తన అపార సంగీతాత్మ పాండితీవిశేషముచే పెఱుగులుదిద్ది తన గ్రంథమున తనకు సహజమగు ద్వ్యార్థములనావిశేషమున ప్రచరించినాడు. ఇది సామాన్యదృష్టికి సాహాత్యవరమగునర్దముతో ప్రస్తుతార్థము వలె నన్ని వేగముగ గోచరించును. మాక్షైకికతో నిందలి రాగనిక్షేపణాత్మక గూడరీలిని నెపుకినవారికి ఇందలి సంగీతపరమార్థము అప్రస్తుతార్థ సంయుక్తమై చమక్కురావహాసగు రిలీలో గోచరించుట ఇతఃహర్యము వివృతము.

గ్రంథ విస్తరశితివలన రామరాజ్యభావణ కివివరుని సంగీతరహస్య విధిక్ష్యమును ప్రత్యేక గ్రంథముగ వెలయించున్నదేశముతోదను నేను కొన్ని రాగరహస్యముల మాత్రకే ఇం విశేషించినాను. కాస్త్రాభిజ్ఞతకు మూదలలైన కొన్నిలేని మాత్రకే ఉపలక్షీంచినాను. ఇట్లే సంగీతకళారహస్యానిధి కవనాం కరిత సంగీతరీతిని ఆతరు రాగవివేకమున కాస్త్రాభిజ్ఞతయిందు సంగీతమాన మహాత్మ్యాఖ్యానిందనములందు గాంచవచ్చుపుగాన ఇంతదనుక స్థాపింపులాప న్యాయముగ ఈతని రాగవివేక కాస్త్రాభిజ్ఞతామళిల్పమ గావింపచినది. ఇక మిగిలినది ఈ కవివరుని సంగీతమహాత్మ్యాఖ్యానిందనమరీతి,

“సంగీత సాహిత్య కొరహన్యవిధిక్యము”

పాక్షిక్యకుఁఁ శుచ్ఛవిషాఖాసో” అను ఆశాఙకము జగత్క్రషిద్దము అందలి ఉపాలంభమునెల్లిగియు నంగితాభినందనము నెఱంగని అరసిక భాషణు లెందరో యున్నారు. అట్టివారు కొండలు తాము సంగీతప్రపిల్యులపుని చెప్పి కొనుట తమ రజజుతకొక అలంకారమని భావించి సంగీతపహూరోహములకేగి అభినుదనాప్రామాను సంగీత సంగతిగిలిగినపుడు చెప్పిన చప్పటి కొట్టగల మాదురు. వారిసంగీతరసిక హృదయమట్టిది. అట్టియెదవారిని పాక్షిక్యరథప్రాయై కొనిపోయి బ్రహ్మచించున్న సంగీతము చదివించి మార్పులేదనును విజము సంగీత హృదయము సహజసిద్ధమై వాననాసంయుతమై జన్మతః రావణయునుగాని చెప్పిన అబ్బిఁఁ విద్యగాదు. మన ప్రాచీనాంధ్ర కపులలో నూటికి లొంగిదిమండి సంగీతమునకు దగ్గరివారేగాని దూరపు లింధువులగారు. వారిలో పెద్దన్నారి స్తోనము పెద్దదెన కవిగాయక సోదరమధ్యముడు కృష్ణరాయలకొగా కడగొట్టు గారాటు తనయుడు రామరాజుభావణయు యున్నారు. కలికి కడగొట్టు చంటిచిద్ద వలె ఈ కవివరుడు ఆవాయవుల యమ్ముకు సంగీతవరస్యతికి ముద్దులభిద్దమై తనంధయ శిథమై ప్రతివర్ధయును తానప్పుడే కటుపారద్రాగిన గితిసాహిత్య స్వన్యమునందలి అమృతక్యమును ఆరిగించుకొని తేంచినాడు. అందులకే ఆకరి కవమున ఆ సంగీతమ్ముతపు రుచి వేయివిచముల అభినందితమైనది. ఈసంగీత కొరహన్యవిధి గావించిన సంగీతమాహాత్మ్యమైనిప్పినందనమునగూడ సంగీతముగ్ర స్వరూపమైన తొర్చుత్రికరితిగ గితపాద్యస్వర్క్య కుతపరితులు వ్రక్తమునట గమనార్థము. ఈ కవివరువి గానాభినందనమునకు ప్రత్యేక ప్రతికగా “అనవిని కేళికానచితుడు” అను వర్ధయునందలి నాటరాగాభినందనము ప్రతమౌడాహరణముచున్నది. ఆటు పిమ్ముట “అరిగా వంచమమేవగించి” “ఇది పంఠించగ వేళయంచు” మున్నగు వర్ధయులు ఉదాహర్షములగుటకు రాగ వివేకమేగాక గానాభినందనముగూడ కారణముగుచున్నది.

- 1) వ. చ. సోమకవి వ్యాఖ్య. ii - 30. 2) శూషుకిరజావఁ. సం.రా. 3) సంగీతకొరహన్యవిధి. 4) వ. చ సాహితీ శారథము - పుటువ డి. 5) నాట్యకశ. దిపెంబర 1970. ఎల్లాప్రగద పెంకట నాయాశరక్త.

ఈక తరువాతియను ఇమ్మహాకవివరుని వాద్యాభినందనమునకు “వరణ గుట్టిలు ప్రపేవకవృత్తి” అను వద్దుము, “బక బాయనసాయ” అను వద్దుము బ్యాదగానరీతిక వాద్యసమేళనమునకు “వైణిక పలకీ శ్రేణి నిమ్మల మీటె” నమ వద్దుము చక్కని సంకీర్తములగుచున్నావి. ఈచెందు వద్దుములలో వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యాకాయదగు సోమకవికూడ సంగీతపరమైన సమగ్రవ్యాఖ్యాను నుకరింపగ మిగిలిన వద్దుములకు వణతుల రామచంద్రయ్యగారు, పుట్టివ్రతి నారాయణాభార్యలారు, ఎల్లాప్రగద వేంకట నారాయణశర్మగారు సమ్మిలిం కోధితథావ్యమును వచరించిరి. వీరిందరింతగ చెప్పినమీదట నేవింకను చెప్ప బాసుం అంజనేయునిముందు కుప్పిగంతులు వేయుట. అందులన సమగ్ర పరికోధనము జరిగిన వద్దుములగూర్చి నేవింకను చెప్పి గ్రంథముమవెంచుట అనావశక్యకనును కొనుచున్నాడు. కావున ఇమ్మహాకవివరుని నాట్యశాత్రవరిచి తినిగూర్చి ఆ మహామహాయ ఎక్కువగా చెప్పేద్దు గాన నేనావిషయమునుగూర్చి అనుక్రించడలచితిని. కవి సంగీతకళారహస్య నిధియగుటవలన “గీతం వాద్యంచ సృత్యంచశ్రద్ధయం సంగీతముచ్యతే” అని తళ్ళులు వక్కాడించుటవలన ఈకవివరునకు శార్యత్రిక ప్రభళయుంటి యుండవలయుననుకొనుట సాంఘమ్మ గ్రంథాంతరిక ప్రస్తావనలనుటటి వివేచించిన రామన్నవ భూషణమునకు గీత వద్దుముల మీదనున్నంత అభిమానము నాట్యశాత్రమీద లేదనిపించెడిని. అట్లని ఈతడు సంపూర్ణముగ నాట్యవిషయమున వరాజుటాడు. ఇమ్మహాకవి తనకు నచ్చిన శామెచ్చివ నాట్యమునకు శాక్యతక్యము గర్చింపదలచి ఆ నాట్యరీతిని వసుచరిత్రాంకశ్శము గావిచిన పట్టులు రెండేరెండున్నావి. ఒకటి పుత్రవర్షకముందలి నాట్యశాస్త్రివర్షనము. రెండవది ప్రశ్నతివర్షానాంతరితమైన చంద్రోదయ వర్షనలో నిమిట్టిన భాషాకలాప నాట్యహోవాకము.

అందు ప్రతమమను శాశ్వతాలార్థివ్రత్తమున తన లాయకయ నాట్య ప్రాచీన్యమున అప్పరాంగనల నటు కరింపవలెననెడి కవి కామన ప్రవ్యక్తము గాఫింపటించిని. గానము వాద్యసంయుక్తమై నృత్యముగతమైనపుడు తిర్యగ్గడ ఇంతుణాలమూలోని మయ్యారమునేకాక దివ్యయోషిత్తులనుకూడకూడ పరవరింప జేయు అవక్కుష్టిభి భట్టిగించి నీచేపుట్టుకూగా నొనచించును నిత్యనక్షముచిత.

ఉద్దోషించి రామరాజుభూషణ కవివరుడు తన నంగికకళావేత్కుత్వమును నాట్యకళావిలాసమునుగూడ మరియుకపారి శ్రద్ధావికరించుచున్నాడు.

“అన్నగర నాట్యకాలా
జెన్నగు మురజమల రవాచేసలీయంచున్.
గన్నయలకన్న మిన్నగఁ
ఇన్నగఁ కతులు దృష్టిప్రములగుచున్”

“చందనగంధులింధుఁఁ సైథకలంబుల గొంక్కి నల్గా
నందలి దివ్య చిత్రములయందొకరైయవి మేఘమిసుల్
కందళితాద్యుతస్యురణిగన్నోవి తన్నటనాంత గితవి
మ్యంద సకీవచిత్రముల నందది నేఁగుడురప్పంబునన్”

ఈక రెండవది ఈకవివరుడు చంద్రోదయ వ్యాఖమున వ్రతిపాదించిన భామాకలాప నాట్యరీతి. ఈ భామాకలాప నాట్యరీతియందు నత్కథామావేషమును దార్శిన కైలూఁఁ రంగప్రవేశకు గావించురీతియందొక పైఁఁంక్కణ్ణమున్నది. పహాజముగ అటుప్రక్కనుండి ఇట ప్రక్కతులాగు యవవిక రంగప్పలమున నవకరించుట యవమల నంప్రవాయిమచి అద్దావిచి మనమువారియొద్దనేవేర్చితమవి నాటకకళావిడులు కొండఱమచున్నాడు. తాని ఏది యొప్పెను ఈయవికారీతిని తదితర నాట్యనాటక విశేషముల ననునరించుచున్నను భామాకలాపమును త్రమే ఆపద్ధతి అనుపరింపబడుటలేదు. భామవేషమునుదార్శి వచ్చిన ‘నాట్యకత్తియ’ కావి, నాట్యకారుడుగాని రంగప్పలమున ప్రవేశించినపుడు ఇచ్చవరు హంగు డారులు ఆప్రాతమునకు నిలుపెత్త తెరసు వట్టియంతురు. ఆపుడు ప్రథమముగ భామవేసికావిన పెద్దహరాపణ ముందు తెరపైనుండి నెఱపలకు వేయటికి ప్రేషకులకు దర్శనీయమగును. ఆప్రాతము దరించిన హూలిజదలో కట్టెన వివిధ కళలుపుముల నంఖ్య ఆకైలూఁఁ నేర్చిన వాట్యుప్రభేదములు పరిగణనప్రవర్తక మగు వీపద్ధతి దరిధాపుల ఏంది పంపక్కరములకు హూర్ధవము గాపింపటిన నాట్యప్రవర్తనము ఆ సిద్ధేంద్రయోగి రచనముగా ప్రసిద్ధముగుటకు ముందే దేశ్య నాట్యరీతులలోకూడ ఉండియుండవచ్చువు. ఆది ప్రకమమైన రూపురేణ

చెద్దుకొని నర్యాంగ సుందరముగ దేశినాట్యహేవాకముగ ప్రదర్శితమగుట రాష్ట్రభూషాచార్యుని కంటబడియుండవచ్చును. డానికా సంగీతవేది వరవశించి గ్రంథోపస్తుతిని కలిగించియుండును.

ఈ భాషాకలాపనాట్యమున శైరదించు వద్దతి. ఇటుప్రక్కనుండి అటు ప్రక్కను లాగుటకకపైనుండి మెల్లమెల్లగ దింపలింగ ఆలాటపాదమై ఎలాటిణమై కోటించును. హంగుదారులు శైరమదించు వద్దతిలో ఆశాట్యపూర్క పుష్టాపోర్యము అభిసంయుక్తుడు క్రమవద్దతిలో ప్రవ్యక్తమగును. అరీఱి రాఘురాఘభూషణదు ముఖపర్యాంతముగ నంపుచించు ముఖభాధినయ రీతిని ఉన్నవించి తస్మాట్యహేలా దర్శనమును పాతకుల మనోరంగమునందిట్ల అవతరించుపేసినాదు.

“హరిదంబోదులోచనలగన రంగాభోగ రంగ త్తమో
శరనేవద్యము నొయ్యనొయ్య నడలింవన్ రాత్రికైలూషికిన
వరువన హోక్కికవట్టముని విటలమున వక్రాంబనుండోంచేవా
హరికాంకాకృతి వాట్పెరేకయి నగంబై వింబమై తూఱ్పునవు”*

ఇందు వచ్చికమైన హోక్కికవట్టముతో నందిగించిన విటల ప్రస్తావమున పలాటసాందర్భము. బ్రూచిన్యాసము గమ్యమానము. అటీ వక్రాంబనక్కిలపలన సాసా నేక్కోష్ట సౌందర్యముతోపాటు ముఖభాధినయాంతరికమగు నేత్రాలి నయినము సాపికాచలనము ఓష్ణులాడము నంపేద్యమగును. ఇటు వచ్చికమైనది హరికాంకాకృతిగాన ఆ చంద్రువిలోవి చల్లదనమున సాత్యికాభివయినము ఆ చంద్రహస్యమున కైలూషిప్రదర్శించిన మందశసనముకూడ ఆహింఫగలిగిన రసజ్ఞం కువగ్గతమగును.

ఈ మహాకవి సాచించిన సంగీతాధినందనమునకు సుధాహారణములు విచ్చుచుటోయిన జావికంతుండడు. గ్రంథమంతయును సుధాహారింపవలసి యుండును. కౌవున నర్యాతికాయియై సంగీతమాహాకృష్ణ వివేదికమైన చిన్ని వద్యమున ఈ షుష్ఠానంగితకూ వేదిదైన సాద్రజివోక్షపాసనమును గమనింపచ్చుమ.

“పీసులవిందై యమృతశు
పోనల పొందై యమంద ముచలదణి
గానముక్రందై యాస్వన
మానంద బ్రిహ్మమైన నథివతి వల్మైన”*

కచి యింతబే నాదోపానకుడు గాపుని గానమున మహాత్మయును వసు చరిత్రమున వింతగచాటి కృతకృత్యుమైనాడు. ఆతితోపాటు తనకృతి సంగీత గౌరమున అమానమై అపారమై అనితరసాధ్యమై అనవ్యమై దన్యమై కృత కృత్యశాఖావము నొందినది.

ఈక ఇద్దాని అముకీలవమును సమ్మగముగ సారించి సంగీత విశేషములను వంపూర్థముగ పెలయించి కృతార్థత్వమునొంది ఏకైక విష్ణుకాగ్రేనరక్షముతో విభావ గలిగినవారు మాత్రమై ఇంతవఱకు ఒక్కాయను బయల్పుడలేదు. నేను కూడ నావేర్చినవాకుమట్టుకు కొండవఱకు ఇందలి సంగీతరహస్యాన్వేషణమును రెండదశాఖలమై లిడిన కృషి. గావించితిచి. వరికోధక వ్యాసనవ్యగ్రచనమున సంతర్పుగముగ ఒక ప్రకరణము మాత్రమే యిట అను కిలింపవలసిసదగుడు వలన గ్రంథవి స్తరభీతిలో ఇంతవఱకు విషయ నివేదమిందు విషేపించితిచి. ముఖ్యమని గురుకుల సంప్రదాయరీతిలో సాధనగావించి స్వీయమీక్షానాదనాను లాంసము విసదించిన వసుచరిత్రాంకరిత వద్యములను కొన్నించిని స్వరవరచి యిచ్చినది. వానిని అదేరీతిలో అమూదానవద్దుతిలో ఆమె వ్యారవరచిన మతికాన్ని మసుచరిత్ర వద్యములనుకూడ కలిపి అనుభందమునందను సందించితిచి. దీని వలన ప్రాచార్యవర్యులు కీర్తికోపులు ఏంగాఁ ఉష్ణికాంకంగారు మాకాసగిన అశేషము అనునరణీయమైనది.

ఈవరికోధన వ్యాసరచనాంకరము సమ్మగ సంగీతానునరణణాకృతముగ రామరాజువుని సంగీతరహస్యకూపాచిదిని పెలయించవనిని చిశ్చయించు కొంటిచి. ఈక్యరేచ్చు, గురుకృపాకటాక్షము రామరాజువు కవివయని కవికావేశము సస్నేహవియిందు వియమించి కృకృత్యుక నొపంగుగాక.

చందికా పరిజయ గానము

సంగీతకళారహస్యవిధియైన తామరాజభూషణ కపీంద్రుని నమకాలికుత్తే వంగితాభిరుచిన ప్రతింధముల ప్రదర్శించిన కవివరులలో సురభిమాధవరాయిల చెప్పికొనడగినవాదు. ఈకవి ఎన్నుకొనిన కథాగమనమునందే సంగీతము నెరవుటకు అవకాశముండుట విశేషము.

మంగళాశాసన పద్యము శ్రీరాగాంచితముగా తెలుపుటయేకాక ఆశ్వసాది పద్యములలో చాలపఱకు రాగనామములను రాగమ్మద్రాలంకార ఫణితిలో నీకవి వఁడు నిషేషించినాదు.

కథాగమనము ననువరించి వచ్చిన సంగీతప్రస్తావనలలో ఆద్యము హేమ కూరువర్షనము. ఇందు గీతపద్యోవయుతముగ సంగీత ప్రస్తియుండుట గప నీయము.

* “శ్రీవహోఽభర ... నమ స్తలోకముల కామోదప్రదబియ్యేదిన”

చం. వ. I - 1

“విలస కృమలా వదయుగ
అరితా నువున దివ్యలాఖి లక్షోఽ
జ్యులతర కోస్తుభమణి పి
చ్ఛిల దుచి వక్షోవిశాల! శ్రీగోపాల!”

చం. వ iii - 1. లితకొస్తుభ విశాలశ్రీలు రాగనామముల.

“కమలా కువకంశ తటీ

విమలాంచిత వృగమ దాఖిలిన స్కృద్రా

కమలాఘతి కృల్లాంభన!

విమలా ఇన రిషు విశేషవిన! గోపాల!” చం. వ. iv - 1

“సుశ్రుగంభావుక ఖువకో

ముత్త పొర్చుఫన నహక్కుత్కు దుర్దమ చక్రా!

ప్రకవానుర పర్యంకన

విశవమ్మన్య ప్రతావవుక! గోపాల!” చం వరి. 7 - 1

“అలవతికాంచే మన హేమమహాగృహానాసి కిన్న రీ
కులబాజీవల్ల కీ శమనుకూల మనోహర గిత్యాపాంగము
ఇంద సురక్షాల సుమవల్ల వికావిశరచ్చిందని
ర్షిల రవభగ్ని పాంధజన మానికవాటము హేమకూటమున్”*

ఆ పిదవ చెప్పికొనదగినదేకాక మెచ్చుకొనదగినదిగాగనుపట్ల తార్యక్రిక్
ప్రస్తావము చిత్రరేఖావుత్తాంతము” సున్నది. ఇందు వసంతమునిని మోహించ
నేతెంచిన చిత్రరేఖ స్వరూపమునందే సంగీతవిభవము వెల్లివిచియింపశేసిన కవి
సంగీతాలిదుచి ప్రశంసార్థము.

“ఘనమార్గ విభవంట వనితవేణినెగాదు
త్రుతివర్యరాగ సంతతి నెనంగి
నమతాళవిష్ణుటి నరిగుణ్ణలనెకాదు
నవ్య గీతప్రతాసములు నెననే
గలహంప వై కారి చెలిగతులనె కాదు
నరస ప్రభంద పుంజమునఁదోఁచే
బల్లవంబుల పెంపు పడతికేలనె గాదు
శిగ్నైన పదపాఁ శింపుహ్నానె

ననను వదేవతా ఇనంబినుకింవ
ర క్రీవిదమును దేశియురాగ గతియు
శిత్రకరమంద్ర రాగజత్రీయ పేలయు
వింతముని చెంత వీణవాయించెనంత”**

మాధవాయ్యడు ఘనమార్గరాగవిధజనమును నమతాళవిష్ణుటిని కలహంన
రాగతాళవై కారిని, గీతప్రభంద ప్రక్రియారీతిని, వల్లవ పదపాఁశింపును నాయకా
శాందర్యవర్షనమందే గాక వంగీతకాప్రరీతిలోకూడ శీందుపరచినారు. ఇది
ప్రశంసనియము.

* చం. వ. i - 167

** చం. వ. ii 97

ఈక తరువాత ఈకవి వాడ్యాభినందమును గౌవించుట గౌళరాగమును, వంటవారా రీతినిగూడ కిన్నెరపై ఆకన్నియవలికించిన తీటసు స్వరాన్వితముగా ప్రవ్యక్తము గావించినాడు. తరువాత ఆయోజామణి ప్రదర్శించిన ఆపురీతిని, పద్మాకాశినయీనమునుకూడ కవి వట్టించి తనదైన గాసాఖియచిని ప్యక్తము సాధించెను.

*“సరసత్వంబన గేలనూని యల యోజామో? చక్కన్ రి
మృది గా మారియుంచు రిప్ప నిముగా మహృదియం చనవిభా
న్వర నానావర కీడావతతి మించన్ గోవాయించి ని
ఇప్పటిన్ వేదుకేయ వంతు విధమున్ పరిగ్యంచెనవ్వట్టునన్”

“ఓరే వైరి సిరిత్తు నిల్కుదలు సేహనయ్యే చేరటి
కంపంకీర పవాకాథినయైర్యంబ మణిరెనో
పులవైచిత్రి యహా కరాతోజత విన్యాస నమం
చంపేఱు విసుతీంప నల్గొనుటసంబా కొమ్మ తత్పన్నిధిన్”

“శాన చాపరి కద్దుతముదాయై పోలిక
పరమణి ప్రతికర్త శిరములూప
ఘన గాసపుధగ్రోవిత వంది బయలూన్చు
గతిలాతతిజలో ఘమ్ముగురియ
యతియ్యుకుల విన్పుతి తత్త్వమూవిన
చాయనాటయ వినిశ్చలతదాల్చు
చిరర కీరో వింది పట్టణాలక వెల
వది దారివర్లికర్త కడుఁజి గుర్గు

వమచరిత్రమున నాయకు నాయకా గాన నమాక్షిష్టుడై ప్రమాయోష
విష్టుడైనటుకనే ఈ చంద్రికాపత్రజయమునఁగూడ నాయకా నాయకుల నమా
గమమమునకు సంగీతమే సేవయమును నంతరించినది గిరికపలనే చంద్రికగూడ
వివంచికావాదన చతురయగుట నవికేషము.

హరివషు పీతికాసీనయై విపంచి
గలసి గానము సేయు భూకాంతవుత్రీఁ
గనకవిభగ్తాత్రీగాంచియయైనకులండు
బాలనాళ్ళర్య జిరాకీదేలనవుడు”

కవి యసాధారణ రాగవివేకస్వ్యంతుశనుటకు మూడలగ ఒకవన్ని వేళమున
సతఁడు రాగముద్రాలంకారోప్సికముగ బ్రాదివిన రాగసామములను గమనించ
వచ్చును.

“అసువము రాజహంన శరకాదరకాత్మకు తత్పరోవరం
శున నలరాజహంన సుతలోటులు మించిరి హూర్వపై రముక్
నవ శృతరాజహంనత నెనంగు దివాక్షణదాధి చేవులో
నని వనరాజహంన నమనాకిమనంబన సమ్మతింపగన్”

“వానంతి యసఫూకి వరరవంబునుగప్పి
వానంతియున సమ్మిలింతోటోల్చే
సారంగియున పాయ జిల్లాంబు తతి నావి
సారంగియును కొల సంభ్రమించె
శకిరేఖయున సారచ్ఛ్రూకి నలయించి
శకిలేఖయున కుఫచ్చాయుదోఁచె
చ్ఛ్రాంగియునవద్య చారూర్మికల నూగి
చ్ఛ్రాంగి యున హృద్య చర్యుమనతె

చూత కఠికయునర్ష్యరతో వృత్తిగని
చూత కఠికయునంగదుఁ ఆడనాప్పు
హరిణియున రాళకములైక వరిచితిఁగతి
హరిణియున నవ్వుసాస్థానినమ్మ దంరో”*

శాస్త్రములందలి రాజహంన, హంచ, - పవరాజు, హంచ, మామంతి,
సారంగి, శకిరేఖ, ఉర్మిక, చూతకలిక, హరిణి, కముల మొకత్తునవి రాగ

* చం. వ. iV — 74, iv — 75

నామములు. వక్రాంగి, ఆస్తోనియనునవి చక్రవాక, రాజధానులను రాగములకు పర్యాయములు. రాగనామములను రాగముద్రాలంకారములగ పరిశీలించుట, పర్యాయ వదములగ ధ్వనించుట రామరాజభూషణాచార్యుని కవితయిండు నహాజము. ఇది ఈకవియిందు క్వాచిత్కుమునైన గోచరించుట ఈకవి రాగ వివేకమునకు వంగితాభియచికి తార్కాణము.

వివాహమంగళ కౌతుకమున కొన్ని గీతికానామములు, రాగనామములు కవిత యిందు చోటు చేసికొన్నవి.

“యువతులు పాటఁటఁడఁగ నవోత్కులికన్ కుభమంత్ర శాలకం బనవి పురాణక్లెఱయవ.....”*

“కనకాంగి మణియాక్కు ర్షుగ్రిపు మహాకంటాపుష్టమెట్లు తీరు”**

“వనభాషన ధవళంబఁ శాఁగ మహావాదిత సాదంబిఁరన”***

ఆందరి ఉత్కుళిక ధవళములనునవి గీతివ్రథేదములు కనకాంగి రాగ నామము. వాదిత్రసాదము గీతవార్య సృత్వ్యవిశేషపొన్వీతము.

మొత్తముచీద ఈ సురథిమాథవార్యుని నంగితాభిరుచి ప్రశంసార్థమగుట యేగాక ఈకదు రామరాజభూషణని నమకాలికుడగుటయు గమనార్థము.

* చం. మ. vi - 61

** మి. vi - 65

*** మి. vi - 66

వరికొండ ధర్మన్న సంగీతాఖిజన

ఈ డవ్వార్యాడు కననగూర్చి వర్షవిద్యాభిజ్ఞదనని కానే చెప్పికానిన మాట దబ్బరకాకుండ ఈ చిత్రభారతమున నకల విద్యలతోపాటు అకని నంగికాభిజ్ఞక పెల్లది అయిను. ఈకవి యాగ్రంథమును మానభూపాల చిత్రభావాని మాత్రియైన ఎనుషులపట్ల పెద్దయామాత్యునకు కృతియొనంగిసాడు. చిత్రభారత కృతిపతియు, పాండురంగమహాతమ్య కృతిపతియు నమకాలికులైనట్లు ఏక గుచ్ఛియ్వత్సమునంచినట్లు తేచవదినందున ఈకవి శెనాలి రామకృష్ణకవికి నమకాలికుడని వ్యక్తము.

పీరికలోని ఏకశిలానగర వడ్డనయందు ఆద్యముగ నీకవి సృత్యప్రేషితి
ఇట్లు ప్రకటికమైనరించినాడు.

“సంతకోత్సవ తోషిత శంఖలింగ
నమ్ముభేదు కిలానంద చారుహంద
పశ్చి నృత్యధంగన పాడరజిత
నూపురంబగు నేకిలాపురంటు”*

ఈ పక్కలకూర్చాలుడు కను సర్వాద్యుమీజుదవని గారవించి కృతివిష్ణువి అదిగిన నృవతినిట్లు వర్ణించినాడు.

“అలిక కాస్తార్థినయమాటకార పాటక వ్యవహార దళవిద్యుత్తమంచు, అక్కణక మధురవాక్య ప్రోధి కావ్యవిరామాభిషంగ కవి గ్రామమాట, రఘవ

ప్రమోద పంజనకావున హృద్య గానవిద్యలిఖగాయుకులము, దత్తిల శరతమంగాది మునికృత నాట్యకాప్రాజన రకులము....”***

గొంగ పిసుత్తు వందకాంక కిలానడ్డసౌధరక్కు పీకికపేష్టె శాస్త్రాన్నియున్నట్లు కృతితర్త వర్ణించినారు. ఆశి మంగళవర్యుడైనను

* చి. భా. i - పీటిక. 10

** , , i - , , 16

వికాదువలేదు. ఆతని అంతికమున కవులతో పాటు గాయికలు, నర్తకులుకూడా వరిష్ఠేషించియున్నారని శెయిపునిలోనే నంగికరసికత గోచరించును. కావుననే అంతటి నంగికరసికుని మడము వల్ల వించ భవ్యభారత రచనమున సంగితమునకు అద్యముగు స్థానము ఉంచింది. కథగలిలో రత్నలుయైదను యోగీళ్ళుచితి తపము చెపువ ధరణికి పొమ్మని ఇంద్రుడు రంభము మదననపాయిగ నానర్చివాడు. ఆప్యాధారంభార్యమ్మరోటంగసలు అఱకేగి “కరతాళగతులకు రూపముగమలగుచు రాయిచలగతి చిరించిరని”* వాడు కవి. ఆనగ లసాటి రాయించలు పయికము కరతాళగతుల కసురూపముగ సదువగలిగిన ఉయాత్మికతను అలవరచుకొవెడిని కూబోయ.

“ఇంతులు తమలో నేలయిపాడుచు తగ్గినయ్యాలు గాఁజేసి యూ గరితముద మొదవన్”**

ఏలయ ఉయ్యాలలూగుచు పాటుట లసాటి అలవాటు. ఈ ఏల దేశిరికిగా గన్వట్టినను నంగితలక్షణగ్రంథములండు వలక్షణముగ హృదిగ లషీతమైన ప్రక్రియాలైవది. ఇంద్రుని మోసమున రంభ అయోగివడుని తపముచెటువగానము నారంఖించినదని వర్ణించుపట్టిన కవిచేసిన వర్జన ఆతని వీళావాడన వరిచితిల్ల చ్యాక్తవచ్చుచున్నది.

“దెలియదెచ్చిన వీళఁగెంశేతనంది
కొవి మెఱుగు గవియగ గవిపెన యొదుల్చి
తిగెయ తిగించి పారయిదిద్ది క్రతుల
గూర్చి యుత్తరతుంచికఁగుచము జేర్చి”***

ఇచ్చుట వీళ వర్జనమునుఛట్టి ఆనాట వీళాస్వరూపముమనకు ఆవగకముగ చుప్పుది. పెద్దసార్యుడు వర్ణించిన వరూధిని వీళ, రాయిలవారు వర్ణించిన

* చి. భా. ii . 123

** చి. భా. ii . 143

*** చి. భా. iii . 33

ఆముక్తమూల్యద వీణయున్నిటివే. అనాటి వీణకు దెందుతుంబికటండునవి దెందు తుంటిఫల నిర్మికములని తెలియుచున్నది. నేలి పీణకు ఒక కుండికధాయ నిర్మికమై యండగ దెందవది హృదము తుంటిఫల నిర్మికమైయుచును. క్రతిచేయున్నాడు తీగెలాచిగించి పారెలానర్ది. పీణావాదనము గావింపనస్సుదు వీణయుకుగనిపైన గప్పియుంచుటయునది అనాటి పీణావాదనకారుటయందరు అనుసరించెడి వాట గావునే గవిసెన యొదల్చియని కవులు వ్రక్షేకించి చెప్పియుండురేమో!

ఇక ఆతరువాతి పీణములోని నహాజములగు కవి పమయులోకూడ గానమాహాత్మ్యమును వర్ణించినాడు ధర్మస్నార్యదు.

“తన భూషణంబుల తనరెదు మాణిక్య
గణములోక్కుమ్ముడిఁగరఁగి పాశ
సీ రసాకృతిఁథోయి విష్వరస్తాషువుల్
ఖాసుర లీలఁగ్రామ్మాములెత్త
నా నమీషంబున నల్ల ల్లాజరియంచ
మృగవక్షి కొతంబసేతలదుగు

తై కన్య మొంది వత్తంబులఁగనువట్టు
విక్రరూపంబులు ఇరము లూచ....
నాళవు చెమరింప దివ్య వంకణవేక్ర
గ్రామములు మూర్ఖు విధిల మూర్ఖునల శఱఁగు
మంద్రమధ్యమ శారకంబు మెఱయు
దాడె రెండవ శారద భంగిఁకొంగు”*

గ్రామము, మూర్ఖున, మంద్ర, మధ్యశారకమంబులు ఇవియున్నాయ నంగితాతు సిద్ధములైన వరిశాఖలు. ఇవి యున్నాయ ఇకఁహార్యము వివ్యకము లైనము మణింకవిషులముగ తైలావవర్జనా నందర్ఘమున వివరింపబడును.

మోగీక్యరువి కవముచెరవ యత్తించి విపలమనోరదయై శాపోవహళ
యైన రంభ అశ్వయై ఒక సృష్టాయినకు కత్తది వారువమైనది. ఒకవారు
ఆవారువము సృష్టాయిని మోచుకోని ఆకాశమునకెగిరి నకలలోకములు చూపించు
నందర్శమున ప్రవృత్తమైన ఇంద్రలోక వర్షసము సంగీకమయముగ విల్లి
గోచరించుచున్నది.

“గ్రాతమన్ శూవిన గ్రాతనిద్యుమంగ
గంఘ్ర్యకాంతుల గదిని పాద
నంగంబుడాల్చిన శృంగార రసమన
మార్యుకి నథినలను ఆచించించుచునట”*

ఇంద్రుడు నిండు కొఱపున్నాడట. ఇంద్రుని కొఱపు నిండుగ ఆవ్వరోంగ
నల గీతావాఢ్యవర్షము సాగుటయే ఇట నవిశేషమై గోచరించినది.

“భూషణ మాటిక్యములు సీరమైపారఁ
గిన్నదుల్ మోహన క్రీడమాడఁ
శాలనంపు ప్రభేదంబుల గతులచే
యుక్తకామినులు నాట్యంబులాడ”**

పెద్దకొఱవున మాటిక్యపీతియందుచికమైతవ మేర్పుడికిన్న రేశ్యరుండుండ
అశ్వాధిస్థితుడైన అన్వయుడు ఆకనిని గాంచినాడు. ఇక్కుడుక నంగీతమునో
ప్రాచావ్యతయొనంగబిరుటు గమనార్థము.

ఇక కైలాసవర్షమున దర్శన్నకవి తన నంగీతశాపుండితి విభవముకే
చిక్కేపించినాడనుటు ఇదియ శార్మాణము. “అన్విధంబున గడడ గంధర్వ
కిష్మిర కింపురుపాటులు కొఱవంబేరోలగంబున్న వన్నాగాథరణండగు ఆవ్వి
మేళ్యరుండు మనంబున మెచ్చువట్టుగా మణికుండల హాయుగ్రీవుల కుంభినపరా
కుమూరులు మదంచిత స్వయంభూస్వ్యరామేదలగు వరివాదినుల దరించి నమ్మి

నంబువేసి .... వశ్మ గాంధార మర్యాద
నాముఁబులు ప్రపిర్మంబులను గ్రామక్రము యిందును* స్తాయిరోహ్నావరోహి
నుచారి భేదంబులనొనట నలంకాళ విధంబులఁఁ వది మూడును 2) అననమైష్ట
మానకాయలను మూర్ఖు; లైలున్న లివదియు, తచ్చతుగ్గజేకంబులను కుద్దంబు
లియవదియెలు న్ను ఉయవదియు ననేకంబులను కూపతాను: బుఱును(3) ద్వాపింశత
శ్రుతిభేదంబులగఁ వ్యాధి సత్తస్వరగుబులందనరు వప్తగ్రహ విశేషంబులం
బెన్నొందు పొదవోదవ నంహృత్తంబులనంబరగు రాగంబులు మున్నొందవది
నొఱ దత్తవిష్టక్ర సంయుక్తంబుగా సప్నురమేశ్వరు ప్రశంధంబులు పొద చిత్ర
నేన మజేహ్తారులను గాంధర్వనాయులు తాళంబులు ధరించి(4) తుటిషంబులవ
కాస్తావిషేష కూతుర్గాపు ద్రుతాద్రుత అఘురు పుత్తంబులను కాల
భేదంబులను(5) ద్రుతచిత్ర వార్తిక దక్షిణ చిత్రతరంబులను మాగ్దచమష్ట
యుబును(6) విశేష ప్రవేశవిశ్వాస్థాది క్రియాభేదంబులను(7)
ద్రుతంబు గురుప్పత కాకపాయికంబుగు వశుగముల(8) అతీశానాగత
పమంబుగు గ్రహంబులను 9) చతురస్రత్క్యస్త మిత్రంద సంకీర్ణ
శాశుద్ధులను(10) చతుర్యుధంబులంబరగు కళము(11) ద్రుత విలంబిశాయులను
లయులను(12) గోవుచు ప్రోత్సోవాహపిషీలి కాయువాది భేదంబులను
యుకులను(13) తత్తత్త్వాస్తారంబులు ప్రాణదశకంబులనందనరు(14) చంచత్వుఁ
చాపుఁ సభీతాపుక్కక వావద్దేష్టావోద్ధుటుఁ కాకదర్శంబులు మొదలగు
నూటొక్క తాకములనొత్త భృగీశ్వయుందు వశకాక్రి వశకార్థ చంద్రకటక
ముఖ్యాద్వయనుయుక హాస్తంబు లియవదినాగులు* స్వాప్తిక గజదంతాది సంయుక్త
హాస్తంబులు ఏదుముడును** స్తాయినంబారి వ్యాధిచారి భేదంబులందనరు
దృష్టులు చుప్పది తొమ్మిదియు*** *** గుచితావనత కంపిత నమంబులనం
బొఱు రోభేదంబు**** వ్యక్తికచిద్ర మయ్యార మందలాది కరం
బులు***** జ్కాది వ్రమణ విశేషంబులగఁ తాండవంబు బిహువిధ
గతులంబాపెరు.

* “ప్రమాత్మవరాజాం వప్త నామారోహ్నావ రోహ్మంచ మూర్ఖునే
క్షుయ్యశేఖరై”
(పం. ర. గ్రామమూర్ఖునా క్రమాజ్ఞా) 204 పు. ....

ఈ భర్తాచార్యుడు నంగితాత్త్వ నంబిందియుగు సాంకేతిక పదజాల సమంచికపొండితిని ప్రదర్శించినాడు అవియన్నియు ప్రత్యేక వివరణాపేతులు. వ్యుగాటరణుని మెప్పింప తుంటినన రాజకుమారులు గానము చేయునారంథించిరి. వారు గానమునకు క్రుష్ణత్కృష్ణను ప్రకల్పింప ఆలాపిన్యాదులగు వరవాదినుల ధ్వనించిరి వారి గానమున వడ్డ, గాంధార, మధ్యమ, గ్రామములమూర్ఖును ప్రవృత్తములైనవల. తుంటినన రాజకుమారులు దివ్యత్వ సమంచితప్రశాపులు గాన దేవలోక విశ్రుతమాత్రమైన గాంధార గ్రామమునుగూడ నెఱవగలిగిన వాడు కవిత్వమునందలి శాస్త్రలంకారములవలె నంగితమునందు స్వీచ్ఛాలంకారములన్ను వి. ఈ స్వీచ్ఛాలంకారములు ఇతఃపూర్వము పోతనార్యాదుల కవానిశేషములండు ఉట్టంకితములు మూర్ఖునయునునది కోత్తుచిత్తమునకు శ్రవణమాత్రమున ఈ ఆశేషముగు స్వీయాసుభూతిని ప్రకల్పించుచు ఆవశముగు సమ్మోహస్తిని ప్రతి పాచించు నంగితితిః ఇదియు ఇతఃపూర్వము వివృతము. తానము, తస్మిన్నరణే అసుధాత్మక్యర్థానీతముగు వ్యుతప్తినొంది సమాయాతమునును. ఇది రాగాలావ మూర్ఖునాళాన వుఫ్యావరిగణము నంగితాత్త్వవిదులకు పరివితమైన విషయము. నంగితాత్త్వములలో రాగప్రక్రియ విశేషములు ఇదువది రెండని చెవ్పిదినవి. సత్త్వచ్ఛరంపూర్ణముగు ఆరోహణవరోహణములతో సమరినవి నంపూర్ణ రాగములని, వచ్చువర నంపుటిని మాత్రమే కలినవి పాశవరాగములని వంచ స్వర ప్రవృత్తిని మాత్రమే కలినవి ఔఢవరాగములని వ్యవహృతములనును. ఇవి మున్నావుకి అయిదినాల్లని భర్తాచార్యుడు లెక్కించినాడు.

భర్తాచార్యుడ్యుట్టంసించిన సాంకేతిక పదజాల వివరణము :

“యోయో ర్యుని విశేషస్తు స్వరవర్ణ విభాగితః
రంజకో జన ద్త్తాసాం నరాగః కథికో బ్రాహ్మణః”

నంగిత పారిభ్రాంతముల వివరాత్మక కోకములా :

వం. వ్య. ప్ర. సా. పుట 120 - 134

వం. వి. ర పుట 12 - 24

గా. క. ప్ర. పుట 1 - 12

రాగమనగా న్వరవర్జములచే అలంకరింపబడినది. జనుల చిత్రము అనందింపజేయనట్టి ధ్వనివిశేషము రాగమనంబడును.

“స్తాయ్యారోహ్యవరోహిచ నగబారీత్యధ లక్షణమ్

సీతాయ్ సీతాయ్ప్రయోగః స్యాదైకైకస్య న్వరస్సయః”

“స్తాయ్యావర్జః నవిష్టేయః పరాదస్యరసామకో

వితక్షమ్మిష్ట్రశాద్వర్జ న్వంచారీ పరికీర్తః”

రాగము స్తాయ్, ఆరోహి, ఆవరోహి, నంచారి అని నాఱగు విధములు. అందు ఒక్కొక్క న్వరస్యరూపమునబిముగా నిలిచి పాదుట స్తాయ్ అనఁ బిడును. న్వరములు ‘పరిగవమవధనిన’ యని క్రమముగా హెచ్చుట ఆరోహియనంబడును. ‘నవిదవమగరిన’ యని క్రమముగా తగ్గుట అవరోహియనబిడును ఈ మూడింటియెక్కు చేరిక నంచారి యనంబడును.

“పొదవోదవ నంపూర్జ భేదాద్రాగత్తితా మతః

పొదవః పుచ్ఛిః ప్రోక్తస్వర్నార్థ స్వద్విష్ట పొదవః

నంపూర్జ నప్తిః ఖైయః ఏవా రాగత్తిథామతః”

రాగములు పొదవము, పొదవము, నంపూర్జము అని మారు విధములు. అందు పొదవము ఐదు న్వరములను, పొదవము ఆఱు న్వరములను వంపూర్జము నవ్తన్వరములను గలిగియుండును.

శ్రుతి లక్షణము

ప్రవదమ్మిరణాక్ శస్త్రః ప్రాయతే ప్రావ్యమ్మికః

సాక్రతి స్పృవరిష్టేయః న్వరావయవ లక్షతా

ప్రతిత్యక్షు న్వరావడ్డదివశ గాందార మధ్యమః

మంచమోదైవకశ్చార విపొద ఇతి స్వోవతే

ప్రతిత్యస్మృణ్యః న్వరాప్సర్వే న్వరేభోయ్ గ్రామవంశవః

గ్రామేభోయ్ కాకయో కాతః కాతితోయ్ రాగనంభవః

ప్రదమ క్రైవణమున శబ్దము న్యోల్పముగా వినటదును వడ్డము పొదలగు న్యోరావయవ లక్షణముగల ప్రాప్యమాత్రక శబ్దవిశేషము త్రుతి యొంబదును. అట్టి త్రుతులవలన వడ్డము, రిషభము, గాంధారము, మధ్యమము, వంచమము, దైవము, విషాదములను న్యోవ్యాపములు గిలికెను. ఈ న్యోవ్యారముల వలన గ్రామములవలన జాతుల జాతులవలన రాగములు బుట్టుచున్నది.

వ్యాపోత్తుత్తీర్థిప్రధాన త్రుతులు

“దీప్యాయుః చ కయుః మృదురక్తధేయతి జాతయః

త్రుతిసాం పాచ తాసాం తసర్వేష్యోవం వ్యవస్థితిః”

దీప్య, ఆయక, కయజ, మృదు, మర్యా అని త్రుతి జాతులు గలది యొంబున్నది. ఆ జాతులు ఇరువదిరెండు భేదములై న్యోవ్యారములయందు వ్యవస్థితి కలిగియుండును.

ద్వావింశతి త్రుతులు

“చతుర్పత శృతక్రైవ వడ్డమధ్యమ వంచమః,

ద్వేద్యై విషాద గాంధారః త్రీరితిషువత దైవతః”

వడ్డమునకు నాలుగు త్రుతులను, బుషభమునకు మూర్ఖుత్రుతులను, గాంధారమునకు రెండుత్రుతులను, మధ్యమమునకు నాలుగు త్రుతులను, వంచమునకు నాలుగు త్రుతులను దైవమునకు మూర్ఖుత్రుతులను, విషాదమునకు రెండు త్రుతులను ఇవ్విధమున న్యోరములేదెంచిక త్రుతులు ఇరువది రెండు కలిగి యుండును.

ద్వావింశతి త్రుతులు పెద్దు

“తీవ్ర కుమద్యతీ మందా చందోవక్యస్త వడ్డగాః

దయావతీ రంజనీచ రతికా బుషభై స్తికాః

రాగ్ది, క్రోధిచ గాంధారా వర్ణితాతప్రసారిణి

ప్రేషిపు మార్పువిష్యోకాః త్రుతయో మర్యామాస్తికాః

“ఓటి రక్త నందిపిన్యులాపిన్యపి వంచమమ
మందం రోహిణి రమేష్టేత్యశ్శి స్రముదైవతేః”
“త్రగ్రాచ కోథిషితిద్వే నిషాదే వనతః త్రుతి
ఇత్యేతావత్యస్తప్రోక్తా నర్వేష త్రుతయోబ్దైః”

ప్రశ్నమునకు త్రీవ, తుముద్వాతి, మంద, ఛందోవతియను నాటగు త్రుతులను, రిషభమునకు దయావతి, రంజని, రతికయను మూర్ఖు త్రుతులను, గాంధారమునకు, రౌష్ణి, క్రోధియను తెండును, మధ్యమమునకు వజ్రిక, వ్రసారితే, ప్రీతి, మార్పని యను నాటగు త్రుతులను, దైవతమునకు మదంతి, రోహిణి, రమ్యయను మూర్ఖుత్రుతులను, నిషాదమునకు త్రగ్రాకోథిషియను తెండు త్రుతులను కలిగియుండును.

త్రుతి జాతి భేదములు

“దీప్తాయతా మృదురక్తచ్ఛేష్టస్త్రో బుషభే పురః
సంఫితా కరుతా మధ్యమృదుగ్గాంధారతే పునః
దీప్తాయతా మధ్యమేచ మృదురక్తచ్ఛేష సంప్రేషే
మృదురక్తధ్వయతీహ్వాతా కరుతా వంచమే స్తితాః
కరుణాచ యతారా మధ్యచ్ఛైవతే నప్తమే పునః
దీప్తామద్యేతి కాపాంచత్రుతినాం బ్రాహుహేతిదామ్”

ప్రశ్నమునకు దీప్త, ఆయత, మృదు, మధ్యశాతులందును, బుషభమునకు కరుణ, మధ్యమ, మృదు శాతులందును, గాంధారమునకు దీప్త, ఆయత, శాతుల యందును, మధ్యమమునకు దీప్త, ఆయత, మృదు, మధ్యశాతులందును, వంచమ మూనకు మృదు, మధ్య, ఆయత, కయం శాతులందును, దైవతమునకు కరుణ, ఆయత, మధ్యశాతులయందును, నిషాదమునకు దీప్త మధ్యశాతులందునుత్రుతులాగాలిగియుందును. ఈపదునేను పంగితపాంకేతికముల విపుల వివరణము అధోయానమందు గావింపబడినది. ఈవివరమంతయు నంగిత విద్యాదర్పణోధ్నుతము.

గ్రామమూర్ఖునుల లక్షణము

“గ్రామః స్వరమూర్ఖస్య మూర్ఖునాదేన్నమాత్రయః
షడ్గ్రామ భవేదాదో మధ్యమ గ్రామ ఏవచ”

“గాంధార గ్రామ ఇత్యైతార్థిమత్రయముడాహృతమ్
షడ్గ్రమధ్య మానామా నో గ్రామోగాయంతి మానవః
నతు గాంధార నామానం సంబోధ్య దేవయోవిథి.
గాంధారగ్రామ మాచష్టత భాతారం నారదోమునిః
ప్రవర్తతే స్వగ్రహోకే గ్రామో శాసమహితయే
క్రమాత్మ్వరాజుచన సప్తానం ఆరోహాక్షవరోహాంమ్
మూర్ఖునేట్యుచ్యతే గ్రామద్వయోతాస్య వ్యాప్త సప్తచ
క్రమాద్యామత్రయే దేవ బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః
హేముతగ్రీవ్య వర్షాముగతవ్యాపై యువాక్రమమ్”

స్వరమూర్ఖ మూర్ఖపట్టో కలిగియున్నది గ్రామమని శెలియును. అది షడ్గ్రామమనియు, మధ్యమ గ్రామమనియు, గాంధారగ్రామమనియు మూడు విధములా. అందులో షడ్గ్రమధ్యములు ఇనుల వాటుకయందున్నవి. గాంధార గ్రామమను నారదు అభ్యసించి దేవతలకువదేశించెను. అందువంస గాంధార గ్రామమ స్వగ్రహోకమునందేగాని భూతలమందు వారుకలోలేదు. నవ్యస్వరముల ఆరోహాం అవరోహాంము మూర్ఖును. అటువాలి మూర్ఖునుల ఏదుచేరి గ్రామ మగును. ఒకొక్క గ్రామమనకు ఏదేసి మూర్ఖునటుండును. తాపున షడ్గ్రమధ్యముంకు మొత్తము వదుసాలగు మూర్ఖునటుండును ఈ షడ్గ్రమధ్యమ గాంధార ముంకు బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులు ఆధిదేవతలు. ఆవి హేమంత గ్రీవ్య వనంకములాడు పాదగినవి. వీని గ్రమగణము నంథ్యావిర్మియము పంగిత శాత్రువిదులకుండ నేడు అపశక్యమసాడు. ఇవన్నియు నేడు అవరిచికములు,

తూళము

“తాలో మార్గక్రియాంగాని గ్రహేణాతిః కూలయః
యాతిః ప్రస్తార కంచ్చిత ఆశ ప్రాణా దశస్ఫుకాః

తాళమునకు కాలాదులు పది ప్రాణములు. ఇందు కాలప్రాణమునకు వ్యజలవత్తుటివిలహ కూద్రుతానుద్రుత లఘు గుచ్ఛ ప్లతాచికములు అవాంతర భేదములు. ఇందు ఇవి వివృతములు.

“ఉషయ్యవరి పన్యవృష్టి పర్వ పర్వతప్రతి శతం నక్తి
యః కాలః మూరినంబేదాతీ క్షణా చ పరిక్రింకః
లవ తత్త్వరస్తుభిః ప్రాత్ కాప్రో హృషిలవాత్కృతే
అష్ట కాష్టవిషేషస్యాక్త విమేషైః ఆష్టభిః కూలః
కూభ్యాంతు చతుర్మాగో చతుర్మాగమును ద్రుతము
అనుద్రుతావ విందుస్యాక్త విందుభ్యాం చలముద్రువేక్
అముర్వయం గురుక్కైవ ప్రిలముప్తుక ముచ్యతే
చాతుర్లఘుంచ కాకపాదం ఇత్యైతశ్శగ్ంల లక్షణము”

మాఱు తామురేకుంను ఒకటిమీద ఒకటి చొప్పున ఓంకరగాచేర్చి మాదిచే బీఢపక్కా రేకులచ్చియు తెగినంతకాలము పేరుత్థములిదును. అట్టి క్షణములు ఎవిమిదియైవచో ఒకలవమని పేరు. లవములు ఎవిమిదియైవచో ఒక కాష్టము. అకాష్టములు ఎవిమిదియైవచో ఒక విమివము. ఆవిమివములు ఎవిమిదియైవచో ఒక కచ. ఆకచులు రెండైనచో ఒక చతుర్మాగము. అచతుర్మాగములు రెండైనచో ఒక అనుద్రుతము. అట్టి అనుద్రుతములు రెండైనచో ఒక లఘువు. ఆ లఘువులు రెండైనచో ఒక గుచ్ఛవు. ఆ లఘువులు మూర్ఖైషచో ప్లతము. సాయగైనిచో కాకపాదము. పీచి చేక తాళము విర్మయించిదును. మణి ఇప్పుడు అప్పుద్రుతము మొదటగాగం అఱుతాగములు మాక్రము వాడుకయుండున్నావి. కొండణు చతుర్మాగమును వీడవ అాగమునుపచో వాడుచున్నాడు. ఇది కాల ప్రాణము. ఈ కాలప్రాణము తాళముతో ప్రవత్సతనంబింధమును కలిగియుండును. ఇది తామునకు నిర్మాపకమగును.

మార్గపాణి లక్ష్మిము

దక్షిణో వార్తికచ్ఛిక్రతస్తత్ర చిత్రతరస్తృలకః
తథా చిత్రతమశ్చస్యాదతి చిత్రతమోమతః
శశేవం కథితా మార్గస్తత్ప్యరూపం నిరూప్యతే

దక్షిణము, వార్తిము, చిత్రము, చిత్రతరము, చిత్రతము, అతి చిత్రతము అని మార్గముడి ఆఱు విధములు.

“తత్ర దక్షిణమార్గస్య మాశ్రాష్ట్రక ముదాహృతము
వార్తికేతు తతురాష్ట్రా చిత్రమార్గో విద్యమాత్రకః
వీకమాత్ర చ్రిత్రతరోద్యుపిచ్రితమే మతః
అతిచిత్రకమే మార్గేప్తద్రత వరిక్తిరిః”

దక్షిణ మార్గము : ఏ తాళమునకైనను తాళాష్టరకాలమునకు ఎనిమిది మాత్రకాలము నడుచునది.

వార్తికము : తాళాష్టరకాలమునకు నాయగుమాత్రల కాలము నడుచునది.

చిత్రమార్గము : తాళాష్టరకాలమునకు రెండుమాత్రల కాలము నడుచునది.

చిత్రతరము : తాళాష్టరకాలమునకు ఒకమాత్రా కాలము నడుచునది.

చిత్రోతమము : తాళాష్టరకాలమునకు ద్రుతకాలము నడుచునది. ద్రుతకాలమునగా రెండుతరముల కాలము.

అతి చిత్రతము : తాళాష్టరకాలమునకు అనుద్రుత కాలము నడుచునది. అనుద్రుతకాలమునగా అశ్వరకాలము. ఇందుల ఏతాళమునకైనను ఒకౌక్కుతాళాష్టరమునకు వైచెవుబడిన ప్రకారము అశ్వరము మొదట మఱిస్తుక అశ్వరమువఱు ఓరుగుకాల తీరుమునకు మార్గములని చెవుబడుచున్నవి. ఇదిఫూర్గమనెడి ప్రాణము. ఈ మార్గమనెడి ప్రాణము తాళాష్టరకమైన క్రియానము భాయమునకు ఆశ్రయమగుటచేతను, తాళసంబంధియైన క్రియతో సంబంధించేనుగొనమార్గముల తాళమునకు ముఖ్యప్రాణమని శెలిసికొసునది.

క్రియా ప్రాణాంతజమునిట్లు శెలిసికొనసగును,

క్రియాప్రాణ లక్షణము

“మార్గదేశిగతశైవ తత్త్వాన్య క్రియాద్విదా
విశ్వాస్త్రాప్తయత్తావ విశ్వాస్త్రాతు కళోచ్యతే”

క్రియల మార్గక్రియలని దేక్యక్రియలవి రెండువిధములు. అ మార్గక్రియలు విశ్వాస్త్రాప్తయలని శస్త్రక్రియలని రెండు విధములు. అందు విశ్వాస్త్రాప్తయకు కళయను పేరు చెట్టుపుగనుక అనిశ్వాస్త్రాప్తయలు చెప్పిందుచున్నవి.

నిశ్వాస్త్ర కియలు

“తత్త్వాపో ధవిష్టా-మో విశ్ివశ్వాప్తమేశనము
శతర్యుధశ్వ విశ్ియో విశ్వాస్త్రాప్త క్రియాబ్దైః”

“అవాపము, విష్టా-మము, విశ్ివము, శ్వమేశము” అనుసి నాయగు విశ్వాస్త్రక్రియలు.

నిశ్వాస్త్రక్రియల లక్షణము

“ఆపావ స్తత్ర హ స్తస్త్ర శాసనస్యాంగుః కుంచనము
విష్టా-మోద స్తలస్య స్యారంగుఃపాం శ్వస్తారణము
శన్యదక్షిణ విశ్ిషో విశ్ివ ఇతి కథ్యతే
విశ్వసంచ హ స్తన్య శ్వమేశోఽథోమాణస్యచ”

అవాపము : పెల్లికల్గా ఎత్తబడిన వతాకహ స్తముయొక్క తర్జన మొరలగు శ్వేష్లను మరుచుట.

విష్టా-మము : ఆ హ స్తమును పెలావలికి పార్చుచునకు విదిరించుట.

శ్వమేశము : ఆ హ స్తమును అప్రదక్షిణముగ క్రిందుగా ముందరికిరావిచ్చుక. ఈ నాయగును విశ్వాస్త్రమార్గక్రియలు.

నశబ్ద కియలు

“ప్రమహో శయ్యక్షు శాశ్వత నన్ని పాత ఇతిప్సుతః
ఇతి శస్త్రేన నంయుక్తో విత్తేయుక్షు చతుర్యోదమ్”

“ప్రయవతు, శయ్యము, శాశ్వతు, నన్ని పాతము” అనుని నాటగు నశబ్ద
ల్రియలు.

నశబ్దక్రియల లక్షణములు

“ప్రమహో హాస్తస్తు పాతః ప్యాత్ చట్టికాశబ్దహృద్యకః
శయ్యో వామసిపాతస్తు శాశ్వతోదశ్శింహాతకః;
ఉథయోర్హాత్ సయోర్హాత నన్ని పాత ఇతిప్సుతః
ఏతా మాగ్దక్రియోద్భైవ కథితా భరతజాతః”

ధ్రువము : శబ్దహృద్యకముగ చిట్టకవేయుట.

శయ్యు : కుడిహాస్తమందు ఎడమచేతి ఫూత వేయుట.

శాశ్వతు : ఎడమ హాస్తమందు కుడిచేతి ఫూత వేయుట.

నన్ని పాతము : అర్థిముతముగా విలిపిన రెందు హాస్తములచే నమముగా ఫూత వేయుట.

ఆంగ్ పాత లక్షణము

“అస్త్రుతోద్రుత్కైవ రఘుర్గదు ప్లతస్తద
కాకపాదం కథా ప్రోక్తి శాంగాని జ షడ్యోదమ్”

శాశ్వతును తెరియుటకు సాధనమగు నంక్కా వివేషము అంగము. అస్త్రుతును, ద్రుతము, ఇష్టువు, గురువు, ప్లతము కాకపాదము అంగముది ఆరుఫిధముది.

అంగముల స్వరూపము

“అన్నద్రుతస్య రూపంచ అర్థచంద్రకాశ్మృకమ్

ద్రుతస్త వలయాకారో లఘురథశర్మకృతి

గురుర్విక్ర ధనుదేయం పుత్రస్త కిలోగురుః

ఉర్వారేషాచ తిర్యంచో కాకపాదః ప్రకీర్తితః”

అన్నద్రుతము అర్థచంద్రునివలె చుండును. “U”

ద్రుతము వలయాకారముగ నుండును. “O”

లఘువు అర్థచంద్రువలె నుండవలెను.

గరువు ఎక్కువెళ్లిన విలువలె నుండవలెను.

ప్రీతము

కాకపాదము.

అతీతానాగత నఘములగు గ్రహములగూర్చికూడ కవియాట తపాలిసెదు.

గ్రహమునునది గాపసంబంధియైన ఎత్తుగడ. గాపము తొచ్చానుగతముగు నపుడు తాళచుతో నఘముగ గానఫుకైత్తుగడ పాగినపుడుల ఆది పమ్మగ్రహమును.

గ్రహముల పివరణ ము :

“గీతా తీతేర్వీ తీతస్యాత్తాతీతీక్వానాగతః

గీతాయా తాళనంయుకో సంప్రగ్రహమితీరితమ్

అప్రంత యోకవియమో ఏషయశ్చ ప్రకీర్తితః

మూర్జాదిక్వంచ తప్యేవ క్వావిత్యైచిత్యైవతశ్చే”

గితము నదచిన పిమ్మటి తాళమసదచుట అతీతమునబట్టును. తాళము నపుడిన పిదవ గితము నదచుట అనాగతమునబట్టును. తాళగితములు నఘముగా నదుచుట నఘమునబట్టును. ఈ మార్దువిదములాగాక నదచునది విషమ్మగ్రహమున బట్టును. మటయు గితాయలక్ష్మీను తాళమాత్రము రెండుగాని మార్దుగాని లాగను గాని అతీతమైనచో ఆది అతీతగ్రహమచియు ఈమాత్రమే అనాగతమైనచో ఆది అనాగత గ్రహమనియు, కాఁఁచు. 5, 6, 7 మాత్రము గితముకంటే అతీతమైనను అనాగతమైనను ఆది విషమ్మ గ్రహంనబట్టును. ఇటుల రంగరాణరోల్ల తట్టులు మొవలైన భరతభాష్య వ్యాఖ్యాకారులు విశ్రయింలినారు.

తాళమును ముందు వెనుకలుగా గానపుత్రుగడ ప్రవృత్తమగుట అతికానగత గ్రహంబులనంబిదును. ఇక స్వర నంఖ్యాగజనమునుటిట్టి జాతులు ఏర్పడు చున్నావి. నాలుగు అత్యరముల కాలవ్రవధిలో సదయసది చతుర్ప్ర జాతియైపి మూర్ఖులక్షముల కాలవ్రవధిగండు త్రిప్రమణి ఏదు, బయ, తొమ్మిది, అత్యరముల గదింపునొందిన ఎదల ఆది పుక్రశండ సంకీర్ణజాతులకు చేరినదగును. తాళగతి యందలి ప్రచండ వేగావ్యితశ్వమును, సామాన్యవేగమును, సమాపితమై విలంబితగతులని వ్యవహరించు.

జాతిప్రాణ లక్షణము

“అను గాయాయై భర్యం తారణం జాతియచ్ఛకే”

అనుగత బుద్ధికి కారణమైన భర్యము జాతియనబిదును. అనగా లోకపుండ అనేక మనమ్ములందు వీడు మనమ్ముడనెడి అనుగత బుద్ధిచేత మనమ్ముశ్వమనెడి జాతిసిద్ధించెను ఆ తీయనే అనేక తాళములయాడు నిదియిను తాళమనెడి అనుగత బుద్ధిచేత తాళశ్వమనెడి జాతికఢవి తెలిసెకొనునది. ఇప్పుడు సకల మనమ్ములయాడును మనమ్ముశ్వమనెడి ఒక జాతిమున్నను అమనమ్ములయందు బ్రిహ్మాత్మక్రియ వైళ్య కుద్రావంతరజాతులు గలిగినట్లు సకల తాళములయిందును తాళశ్వమనెడి వ్యావహారి యంచియున్నను చతుర్ప్ర త్రిక్ర మొదలైన అవాంకరజాతులు మతశేదములచేతకంవని చెప్పిందిను.

జాతుల వివరణము

“చతుర్ప్ర త్రిక్ర మిక్రాఖండ స్వంకీర్ణక ప్రభ
పంచా జాతయంః సర్వే కశ్యపువం విహావ్యకే”

కళాప్రాణ లక్షణము

ఏక కళాచద్మిక్రా త్రిక్రా చ చతుః క్రా
ఏవం విధాచ విభేయం తాళంతు కోవిదై;
ఏకస్వాంచ కళాయంతు లఘుః కోతి కీర్తికః
ద్విక్రాయం గుర్వాన త్రిక్రాప్రతముచ్యకే
నిక్షుద్ధి చతుష్ప్రంచ కళాచతుష్ప్రాథిదే

“వీకళ, ద్వికళ, త్రీకళ, చతుర్షీక” అని కళలు నాయగుగలవు. అందులమువుఁకు ఒక కళయు, గుటువునకు రెండు కళలను, ప్రతమునకు మూడు కళలను, కాకపాదమునకు నాయగు కళలను గలిగియుండును. చచ్చిత్తుటి, చాచత్తుటి, ఘట్టీతాపుత్రిక, సంపదేణ్ణ ఉద్ఘాటములనుసి ఐదు శాఖములు కళలనబడును.

లయప్రాణ లక్షణము

“కళాంత రాళవ తీయః కాలోసౌందయ నామకః
ద్రుత మధ్యవికంబాచ్ఛ భవేయత్తి విధాలయః
ద్రుతోమధ్య వికంబాచ్ఛ ద్రుత శ్శైప్రుతమోమతః
విఘ్నగుణా ద్విగుణాభ్యేయా తస్మాన్మా ధ్యైవికంబితే”

ఈశము సభుము నడిచెకి కొలము లయయనంబడును. అది అతిద్రుతము, మధ్యము, వికంబికము అని త్రివిభము. అందు హక్కిగ్రాలి శీఘ్రమైనది ద్రుతము. దానిని ఇనుమడించిన మధ్యము. దానిని ఇనుమడించిన వికంబికము.

ధ్రుతిలయ : పాండితులు ఎంత త్వరగా శాశముపేసికొని పాదనగునో అట్లు శాశము పేసికొని పాండితు.

మధ్యలయ : ధ్రుతిలయకు రెట్లింపు వికంబము చేయుట.

వికంబికము : మధ్యలయకు రెట్లింపు వికంబము చేయుట.

“గీత శాశాదీనాం ఏకప్రత విరమోలయః” అనియు,

“కృతిః మాతాః పితాలయః” అనియు చెప్పియుండుటచేత లయ ముఖ్యప్రాణమని తెలియవలెను.

యతిప్రాణ లక్షణము

“లయః ప్రవృత్తి నియమో యతి ఇత్యభిదీయతే
పమస్తోకోవస్తాయాతా గోపువుచ విపీలికా
మృదంగీకాచ విషమో షట్టీధాయతిరుచ్యతే”

ఒయ్ వ్రవృ త్రియోక్ష్మ వియమము యతి. అది పమయతి, స్రోతోవహాయతి, గోపువృయతి, పిపీలికయతి, మృదంగయతి, విషమయతి అని యతులు ఆఱు విధములు.

తాళాంగములగు గురులఘు ప్రతిద్రుతాను ద్రుత కాకషాదములగు చడంగముల విశేషము సమస్తితితో సాగినయెదల అది పిపీలికయతి యగుడు. శీమల బారువలె ఒకదావిషేషుక అట్టిదే మరియొక అంగము సాగిబోవుట యిందు గానమగును.

ఉడా॥ ఒఒఒఒ లేక ॥॥॥

గోపువృయతి యిందు తాళాంగవిశేషమున క్రమానుసారిగ తగ్గుదల గోచరించుటందును. ॥२ - 1. १०८ =

“శ్యాగరాజయోగ వై భవమ్
అగ రాజయోగవై భవమ్
రాజయోగ వై భవమ్
యోగ వై భవమ్
భవమ్

వమ్” అనుచీ ముత్తుస్వామి దీక్షితుని ఆనందశ్రీరాఘవుందని కృతిలో కానుగు వదవల్లరి ఈగోపువృయతికి చక్కని లభ్యము.

ఈక గోపువృయతికి స్రోతోవహాయతియనునది తరిణకమగు స్వరూపము. ఇందు తాళాంగములు మొదట అల్పముగ గోచరించి చివరకు అనల్పముగ వరిణికమగును.

ఉడా : १०१+२+

దీవికి లక్ష్మును ముత్తుస్వాము దీక్షిత వ్రంగీకమనివైని చెచ్చిన కృతయించే కట్టు కానునగును.

స్వ
ప్రకాశమ్
స్వరూప ప్రకాశమ్
త త్త్వ స్వరూప ప్రకాశమ్
నకల త త్త్వ స్వరూప ప్రకాశమ్
ఇవశత్త్వది నకల త త్త్వ స్వరూప ప్రకాశమ్

శమరుయితి : ఇందు డమరమునందు ఇరుప్రకృతి అనల్పముగసుండి చుట్టు
అల్పపరిణామము గోవరించున్నట్టి ఆణంగపరిణామము గోవ
రించును. (విక్రివముగా)

ఉదా : సాఁఊఁఊ = సా, సీ, దా, పా, వి, పా, దా, నీ, సా, =

తరిగొప్పుల మల్లనార్యైని యొప్పారిన వీటాసాధన

సంగీతసాధనావిష్కృతియే ప్రచాసదేశ్యముగ తరిగొప్పుల మల్లనార్యైడు వెఱయించిన కావ్యరాజము చంద్రభానువరితము. కవిక సంగీతోవజ్ఞకయుండుటయే కాక తుకావ్యమున కథగతమగఁగుడ సంగీతిరీతి అత్యంత ప్రాధాస్తమున్నది. సంగీతపిషయకమైన అత్యంత ప్రాముఖ్యమైన అసాతమగు స్వర్గశ్రద్ధ తుకావ్యమున గుర్తింపులగు నాదరప్రద్యుమ్మల ప్రాముఖ్యకతో ఇం ప్రవ్యక్తము గావింపబడినది.

దత్తాత్రేయుని కృతిభాగ నొనరించి కవి దైవాంకితముగ సీక్కణి రచించుటవలన ఇద్దనివచనమనున్న వరమ ప్రయోజనము కావిలుచేగాని అస్యముగాదని తేఱకెల్లపుగుచ్చున్నది.

కావ్యదిలో గావింపబడిన చేవలాస్తుతులోని వాటి స్తవమునందే కవివరదు గీతిసాహాతీనమంచికరీతి తన కావ్యగతమై భాసించుట ప్రవ్యక్తము గావించి నాడు.* కావ్యమున కథయంతయు సంగీతప్రచాసముగనే నడుచుటకై నార్తయు నంగీతాచార్యుదేగాక సూత్రధార్మదై కథను నడిపించినారు “స్వర్తయా వర్ధా విద్యా” యను సూక్తి యిందు ప్రద్యుమ్మ చంద్రభానుల సంగీతాచార్యునన స్పృలో సారకమైనది.

ప్రప్రచమమున ఏకంచిన నాదుడు కృష్ణవిషాచి వరస్వర తథా ప్రవాగానంతరము—

“జనార్థనా! ఇవ్వదేను నపనవగా నేర్చిన పాటయొక్క గీతమును వివిషించెదనంచు చేతి వీటిచెలంగన...”

* వరమప్రాథి సాళైష వర్క్క రచనా పారీణ్యాదో భక్తహృ

కృరజింధాయుదునేనయోనయును నోఇన వర్ణనంధాన భా

స్వర వృత్తిపుముర్తులై మొరయు నాసంగీత సాహాత్యం

ధూర వణ్ణింపులూను కల్పినిభజింతు తత్ప్రసాదా పీకిన

“నరిగమవథని నమాత్మ
ప్యార నందర్శింబు మెలయ సారెలమీదం
గరమిడి గమకమ లేర్చడ

మొరయిగచుచుఁగొన్ని గీతములు వలికించే”* నఁ చం.ఫా.చ. I.124.
దళవిధములగు గమకములందలివి కంపిక, అందోళాదులు. అలంకార
గీతాదులు నంగితప్రక్రియలు. గోళాట వరాళికాదులు షురాగ వంచకముదలివి.

ఆ వీణాముని గాననైవుణ్ణమునకు అపుడటినున్న “హృదైందుముఖాల
నహితము ఆళ్ళర్ధవశరవ సాంత్విలైనారట”. హరియు ఆ తపోదముని మహ
తీరవామృతమును కన్నుఱగూడ చెవులుచేసికొని అలక్కించెనకు. దీనివిచిట్టిచూడ
ఏకాగ్రావనలో మనసును లయించుకొని కన్నులనగూడ చెవులు చేసికొని
వినవిదే అది నమ్మక్కంగితాభినందనము కాదనుఁ కవి భావనయనిపించును.

ఈక తయవాత ప్రవృత్తమైన తీకృష్ణుని సారదగానాభినందనములో మల్ల
నార్యవి నంగితాభిజక ప్రదర్శితమైనది.* అదివట్టి ఆహా టిప్పాలతో కాక
నంగితకాత్మసారమును తరచి చూచిన ప్రజాతో సాగిన గీతవద్యహృద్యితికో
మొరసినది. అపుడు హృద్యతర విషంలుకా వాద్యవిద్య వభ్యసింప మనః
కూతూహలముహూనిన తన వైద్యర్థికూర్చిసుతుని, నక్షత్రసూభవుని చూపివారలము
శిష్యులాగా పరిగ్రహింపుమని సారదుని కోరినాడు హరి. దానికి సారదముని
అంగికరించి నంగితాభ్యసనైక తత్పరులైన ఆయ్యద్దటిని దగ్గరకపిల్చి మంగళ
చరణంచొనరించి వీణలగూర్చి పాతము ప్రారంభించినాడు.

* “ఓరామీటు లికీరె కంపిక మహాయాందోళిక షుర్పియో
హోరే మూర్ఖన బాఫురే క్రుషులు మేలుల్లాపితప్రాథి మ
ణ్ణారే లీవము బాగురే స్పృతమున్ కాబాసుధాలంచున
శ్యారూడ ప్రమహాస్నాతి స్పృష్టహరుంభాలించి వర్షించుతున్” I.127

“సత్తవ్యరముల మూర్గులు తప్పకయింద
 గుణతు వ్యటుటకు కొన్నినాత్త
 మాకాపి తాళముల్స్సిగి నలంకార
 నుంఫ వంబొపసూపుఁ గొన్నినాత్త
 ప్రాగేయ కారవిరచిత గికంబుల
 గ్రుక్కుపట్టుటకునై కొన్నినాత్త
 గోఁ నాట వరాఁ కామఖ్యారాగముల్
 కొదలేక పలికింపఁ గొన్నినాత్త
 వచ్చియు భ్రమింధములు మీటఁ గోన్నినాత్త
 గోరి గాయులు లోదలింపఁ గొన్నినాత్త
 గాఁగపారల కాళిగ రాగళ వసి
 నీఁ పమ విషువికాప్రాణి నేర్పియుపుడు”*

ముమ్మ దుక్కిణీ సత్కృతకు పారిజాతమునకై కలిపించిన కలహశ్వల
 ఫెల్లాఫెల్లాగా శమించి అరిపోయినట్లుండుటగమనించి మఱం దానిని ఎగుసుక్కోపి
 తద్వార తన జాతరశ్వలా శాంతి గావిచుకోననెంచి అఖ్యాయి ఇష్టుగువల
 పుతులోట ఎంచినాడట. ఆ హారి సూనులిద్దయ నంకతోక్కువములోడ ఒండొయల
 చందము మెష్టుక వల్లక్కేకొద్దోహాయలై చెంగగని వారికి విశ్వాసురులను గర్చించి
 పాడుత్టిగ నూహించి మరునొక్కుచి (ప్రయుమ్ముని) పెద్దఁిసి వీణసేర్పు
 తెచ్చియి తంత్రమానుని (పూర్వమునుని) తక్కువహూపు చూచినాడట.

పారెయ బోకినయక్కుఁ కేయుమటన్ను
 ఇదెవత్తు విలాపుని నదికినేగుఁ
 తుట్టుబూకిన తోచి తగ్గెగట్టియమ్ముఁ
 ఇష్టేయును ఇష్టులకనొందు
 క్రుకుచెల్లకిగిఁ చోధుధీ యమ్ముఁ
 దేవసూఖావిథిఁ వీచ్చెదును

నాలావరక్కి మేళవింపుచుస్తు
ధ్యానవేళ యొకింత తాటమసును

మటియ నేమాట యడిగిన మమతలేక
చెంగి చెంగి చరించు నాచెష్టలెల
హోనివచు వత్సాతంబగా నెతింగి

చంద్రభాసుడ హాయా విచాయందగుచు”* అనఱ తీరుగురైతిగిసాడట.
గుచ్ఛదేషుడు లతాంతసాయుఖని పట్టె వల్లకీవాద్రములు నిర్జదస్తికిందిల్చుక కను
సయ్యాటంబల విద్రపుచ్ఛినాడని వాశోయి తసుగూడ ఏతక్కంగితణతక్కా
రహాన్యములు చెల్పుమటించు ప్రారెయవడినాడట. ఆశాదు నంగితక్కాతు
వివయేమున రహాన్యములను కొన్నించిని గుప్తముగగొందరు ముక్క
రహాన్యములవలె కాపాకియుందుడు కాఔననే మల్లసార్యనకించుక ప్రాచిన్నడిన
రామరాజుభావణి సగర్యముగ తనసుగూర్చితాను నంగితక్కారహాన్యవిధినని
చెప్పుకొన్నాడేమో!

ఆట్లి చంద్రభాసుని ప్రార్థించు కలపోళనముని దూర్త వ్యాఘావముక్కింద
ఇమకట్టి తసుయత్నము కటువలించెనని యలరి రిత్తముముడిగావి తెచ్చికోఱ
కోపముతో సమాధానమచ్చినాడట. నాకదుదేఱి చంద్రభాసుని ప్రశ్నతువిచ్చిన
ఉత్తరముకూడ ‘నంగితక్కాణ’ లోనే సాగి నంగితరీకితక్కుంక ప్రాఘావ్యమునొడ
గూర్చినది.

“తనుసయ్యానమనిట్లు పలుగ్గటలు సక్కానంద నాపీవు ము
స్తుగ సీఫిణియ మీటి యాత్రుతల సంధూల్గాచ్చి యాత్రుదస్తా
గళ భేదంబలెంగి యా నకలమేళ ప్రాత్మల్చైర్చైయుం
తెగడా పెక్కుఱ పల్గునేల బిరే సీఇవ్వుకర్త తేకరెనో?**

* చం. భా. చ. i - 135

** „ i - 141

“చెల్లిబో నీచేతి వల తిరశ్శదం

దముదాల్పు యోకదండంబమాకు
సయ్యయో నీచేతి యమమివంచిక

గవినెన ల్యూపాయికములెమాకు
సక్కట నీచేతి యల పరివాదిసీ

తంత్రిలకు జన్మిదము లెమాకు
గంకట నీచేతికప్పు వీటియొయు

సలిలపూరిత కమండలమెమాకు”* అని సారదు క్రతిమీణి చిలికిన పని
లేని పాంచ కటకటపడి సత్యభాష ప్రత్రుదు ఇట్ల ప్రతీకారము పెదుకుకొనిసాడు

“అరయీన్నింటకుడానె బ్రహ్మకౌరుకే పూంకారములాక తుం
బు విర్యావసు కంటాళ్యకరులదామ ప్రతావోన్నతు

ఎ రికించం దనుబోల వీరె యికనేలా యావితా శోరియే

పెరమైనంగని కాంతు నిందికరిచే పీణావ్యవింత్యమును”** అపుచు
చంద్రభానుడు ఇట్లపెదవి నంగితవిద్యార్థసోత్సాహియై తంబుయియొద్ద విర్య
నేర్యపంయునవి ఏగనేడు.

చంద్రరేఖయును అప్పురన యక్కుబాహూజ్యై చక్రేతు కమూర్గాగ ఆపుక
శభగితులు నేర్పగ విఱిధనాభుదు తంబుయిచి వియోగించినాడవి ఎట్లిగికొని
అతచియొద్ద సాగికరహస్యములు రాగప్రోధిమిర శికములుగానేర్య వేశ్మాపడి
సాధట పత్తాసుపుతుదు. సాటికి నేటికిగూడ నిజమైన రాగప్రోధిమ గితబహుళ్యశృం
పసమువలనే అలవడును కాపుననే ఆప్రక్రియలను రాగికములందురను నంగిక
పువ్రదాయము ఇద్ద కవిముఖః పెలవదినది.

శాకావ్యేతిపుత్రిమందలి ముఱులన్నియు గానానూన విచిత్రవిలానములను
మంతరించుకొవియే తిరుగుబ గమపాద ము. తంబుయియొద్ద విర్యనేర్పిన
చంద్రరేఖయును అప్పురన జస్మాంకరము కముదినియై నాయకుడగు చంద్ర

* చ.ం. భ. చ. i - 143

** ,,, i - 147

థానుని చూటుకుగూడ సంగీతమునే కారజము గావించుట కవిగావించిన ఒక అప్పార్యవకథనము.

“కొంచెయిచుటం దదీయునమాంచలి నందరఱ చంచదః గానకా-

వంచన చంచ విషంచిషంచమ నాదంబ చెవుల వంచువు సేయన”*

“ఇది నాయన్న విషంచీ నాదమగుఁఱమ్మై మెచ్చిలకా

నదనంబుల్రుతి నాదమూన్డోడుంగే, జర్మింతమే” అంచు మొదట సహారోదరుని గానరతుఁగావించి ఆతని రువకంరఛోణిలో

“మేచు నంగతి గేయసౌరవహిని మూడు

తెగలాయొ ఇనుగుఁదంత్రికలు మెఱయు

స్వరదేవతారోహ సమావరోహషోణి

నట్లు మెట్టికలునా మెట్టులమర్చ

గరిపె వంబుగా గానలోలిత దాయు

చిలువ రాజన పెండి మొళవుమీఱ

త్రుతికంత్రికా సాహృతిక సేకెంచిన

కవజక్కువలు నాగఁగాయ లోలయు

దనరు వీటియుఁఁబుని తంత్రిమీటి

చిరశల చిగించి త్రుతిగూర్చి కఁఫెనివిరి

జారుగామీటి సారెఱ చక్కునొత్తి

సారెచిలకించు నత్యకుమాయగనియు”**

కథానుగతముగ ఇట కుముదివికి నత్యకుమాటివి చూపించుటాఁపాటు పల్లనార్యదు సంగీతాఖిమానులకు అనాటి విషంచీ న్యురూపమునిటి చూపించి నాదు. వీటియు, పల్లకి, విషంచికలు మూటిని ఆనాదు వాద్య వినోదమున ఉవ యోగించినట్లు గోచరించుచున్నది.

* చం. థా. చ. iii - 115

** „ lii - 118

ఈ వృక్షసుసారము సాయికానాయకులు ప్రధమ దర్శనమునకు వారి యాదువురి ప్రేమవృద్ధిభోండులు మఱల మఱల వారిదువురు పరస్పరము చూచి కొనుచుకూడ నంగికమే ఇట సాయివడినది.

“ఏరదయ బిగియించకరణే నెమ్మెగ మెత్తి
 చౌక్కుతో గ్రేగంటి జూచి చూచి
 త్రుతిమీచి యాలకించు తెకంగుతో ముద్దు
 దనదు మాటకుఁజెవిదార్చి ఆర్చి
 ధాల పల్పున పెచ్చ లీలరూపమునకు
 నుటివోవి తమిదలయుచియూచి
 యాలనకచే నూఱువురవుచ్చు తీరునఁ
 గ్రోమ్మించు ఫేల్కువిగ్రోలి గోలి ప్రియ
 నథి చెంగటనువ్వి విక్కుయాని రీతి
 గొంత పైరించి యాయదు కుంజరుండు”*

“తన పీఇ ప్రతిపరించిన పనణాననఁజాచి సోఖ్యవారిథిలోఁడ
 మునఁదేలి యాక్కుగతమున న్యోముతి యొనర్చి” నాడట.**

ఇట నెళ్ళాసుతురు సాయిక ప్రతిపరితమును జూడ కల్పించుకావిన పీఇ వాదన వ్యాఖయను ఏమ్ముతము పీఇవాదనమునైన ఎఱుగని కవి తెంపుణాలదు. కావున ఈమ్లానార్యాదు గానలోయిదేకాక పీఇవాదన చతురుడనియు మంటా పుటముగ చెప్పవచ్చును.

ఈక కథాంకమున ఈ ప్రవంగముగు వివాహయత్నమున “మృదంగ కాచార .... నాదములెవంగ నతుల్పువగూడి పాడగన్” అనియున “తువలయలోచనల్పికకుంగొని శెచ్చిరి పెంట సైదువక ధవకముపాడ తోష పముదావర తమాజ నత్తరిన” అనియు గాయక నత్తకాదులు హికములు గరపిరచి ఇత్యాది నంగిక ప్రవంగుల దొరలినవి.

* చం. శా. చ. iii - 129

** „ iii - 130

కదను సుభాంతము గాపించుక్కె భరతవాక్యమును వలఁకునపురుగుళ. ఏకక్కుడా బిజమైన గాసానూన నృథ కృతార్థక్యమును బొంచిన ప్రవన్తకియే ఇట ప్రవర్తకమైనది. “శిష్యాదిచేత్ వరాణయన్మ” నుని అభావ్యదు ఆకాంక్షింప వలసిన స్వాంజావకాళమును సూక్తియిఱ సార్థకమైనది. తనయొద్దనేగాక తన ప్రక్యాపివలనగూడ వరిష్టముగు విద్యనభ్యసించి గురువునుమించిన శిష్యుడై తనను చేరవచ్చిన అంతేవాసిని ఆపాయ్యడభినందింప వలయును విశాలభావమును పుల్ల నార్యదైచి ఈవద్యమువ వేణ్ణుక్క జాచినాడు.

“భామానందసు దౌత్కునాఁడు హారియున ప్రద్యమ్ముఁడు నెట్టుపే ఈ మానిం ఇచరించి తుంబున నివ్వాంగన్న గాంధర్వపిం ద్వామాహత్కముఁఱాపి తద్విషుతుడై లాచ్చెం గృతార్థత్వమున్”*

ఇట్లు కవి కథానుగతముగు సంగీతకరీతినేగాక సన్నిఖేవర్జనమునందు కూడ కౌర్యాత్రికరీలిని కొప్పించి తన సంగీతాభిరుచిని వెలయించినాడు. చంద్ర భాసుడు వేఱకేగిన సందర్భములో ప్రచోదనార్థము మన, మహిరానద్ధ వాద్య ప్రఫేదముల వేరేర్వ్యరుసన వటహ, భక్తి, జాతీ, పజవ, శంఖ, మండుక్కాదులగా భయుదార్పటలో ప్రొగించుట యిట్టిదే.

ఇక కావేరిసది వర్షనమున తీరమున ప్రాలిన మాంసలతీరును సాటక ప్రయోగదీశిగా అభివర్షించుటలోనే సేవచ్య వైతివము ఇట్లు ప్రవ్యక్తము.

“తెరనందించి ప్రవ్లు హల్లకిఖాదీపవచ్ఛాటలిన్నించిలో, గరమర్థిన్ ఇలమాసుషీ ప్రతిమలంగై నేసి యాసింధునుం దరి గంగావకరఱ ప్రనంగ కథానాట్యింబు మాపన్నురలే పరవిన్ వైచు నొసంగులో యనుగనంచర్ ప్రాపెడింజాచితే”**

ఇంకొకచో ఆనాటి రంగమండపముల కేళికా ప్రదర్శనము సాగుచుండగ తశ్వీదర్శనాదిదృక్కులై ఏకెంచిన ప్రేషికుల అవిరకోత్సాహము తీరంగపుర వర్షమున ఇట్లు ప్రస్తావికము.

* చం. భా. చ. ٧ - 206

** „ ii - 99

“ఏషావేణ మృదంగసాదముల సువ్యిశ్చారుచున్మండప
స్తోంసుల్ ప్రాణియు పెట్టుచెక్కియును సచ్చోఽగేళికల్పాయైన
య్యోణిసేత్రలఁ జాట్టువారుకొని కంపే కాంచుచున్నారు గ్రామీణుల్”

ఈవ్యక్తాగతమగు ప్రవన్తకులనుబట్టి చంద్రభాసునికి ప్రద్యుమ్మునికోసు నారదునకు తుంబుచునితోను సంగీత విద్యాన్పుర్వయున్నట్లు అనుమానించుకి కాస్తూరమేశ్వర చంద్రభాసునకు ఆ విద్యార్థిసమునందు నారదతుంబురుల పచరించి వారిచున్నవనంది కృతార్థత్వమునందు కామసయున్నట్లు గోచరించును. అదే రీతిగ ఈ కరిగొప్పుల ఘలసకు తన సమకాలిక కవులైన డామెర్ల వేంగళ భూసాయని, మట్టి ఆసంతభూపాయని, చరిగొండ దర్శనార్యాని, సురథి మాధవ రాయని కావ్యాంకరికముగ నిక్షేపింపదగిన సంగీతపాటువమున మించవలెనవి ఆకాంశయు, గురుతుయ్యాలైన పెద్దన, భట్టుమాట్లఁ సంగీతపాండితిని ఆరాధించి ఆచరింపవరాయుననెకి ఆశయము ఉన్నట్లు ఈ చంద్రభాసు చరిత్రంపులోతుది తిడవి చూచిన వ్యక్తమగును.

పింగళి సూర్యాన్ని సంగీత కళాప్రపూర్వ

పింగళి సూర్యాన్ని కళాప్రార్థిదయ కథాసంవిధానము సంగీత కళాప్రపూర్వము. ఇందు కథాసాయికయగు కలభాషిటి నాయికుడగు మణికందరుడు వైజిక గాయకేళిరుడగు నారదునియొద్ద సంగీత విద్యాశ్ాసనము గావించుటయే కాక సారదుడును సాయికయుగూడ శ్రీకృష్ణుని అష్టమహిమలతో గానకళాచతుర్యైన ఖాంబవతీదేవియొద్ద సంగీత విద్యాశ్ాసనము గావించినారవి కథాగతమగు నొక కల్పనము గావించినాడు. ఆట్లయేద నారదుని గౌంపోయి శ్రీకృష్ణుడు తన నెతియగు ఖాంబవతి—

“గాన చాతరిఁ దామగడుఁ బ్రిఁడ యయ్యఁదుఁ
బురు మీఁడి మత్సురంబును జేసి
.... విద్యుసాధింతచని పోనినాడిది
యొదు నెవ్వుచు మున్నెఱుగ కుపికిఁ
గావున విశేషములు నీకుఁగలవి వరునఁ

దెలిసి నీనేర్చినట్లుల దిర్దుమనుచు” అవ్వగించినాడు. ఆట్లయేద సంతచ్ఛి గుచ్ఛతర బాధ్యతను స్వీకరించబోవు ఖాంబవతితనదైన సంగీతపాండితిని శ్రీకృష్ణవరమాత్మునకు మచ్చుతునకగా ఔపిండి.* ఆమె గానచాతరి పీణాను గతమై సంగీత శాస్త్రోద్ధరిత రీతిలో సొంగండినటి. ఇందశి సంగీత సాంకేతికములు ఇతిపూర్వము వివృతములే.

సూర్యాన్ని దేగాక కృతిపతిగూడ గానచకురుడగుటన విశేషము. విశ్వావసు తూబిదు నారదాంబనేయై భరతమాత్మంగ కోహల దత్తిం ప్రవృత్తి గాంధర్వకూరుల గౌరవన్నురఱ కారణ గాన మాధరీథరీఱో ప్రేణికబుధ క్రేణికుంగు వైశికుయను ... వరిజ్ఞేష్మించిన పథాస్తానమున నున్నారనుటవలన కృతితర్త సంగీతార్థిమానము వ్యక్తము.

* “ప్రీథిలో వరిగమవదచి న్యురంబుల - ప్రకించిత క్రతిక్రమము లేటేగి

టాగఫేదముల వర్ష్యముల బొలగించి . లయకాళ కుద్దినెంతయుదఱప్ప గ్రామ వివేషమూర్ఖున లేషుడ...” క. పూ. పి. 34.

కలాషిణి పాత్రచిత్రణమును గావించుబోకవి ఆయు—

“కీర్తన పాత్రచిత్ర మృదుగిత కొకుళల ప్రవీణతన

నర్తన నైపుణీ విలసనంబుల పెంపున నృత్యశూర్య” రిలో ప్రవర్ధ మానయుగమన్నటురం వర్ణించినాడు.

మటి స్వంభురు కలాషిణితో సంఖాషించిన తీరులోగూడ సంగీతకమే ప్రదానాంశమై భాసిలినది.* ఈ సంఖాషణమున గానవిద్యామహాత్మము ప్రపుతింపండి అది మౌత్సదాయకమనిగూడ వ్యక్తమైనది.**

కథారీతి పచ్చెమత్కుము నాచికాని రనవక్కాకమున పడిన నన్నిపేళములగు మాయారంభానం కూరిరాదురు వృత్తమున, ఒక్కచో అప్పరనల వనవిషారమున కవిదైన రాగవివేకము ప్రవ్యక్తము. ఇందు సంగీత నమయోచితముగు వనంక

* “కదవులముండియుఁ దవము నేయుఁగఁబూని

మణికంధరుడు పాటమూనియునికి

పుష్పాన శేదంఱనపనయింపుగ లేక

ప్రేగుచున్నవి నాదు పీసులిపురు

పీచె వాయింపుమో పెలది యింక్రైనదు

ప్రీగ విని పారణ నేయుగాని” ii - 55

“నీ వంగీత విళేషా

భ్యావము నవంముగ విష్టున

భ్యావక్కి తోడుఱుచు

పేవరక శకంపుమ్ల పేళయిందున” ii - 61

** “ఆ దేవున కెంతయుఁగ్రీయ

మై దురికవిసాళ హేతువగు ఏదియునియే

సారమున నామోక్త

పాదికన పీణయ ధరించి పాథునెపురున్” ii - 62

“ర్మిహాతి నమాత్యతో తోపు మీతురు పీజ

వర్షికంతిగాకేది యేమవి వాదింత” ii - 63

హిందోక రాగప్రస్తీ రాగప్రవర్తీ రాగ బుతువేశ నమంచితమై దోహదము
నొడగూర్చినది.* కలభాషిణితో మఱి స్తంబు నంగితకవిషయ వ్రస్తావనము
గావించినట్లే కలభాషిణితో అమెనష్ట్ ద్వారా వీణాసీనవ నహాచరుడు గాదగిన
వాదైన మఱికంధరుడుగూడ నంగితవిషయకముగనే నంభాషణమును పాగించి
నాదు. అతని స్వరూపవర్జనమునండాతడు వీణాయుతుడుగా చిత్రింపబడుడు
నవిళేషము.**

* చిగురాకుఁచోఁడి.... ....

“నను వలుకుపెంతయును హౌహాఁ తెలంగ
రహివనంత హిందో రాగకలిక
గానములు మీఱ భూషణ మమర
వచుర కాంతులు విహారించునవనరమున” iii - 18

** “బింధుర పీణా నహిత
స్ట్రుంధముతో రక్కుమాలికా ... జటా
బింధముతో నంత మఱి
కంధరుడచ్చుటీకి వచ్చే గంభీరగతినో” iii - 135

“మన పీణియు లడంచుకొని బ్రిమయించున్
.... దోనిపురు కలదె” iii - 139

“నంగితవిద్వా వ్రసంగంబునండై న
మముదలంతువో లేదో మనమునండు
దనుణారికే నొనర్చిన దండకంబున
ఎండైన మఱినెల యించితాక్కు
యవ్వుడు నారదుండవ్వుచవ్వురికివ
చ్చునొ రాడో ....
విడిచిపెట్టీకి వీణమై వేత్కులెల్ల”

ఈ ప్రభంధనునందు జంటగామన్న ప్రతి తెండు పాత్రాలో ఒక్కరిణి గాని ఇరువురికిగాని సంగీతాభిజ్ఞతనాడగూర్చుట విశేషము. కలభాషిణీ మజి కందరులు, నారదతుంబురులు, జాంటవతీ కృష్ణులు, ఆధినవకౌముదీ మధుర ఆలంబులు ఇట్టి జుఖులు. సుగ్రీవులీసులు జంటలో మజి ప్రంభంగు వరిజి చెందిన సిద్ధులు గానాభిమానమును ప్రకటించి కలభాషిణిని ఆక్రించినారు.

ఈక మజికందరుడు కళాహృద్యాదుగా కలభాషిణి మధురలాలనగా అవ తరించిన పిదవసాగిన కథలోకూడా గానామానవ్వర్ష సవతీన్నర్థకు దోహదము గావించుట గమనార్థము. ఇందు కళాహృద్యాదు ఆధినవ క్రిముదీ పీణానుగత గానము వినుచు మధురలాలననుగూడ అవీఁణు పుచ్చుకొని గానము గావింపుమని యొడుగును.

“అయిగుటయున్ విషంచి శమంచిత క్రంతి
ప్రకంండములకు జగతీకలేండ్ర
మామకవ్వుర వటిమ నమాసమగున్
కాదోయని యొడుశంక యొకటి జనించె”*

“నా వినియందులకేమి న్ను
భావ గతింటాడు మనిన భామిని గాన
ప్రాచీన్యముఁ జాపెను గడు.
నాపీణియ శ్రుతులగతులన ధరితములయగాన్”**

“విభుజవులా కంఠవ్వుర
వితవమునకు నేరుపునకు వెఱగొందేగదుం
క్రిభువన దుర్దభమిది యిని
యాఖినవ కౌముదియు మిగులనద్యుతమెయిందెన్”***

* క. పూ. vii - 192

** క. పూ. vii - 193

అప్పదు మేడినీనాథదు మదరతాలనను చూచి—

“నీ వాయించు విపంచికఁ

దేవపాయన్ దావి కొలాది డెలియుదమ”నగా ఆమె

“మత్వరోదీరఁ మెత్తికోనవు నీదుగఁలైప్పదు వీజలేడ” నినదట
ఈవిధముగ సూర్యాదు కథానుగతముగ ప్రస్తావించిన పీణా బ్రజత్కృప్ర
యుదలి స్వాయంతాధిక్యములనుబ్బి చూచిన ఈకవి పీణావాడన చతుయసో పీణా
ధ్వనశక్త్యజ్ఞానో అయియుండవలెనన తోచెదిని.

కొఫ్ఫార్లోదయేతి వృత్తము కవి స్వ్యకపోలకల్పిత మగుటవలన అందు
లోని ప్రతి అవంతర కథావిధానము నందునుగల నంగితప్రస్తావనము కవివటని
ఆపార నంగితాభిరుచికి, అతని నంగితశస్త్రాభిజ్ఞకు నికపోవలమైనది.

ఈ కవివరునిదే మఱియొక ప్రథంధము ప్రభావతీ ప్రద్యమ్ముము.
కథానుసారిగ ఈ కావ్యమునగూడ నంగితమునకు ప్రాధాన్యతయన్నది.
భద్రవటుని రూపులోనున్న ప్రద్యమ్ముడు వజ్రానాథుని పురికి మైటెక ....
ఇనాది లాట్యసాముగ్రి నహితముగ వెడలెను. ఆతడట ఈన నాట్యవాంగముతో
కలపి వజ్రానాథునకు వినోదముగల్పించ గంగావతరణాది లాటుకముల లాడినడట,*

* “పం విహితరంగ మంగళాచారుఁడగుచు

మరహితముగ మాయానాట్య సూత్రచార

వృత్తిగ్గెకావి శంకరదేయై యొనరె

బార్యరంగ ప్రవర్తన పొండుపదువ” ప్ర. ప్ర. iv - 96

“గాంధార ప్రముఖ క్రతికా గంధిరతారాంగనా

గందర్యంబ మన స్వనంబుతవిక్యాణంబ వాతాది నం

బంధి ప్యాన వరంవరా మహిమమున్ హదైక దిందిం దిమిం

బీంధోదిక్కు దిమిక్కిష్టభవమున్ దీపింపనా హర్షకన్”

ప్ర. ప్ర. గె - 98

అట్టియొవ ప్రవర్తిలన నంగికప్రస్తావనము తొర్ణుత్తికరితి. నమవ్యికమగుటయే కాక దృశ్యామయ అక్షామలినము గావించుట గమనార్థము. ఇట్టియోడ కవి వయదు నాట్యప్రయోగాదికములందు చతురుడని లేటపడుచున్నది.

ఈ నందర్భమునందీ కవి ఆను ప్రమాణులొపరించిన నంగికకమువందలి శాఖఫేదములను ప్రక్రియాఫేదములను వ్యక్తికరించి తన ఆపార నంగిక వైదుస్వమునే ప్రదర్శించినాడు. ఇందు నంగికమున క్లాసికలములగు శాఖములు, అక్యూంత సక్కత్వావ్రివ తికములగు మర్క్షణ కిశఫేదములు, ప్రబింద విశేషములు ఉండ ప్రస్తావికములు. దీపినిట్టి సూర్యార్థాని నంగికప్రతిష్ఠత్తి ప్రకపనవి చెప్పుటిలో అతిశయోక్తిలేదు.

“పరచి జం చతురు చావపుటోద్దీట
పట్టితాపుత్రక నంజ్లలమర
పెలయు చండికునమ విషమ శాఖప్రవు
త్తులునాగ్గి ప్రస్తావకలన వలనఁ
గఱగునా నా శాఖములు యథోక్తస్మార్థి
ఓరగునేలాది ప్రబిందచయము
ద త్తువర్షస్థాన ద త్తువాటర విరుద్ధాదికాంగ
విరుద్ధాదికాంగ విస్మృతణదనర

షైకి చతుర్మాదిక గితభేద
మఱదు రావములందు వ రితెనవియును
విధిం కళయనుగల రాక్కిటీయు లిక్
వలనదన్యాట్ట కర్కు ప్రవర్తనమున” ప్ర. ప్ర. iv - 99

“ఆ వనశాఖనందనుఁడు నంతరునాంది తగం బిథించి యిం
పావహిలయ బ్రిరోచనమునా ముఖముందనరాకనావ్యు ప్ర.
ప్రాచునల్సీ ముఖాడులగు నంధులు పాంగతఁచెంపు ఫీలగం
గావతరణాచి నాట్యములాడె ననేకములడ్చుతంబగన” ప్ర. ప్ర. iv - 100

ఎడపాటి ఎలన సృత్యసంగీత భావన

ఈ ఎల్లసకవి శ్రీంగారమ్మా ఇ చరిత్రమను కృష్ణరాయని కాలమననే రచించి ఏలనోదానినా రాజకవికి అంకితమీక చుండి కాళమంత్రి కడ్డనిని అంకితమచ్చెను. ఈ కాళమంత్రియు సంగీతకోవిదుడను విషయమను ఆతని సహవర్తనమే చాటుచున్నది.* సాహితిని పార్వత్యమన అసేఫుగావించి గీతిని అగ్రగణమన విలపుకొనినాడను కవివక్కు-ఇచే కృతిక త్రత్తోపాటు కృతిభర్త కూడ కమ అదరఱమన గీతిసాహిత్యిద్దరిమధ్య అహమహామికతో సృంగ రవణిచినాడనుసంగి కావ్యమన రూథికెక్కినుడి.

ఆందులకే ఆశ్వాసాదిలో మంగళావన వద్దుపై తుగడలోనే ఈ కవి రాగమ్ ధ్రాణకారోప్తికముగ త్రీ, లలిత, గాండిరాగములనుంచి కృతియంకటిని ఇట్టే రాగమయము గావింతునవి భాన చేసినాడనిపించుచున్నది.***:

ఈ కవి తాను సరస కవితాచటుడుడనని చెప్పుకొనినాడు. అతని కవితా చాతుర్యము సరసముగా నంగితరపనమంచితముగా విర్యోహింపబడుత ముద్దాపసామగ్రు వివయము. అందలి ఇతివ్యతిము శివమాహాత్మ్య ప్రతిపాదకమైసుమ్మాత గిర్యాఙ్ కవిచంద్రుడగు మల్లాణవి కథగ పండితారాధ్య చరిత్రమనసుభంకితము.

* “కవిగురు శేషవాక్గ్రం తాధిషులచీయ - నక్కపోశ్యయి
పొర్చుములఁ పెలగ
తండు సారదాదుల గెల్పుచూరిన - గాయికల్పగ శాగముల మెఱయ”
శ్రీ. మ. చ. i - 6

** “ಶ್ರೀಲಲಿತಂಬ ಪಾನುನಯ್ಯಸೀತಗುಣಂಬನು ಜಾರುಪಾದ

కోఱను గౌరి తండ్రి బడియటిన దంచు హసించుకంటదే
వేళని జార్జి కావునకు వేదుకపోవుతకాము తార్థముల్లో”
కృ. మ. చ. 1 - 1

ఈ కావ్యసాయక నహాజసొందర్య నమంచితయు గీతసాహితి పారీణయు శీలవతియునై వేళ్ళాకుల నంతవయగుట నవిశేషము. కథావాయుడగు మల్లా బుదును సాయకయగు పుష్పగంధియు నంగిత సాహిత్యశ్యామలనమున సహస్రాలగుట వలన కథాంతరితముగనే ఎల్లానార్యానకు గీతసాహితి ప్రత్యామున ప్రదర్శించుట కనువుచిక్కినది. మల్లా బుని మెప్పింప పుష్పగంధి గావించిన విర్యాభ్యామున నంగితసాట్చములే ప్రధానములై ఇట్లు భాసించినది.

“మొగవరి కట్టదు మొనవుకోలాటంబు
చొక్కుంపు ముదువులా చికిక్కటిల
దరువు బారబిదు దేశిబహుళరూప
ఒంధురగిత ప్రభంధ వితతి
వరున వద్దుదేశిబంగాళకంబు కంచి
కొరుతి కట్టడ చిందు కొత్తయుక్కాడు
వరుకురాముదు వీరభద్రుండు కల్యాచి
చొవదంబు నెకత్తాడి శద్గమాది

దేశి కుష్ఠాంగంబులయిందుఁ దీగఁటోఁడి
మటుతరంబుగ నిజపాద కటకయగుళి
కథిల పాత్రమ్ముదాను భొమ్ములగుచు ప్రేలఁ
బూన్నివహియింప పొగడంగ పుష్పగంధి”

“నథియు రేపును మావును సామునేయు
పగలు రేయును చదువునై ఇఱ్ఱినుండు
పెరియు నంగితసాహిత్య విర్యలందుఁ
గములోచన నిన్నీమగానెతింగే”*

* శ్ల. మ. చ. i - 3

ఈ వాళ్ళామ్మకియల వివరజము పుష్పగంధి అలయచందు గావించి శంగప్రవేశ శృంగారమున వివరించవచును.

ఇందు మెగవరి, క్రిష్ణద, కోలాటము, ఇక్కించే, చిందు, బహుధావము మున్నెను దేళుధ్వంగ నాట్యములు ప్రవస్తకములైనవి. ఈ నాట్య ప్రక్రియలు ఇతఃహర్వము నృత్యరత్నముల అభిరముల వివృతములే. నాట్యసంగిత పాశధను కేవలము పుష్పగంధియేక పుల్ల జుడు పుష్పగంధియుగూర్చి మాడి సహచరులై కావించినారవికూడ కవి ఇట్లు వివరించినాడు.

“స్వరమండలంబను జంత్రంబ నొకవేళ
వింపు మీఱంగ వాయించుచుండ్రు
కిస్మిర పీణయుఁగేళమై నొకవేళ
ముట్టి చూతురు ఇగనోక్కుహనముగ
పొంపుగా దండెయ క్రుతిగూర్చి యొకవేళ
మదములుఁ చిందులుఁ భాదుకొండ్రు
గిత్తప్రథందముల్ కేళ ఇక్కించేవంతు
లను కొండురొక వేళ మనములలర

నార్యహ స్టంబను జూ.... కావియును
మక్కువరలంగ రాణింతురొక్కువేళ
హంజరులను, ద్వీపదయను నమంజవముగ
చదువుకొను చుందురొకవేళ నరనలీల”*

ఈట స్వరమండలమును తంక్రిపాద్యమునుగూర్చిన ప్రస్తావన వినవచ్చి వది. ఈ స్వరమండలమునకు అంగేయుల ‘హర్ష’ అను వాద్యసునకు కొన్ని పీఠికల ఉన్నవందురు. దీని తంత్రంనే రాగమపారిగ అయి స్వరములకు మేళవింతురు. దీవివి క్రుతివాద్యముగ, రాగమపారిగ మేళవించి గానమునకను గతముగ ప్రొయించుచుండురు. ‘కిస్మిర, పీణ’ అను వాద్యములకూడ ఈ వద్యమున వేర్చేరుగా చెప్పినదినవి. నాయకా నాయకుల దండెలను క్రుతిగూర్చి కొన్ని వారవియు ను క్రమైనవి. దండెయుగా తంబురవంటి క్రుతివాద్యమును

కొవచ్చును. అలాపినియు, చాండాలికయు ఇటువంటివే. ఈ దండెనుగూర్చి కృష్ణరాయుచ తన ఆము క్రమాల్యదయుడు మాలదానరి కథలో ప్రస్తావించినాడు.

ఈక కథానుసారిగ ఒకచో నంగితావిర్మావమును పర్చింపవలసినచోట నంగితక తార్యక్రిక సమ్మగ విలననమునకుగూడ అవకాశమిట్లు లభించినది.

“ఆరి ... .

కలరవ హంవకేకరవ కాహాక ముర్రళమండి తద్వసుల్
చెంగగ గ్రాదు నర్తనము చేయుగఁబ్బోడి రంగవడ్లకర
వాలచిన నాట్యశాలనఁబోత్సుగఁబో బొదరింద్ల సొంపుననో”*

ఇట్లు వనంతాగమనముతోపాటు కథానాయకకు యోవనోదయమైనది, ఆమెకు కన్నెలేకము గాచింప నమకట్టినదామెకల్లి. కావున్ ఆమె,

“తోఱ వినికిన భవుమందట
నలికుంతల పుష్పగంధియాదెదు నసుచన
గలయుంగఁ బురములోవలఁ
మెంతుక చార్టించె దిళలు భోరునఁగలగనో”**

అప్పుడామె పిలుపున—

“సూఫికా మదురికా పావకాహాక ముఖ
తుండి కాశంభాది తూర్పువిదులు
తమరుక రుల్లికా రక్కుక మర్రళ
రులరీ రుంకార చతురములు
చిల్క పీకాపుంచి మత్కోకిల
ఖాదైవ కిన్నురలాతుఁటెకులు
మంటికా జయుపుంటికా క్రుమమన శాశ
నవ్వువద్యాది ప్రస్తార చఱులు

సథిలవాచాలినయ కశ్వకటనటుల
గాయుకుల నంకులు నాదిగాఁగలగు
మేళముల వారిఁగూడి నమేళ మొసఁగ
శంభుసగరిక వేంచేసి నంబ్రమమున** నన్నుద్దులై విలచిరట.

త్రుతులకు నింపుగా త్రుతికదంబముఁజేసి
లీలానా రావముల్ మేళవించి
మంద్ర మచ్యుమ తారమానంబులశరంగ
గమకించి నిథిల శాయుములు ముట్టి
పాదవాదవ కుద్ద సంకీర్తములు చూపి
వివిధ రాగంబుల వేళనెఱపి
యాహాత ప్రత్యాహాతాదుల సమకౌర్చు
స్తానమానంబులు నరణివిర్చు

తాళమడరంగ నర్థంబుఁ దప్పుతుండ
నాప్పిరంజీల్ రసములు నుప్పుతీల్
ఘరునలేర్పుడ నన్నింట వస్త్నెగలగు
జతుర గతులను పాఢంగ శంభునెదర్చ** విలచి పుష్టింజలులు ఇంచు
మూలాతుర్యములు నటించి....

“ఇందు ధరుండు మెచ్చుఁదరలేకు పుష్టమగంధి వల్పు వే
చ్చుండగు నృత్యముల్ మరజకాహాళ మర్దళదీండిమర్దుములు
గ్రంధుగ నెల్లావరలకుఁ గొతుకమీనుఁ బిధాంబుణద్వయం
బందెఱు గుల్లాగుల్లవ విటావఁ గుండెలు జుల్లాజుల్లనను***

* కృం. మ. చ. ii - 62

** కృ. మ. చ.

*** కృ. మ. చ. ii 63 4

“చారణ చాగడ చర్చరీ ఐహారూప
 దండ లాసాదిక భాండికములు
 కందుక కోలాటిక నాట్యతానవి....
 ప్రేరణ కుండలీ ప్రేక్షణములు
 శూళముల్ తుపుడక తుద్దపద్ధతి చిత్ర
 పద్ధతిషున దేశ పద్ధతులను
 కైలోట లంటక కరణైక తాటికో
 లాసాది గిత హాల్లినకములు
 నాదిగాగలు నృత్యక సృత్యైక ముఖ్య
 నాట్యవిధములు మాచించినయి మెలర్వ
 ఇనుల తెల్ల ను లోచనోత్సవముగాఁగ
 నాదెనా యిందుముటి కొనియాడె జగము”***

ఈ వర్ణములలో నంగీతక తొర్యక్రిక సమగ్ర వ్యోరూపమే ఈరూపముగ బిపూరూప నృత్యమును పరిపాని. పుష్పగంధి గావించిన రంగ్ప్రవేశ వృక్షమున తత, ఘన, నుషిరానాట్యదాది నకల విధవాద్యములగు వాపిక, మథురిక, కాహాక, తుండిక, శంఱ, తమరుక, రుల్లిక, తఱ్గుళ, ముర్ళళ, రులరి, తుంఁకార, చిత్రమీఇ, విపంచి, మతకోకిల, కిష్మర, ఘంట, జయిమంట, ఘన తాళ, స్తుపద్యాది వాద్యములన్నియు ఒక్కపరి ఆ సట్టువాంగమున వాద్య వమ్మేకినమునొంది మొరపినవి. ఈవాద్య ధ్వనమంకయు ప్రవర్తికమైన విదు గీతమారంభమైనది. గానమునకు ప్రాణభూతము త్రుతి. ఆ త్రుతిని త్రుతులగు మేదముల కే ఇంపుగోఱపున్నట్టు పారుగూర్చిరట. ఇట “సాముద్దాదిదంగితం వంజ్గ్రాహ వికామహా” అను నంగీతరత్నాకర మాక్తి స్ఫురింపదగినది. ఇక త్రుతిని త్రుతికదంబముగగూర్చి మంద్రమధ్యతారమానములలో ఆరావములను మేళవించిరట. అనగా మంద్రములో క్రింది పద్ధతమును, మద్యస్తాయిలో వంచ మమును, శారాప్సాయిలో పైపుర్వమును ముట్టెహాచియుందురు. ఆపద్ధతి ఆనాడే

కాదు ఈనాదుకూడ ప్రతి సంగీత సభాప్రారంభమున గాయకుల సాహా సాహాసా వట్టి క్రతి చూచుకొని వాడ్యములను తదనుగతముయగ క్రతి చేసికొనడి రితిగ సేటికిని సాగుచునేయున్నది.

పిదవ నట్లువాంగమువాయ గమకములను వలికించి నిఖిల లాయములను ప్యారస్టానములను న్యూ శించిరవికూడ కవి అవినాదు.* ఆ పిదవ వివిధరాగముల వేళలెఱపి అనగ ఆయావేళల ననునరించి పాదదగిన ఆలాపములనుగూడ వారు గావించిరట.

ఆ పిదవ వారు ఆహత ప్రత్యాహాకాషమల ననునరించినట్లుగాకూడ ప్రస్తా వించబడినది.** అనగా ఆహత, అనాహత, సమగ్రహములగు గీతాంగపు తెత్తుకోయనకు సంబంధించిన తాళదళ ప్రమాణములలో ఒక్కటియుగు గ్రహప్రాణరీతిని అనుకొనవలయిను. అనగా న్యారస్టానమును, తాళ మానమును వావినరజీని విల్చి నిర్వ్యహించుట అక్కుడ జరిగినదని తెలుసుకొన నగును. కావుననే గానము “తాళమడరంగ ఆఫ్టంబు తమ్మకుండ” ప్రవర్తితమై యొప్పి భావోద్గీవకమైన సంగీతరీతి అంచంచిల్లినదనినాదు కవి. ఇంత శాస్త్రోక్తరీతిలో నిర్వ్యహింపబడిన ఆగానమున ఆసాంతముగ రసములువ్యతిలి వరువలేర్పారి అన్నింట వన్నెగిలిగిదనుడలో ఆతిశయోక్తి ఏమన్నది? ఇట్లా గాయకుల చతురగతిని పాడినపిదవ ఆపుష్టగంధి శంఖానెదుచునిల్చి పుష్టాంజలి యొవగుటలో నాట్యము ప్రారంభమైనది. అఖిల దేవతలకు అపరుతోద పుష్టాంజలియొనగి నాట్యమును ప్రారంభించుటయనునడి దేశ్యనాట్యవద్దతి.***

* రాగవేళావిర్భూతయము — చూ. ప్రోథకవి ముల్లన. ష.

“అధవక్ష్యమీహ....వరరాత్రోదిన్ దిన్”

** తాళదళ ప్రాణముల వివరణము — చూ. ‘చరిగొండ ధర్మన్న’ ష.

“గీతాతేక్య తీక .....”

*** చూ. త్రీనాథక్షారాటరీతి. షట -

“కేనవిచ్ఛి త్రవద్యన.... పుష్టాంజలి రితి పుటుము”

పుష్పాంజలి నొనగు దేశవద్దతిని జాలూవనేనాని నృత్యరత్నావాయిందు వివరించి నాడు. దేశిచెద్యావిశారదులు పుట్టెలముతో పుష్పాంజలి గావింపదెనవచిరిగాన దీనికి లోకవ్యవహరమున పుష్పాంజలి యమపేరు బౌవచారికముగ ఆన్వేర్తి మైనదట. ఇట్లు పుష్పాంజలిలోనిగన పిదవ ఆనాయిక ముతిబాధుర్వయములు అనగా వ్రతమమున పుష్పాంజలిల్లుచ్చుతీర్థాలో స్తాపకస్తీతిలోనిలిచి అంజలించెన పిదవముల మందు మాదహసమునుచిందించి కనులనుత్రివ్యాఘ నేత్రాభినయనము గావించుచు పెదన కదలించుచు గ్రివాశంగముచు అభినయించుట గావించినది ఆచి శైలిసి కొనదగును. ఇట్లే వద్దతినేటికిని నాట్యప్రారంభమున వట్టవరాంద్రు గావించుచునే యున్నాయి. ఇట్లే సుకుమారలాస్య ప్రభేదములగు ముతికాభినయనాడుల మగించిన పిదవ తతమన ఆన్వద వాద్యములు ఒక్కపరి భోరున మొరపినదట. అప్పుడా పుష్పగంధి ఇందుధరుండు షెచ్చుతీర్థాలో మాహేతు రూపరించ శాందవరీతిలో వదంబుణ ద్వయమందన్న అంచెలు ఘలుఘలుమన నృత్యము గావించినదఱ.

అటుపిమ్మెట అపుష్పగంధి ప్రదర్శించిన నాట్యహేమాకములలో ప్రక్రియా వైవిధ్యము ప్రకటించునది. ఆనాడు వాడుకలోనున్న నాట్యవైవిధములనిచ్చించిన

* ఈనృత్యములలో కోల్లాతినర్తనము, ప్రేరజీ, ప్రేషణములు ప్రా. అం.క.నం.ప్ర. థా - 1 నాచనసోముని నాట్యవినోదమున వివరింపబడినది. పుట. 157 - 161. థాండిక, కండుక, దండలాస్యములు పినపిరశ్రద్ధువి నంగికశ్రద్ధకలో వివృతములు థా. 1 ప్రా.అం.క.నం.ప్ర.

ఇక చారణనృత్యము :

“నానామ ప్రాపమధురాన్ దోహాకాన్ రసనిర్ఘరాన్
రషోచితేన రాగేజ గాయింతో దేశకాకుథిః

వాద్యవి కరజ్ఞః వక్రధవైః (శీథూ) కృతో తర్మాః

ఉర్ధ్వతోః పాదవిస్యవైః క్రమైరపి భూషితైః

హస్తాశ్యాం బహుభంగిథిః తాపైః చందవనోహారైః

యుక్తిహారాస్యై దేకియాః చరక్షాః లలితోద్గుర్తమ్

తీయైకై దంతరీమాజాం పల్లుపైరవగుంపితాః

నృత్యంతి మందలావుత్స్య తక్కస్యాక్త చారణన రసమ్

పు.ర. vii - 135 - 138 థా. చిందునృత్య వివరణము. 11 పు

ఇట ఎల్లనార్యదు అనుబవసాక్షికముగా నుట్టంకించియుండును. కాని వానిలో కాన్ని నేడు వాడుకలో కానబడనందున వాని నామముతే ఆంతుళిట్టకున్నవి. వీవిలో నువ్వసిద్ధములైన బారజ, బహురూప, దండలాక్ష, బాండిక, కందుక, కోలాట, ప్రేరణి, కుండల, ప్రేతసీకల లక్షణములు సృతరక్కావర్ణాది గ్రంథములలోనున్నవి. వీవిలో అచ్చుకమ్మలో, లేకక్వమాదములో అసుకాన

ఆరథమఱువ నృత్యము :

ఒహూరూపన్య లోకయ్య తత్త్వద్రూప వ్రదర్శనాత్
వేష చేష్టిక భాషాభిః ఒహూరూపం నిరూప్యతే
నర్య (చివ - చిది) రహదేంం.... మవగము (ప్రకల్పకః)
రంజకోమంజా వాగ్యగీక్షకంయః కైవారకోవిదః
సురేణో రసికో రూపభాణనం భావతో యువ
ః (పాయవేనెనితంవో) నాత్యచో నాతివామనః
పంస్కుతాదిము భాషాసు నానాదోర్చువసువ
దక్షః నదన్యతాభిజ్ఞః రిలవాన విషిక్తక్రమః
అతుజేషాంకర గ్రాహే ప్రస్తావోవిక పారకః
స్వ తుల్యాను చరైర్యకో చుండిక త్యక్తు మూర్ఖజః
మధురద్యువి శారీరో ఒహూరూపి విగద్యకే
గుహైరేభిః యతాత్మివా మతా ముండన వరితై :
ప్రతివిధాలినయే నార్యం లోకధర్మమునేయమా
సాత్మ్ర్యకేన వరిక్తక్తం హవభావైరలంకృతము
ద్వి చతుర్భురజాపాద సంజీవాలినయాంచికము
ప్రధమం ప్రవిశేత పాత్రం సకలా లోర్యనంయుకం
వార్య ప్రవ త్రితై : (పాత్రాలై) నృత్యరపి మనోహరము
నృవ వంతేన వా లోకప్రపిద్ధ చరితేన వా
యస్మాట్య (పక్షికం) ఉ పాటక చతుర్భుర్యదత్త కృతిమము
అత్యంత గ్రామ్యబాషాధ్యమచిష్టం యత్ నభావదాము
.... 3 యచ్చ ఒహూరూపం న తన్నతము”

దగినవి రెండుర్నవి.. అవి చాగడ, దండలాసకములు. పీనికి దగ్గరివైన పచుమలున్న నాట్యవద్దతులు సృత్తారాణవియిందు కలవు. చాగడకు బయలు చావడగ, దండలాసకమునకు బదులు దండలాసకముగ గోచరించుచున్నవి. ఆశే నాట్యతానమును నాట్యరాసకమని యినుకొనపచ్చును. ఇందలి చర్చరీసూళములను నవి గీతప్రభంద భేదములు. చర్చరీ నాట్యవినోదమన్నదికూడ వేఱగానున్నది. ఇక తద్వవద్దతి, చిత్రవద్దతి, మనదేశ్యవద్దతులు, మారీదేశవద్దతులు కలగుటగు శ్రీసాఖని కడ్డాటాటివలె ప్రవర్తిలిన నాట్యవభేదములై యూధవచ్చును. ఇట్టివి ఆదిగాగులు ముఖ్యాసాంస్కృతి విధములను ఆపచ్చగంధి ప్రదర్శించి నథానదులను మెక్కించినదట. ఇవికాక ఎల్లనకు ఆముత్తానాటకములుకూడ కొన్ని తెలిసియుండును. వానినన్నిటిని పేరేర వచునన చెప్పమేడు. చెప్పినవానిలో కొన్ని వివరాలమునకు అవకాశము లేకుండయున్నవి.

ప్రతమాక్యానమున పుచ్చగంధి నాట్యసాధదనగా నేర్చినవి .... మొగ, వరి కట్టద మొనవు చుట్టుగును, బారటదు, కొరుతిపుపూకజ, హార్లీనక ప్రక్రియల స్వరూప న్యథావమంతు వట్టుటలేదు. ఈ హార్లానకమును శ్రీసాఖరు కూడ తీమేశ్వర పురాణమున న్యరించినాడు. పీనికో కొన్నిఉటిని మాత్రమే నేడు వాడుక గోన్నువానికి దగ్గరగా ఊహించుటకు అనువగువడుచున్నది. ఆ ఊహా ఇదమిత్తమని నిర్ణయింప వరమార్థమని చెప్పేము చిక్కు, దయవు, బంగాళకము, కంచి, వరశురాముడు, పీరభద్రుడు, కల్యాణి, చౌపదము, ఎకత్తా, తైలాట, అంబిక కరణాదికములట్టివి. పీనికో చిక్కుణియునది యక్కిణి, జక్కిణి, చిత్రిణియని జక్కుల పురందులాడెదు నాట్యవభేదములైయుండును. ఇక దయవు అనునది నేబి హరికథారచనమున గానటదెడి దఱవనుదావిక ఆద్యమగు నాట్యసంగీత రూపమైయుండవచ్చును. బంగాళకంటిను దానిని వుగ దేశాయాక మగు నాట్యవభేదరీతిగా ఊహించుటకమున్నది. కంచియునది శఖిశ దేశవు కట్టుఖాటుతోకూడిన నాట్యరీతిగావచ్చును. కొరియుకాడనుది దక్షిణాంధ్ర సాహిత్యమున గానటదు కొరవంతి నాట్యవక్రియ ఏమో! వరశురాముడు పీర భద్రుడు అనునవి ఆనాట్యసుందరి పురువవేషములు ధరించినటించిన తాండ్ర ప్రభేదములు గావచ్చుచు. కల్యాణి చౌపదము కల్యాణి రాగమునగూర్చిన

నాటకు చరణమల పదరీతియుగు చతువ్వది (పదబోధ) త్వైయుండవచ్చును. ఎకబోధియునది ఉద్ద్రోహాద్యవములను రెండింటిని పాడి ఆశోగద్యవముల రెండింటిని గానముచేసి నమాష్టము చేయవలని ప్రథంధప్రకియ యాది. ఏక శాఖావస్తీతివలన *దేసకి (దేశికు ప్రాకృతిభాషా రూపము) ఎకబోధి - అను నామమతలిగినదూరు. ఇక కైలాటమునది కోల్పాట సృత్తుతథేదముగావచ్చును.* లంబకమునునదిగూడ ప్రతంభకమును నామాంతరముగఱ ప్రథంధవిశేషమే.**

ఉద్ద్రోహమును శాశరపీతముగ రాగాలావనమువలె పాడి ద్యువ ప్రానోద్ద్రోహమై పిదవ ప్రథమోద్ద్రోహములోని మాతువును అన్యాధాతు బింధము వలె పాదవలెను. ఇందు భాగలంభము, లంభవదము, అనులంభము, ఉపలంభము, అనాశోగము విలంభము అను ప్రథేదములు ఎనిమిది రీతులలోనున్నావి. ఇది తారావిషాతికి చెందినది.

కరుణప్రథంధము : ఇది స్వరూప్యము, పాట పూర్వకము, బింధాదిముము, పదార్థము, తేనార్దుము, బిరుదాదిముము, చిత్రార్థము, మిళకరణము అని యావి ఎనిమిది విధములు. ఉద్ద్రోహాద్యవములు సాంగ్రదసరిద్దములు రాన శాశమున ధృతలయయిందు ఇది నడుచును. ఈ నాట్యప్రథేదములన్నీంటిని పేరొక్కసుఖమిట్టి ఎల్లార్థునిదైన సృత్యసంగీతప్రజ్ఞమున కవగతమగుచున్నది.

ఎల్లాసాయ్యదు ఈగ్రగంధమును శృంగారమ్మైఁ చరిత్రమనినాటుకాన ఏక ప్రథమోవస్తీకైకై కొన్నియైదల కామకాంతి ప్రవనంగముల గావింలినాడు. కావి ఒక చోట మాక్రము సురతమును శాండవముగ నుత్యేర్చించి తప్రీతిని నాట్యప్రక్రియవలె తానే ప్రయోకటమైనట్లు ప్రకటించినాడు. కావి ఇట నస్సెచోదుడు గావించిన తట్టి వర్షమే న్యూరింపదసినదైనది.***

* దేశికు ప్రాకృత భాషారూపము.

* కోల్పాట నర్తన వివరణము. చూ. చాచనసోమున నాట్యవినోదము పా. 1. పుట - 157

** ఏకబోధి, కరణ, లంబ ప్రతంభకముల వివరణములకు ఆదారము తృ రజసీ కాంతరావుగారి అంధ్ర వాగ్దేయకార చరిత్రము పు. 63 - 64.

*** ప్రా.అం క.నం.ప్ర భా - 1. “నస్సెచోదుడు” పు. 70.

“కరమణి కంకణ క్యాఱము
 కంకరపంటులు తాంచి కొనము
 కరమణి కింకిణిధ్వని వ
 దశ్వయు నూపురరావ మింపుగ
 మరతసఫీన తాండ్రవము
 జూచి మయండమనొణ్జ ప్రేయుపెన
 దహవన వేణి విషువునను
 దార్మక్తపె నాట్యపు భొమ్ముయోయునన్న”

ఆది శృంగార మల్లి ఇచరిత్రమణి వరన శృంగారము లొచ్చినలాదినట్టు రచితము కావలెనుగాన ఏకద్రష్టివకమై సంగీత తౌర్యత్రిక సమగ్రస్వరూపము ఎల్లి యొదల ఎల్లి నార్యాని రచనలో భాసించినది. ఈ కవివరుని నాట్యసంగీత భావన రాగరంజితమై రషోదీపితమైనది.

చిందు నృత్యమీ :

శాంచ్ఛందాసుగ్రేః పాత్రుర్వతి ప్రహరజాదితిః
 కరణం కరోపేతైః పాద్యవక్త్రిథవై స్వహ
 శాంద్రలిత పాఖ్యాంగ్రేః దార్మితిః గతితిస్తహ
 శ్రేష్ఠః ద్రవిడ దేశియైః క్లాపైః తప్పకు రీతితిః
 గిథ్రాధినయిపేతైః ద్విపదైః లింత నంజ్ఞకైః
 ప్రయోగ్రేశ్వరీతిః కిత్త ప్రచురైః మలభై ర్ఘృపుః
 సృత్యయై ప్రమదాయైత మహేషాః నవయోవనాః
 మ కలానువి తన్యంత్యః వహ్యర్థధైయునోహరము .
 చింత నృత్యమితి ప్రోక్తమిదం ద్రవిడ వల్లభమ్”

దామల్ల వెంగళ భూపాలుని తౌర్యల్రిత్క ప్రజ్జ

కాళహాస్తి ప్రభు వరంవరలోనివాడై బిహుశ్యాచరిత్ర రచయిత్యైన ఈకవి తన ప్రంబంధాక్యసాంతగద్యలలో ఈను నరన సంగీతసాహిత్య నకల కొవిషక్తి నమ్మార్థిత విద్యుత్కువిరక్తిదఱక వీక్షణదనని చెప్పికొవినాదు. ఈను చెప్పికొనినమూల దబ్బరగాటుడ కావ్యంతికముగ సంగీతాదిక కొపైలక్ష్య మును ప్రదర్శించినాడు. ఈకు సాహిత్యక్కుతసొహిత్యాదై నరనసంగీత సహృదయైదై తన తౌర్యల్రిత్కరీతిని కావ్యరచనమున ఇష్టమేవతా స్తుతినుండి గ్రంథాంతము వఱకును ప్రదర్శించునేయున్నాదు. ప్రప్రతమముననున్న మంగళాచరణ పద్యమును శ్రీరాగాంచితముగావిట్లు కూర్చునాదు.

“శ్రీమహామీ తనూభవాకబర భూపీమంక సీతాలలర
తి ముక్తామణి పేరి విత్తువకు జ్యోత్స్థిత్యుకాంక కాంకిచ్చుటా
భూమంబంబియిఁట్టు తక్కు నుమఁణాపుల్చుచు శ్రీరామఁడి
దామల్లాస్వయం వేంకటాది విటునిన ధన్యత్కుగాఁజేయతన”*

ఆ ఏదవ గౌరీస్తుతియందు రాగముద్రాంలోప్సితముగా సింధు గౌరి రాగము నిక్షేపించి రాగములికనే యట్లు గూర్చినాదు.

“అపురినదీ నమేత కమలావ్త భవాయచి శితభూధరో
త్రమ రమణేయిలిలంబదద్యుతి వైశారి వెల్లిరీనిపై
నమరిన సింధురాజ తనయాదిప దీపిక దీ పీముఖున
రమణవి యద్దదేహమున రంజిలగారి కుథంబలీవుతన”**

ఇక చతురాస్యువి స్తుతించుటయందును, వాణిముతియందును తసుగల విషావాదసాభియచిని సాహితీ నరనక్యములో మేళవించి ఆవాణీ శ్రిశ్యాణీల అన్యోన్యోన్యో దాంపత్యాశీలనమునకే ఒక చక్కని ఊహాచిత్రమును సంగీతసహ-

* ల. చ i - 1

** ల. చ. i - 4

కృతితో విరిగించినాడు. చిత్రకారుడై తన “నన్నవ నంగితసాహిత్య సకల కళావిభషణ” విషయమునకు సార్థకమునొఫగూర్చి కొనసారు.

“వాణిపాణి వివంచికాకల కలక్కుణ్ణు ప్రికిం జొక్కు వా
క్కాప్రిజెండె పీఇ కాయకుడ విభ్రాంతి న్నుఖాచొ త్తి బ్రి
హ్యుచీ హానముగొంచి కచ్చపి నమాఖ్యండావిష్టై ప్రాయు గి
ర్మాజిశ్చేయప్పుడు ప్రోచు వేంకటనృవ ప్రవ్యుమ్ము నెల్లవ్యుదున్”*

“అగముట్టెవ్వు వివంచి మీటికివి నీ నంగితసాహిత్యము
లొప్పగడ నేర్చునె యొక్కురుండు కలినంబు ల్రత్పరి పాకము
ల్రగ్గాండొక్కుంత యొఱుంగ నేర్చునము బ్రిహ్యుచీఁఁ నర్మాత్తిక
న్నుగుచుంబయ్యుదు జక్కుఁ డెక్కుకొను వీణాపాణిఁహార్ధిరచెదన”**
తనకుగల పంగితక్కుఁకి చందురునకుగూడ ప్రకర్షించి ఒక నన్నిపేశమును
నగరవరణనమునందు ఇట్లుగూర్చినాడు.

“నగరీ శింధుభావదూ మధురగాన శ్రీద్రవద్రక్షుసా
రగణంబాత్మ శిలా గృహంబవియ గిర్యాఁ తత్వాన్వర్తిం
దుగ్ధపాతో గతుడెంచుడైందవ శిలాతోయంబగాద స్నేరించి
గి గటించున్నరిగూడుమే తనదు చక్కుంబాడున కొన్నమ్మలన్”***

అంతటికోనాగక ఈనంగిత నరవహ్వుదయుడు ఉపేంద్రుని అంతపురి
రఘువ్యమునిట్లు చిత్రికరించి దానిపీరింగ రాగమయు గావించినాడు. ముని
వరచుయకూడా శ్రీకృష్ణపుచ్ఛి ఉషణాపీణాకళావాంచనన్ను దోయిని ఈపొంతురని
శైలాపుచ్ఛ తన భావవలో శ్రీహరివిలానమునిట్లు చిత్రించినాడు.

* ఒ. చ. 1 - 5

** , , 1 - 6

*** , , 1 - 84

“పీశావాద్యము గద్యవద్య కవితా విద్యావినోదాబు క
ల్యాణి కన్నడ పారానీ ముఖముఖాలాపంబులా నద్దక
ల్యాణి భూత విచిత్రతాస్వయము ప్రశంసాయింభోదు హస్యమజుల్
క్రాణంఖావ మురాపహోరి హారియుద్యానోర్ధ్వ నుండిం దగనీ”*

ఈక వత్స్రాక్షాస్వయమున ప్రశ్నాతమైన పెండ్లి వేదుకలో ఈ సరస సంగీత
సాహాత్య సకలకళా విచాషణానుకు తగినంత అవకాశము లభించేనచె. తొర్కుత్రిక
ప్రఘాశణాయత సంరంభముతో ప్రహృష్టండమే విండిబోయినది.

“ఎంజామర.... బిరుదులన్ బ్రహ్మండమున్నించగన
భక్తునిసాద భేరిహాడుక్కా పటహచ్చటాపటు ద్వయనులు న
ష్టక్కాహాళ కారవములు దిక్కాండము ప్రక్కాలించె దిక్కార
మున్నే”**

రథరంగధియదైన శారాజకవి ప్రచోదనాయత ప్రచండభేరీ భాంకార
రవములనేగాక ఆలనాసంయుతమైన లలనా గానముండలి చొముపులనుగూప
శాగుగా నెతిగినవాదనుటకు ఈవద్యము తార్కాణము.

“జవరాంద్రుగారోకతెగా యివిషించినట్టైక కంఠిచే
నవమైక యింత వత్తుమను సామఃయానలయాన సాభిముల్
దవళరచుర్ గనండమకు దైవత యోవతమీదు తోదుగా
దవళము వాడిరిద్దఱు నుఢాకర వించిముట్టి శిఖాపుఱల్”***

ఇట పెండ్లిలో ధవళము పాడుటయను దేశిక గానరీతిని వ్యక్తముచేయుటు
యుగశగితిని గానము చేయునపుడు ఇయవురి కంతముయ సమక్కతలో మేళవింవ
శాంతి ఒకరే పాడుచుస్నారన్న క్రాణతిని ప్రవళసులమును కల్గించవలెనను సంగీత

* క. చ. ii - 73

** , , iv - 82

*** , , iv - 78

కాత్ప్రాయయమును వెంగళభూపాయాలు నంగిత సరసహృదయుడై వ్యక్తము చేయు చున్నారు.

“ఆ కల్యాణంబన గో

రి కల్యాణంబుల రఘు హరింభోగదీరినా

నా కల్యాణయ కోకిల

కాకల్యాణ వదకుపక్కము ద్వయులన్”* వచారించుచు మత్తెదుపుల
పాదిన రఘురామ, గౌరి, లష్ట్మి కల్యాణగోకిలము పాదినతీరును వ్యక్తికరించి
కల్యాణము వేదుకలను మగించినారు.

ఇక వంచమాక్యాసము వెంగళనాథుకు అశీష్టకళయైన నాట్యవినోదమును
ప్రవృత్తము గావించుటకో సంప్రుదైనది. మణిమంజరి యున్నాక నరక్త
నాట్యము : తివర్ణించుటలో వెంగళ భూపాయాలు తన నాట్యకళాఖిజతనుకటిని
ప్రదర్శించినారు.

“తెం జీగురుటాకు వదవించిదుచు వాదవద కంజ మదసీల మఱలం
ఊలుకుఁ గెంఘురీ

పింకి గొమనూపురము మంజల రుక్మం రుక్మలకుం శౌరోగ్రాజుమవరంకి
చిఱుగంచి

రంకిలెదు పేంటల వయంజఱచి మంజలకర శించిత రుఱంరుజల పుంజి
గసుపింవన

లంజెల శిరోమణియెనుంచెలఁగు లోకటకపుంజరీ తప్పనమణి మంజరి
నటింజెస్”**

“అంకి యెంకే దీర్ఘికాననంక వసంత పికాన లాపికా

పతి మఱంగుఁగోరి మఱవయైలకోరి గతింధుఁఱిన న

వేయవడే డళమంటి తక చిల్కుడకోవ సయంబరేశయు

నైక కొముఁంపు పొంపెనఁగ కిత్తరి పాదరపంఱ కైవడిన”***

* ద. చ. iv - 97

** „ v - 69

*** „ v - 70

“ఇనుడుత తత్త్వత్తుటిన దిక్కుట ధిక్కుట తిక్కుటో తరుం
ఃగ ఃగ రుక్కు రుక్కు కిం రుంకిం యుంచులతాంగి రంగముం
వగఁ తొరణాటైకై మొరఁఁదబుగదవై వతక్కుదోధ్యక
న్నిగముఁదెంచుకొన్న రతనేత్క మహాగ్రోగ మామంతసన్”*

“అర్ధాఖినయివేళ నంగరేణ రూది
గల్లగిల్ల విశాతి గానికోషు
కడకట్టఁదు తత్కార గారవము
మొరయుగడెంచుచో ముద్దుఁబుతు
లయగఱ కాముచోటి లాస్య హావప్రాంగి
యాదిగూడిన చోటి యందగింపు
ఃథి యెత్తికాలుచో జతగన్న పొదలిక
తీరు మానముచోటి తేఁపొంషు
శాంతఁగమువారి సీరుగాఁగరఁచి వైచె
నమ్మినమ్మాట్యపాట నంబుండనిమ్ము
పాట . లామోద మొకపాటఁఱపాద
మాటకమ్మరో ప్రొటుమన తేఁలొకై”**

“చరణానుచిత వాద్యమురటి నెఱ్ఱుఁగఁణాచు
వాల్యాపు మరుతూపు వాఁదిదిద్ది
దెక్కియుటంచ ధాత్రికఁ జావువద మాత
ఎత వైపుకుండైన నెదకుఁగోర”***

* భ..చ..ఁ .. 71

** .. ఁ .. 73

*** .. ఁ .. 74

“వదవాక్య దృక్కూర్వ బహోభినయ లీలఁ
 దముఁచియైటయొగుఁగ క్రమముంచ
 కదలనో కదలదో నుదతి పుట్టాలమే
 శపురంచు బ్రిదచూడిగై కపుఁగలింవ
 కేలొళయ కాబీకానద గళితల
 లత తాణసానొల్ల లత్కు పొల
 దన్నుజ జకం కైంకర్య ....”*

ఈట వేంగళ భూపాటదు నాట్యశాత్తు వేత్కగానేగాక నాట్యప్రయోక్తగ
 నరన సమంచిత నాద్యాభినయ రిరంసువుగ గోచరించుచున్న మణిమంజరి నాట్య
 ప్రదర్శనమును విర్యహించినారు. తన యాస్తాసమున తానుగాంచిన వివిధ నాట్య
 ప్రదర్శనములయందలి నిగుసుదేర్చి మణిమంజరి నాట్యముగుర్చి ఇట
 ప్రదర్శించి కృతార్థుడినారు కవి. ఈ నాట్యాభినయాభినందనమును తన
 మాటలలోగాక ఆనాటి సామాజికుల ప్రశంసా వరంవరలలోగూర్చి నాట్యసన్ని
 వేళమును రసానంద పారవళ్లాపావితము గావించినాడు. దానికి పద్యము
 కార్యాంశము.

“విలచిన నిల్చుఁడెల్ల గణసీయము చూపిన చూపులన్నియుం
 దోలకరి మించులించుక మనుం దశకిచ్చగఁఱాచు చూడిగైయుం
 గఱవల కోరికోం కడకట్టను మెల్లపైయొతు శబ్దము
 వ్యం జగణ్ణే పాత్ర తలవంపని మెచ్చిరి శాఙలచ్చెలిన”**

ఈటా నుండరి నాట్యమును మెచ్చిన సభికులలో ఒక వైశ్వయ్యయువకుడు
 అమెను కామించి తన దవమంతయు అమెకు ధారశోయుటకు నన్ను ద్వుడైనారు.
 అతచాయంటికేగుగా అమె ఆకచిముందు వీఇ వాయించినదట. ఈ వీఇవర్షనలో
 వేంగళ భూపాటవి నాటీకి ఇప్పుటి వీఇ న్యూవమునకు దగ్గరగా వరిషిచిందిన
 పీథార్టిక వ్యక్తము.

*

“కవచ మేఱంగు కొప్పనగకాయిల కాయిల కొప్ప దండముం తొప్పుదు దండమట్లు రహింజువిన మేరుతు మేరుపుంబలెం దస్సని మెట్ల మెఱ్లకొకదారిగ నేర్చురు శిల్ప తంత్రయం బైవుగ రాని వీణిదన చేతికిదమ్ముడు తెచ్చియచ్చినను”

“కోమటే చూడగాంత యొకకొంత వదంభోక కొంత వల్ల విం తొమెర వస్తుచూపి గురుచెంతకు పీణియఁఁర్చీ కీవిపా కే మహిషాలకుండెఱుగునే యని వైత్యుని కాస్కుగన్నాన నేయమఱుగాంచి యమ్ముఁచిలావేయని చేచిని విల్చినంకటను”

ఇట్లు పెంగళ భూపాలదు నన్ని వేళగతముగ కౌర్యత్రిక ప్రభును ప్రదర్శించిన రీతినిట్లే ఈతనికి గితవార్యములకన్న సృత్యముపైని మత్కున ఎత్కువయని భావింపక తప్పదు. రాష్ట్రాన ఈకవి నంగిక నరసహృదయుడవి వాద్యప్రియుడని సాట్యాఫినోదకల్పిత మూనసోల్లాసుషచి బహుళ్యచరిత్రము చాటుచున్నాడి.

ముట్ల అనంత భూపాలుని సంగీతపరచితి

దామర్ వేంకట భూపాలునక స్థావరణ్యది కళావిలసనములందు ప్రతి నృతీగా విలచిన సమకాలికుడు ముట్ల అనంత భూపాలుడు. ఈతడు అలయనిర్మాణాదిక శిల్పకళాపృష్ఠలో వేంగళ భూపాలుని మించినను కావ్యవిరాగ్రం దశక కయిందును సంగీతాదిక కళావిలాన వ్యక్తికరఱమునందును దామర్ భూపాలుని మించలేదు. ఇతని కత్తల్ని విజయమున ఒకటి రెండు సంగీతప్రపంతులన్నుని. అవియును యదాలాపముగ, అలవోకగా దొరలినవి మూర్జవే అని పెప్ప వచ్చును. ప్రదమాశ్వమున తనసుగురించిన ఆస్థానుల భావనలను వ్యక్తికరించు నందర్శమున—

“కచుణాగరిష్టులు కమలాత్మణుదనియును
వీరాగ్రగణ్యులు విజయుదనియు

....

శోగనంవన్నులు పురుహూతుదనియు
వైటీకాగే సదుల్యాణి యనియు

.... - ....

....

నెనరుగొనియుదగుగా బురం బుండునేమై
దయయు శార్యంఱ సీగి వక్ష్యవ్రతంబ
విభవ సంగీతపాండిక్య విష్ణురక్తి
లనఁగ దనరుగుహారుదనంక విభుండు”* అని చెప్పుకావినాడు. కావి ఆ సంగీతపాండితిని కావ్యమునందెచ్చుటను ఓహ యనునట్లు ప్రదర్శించలేదు.

కథసాగిన విదవ రంగకాయి రంగధామమునుజేరిన తథపేళలో దివిషకోత్త
భవితేతంచినపుడు వనమయ్యారము—

“అ త్తరిని దివ్యమురణానకుల ధింధిం
ది తీమికిఁ జి తము దేలనల నృత్తా
య తమగు మెచ్చునకు నష్టరలతోదన
బొత్తగలపెన నృప తపోవనమయాదుల్”* అమచు అనాహత సంగీత
రీతిని ప్రస్తావించినాడేగాని అవకాశమును వినియోగించుకొని తన సంగీత
పాండిత్యమును ప్రవర్తితము గావింపలేదు. అట్లే మఱియుక్కుచో

“త్రీమద్ద్రీంగ విషువునూనిత ఇరక్కుంగారుడా రాజయో
ధ్యమార్గంబున వచ్చే దుండధి మృదంగారావముం గాహక
గ్రామారావము దిక్కుఢుంగ జనికారావం సేవింప రం
దో మంచోడక వచ్చే రంగవతి యంచుద్దండ్రమై”** అమచు.
రంగసాతసేవాధుల అపోవినించు సందర్శమున ప్రవ త్రిలిన పద్మమున సుషీరావద్దు
వాద్య గ్రామారావమునుగూర్చి ప్రస్తావించినాడేగాని అట్లావిని తన సంగీతపాండితీ
సహకృతిలో సమన్వయింప యత్నించసేలేదు.

ఇంకాకచో రంగభాష విర్మాజపందర్శమున ఆమరకిల్పిచార్యుదు ఒక
ప్రదక్షిణవిధినుభయ నాట్యంబుల మేళంబులకుఁ జంద్రాలయనిచి నాడనినాడేకావి
చాట్యప్రదర్శనా వైవిధ్యమును మాత్రము పెల్లించలేదు. అలవోకగ—

“బలియుఁగ ముదైల కాళము
వెలగగ వాజము మెరయ పేవాఁశం
గెలఁతుల కొమ్ముల కొమ్ముల
కొంకమను క్రండుగ్రిందు కోఫెలయిందున్”***

ఈ మాటలను వరికి ఆస్యాని అంగరంగవైభవము దెలిపినాడు.
మయికనో సారదమోవిని నుకుమారుడు కలపికాని వరామర్చించి పవ్వి వేళమువ
ఆమహార్షి చేతివిపంచీలకనండుకొని ఆతనిని—

* క. వి. i — 218

** „ ii — 5

*** „ ii — 16

“తివిచి చూడలేదె గవిననయెన్నుండు
నొళవు దుమ్ము గప్పియొవ్వుడాగి
తంత్రులూడి విననేదన మొండెనిదియేమి
మహాతియనయువికి మోనిచంద్రో”*

ఆని తుకలప్రవర్షము గావించినాడనాడు. సంగీతపాండితీ విశేషప్రాంక డగుసీకవి రజరంగధికరైన బహుకార్యవ్యవహర్తులైన క్రాంకపియగుల వలన తన సంగీతపాధనకుగూడ అట్టిసితనే ప్రవర్తించుకొని స్వీయానుతవ సంపాది పుట్టమునిట చిక్రించినాడెమో ఆనిపించుచున్నది. కాపుననే కొన్నిసాట్లు గావించిన అవిరథ సంగీతపాధనాంతరము ఆధ్యాత్మిక మణచిన వైచికుని చేతివీఖాపుకి ఇట సామమగ వ్యక్తికరింపవినిదేహో! తియవతియందలి గోవిందరాజప్పామి ఆలయ విర్మాణమునీ మణి ఆసంకటూపాటదే గావించినారు.** అట నిర్మింపబడిన ఈ ఆలయినిర్మాక ప్రతిమలలో ఒకదానియందీతదు వీఖాదారియై గోవరించుటానుభట్టి ఈతదు వైచికుడని వీఖానాదామగతమగు గానమునకు మర్గశానాద నహక్కుతని ఈతడభిమానించునని అలవోకగా ఆనిన మాటలనుఱట్టి భావింపవచ్చును. ఈ కవివరుని సంగీతపాండితీ అంతర్ముహితమై ఒదిగియుండి కావ్యముఖమున ఒహిరకము కాకుండుట విచారణీయము.

* క. వి. ii - 46

** ఈ విషయము నాకెరింగించినపాటు మాగురుదేవి ప్రముఖ చరిత్ర వరికోదకూరాయ కుమారి జా. వై. వద్దావకి MA. Ph.D. గారు, (Principal K.V.R. Govt. College Kurnool).

కావవిభుని మల్లారెడ్డి నంగితరీతి

ఈ మల్లారెడ్డి వట్టక్రవర్తి చరిత్రా ప్రబంధ నిర్మాత. ఈతడు నంగిక వరిజ్ఞానమును వీణావాదనా పటుత్వము కలిగినవాదసి కావ్యాంతశిల సంగీక ప్రవక్తులపుటటి నిర్పయించుట కసువున్నది. ఈ వట్టక్రవర్తి చరిత్రమును సుజనరంజనీ ముద్రాక్రషాలవారు వేర్యుఱగా అఱగురు రాజులకథలను 1899 లోనే ముద్రించినారు కాబోలి. అందు హరికృంద్రుని చరిత్ర వలమహారాజు చరిత్రములు క్రిమిద్వష్టములై కొంతగమ్మక్రమే లభ్యములైనవి. ప్రదమాళ్యము అవశారిక మున్నగునవి లభ్యములయిన ఎదల మత్తింతగసితని సంగీకవరితినను శిలించుట కవకాశముండెడిది.

హరికినంతలో గావించిన వరికోచనలో హరిశ్చరద్దునిగాదలో మతంగ కన్యాలు ప్రదర్శించిన నంగికాతుంపు విన్నాజము ఈతని సంగీకాతు పాండితిక తార్కాణమై నిఱచియున్నది.

“జీవాఁ బొండించి జిగిచేసి తంత్రులు,

శ్రుతుల కనురజన నంగకిగూర్చి
పేశయ చరికించి యాలాపములకును

శాయగా సారెలు పేశవించి
ముప్పుచి రెండ్రాగముల్ వాని మ్యక్రముల్
తఫ్ఫేదముల్ నమస్తము నెఱింగి
నరిగమవదని యన్నంళా న్యరంబుల
అంత్ర గ్రాము కొక్కుచాయదనరు

ఓహు చూడాది గీత్కుపబంధ తత్తులు
నఱ తిథాంకుర ములరీతి సైపుణముల
రంగు వినఁగ రాలు గరగంగ వట్టి
ప్రూకు లిగురింపఁణాడి రమ్ముగు వలపురు”*

---

* ఇందుకొన్ని యేదల పద్యసంఖ్యాదికములు కీట దస్తములు. ఈ ప్రతులు నెల్లారు పురమందిర గ్రంథాలయమున కీరపితిలో లభ్యములు

ఇందు వీణావాదన వైటరితోపాటు రాగరాగిటీలశిఖములు వేణువేళల గీత ప్రాంతాదులుగు ప్రక్రియలు స్కృతింపబడుతున్నటిట్టి ఈకవికి నంగితకాత్మమతాసున్న వరిచితి వ్యక్తము. ఆపిదప సాగిన కాంకొపురీవర్జనమున ప్రవృత్తమైన ఈసేనమున ఈకవి రాగవివేకస్వాంతుడై రాగముద్రాలంకార నహకృతికాన్ని రాగసామములయించుట ప్రకంసార్వము.

“మహితయై కాంభోజి మాలికా విస్మారి

నంలిత బాహురవ్వుత్ర పటలి

దైజవరాఇ స్వరదేవ్ద ఫోషార్వటి

కాంకొగరు ధూపగంధపాఇ

భాసుర తీరాగ వంచవాద్య ద్వావి

భూరి ఘంటారవ స్వీట విరూఢి

యతులిక నీరాజనాథి రామక్రియ

ప్రకట మోహన వృషభద్వజింఛ

నదుచుఁ జీత్రంబైన.... సహరహంజు

కుష్మణంబైన రాగబోగోక్షువములు

వింపురకు కొత్తుచున్న విశ్వేశరునగరు

శేరి దండ్రప్రశామముల్ చేపి వించి”*

ఈక కాంభోజి, లలిత, ద్విజవరాఇ, తీరాగ, ఘంటారవ, రామక్రియ మోహన మున్నగు రాగములు ప్రస్తావ ప్రస్తుతములైనికి వ్యాపివచ్చినవి.

.... ఆ ఏదవ చతుర్థాచ్ఛాసమున వలమహారాజు కథలభ్యమైనది. ఇందు వసంత వేర్పమున వంగితమునకవకాళము లభించినది.

“ఆగినంబు నర త్వరంగ వార్యధ్వనముల్చైణగా
వలయ గ్రామ మరున్ను టండు పులయేన మాకందవాచీన్ లక్ష
ఎల నల్మాంగ నాట్యము ల్పయవస్తుల్లాపించి పైవై చెదద
దీపిల సతోగ్రహక తారహారములు లీవిన మాదవుండెం తయున్”*

అట్టియెద “నాదుంగొమ్మల పాండురఘుదము రాన్యయముకోడుల్ని
నాయటి గాద్యు దుండుగపు మన్నెదు” అపుడు చిత్తములకు మత్తుగొంచ్చ ఆచిన
మత్తానులు పాదుచున్న సమయమున ఒక పాండువనపాటని విధంబున జన
పాటని కడకేతెంచి ఉద్యానవిహారమును చేయరమ్మని ఇట్లాహ్యవించినాడల.

“ఆరామాఖిరాను విశేషంబు కలకంత నాదమేదురంబు; కలహాంసయాన
విరాజమానంబును మదాశ్యన్యేక గీతవినోదంబును” గావున “మున్నెనిరి
జన్మజనకమే కంబంచు” ఈవలుకుఱడులలో దొరలిన కలకంత కలహాంసములను
వదములు రాగనామములను అగుట గమనార్థము.

ఇందు వీణావాదన వైతిరితోపాటు రాగరాగిణీలక్షణములు వేళావేళల గిత ప్రథంధాదులుగు ప్రక్రియలు న్నరింపబడుటనుబట్టి శశికవికి సంగీతకొత్తముతో నున్న పరిచితి వ్యక్తము. ఆపిదప సాగిన కాశికాపురీవర్ణనమున ప్రవృత్తమైన శశినమున శశికవి రాగవివేకస్వ్యంతుడై రాగముద్రాలంకార సహకృతికో
కొన్ని రాగసామములయించుట ప్రశంసార్థము.

“మహాతమై కాంభోజి మాలికా విష్ణువి

నలలిక బామరచ్ఛిత్ర వటలి

ద్విజపారాణి స్వరద్వేద ఖొషార్పటి

కాశికాగరు ధూవగంధపాణి

భాసుర త్రీరాగ శంచవాద్య ధ్వని .

శూరి ఘంటారవ న్నట నిరూపి

యతులిత సీరాజనాభి రామక్రియ

ప్రకట మోహన వృషభద్వంట

నదుచుఁ జిత్రంభైన.... నహారహంటు

కుఱ్యయంబైన రాగభోగోత్సవములు

వింపుదకు కొత్తుచున్న విక్షేపరునగరు

శీరి దండ్రవ్రణముల్లి చేని విలచి”*

ఈక కాంభోజి, లలిత, ద్విజపారాణి, త్రీరాగ, ఘంటారవ, రామక్రియ
మోహన మున్నగు రాగములు ప్రస్తాను ప్రవృత్తములుగా వద్దాంకరితములై
విషిత్తున్నానని.

ఆ విదవ చతుర్భ్యానమున నలమహారాజు కథలభ్యమైనది. ఇందు వసంత
వేద్ధనమున పూర్గితమునకవకాళము లభించినది.

“అఖిగానంబ పర ప్రరంగ వార్యధ్యానముల్చీఱగా .

వలయ గ్రామ మరున్ను టుండు మలయిన మాకండవాటిన ఐ

రాల నల్పాంగ నాట్యము ల్పిలవస్తూపీంచి షైవై చెదఁద

దీపిల నతిసోగ్రాక తారహారములు తీవిన మాధవుండెం తయన్”*

అట్టియెడ “నాధుంగామ్మల పాండురచ్చదము రాన్యయములోధుర్చి నాదట గార్పు దుండుగపు మన్మేధు” అప్పుడు చిత్తములకు మత్తుగొల్పు ఆచిన మత్తాశులు పాండుచన్ను పమయమున ఒక పాండువనపాటుని విధంబున జన పాటుని కడకేశెంచి ఉద్యానవిహారమును చేయరమ్మని ఇట్లాహ్యానించినాడట.

“అరామాథిరాను విశేషంబు కలకంత నాదమేదురంబు; కలహంనమొన విరాజమానంబును మదాశ్యాన్యేక గితినోదంబు” గావున “మున్నెవిరి జన్మజనకమే కంటంచు” ఈవలటకిడులలో దొరలిన కలకంత కలహంనములను పదములు రాగనామములను ఆగుట గమనార్థ ము.

ఈక భోజభూషాలి గావించిన విలాసాది విశేషములలో రంభాద్యవ్యర్త కామిసీ నాట్యారామణీయకంబులకు వియ్యంబులగు వారాంగనా విచిత్ర కార్యక్రికా వధానంబులో నారదతుంబురు గానధికాగ్రరులగు గానవిశేషంబును ప్రవర్తిణి నవట.** ఇక నలదమయింతుల కేళిగృహము కూడ యాకాయిక వాశాహక వల్లకినంగిత భంగితరంగిత యిగుట విశేషము.*** ప్రాతఃకాలమున నలదమ యూతులకు పేయకొఱువులపాఠు చందర్మములోకూడ సంగికము రాగాంవితమై ప్రవర్తిణి కవిదై న రాగవివేకమునకే ఆర్మ్మాణమగుచున్నది.

“ఫూపాలాధిష మేలు కొమ్ముపుచు నేర్చుల్చీఱగాఁ కాశకు

య్యాపాలాది దినాదిరాగముల వింపుల్చీంపగాఁశాద నా

క్షైవక్రేష్టుండులేచి కేర్పె కుచియై కాలోయిచిక ప్రక్రియల్”****

* ఘ. చ. iv - 15

** ఘ. చ. v - 73

*** ఘ. చ. v - 82

**** ఘ. చ. v - 87

దమయింతి తన బ్రాహ్మిష్ట్యరుడైన నయనతు—

“ఒక కొప్పి దినములు ప్రకట వీణాగాన

తాన మానములు జీతములుగఱచి

వంచి వలపెంచుకొనే” నవి* వ్యుటించుటలో కవికగల వీణావాదనాభియచ
కాళమాన ప్రతల్పునారిధంనయే యట ధ్వనించిదనుకొన వచ్చును.... మొత్తము
మీద దౌరికిషయతపణకు ఈ పట్టప్రతివర్తి చరిత్రమునుబట్టి మల్లారెడ్డి సంగీతకార్య
కోవిడుషచి వీణావాదనాభియచి కలవాడని విర్మయించుటకు తగినంత అవకాశ
మున్ను ది.

ప్రోథకవి మల్లన నుదృత గానసాధన

ప్రోథకవి మల్లనార్యవిరచితము ఏకాడకిమాహాత్మ్యము. దీనిని 1862 లో అది విద్యావిలాన ముద్రాశరూలవాటు ముద్రించిరి. ఇది బహు పురాతన త్రవుతి యగుటవలవ ఉత్సవమై ప్రధమాఖ్యాపాంత ఘన్యంతముల నుండియున్నది మాత్రమే లభ్యమైనది ఈ గ్రంథము దై వాంకితము. కృతిథ.ర్త డాక్షేరామ లీపేళ్వుడు. ఈ థిమనాథేళ్వురేళ్వుర స్వామిమూర్తి శ్రీసాథకవి స్వర్వభోముని ఇలవేట్టగాన ఆస్వామికి కృతినాపంగిన ఈ మల్లనార్యని వాణిలోకూడ శ్రీనాథవిటాచి ఎడనెడ గోచరించుచున్నది.

“కరుణే విరచిత నవీనతరగానకొనరన నవలాస్య తేజిపరమానందునకున అతి మహాత్మవ నమయుప్రమాజన వార్యమానవటు మురజ థిమింధిమి మేఘునాదన రిత నమదమయూరునకున”*

ఈ ఘన్యంతమున తదుణీవిరచిత నవీన గానకా లాస్యకేళియందు మారి దేశిరీతులకు మద్యేమారమున నడచు కర్కాట నృత్యరీతి గోచరముకాగా దావికసు వైన ప్రమాజన వాద్యమానవటు మురజ థిమింధిమి ధ్వనముగూడ అసుగత మగుటలో గీతపాద్య నృత్యత్రయా స్వరూపమే యొక్కాడో జర్నల మొనగినది.

ఆక కథాముగతముగ సాగిన రుక్కాంగదుని కొలవుతీరులో “కవి గాయ కార్థిమాగద వంపుళోళికమ్”ని ఆతని పురమున లాగాతిశయ వికారము గాయతు అందే గోచరించునని వర్ణితము.** ఆట్టే యక్కాంగద ప్రభునివలచి వలపింపనే తెంచిన చతురానముని నిఱపుత్రియైన మోహివీ వ్యోయసామర్థ్యము నంగితప్రభావ ప్రభావికమగుట గీతిక విషయవకాక నెత్తిన్నది.

“పీకారపంచుచే వేడ్చుల నిగుంచిచి

మధురగా నంబుల మర్మములగ (అచి)

....

* ఏ. మూ. i - పుట - 5

** „ i - పుట - 8

వటు తరమగు మద్దీశాస్యుట ఘథురవం

బుచెపుల బోకిన మాత్రన....

ఏట రాయుడై నగావిషుట దాసుఁదు గాఁడె

“రెందు ఘడియల లోనన.... ...”* అని జగనోళ్మాహిని వంక
గించినదట. పిదవ “నా మోహినీ కన్య తనచేతిరత్న వివంచి మొయించు
షడ్ మద్యమ వంచువ్యర్థంబున ననేక రాగతాళ సంకీర్తనమున** సూచాది***
గీతము భాదుచుండె”నట.

ఆమె పాడిన సూచాది గీతములలో సంకీర్తనములలో రాగతాళ వైవిధ్య
మును ప్రదర్శించినదనుట గమనియుము. ఇట ప్రక్రియ వైవిధ్యమునేగాక ఆమె
గానప్రదర్శనమున ప్రతివైచిత్రివిగూడ గంపచర్చుచు మంద్రమున షడ్తుతిని
మద్యమమున మద్యమత్తుతిని అతితారమున వంచుప్రతివిగూడ అధారము
గావించుకొవి పాదుటవలన ఆగానము అత్యంతసాధనా ప్రయుక్తము, అనితర
పాద్యమునసుటవలన ప్రశంఖసార్వ మగుచు మల్లనార్యుని ప్రతిజ్ఞానమునకు
నికపోవలమగుచున్నది.

* వి. మా. గి. పు - 33

** సంకీర్తనము : సుతికీర్తన అని నేడు విలువలడుచున్న సంగిత
రచనకు అన్న మాచార్యులనాదు వదనమి సంకీర్తనమని వాడుక.

“పదముల య్యద్మమ వల్లవి

వదలక యన్నిటికి నేక వాక్యతచేతన

గురిగ్రుచ్చివస్తు కగులై

వదము తగిన మరియు మరియు వల్లవియుమురును” సంకీర్త
నతత్వమి. తాక్కపాకచిన్నన

*** సూచాదిగీతము : సూచాది త్రివిధః తుద్దమిత్రసాలగభేదతః -
అ.... క్రమతః తేపాం.... కృష్ణభాథుణా”’ నం. రా.

“అష్టుపాత్కదైర్యుక్తం అద్యం అపైర్యుక్తం
వ్యరంగైప్రగాయంతి గితమిత్యాధియశే”

“.... వీషించి వక్కోరుహంఱ గదియ
 రత్నవల్లకి నిలిపి ప్రయత్నమలర
 తంత్రులు నూనెచేరగ బిగించి కీళా
 పొందించి పారెలు పొండువడచి
 నరిగమవదని స్వరప్త భేదనం
 గతుంకు లక్ష్మీలక్ష్మిము లెటింగి
 మంద్రమధ్యమతార మదురిమ క్రతుత్త
 గరిమత్తీ పురుషరాగము తెలిపి
 ఖావసం కిర్ణివేశ వీషించి
 జంత్ర గ్రామశాక్షు సరటేదనర

వీంజ ప్రొయించి వరివరి విధములందు
 నాలకులసేపి మృదురీతి నాలపించి
 యమ్ముతహారి ప్రకారంబులతిశయల్లఁ
 బాదె నమ్మిపాసీ కాంకశవువి ప్రొల”*

“శంకరువి కుద్దసాగళ నంకీర్ణ పుతులయ్యావసారజలీలన్న, వీంజదండుము
 మిగుర్పుగ రామను నదువదియునాగ్గ రాగంబులు నప్రాణములైన త్రంపగా
 నేఱంబులు నొగియునమ్మగేక్కణ పాదె”ను.**

ఈ పన్నివేశమున మల్లనార్యయ గాయకరేగాక వీంజవదనారీతిలి ఎత్తగాన
 వాడని తోచుక్కుది. తంత్రులను బిగించి వీంజకుకుతిచేయవలెనని అప్పదు
 కైలమునట పొందించువద్దతి నేడునున్నది. ఇక తీవ్రాని పొండువరచి పారెలు
 చింగుట నాలివీంజకు అవవరముగాని నేటి వీంజకక్కురలేదు. ఇక కరువాతి
 పాదములలో నం... కేతిక వదములకొన్ని చినపల్నినది. నప్పునర
 పంపాకముబట్టి ఏక్కుపర ప్రస్తారముమ మూర్ఖునలను శాపములను వింగదించుట
 నంగికాప్రాణికరికమగునాక గాప్పుప్రక్రియ. కీవైకై మూర్ఖున శాపుకూట

* ఎ. మా.

** దు iii - పు. 48

శాసదిక ప్రకరణమని సంగీతశాస్త్రములందు ఒక ప్రత్యేక ప్రకరణమున్నది. అది ఈనాటి నంగితవిదులకే ఆర్థముగానిగందరగోళము గానధానినిటి వివరించుట అనావశ్యము. ఇక మంద్రమధ్యము తారములనెరుగుట వానికవాంతరములను అను మంద్ర అతిశారములను వంచవిధస్తాయి భేదములను గ్రహించుట యినునది గూడ నంగితశాస్త్ర విదితప్రక్రియలే. ఈ నాదభేదములు ద్వారించతి క్రతులు న్యూరణాతి స్థీతులకు మూలములైనవి. న్యూరములు ఆయస్థానములలో చించి గావార్షములగుటలోనే జాతులు. జాతులనుండి రాగములు, ఆరాగములలో కుద్దచ్ఛయాలగ (సాగళ) నంకీర్జరాగములు వాని ఆవంతర భేదములైన నంపూర్ణ పాడవ ఔడవ రాగరీతులేర్పుదినవి ఒక్కొక్క రాగమునకొక్కొక్క వద్దలలో సత్తన్యర విశేషములందలి స్థాపమైవిద్యమును పురన్యురించుకొనిన న్యూరములు ప్రయుక్తములగును. ఆ న్యూరస్థానములు షడ్జము, కుద్దబుషఫము చతుక్కురితి బుషతము, పాధారణ గాంధారము, అంతరగాంధారము, కుద్ద మర్యాదము, ప్రతిమధ్యము, వంచము, కుద్దదేవతము, చతుక్కురితి దైవతము, కైకినిపాదము, కాకలినిపాదము అను న్యూరములలోనే ఏదోయేక రీతికి చెందిన స్వీరములు ఆయారాగలక్షణములనుబల్టీ ఏడుగనో ఆరుగనో బదుగనో ప్రయుక్తములగును. ఇవిగాక ఘట్టమైతి బుషఫ చ్యుతవంచమాదిక ఏక్కులి న్యూరములు క్యాచిక్కుములుగా ప్రయుక్తములగును నాట రాగమున మట్టుకి బుషఫము వనంతరాగమున చ్యుతవంచము ఈషత్పున్నష్టముగ విన వచ్చుట ఒక ప్రాక్కెళ్ళకర. ఇట్లు రాగరీతుల రూపుదిద్దుకొనిన పిదవ ఆద్యములను పటగితశాస్త్రములలోవిషి తీషుంపుంపునక రాగములవి. ఆ పిమ్ముట విశంతిరాగ శేఖములని విన క్రములైనవి. తరజాబాయ్యలు చెప్పిన అద్యములగు ఈ తీషుంపుంపునకానములను. రాగశాస చింతామజియందు పోలూరి గోవిందమాత్యదు సించ చెపరించేయాడు. తురాగతశ చింతామజి శెఱగున రచితమైన ఏకైకమగు పెరగితశాస్త్ర విష్ణుయకముగా వద్దుసరచించ.

ఈ పోలూరి గోవిందమాత్యదు రాగములకు లింగవివక్ష తెల్పినాడు.

వావికి బార్యాత ద్రుత వంధానామగత కుటుంబినభ్యరీతి భరతాచారోఽ్యవ ఇం
హితము * దీని నాధారము గావించుకొని గోవిండామూక్యదు మెలయించినరీతి
యాది.

* ప్రియే మైప్పుఱువ రాగంబులు త్రీరాగ

ములు నవుంసకరాగములు నెఱింగ

వలయును వివింతు వచునతో వినవయ్యు

త్రీ రవి రాగ భూపాలరాగ

ములము త్రీరాగంబు ముశ్మిన రాగంబు

వల మంజిరసామరాగ వనంతరాగ

మాళవరాగ బంగాళక రాగము

నాట రాగంబుననంగవిట్లు

పురుష రాగముతెనిమిది బోస్సగియందు

నచుచు భరతుష్ణైన మహాత్ములందు” రా. కా. చిం. 47 - 151.

“అట్లి పురుషరాగంబులకు త్రీరాగంబు లెవ్వియ్యునిన

మేఘరంజి కురుతి మేఘదేవప్రకియ

ముగురుబై రవి రాగమునకు వతులు

మటియు బిలాహరి మలహరి జాతియు

భామయ ముగురు భూపాలమునకు

దేవగాంధారియు దిక్కమైప్పు బిలహరి

పావేరి త్రీరాగ జాతులరయు

లినబ్బించు దేశాంకి అలితము బీండియు

రమణులు పలమంజరమున నెప్పదు

కుద్ద రామక్రియాత్ముము కుద్దజుము

ఖనవరాలియు మంగళక్కై కియనఁ

గాంకఁలు ముగురు కుద్దవనంజమునకు

రామభూపాల ఇగదేక రమ్యకిల” రా. కా. చిం. 47 - 153.

ఇంతటి నంగికశాత్రుచోదిత వివరకొపేక్కలైన వలుకుచిదులను ఒకటి
రెండు పద్యములలో చిమిడించిన కవి మల్లన ప్రోథకవియేగాక ప్రోథిమాథక
మానసఃదగు నంగికశాత్రుజ్ఞదుగుడ సగుచున్నాడు. ఈకవి పైని చెప్పినవేగశ
భావసంకీర్తి వేళావేళలను గూర్చి వలికిన వలుకుచిదులకూడ వివరకార్థములే ఆ
రాగముఱకొన్ని వేళావేళలనుబ్బి గేయార్చు ములగుట కాకుండుటకూడ విపాశ
మైనది.

“దన్యాసియు, ముఖారితగు మాళవ శ్రీయు
మాళవ గోళకు సువిదలిటు
నెనమంద్రు పురుషుల నెన్న నాక్కారి
ముయ్యార్చు లెనయుకతన
అభవజ్యమి హే... తాత కాలరాగాను క్రమాత్
దేశాంకీ దేవగంధారి భాంకీ ధన్యాసి మురువాః॥
దేవక్రియాచ బంగాళగారి భూపాలవివచః॥
న్యాన్యారైళ్ ప్రవర్తంతే ప్రోతః కాలే దినేదినే॥
కురంకి సాహూః ఘంటారావ రామక్రియా తథా
ఓలహారీ మంహారీ ముఖారీ యమునా తథా
రేగు ప్రీతిరవకైవ వర్తంతే సంగమేదినే
మేఘరంకి చ సారంగా భల్లాతీ మద్యమావతీ
దేశి నీరాణించైవ తథా మంగళదేశికా
త్రీరాగళ్వతుః మద్యహేన్న వర్తంతేను
మోహవాచైవ కల్యాణి కావే మూర్జరికా తథా
కంకరాభరతా హరీణ్ వనంకళ్వరేదినే
నారాయణేచ హిందోః సౌరాష్టుకోది రాఘవి
తీవరాఇవంతు ఉనే నీమాళవ వ్యథా
ప్రవర్తంతే లలితా చక్రదైవచ
కంఠోణి సావేరి బేగళ తథా

ఆ పిదవ మోహినీ కన్యక కుఢ్చసాళగ వంకిర్చ రాగరీతులలో ఆరతుల అసగా అలవ్తులు విర్యహించుట ప్రస్తావింపబడినది. వావితోపాటు ప్లకలయ ప్రసారణలీలను లయాత్మికతను నిర్వహించినట్లుకూడ ఉత్కమైనది కాళదళ ప్రాణములలోని షడంగములను ద్రుత, అముద్రుత, లఘు, ప్లకకాకపాదములలో వివియవి. దీనినిగూర్చిన వివరణ యాంతకముందు చరికొండ భర్తునార్యుని నంగీకభిజ్జకనుగూర్చి వివరించినపుదు చెప్పులడినది. ఇక ఈపాదములలో చివరిచియును అయివదినాగారాగంబులు నంప్రాణములై న్యూంచుట అనుబిలయకునడి

పూర్వరాత్రో ప్రవర్తంతే పున్నాగో నాటకాదయే

గుండక్రియా మనోహారీ తథమంగళ తైళికి

కేదార్యహిర్య సామేర్యః లంగాళో శోఽికా తథ

వితేరాగః ప్రవర్తంతే మధ్యరాత్రో దినేదినే

శోగినీ చిత్రహేశ చ కట్టాట సూరటా తతా

మంబరి చ ప్రవర్తంతే పరరాత్రో దినేదినే"

నం. వి. ద. రా. వ. iv - 287 - 88.

"రాగమేళములలో రహితక్కు మొదటిదై

యాముఖారి మేళమవర నవల

మాళవ గౌళక మేళమనఁగ త్రీ

రాగమేళంబు సారంగసాట

మేళము హిందోళ మేళము కుద్దరా

మక్రియా మేళంబు మఱయు నవల

దేళాక్షి మేళంబు దిన్నుని కన్వాడ

గౌళమేళంబును మనకఁగాంచు

కుద్ద నాటయు మేళమై సొంగుమీఱు

నాహారీ మేళమనఁగఁ ఔల్యాండునిటు

మేళన కకంబు విలసిల్లు మీనరముగ

శారికొదార్య రామథూపాంపర్య" రా. తా. చిం. న్య - 4.

అంత్రి - నన్నెవోదుదు ప్రా. అం. క. నం. ప్ర. షు.

ఇంతటి నంగికశాత్రువోదిత వివరణాపేత్తలైన పలుకుటులను ఒకటి
రెండు పద్యములలో చిమిడించిన కవి మల్లన ప్రౌఢకవియేగాక ప్రౌఢిమాధవ
మానసుదగు నంగికశాత్రుజ్ఞాదుగుడ సగుచున్నాదు. ఈకవి వైని చెప్పినవేగాక
భావనంకీర్ష వేశావేశలనుగూర్చి వలికిన పలుకుటులుకూడ వివరణార్థములే ఆ
రాగములకొన్ని వేశావేశలనుబ్బి గేయూర్చి ములగుట కాకుండుటకూడ విహిత
మైనది.

“ధన్యాసియు, ముఖారితగు మాళవర్తియు

మాళవ గౌళకు నువిదలిట్టు

నెనమంద్రు పురుషుల నెన్ను నొక్కారి

ముయ్యాగ్రు లెనయుకతన

అభవక్ష్యమి హే... తాత కాలరాగాను క్రమాత్

దేశాష్టి దేవగాంధారీ భాండి ధన్యాసి మురువాః

దేవవ్రకియాచ బింగాళగారీ భూపాలవివచః

స్వస్వరైళ్ళ ప్రవర్తంతే ప్రాతః కాలే దినేదినో

కురంజి సాహూః ఘంటారావ రామ్మకియా తథా

చిలహారీ మలహారీ యమునా తథా

రేగుష్టీ భైరవకైవ వర్తంతే నంగమేదినై

మేఘరంజి చ సారంగా భల్లతీ మధ్యమావతీ

దేశి సిలాంబరీ చైవ తథా ఘంగళదేశికా

తీరాగళ్ళతుః మధ్యహేన్న వర్తంతేను

మోహసాచైవ కల్యాణి కావే మూర్జురికా తథా

శంకరాథరణా హరీంజ్య చనంతక్షువరేణినే

లారాయజేచ హిందోః సారాస్తాకోది రాఘః

గారీవరాళివంతు ఉనే నీమాళవస్తుథా

పాయంకాలే ప్రవర్తంతే లలితా వత్సరైవచ

పేశావళిచ కాంఠోషి సావేరి బేగడ తథా

ఆ పిదవ మోహానీ కవ్యక తుద్దసాళగ సంకీర్త రాగరితులలో ఆలతుల అనగా ఆలప్తులు విర్వహించుట ప్రస్తావింపుడినది. వానితోపాటు ప్లుతలయ ప్రసారణలీలను లయాత్మికతను విర్వహించివట్టుకూడ ఉత్కుషేషినది తాళదళ ప్రాణములలోని వడంగములగు ద్రుత, అస్త్రుత, లఘు, ప్లుతకాకపొదములలో వివి యివి. దీనినిగూర్చిన వివరణ యింతకుమందు శరకొండ దర్జునార్థుని నంగికల్పిజ్ఞతనుగూర్చి వివరించినపుడు చెప్పుబడినది. ఇక ఈపాదములలో చివరిచియగు అయివదినాగ్గురాగంబులు నంప్రాణములై న్యూటించుట అనుభిలయబడి

పూర్వరాత్రో ప్రవర్తంతే పున్నాగో నాటకాదయే

గుండక్రియ మనోహరి తథమంగళ క్రైష్ణి

కేదార్యహిర్య సావేర్యః బింగారో శౌభికా తథా

ఏశేరాగః ప్రవర్తంతే మధ్యరాత్రో దినేదినే

శోగిసీ చిత్రవేశా చ కర్తృత సూరథా తథా

మంబరి చ ప్రవర్తంతే పరరాత్రో దినేదినే”

సం. వి. ద. రా. వ. iv - 287 - 88.

“రాగమేళములలో రహితక్కిగ్ని మొదటిదై

యామథారి మేళముర నవల

మాళవ గౌళక మేళమనఁగ శ్రీ

రాగమేళంబు సారంగనాట

మేళము హిందోళ మేళము తుద్దరా

మక్రియా మేళంబు మతీయు నవల

దేశాంక మేళంబు దిన్నవి కవ్యద

గౌళమేళంబును పునరుగొంచు

తుద్ద నాటయు మేళమై సొంగుమీఱు

నాహారీ మేళమనఁగఁ శెల్వొండునిట్లు

మేళన శకంబు విలసిల్ల మీనరముగ

లాలితోదార్య రామథూపాలవర్య” రా. తా. తిం. iv - 4.

అల ప్రీ - నన్నెబోదురు ప్రా. అం. క. నం. స్వ. షురు.

ఏవరకూ పేక్కట్టే నెగదుచున్నది. ఈ కవులత అర్ధాచీసుడైన రఘునాథ సాయంత్రిని గుర్తుపుత్రునైన వేంకట మథి ఇన్కరాగముంచు దెబ్బదిరెండు మేళ కర్తలూ విఠలంచి ఇనక ఇంధ్యరాగపద్మతిని స్థిరీకరించినాడు. అంతకు పూర్వముండు నంగితకాత్మ గ్రంథములలో వింకతి రాగమేళములు ఉదీరికముట. పాచి వసువరించి తెలుగులో నంగితకాత్మము రచించన పోలూట గోవింధ మాత్యశుద్ధ వింకతి రాగమేళములనే గైకొవినాడు.

“సాద సామృక్తియి నవమేళ కుద్దవ
రాధి కామేళములోరి మెరయు
లలినాప్ను రీతి గౌళవనంత
తైరవిమేళ తేదార గౌళ
మేళ పాణికామేళ సామవరాధ
కామేళములు బాలభ్రగాయ నవ్య
ఎను రేవగు త్విమేళంబు సామంతమే
శంబు కాంభోజి మేళంబు వెలయు,

అదియు మేళంబులిట్టియ్యేఱదియు నవియు.
చివియు గూడగ మేళము లిదువదయ్య
వరువ పీరాగ మేళావంను గలిగ
రాగవర్గము రామభూరములినము” ర. తా. చిం. iv - 5.

వెండియువిట్లు వింకతిమేళంబులయ్యాదు జన్మించిన రాగనమూహంబులోన
మత్తమేళద్వారము రాగంబుల నేర్పుఅచి తేలిపెద ఆకర్షింపుము.

“అదియేందు ముహరియును కుద్దనాటయు
మేళవ గౌళము మహితమైన
కుద్దవములు కొంపోంటే గుజరి
అంపులు ముహరికున్నాడు.

మొత్తముమీద గోవింధమాత్యుణ మొదలగు నంగీకళాత్తుల వరిగణ ముసు కలిపిగణించిన ఇయవడి+వదునేము+వదునెనిపిది+వదమూరు కలిపికూడిన అయవడియారు రాగములగుచున్నవి. పీనిలో ఒకటి రెండు రాగములు ఆటు నిటుగాకూడ నుండవచ్చును. కావున గురికి బెత్తడు దూరముగాకపోయినను దరిద్రాపులుగానైనను ఈకవి నంబ్రాగణమున లక్ష్ముత్థాసాధిచినాదవియే అన వలయును. ఏది యైట్లుయినచు కవియైనవాడు నంగీకళాత్తులు కూడానై రాగ

కుద్ద రామక్రియ కుద్ద వనంతంబ
బైరవి హిందోళ భవ్వరాగ
మవల శ్రీరాగాత్మయమనగఁగన్నద గోళ
రాగంబు సామంత రాగమునగఁ

బఠగు దేశాక్తి ధన్యాసి గోళయును
నహారీ రాగమన. మలసారి యునంగ
రఘ్య మాళవ్ర్యియ సారంగనాట
లమయ విరవడి రాగముర్ రామభూప” రా. ఆ. చిం. ఆ. - 54.

“క్రమమెప్ప కేదార గోళాత్మయ కాంథోజి
కన్నద బింగాళకములనంగ
మతియ బేలాపూరి మధ్యమాగధియు నారా
యణి యునంగ రీతి గోళయునంగ
నాద నామక్రియ నలుపైన బోళియ
భూపాల దేవగుత్తురాను మతియు
గుండక్రియ పౌజిసి నొన్నదు వనంతంబై
రవియును సామవరాళియునఁగ

నిట్ల పదియేను విధముల నెనగునట్టి
మధ్యమాహ్వాయిరాగముర్ మహాని వెలయు
నతుల గీక్కువింద - యార్థ మగుచు
రామ భూపాల మహానీయ రఘ్యకీల”

మతియు నద్దమ రాగంబునెన్నయనిన—

“సౌరాష్ట్రీ బోణమేచక రాగమునుచ్చ
 యాగోళియు కురంజియనగ సింధు
 రాష్ట్రక్రియము గోడరాగంబందివిరాగ
 మంగళ తైత్తి మహిశూర్య
 గోళయ సామరాగంబు నాందోళియు
 కలమంజరి రాగ భవ్యశంక
 రాభరణాళ్యంబు లాదేవగాంధారి
 యదీవేకవటట నారాయణములు
 చక్కని కుద్దబైరవి థిన్నె ప్రద్మమనగు
 విట్లు వదియునెన్నిది చూడ నెన్నెదగిన
 నద్దమ రాగములనుచు మహాత్ములైన
 గీతవిదులంట్రు రామభూమహీకలేంద్రా”

“క్రమముగ కుంకలాళ్య వరాళియనగ సా
 రంగభైరవి యవరంగు గట
 కుద్దబింగాళంబు సాంబగుమీఱు నాగద్వానీ
 ఘంటారపాళ్య రాగంబు మూర్గ
 హిందోళకాళ్యచే నెనుగు రాగంబు ఛా
 యానాట దేవక్రియాళ్యమహల
 నారాయణిగ్రాశ చారు కోటి వరాళి
 యువగ దురక కోడియవగ మతియు”

తెలుగు సామేరి యార్థ్రీదేశియు ననంగ
 విట్లు వదమూడు రాగములనియు మొదలు
 గట రాగంబుల ధమరాగంబులంట్రు
 రామభూమాల జగదేక రమ్ముళీల” రా. చిం. ٧ - 59.

ఇట్లు వదమూడు ఇంపైన లెక్కచే నమరిన యద్దమ రాగములాయినవినాడు
 ఫోలారి గోవిందమాత్మురు.

లక్షణదికములమువుట ప్రశంసార్థమగు విషయమేగాక అన్యముగాదు. అందు వలన ఈ మల్లనార్యుని సంగీతపాండితి కేవలము త్రుతపాండిత్యమునుటకు వీఱ లేదు. వైపెచ్చ “త్రుతంచ బహువిర్మలమ్మ”ని నటు ఈ ప్రేషకవి మల్లనార్యుని సంగీతపాండితి విగ్గదేలిన త్రుతమని పోవవ త్రికముగానొక్క వక్కు-టెంవ వచ్చును.

బోణాల శంఖదాసుని సారంగ కావ్యరాగ పై చిత్రి

ఈ శంఖదాసుడు ద్వివదకావ్యముగ సారంగరర చరిత్రను రచించినాడు. అందరివలె ద్వివదలము కావ్యరీతిలో కథానుసారిగ రచించుటగాక వానికి రాగ ప్రకల్పనములానే గావించుట ఈకవిదైన ప్రత్యేకత.

రాజుల సమక్షమన కాటలో ప్రదర్శింపదగిన సంస్కృతసాటకములవలె శేఖలోని ప్రభజక చవులూరించు రీతిలో ప్రదర్శించు తీరును కల్పింపదలచి కవి యిందలి ద్వివదలకు రాగప్రకల్పనము శేషియుండ వచ్చుననిపించుచున్నది.

ఈకవి ద్వివదలకు రాగములు గూర్చుటలో అనూచావముగ అనునరింప బిదుచున్న రాగగానపద్ధతిని ఇముమంతైనను అనునరింపలేదు. సంస్కృత సాటకములందు పై కమునాందిని నాటయిందు గానముచేసి భరతవాక్యమును మధ్య మాపతిలో పాడి నాటకమును పద్ధతియున్నది. కాని యాకవి కావ్యాంతమున ప్రకల్పించు మధ్యమావధిని కావ్యపారంభమున మధ్యలో హాడ ప్రతిపాదించి నాడు. కావ్యదిలో గానము చేయపలసిన నాటను కావ్యాంతమున బాడించినాడు. ఈ కవిగూర్చిన రాగములు వచ్చున్నక్రమములో ఫీతితిగమన్నవి. 1. మధ్యమావతి 2. కేదారగాళ 3. సారంగ 4. మధ్యమావతి 5. బేగడ 6. సాపేరి 7. కేదారగాళ 8. తోరి 9. నాట.

ఇంకోకవచో చిత్రాంగి విరాళిలో ఆమె కునోవ్యాధిని వర్ణించువట్ల రాగము హార్పిలేదు. ఇట్లు రాగప్రకల్పనము గావించునపుడు ఈకవి పరంపరాపద్ధతిని ఎందులకు వమ్ముచేసినాడో మధ్యమావతిని కార్యాదిలో నాటనుకావ్యాంతమున ఎందులకుంచినాడో అంతటట్టుట్టులేదు. అదియే ఈకావ్యమందలి ప్రతేక్యక, పైచిత్రి అనుకొనవలనేమో! ఇంతగా రాగరీతిని తారుమాఱుచేసిన ఈకావ్యమున మేరము వేంకట రాయకాతీ కవివర్ణులచిమాచించి తమ స్వీయముద్రణాలయమున ముద్దించుట ఈ బోణాల శంఖదాసుని రచనా విన్యాసమునందలి ప్రత్యేకర్షణమై

యందవచ్చును. నంగిత విషయమునందు మాత్రము ఈతదొక క్రాత పుంకము క్రోతిక్కినాడనుట మాత్రము సృష్టము. ఈతవికి బాల పంవత్సరముల పిదవ తీక్కిప్పారిషాశమును (యక్కగానము) రచించిన తరిగొండ వెంకమూళి యను రచయితిగూడ ఆదియందు మంగళాచరణమును మధ్యమావతియందే గావించుట ఈ శంఖదానువి ఒరవదియే కారణమైనదేహో! ఏది యైత్తైనను ఈపారంగ కావ్యవైచిత్రి చిత్రాతిచిత్రముగానే విలివిశోభుచ్చర్చది.

[ఆప్పప్పకవి బొడ్డుచర్ల తమ్మయ్య మట్ట ప్రభువుల
నంగితాఖిమానము

ఆప్పప్పకవి శఖిరేభాపరిణయము :

ఈకవి తండ్రి నంగితవిదధని ఆకవితోపాటు మట్టకాందరు ఈతని వంశ కర్తవయిని సెఱిగినవారున్నారని ఈ కవి రచించిన శఖిరేభాపరిణయము వారికవలన వ్యక్తమైనది. ఈతని కావ్యమున కవియే చెప్పుకొనిన తాతలనాటి నంగితవ్రజుయేగాని కవిదైన వ్యక్తియనంగితవ్రజు ఏమియు వ్యక్తము కారేదు. ఈ కవికి ఇంటి విద్యగ నంగితమున్నాను పెరటిమందుగానది వంటవ్యక్తిలేదు, కావ్యమున ఒకటి రెండు ప్రకరణములలో తప్ప ఏగిలిన కావ్యమునండిక్కుడ వంగితవ్రస్తావన లేనేరేదు. అందు మొదటి వద్దముగు చతురానన స్తుతియిది.

“పెలయగ భారతీయువతి పీణిగు చంబలఁశేర్పి హాయిగా
నలలిత రాగవైళిరులఁజక్కుగ గానము సేయు వేగమే
వలపుల గౌగిటిగిచి వాళి మనమలరారఁ జేయునా
జలజఫవుందు మాకెపురు నతక్కువతోడజసిరాయు పీపుతని”*

ఆ పిదవ తన జనకునిగూర్చి ఇట్లు చెప్పునినాడు.

“భట్టమూర్తికి వరియునఁిరగు నతదు
అంజనేయుఁడు పీర హన్మవ్వమటియు
హనుమదానను ....
.... మచీయ జనకులు కి ద్రించి” రనుచ,

“ఇలలోన నాంజనేయుల వాచకపూర్తి
మంజల స్పృరణతో మథురమగుచ
సేయే రనంబునే రాగంతాప్పిన నా
రాగమున రనంబమరఁ జదివి

యాలకించిన వారి నానందాధీతో
మగ్గుల గావించి మరుబుకొరిపి
బంధు జనాశి నాభరణ భావంబును
గన్నా కుగానెక్కు ఘనతకెక్కు”*

ఈవయములలో అప్పవకవిదైన సంగీతవ్రజు మనకేమి కన్నించదు. కావి, రామరాజభూషణునిపైని ఆర్యాచీసులకున్న అలిమానము, ఆతని సంగీత వ్రజుపైనన్న ఆరాధన వసుచరిత్ర వయముల నాయారాగముల చదివిని హాయి గూర్చునను ఆఫీపీతమును ఇం వ్యక్తమైనది. ఏది యెట్లున్నను ఈ అప్పవకవి సంగీతమున పండితపుత్రుడేగాని పండితుడుగు పుత్రుడు గాదనుల అపహాసముగాజూలదు.

బోధువర్ర తమ్మయ ప్రసన్న రాఘవ నాట్యపబుంధము :

ఇది నాటకవధ్యతిలో ప్రాయఱిదిన ప్రథంధమయినను గానప్రసన్నత ఉండ వలసినంతగలేదు. ప్రథమాంకమున కృతినాయకుని నుతి నందర్శమున నాతదు,

“సంగీత సాహిత్య సంగరాంగం సార్వ
భోషువిక్కుంకాంక బంధురుండు
....
దీపీ జనరాజనందేల తిమ్మరాజు” అని నుతింపబడినారు.

ఇక ప్రస్తావనలో ఒకవో మమ్మని ఒకనాదము వినవచ్చినది,

“ఇది యెట్లుర గగనంబున
విదితంబయ్యన ప్రవీణ విషాధ్వని సీ
రదము గాబోయిల్లియం
బోదవ మదాబాయ్యంరమ యోగీంద్రుఁగనెన్న”**

* శ. రే. వ. 1 - 7

** ప్ర. రా. నా. ప్ర. 1 - 157

“.... నీనినదము మహాతీ
జనిత క్యాణంబుగాదు వదలంబొదలన్”*

“తుమైదయ ప్రోయుచన్నవి
రుమైని యవేరెండు తుసుమసాయకు జయ గి
తమ్ముటా వాడెడు గతి....
నమ్మాధరి చెవుటగ్రోల సాళ్చర్యండై”**

ఈ పద్యములలోని ఇందిందిరాద్వయాద్వయ వీచా వివాదముకఁ
నువమింపబడినని.

ఇక ఇవధనుర్ఘంగ సమయవర్షనమున కొలదిగ విట్లు నంగిత వ్రస్తావన
యున్నది.

“హరి విద్రండోలా చుంబాయుఇ భజగ ధరకార్యంబు గూర్చింపుచున
.... కూర్చు రాజవ
తిరుగర్ గావింపుచున ధిదిధిధిమియని వాడిత్రమున ముళ్ళగంబల్
మొరయన జృంధించెంచెల్చం బురమథన ధనుర్ఘుళ్య భంగోతగర్జర్”***

ఇక పరకురామగ్రావహరణ నందర్ఘమున—

“నంగితభంగిక్కిత వినుకయః ...నమ్మై రఘురాముశరము వియ
సాఫిన”దవి వర్షితమైనది. ఇట్లేవి ఒకటిరెండు వంగితవ్రన్తులు తన్నపేదులు
ఇట్లి వాట్యాప్రథంభమైనను ఇందు నంగితము వ్రముత్సామమ్మకమింపులేదు.

* ప్ర. రా. నా. ప్ర. i — 156

**   “

***   “   iii — 158

**** .

ఘట్లుప్రభువు కుచేతోపాణ్ణవము :

ఈ గ్రంథము దాలచిన్నది. అందును సంగీతప్రస్తుతయి స్వర్పము, కృష్ణదు మరకీరవగాన విమోహారవుండని స్తుతింపబడుటము, శ్రీకృష్ణవి పురమున నేచెంత చూచిన చెందుబింబాన్నాడా నటీంచు రంగస్థలములేయువ్వు వముటయు గనవచ్చును. భేరీమృదంగ కాహకసాదంఙలలు మొరయుచుండునటి శ్రీకృష్ణదు సాళ్ళయువనాదుల జయించిన విజయముల నుట్టంకించు జయ గీతములలి వినవచ్చునని కవి అములకండ (పావి ల్లా ప్రతి. ii - 36, 37, పు.) చెప్పుకోనదగిన సంగీత ప్రస్తుతి ఈగ్రంథమున లేవు.

సారంగ తమ్మి యామాత్ముని వైజయంతిగానము

విష్వసారాయిఁ చరిత్రమును ఇతివ్యతిముగా గై కొని సారంగు తమ్మియామాత్ముడు వైజయంతి విలాసమును రచించినాడు. ఈ వైజయంతి విలాస శార్యాత్రిక విలసనము కథాగతముగ సహాయసిద్ధము. శాఖ్యానాయిక ఆటపాటల నేరురిట్యై మరిపింగలగులు ఇండలి విశేషము.

కవికి సంగీకమనిన ప్రాణప్రవదముగ చూచికొనవలసిన విద్యుయుచ భావ మన్మశి, డనికి మూడలగ ఆతడు హాజీస్తుతి వ్యుతమున గూర్చిన వద్యము నిఱ్పిను *

కథానాయికయీగు దేవదేవి అక్క గీతవాద్య కళల పెన్నిధి” యట. అట్టియెడ,

“అర్థినయ్యక్కయును శేలియులను నృత్త
గీతవాద్య నిరూఫియైతమైన
మేళమొనరించు విజప్రాఫి మెజసిచోళ

విభువి విభుతాదిపతిగాంచు వేడ్కునరిగి”** అనుంతో వైజయంతి విలాసమున నృత్యగానకూ విలాసము ఆరంభమైనది. అక్కచెల్లెంద్రు ఇఱవురు గావించిన వథాస్తాన నృత్యమున గీతవాద్య నృత్యత్రయైనై శార్యాత్రిక విన్యాసము విజ్ఞంభించి ఆనందతాండవ మొనరించినది. ఇద్దావికి నాందిగా ఆరాజబింబాననట గావించినకైవారమే “వసంతశమయ వికన్యరపికన్యర

* “విషాప్త్రి లనదుజంబులు ముదావిర్మావముం జేయఁగా
ప్రాణంబున్నటె తొమ్ముడించక సుధాప్రాయానులావంబులం
బాఁఁగుర్చుచు సారెపారెకు రుచుల్చుదిఁపు బిల్కుంచున
వ్యాపీ దేవినటించు మద్దిమల జిహ్వలుగ మధ్యంబునన్”

వై. వి. I - 8. పుట. 4

** వై. వి. i - 2

మాధరీరమూధుర్య నిరాఫూట.... వాగైనై ఖరీ సుధాపానంబునేరోరంబైన వథ
వలరించినది. ఆ పిదవ దీవదేవియు అమె అక్కుయు నెఱపిన వాద్యానుగతి గాన
వినాయిన వర్ణనమున కవిదైన గీతవాద్య ప్రతిథయే ప్రవ్యక్తము.

“సవరని విష్టై గై కొని భుజంబుననొండొక కాయమున్ని శాం
కవసతి నొక్క కాయముదగం బొపంగించిన రెంటి సందు నం
గువలయ పత్రనేక్రకువ కుంభము పోయ్చ ధృతో తరీయమై
గవిసెన తోడికాయ గమకంబునే దత్పదృగోళ్యలా కృతిన”

ఆ యక్కపెల్లొట్రు అట అధివసించి గాఎంచిన పీకావాద్యానుగత
సంగీతక రితియండు కవివరుని సంగీత ప్రాపిణ్యమే సంభావితమైనది. ఇంత

“క్రైవం సంకుమదంబు సంధించి మనిప్రేల
మృదురీతిష్టైతీగ మెఱుఁగు సేయుఁ
క్రుతుయ విజ్ఞాంబైనచోఁ దంతి చిగువుగాఁ
బీడించి గిటిగిటి రిరుద ప్రిపును
గోఁ నూనంబుగాఁబూ లోవలఁదేర్చి
చిట్టపేలఁ దారిసంఘటన నహషుఁ
చివగించు నవ్వుఁవుటేకిని గ్రూపై
గెంటసంబైన క్రీగంటి చూపుఁ

బొనగవిది హు సముంసు చింపొలయుఁ జీక్ర
శంగి వినిపించు. గీతవథంధకులు
చేతనా చేతనములు సంప్రీతిఁ గరుగుఁ
అంచలేషు పీట వాయంచునప్పదు” వై.వి. I - 1. పుట. 27 - 28.

“పీకాయుకలోచన ప - ప్రాణాయవచ్ఛక గాత్రపొంఘాలికమై
వాఁచియ తారూపోయున - పీఁచియ వాయంచెనొగుఁగైఁఁక మెఱయున”

న ర్తన నన్నావూహంబునే దదనుకూలంబైన మేళంబుకోఁ జమరెంచి
నృపాయనింగాంచి నిజోచితస్తానంబున విలచిన —

పఱకు వాద్యానుగత గానవిద్యావిన్యాసము నంపన్నమైన పిదవ బృందగాన విన్యాసముతో నాట్యవిన్యాసహేవాకము మాపున ప్రారంభజమందినది. అందు ప్రదర్శికమైన వాద్యప్రతిథ, కవివరుని స్వీయోభ్యంద విన్యాసప్రతిథను వికషోవలము.

తరువాత ఏతద్వ్యానుగతముగ దేవదేవి గావించిన వృత్యప్రాశ స్వయంబులి వస్త్రీకము. ఇందు వివిధాలినయి రీతులు ఉదీరికము. ఇయుమ గావించిన భజంగినీ వృత్యవు సౌరును కవి ప్రదర్శించుటలో ఆతచి వృత్యకాత్మపాండితిప్రవ్యక్తము.

“అయిదుగ వాద్య విద్యువిరుదందిన వాయిద కారుల తల్పిం
గరములు రెందు నొక్కునరిగా మురజంబులు ముట్టేదెమ్మున
నొక్కరయ్యఁగు జేసి కాంస్యరవముప్పెలఁగన్నియ కావధానులై
నరి వినిపించి రుక్కగతి ఓంషే ధృవాద్యట ముత్యకాకముల్”
అంత,

“రంజిత పదమంజీరక — శింజితము చెలంగ రంగకిషు నిలచి పు
శ్వాంజలియు పనుమతీపతి — కంజలియు నొప్పె నథికులభినులినేయున్:
“లోంనచీరు కిళోరక — లాలన విహృతి క్రియాచలాచల దీప
శ్వాలిక పోరిక నిలిచెన — టాలిక వృత్యాదిఁడత్కాగారమున్”
ఇట్లు నిరిచి,

మహాప్రస్తర :

“రవటేంపన ముమ్మురంబై రఫఁమలహారున్ హకి కారువచ్చు
ప్రి విష్ణుంభింపంగ రంగోర్ధుచి విరుదు వహారించి యంచుకురు
పూపుదప్పు పాక్రి రామూర్చుహాసిలో యంచుఁడ్లెచ్చురింపన
రవరి వృత్యాదిఁచే గాంస్యరవమురజ ముఖురావ శూపునువ్వున్”

“సాగుప్పురంటా గానము. ఘటంగియుఁఁరోలె
గికమంగమున నంగికరించి
మాన్త విన్యాస ప్రతిముఁద
వయమేప్పు వర్ధుశోభిముఁఁశాసు

మొత్తమునీద పర్మాలోచించిన సారంగు తమ్ముయార్యడు తౌరాజ్యప్రికరితి యందఫిల్డడవుట మాక్రము కలపునకాదు.

వివిధపీడక విలాస విచిత్రమణాలు
శాసీంచి భావంబు తేఱవటిచి
చరణ సూపర దుఱందుడు నినాదంబులు

లాస్ట్ మెనునరించే నక్కామలాన్ధయుతుడు
కోవువోవున దొరలెల్ల దోషులొనఁగ
నాయకుడు మెచ్చి విధిఖపురే యించు
గట్టిముల పెది కొర బాగాయినంవు'

"సవ్య హ నుం బద్రచండ్రాధినయమతో
 గావంటి కబెళ్లటిఁ గదియుఁఁర్చి
 కొనగోళ నుదుఁగ్రమైన తేఁశెషుఁ మీటి
 మాటికిదిఁ దిగివితో మీటికొనుఁ
 అమ కట్ట విప్పుఁ జాటుసు మన నున కాంతి
 చల్లించి యురముఁఁ వెల్ల వివిరిథుఁ
 గోవ మూడుఁకమైన కొదఫు ల్లాగమువోలె
 నల్లఁక విట్టార్చి లందందవిశుఁ

నలన వరికంబులైన కట్టాక్కివీళ్
క్కొన్నపలభుణ్ణ యుచ్చ దైర్యకంపుక్కములు
చించి చీకాకుషాచి వినంచుఁడేనె
రామ వర్ధన తేరివిధామఁళ్లే” ప్ర. వి. పుణి. 30. ప. 2.

చదలవాడ మల్లయ గానాథిమానము

ఈ మల్లయకవి రచన విష్ణువారాయణ చరిత్రము. ఇంకి కచి సరవ్యాశి నమస్కృతి సందర్భముననే తగినట్టుగ సంగీతకప్రవస్త్తిని కల్పించుటించి ఈకవి గానాథిమానము ప్రవ్యక్తమైనది.

“తాయిం బిద్ధుభవధానముల పాటల తేటఱప్పాంగ ఇం
దోయిం గచ్ఛపీజేర్పి గోర్మునల కాంతుల్ వింతలై వెన్నెల్లే
గాయిం దంతుల మీటి తాయ గరగంగా గానముంబేయు భా
షాయోషాహణ తత్కృతీళ్వురువున్ సంధించు ప్రగ్రామిరుల్”*

ఈక శ్రీరంగపురమందలి నిసర్గప్రకృత్యాధిరామ వర్ణనమునఁగూడ సమగ్ర సంగీతస్వరూపమే ఇట్లు భాసించినది.

“పృథివింబుల్ బెల్లెగయు థింధిమిధ్వనింబులకును, చంచలిక
గానంబులకును, బిహువిధావధానంబుల్ గమలహస్తాఖినయునంబులతోడ నాచు
పెడ్డుపీవికరంబులంగవి శక్తియుండు మునిగియున్న విష్ణువారాయణుని రక్త
యుండుఁదేరించుటకు దేవదేవి గానసహకారమునే ఇట్లు వినియోగించుకొనినదట.

“విద్ధరాధు విష్ణుగాధావడ లీలలన గదివెదనవి కోకిలధ్వనియొంతయు
వింతసేయగ సాలాపము”** సేయ నారంధించినదట. దేవదేవి చేపిన
అలాపనమున మాటలవరునకినినను కోకిలధ్వనిరాగమే రాగమ్మద్రాంకారభాసికమై
ధ్వనించుట ఇంధాక పొగమైనది.

ఈన శల్లి విష్ణువారాయణుడంపిన వింగరుగిస్తైన్నందుకొనిన పెనుక ఆతమి
పింటునంగవ ఆతము వచ్చునంతలోనే దేవదేవి వావకనట్టికయై “తాన మాన
సంఘన్న విషిన గానసహాధరి వీసులవిండుసేయ తంబురమీటుచుండి వరికించుతు
భూమికులావరంవమును విరీష్టించివ”దట.

* వి. వా. చ. 1 . 6

** „ iii . 83

ఇక విప్రసారాయిఱునితో గడిపన రాటి—

“ఇమ్ముల శంకదుందుఫి సమీపితమంణల మౌషముల్” ధ్వనించు
చుండగ నేగినదట.

ఈ చదలవాడ మల్లయ సంగీతానుకూల్యతగల కథనచేవట్టికూడ క్రోతగ
పంగీతాభిమానమును ఎణెడ ప్రవర్తించినాడేగాని ఏకచ్ఛాత్ర ప్రవచనమును
మిగిలిన కవులవలె జేయుటకు బాహుకొననిదే. కావుననే కవిక పంగీతకళయందు
అభిమానమేగాని అభిజ్ఞత లేదనిషించెదిని.

అయ్యలరాజు నారాయణమాత్యని తౌర్చ్ఛిక ప్రీతి

ఈకవి రచించిన గ్రంథము హంసవింశతి. ఈ గ్రంథమందలి మొదటి సంగీతప్రవర్తక వివిధ వాడ్యసామములనేకరువుపెట్టిన రీతిలోనిల్లన్నది. ఇందరి వాడ్యసామములేకొనీవాని ఆకారప్రవికారముల కొరమాలుకూడ కొన్నింటికి లేవు.

* “దమరువు, రభీష్ట, మరుసహచర, భయదఢక్క, హండుక్క.... కలహావటహా, తమ్ముట, మురణ, నిస్సాజ, రుల్లరీ, మర్దక.... తుత్తంథక, జర్లరీపాళ. క్రోళక్రోయ, మోరీభేయలును, దోయ, గేరుగుమై, తమ్ముట, పీరణ, యురము, వంచి, జాముడిక, తప్పైట, గిడివడి, తుదుముచుక్క, చుయ్యంకియును యశమహత్తాశంబులును, శేగంట, చిభీతాశములు, చిటీకెలు, ముఖపీఇ, కుంభకాంప్య, శృంగకాహశంబులును, సన్నగాళె, సప్పిరు, కరకొమ్ము, నాగేసరమును, మతి, చెంగు, చేసన్నాయి, సింగినాదము, పీల్లన గ్రోవి, ప్రోయిక్కలును, పీఱె, మనోహరవీఇ, నారదపీఇ, కూణపీఇ, నరస్వరి పీఱె, స్వరమండలంబు తంబుర రావజహాస్యాయ, రవాలు, కిన్నర, తిజీరి తెన్నెర, కుఢకిన్నర దండె మున్నగు హృద్యసవద్య వాడ్యవిచేషణబులు దిక్కులు పిక్కటీల మొరసిన” వని నాడు కవి.

** ఆ పీఠవ రతివేస కథలో ఆమె సంగీతవైద్యమును కవి యాటు ప్రశంపించినాడు. ఆమె భావదంబును కుఢవద్దతి బహురూపలక్షణంబులు, దందలాస్యములును, జక్కిప్పిపద్ధతి, ఫేరణావద్దతి, కుండలీపు తంబు, భాండికమురాస్యాము, నాట్యరాసనంబు, చిత్రవద్దతియును, దేశవద్దతియును, చర్చరీ, కండుక, బాసరి, కోలాటమునాదిగ తగుశేలగయగునట్టి నృత్యంబుల చొఱవలెఱిగి నరవించుపుంబును, చాచపుంబును, భ్రువము, మధ్యమము, రూపక, త్రిపుటి, రుంపె, ఏకాళ, అటలాటాదులెల్లనెతిగి.... భైరవి, మూళవ, బంగాళ, హాంధోళ, రాగమంజరియ, త్రీరాగ, గౌళ, భూపాళములను ఎన్నిది పురచుగంబులు, దేశాక్షి, ఘూర్జరి, తోడి, దేవక్రియ, ఆందోళ, దేవ

గాంధారియు, గోకుండక్రియ, అహిరి, లలిత, విలాహరి, కురంజి, ధన్యాని, పూర్వగోళ, వరాళిసాట, భల్లాతకి, మలహారులయి, సారంగసామ్క్రియలునంగ గస్సుదమనంగ, మంగళకైళకి యునపెంయు నారాయణియన చక్కర్మింశతి విధముల తనరారు తీరాగములను మఱియు కాంథోషి, కేదారగోళ, కోకవరాళి, పున్నాగ, గొమ్మ కాంథోషి, కేదారగోళ, శంకరాభరణయు, మేఘరంజికోరి, వరాళి, నాదనామక్రియ, నాట, రితిగోళ, రామక్రియ, మేళరామక్రియ, గోళ, నారాయణగోళ, మధ్యమావలియు, ముఖారి, మలహారి, దేశాకి, త్రేవరాళి, మాళవియుణాది సింఘరామక్రియులు వనంతసామంత కుద్దవనంత, గుజ్జరియు, హెజ్జిస్సి, సీలాంటిరియు వనంగబోవగు ముష్పుదిరెందు నశుంపకములు మాళవ త్రేయనుగమ మలహారియు దేవమలహారి రేగు త్రేదిరముకుండ మర, హరవనైదు మిత్రములు మర్గమరసి వృద్ధగాంధార మధ్య, మర్భవిషాద, వంచమ, దైవతాళ్ల నశ్శవరములు మంద్రమధ్యమతారక మహిమ తెలిగియాదఁణఁగ నేర్చు నయ్యాచిల నెత్తింగి”.

“వ్యూరమండలంబులు కిన్నెరలు, రుక్మాబులు, దండపీఇలు, రుక్మాయి, తల్ముర, రావజహాస్తంబులు, మఱితంత్రులు, తంబురలు నమత్తముగొవియైన అని వివిధములైన నృత్యరీతులు రాగసామములు వంగితశాత్ర వ్యవదేశిక రీతిలో ప్రవృత్తావించిన ఈ అయ్యలరాజు నారాయణమాక్యదు నంగితవేదికథువి విదిత మగుచున్నది.

కవన గానాభినయ సౌర్యభోమ యుగము రఘునాథ నిర్మిత తౌర్యత్రిక పేణి

“ఏది విధానమున విద్యావగరేంది రాముగతయై వలన వచ్చివ
తెలుగు శారద పాదరింబి తంజష్టర సృత్యమంది రఘునాథర్చి
కమ్రతౌర్యత్రికారాధనమువ దేర్చి కవవ సుమన వముప్రజంబుల
జస్తంబు నమర్చించి అర్పించిన కఫునాథయుగవాణి! నికుపాతోత”

రఘునాథనాయక ల్యూగాంతరితులగు మహాకవుల
నంగిత ప్రతిపత్తి

1. రఘునాథ నాయక గీతసాహితీ సుధామాధురి.
2. చేమకూరి వేంకటకవి గానపరీశాకము
3. రంగాజమ్మ ఉపాసురాగరమ్మత.
4. చెంగాల్వకాళకవి గానకాథిమానము.
5. పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుని గానపమీరము.
6. గణపతిపు వేంకటకవిపరుని వేంకటేశ్వర విలాసగానము.
7. ముద్దుపత్రవి నంగితకపు ముచ్చుట.
8. కాథిందీ కన్ధాపకిఱయ్ గానము.
9. రామునాథ తోండమానుషి నంగితలక్ష్మలక్షుల పరిజ్ఞానము

రఘునాథ నాయక గీతిసాహితీ నుచామాధురి

విజయోగర సామ్రాజ్యపత్రసానంతరము సాహితీవిషయము వధమున చీకటిలంబుకొన్నది. కవివర గాయకులు గూడులేని వశిలవతె ఎవరినెవరినో అక్రయించి జీవనము సాగించిరి అట్టియొదల కవితావనితకూడ విరాళయైం ఆరవగడ్ల నడిచొచ్చుననుఁఁ తంజపురముసకు రఘునాథ నాయక కవిరాజ కరావలంబిసునొంది వలసపోయిసచి. కవితలోపాటు గీతియు అవినాభావ సంచంధముతో నలడ్డసుగాన ఆమెనే అసుగమించినది.

అట్టియొద సాహిత్యంబిరఘున నలముకొన్న గాభాంధాకారమును తోల గించి సంగీతసుధారచుడై సాహిత్యంబిరఘున తరపి చెన్నె లఱ టలికించిన రఘు నాథస్నవ కేళరుడు కవిరాళై కవివచులకు, గాయకేళరులకు భాసంచైనించినాడు. శారాజకవిరచనలఁగ “రఘునాథరామాయణము, వార్ష్యకిచరిత్ర, శృంగారసాప్త్రి” అను మూడు కావ్యగ్రంథములు ఘృతమే లభ్యములు.

ఆపార సంగీతపాండితి తఁ కపిపరువి కవిమున సహజితిలో వర్ణివ సించినది. తెలుగు కవితలో రాగసంప్రదాయ విక్రీవణము నన్నుయి తిక్కునాయ్యల కవనవద్దతియుండుగూడ సింగాంది. శ్రీగారీ రాగాదిస్వరణముగ ముట్టింకితమగుట తదనంతరాయ్యచీన కపులమునరించుట రఘునాథరాయాడులకు తూడ పరిపాటియైనది. కావుననే దఖీనాంధ్రకవి మండలికి నాయకమయైనేవ కః రఘునాథఫూపుదు ఆ నంధ్రదాయమునుకూడ చిట్ట ప్రస్తావించినాడు. అందు వలవనే శతచి రామాయణకావ్య మంగళావరణమున శ్రీలలితాకల్యాణాగ్రహము సంకోచించినది.*

* “శ్రీ సీతా లలితాంగి యంకమున రంటిలంగ నం గాంగాలీ లాసంగంకునఁ తెంగలించుచుమ గల్ప గ్రహమురచ్చయుమ ద్వాపి ప్రోన్నతరశ్శు పీఠమున పొడంజుశ్శు గ్రహ మండునఁ కావల్య ముటుఁడిచ్చు మూడు నెపుటుంగల్యాక పాకల్యమువీ”

శ్రీరాగము ఈభవదమగు వురువురాగము. లలితము సురువిర మహాజ్ఞ న్యాయాపిణియుగు రాగితి. కావుననే శ్రీలలితరాగముల రెంటినిగూర్చి నాయికా నాయకి కొవమును నంగికకొరహాన్యవిధియుగు రామరాషభూషణుడు వను చరిత్రాదిలో సంఘటించినాడు. రాగవిద్యై: నంగికపుఢయును శాస్త్రగ్రంథ రచనమున ఒప్పారిన ఈ గాయక కవి ఆరెందు రాగములకు కట్ట్యాళమునుగూడ బోరెంచినాడు. ఈ రాషకవికి అసుయాయైమై అరాదకుడై చెలగిన చేమకూర కవివరుఱుడ శ్రీరాగ న్యాయ న్యాయవావిష్కృతిని శ్రీరామంద్ర ప్రార్థన మున ప్రతిపాదించినాడు.

ఈ కవము గానరీలనేగాక నాయికోభముగూడ నంకరించుకొవవనెను నాకాంక్షను కవివ్రవ్యక్తము చేసిన తీర్చులోనే అధ్యాని వచేషిముక్యముగూడ ప్రవ్యక్తముగావించుట ప్రకంసార్థము.

సాహితీ ప్రవంచమున పూర్వుతీవరమేళ్వరుయ మాతాపికరులగ వంటా వితులైనట్టే నంగికరణకిలో వాణిచ్ఛిహ్నయ క్రుతిలయంకు ప్రతీకలగ తలి దంధ్రులై చించినాడు. “క్రుతిర్మాల లయః పితా” అను నాభాణకము ఇధ్యావికి మూరం క్రుతిముఖ ప్రతిపాదకమగు వీణాలావమును వాణిచేపట్టగా లయాక్షికతా పర్వయ్యముగు మృదంగ ధ్వనమును బ్రిహ్మామైరయంచుననియు కవితయుండ చంద్రమై అందగించిన లయవిన్యాసమే బ్రిహ్మాన్యరూపముగుటయు జగక్రూ పెద్దము. ఆదియుండు అవ్యోన్యాస్యక్రయమై పొంగాండి అనంతరము అవినాశవము వాలికాని ఆ విష్ణుబు అద్వితీయమై లిప్సుక్యమునథిగమించి ఏకక్యమునమించిన ఉత్సమైతమ దర్శనుమన్మోషించునది దాంపత్య కీపనము. ఆట్లే దాంపత్య దర్శనున కృత్స్మాతసౌందిన దంపతుయ వారువీరుగా ఆరికేరుట సాహసము, అభిభంచియుట కూడా. కావుననే ఆ బింగారుకలను వండించి రమునాధభూషణు

“పదమంశీర యుక్ంరుక్ంర్మాచై జటాబంధామ్యుక్ంధ స్తటి

స్యుదయుర్వంగ పమంచమ న్యాసము క్యుధూ ద్యున్ముదంగ ర్వునిం భూరిలింపంగ నచెంచునాటి నటుణింపుల్చీఱు నాడించుగా

కఠయుర్ముద్రనన్మాగ రుగమున వాగ్మాటి నటెన్ములకిను” ర. ర. 5 . 4

అయ్యదిమదంవతుల దాంవత్య భరత్మును వీణాములాపనావ్యాషమున ఈండెండు
వద్యములందిపిడ్చినాడు.*

ఈందు వీణాంచికసామగ్రమందలి యోరలను వాటిక బదులగ త్రిపూత్త
దిద్దుచ దివ్యమునులతో శాస్త్రార్థవరపు గావించి యొద్దికలనుసర్ది విరించి
స్తానమును శారద యధిస్మించుట దాంవత్య భావమునందలి శాధాత్మ్యమునకు
ఉపస్థితముగనుండుట గమనార్థము.

* వదనాంబోజ విషారి వాగ్యరత్న తనూ ద్వావల్లదంప్రి ద్వయాం
గదనాదంబుల భంగి నేపులు వక్కాజేంచుంప్రేమ నా
రదవీణాంచిక సామగ్రమంబుల యోరల్లదు వెన్నేయైఖా
రిదయన్నాకుం జిరాయురభ్యరదయు పుక్కి సంత్రమంచివతన"

ర. ర. i - 6

"చదివిన యాకులంజిలక చక్కగ ముక్కునదిగ్గిఁ క్రోయుగా
బొదఱ సువర్క కోభిదగు వుప్పకముంగమనీయకయ్య చేఁ
జదువుచు దివ్యహోసులకు శాప్తములన్నియు నర్మనంవరం
చిదరక తెల్పు భారతి యథంగుర వాజ్ముయథంగులిపుతన" ర.రా. ii - 7.

"వారు నత్క్యరుంబుగ మదన తంత్ర సిద్ధాంతమతే సేటియుగు దళవాచికంజచి
యవ్వేటి పోటకమయంబులగు క్రీమ కూటంబులు మతమచిత తలాకోటి
రజితంబులగు
మృదంగ ధింధిమద్వానుకలతో నంబింధింపుణపిఁడియుచు కాపెలు ప్రకాశింప
మేళకం
బులుగూడ వివిధ శాఖంబుల మత్తన్నత్తంబులు పరపువారుము మతికంకు
క్వయింబులు
రాణింప వీణలు వలికించువారుము దిపిరిదండియులు గైకొవి గాఇదండి మేఱులు
మంద్రమధ్యమ శారన్నరంబులు నుఫారనంబులగురియు గానంబులు పేయవారున్నవు"
ర. ర. ii - 105

ఈక తదనంతర పురవర్జనమనందలి సాంకోశాలలనథివర్షించునష్టదు అను “సగర “సగరవథూబి కోటి తలాకోటి ధ్వనిమాబికి గుణ్ణతిల మంగ్లశకోస రిద్యు” నని ఆద్యని సాంక్రమ్యమను బుష్టశృంగ వరిక్రమున పరించినాడు. తన నాబి వారంగనా సముద్రాయ తౌర్యత్రిక పాండితినే అంశాబి రీతిగా మలచినాడు. వారట బుష్టశృంగుని కానిలేనరుగు నపుడుకూడ

“బింగరు వల్ల కులెక్కి మృ
దంగ హాముక్కుదికంబులగు వాద్యంబు
ముంగం మొరయుగ నథినప
కృంగారము మెఱయుఁఁనిరి చెలవుల వేడ్కున్” ఇటుల వెడలిరనినాడు.
ఇట వల్యంకికాది రాజలాంభనములను బిరుదు వాద్యములను

“గూంధర్వ సర్వ స్వయక్షాగళంకము లేక
ఊలో ఇగబెట్టిగాణలకును
ద తిల భరత మతంగాది మతముల
వఱలెకి నాట్యత త్వ్యజ్ఞానకును” ప్రోధమించిన కవిరాజులకును
ఉయుచ్చునను సాంపిక మర్యాదను జవవాక్యముగ పెలార్చినాడు.

బుష్టశృంగునిగవిన పిదవవారయ ఆతనిని తమ గానంబు చేకణ్ణాక్కుగ
శేని యిట్టటుఁఁనవుండ చేపెదమని పుంకంబులాడిరనియు అనినాడు. ఈ
రామాయణకాప్యము ఆ సమగ్రమగాన కొంతవట్టు మాత్రమే నంగికటీఇ
ప్రస్తావికమై ఉనంభ్యమైనది.

వార్షిక చరికమునందగూడ మంగళాశాసనము శ్రీరాగ రాగంచికమై
భాషియున్నది.* తరువాత విరించి ముతికూడ వాద్యంచిత రాగవ్రవంచసమున

* * R. R. ii - 122 - 145

* “శ్రీవైదేహి యురోణ పూర్వకంశ శృంగం బుల్లిగా బ్లావ

త్రీ విశ్వాసముచూపు మాసములచేప్రాపే మంగళికాశంబుగా

త్రీవిష్ణుల్ పశకోటికిచ్చి నలరాజీవాణిక్ష్యుల వంశ

కా విర్యుక మహారథ రక్తము మదియాఖీష్టముల్ సేయుతన”

కష్టవై యొవ్వుచూడి * కథాక్రమమును వర్ణితుడైన కత్తుబోధ వికారదుడు నాచడు “సారాయిఱుని దివ్యానామావశును వల్సు మహాతిండ్రమూషునరహి వహింప వేషపుషాంచునని వర్ణితుడైనాడు.

** పిదవ కథానుగతముగ వాల్మీకి వరిత్రమును వర్ణించునపుడు ఆతడు ఏర్తుడై పిదవ తపాక్షలియై యున్నపుడు ఆతని మరల్ప అయిచ్ఛలు కులము వారు యొక్కించిన తీరుకో సంగీతకము చోటు చేసికొపునది.

తృతీయాక్షాసమున రఘునాథుడు తన సంగీతాభిమానమును, సృత పాండితిగూరు చాలేనాడు. డానికనువుగ రంభోర్యుచుల విద్యాన్వర్తను ఇట కల్పించినాడు.

*** “రంభనచ్ఛుత నాట్య సంరంభమగుత
యుక్త దుకం రూక్షవాదహాక హాళికంబైన
చియదు వజ్రపుషుల్ పెంచె మమర
నమరవల్లితు కొలువున కరుగుదెంచి” న డనినాడు.

**. “వంచినరీల రాగము ప్రవంచికమై చెలఁగన వివంచివా
యించి కష్టన్నగించి యొలయించివ ప్రేయసి వల్లదించి మౌ
దించి ప్రవీణవోదని నుతించి కపులగిట నుంచి ప్రేమయు
రించి వరించి మించిన విరించి మమం గరుణిచ్చోవుతన”

వా. చ. i . 7

* “బోయ మిటారి గుబైతయ పున్నమ వెన్నెలమైట నీవయం
సాయని బాటి కిన్నరలు మాటకి మీటుచు ప్రీపుతామువ
సాయని చొక్కిపాడ వినవ కసవా మనవారిఱాపి నీ
పీయెడ నొంలేపుండుగవే చమడమ్ము పీతికిన”

వా. చ. ii . 4. వు. 72

** వా. చ. iii - వు. 82. వ. 3

* “శృంగార వటి కొభంగిఁ దయేతుచ్ఛిఁ
గష్టు మీతదు పామగాపు దనర....

నెమ్మెని జిగి దొలంక నృత్యదేవంబు మిగుల నర్తింపవచ్చె” అ
ఖిర్వాణి వర్జించుటలో కవివదుడు ఖిర్వాణిరూపులో, చేతలోగూడ గికపాద్య
నృత్యక్రయాయైన సంగీతపరిభ్రాష్టమును వ్రదర్శించినాడు.

ఆ ఏదవ కవివదుడు ఖిర్వాణి మాటలో వ్యక్తికరించిన స్వీయాంధ్ర
వ్రతితకు ఈవద్యము మూడల—

“ఖవుదొక్కునాడు దేణిషుచ్చి నాకిచ్చె,
బెద్ద వజ్రపుఁగష్టు లిరుడు వీఁజె
నాకంట్రి హరి యథినయము వేళినిచ్చె
హారినీలముల కడియాల తోరు
చతురానముడు సరవ్యుతియు గానము మెచ్చి
యొసుగి రంచలయంచుఁబింది కాపై
విత్తాదివతి తాళవిభ్రాన మరసి ప్రే
మఁడింగి యుభయు భాషమరమిచ్చె

నెన్నియేవియుఁగంవని యెన్ని చూడు
బెట్టిఁబెట్టాడు లిరుడుడు గల్లీ పెట్టి
యున్నయిలి వావినే చూడ నొక్కునాడు
లిరుడులేటిక విద్యుయే లిరుయగాదె”*

రంధ ఖిర్వాణికో వచ్చిదము సరచినట్లు వినిపింపుమని కోరినదఱ.
అందులో రఘునాథుని యసారనంగికపాండికి తాళాధ్యాయముగ వెల్లివిరిపినది.

“అది తాళము ద్వితీయకమంకర క్రీడ
ఇయమంగళమ్మును ఇంపెలీల

* వా. చ. iii . 88 పుస వ. 2

** వా. చ. iii . పు 88

చాచవుటంబు చచ్చత్వుటంబును వట్టి
 ఆపుత్రేకంబు విద్యాదరంబు
 రతిహంసలీల శ్రీరంగంబు రంగంబు
 కంకాళిండ కాకాధములును
 కోకిల ప్రియము విలోకింతంబు తుడుక్కు
 దెంకి త్రిభంగి ముల్లిగ విజయము
 నందినందన జయసింహ నందనములు
 మొదగాఁగల శాఖముల్ మొనసిషున్న
 గూడి కవచట్టముగఁ గౌవియాడి తేవి
 చిరుదురివియి త్త సీకునే వియదంచు”*

“పేరణి దండలాస్యమును బెక్కుణి కుండలి నాఱతుర్ముణి
 దారములైన నాఱ్యముల యుందము నెల్లనెల్సింగి యుందనే
 పాయచునండ ముండు విధులాఱున్నై తగు నంగతోరముల్
 రా రసభావ రృష్టులలరన్ నటేయించడ మాటలేటికిన్”**

“నంయతా నంయత నంకేవ హ్తపుల్
 వదమూర్య నొక యారువదియునాయ
 క్రింళదంబున వృత్తహ్తపుసంబులు
 నైదువక్షంబులు నైదుపుటిలు
 పుంధంబులాఱును గంధరవ్రుమ్ముది
 శాసువులేదు పార్క్వుంబులేదు
 మైత్త మంగంబులేకోన వింళకిదశ
 బహుల్ క్రికుతులు బిదములాఱు

* వా. చ.

** వా. చ. iii - 92

స్తాయ దృష్టితెవిమిది నంబారిభావ
 దృష్టితియవది రవదృష్టితెవిమిదియును
 శీంకముగఁ ఇంపి వింతకోపులు పెలంగ
 నాదఁగలిగినఁ గలహించఁ బాడినికు”*

రంభోర్యకులియవురు వాలీకి తపము చెరువ యెక్కించుటలొకూడ నాట్య
 నంగికవరిజ్ఞానము త్రస్సుటిమైనది.

“పీణియలు, దండియలును డాకముల్యేఱు వాద్యములు, నాగ
 జంబులు, ముళిపీఱ, కాసికములు, న్యూరమండలములు, ముద్దెలలు, మున్నగా
 సాపామంచు తటటిమఁటి యొక ర్థు తంబారా మొరయించుచు వచ్చె” నట**

“వెలదియొక్కుతె ముతివీఱయున
 సరసి_కొక్కి యొక ర్థు న్యూరమండలము....
 బోటి యొక్కుతె దండ బీటి పాడ
 విషలాంగి యొక ర్థు వీఁఁయ పలికించఁ
 గలికి యొక్కుతె యుపాంగమ్ము హూవఁ
 గి నలయాదర యోర్థు కిన్నుర మీటంగ
 రోంలోచనయోర్థు కాకమైత్త
 మఁటియుగొందరు సుదతులు ముద్దెలయును
 నారజము మొదలైన వాద్యములువళ్ళ
 త్రుతులు ఘుమ్ముని హవటించెనకివ దీఁ
 నృత్యాలు చూపే ముసీంద్రుసెఱుల
 ఇటుల ఏగుల నేర్పు పుట్టి_ఇంపి
 నృత్యాల వాద్య విషణమార్గ
 వటిమ చెలిట్రమోంఫాదిన వంతుల
 వంపులేక బోవ విదవరంకొఱ్ఱు**

* వా. చ. పిప - 93

** వా. చ.

*** వా. చ.

ఇట ఈర్వుకి సంగీకవిద్యుతి¹ తన పాద్యతరిక్షానమును కవి తెల్లివిరియావ శేషినారు.

తథకు సీలపు దట్టములు వోరే సీడలు
 గానంగఁదగు గుబ్బాకాయీలమర
 రతనాల పూనల రాజీలెదు సీలాళి
 వగదంపు మెట్టుల జిగి దొలంకఁ
 బ్రాహురాగ లక్షంకురములు బ్రాకివలీల
 మెఱుగాదు కంత్రుల మీటు చూత
 మమ మమద్వాని నించు క్రోల్యిన యువరంజి
 కతుల యుసుఫుల మోతుడునర
 జీవ రత్నంపు మేరువు చి—ల పెరణు
 చిరమలును గరుడ వచ్చుల కరివెణీలి
 బ్రాత చూంబట్టు గవిషెన బాణదనరు
 పీణి నొనయించి.....,”*

“గవిషెన నడలించి కరవంక ఇంద్యుకి
 గదులువోణీచి పానడబు డుడిచి
 చిలతం.... మెఱుగు గుబ్బల మీడిఎల్చియు
 మృన నళంబులు బ్రుతిలంబి మీలి
 జవ్వాదిఱదవిచ్చ సారణుల్చరించి
 సరసతిరిదఱి చక్కనొక్కి
 మంద్రమద్యమ శారమహితు మీఱంగెల్కి
 స్తానంబులును ముల్చి తాళగతుల

* వ. చ.

నతల కంకణ రుణరుణశ....తుల పెలగ

మాయరే యనరాగము లాలాయములను

గీతములా వ్రథింధములా రక్తిగుసుషించ

వీష మీపెను నా నీలవేణియుపుదు”*

“భారా! రాగము శాపురే యొదుగు లాయంబుర్ బైస్తాయ నం

చారీ ప్రాపులా లెన్న కంపితముమై చూ....హా మేలమృయు

య్యారె మీటు కొలంబ పాడదగు నాహారక్తియంచున్ పథా

ప్రార్థనేరిట మెచ్చు స్తోజదుండు మెచ్చున నేర్చునే గానమున్”**

ఆట్లే గీతవాద్య నాట్యవిశేషకవ్రతజ్ఞను చూపించుటవలన రఘునాథుడు నమ్మక్ కొర్కెళ్తిక పాండితులిశేషస్వాంతుడని వెల్లదియుగుచున్నది. వీణావాదన మంది కవి అరిశేరినవాడిని రఘునాథమేళ వీణావ్రకంపనమున వ్యక్తమగుట జగత్క్రషిద్దము.

ఇక మిగిలినది శ్రంగారపావిత్రి. ఇందు రఘునాథుని గానపాండిత కావ్యంతరిక ప్రాక్రంపలన వ్యక్తము. కవి కావలెనని సృత్య నంగికపాండిత నమ్మక్తరితిని వెలయింపవలెనని మేనకాసారదాది ప్రాక్రములనిండు వ్రష్టివేణ్టినాదు.

మేనక విక్ష్యామిత్రువితో త్రఫుగుర్చు చెప్పికానిన మాటలివి.

నఱవ దానెక్కు నందలమంపి పలిపించి

వీణయ నాచేత ఏన్నమాట

హరుఁదు నేవిపించు దురు వదానకు మెచ్చి

కొడమీద కూర్చుండు ఘనినమాట

* వ. చ. iii - పుస. 117

** “iii - 118 పుస

పారిపిల్చి నాచేత నభినయంబును ఊచి

తనయొద్ద కొబవుండుమనిన మోట

నారద పార్వతుర్ బోరికన లయకోన

మై శార తమ్ముములదుగుమాట

మున్న వివి యుండురేకదా నసునేను

బీగడుకోరాదు.... అపురనాథదు ఊచి పాకములత్తెల్ గుంపెలో గాం
మనిపించకొంటే నేను. తంబరలో తుంబునే అట నేకెంచి గోటివాద్యమే
లేకయండి మణియున మతియున వినిపించి వింతగా (గోటివాద్య మేనేమా!)*

“మనమును రక్తియుంచోలఁక్కొదగు గీతమ్ములచించి చందమల్
మువుగ రాగమల్ వదమంచియ మీటుచు ఇంక్రగ్రాజ్” పమ్మిళముగా
గానము చేసినాడట. ఆతనిని మనమున మెచ్చినసు మేనకపేకి తలయూచనేరేదట.
ధానితో సీపెంకని సీపెంకని దేవేంద్రుని నమ్మించుటో మేనకకు తుంబురునకు
గానవాగ్యావాదము కీరతిపోరై పరిణమించినదట. ధానితో తుంబురుదేశేగి మేనక
యించేకివచ్చి నన్ను సీవంటే రన్నట్టరాలిని దివంబనగానవి కేల నన్ను నీఱించుగ
నేయకామ్ముని రాటీపడి గాయకుభవుటను ఆఖ్యింటను గాయకుడై ఆ అష్టవశన
కళలతో కరిగించినాడట.

* శృంగారసావిత్రితో సావిత్రికడకుతె నారదుంచినపురు ఆదేశచేతితో
పీణమ సావిత్రియంతకుమండు పర్వతుని రగగ చూచినట్లు అందరి వయకమెచ్చి
నట్లు గుర్తువుల్లినదట. ఎవ్వరి పీణావ్రక్షేకత పారికుండుకు ఆనాటి ఒక సైచిత్రి.
అప్పుడు నారదుడు ఎదురు పీణయూచి వాయించునపురు మాపీణెఱ మాన
కడినవనినాడట.

నారదుడు కల్పించికొని నక్షవంతుని పరిచయ్యము చేయలయ్యము గాపున
“నక్షవంతుడల పీణము బ్రహ్మాయుండు నెంకయు అంకుమించి నేర్చితిని
నరవ్యక్తిదేయని మెచ్చుకొని తన చేతిపీణ యెనంగి వాయింపుచు” శ్యామాడట.

* శృం. సా. పుట. 15 - 19

** శృం. సా. పుట. 60

సామిత్రి పీణావాదనలోని వటివుకు త్రుతిచేయట మొదగ్గాని వర్ణించినాడు కవి. కావి యిందు సారెలు మెట్లునరిచేయట చూపలేదు. అందులోనే రఘునాత మేళ వీణావలె కన్పట్టినది. ఇందు వరూధిన్యాదుల పీణారీతి కానరాక ఒకేవరి 24 మెట్ల రఘునాథ మేళచీఱ అమరిక యిందు గోచరించుట గమనార్థ ము.

సామిత్రి ఎత్తికోథలోనే వీణాను,

“తథు కేంగాని మున్ను పుద్గ్రిషాము మీదన స్తోయనంబారఘుల్
శ్రేష్ఠ మొర్యున్ ఘృంగి తంఱ కంపితఘులార్ గ్రామంబులన్ మూర్ఖులం
దఘుగా నౌరవ పొదవంబులు తగన్ రాగాది గీతప్రభం
దఘులిం బోరంగ గ్రామమింబోదుగనంతన వీణావాయించినన్”

“మేయ లతాంగి భాలవిను మెచ్చగవచ్చును నత్యవంతుఁడే
మేళఘుగూర్చి పద్మాతుని ఫేలిమి చూరంగ జావంబంపెఘున్
పేళాటెంగి తీవుర్ సీపుది వావి మనంబున్కు క్రై”న
భోర్చ అశవికిఁడెల్చువలెనవి అనివాదట

“గీతము ఘ్నాతము మేఘతలికిన ఘుడినేర్చుక. ఈ కవిక్ష్యమాతవిచే గ్రహించితిమి. అందునగాదె ప్రభందఘులైకము చేయగోరితిమి భాయకటోక క్షుకతత్త్వార్థించన”. అలి నత్యపుంచుని పాపాతీచంతర్యుమును, గీతపిన్నాజమును గూర్చ మెచ్చుకొవించుట, ఇక్కూఁడ ప్రభందఘునకు గీతప్రభందఘుని, భాయకు దాగప్పుయటునికుట అక్కము చెప్పుకొనుచ్చుము.

పరశ్వతిక బ్రాహ్మణ పీణావాదనమున వాడుగలికి నారథుని విలిపించిరట. ఆది రఘునాతనాయుని కథాగతిలో చోటుచేసికావినది.

ఇట్లిది భఘువాదనాయుని గీతిపాపాతీ సుధామాధరిగ విలసిల్లినది.

చేమకూరి వేంకటకవి గానపరిపాకము

రఘునాథ రాయని ఆస్తానకవియై అలరిన చేమకూర వేంకటకవి “సారంగదర చరిత్ర, విలయవిలాసము” అను గ్రంథములను రచించెను. ప్రదమకవ్యమైన సారంగదర చరిత్రమున చేమకూర గానాధిషోనమును చూప లేదు. చేమకూరకు మహాకవియశస్తును ఆర్జించిపెట్టినది విషయవిలాసము. అంచులో ఈ తని నకలకూ విలాసములలోపాటు సంగీతకమ కూడ చోటు చేసికొన్నది.

ఈ మహాకవి రఘునాథనాయకుని ఆశ్రయదాతగాకాక ఆరాధ్యదైవముగ భావించి నేపించి తరించినాడు. తాపుననే మంగళ శాసనముగావించిన శాల వద్యమున రామమూర్తిని ద్వానించి రఘునాథమూర్తికి ఆవాహనము గావించి శ్రీరాగధ్యానమూర్తిగ నాళనిసే ప్రదర్శించినాడు.

వసువరిత్రకారుడు ఈ వేంకటకవికి కవనరీతియందు గురుతుబ్బారు. ఆతనివశెన ఈకవియిషు గ్రంథాదిలో శ్రీరామచంద్రవిలో శ్రీరాగ సృంగావ స్వామావిష్ణుత్తిని గావించినాడు. శ్రీరాము కావ్యవ్రంచమున నాటరాగము నాట్యరారంగమున ప్రప్రతమమున వినదించు సర్వత సాచికొనినవచి ఇతః హర్యము వివృతము ఏకద్రీక్యనుసారిగ మన ప్రాచీనాంధ్ర కవులాదఱును శ్రీకారముచట్టియే కావ్యప్రాంరథము గావించినారు. వారట కావ్యదీలోవిలిపిన శ్రీకారమునుఛట్టి పొరాణికులు, కావ్యరసికులు శ్రీరాగాన్వితముగ శ్రీవ్యక్తవ్య వకసమును ప్రారంభించుట అలవాటు చేసికొనినారు. రాగవిద్యలైన కొండలు కవులు శ్రీకారముచట్టి శ్రీరాగమ్మద నిట నిషేషించుటశేపాటు శ్రీరాగభావ విష్ణుత్తితి ఆది ఘనరాగము, కుట్టవ్రదము, సంవద్యుతములను లక్షణములు బట్టి యచ్చు వదముల వద్యాతరితముగ ముట్టంకించిరి. ఇక సంగీతకూత్తు లోతులు తడివిన మహామహలగువారు మాత్రమే వద్యమందలి ఉపాస్యమూర్తికి అభేదాధ్యవసాయమును సాధించిరి. ఇట్టి రీతిలో శ్రీరామమూర్తికి శ్రీరాగధ్యానమూర్తికి అభేదాధ్యవసాయమును మొత్తమైదలిగ మహాసంగీత కూరహవ్యాప్తిదియైన రామరాజభూమణి గావించినాడు. ఆతనికి అన్నిట అనుయాయాలు, అంతేపాసియైన చేమకూర కవితూడ ఇట అట్టిరీతినే ప్రదర్శించినాడు.

ఈ వర్యమున చేమకూర వేంకటకవికి ఉపాన్యమూర్తిగ రఘునాథ నాయకును ఆరాధ్యమూర్తిగ నిలచిన రఘురాముడు సీతాలక్ష్ముణ నహితుడై విల్యాని నిలచియున్నాడు గాన ఈకదు—

“అప్సోదశాఖిః స్వరభారుమూర్తిః ధీరోఽసత్పుల్లవ కర్జపూరః

మధ్యదినేవోఽయినప్రతిధారి శ్రీరాగరాజః కీతిపాలమూర్తిః”

అను చతుర ధామోదరకృత నంగితదర్శకాంక్షిక శ్రీరాగధ్యానమూర్తికి దర్శక ప్రతిచిందమగుచున్నాడు. అట శ్రీరామచంద్రుడు సీతాలక్ష్ముణ నేవ్యదైన ఇట శ్రీరాగమూర్తి మధ్యది సేవ్యదగుచు రాగరాళై రామభూపాలనివలె కీతిపాం మూర్తియై దర్శనమొనగుచున్నాడు.

ఇక తరువాత నంగితప్రవనక్కులు విజయవిలాసమున క్యాచిత్కుముగనే కన్పుటును. నిక్కమైన మంచిసీలము ఒక్కటి చాలడా! తప్పెడు తఱకుబెటకు రాలైలభింపక పోయినను ఆయున్నవి మాత్రము నంగితకాత్ర నంబింధులై వేంకటకవివరుని నంగితకాత్రవరితికి నికషోవలమగుచ్ఛువనుట దబ్బరకాడు.

ఉలూచి విజయవిలాస నన్ని వేశమున ఉలూచి విజయనితో వాదునకుచిగి ఆకపిని—

“విను గీతిపాహాతీ మోహనకాణలు పెవులు వట్టియాడింపగా,

గనియండి “కాముకుఁడు గానవి” వరిగై లాకునచ్చి కొనెన్నపాలా!”*
ఆని పోచ్చరించినది.

ఆ పోచ్చరికలో పాఠుడు గీతిపాహాతీ చండితనియేగాక ఆ విజయుని భూషువహించుకొనిన రఘునాదనాయకుడు “గీతి మథురవాణీ నమంచికమోహన భూషుడను వినయము ప్రవ్యక్తము.. ఇందలి మోహనయన వదము మోహన రాగఫామ వంపుచికము. గీతి, కీతి లాకఁించుకొనిన నీకవి తన ఈవద్యమును మోహనరాగమున గానము చేయివలయునని ఆదేణించినాడనుకొనుటకు ఇద్దావిని మోహనరాగమున గానము చేసికొనియో, వినియో అనుభూతిసాక్షికముగ

అసుభవైక వేద్యముగా విర్భయించుకొనవచ్చును. రఘువాథసాయికుని నాటకి
‘రేశు ప్రీ’* యెను ప్రాచీనసాముసుండి వరివర్తనమై మోహనమోఘన
జనకమై భాసిల్లయండినదనుట నిర్మివాదము.

“ఆ యెలనాగచేఁ మెఱుగొరుకటారిక మావటీడగుం
బోయునవచ్చు నమైషుఁగుబోఁడి పిఱందు నమున్న భూమికన
రాయిలనంగవచ్చు నలరాజనిభావ్య యెలంగు గట్టివా
కోయిల కంచు కుత్తికలకున్ బయకాఁడనవచ్చు నెచ్చెరీ!”**

ఈ వర్యమున కవివరుడు “గట్టివా కోయిల కంచుకుత్తికలకున్ బయకాఁ
ధనవచ్చు” నము ధాతుమాతులను ఉభయువ్వక్రియ భచనమునాక్కుచో
కూర్చు ఉభయకారకుడగు వాగేయకారుని స్కృంచినాడు.

“నయగడ హృద్యవాద్య నటనంమెలయంగపురం పుటారతుల్
నెలయు ద్విజక్రుతుల్ చెలఁగ విప్రవథు కుభగానలీల కో
థిలఁగ విహావేదికకుఁబెండ్లీ కుమూరుడు వచ్చె విట్లలా
వల నల పెండ్లీకుాతురుడు వచ్చెరజవ్వరజాంగ దంబులనీ!”**

ఈ వద్దియుమున హృదవాద్యరీతితోపాటు ఆరకియు ప్రవంధపిశేష
స్కృంరణము వినటదినది. అట్టే

“సీకు కల్యాణహౌ రఘుఁఁయరూప
సీకు వంకాఖివృద్ధియౌ సృపకలాప
సీకు ఇయిమగు సాహవ సితిఫరిత
సీకు పొమూజ్యహౌ మహాసీయ చరిత”***

ఆటే ఈవర్యమున కల్యాణిరాగనామము వివిహించుచున్నది. ఇంకొకచో—

“ఎదులు గొపెన వేయకిదినారు. తెమ్ముని పీణ యిష్టదే పేళవించవలా
ఇందు ప్రస్తుతమైన పీణ రఘువాథుని పేళ పీణయే ఆయ వుండనోషు. ఇట్లు ఇందు నంగికప్రస్తుతి కొందిగసున్నను కవి నంగికాఖిజుడుటకివి
చూయాలు

* మోహనరాగము ప్రాచీన తమ నంగికాతుములందు రేవ్యాంతి వ్యాచ
స్కృంకమైనదవి ఆహార్య సాంబిమూర్తిగారు పోవవత్తికముగ విర్భారించిరి.

** ఏ.వి. i-187. *** ఏ.వి. ii-15 **** ఏ.వి. iii-74.

రింగాజమ్మ ఉషానురాగ రాగరమ్మత

ఈ కవయిత్రి తన పతియు, కృతిపతియునైన విషయరాహవ నాయకని సంగీతసాహారీప్రియుడని న్నతియించి ఆతని చెంగట శ్రీంగారవతులు రంగు రత్నయమీఱ సంగీతమేళంబు గావిఘ్రవ ఆతని సభాభవనము చెన్ను మీఱనని వర్ణించినది. ఈ మేళనముగూర్చి శ్రీంగార రసతరంగితవద కవిత్వమహానీయుమి స్వార్థిని చెప్పుకొన్నది. ఈ మేళ రచనావిశేషమున భాసించిన సదకవిత్వము శ్రీంగార సంకీర్తనమంబెదై సంగీతరస తరంగితమై కాంతిల్లినదనుట చెప్పుక చెప్పినట్లయినది.

కథసాగిన పిదవ పార్వతివరమున జనించిన కథాయిక ఉషాకన్య బాల్యమునందే “మృదుకోకిలాలాపనరణి మీఱ” “పీఱ వాయించు చెవులకు విందుగాగ” అని నుట్లికించినది.

ఈక ద్వితీయాశ్వానమున విరహసహాయగు ఉషకు మానసోలానము గలిగిన అమె చెయలు,

“దండె తంబుర స్వరమందలంబురణాట
వేటు గజ్జెలు ముఖపీఱదక్క
చెంగుకామాచి యుపాంగంబు కిన్నెర
పీఱ తాకంబుఁ లిలఁగోవి
రిభిలాకము రమయ శేషనాదంబు రా
వజహ స్వమును జంద్రవలయములును
మారజంబు వావజంబును మొదలుగుగుగు
కమీఱు వద్యములే గరిమెడార్చి” సంగీతకము నెఱపిరట.

ఇం. ద్వార్యకలో అనిరుద్ధవంతఃపురమున ఆతని వరివేష్టించిన సుదతులలో “రమణయుకై బహురాగ భేదంబు వింపుగా పీఱవాయింపుచుండి” చిక్రరేణ కాంపుతువతు.

కృతీయక్యానమున కోణపురమున ఉపానిరుద్దులు కలసికొనిరని ఎఱగక ద్వారకాపురమున ఆసిరుద్దుని మేలొగ్గులువ సేశంచిన అంకపురట్టీలు ఉదయ గానమనిట్లు గావించినారట.

“అయిందయంబున హరి ప్రాతుమేలొగ్గుల్పి

నెవ్వటి క్రమమున నిండుముఖులు
వడక యింటికివచ్చి బాగుగా నెంకయ్యి

దంబుర్త క్రుసిసూర్పి తనుమేడ్చు
దేవగాంధారియు దేశాక్షి మరిహరి

గుండక్రియు లలిత గుజ్జరియును
మొదలగాఁగలయ్యల్చి యుదయులాగంబుల
విముతింపఁ గోరణ వింతవగల”*

ఈ రంగాజమ్మ రపతరంగిక పదకిఫ్కు మహానీయమతిప్పుటి యుగుల వలన గీతిసాహితీ నర్యంకపుసీపా విశేషారదట్టుయుండుట విర్మివాదమును విషయము. ఈమె సంగీతశస్త్రాన్వ్యిక రాగవిమేక ప్యాంకయుగుటవలననే దేవగాంధారి, దేశాక్షి, మరిహరి, గుండక్రియ మున్నుగునవి ఉదయులాగములని చెప్పు గలిగినది.

“దేశాక్షి దేవగాంధారి, భాంతి, భాగ్యాక్షి మతువా:
దేవక్రియావ మండాకిన్యారి భూషాల ఏవచ

స్వ స్వారైళ్చ ప్రవర్తంతే ప్రాతకాలేదినెదినే” అను సంగీతప్రవృత్తము వందు చుట్టుంకితమగు కాహాకోక్కి ఇట రాగవేశ విర్జయమున మూడంగాగైగొన దగుచున్నది.

తంశాపుర సరవ్యక్తిమహార్త ప్రచురణముగా పెఱవడిన ఈ ఉపావరిణయమున. సారిగాక్యాపులు మాత్రమేయున్నవి. మిగిలిన కథ క్రగంత పాతమై ల వ్యమైయుండును దొరికినంతమట్టుకు లభించిన సంగీతప్రస్తావము వందే గీతపాద్యములకు సంబంధించిన లహర్మానైన ప్రస్తుతిలభించి ఆది ఈ కవయాక్షి సంగీతాధికారుకు చెరగనిముద్రమై రాణించుచున్నది.

చెంగల్ప కాళకవి గానకళాభిమానము

కాళవి విషయరాపువని ఆస్తానకవి. ఆయాస్తానము నంగితసాహిత్యాదిక
కళావిలాసములన్నీ ఉచ్చిక అటవులు. కావుననే ఈకవి తన రాజగోపాల
విలాసకావ్యమున శనసాచి నృత్యసంగిత కళావిశేషములను విశేషించినారు.
కవి సంగితవేదియని రాగరప ఫావరంజిత హృదయుడని విశేషించినాట్కా
విలాస తోషికతిత్తడని పీతికయందలి ఎత్తుగడయందే వ్యక్తము.

ఈకవి మంగళాచరణమునందు శ్రీలలితారాగమనము గావింటు ఈకవి రాగాభిమానము ప్రదర్శితము.* విజయరాఘవథ్రాపుని సభావాట్టవర్షనమును ప్రతేకించి ఈకవి కన కావ్యమున విక్షేపించినాడు అందువలన అనట్టవ్రాంద్రు ఆ మహాకవి కొఱవున మని బీనవారయ్యను ఈ మహాకవిరాజకావ్యమున చిరస్తాయిగా నిలచిపోయారు.**

ରୀ. ଗ୍ରେ. ଏ. I - 1

* * “భరత సంగీతపాహాతీ ప్రముఖవిద్య - లాక్ష్మితుగన్న చంచానసళ్లి
ముఖాల
వరసము క్రూకప్రతి చాపరములలర - వివిధ బిరుదాంక వాద్యముల్ల
పెంచుచిల్డు”

“କିମ୍ବା ମେଘାଂଶୁର ତୀରୁନବିଦୁଗଢ - ବରନ ବିଂଗାର ପାଵଦଳ ମେଉଯୁ

వముతమనసిల్పి యాహుద్ద చంద్రారేణ - వివిధ విద్యలు వింత
యునగ్” I - 22

ఆ నరకీషుల వెనుక అనాడు అదువారే పకలవాద్యముల మొత్తయించి దిట్టలై తేజిల్లిరి.* ఆ వాద్యశ్శింద విన్యాసమందరి వివిధద్వానమును పునర్వోక్షారమ్మల్ ప్రతిధ్వనిలీవినవి.

అందరి వివిధవాద్య ప్రశ్నేదాంగతముగ ఒక రాణకీరపాటి పాడిన రాగ ప్రతిందగిత లాయముల శాశ్వతముగ అందర్యనించి దన్యములైనవి. కథసాగిన వెనుక నాయికావిభ్రమ విలాసముల వర్ణించువటున ఒకబో దేశ్యగీతికా విన్యాసములగు నేలయ చంపమామ పరముల వివిధించినవి.*** ఇంతకుమించి ఈ శాశ్వయమున చెప్పుకొనదగిన సంగిత ప్రవస్తులేమియు కన్నట్టుటలేదు. ఈసంగితికా విన్యాసమే చాటను కాళకవివరుని సంగితకళా వేత్యక్షమును చాటుతు.

“హామదకేలికఁ రూపవతిఁ కొంత - శట్ల చూడామతి ‘చంపకాఖ్య’
చెయవగు జక్కుఁఁ చెయవ ‘మూర్తివధూటి’ - కొరవు ‘కోమలవల్లి’
గురువితంబ నవవదంబులు లోకసాయికా లోలాకీ - యనిదేఁ ‘ళళిరెళు’
కొరివయన
దరువదంబులు ‘రక్కగిరి’ నితంబినియును - పేరణవిధము ‘ఫాగీరథి’
యుము
మదనవద దూశ్య నవరక్కు మాలికాది - బహువితలశ్య నాట్య ప్రవండ
మైల్ల
మనత విలసిల్ల తక్కిన కొంతశ్లేలు - నభినయించిరి తమ నేర్చులతి
కయల్ల” రా. గో. వి. I - 22

* ఏం వాయించెను కోణిధర యొకరై - కిన్నరణలికించె కన్న
యొకతై
చవలలోవనయో ర్తు ద్వీపదలు చదివెను - క్రక్కుపంగము చేపె తదణ
యో ర్తు
ముఖపీణచేనోక్కు ముదిత రాగమనిపె - కొమ్ముయొక్కుతె ప్లీల్గ్రోపి
యో దై
తంబురా మొరయించె ధవళాక్షియొక్కరై - స్వరమంతలము పీఁఁకై
నతి యొకర్తు

యత్కగానంబు రావళహా స్తుముదుకు — దండెమీటుయ చెంగులు తాళ
ములు
శోలమువ్యాల భవళంబులేలమర — కొండఱతివుయ వివిషించిరండ
ముగును" రా. గో. వి. I - 24

"విద్యామూర్తి మరుగులెత్త విధముల్ విద్యాధరులైచ్చుగా
విద్యుద్వాల్లుయ మింటనుండే విని.యుర్విన్ డిగిమేలైన యు
విద్యుల్తామును నశ్యసింపరమణ్ణే వేషంబులం చూనె నా
పాద్యంబుల్ మెఱయంగుదక్కిన పతుల్ వర్తిలాగునన్" రా. గో. వి. I - 24

** "దండె మీటుచు భథగాణ దండియనుగ
నౌడుగు గమకంబు రక్తియుఁబోదివి కొనుగ
గీతముంబాదె నౌక రాజీరఘుఁఁ" రా. గో. వి. I - 26

*** "విలులు వారుచో విషుదేలోకో చండమూమింది పండాలమానిసార
భధికంబుగాఁగూర్చిర్చది. యే మౌ?" రా. గో. వి. iii - 66

పుష్టిగిరి తిమ్మనార్యుని గానసమీరము

పుష్టిగిరి తిమ్మనార్యుని రచనము ‘పమీరకమార విజయు’ను వ్రాతరము. కథానాయకుడగు అంజనేయుడు సంగీతాబ్ద్యలలో ఆచ్యుదు, ప్రపూజ్యాదు అందువలన సంగీతశాత్రవర్ణ ఇంకావక్ష్యకమైనది. అద్దానికి అంజనేయుడు కృష్ణుని పమవున తుంబర వాదరుల గానవిఖ్యాస్పూర్చి విషయకముగ మార్యుస్థము వహించుట కవకాళము లభించినది.

శ్రీకృష్ణు అంజనేయునుగాంచి,

“టీఱునిలాత్మ జన్మ మమునుల్లా ము లోపలనెల్ల వేళలం
బాయిక చింతనేయుచుదవంట నెవంబున్న నిస్సు నేఁ
దీయతి చంద్రగాయకల యద్దతీ పాటలు మేయదెల్పగా
నాయుదనెంచి వక్షిసులనాదునిఁ బంచితిఁదోది తేరుగన్”*

అనగా ఆంరినేయుడు మహావిధ్వంసుదయ్యును వరమహాత్ముడై ఆవర మాత్మునకు ....

“.... వతి సన్మంఖాద పీరంబు చెం
త విసీతిన వసియించి తుంబాయని వీఖామాని వీక్షించుచున్”**

“గాయీక చంద్రులార త్రిగుస్సుక కాషకమ్మాద్యగావి
ద్యారుత శారతమ్మ గతులారయ శక్తమైయైన శాసకి
బాయుక దివ్యపాదనలిపద్మయ సప్ని ధిఁదేరు విర్మలునే
బాయిగనొక్క రాగమనఁఁఁవరి వాదివినున్న వారయన్”***

* న. క. వి. vi – 195

** „ vi – 198

*** „ vi – 199

“గవిషెనల్ నడలించి కవపీజెలూని తం
 త్రుటిలీటి మటి విరదల లిగించి
 యెను రాగమున రాగమున కనుసారిక
 గాప్రతులొనేగూర్చి కవితె నివిరి
 జూలువాటుగ నొక్కసారిమీటి యొకింత
 సరన సత్తవ్యర సందర్శి విమ్మార్థి
 మీఱిగా గమకంబు వేలుపడఁగ
 పారెమ్మె రయించి తగునలంకార సరణీ
 గొన్ని గితప్రబిందముల్ గులకశేసె
 లొయకఁబికించి భాయింబు లొదవదాన
 మానములు రాగముల రక్తిగానుపింప”*

“స్వీర సగదర్శమయారె మేల్క్రతులు మళ్ళారయ్య భాయింబుకు
 పురె యాలావస్తాయమోర గమకంబుల్ మమ్మిగితంబుల
 దీర ముక్కాయము రాగులైయని మదదేవాత్మ జన్ముందు తుం
 బురు దేవర్దుల మెచ్చె గానరన మింపున పొంపు గావింపుగన”**

ఆమ్మహో కపివరుయు నారదతుంబుదుల గానముమెచ్చి తనదైన గానరీతిని
 కొంక వరమాత్ముని తెలిగింతునని—

“దేవరి చేత వల కి
 దూవినయిమునంగ్రహించి తంత్రుల మొరయన
 కీపాఁఁగూర్చి రక్తిగఁ
 భావని పరికంప పారెంబరమ ప్రోధిన”***
 “క్రమమెంద నాశశాపి — గమకముగా ఉద్ద సాళగముయను సంక్రి
 రములొగి పుంకింపఁగ మంద్రమ మధ్యశార యుత్సుదారతమీఱన”****

* వి. కు. వి. vi — 200

** „ iv — 201

*** „ vi — 204

**** „ vi — 205

“మనవిత మురక్కి విధమును
దనర్గ్రియా సావధాన తానంబులచే
గనిపిం వచింపు నరరియు
ముసుగొన వారి కొన్ని గీతముల్ వరికింపను”*

“త్రుతుల బెరయుట న్యూరముల చొప్పువిడక
మన విదము గాన వడ్డతగలసి మెలపి
సాల ఈద్దతగనుక దోసములఱాని
వానం స్వామిగానమ సూనమయ్య”**

అయ్యొనూన ఘనసౌమరంజక పేపురంజి మంజులానూన బహుతాన
మానములను మెచ్చిన వరమాత్మదు భామకోగూరి ఇట్లిమతింపనారంభించినాడు.

“పేచి.... మళ్ళీరె పీటమీటు వహించె
నింపయ్య నయ్యారె కంపితంబ
నానంద ముందించె నాందో? తంబారో
ఒఱిఒఱి మూర్ఖున బాగుమీఱ
త్రుతులగతుల్చమ్మ త్రుతుల హితవయ్య
మేయాడాడ విరాణిగీలు కొలివే
శీరీనె యోవోనె? యుల్లాపిత మొనంగె
స్ఫురిత విస్మార్తి బాపురెస్మారించో***

ఆ పిదవ అట అయ్యొనిలపుతడు త్రిలోక మోహనముగాగ పేపురంజి
మొరయింప అమేయ తానలహరితో చెంగబీ గందోవులముల గరగినట. ఆ
మిష్టుట.

* న. కు. వి. vi - 206

** “ ” vi - 208

*** “ ” vi -

“చండింపక తాళంబులఁ

దండెని కానికరఁగు రాతిషెడినిది ప్రోధిన

గుండు క్రియంగావించిన

గందోపల మెప్పుతల్లు కతిపంచయ్యైన్* ఇట్లు అఘుటనాఘుటనా
వటుడగు వటుడు రాగరనంబందించి మరుజటి చేతికి వల్లకి ఎవ్వటి వటిమనావగి

“ఈ గుండు కరగిపోవక రాగంబని తాళముయి గౌనంగలవారోషో గాన
విద్యకునధికుయి లాగ విష్ణుంబించి యునదు” అనిసాడు. అప్పుడు నారదుడు
“మనవిధము వంషరంబును భెనగిన బలికింప మఱియిగి యుండదొడగెన్” నట
అరాయి. అప్పుడు తుంబుయి తన కాప్రియోన తానములని యువియును వనగాన
లేకపోయెనట. ఆ విష్ణుటా వ్రతిస్ఫుర్ధులిలాయివరు ఆంషనేయుని గ్రావముయి
గరిగింపనోసిన కల్యాణంగిత విద్యుస్స్పూర్తిని, రాహుపులా సీరుసేయగల గాన
రూఢిచి ప్రముతించి గుండక్రియా రాగాలాపమున కతిసముగావించిన యువలమున
చిక్కిన తమ తాళములప్పింపుమని వేదుకొనివారు. అప్పుడా మహాగాయకప్రేష్టురు

కవిప్రయోగించిన నంగిత పారిభ్రాష్టకములందు కొన్ని :

అససారిక : ఏణమై రాగాషగుణముగ నముపంచించు పారిక (పెట్లు).

కీవవాటు మీటు : వీణావాదనమున ఒక స్వీరమునుండి మఱియొక స్వీరమును
కారువటుగా చేతిని కదరించి మీటురీతి.

ఆలంకార నరటి : చూ. ‘ప్రా. అం. క. నం. ప్ర’ వుట.

గీతవ్రథిందరము : చూ.

శాయము : ఆలాచేము (అంప్రి) తానము.

ముక్కాయము : తాళవింత ప్రత్క్రియ

గుమకము : చూ. చరిగొండ దర్శన్స్సి. వు.

కీపాకి : చూ. ‘ప్రా. అం. క. నం. ప్ర’ వుట.

కంపికము, ఆందోళము, మూర్గున, దాలు, యుల్లాసికము, స్మృతికము

{మేఘరంకి రాగలక్షణము} చూ. నంగితపారిశారము రాగప్రకరణము.
గుండుక్రియ రాగలక్షణము}

పారిని కరుణించి అయివలమును మేఘరంజితో మరల కరగించి మరిళాకములు నిపుణిత పుచ్చియిచ్చినాడు. అపిదవ ఆకపినేళ గానప్రాధిని సమఖ్యాతిని ప్రవర్తిలియు హీనాధిక్యములు ఎంచుకొనుచున్న ఆ ప్రతిస్పందనల మందరించి నాడట. సారదతుంబారుల గానవిద్యాస్పృష్టతో ప్రారంభమునొందిన యి కదా భాగము గానమాన మహాత్మాభినందనముతో ముగిసి తిమ్మనార్యుని సంగీతశాత్ర ప్రీథిమము ప్రవ్యక్తము గావించినది.

ఈ ప్రకరణమున తిమ్మనార్యురు సంగీత పారిశాష్టకములనెన్ని దేవాయుగాలించినాడు. పీనిలో జాలమట్టుకన్నియు వికణహర్యము విష్ణుకములగుల వలన వావినన్నింటేని వివరించ హూనుకొనలేదు.

గజవచ్చరపు వేంకట శివిషరుని వేంకటేశ్వర విలాసగానము

రఘునాదనాయకుని యుగంతరవ రీయై శేసరిల్లిన వేంకట కవివడుడు సంగీతవిదుడుగ గోచరించుచున్నాడు. ఆతని రచనముగు ప్రబంధరాజు వేంకటేశ్వర విషయవిలాసము వివిధ కళావిలాసములతోసాటు సంగీతకళా వివేషమునకుకూడ అస్త్రమైయున్నది.

ఈ కవి ప్రపఠమమునే ప్రబంధమున వేంకటేశుని నమ్ముతమున ఒక సంగీత సహావిధానమును ప్రకల్పించినాడు. ఆద్యముగ జతినియ్యసముతో కొను గోఱ నశిసించి వాడ్యచ్చింద విలాసముతో సంగీతకవిశేషమును ప్రతిపాదించినాడు. ఆశించ కవివడుడు వారలుగావించిన రాగప్రవేశములను వానిలక్షణములను వ్యక్తముగావించి తనిచ్చేన రాగవివేకమును ప్రకటించు గావించుకొనేను.

* “సంగీతపు మేళషుజత - సంగతి తాళములు నాగనరములు థక్కింద్ర చెంగులు ముతపేణియలును - పాంగము తస్పైటలు గజులందుక చేరన”

** “ఎక తాళంబున వీర మర్దశరవంబేరంబు గానట్టువుల్
ధికతోంత త్రుతక రుంకు రుంకుకిఱ తాందిత్తాంకియలోథికు
ధీతు కెక్కెయ్య ధిమిక్కు ధిగుతాంది త్తాత తాళంబులన్
గకుంతంబులు మాఱుఱిల్లు - కొనుగోల్పుట్ట నవ్వులనన్”

“శైరవ శ్రీరాగ బింగాళ హిందోళ - మాళవులును రాగమంజరియును
భూపాళ గోఱల న్నయుషరాగాష్టకం - బాహారి లలిత విలాపాదులును
గుజరీ మలహారి గుండ్రక్రియ వరాళి - దేవగాంధారియు దేళతోది
దేవక్రియ కురంటి దేళక్షిరామక్రి - యాంధాళ నాటధన్యసి పూర్వ
గాళపారంగ మంగళ కోకిములును - కన్నడయును చాయగోళకదు
నపూర్వ
మైన భల్లాతక్కియును నారాయణియును - గ్రహత నిదువడి నాగ్ శ్రీరాగ
ములును”

గజవవరపు వేంకట కవివయదు బృంచిన సంగీతశాస్త్ర విషయముల అకని ప్రాండిటేషన్ కర్కర్త నిధానమై భాసించుచున్నది. సంగీతపాధ్యములందేకాక ఈ కవి నాట్యప్రాండితియుచుకూడ అందెవేసిన చేయ. ఈ నాట్యపిన్యాసమున ముత్తాగనేత్రాభినయ హాప్ట్రవ్ఫేదములన్నీ టినో చూపినాడు.

“కాంభోజియను గుమ్మకాంభోజియను పింధ - రామ్పకియయు నాద
నామ్పకియయు

రామ్పకియయు మేళరామ్పకియ వనంత - పామంత కుద్దనపంత మద్య
మాయిలా సామంత మలహారుయను చెంచ - మలహారి ముఖరిమాళ వియును
గోళనారాయణ గోళవనంత వరాళి పున్నాగ వరాళి ఛంక
రాథరణమును కోక వరాళి మేఘు - రంజి గుణరి వంతు వరాళినాట
బోళ దేళాక్షితోడి వరాళి త్రావ - రాళి పోజ్జు తేడార గాళిపాడి”

“రీతి గోళము సిలాంబిరియును ఘనము

దనరుహంపీర నాటయుని నపుంప

కముయ ముప్పుది రెండు రాగముల మతేయు

దేవ మలహారి సాహారి రేవగు వ్రీ”

“మాళవ శ్రీయు సాకొండు మలహారియును

కోనమలహారి నానైదుగూర్చి వంతు

లాదిగాఁగా మిక్రంబలచ్చి మదికి

నరిది గన్వెట్ల వినికి పేయంగఁదెలిసి”

“గానంబునకుఁబితిగాన మెందునఱతు - ర్షా రాగదోషముర్ రహివివిధి
సరవి ముప్పుది రెండు వంచారము లెతేంగి - వదునాగ్ మూర్ఖునలీ వరి
హరించి

దైవత ఘడగాంధార నిషాద వం - తమ మద్యము బుషభస్వర గజముల
క్రమముతో మంద్రమధ్యము తారకంటుల - పేణయంపుచుము త్రాతు
మిక్రరాగ

ఇందికవి వ్యక్తవర్ణిన న్యత్వనవిలాసములు ఈతని నాట్యకాత్త కుళంతను ప్రకటికము గావించుచున్నది. ఈ నాట్యమునకు నేవధ్యమున మొరసిన నట్లు వాంగము, వాద్యవిశ్వాసముగూడ నిరుపమానము.

విధములను వేళలను ఇతర్యోద సులక్ష — ఇముల భరతము భండః
క్రమమును దెలిసి
బోసఁగఁ జంచపుటము చూచిపుటముతిముల — మేరమాబోక్కు తాళంబ
వేఱువులిఁ

“ఘుమము మధుర నిర్మిషంబు రాజీంవ — నమరాగమున ప్రైర్తులను
పరింవ

సాయిక్రమ గ్రామవరణి విరూపించి — ఘనదేశ్య కుద్దమైతిరి నటీంచి
వమయోచిత ప్రాణ వంపిధాన మెతీంగి — యంగ చేప్పా గోషుమవనయించి
మవనజయ్యాప్తి భావంబు నమకూర్చి — ముఖవికాసారూఢి మొనయిఁసి
భక్త కక్ర సౌధారణి రుంకెనరళి — పాట వైపిక యువరుంకెమీటు కంపి
తాపాతంబయ హారియుఁ బిశ్వాపాతమును — స్వీరితములు వాద్యముల
నయ సరణిమీణ”

“శాలపుగ నిర్విడైదు విడిచూపులు నాగ్ల మొగంబు త్రివ్యుతీ
దల వడ బొమ్మినెన్నలోక య్యర్వదినాయగు హాన్త చేష్టయాన
వలనుగ డెచంస వృషపూరణ కేనరి కుద్దంగతున్
పెలయుచ ముట్టనేర్చి సరిలేచులలో లిరుదంది పొందికన్”

“తనప్రోల దీండిమద్వచి ప్రోయు నయగడ
బెటు చూపుల తుజుగులను గాదఁ
గుయకు నెన్నదల రాగిలుకుటందెల నట్లు
నటుల కాచి మతాపచిమణోవఁ
శెఱులకు నరోప్తుకిఁడెలయపు చేయకేత్
కదలిక తచ్చాత్త గరిషు నెఱప
ఫీటు నంగారషు సమ్మునిపై నరి
ఎరిచించి దొరనైన మరులు కొలవఁ

బట్ట చాలని ఆరివిక భనుటు దెగదు
విగువు సిబైవు గుబ్బిచన్ను గవయు విగి
పైఁట ఆర్పుఁగ నుడిగపుఁబడతి దిద్ద
ముయవుగ నెసంగె నొక జగనోషానంగి”

“.... .... వారపు
సెతీకయ కొనఁగోరఁదీర్చి సీలాంబుద భా
సుర చంచలయుఁఁ దనదుచు
దరలోన న్ను ర్తనాధి దేవత లీలన్”

విలచిన,

“మునుముచ్చు భువన మోహనరంగ మర్దక
ఢిర స్వ్యరమ్ముల ఢిమ్ముమనియె
నా వెంబడిగను గాయనగాయినిమళ్ళి
గానమ్ము ఘుమ్మున గ్రిమ్ము కొవియె
వావెంటనె విచిత్ర యనినికొగ్ర వసంత
కుసుమమ్మే రుల్లన ముసురుచూపె
నావెనుక నటి జండాంగుప్ప విన్యాన
ముఖ గజ్జయియ మల్లమనుఁఁ త్రైవె
నంతఁగను వక్కుఁగల్ప శాఖగ్రకి నల
నవ్వమణి ముద్దికా కంకణ ప్రదీప్త
కోమల కరాంగుఁఁ కటుకాముఁఁ క
చతుర లీలాభినయము విన్నుయుగాఁగా”

“తెరయించుక వంచినఁ ఇం
, దురుకావిరు మూలమునుఁగుకో నింటి మొగఁ
బరతోఁచ నవుడు తకతక
మెఱువుందీగె యనగాను మేపిరి డుహరన”

“స్తోగమ తెలివాఱ నును స్తోగ స్తోలపు తథకు
వెళకు చికిలి యొయారంపుఁబేరెముదుట
బోలఁ విడియంబు దేలింపు చుఱుకు హోర
కరికి దెదరెచ్చు చూపుల కలికిఁజాచి”

“హారువి మున్నే య మఱచిన యరిది శరము
మరుఁడు నమోఘు మంత్రాభి మంత్రితముగ
నేపెనో యనుఁదెరమోరఁజేసి వెడలే
దన్నయావస్త జనుల చిత్తముల ముంపు”

“అయ్యోపు దృష్టియును నచి
నయ ముదుటురమ్ము మోడిన యమున్నతిరే
క యును వ్రమాణము హారువున్
మెయిసిరి యవశఫుము మురువు మెలకువ యమరున్”

“దిర దిరఙ్గుక్రంబు దిరగు చందంబున
లగువు గన్వుత నడ్డలాగు లెత్తి
కడలినీటను పెంబెకరుడు బొల్లువిధాన
కుఱుచగా ముంగలి మెరుముపైచి
కీర్పిమ్మురము ఖాట గిఱున ప్రిమ్మురు
తెలుగున పీదెవు తెరువుగట్టి
నేల యురుముయము లీల పేరిణి వగ
వదఫూతమున శబ్ది మొదవఁజేసి

యొరవుగాఁదీగె మెరుసాని మెఱయు కరణి
కోవు పొదరిక విడుదల కోపుదియి
తమ్ము చరువలిగదుల విధనహే నా
కింత యఱువులు డెకించి యిరిక హతీయు”

ఆ పిదవ మరియైకచోట ఈకవి స్వీయానుభవ సంవేదులుగా వివిధకి ప్రభేదముల కొన్నిటిని రాగాన్వితములుగను పుతికొన్నిటిని ఆశాన్వితములుగను మలచినాడు అందు 1. ఇహువిధ తాళవృత్తము, 2. ధవళము, 3 కోబినము, 4 షారతి, 5. త్రిపుటిచులు, 6. రుంజిలి, 7. అర్థచంద్రిక, 8. సువ్యాతి, 9. లాలి, 10 ఏల, 11. మంజిలి, 12. సమతా దెండిమ తాళవృత్తములనువి తాణాన్విత ప్రభేదములు, 13. ఇక ఆహారీరాగదరువు, 14. ముఖారిరాగదరువు, 15. ఎఱుకం 16. కాంటోజి, 17. రాగదరువు, 18. కాంటోజీరాగదరువు, 19 కన్మదరాగదరువు, రేవగుప్తదరువు, సాహేరిరాగదరువు, బింహారిరాగదరువుల తాళములనుగూడ గూర్చిలింట నవికేషము.

ఒహువిధ తాళవృత్తము అష్టకము ధవళము కోభనష్టరతియవగా నారా త్రికము జాపె త్రిపుటిచుల అర్థచంద్రికసువ్యాతి లాలి ఏల మంజిలి సమతా దెండిమ తాళవృత్తము ఆహారీ రాగదరువు ముఖారి రాగదములుఱుల కాంటోజి రాగదరువు - రూపకతాళము కాంటోజి రాగదమువదదటవు కిన్నెర రాగసాంగతః దరువు వదము కొరవంకి దళ రేవగుప్తరాగవమువదదరువు సాహేరి రాగైకతాళ దరువు బింహారి రాగతాళముచదదరువు ఆయ తాళములనుగూడ గూర్చిలింట నవికేషము. మొత్తముమీద ఈ గజవువరపు కవివయించు నాట్యాత్మకత్తులై గిత సాహితులరెంటిలో నిష్టామదగుటముదావహము.

“కమ్మెడ కట్టిన క్రమములు విషణుంచి
దేః కుష్ఠాంగముల్ దేశవంచి
శాంత మాణాడుల కొలనణ మెష్మించి
ఉక్కించి గతుల నొనంగులంది
తుంఫుల నైత నంద్రత్రమ సంగతులు నూపి
చింధుల నందముందండ నెరవి
ఇదువుల లాగుల తల్లిత్తు గల్లించి
దళ చంచిగతుల చిత్తరము మొదమ
దండపాద వినోదాషధాన కరణి
విభ్రమములన వాయాస విధము దార్శి
మూరుయిరే యునాడె రంభ తిలో తే
మా మృతాచి ముఖుల కపమాన మొదమె” ప్ర. కే. ఉ, 106 - 110

ముద్దు పళని నంగితకపు మచ్చులు

ఈ కవయిత్రి సంగీత పాహిత్యరతనాస్త్రాది విద్యాపారంగతయని ఆమెడైన ఆశ్వాసాంతగద్యయే ప్రమాణముగా నిట్టచున్నది.* ఆమె గావించిన మంగళాశాసనమనండు రాగము ద్రాలంకార వద్దతినంది శ్రీ, మోహన రాగములు గలవు.**

మద్దవనియేకాక ఆమె మేన శ్రయసు తంజనాయకికూడ సాహిత్యము వందు, గితవాద్య నృత్యత్రయమునందు ప్రోధయని కవయైతియే ఇట్లా వ్రషంసించినది.

“పీణవాయించేనా వివిధ చిక్కాద్యుక్త - ప్రవశిషులెల్లను తలల్ వర్గాగమనాచు
కీచి నటించేనా దేవలోకపురంత - కొండక మైదల్స్యంచుకొనును
గానంబ వివిపింపబూనినా యామహో - గిరిరాజియైనను గర్గి పోవు
పశ్చలమాటాదేనా చల్లగాఁచిన్నిప్పురు . చిలికిన శేవను తెలువుమీఱు
నని.... దొరలెన్న గా ఘనకెక్కి - ప్రోడ చేడెలలో సీదుజోరులేక
కళ నుగుణపేటి దివ్యసౌందర్యపాటి - యతనుమద మోటి తండ్రినాయకి
వర్ధాట్లి”

ఆమె చిన్నిక్కపుని న్వమ్ముగాంచి ఆతనిక తన కృతినంకితమీగోరి వీరరామవ దేశిక సార్వబోధువునుకా ఉదంతము విన్నివించిన ఆతడు మెచ్చి ఆమె గుణములను—

“ఫలియింపనేడ్రవు కవన శాతులెణింగి - పదుకులకలిప్పావెల్సార
....
నటియింపనేడ్రవు నవరనంబులనంటి - తగరంభ యమిషుత్కుము
వహింప” అవి క్రాఫించినాడట.

* ఇది చిన్నకృత కరుణాకరావుచీకణ తంప్రవర్ధమానాను శృంగార రన ప్రభావ నంగికసాహిత్య భరతకాస్త్రాది విద్యాపారంగత....

* * శ్రీపాలంగు రాధికను తెల్పురో విన్నిల దూషరేలన . పోయదే
వంతులన మౌహావుటాలిని నిస్సడెను దో”

*** రా. పా. i - 20. (పీకి)

ఇక కథాక్రమానుగతముగ కావించిన వ్రేవల్లవాడ వర్ణనమునగూడ ఈ కవయిత్రి అందలి వనిషాంబులు సంగీతపాహిత్య ప్రవీణలని పరికినది.*

తరవాత ఇందోవిని రాధాదేవి సకల విద్యామహాపీయ నొనరించు వట్టుల నామెను సంగీత పాహిత్యప్రవీణను గావించినదని తెల్పుచు నిట్టులనినది.

“పాడించు నొకవేళ బహుదేళ్లుగము - ల్యాగించునొకవేళ జంత్రవాద్య పెఱిగించు నొకవేళ భరతాత్మప్రోడిం బట్టించునొకవేళ భావరనము నెగడించునొకవేళనెరి కావ్యసంగమ - ల్యాపించు నొకవేళగవసరితి బోదించు నొకవేళబూవిత్తు కాత్మంబు - జడివించునొకవేళ శయ్యలోలీ నూతీపోయు మత్తాకవేళ నారజంబు - వచ్చేననిపించునొక వేళ ప్రాద్య విధము నెపురు జాతునొ యిదె కౌరి ననుచు - దయనవుధు పొంగి యాకు రాధాంగి”**

ఆ పిదవ ద్వితీయ క్యానమున వర్ణింపబడిన రాధాదేవి ..... ఆమె చెలటేకాక యంత్రపొంబాలికయగూడ పీటెలు, మతీరాగములు వరికింపగం ప్రక్కేకశగలవని కవయిత్రి వరికినది. ఆపిదవ గోపాలపూడు ఇందోరాధుల్లు ..... ఆమర సంగీతరసిక్కుటై సృక్యగాన వినోదముల మరిపినాడట. ఈ వంర్పుమున ప్రవృత్తమైన సభాస్తోసు నృత్యములిని.

* ఏవంకణాచిన సేణీవిలోననాచసారీతి కూడితావిర్మివ రావచయము ఏ చాయఁణాచిన విందుబింబనగా - నవ్వలకీ వాడన వైశవంబు లేతాపు చూచిన నిశరాణగామినీ - సంగీతపాహితీ పంభ్రమంబు ఏదిక్కు - చూచిన వింద్రసీలాలకా - భరతాస్తోటక భావాలినయము ప్రేవల్లవాడ”

** రా. సా. i . 59

“తంఱరమీటి గీతంబపాదుచు నొక్క - మథురోష్టి నరిగమపతని యనగ
ఇగు చేకట్టునుగ్గదింపుచునొక్క - చక్కెరచొమ్మె తద్ధిక్కుడనగ
గుజరాతి జక్కిపుతి.... లాడుచునొక్క - భాషిని జీవుపుల్లామునంగ
బిరుదులై వారము వేరికై పేయుచునొక్క - సరపిణానన జయిణు
యనగే
అంద్రమింహాన్య యొకతె పొచ్చరిక శెబుపణెలియ యొక్కతె సందడి
బోలగఁజేయు
సందఱకు నన్నివగల నావంద మిదుచు - నిండుకొలవుండె యదువంళ
మండనుండు”*

దక్షిణాంధ్రయుగమన సంగీతమున మారిపథ్థతితున్న దేశరితి హింస్కయు
వలిప్రాయము రసితలకు కలిగినది. అయ్యది గీతన్నత్యముల బిహుభంగుల
సమరింది. ఓస్సుచేకట్టు, గుజరాతి జక్కిపుతి, బిఖ్యాతైవార నృత్యములు,
పొచ్చరికయ ఇవన్నియు ఆనాటి నృత్యగాన విశేషములలో దేశియరీతులని
వ్యక్తము. ఇటా.... కథ రుచిమించి పొకానబడిన పిదవ రాధ విరహసహాయి
చిలకతో రాయులారంమంపి అది దదవునేయగా గోపాలాలునిగూర్చి పలవరించి
కలవరించలలోగూడ సంగీతకమే చోటుచేసికొనుట కవయిత్రి సంగీతాధిమానము
చాటును.

“గటువోరంగు పెండము ఫల్లన నాయొడలైల రుల్లన
డులడుల కౌరి వచ్చిగతి దోచియుఁ దోచకయున్నదేలకటో”

అంతేకాదు నవతిపై బూనిన ఈర్మ్మానూర్యయలలోగూడ సంగీతకమే చోటు
చేసికాన్నది.

“తెలియో నాచేతి దేక్కయంతు గుజరాతి
విత మెయింగిన నాటి వేడుకోళు
ఎంచదో నాచేత. విలయక్త గ్రాక్రంబ
లభ్యపించన నాటి యంకులైల”

ఈ ఇట్లు రాధవలన సకల విద్యలను నంగితములోపాటు నేర్చి ప్రవీణయై గురువునకే నామము లెట్ల సాహసించిన జూబ్లెం రాధను విదనాడుచుని కృష్ణని ప్రాణించి వట్టుకూడ వేయించుకొనినది. అది చాటుగామాటగా చూచివచ్చిన చియక రాధకో చెప్పనే చెప్పినది.

అతకవిక్షయంబులల్లి తేనే నరా
 చిత్ర ప్రభంథములైయ వలడె
 గోలి చేతను పీత పీటి తేనేనరా
 కొంచక రాగ్లర్గించ వలడె
 వడవాళి రాగముల్చుటినే నరా
 హితవొప్ప వర్షంబు టె త్తవలడె
 అం నాట్యభేదంబు లాడితేనే నరా
 నవరనంబునంచి నదువవలడె”*

నంగిత పాహిత్యములలోని నిగుఱదేవ్మి ఆనాటి విష్ణుక్యకారిత్వమును చాటినది. ఆ నవతి మాట్స్యర్యములో దొరిన దేశ్యములు, సామెతలు, కాశి వ్యాఘ్రమత్కులు కొన్ని టి విట ఉదహారింపును.

“తుంక తోకలేవి శ్రీకృష్ణమాటలు పొలతినమై నావట్టోసికానియై”
 “కుమ్మరికిఱాడ కాకయేదు గుదియుకు నాక్కి పెత్తెటున్నట్లు”
 “అ త్తనె త్తి జేతురంగడిలో గమ్ములు”

మగరాల కంటాల నాడి యుత్తపాంచాలి - కట పీటి వీచెలగుఱకుగా ముం నాక్కి కలఁచు కిలఁగు బంగరుసీమ - పాత్ర చిత్రరు బొమ్ములను గించిలిం” పి - 12

“కిలకిల నవ్వుచుం దివిరి కిన్నర పీటుచుఱాట పాదుచున్
 తిలగు రుమాల చెంగు నెనుఫేక కువ్వలికింకఁఱగాఁ
 గటక పోరింగు పెండియుము ఫుల్లన నాయుడపోల్ల రుల్లనన్
 దులదుల శారివచ్చు గిలికోఁ చియుఁ దోచకం....” పి - 107

సంగీతప్రవర్తకి నిజముగా యక్కమల్ మొరయించి మేళమై వినదించినది మాడదు.

“తగుబు డాకను మేళముగవర్తు డాకమల్”* ఇట్లాడి బోసిక్కాన్ని ప్రాణములమైని ఆశిగినాడి భావునకుగూడ సిద్ధమై తన పీణకొఱకు అరాటపడి నది. సంగీతమతో ఆనాటివారికంతటి ప్రాణాలతో లంకె కాటోయ.

“ఏయోద నాతోమృగైషాయని వీణనే
పాట రాధరగాట మీటు నొక్క”**

ఇంకటో ఆశారికే రాధమై గాలిమ్మలినది. అఱచిన తలపులు తిరుగబడినవి. డాచిన వలపులు వడ్డికి భారిసవి. తన రాధ తనయిందెంతటి అనురక్తయో ఆ ముచ్చటయ దూర్త్రగోపాలనకు ఖూపకము వచ్చినవి. ఆపుడుగూడ సంగీతమే ఆకని అంతరాంతరమలలో క్షీణాఫ్రాక్షణ ప్రక్ష్యణ విసడమై మాయ మోగినది—

“వినఁగ నొల్లదు రుద్రపీణారవంబైనఁ

గలికి నాగరవంబులినె కాని” అని వేఱుగానలోయదు పీణారవంబును వెద్దచేసి మన్మించినాడు. అలనాడు పాయస్కరికి సోమున పలికించిన రుద్రపీణానాదము ముద్దువళవి కావ్యములలోగూడ ప్రతిర్ణినించినది. అంతేకాడు రాధ మూరథుని రృష్ణిలో ఉనుమూర్చుచేధకగ్రయులు. ఆక్షాసాంత గద్యలలో కూడ వచ్చి వచ్చిన తననుగూర్చితానే “సంగీతసాహిత్య భరతశాస్త్రాది విద్యా పారంగతనని” చెప్పికొనినదియేచాయను ఆమె సంగీతప్రతివ్రత్తి చాటుటకు.

* రా. సా. iii - 30

** „ iii - 61

అపోబలుని కాళిండి కన్యావరిణయ గానరిరంస

ఈ కాళింది కన్యావరిణయ ప్రథమందము అభినవ నన్నపార్య విరుద్ధందితు దైవ అపోబలంపతి రచనము. సంగీతపారిషాతకతర్త అపోబలంపతి ఆతడు అంధుదని ప్రతితి. పీరిద్దరును ఒక్కరేనేమో! ఈ గ్రంథమండు లశ్యమైన ప్రథమ భాగమనుట్టి ఈకవి సంగీతాభిజ్ఞదని చెప్పవచ్చును. అంతేకాక వ్యకరణ ఈ త్యోతిషములందుగూడ మేటియని చెప్పవచ్చును.

“సంగీతమపి సాహిత్యం సరన్యతాయైనవ ద్వయుము

ఏకమాపాతమయరం అన్యదాలోచనమృతమ్” అను సుప్రసిద్ధభాషణకమును రాఘవరాజుభాషణది కవులందరో చమతక్కరించిరి. పారివరె పీకవియు ఆ క్లోకపం వాదిగా అభావమును విధాతృతవమున నిష్టిపించినాడు.

“కనదతి చిత్రతన్ముదుల గాత్రము నందికగుబ్బ కర్కుళం

బిన దృఢ సాహితీమయుల నందుట మార్గవవసగితమై

తనదెడుగుబ్బ రెండవది దాలైదృఢత్వము చాల (వింతయొ)

ననుచును మాటబోటి ఈచముపెడు నల్యమదిందలంచెదనో”*

పురవర్తనమున ఈకవి “గాండ్రీపేయు తరుణుల దివ్యగానము ముదంబున వించుఁ వయోజ బాంధవరథాయత దృక్షులితిరక్కుల చలింపకుండినట్లు,** ఇంచు మణివేదికలయందొనరి ఇగడు ముఖులందముగు గానముల ఇందుమణితెల పొందుగు కరగినట్లు వర్ణించెను *** అచటి లీలావనములు అంగీకృతప్యాన నంగికమత్త సారంగయుక నరోవిరాణతమ్మలైనట్లు వర్ణించెను ఇందు కవి నంగీతాభియచి ఎంతేని వ్యక్తము.

* క. క. వ. I. పుట. 2

** „ I. „ 10

*** „ I. „ 11

ఈకవి వీణావాద్యమందలి వివిధంగములను బాగుగ నెత్తిగినవాడపు ఆతడు గావించిన వీణాముగతమగు అప్పరి గాయినుల గానమువలన వ్యక్తము.* అంతే కాక పురవ్వనమందు శైవధోరణయిగిగిన వట్టలగూడ రాగరాగిణే విధానోక్త సంగీతరీతి చోటుచేసికొనుట నవిశేషము. అబ్బి ద్వారపత్తినగరమును కొన్నద్వారమిత్తును గాంధర్వవిద్యంగరిపించుచు అస్తోక హన్తలక్షణ మధురంటై..... పురుషోత్తముధు పరిపాలించుచున్నాడను.

ఇట నాయకయిగు కాళిందీకన్యయు సకల విద్యలకోపాటు సంగీత శాస్త్రార్థవనము గావించినదనుచు ఆమెకు సాక్షాదీర్ఘాణియే సంగీతసాహిత్యముల మర్గముల నెత్తిగించినదవినాడు.**

ఈకవి రామరాజభూషణుని ఒరవడిలో ఈనందర్శమున కొన్ని పద్మియ ములలో రాగముద్రాలంకారముల నిష్టేషించినారు.

కవి కాళిందీకన్యను సరస్వతికే అంతేవాసని గావించి సంగీతపాండిత్య నిధినోసరిలచిన పీదవ ఒకసాధామేచే తండ్రి సమతమున ఒక సంగీత నభకార్య క్రమమును నిర్వహించేసినాడు. కావి పరిగా ఈనవన్నివేళముననే కొంత గ్రంథ పాకము ఓరియండుటచే కవిదైన సంగీతాభిజ్ఞత తేఱవడనలపిన వట్టన జాత్మమైనది.

జగదంబుకూతీ జగదారి తదనూన వీణాగానామృతంబు కర్జకూమాలు వింధారనట్టురవడి చేతిపీచియ వదలి కదలక మైమఱచి ఆగితములందలి లెక్కించగలాచి మాధురీగుజమును వినుతించి సూర్యునకు కృష్ణదేవుని గుజముల విప్పించి. కాళింది మణసును. కృష్ణవరహాత్మయిందు మటించినాడు.***

* నానుట.... మదన, అసువమ, లతిక, లావణ్య.... క్రొమ్మెఱుగులు, లలిత, మోహన, కూనిది (బాలశి) రాగనామముల. పుట. 27

** కా. క. వ. పుట. 35, 37

*** , పుట.

“కృష్ణనందు నరాగత గీతకొన్న
యంతి కపరాగ సాంగత్యమెట్ల బొనగు
నెన్న గటిరాగ మెప్పుడు నహించునింత
కిప్పుడు దాని నహించుట యొంత అయ్యు”* . ఆను వఱకుబడులలో కాను
వచ్చిన నరాగవరాగములలో సంగీతవిషయకమగు రాగప్రోఫెషనలు. రాగసాంకర్య
మలను నదనక్కంప్రదాయవద్దతుల వ్యక్తముల.

విరహసహాయైన కాళింది మలవించుచు విభిల గాయనగాయని దురభంచైన
ఇంపులపొట.....”** దీనినిటిట్లే కవి తన నాయకయగు కాళింది తదితర
గాయన గాయికులగు సారదతుంబుల, మణికంధరాదుల, ఆము శ్రవనసు వ్యక్తము
గావించనట్లగపడుచున్నది.

మొత్తముమీద ఈకాళింది క్ష్యావరిణయక ర లభ్యమైన గ్రంథాగమును
ఒట్టీయే సంగీతాలియచి కలిన కవియని ఘంటావధముగా చెప్పువచ్చును

రఘునాథ తొండమానుని నంగితలక్ష్మీలక్ష్మిపరిజ్ఞానము

ఈ రఘునాథ తొండమానుడు దక్షిణాద్ర కవియగుటయేకాక రాజకవి
యగుటవలనకూడ గితిసాహితీరీతులందు ఈతనికి రఘునాథ క్షితిపుడు అదర,
ప్రాయుడగుట గపనింపదగిన విషయము. ఈకవి కవనమందేకాక వ్యాకరణ
కోచిషంగితములందు కూడ సిద్ధహస్తుడు. ఎడనెడ ఈతడు గావించిన నంగిక
ప్రశస్తులు ఈతనికి నంగితమందున్న లత్యాలక్షణ వరిజ్ఞానమును, వివిధ వాద్య
రీతులను వేలయించుచున్నవి.

వివాహానంతరము ఏకానప్పితులై వేణుకలగాంచునచ్చు శర్యాణికర్యులకో
రంభ చదురున నాచే నటనమునఁజాదగావలె ద్రుభికాంపుటంచు—

“స్తానకమ్ములు పొంగ కొతములు ప్రొమాసి

గ్రమ్ముమంచ నథంద నాదమ్ముగ్రమ్ము
దృక్పురో బేదముల నెల్లర్దెరియుసేసి

నవరసమ్మార్తి వేలయించి యవలమణియు
తిరుగుడుల లాగులసు మైనరిచేనంద

మగు కోపు సాదులనెల్లన
దురుకసును బిదును తెలంగాగ మతిమతి
యుగ్రలికభిట్టి మల్లియు విభవవ
ఉంటో! పారయమాం ఉంటో యనుచు

వల్లవి వెత్తుకొని”* అభివయించినదట.

ఆపిదవ నవ్వతాజేశ్వరంబను జతియొకఁడు మూడుకాలాల నమలోమమును
తదన్యమును ఒకింకగ వివిపంతునవి—

“తకతరుం రుపితరిక తరిత తథిమిక మితవచో బహుశార్దు
శాత్రుగ్రంథపారంగళ వధిమతధినుత తథిన్నాపు తకతక తకిటతరుతరు
రుకు తరుంతాది తకాంపు నరోజ వేవానియక మానన నుజన తద్దిశ”

* పా. వ. శుట. ఉత్సవుము

అను జతివి సత్కారములలో ఒకటి బిచుదులిమ్మని వేదుకొనినదఱ. ఆరంభకు వత్తాసుగా “ఒంపగవచ్చు అర్పించిని ధనదసుతుడు నొక్కి వక్కాణోచినాడఱ. ఆ యిచ్చురి మాటలను విని ఉర్మాశి స్వర్థము వహించి—

“తక్కిట తక్కిట యుంచని యొకణతి యేదశ్శరాలమన్నది యాదికి నరివడ నటింపుము గోర్కిన బిచుదుగొసి మాపెస్సన్ననీ” అని పొచ్చురింప ఆరంభ అళకను తన సంగీతపొందితిని ప్రవర్తించుచు ఇట్లాఛేపించినినదఱ.

“పదమతీత గ్రహప్రాప్త వల్లవమయ్య - శమమని యాదెన చానయైవతె వల్లితా పుత్రంపు జతులకొరుచుటన్న - సుష్టుతికంశేత్తునువిద యైవతె ....స్వరాయ చిత్రతరాన నటువంగ - వర్తికంబియాదు వనికయైవతె అట తాళకాపున నటుడుగడింపరూపక - కాపుననాదు పడతియైవతె” అమను వైపెచ్చు ఎల్లువేదెదు బిచుదులిమ్మంచునని రంభతోహదునట చౌచ్చి నదఱ. ఈ సందర్భమున దొరలిన ఆది, షటీతాపుత్రము, ఉద్భితము, అట తాళకాపు (చాపు) రూపకాపు (చాపు) అమనవి తాళనామములు. అతీతగ్రహము, సమగ్రగ్రహము అమనవి తాళదళప్రాపమునందలి మార్గప్రాణ ప్రభేదములు. ఇవి చరిగొండ దర్జాయ్యని సంగీతప్రఫ్ఫము ప్రపర్చించుకటి వివ్యకములు. ఇవియే కాక మతికాన్ని సంగీత సాంకేతికములనగూడ ఉర్మాశి గావించిన రంభను గూర్చిన అధిక్షేవణముననే ఇట్లు దొరలినవి.

గ్రామంబులెన్నని కలసినేనదుగంగ
 నూళ చేక్కన్న ప్రేక్క యందు
 మూర్ఖనలెన్నని మొనసినే నదుగంగ
 కొఱగవే యొక్కప్రొదులనటంచు
 ప్రతులెన్నయవి నేను సూచిగానదు
 గంగఁశెప్పవే రెండవి ఇప్పులణట్టు
 గమకము లెంటంచుఁగలసినే నదుగంగఁ
 బిలుకవాయవి మన బ్రితులనుచు

శాసు యొఱుగవి.... వడుచు నథల

నెట్లు వదచాలి వివిషించునేబిమాటు” అది అమరకున్న నావలమతిమాట కనగ నదివింతె దొమ్మర్రి గంతులంతె. ఈర్వ్వికి వచ్చి యి చదురునుండగగ కనోని యేలయంటి వీగర్వపుమాట ... అనుచు దృక్కుర్వముగా ఈర్వ్వికి నలి యింవ నథానథతల్లదు మేలామేలా లాసిపాపి యునినారట. ఈ నందర్శమున తౌరాలిన గ్రామము, మూర్ఖున, క్రతి, గమకములనునవికూడ నంగికపారి భాషికములే. ఇవి ఇక్కణార్వము వివృతములు.

ఇక్కుడ చిరిపగా చెప్పుకొనడగిన నంగికపుమచ్చుట ఇవపార్వతుల ఏకాంతమునవారి నర్కునంభాషణమున వివిషించి మురిపించున్నది.

“క్రతులంగూడుక రాగమలీ దెలాపవే కుద్దంబుగాఁ గంతమా
గతిఁగమ్ముగవ యొప్పెను మమతనొగా తాళకాళ్యంగ నం
గతి దప్పించి బిదాల దారిఁజనుకేరీతివ .....”

ఆందరలి క్రతులంగూడం రాగములు కుద్దంబుగా బాడవలయునముల నంగిక నంప్రదాయము. తాళకాళ్యంగ నంగతి తాళదక్కాంగములకు నంబింధించినది.

ప్రతి అనముగ్రముగా నున్నది. వముగ్రముగానున్న ప్రతిలో మతికొచ్చి నంగికప్రతపక్కలయిందవచ్చును. మొత్తముమీద ఈ రమునాథ కొండమానుదు కవియేకాక గాయికుడును, నంగిక శాస్త్రాధిక్షారునుకూడ ఆయి ఉండుట ముదావహము.

మను వసుచరిత్రాంతరిత పద్యస్వర రాగ సుధా రసధని

“ఎబడి యేండ్లనాదు నంగితపథాయండెల్ల వెడల
పీణాగానమున వినుల విందెవర్షిన
మను వసుచరిత్రాంతరిత రాగమయ పద్యరీతి
మనియుంటివా జీర్ణవృక్షంబు భాతి
అళ్ళాత నరస్వతివై అణగియుంము వదేల
ఉందుకొనుముమ్ము మా నంపూజనమ్ము
మఱల రావమ్ము నవరింపుముమ్ము త్రుతిని అలరింపుముమ్ము
మమ్ము మఱలనీ అమృతగానమ్ము వల్లవింప”

మును చరిత్రము - రాగానుబంధము

1. శ్రీరాగము. 22 మేళక ర్త.

అరో : సరిమవవిన

అవ : నవివదని వమరిగారిన

రిమపా	పాపా	మహపా	మాపమమపా	వనిసాన	వినిసానిసా
త్రీవష్ట	శాం	కురంగ	సాభమెనైనై	ఇన్నొంద	విక్యంభరా
రిగరిసా	రిరినరి	రిసానసాన	రిరినరి	రిగరిరి రి	రిగరి
దేవిన	తత్కుమలా	సమీపమున	బ్రీతిన	విల్పినా, దో	యుం
రినరి	సారీనన	నీనిపానీపా	రిమపానీ	సానివదని	పాపమ రీగారి
గాఁ	వండారు	వనందనాది	విజభ్రుక్త	క్రేణీకిన,	దోచు రా
నిసా	రిగరి	రిసారి	రిగరి	రినరిమామా	పాపమాన రిరి గారిగ
జీపా	క్లిండు	కృతాట్టు	జేయు	కుబద్ధప్రీన్	కృష్ణరాయు ఏది పున్
		సారి	నీనపా	పావిమాపా	మారీ
		రిమవనీ	నీపానీపాడు	నీపా	
		మారి	గారిసా		

2. వరాఖిరాగము : 4.39. మేళక ర్త. అరో : నరిగమవదవిన

అవ : వచిధమగారిన

సావిద	పావ	మాపావ	నీనస	పావిద	పావ	మపా	మావ
ఉల్లిము	నందు	నక్కటిక	మూసుక	మీకుల	మందుఁ	గంబీ	మం
దనిన	నీవసానన	వినిసానన	సావిసారీ	పావ	మమమ		
చల్లన	మేలమాడు,	నచలాత్కుఱ	మా,	ఉకు	లేక	నవ్వున	
పాపా	విదావ	నీపా	ననవినరి	విపావిధపా	పాపా	నీపా	
ఉల్లఁ	గిరిటీఁ	శాక	వతదివ్య,	కరాధ్యవిజే	యుకొం	భరీ	
నీనిదపా	సావిడ	మమ	పావ	పావవమ	సావిదపామారీపా		
ఉల్లఁదు,,	కృష్ణరా	యులక	భిష్ట	కుబవ్రకి	పాదిగాతుతన్,,		
		ననిదవ	సిద్రత	దవమవు	గాగారీసా		

3. అరథిరాగము : 29 మేళకర్త. (కంకరాభరణము) ఆరో : నరిమవదన
అవ : నవిధవమగరివ

దానద పాదపా,, మహవ మువమ పాపమపా దసాన రీ
నాలగు మొముల వ్యుగమ నాదము లావ్యతింం బ్రిచండ వాతా
రీరి మాగరీ రిసాన దదపాన వ మపాపవ మువమాగరి
తలా పూతిం కనించు రొదతో, డి గుచువళి నొవ్యుమేఱపుం
రీసా మపాధ సాసా ధనదధపా దదదన దాద పావ దార
బోలే బయోస పీతి మునిముఖ్యులు గౌర్యంగ వాటే గూడి పేరో
సాన రీరి మాగరి పావ మాగరీ రీసని దావ మాగరీసా
ంగ ముగ్గు ధత, విశ వోజ్యులు శేయుతు గృజ్ఞ రాయనిన్

4. గోళాగము : 15 మేళకర్త. (ఎ) ఆరో : నరిమవనివ
అవ : నవిమవరిగమరివ

రిపమ రీరిన రీరిన విసా రిమవనిసా రీరిసాసా సా
అంకము తై,రి తైలత నయ్య త్రవద్యుగము లానువేళ బా
పాసా రీరిరి సానరిరి నీనరి నరిసా వినిసా సారి రీ
ల్యంక విచ్ఛై తొందమన వ్యులి జగ్గ బళింపన బోయి యు
నవిపా వరిరి పాపమరి రీరినప పారిన. పావిపా మరీ
వంక తుచంబు గానకపిా వల్లితు హరము గాంచివే మృతా
సానన రిరిము వవమపా మహమరి ససీమవ రిగమరిసా
శాంతర శంకనం తెదుగులు మ్యువిగొల్లు నఫీషై ద్వికిన్,,

5. పింథూ రాగము : 29 మేళకర్త. ఆరో : నరిగరిమవన
అవ : నవిధవనిధవమగరివ

(i) మాపపావపా వివిడ వివిధమ గారిసా
చేర్చుక్కుగా పిట్ట చివ్వుతాట్లి చే,,

నరిగా గగరీ మమపాసా హనిదాపా నిహపామాగరిసా
సింధూర,, తిలకంబు చెమ్మగిల్ల , , ,

వనంతరాగము २५ మేళక ర్త.

ఆరో : నరిగమవదనివ

అవ : ననిదమగరిన

(ii) మగమామ దమదాది నవిసాన నవిదామ
నవతంన తుసుమంబు నందున్న యొలదేట
మమధామ ధావిన దచినరీల్ల సావిదామాసి
రుతికించి దంచిత క్రుతులనీన ....

హిందోళరాగము : 20 మేళక ర్త.

ఆరో : శమగమవదనివ

అవ : ననిదమగన

(iii) దవిసాన పని సాసా మగమామ గాసాన
ఘనమైన రా, రాపు చనుదోయు రాయిలే,
వివిసాన వివినవిదా సావిదమా గాగాసా
తుంథీ, వలంబుయ తుందురుకుఁ జెడ
సీసాదాసీసాసాసా సీహమాగా

శ్వామురాగము : 28 మేళక క్ర.

ఆరో : నరిమవదన

అవ : నదవమగరిన

(iv) దదపాన కీరిరి దానవరి కీరిరి
తరుణాంగు ఇచ్చాయ దంతవున రకట్ల
రిరిమాగరి వసరి పాద పామా గారిరిసా
రింగిరికపు వింత రంగు లీన ....

వరన్యతిరాగము : 64 మేళక ర్త.

ఆరో : నరిమవడన

అవ : నవిదవమరిన

(v) మమవ మమవ దాదసా సీదసాసా
 నవని వ్యత్తులు బోటులై యోలగింవు
 రీమమమ పాపావవ దాదసాసా రిరిమ
 బుండరీ కానసును,, గూర్చుండి మదికి
 మామరిసా ననసావిధా డదసాసా సానిదపా
 నించు , వేదుక,, పీజవాయిం చు చెయవ
 మమమపావ పపామరీ రిరిరి సాసా
 నలవరాణి మదాత్మలో వెలయు గాత,,
 పరి మామమ మాపద సాచిద దమమరీసా

కేదారరాగము :

ఆరో : నమగమమవనిన

అవ : ననివమగరిన

పాపా నపాపా ననిపామగా గమవపా సానిపామగా పానిపాపా
 కేదా , దేక భుబించితిన్ శిరమును గీలించితిన్ హింగుళ
 గాగమగా ననిపా పాపానిపా మగసా పాపానసానసాపా సాని పామ
 పాదాంభో రుహముల్ ప్రయూగ, చిలయిం బద్మిళ్ వేవించి తిన .....

సాపాసాన వసానిపావ గమపాపా పామగా గామగసా
 యూదోనాథ మతాకళ్ బదరీనా రాయిఱం గంటిసీ
 సాపా సాపా వనిపాపా సాపాసా సపాహ చిపామగా రీసాసాసా నమగమ....
 యూ దేకంబవనేలా చూచితి వమస్తూకావకాళం బులన్ , వనపాపా

సారంగరాగము :

ఆరో : సరిగువదనివ

అవ : సనిదవమరిగమరిన

ననధా వమవమావమరీ సనసా పాపామ రికీపాసా
 గంగా స్వయంకరంగిశంగి కయ్యో గాదచ్చ విర్చున్నాసా
 పాపాసావిద పాతపాపమరీ మామావపా మారీరిపా
 రంగాంకని రంకుళప్రతికొ ప్రాధిప్రియం భావుకా,,

మామమా పొవవ సానిదావమా రిసా పాపామరీ సాసాసా
గాంగే యాచల చావమాపుర వచో గాంఫిర్యులీ లాప్పుద
బంగాళరాగము : ఆరో : నరిగమవమరివన
అవ : ననివమరిగెన

వసా రీరీ సరిమాగ నరిసా వినమరి రీగరిసా
బంగ శాంగ కథింగభూ వసుభటా త్రైచేటి యుందుచానిలా
సరిగమ వమ రిపసా పాపీవమారి గరిపా

కుంతల వరాకీరాగము : 28 మేళక ర్త. త్రిప్రశాతి ఏకశాఖము

ఆరో : సమవచనిదన
ఆవ : నవిధపమప

సనన మామ వధివిపామ దానిదాద పావము
 కుకురు కాళ కురుకరూళ కోనలాంధ సింధు బ్రా
 ధన దపావ సాససాన దానిదాద పావము
 హీక శకాంగ వంగసింహ జేశకన్య కామణీ
 సనన మామ మమమసనన సానిసీద దావము
 ప్రవరపాట మబితరక్షు, పాదుకాక లాచికా
 మమమసానవి సీనిదాద నమపాడసీద మామము
 ముకురపీటి, కాకరండ ముఖ్యరాణు,, లాంఘవా

సాయి. మ. చ. i - 83.

మలయాల రాగము : (చక్రవాకరాగమన్యము) 16 మేళక ర.

ఆరో : వరిగవధవిన
ఆప్త : సవిదవగుణిష్ట

దవినన సారిన వననన
మృగుమద సౌరభ విశ్వ,
56)

నిదవిన పరిగాగగాగ పాగారీసాపా
 దీనుజీత మనసారసాంద్ర వీటగంధ
 దనిసావిద దనిదపా
 నగితేతర వరిష్టమై
 గవరని దమ విదదవగవ గాగవ గరసా
 మగుపొలుపు డెలుపునొక్కు, మారుత మెలపెన

చక్రవారాగము : 16 మేళక త్ర.

ఆరో : నరిగమవదవిన

అవ : నవిదపుగరిన

వపగారీసా గమామము వపవపా దాపీదపావ పాపాపా
 అతడావాత పరంపరా వరిష్ట వ్యాపారాలన్ ఇనా
 దనిసాపా రిరిరిరి గగమా పామగా గరి
 న్యోక మిచ్చోటని చేరతోయి కనియైన విద్యుల్లతా విగ్రహాన
 నసీదాదవ విధపాపావ వగమగా మాపాపా దాపీదద
 శక్రవైష్ణ చంచలీక చితురవ్ చంద్రాప్స చక్రస్తనిన
 దవపావ దదపా వపామపా గారి సిదవమా గరిసా
 నకవాలిన నవలా నొకానాక మదు స్వారీ ఇరోరక్కుమున

స్వా. మ. చ. ii - 25

కేదారరాగము : 29 మేళక త్ర.

ఆరో : నమగమవిన

దీరశంకరాశరణ జన్మము అవ : నవివమగిన

పామగమ పావవ పావవనవవన పాపామగా సాసాసాపా
 శాపున్, క్రేమయి ఇల్లచెంగలువ కేదారంబు తీరంబనన
 పాపాపా పావవన పావి పామ గమ పామగారీ పావసాపా
 మాతుర్ క్రోవులు, నల్లి లిల్లి గొసు కాంచారంబు నందైందవ
 గాము పావవ సిపాసానన ననన సావిపామరీగారీసి పావన
 గ్రావా కల్పిక కాయమువజ టీల ద్రాక్షగుషుచ్ఛంబలం,,

సాసాపా నన వగరి సాసాసాసావిపామూ గా సానిపామూ గారీసా ననసా
బావుం దీవెల నొప్పునొక్కుభవసంబున్ , గారుదో, తీక్కర్జున్,,
స్వా. మ. నం. ii - 22

నాటరాగము : 36 వేళకర్త.

ఆరో : నరిగమవదిన

అవ : ననిదవమగరిన

అరోహణ, అవరోహణనంపూర్జుము.

మదమపా పాపాపా వనిసా,సా నవిపామూ
తతనికం టాటోగ ధవాంకు కములోని
గామపా పామ గాగ సాసా నసానసా నన
యంగద ట్లు పు గావిరంగు వలన , ,
వషపాసావ సానసాన సాపాన గాగ సా పా సా సాసా
ళి కాంక మఱిపేతి , , , కొఱ వాఱుగ గారు
గాసాన నవిపావపా మూగాగీ సాసా
యత్తుంగ కుచపాఇ, నత్తమిల్లు , ,
పాగగా మామామ పాపావ పామమగాసా
కరుకాంగుళి థూక తంత్రిన్యనంబుకో
నగనన నవీనివ నని వ మ మూగాసా
జలిచిలి పా,ఉ ముద్దులు, నటింవ
గగా మామ వవ పావ రిరి మామ రిరి
,నా లావ గతిశోక్కై యర మొద్దుఁ గపు
పాసా గమపావ పావవ మమమ ననన
దోయి రతిపార వళ్ళవి త్రినుము దెఱవ
పావ గమపావ పామామ రిరి పా న సా
ప్రోఫిఁ బలికించు గీక వ్ర బాధ ములకు
గామ గమ పావవ వ పా వపాపా రివమరి రిప
గమ్మ కర వంకరు, మా రక్షు, కటకరుణ ర్య

స గ పు పావ సీపా మామ మమ రిరిసా
ఛర్ష్ణి స్వ్యాత్రి తశమాన ములు గౌలవ
సాన గమపావ పామ రీరీరి సా సా
వింపు దళకొత్త వీళ వాయింపుచుండి

వటభైరవి రాగజన్యము : 20 మేళక ర్త.

జయింతక్రీరాగము :

ఆరో : నగమదావిన

అవ : నవిదమమగన

సగము దాసీ సా సాససీవిదామమామ గాగాగా సావిదమసీదము
ఎక్కుడి వా, బొ యిత్తతనయేందు, జయిం ||| | | | క

వనంతరాగము : 15 మేళక ర్త

ఆరో : నగమదావిన

అవ : నవిదమగరిన

ని దామ నిసాససా

వసంత కంతులన్

ముహము దాదా చినన వీనిని సాసన విదా ద మామగాగగ
జక్కుద సంబున్ గెలవ, ఇంతెదు వా, తు మహీ, సురాన్యయం
సాగగ దా దము సాససాప గాగమామ గాగగ సావిదా గము
బెక్కుర యాతనూ విటవ, మెక్కుర, యేలని బింటుగా మరం
మదా ద ము మామాము గగము మదాదాదా దాసినిసాళసాససా
దక్కుఁగొనం గరాదె యకటా నమవీడ, వరిగ్రహించినన

సంహృద్భ సాటరాగము : 36 మేళక ర్త.

ఆరో : నరిగమవదనిన

అవ : నవివమరిన

మామపాపా వమగాగ పావ గమ వపా పాసాససా పామగాసా
వాలాటం గొనగోక్క నీ వంసతన వాయించుచో నాటకన్

గామపాపావన హసా వ పాగ గగా పామామగా సానసా పా
మేకంబయిన వివంచి నిన్ని మొద లన్ సీవంట మంజేసి యూ
సా మమపాపా న నీ వ మ రీరి రీ పా స పామా పామాగాపా
యాలా, వంటె యెళ్లఁ బల్గెర్లు బిభాతా యాతవాతాపా

దేశాక్షిరాగము :

సాన వి ద వ మాగగరిన నవసా రిమాగరి పారీగత ద న
రోరత్తంక్రుల మేకవింవ, గదవే లోలాకి, దేశాక్షికిన,

నవనివిదద వపామాగరి.

వసుచరిత్రము - రాగానుణంథము

1. శ్రీరాగము : 22 పేళక ర్త.

ఆరో : నరిషువనిన

అవ : నని వదనివమరిగాన

రీపా హరీ రీ న నీసే పసీసానిన రి రిమామామపా వపా
 శ్రీ భూషట్రి , , వివాహావేళ నిః మంశీరాగ్ రత్నుస్వలీ
 పాపీ సానన సౌ సరిగు ఇ రినరిరీ రిగ్ రి రీ న రిరీ
 లాఖి వ్యక్తివ రాంప్రిచే,ఱు భవ కన్యాలీలయంచున్మదిం
 రిష మరీరి న రిసానసౌ నవివమూ నీపాపుడీ రిరీరీ
 దా భా, ఏం వ , బుధక్రమూ కలనచేఁ ద్వరత్నుముం గమ్మసీ
 పామూపామరీ రీమామపా రిమమపాపా పపాపపామ రిరీరీసీ
 తాథామాపతి ప్రోపుకం దియుమలేంద్ర , శ్రీమహా , రాయనిన

వ.చ.ి - 1

2. నాటరాగము : 36 పేళక ర్త.

ఆరో : నరిగువదనిన

అవ : ననివమరిన

పా మాపా పావమూ పామమగా గగన గామాపాపా వపావపాపా
 నా నా , గాయన గాయసీమ ఱల గానంటర్య్య , నాలింపవెం
 పాపాపా సాగాగాగగ సౌనసానవన గాముపా పాపాపాపా న
 సానాటన వగశేంది వీటగల ,, గంధర్వావురోగిత వి
 మామ గగ నవ గాగ సాసా సానసా నవిపాష వనిపావవము
 ద్వానై వుణ్య, ముచ్చైమేని వినమో యందైన నిందైన విం
 మామాగగగగ గాపాపా వము వమామామగా సాసాపా
 దైవదంబొన, గూర్చునే మదికి విచ్ఛానంద సంధోషమున్

వసుచరిత్ర ii - 16

3. కాంభోజిరాగము : 28 మేళక త్ర జన్యము ఆరో : సరిగువదన
ఆవ : వనిదవహగరిన

పాదాసా ననిదాదాదా దాపావవ పాదాసాసాన దాపావపా
అజాబి లీవెయింగు పెల్లికల దాయనలేక రాకావిశా
దాపాపా వద సాసా దానిదపావవవ వదసాసాసా వనన వదసాసీదా
రాజీల్ శతమైన మో „ „ మున్ బిటాగ్రంబోల్లి „ „ యొల్లెతియు
గారీసావన దావవ మగ వదసాసా మగవదపాసా సాసా
రాజీవానవ యేడైఁ గిన్నురవధూ రాజుక్కంబోజ కాం
రి సీదా సాసావన సీద వరదా దాపావసా మగపాదాసాసా
భో, సీ మేళవిషుచి కారవముధా హూరంబు తో, రంబగున

వ. చ. iv - 52

హాందోళరాగము :

ఆరో : నగముదవిన

ఆవ : వనిదమగన

వగమా గగము దాచిసావ ననిదాదాదా వివిసా ససా
అరిగా వంచమ మేవగించి సవలాలవ్యేక హాందోళ, లై
గగ మ మావ మగ గసావ సీనవివ వివిశగా వనన సీనసా
అశిఱూ న న చికణాత హూత్కురవ భంగవ్య కులం భైపసి
వివిసా సా ససా గగ వన వన వివిసా సహన దదాదధమా
రరనా లంచిత వల్లవ వ్రక విధుర్ దాల్చం దదీయుర్వువిన

వనంతరాగము :

ఆరో : నగముదవిన

ఆవ : వనిదముదరివ

సరి దామా దవిసా విదాద దష్ ససాదవిధమ గారీ రిసా
పరి గాగైకావియైన వనం తము మహావంపూర్ణ భావోవ్వుతిన

రాగాన్విత చ్యాన్సె

తీర్టిరాగము :

రి గారిసా సారిమామ పావనిసా ననరిని
తీలొ టాడ్యనంత రాగసహితాం స్వరవర్జు
 నన రిశరీ
 నం కోథితామ్
 రిసాము రిరి రిసా విసాన నవిపా
తీలొధా - ది మహా కవీంద్ర విషుతాం
 దవిపా మహా రిగరిసాన
 వందే వదా భారతిమ్

కల్యాణి :

గాగ రి గగ మూ వథనిసా నీరిరి వరిగాగమగా
కావ్య ప్రథంధగిత బహుచా, మూంగ్రీం క్ష్యాణప్రదామ్
 మాపామాగా రిగాగ గరీన వనరి గరిగా సావిసా
 వీళా వేఱు మృదంగ గ్రావ రషితాం వందే .....
 విదాద వదా మగారిసా
కృంద ప్రమాం శారదాం

మద్యమూర్తి :

వవిపా సాన రిరి వరి రిసాము రిసా నసా
 రమునాతాది కా, వ్యాత్రీ కల్పార మూలా ధరాం
 రిపా విపా వివిపా మమపా సావిపా నీపా మావసిసా
 అం ఒక్క మనిశం వో, మి సాహితి గీత వంగకామ్

ఆరో : నరిమవనిన

అవ : ననిధనిపమరి గారిన

రాగము : సురటి
 తాళము : ఆది
 ఆరో : నరిమవనిన
 అవ : నవిదమగవమకీన

వల్లవి

కీమా పాసీసా సీదపా
 అం ద్రవాణీ మంగళం
 మమవ వమబీ మరీ రిసా
 అమృతవర్షిణీ మంగళం

ఆసువల్లవి

సీదపాపా సీదసీ సాససా
 నాట్యరాళ్ళీ నాట్యస్వర్పాపిణీ
 సీదాసీరి సీదపా మమారి మమ చసీ
 కాంశామణి కమలా ఇగన్ మో, హిసీ

చరణం

విదవమావ మపా విదవసీవిపా
 కవనగాన మదా కలితక్కిరదే
 విభవసీన సగనరి సానిదపామా మమవసీ
 కవిగా, యుక్కప్రి యునాదనునా ర, ప్రియే   «అంధ్ర...»

ముగిలిన చరణములన్నీ లేకి స్వర్పరచన ఇదియే. ఇటుండే పాఠుకాన దగుమ.

వరివస్త్యైతానంత రాగాలాపీని

“అలపించిన అనంతానంతానంత యనుచు
పల్లవించెది రాగరుల భాష
కొఫోటు మిటిన క్రుతిగూడి పల్గుడి విణ
ప్రశ్నాతు ప్రశ్నాతు భ్యానలహరుల మాడిగై
అనంతకైతాలయ గోపురపైత పప్తనర్వకలశముల వేత
గ్రంథాలయేజ్వల్యమును చాటు మదుపలాలత
పరశ్శత నహాపు గ్రంథరాజమ్ములారా! న్యూరాక్షరమ్మార్ధులారా
జన్మజన్మల మిమ్ము అర్పింపనిందు”

షష్ఠయుక్త గ్రంథసంకేతిని

గ్రంథసామము

**గ్రంథ
సంకేతాశ్రములు**

గ్రంథక్రూ నామము

1.	ఆస్తమహిషీకల్యాజము	అ.మ.క.	కా శపాజ తిరువేగళనాథుడు
2.	అముక్తమాల్యద	అ మా.	శ్రీకృష్ణదేవరాయలు
3.	ఇందుమతీవరిజయము	ఇం వ.	కుమారధూరటి
4.	ఇందుమతీవరిజయము	ఇం వ.	తెనాలి రామశ్రద్ధకవి
5.	ఉత్తర రామాయజము	ఉ.రా.	కంకంటి పాపరాజు
6.	ఉర్వాచారాధ్యాచరిత్రము	ఉ.రా.చ.	తెనాలి రామకృష్ణకవి
7.	ఉపాకల్యాజము	ఉ.క.	కా శపాక తిరువేంగళనాథుడు
8.	ఉపావరిజయ	ఉ వ.	రంగాజమ్ము
9.	వికదశిమాహత్క్ష్మిము	వ.మా.	ప్రేషికవి మలన
10.	బొమూవతము	బొ.వ.	ఉమావతి
11.	కషాశ్చ విజయము	క.వి	మట్టి అనంతభూపాలుడు
12.	కొపూర్జోదయము	క.పూ.	పింగళి సూర్య
13.	కొవ్యాలంకారనంగ్రహము కా.నం.		రామరాజుభూషణుడు (మూర్తి కవి)
14.	కాశిందము	కా.ఖం.	శ్రీనాథుడు
15.	కాశహ సీరమహత్క్ష్మిము కా.హా.మా.		ధూరటి
16.	కాశిందీకస్యావరిజయము	కా.క.వ.	అహోఽిలవతి
17.	క్రీడాభిరాఘము	క్రీ.రా.	వల్లామాహ్యదు
18.	కుచేలోపాఖ్యానము	కు.పా.	మట్టి ప్రభువు
19.	కృష్ణరాయివిజయము	కృ. వి.	కుమారవిజయము
20.	గానకావ్రవేశిక	గా.క ప్ర.	ఏకా నుచ్చారావు
21.	మలోకాచలమహత్క్ష్మిము	మ మా.	తెనాలి రామకృష్ణకవి
22.	చంద్రభాసుచరితము	చం భా.చ.	శరిగొప్పుం మలన
23.	చంద్రికావరిజయము	చం వ.	సురభిమాధవరాయికవి
24.	చిక్రిభారతము	చి.భా.	శరిగొండ దర్శన్ను
25.	ఛమిశీభారతము	ఛి.భా.	పెలంముఱ పెనవిరశ్రద్ధుడు
26.	తపుతినవరణో		
	పాఖ్యము	ఫ.నం.పా.	ఆదంకి గంగాధరకవి

27.	ద తీరము	ద తీ.	ద తీలాచార్య
28.	ద్వివరభాగవతము	ద్వి భా.	మదిక సింగన
29.	వశవాదచరిత్రము	వ.చ.	గారన
30.	నాట్యవేదము	న.వే	జమ్ములమదక మాధ
31.	నాట్యకాత్మము	న.కా.	వరాయికర్మ
32.	నాట్యశాత్రము(తెనుగు)	న.సా.	బరతమని పోణగి శ్రీరామ అప్పురావు
33.	నానేకేతూపాఖ్యానము	న.నే.పా.	దగువరి దుగున
34.	విరంక్తోపాఖ్యానము	వి.పా.	కండుకూరి ర్యద్రకవి
35.	పుత్రత్రావువః	పృ.ర.	జాయవసేనాని
36.	వద్రువురాణము	వ.వు.	జాయవసేనాని
37.	వరమయోగివిలానము	వ.వి.	త్యాక్షపాక తియవేగశ నాదుడు
38.	వ్రథవతీవ్రద్ధమును	వ్ర.వ్ర.	పింగళ సూరన
39.	వ్రథంధరాజ వేంకటేశ్వర వ్రదా.వే.వి.వి.		గణవరము గంగాధరకవి విజయవిలానము
40.	వ్రహోద చంద్రోదయము	వ్ర.చం.	వందిషులయుమంటసింగన
41.	వ్రస్ను రాఘవ నాట్య	వ్ర.వ్ర.	శ్రీధుచర్ల కమ్ముయు
	వ్రమందము		
42.	వల్లాటి వీరచరిత్ర	వల్ల.చ.	శ్రీనాథుడు
43.	పాండురంగమహాత్మ్యము	పాం.రం.మూ.	తెనాలి రామకృష్ణదు
44.	పార్వతీపరిణయము	పా.ప.	రఘునాథ తొంపహానుదు
45.	పారిణామహారణము	పా.ప.	వంది తిమ్మున
46.	ఒహూక్యచరిత్రము	ఒ.చ.	ఒముర వేంగభూపాఠుడు
47.	శీమేశ్వరపురాణము	శీ.ష.	శ్రీనాథుడు
48.	శోఃరాజీయము	శో.రా.	అపంతుడు
49.	మండరిత్ర	మ.చ.	అలపాచి షైవ
50.	రాగతాళచింతామణి	రా.తా.చి.ం.	ప్రోలూరిగోవిందమాత్ముడు
51.	రాగవితోదనము	రా.వి.	ప్రోమాదుడు
52.	రాజగోపాల విలానము	రా.వి.	చెంగల్యుక్కాకవి
53.	రాజవాహనదరిత్రము	రా.వా.చ.	శతోహావి మూర్తికవి
54.	రాజశేషరగరిత్రము	రా.శే.ణ.	స్వాదయుషః మూర్తిన

55.	రాధామాదవము	రా.మా.	చింతలపొటి ఎల్లసార్యుడు
56.	రాధికాసాంక్యనము	రా.సా.	ముద్దు పళని
57.	రామాభ్యుదయము	రామా.	అయ్యులాజి రామబ్రదుడు
58.	రామాయణము	రామా.	రఘునాథనాయకుడు
59.	రామాయణము	రామా.	మొల్ల
60.	వరాహాపురాణము	వ.పు.	నందిములయ్య షంఖ సింగాయ్
61.	వపుచరిత్ర	వ.చ.	రామరాషభాషణుడు
62.	వార్షికిచరిత్రము	వా.చ.	రఘునాథనాయకుడు
63.	విక్రమార్గచరిత్రము	వి.మా.చ.	ఇక్కున
64.	విజయవిలాసము	వి.వి.	చేమకూర వేంకటకవి
65.	విప్రవారాయణచరిత్ర	వి.నా.చ.	చదలవాడ మలయ
66.	విష్ణువురాణము	వి.ష.	వేస్తెలకంటి సూర్య
67.	వైషణయంతీవిలాసము	వై.వి.	సారంగు తమ్ముయు
68.	శశిరేఖచరితయము	శ.శే.వ.	అవ్వపుకవి
69.	శివరాత్రిమహాత్మ్యము	శ.మా.	త్రీనాధుడు
70.	శ్రీరంగమహాత్మ్యము	శ్రీ.మా.	కవిభైరవుడు
71.	శ్రుంగారమైవదము	శ్రుం.మై.	త్రీనాధుడు
72.	శ్రుంగారకాకుంతలము	శ్రుం.కా.	పిలరమ్మి ఏనవీరశ్రద్ధుడు
73.	శ్రుంగారమల నచరిత్రము	శ్రుం.మచ.	ఎడపాటి ఎల్లన
74.	శ్రుంగార స్తావిత్రి	శ్రు.సా.	రఘునాథనాయకుడు
75.	సకల సీతకథనిదానము	స.సీ.క.వి.	ఎఱు
76.	సంగ్రహ చూడామణి	సం.చూ.	గోవిందార్య
77.	సంగీత శాస్త్రరచంద్రిక	సం.క.చం.	ఆరిపరాల సక్యనారాయణ
78.	సంగీతదర్శణము	సం.ద.	చతుర్ధామోదదుడు
79.	సంగీతసంవ్రదాయ	సం.సం.ప్ర.	సుఖ్యరాయిదీశ్వితులు
	ప్రదర్శని		
80.	సంగీతరాణము	సం.రా.	పృవతి కుంభకర్ణ
81.	సంగీతసుధ	సం.సు.	రఘునాథనాయకుడు
82.	సంగీత స్వరప్రస్తార	సం.స్వ.ప్ర.సా.	వాదముని సందితుడు
83.	సంగీత సమయసారము	సం.సమ.సా.	పార్శ్వదేవుడు
84.	సంగీత విద్యారథ్మణము	సం.వి.ధ.	ఏకా సుఖ్యరావు

85.	సంగీత మకరంద	సం.మ.	వారదమువి.
86.	సంగీత పార్శవాతము	సం.పా.	అహో విలవండితుడు
87.	సంగీత చూడామణి	సం.చూ.	జగదేకములు
88.	సంగీతరాజము	సం.రా.	కుంభరాజ
89.	సంగీతరఘ్నకరము	సం.ర.	కారదేవుడు
90.	సమీర కమూరవిజయము	స.కు.వి.	ప్రష్నగిరి తిష్ణున
91.	స్వరమేళ కావిధి	స్వ.క.	రామామాత్యుడు
92.	సారంగధర చరిత్రము (ద్వివర)	సా.చ.	బాహాలకంఠుబాసుడు
93.	సారంగధర చరిత్ర	సా.చ.	చేమకూర వేంకటకవి
94.	సింహాసన ద్వ్యాత్రీంకిత	సి.ద్వ్యా.త్రీ.	కొఱవి గోవన
95.	సుదక్షికాపరిజయము	సు.వ.	శెనాలి అస్సుయ్య
96.	సుగ్రీవవిజయము	సు.వి.	కందుకూరి ర్యాదకవి
97.	షట్టిక్రవర్తి చరిత్ర	ష.వ.	కాచవిథని మలారెడ్డి
98.	శ్రోదశ కుష్మాదరఘర్షితము	శ్రో.కు.వ.	పెన్నులకంటి అస్సుయ్య
99.	హంన వింశతి	హం.వి.ం.	అయ్యలరాజ నారాయణ
			మాత్యుడు
100.	హరవిలాసము	హ.వి.	తృపాదుడు
101.	హరికృంద్రోపాఖ్యానము	హ.పా.	గౌవన
102.	"Universal History and music" Chow. sans, Studies Vol. xxxi.		S.M. Tagore
103.	"Hindu music from Various Authars" Vol. xiix		
104.	'Dictionary of South Indian music musicians and instruments'		
105.	History of Indian music.	Pingle	

శీరాజనమ్

అంద్రవాణి మంగళము

అమృత వర్షిణి మంగళము

నావ్యరాజీ నాద న్యూరూపిణి

కాస్తామణి కమలా ఇగన్సైపోనీ

కవన గాన ముఖ కలిత త్తిరదే

కవిగాయక ప్రియనాద మునాదవ్రదే

నన్నపార్య జనయ్త్రి పారమతీ నవసీతే
శ్రీనాథ సుత్ప్రియ హిందోళ రాగాంకితే

కృష్ణరాయకృత కవన కుతూహలా

పెద్దనార్చ నంబావిత దేశాష్టి కోలాహలా

రామురాజథూషణ రచిత వకుణాభరణే

రఘునాథ పూడిత లలితారుణచరణే

నవయుగోదిత కవిగజి బృంహిత

స్వాతంత్రోఽి క్షోషిత నదేయ నహితే

స్వర్పిష్ఠానందిత శారదా వందిత

పురుషోత్తమాన మోదిత సత్యవతీ మాత్రాః

ఇతి

సుధంనాత్మియ

బూదరాజు వేంకట శాస